GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Published under the Authority of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda

GENERAL EDITOR

B. BHATTACHARYYA, M.A., PH.D.,
RAJYARATNA, JSANAJYOTI

No. XCII

भदृश्रीलक्ष्मीभरविरचिते

कृत्यकल्पतरो

पधमो भागः

॥ दानकाण्डम् ॥

KRTYAKALPATARU of

BHATTA LAKSMIDHARA

Vol. V. DĀNAKĀNDA

Edited by

K. V. RANGASWAMI AIYANGAR

Baroda
Oriental Institute

Pages 9-495 printed by Jaya Krishna Das Gupta, at Vidya Vilas Press, Benares City and Pp. 1-xvi and 1-130 printed by C. Subbaravudu, at the Vasanta Press, Adyar, Madras, and Published on behalf of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda by Benoytosh Bhattacharyya at the Oriental Institute, Baroda.

Price Rs. 9

PREFACE

THE desire to present a systematic exposition of the teachings of Dharmas'astra in elaborate treatises led to the composition of great digests. The earliest of them synchronised with the rise of the Rapput dynasties of mediæval India. Among such works, the Krtya-Kalpataru of Laksmidhara has long held a pre-eminent position. But, manuscripts of it disappeared even in North India through the violence of the early Musulman conquests, few copies of the whole nibandha were known. Peterson's discovery of an almost complete set in 1880 (he wrongly named it Krtya-ratnakara) in the Library of His Highness the Maharana of Udaipur remained unnoticed till attention was again drawn in 1915 to the work by an article of Rai Monmohan Chakravarti Bahadur in the Journal of the Asiatic Society of Bengal. Rajendralala Mitra and Aufrecht had noticed manuscripts of sections of it, but without any recognition of its value both intrinsically and as the oldest surviving nibandha on Dharma. Even writers on the Gahadvala rulers of Kanaul, under whom there was a final flare up of Hindu supremacy in North India before it passed under the Muslim yoke, failed to notice it as the most conspicuous proof of the revivalist enthusiasm and literary patronage of those kings. A recent history of Kanaul, for example, shows so little perception of the importance of the Digest and knowledge of its contents that it dismisses the Krtya-Kalpataru with a few lines, naming as its chief kandas those on Vyavahara, Vivada (sic), Dana and Rajadharma.

It is impossible to study the chief secondary works on Dharmasastra without becoming aware of the importance of Laksmidhara's treatise and a longing to study it. The feeling had long been mine but the publication of the nibandha seemed impossible of realisation. Early in 1934, however, by a fortunate accident, I was honoured with an audience by His Highness the late Maharaja of Baroda, Sır Sayajı Rao Gaekwad, wellscharacterised as "the Vikramaditya of our Age." The Prime Minister, Sir V. T. Krishnamachari, K.C. I. E. was present at the interview. A gracious invitation was extended to me to edit some works for the Gaekwad's Oriental Series An explanation of the importance of the Kṛtya-Kalpataru, its size, rarity and fitness to figure in that great series aroused the interest of His Highness, who expressed a wish to have all facilities given me to edit the work properly. The chief difficulty had been that of obtaining the manuscript of the nibandha from the Udaipur Palace. The Prime Minister applied for the loan of the manuscript. The Udaipur authorities promised to see if it was still in existence. After further correspondence, and a personal recommendation to His Highness the Maharana by Col. Sir Donald Field, C.I.E. (now Prime Minister of Jodhpur) supporting the application for the loan of the manuscript, the promise of the early supply of a transcript of the entire nibandha was received. The transcript was despatched in July, 1935, and was received by me on the day on which I assumed charge of the Principalship of the Central Hindu College in the Benares Hindu University.

An examination of the manuscript revealed its very defective state. It became clear that the publication of parts of it, for which there was no second manuscript, would have to lie over on the chance of an assiduous search revealing the existence of further copies. I also found that it had been extensively laid under contribution by later writers like Hemādri, Caṇḍes'vara and

Mitra Misra. It seemed possible to derive help in the elucidation of obscure passages in the Krtva-Kalbataru from the digests composed by these later writers wherever their works covered the ground previously traversed by Laksmidhara. A search for further manuscripts was begun at once. Press copies of the entire work were made and kept in readiness for collation with manuscripts that might be secured. To postpone the editing of the nibandha till all known manuscripts were secured for comparison would have hung up publication for years. Accordingly, I decided on proceeding with the editing of such kandas as could be dealt with on the basis of accessible manuscripts. In this way, five kandas were edited and sent to the press, viz., Dana, Rajadharma, Tirtha, Moksa and Grhastha. For some of these, fresh manuscripts became available, either when the printing was proceeding, or after the printing of the text had been completed. In such cases, the variant readings of the new manuscripts were either incorporated in footnotes or reproduced in appendices. A manuscript for each of two missing sections of the Digest, unhappily incomplete, which are not represented in the Udaipur set, was discovered. They have to stand over till fresh exploration or a fortunate chance provides fresh manuscripts that would fill in the gaps in the manuscripts so secured.

The first of the sections to be completed, after the utilisation of every manuscript known to be in existence, is the Dānakāṇda. It is now released. The last of the manuscripts to be utilised for it was discovered in the Junior Bhonsle Rāj Library in 1939. Its readings were collected and printed as a final appendix. Before it could be completed by the addition of appropriate introductions on the Kṛṭya-Kalpataru in general, and on Dānakāṇḍa in particular, work that would not permit of any other pursuit intervened. It absorbed all my time. When release came a year ago, impaired health caused further

delay. It was thus possible to resume the work and complete it only recently.

As now presented, the first of the sections of the great Digest of Laksmidhara to be published is really its fifth part. It is issued with the full complement of textual variants, footnotes indicating the "obligations" of later writers like Hemādri to Lasmīdhara's work, appendices identifying the Vedic mantras cited in the text as well as the quotations from smrlis, Epics and Puranas, and collecting the bratunah or visava-nirdesa of later treatises on Dana, like those of Ballala Sena, Hemadri, Candes vara, Madanasimha, Dalapati, and Mitra Mis'ra, and enumerating known works on Dana. The purpose of the extracts on brataina is to show the way in which Laksmidhara's work was amplified, amended or developed by later writers. Of the later treatises on Dana, Ballala Sena's Danasagara has been published partially but the greater part of it remains unprinted. The others, with the exception of Hemadri's Danakhanda, are not yet printed. For the comparative study of Dana all of them are needed along with several other works available either in print or in script. The preparation of copies (and in one case of photographs) of these, which are so necessary for a comprehension of the evolution of Dana literature, has involved much labour, time and expense. The need to study them has also delayed the present publication. But it seemed well worth while to face the delay rather than follow the practice of publishing, without comparative studies involving such preliminary work, what are in effect nothing more than copies in print of manuscripts, with all their defects unremoved.

The Introduction prefixed to the Danakanda of the Kriya-Kalpataru falls into two parts. The first treats of the Digest and its author, and the second of the Danakanda specifically and in relation to the evolution of the literature of Gifts. In the former, the information that, can now be gathered about Laksmidhara, his patron

king Govindacandra and the Krya-Kalpataru are summarised, and the time-relation of Lakṣmīdhara's work to the famous Mitakṣara of his contemporary Vijñānes'vara and to the commentary of Aparārka is discussed on data not previously utilised. My conclusions are at variance with the views now holding the field, and advocated by writers of authority like Mr. P. V. Kane, but they are believed to rest on evidence which can not be lightly rejected or refuted. My aim in the Introduction has been to present part of a sketch, founded on a comparative study of the nibandha of which one section is now published (from among fourteen) of the Indian view of life as cherished by those who felt the urge to expound it in great digests, both as a personal duty and as an obligation of Rajadharma in its narrower and wider senses.

The general introduction on the *Kṛtya-Kalpataru* and Lakṣmīdhara is largely a recast of two papers which appeared some months ago in the volume commemorating the Silver Jubilee of the *Madras Law Journal*.

The duty remains to state my obligations They are naturally heaviest to His Highness the late Maharaja Gaekwad of Baroda for graciously approving of the inclusion of the nibandha in the Gaekwad's Oriental Series and in commanding the provision of the necessary facilities, to His Highness the Maharana of Udaipur for sanctioning the preparation and supply of a careful transcript of all the twelve kandas in the Palace Library at Udaipur, and to Sir V. T. Krishnamacharva K.C.I.E., for the warm interest he has taken in the work from its inception, for the freedom given to the editor to select his own printers and choose a format that would be worthy of so important a work and of the series in which it would appear, and for securing for my use manuscripts or transcripts of the Krtya-Kalpataru that would not have been available to me without his intercession. Bhattacarya, the learned Director of the Oriental Institute and the General Editor of the Gaekwad's Oriental

Series, has met with promptness and sympathy all my requests for help in securing manuscripts. He also undertook the laborious task of comparing my press copy of the Danakanda with the India Office manuscript of it, that he had secured on loan, as, under the rules, it could not go out of his personal custody. To Col. Sir Donald Field, I owe thanks for supporting by a personal letter to His Highness the Maharana of Udaipur the request for the supply of a transcript of the entire Digest. I owe the access to the Junior Bhonsle Raj manuscript collection, which resulted in the discovery of manuscripts of some kandas of the Krtya-Kalpataru, to the Hon'ble Mr. B. S. Niyogi, Judge of the High Court of Nagpur. To the Council of the Royal Asiatic Society of Bengal and to the authorities of the University of the Punjab, I am indebted for the courteous loan of manuscripts in their libraries. To Mahamahopadhyaya Pandit Gopinath Kaviraj, M.A. and Dr. Mangaldeva S'āstri I am indebted for the loan of many manuscripts from the Sarasvatibhavan at Benares. To the authorities of the Bhandarkar Oriental Research Institute, I am in debt for the loan of the manuscripts of the Danaratnakara, the Danasara and the Danaratnapradipa from the Anandas'rama at Poona. Vaidyaratna Captain G. Srinivasa Murti, B.A., B.L., M.B., C.M., the erudite Director of the Adyar Library, has placed me under unforgettable obligation by having manuscripts of several works on Dana, like the Danaratnakara, Danapradipa, Danaprakasa and Dana-Kamalakara that were needed for comparative study, transcribed at the cost of the Adyar Library and placed at my disposal for editing the Dana-Kalpataru. Mr. Chintaharan Chakravarthy, M.A., of the Bethune College, Calcutta, arranged to get me copies of passages from the Danasagara manuscript in the Library of the Royal Asiatic Society of Bengal.

In the actual editing of the Dana-Kalpataru and in taking it through the press, I have been continuously

helped by my former pupil and colleague, Mr. A. N. Krishna Aiyangar, M.A., L.T., now of the Adyar Library, while in the work of collating my press copy with manuscripts in Maithili, in interpreting difficult passages in the text and in comprehending srauta-prayoga, my debt is heavy to my friend and former colleague Mahāmahōpādhyāya Pandit A. Chinnaswami Sastri, Principal of the College of Theology in the Benares Hindu University, and his Assistant, Mimamsācārya Paṭṭabhirāma S'āstri. In preparing the bibliography of Dāna literature I have received help from Dr. V. Raghavan, M.A., Ph. D., of the University of Madras and of course from Mr. Kane's exhaustive list.

Vasumativilāsa, Mylapore 1 19th November 1941

K. V. RANGASWAMI

CONTENTS

				1	PAGE
PREFACE.			•	•	$\mathbf{v}$
Introduction I: Laksn	nīdhara an	d the Kṛt	ya-Kalpat	aru .	1
Note A. Verses introd	ucing the	Kṛtya-Ka	lpataru		46
Introduction II: Dāna	-Kalpatarı	1.	•		57
Note B: Digests anteri	or to the I	Kṛtya-Kal	pataru	•	120
Note C: Manuscripts	of the D	anakāņda	of the	Kṛtya-	
Kalpataru	•				124
Note D. List of World	ks on Dān	a		•	127
	•				
दानकाण्डविषयसूर्विका					
मङ्गलाचरणम् .	•	•	•	•	?
विषयनिर्देश: •	•	•	•	•	?
१. दानस्वरूपम् .	•	•	•	•	३
२. देयादेयानि .		•	•	•	१६
३. पात्रस्थाणम् .	•	•	•	•	२६
४. महादानानि .	•	•	•	४९-	११९
(१) तुलापुरुषदा	नविधिः	•	8.	•	93
(२) हिरण्यगर्भद	ानविधिः	•	4	•	६३
(३) ब्रह्माण्डदान	म् .	•	•	•	६७
(४) कल्पपादपर	रानम् .	•	•	•	७१
(५) गोसहस्रदान	円 .	•	•	•	૭૪
(६) कास धेनुरान	म् -	•	•		92
(७) हिरण्याश्वदा		•		•	63
(८) अश्वरधदान	Ą .	•	•		رع
(९) हेमहस्तिरथ	दानम्	•	•	•	८६

				PAGE
	(१०) पश्चलाङ्गलदानम् .	•	•	٠
	(११) पृथ्वीदानम् .	•	•	•
	(१२) विश्वचकदानम्	•	•	
	(१३) कल्पलतादानम् .	•	•	
	(१४) सप्तसागरदानम् -	•	•	- 808
	(१५) रत्नधेनुदानम्	•	•	. १०४
	(१६) महाभूतघटदानम् .	•	•	. १०७
	पद्मपुराणोक्त ब्रह्माण्डदानम् .	•	•	. ११०
	कालिकापुराणोक्त गोसहस्रदानम्	•	•	. ११३
	आदित्यपुराणोक्त गोसहस्रदानम्	•	•	. ११६
	महाभारतोक्त गोसहस्रदानम्	•	•	. 116
٩.	पर्वतदानानि		•	१२०-१४०
	(१) धान्याचलदानम्		• '	. १२०
	(२) लवणाचलदानम् .	•	•	. १२८
	(३) गुडपर्वतदानम् .	•	•	. १२९
	(४) कनकाचलदानम् .	•	•	. १३०
	(५) तिलाचलदानम् .	•	•	. १३१
	(६) कार्पासाचलदानम् .	•	•	. १३२
	(७) घृताचलदानम्	•	•	. १३३
	(८) रत्नाचळदानम् .	•	•	. १३९
	(९) रूप्याचलदानम् .	•	•	. १३७
	(१०) शर्कराचलदानम् .	•	•	. १३८
ξ.	गुडधेन्वादिदानानि .	•	•	१४१-१७६
	पश्चधेनुदानम्	•	4	. \$84
	तिल्धेनुदानम्		•	. १४६
	घृतचेनुदानम्		•	. 186
	जलचेनुदानम्	•	•	. १९0
	तिलघेनुदानभ् (बादिखपुराणोक्त)		•	. १९२
	घृतचे नुदानम् (,,)	•	•	. १५४
	जलघेनुदानम् (,,)	•	•	. १९६
	रुपतो गोदानम्	•	•	१९८-१७६
	कपिछागोदानम् .		•	. १६०

						PAGE
	उभयतोमुखीदानम्	•	•	•		१६६
9.	हेमगवीदानम् •	•	•	•		७७ १
6.	वृषभदानम् •	•	•	•		30%
९.	कृष्णाजिनदानम्	•	•		•	160
१०.	भूमिदानम् •			•	•	920
??-	सुवर्णदानम्			•		198
१२.	विद्यादानम् .	•	•	•		200
१३.	कल्पदानम् .			•	•	२२९
१४.	तिथिदानम् .		•			२३१
	मासदानम् .	•				२३६
१५.	नक्षत्रदानानि .		•			२४१
१६.	अन्नदानम् .		•	•		२४६
१७.	आरोग्यदानम् .					290
१८.	अभयदानम् .					२५२
	द्विजस्थापनम् .			•	•	299
१९.	प्रकीर्णदानानि .		•	•		290
२०.	कूपवापीतडागविधिः			•	•	२७६
	द्वारीबन्धः .	•	•		•	729
२१.	वृक्षप्रतिष्ठा .					300
	वृक्षारोपणविधिः	•	•	•	•	३०२
२२.	आश्रयदानम् .		•	•		388
	प्रतिश्रयदानम् .		•		•	3 ? ?
	Appendix A-Rea	dings of	the Punis	h L'nuver	eitt.	
	MS		· ·		-	–३३ ६
	Appendix B.				` ' '	* * * *
	Appendix B. १. ब्लालसेनकृ	नहानसागरत	तिबा			३३७
	२. हेमादेः दान			•	•	389
		_	'' गतिज्ञा विषया	जन्मकारी च	•	384
			गतज्ञा ।ययपाः द्योतानु क्रमणिव	-	•	२०२ ३४७
	५. मित्रमिश्रस्य	_	•		•	₹ 6 ₹
	Appendix C—Ved			•	•	348 471
	Appendix D—Wo		is ci(cu	•	•	390
	whhenaix nMc	nas cheq	•	•	•	770

		PAGE
Appendix E-Identification of Quotations		३६२
Appendix F-Half-verse Index of Quotations		३६७
Appendix G-Readings of the Manuscript in	the	
Library of the Junior Bhonsle Raja, Nagpur	3/3	-883
Appendix H—दलपतिकृत नृसिंहप्रसादे दानसारे प्रतिश्वा	834	-819

LAKSMIDHARA AND THE KRTYA-KALPATARU

MODERN NEGLECT OF NIBANDHAS

In modern treatises on Hindu Law sufficient justice is rarely done to the importance of the Digest (nibandha) in the evolution of Hindu social and legal institutions.\ This is largely due to the circumstance that attention has been almost entirely monopolised by the great commentaries (bhāsyāh) like those of Visvarūpa, Vijnānesvara, and Aparārka on Yājnavalkva, and Medhatithi, Govindaraja and others on Manu. The reputation of the Mitāksarā of Vijnānesvara has thrown into the shadow that of the digests, which were either anterior to or nearly contemporary with it. It is true that the digests of S'rikara and Bhoja, to which the Mitaksarā refers, have long been lost, but enquiry might well have been made for a work like the Krtya-Kalbataru, which has been quoted with frequency and respect by digests from the middle of the twelfth century onwards. It is noteworthy that even a specialist like J. Jolly, who discussed the value of the digest literature nearly sixty years ago, failed to do full justice to it. While he contended that "it may be confidently asserted that the supreme Rulers of Indian States in all parts of the Peninsula have always taken an active interest in the composition of Law-Digests and Commentaries, and this fact must needs raise a strong presumption in favour of the practical nature of these works," he conceded that it was "out of the question to compare them in any way to the law-codes of

[&]quot;They did then work so well that their Commentaries and Digests have, in effect, superseded the amritis, at any rate in a very large measure." (Mayne's Hindu Law, 10th edition, 1938, p. 42) Mr. P. V. Kane gives the commentaries and digests together one section viz., 57, pp. 246-247 History of Dharma-Sastra, Vol. I.

³ History of Hindu Law, (Tagore Law Lectures, 1883), 1885

modern Europe." He regarded the Digest as analogous to European treatises, which are cited in legal decisions, and as merely containing statements of law which their Hindu readers would know how far to apply or not in the actual conditions of the prevalent customary law. Jolly's references to the digest literature in his earlier work are only to comparatively late digests like those of Hemādri, Dalapati, and Ţoḍarmal.

SCANTY KNOWLEDGE OF THE KALPATARU

Lakṣmīdhara's work was quite unknown to him. If he had had access to it, he would have seen its unique value and cited it as a prominent instance of a digest of law, whose binding authority, on the kingdom for which it was composed, must have been unquestioned, in view of the rank and position of its author and of the royal mandate which was responsible for its composition. Even in 1896, when he wrote his later treatise he had no perception of the importance of this digest which he named. He was obviously unfamiliar, even in 1928, with the contents of those parts of it which he described in the English version of his Hindu Law and Custom.

Virtually little was known of Laksmidhara till 1916, when Rai Bahadur Monmohan Chakravarti included a short note on the Kalpataru at the end of an article on the contributions to Smrti by writers of Bengal and Mithila. He actually handled manuscripts of four sections of the Kalpataru in the library of the Royal Asiatic Society of Bengal. It was left to Mr. P. V. Kane to collect the available information on this digest and present it in the light of his own inspection of manuscripts of two sections, namely, Rājadharmakānda and Vyavahāra-kānda. He had no access to the remaining parts though he was aware that Dr. P. Peterson had noted, as early as 1852, the existence of manuscripts of twelve out of its fourteen sections in the library of His Highness the Mahārāṇa of Udaipur. Peterson's interests and knowledge did not extend to Dharmaxāstra. He had

¹ Recht und Sitte, Strasburg, 1896

² ed. Bata Krishna Ghosh, Calcutta, 1928

¹ J.A.S.B., 1916, pp 311- 375

History of Dharmasastra, Vol. 1, 1930, pp. 315-318

EReport on the Search for MSS in the Bombay Circle, 1883, pp. 108, 111

contented himself with quoting only the first quarters of the invocatory verses prefixed to each of the kāndas and their colophons. His unfamiliarity with the nibandha literature made him cite the work, in spite of the explicit statement in the colophons, as Kṛtya-ratnākara, which is the distinctive title of a section of a similar digest composed by Candesvara, in imitation of the Kalpataru early in the fourteenth century.

INFLUENCE OF THE KALPATARU

The printing of some of the later nibandhas, which have laid the Kalpataru under liberal contribution, and the examination of manuscripts of unpublished digests, which have cited the Kalbataru freely, now make it possible to understand the reason for the great reputation which it formerly enjoyed, and the extent of its influence. Monmohan Chakravarti showed that the influence of the Kalpataru was traceable not only on the later writings of the Bengal and Mithila schools of Hindu Law but over all the chief legal writers in North India and the Dakhan. In Bengal, Aniruddha (c. 1160 A.D.) was the earliest to quote the Kalpataru as an authority, and Ballalasena, (c. 1165 A. D.) who was only a generation removed from Laksmidhara, was influenced by him. S'ūlapāni (c. 1400 A. D.), S'rinātha (c. 1500 A. D.) and Raghunandana (c. 1490-1570 A. D.) in Bengal, S'rīdatta (c. 1245 A. D.), Candesvara (c. 1300-1360 A. D.), Vācaspati Misra (c. 1450 A. D.) and Rudradhara (c. 1360-1400 A. D.) in Mithila, Harinatha (c. 1350 A. D.), S'rīdhara (c. 1150 A.D.) Visvesvara Bhatta, Madanapāla (c. 1360-1390 A.D.) and the Madanaratna (c. 1425 A. D.) in North India, Hemādri (c. 1260 A. D.) and Prataparudra (c. 1497-1539 A. D.) in the Dakhan are among those who used Laksmidhara's digest in composing their own works. Along with references to Laksmidhara and his digest in terms of deep veneration, we find in many later works, e.g., those of Hemādri, Madanasımha and Candesvara, the reproduction wholesale of pages after pages of the Kalpataru. Owing to this method of app: priation practised by the later digest writers, almost the whole of certain sections of the Kalpataru can now be detected in some later digests. This is the case with the

¹ Printed in 1926 in Bibliothica Indica.

Viramitrodaya of Mitra Misra, the one work which, in its range and size, if not in its quality, excels the Kalbataru. The curious system of wholesale 'borrowing' was probably deliberate and designed with the purpose of making the later work supersede an earlier. It will partly account for the almost total disappearance of some of the great digests of the earlier epoch.' In the later digests the deferential manner in which views of Laksmidhara are quoted suggests not merely the great value attached to his pronouncements but the merit of citations from a work which had become scarce. It may be noted, as an illustration, that the Sarasvatī-vilāsa of Prataparudra-deva has a whole chapter (paras 627 to 773 in the edition of Foulkes) summarising the views of Laksmidhara on the division of inheritance (dayabhaga).3 Not less noteworthy is Prataparudra's reference to the author of the Kalpataru as Bhagavān Laksmīdhara, giving him the rank of an ācārya or rsi.

The influence of Lakşmidhara did not penetrate to South India. He is not referred to by writers like Varadarāja, the author of Vyavahāra-nirnaya,' Devanna Bhatta and Mādhavācārya, very probably because they had no access to the Kalpataru. The circumstance that Benares, in which Laksmidhara probably lived and wrote, was repeatedly sacked by the Muhammadan invaders within a few years of Laksmidhara's death, and the whole area was thoroughly ravaged,' will account for the almost total disappearance of manuscripts of Kitya-kalpataru, and the impossibility of the extension of its doctrines, in the following centuries, to an area so remote as South India.

¹ Composed between 1610 and 1640 A. D. under the patronage of Bir Singh of Orchha, the favourite of Jahangir. Twenty two sections of it are known, and half the number has been printed at Benares, (1906-1939).

² "As better and more compact digests came to be composed in later times, the Kalpataru fell more and more into obscurity. It is for this reason that MSS of the work are rare." (Kane, op.cit., p. 318)—It cannot be asserted with justice that later digests like the Ratnakara, Madanaratna and Viramitrodaya are "better and more compact." than the Kalpataru.

¹ paras 627-773 in T. Foulkes, Hindu Law of Inheritance according to the Sarasvati-vilasa, 1881, and pp. 421-430 in the Mysore edition of Sarasvativilasa, 1927

This work is about to be published by me. Varadaraja probably lived before Madhavacarya.

⁵ In 1194 Benares was sacked on the defeat and death of Jayacandra, and over a thousand of its temples were destroyed (Briggs, Ferishtah, I, p. 179, Elliot, History of India, II, p. 223)

THE EVOLUTION OF THE NIBANDHA

Before proceeding to describe Laksmidhara's work, a brief reference may be made to the place of the Digest (nibandha) in the evolution of Hindu Law. Our social institutions have, in a correct perspective, to be viewed neither as mere instruments nor as mere ends. While they serve initial and intermediate ends they cannot reach the ultimate end. They help our progress to the goal and furnish the means to the self-discipline without which reaching the goal viz., Moksa, will be impossible. In the almost endless chain of rebirth (samsāra), and in man's advance towards the end of re-birth, he is helped or retarded by his own actions (karma). The eternal (sanatana) institutions and ideals of life are designed to help the realisation of this end. The value of incarnating as a human being lies in the opportunity furnished by a regulated life in this world to break the chain of samsara. Man attains the end not by flying from the world but by living in family and society. Responsibility for his destiny hes individually on every human being and collectively on society. represented by those who act as the guardians of the eternal social order (varnāsrama-dharma). The social classes (varnāh) are interdependent. So are human aims (burusārthāh). Institutions arise from the desire for well-being (artha and kāma) and they are sustained and directed by duty (dharma) towards emancipation (moksu). As a measure of discipline and training, and for the attainment of the goal, life is divided into stages marked by 'resting places' (asramāh). The march from stage to stage is progressive, and the four asramas, like the four varnas, are all of equal importance and they are also interdependent. Society, as represented by the King, has a responsibility as well as an interest in the due maintenance of the social order, which is itself part of a scheme that is behind and beyond the short span of human The principles regulating life are embodied in concepts of duty (Dharma) ranging from the widest and the most general to the narrowest and individual. The fundamental purpose of education and training is to inculoate the lessons of duty Dharma). The science of duty (Dharmasāstra) is the science of life.1

 $^{^{1}}$ I developed the ideas in 1934 in my Calcutta University Lectures, and have repeated them in my Rajadharma, 1941

From these conceptions sprang the belief in the paramount value of Dharmasāstra. Its principles were taught in the schools, and were taught orally. To fix the teaching in the memory, mnemonic devices were adopted. The lessons were strung as a series of aphorisms (sūtrāni). As the content of Dharma is the same for every one, and is immutable, a fundamental unity must exist in the teachings of all schools.\' But, the schools may vary mnemonic devices, and the adjustment of stress on different aspects of Dharma, according to the needs of particular persons or occasions. It leads to apparent differences of doctrine in the manuals made up of sūtras or easily remembered verses composed for use by different schools. When such differences become numerous or acute, through the multiplication of Dharma-Sūtras, the need for reconciliation, comprehension and simplification, for the benefit of persons who cannot depend entirely upon oral tradition and memory, leads to the composition of comprehensive works (samhitāh). They collect the teachings of the sūtras, add the explanatory matter orally given by teachers. and present them in orderly treatises like the Manu-smiti or Manusamhitā. As social life becomes varied and complex, and oral expositions of the samhitas on Dharma are found to be insufficient for the preservation and promulgation of the principles of Dharma, commentaries (bhāṣyāh) on the Samhitās come to be The hypothesis that Dharma is comprehensive, complete, consistent and suited to all possible situations and changes in human life is there always. Apparent contradictions in the works on Dharmas astra can be resolved by the application of rational principles of interpretation (Mimāmsā), which will reveal the underlying consistency. Commentators specialize on the resolution of such 'contradictions' Commentaries come to contain not merely verbal explanations but discussions of fundamental principles and their re-enunciation. A great commentator like Medhātithi or Vijnānesvara selects a well-known Samhita on Dharma like that of Manu or Yājñavalkya and, while professing only to interpret his text, he actually proceeds to summarise the teachings on Dharmasastra is its entirety, and to make elaborate

[&]quot;The authors of the Commentaries and Digests assume that the smytis constitute a single body of law, one part of which supplements the other, and every part of which, if properly understood, is capable of being reconciled with the others." (Mayne's Hindu Law, 10th edition, 1938)

comments in which, by refined and intricate reasoning, reconciliation is sought to be effected between apparently conflicting authorities and the opposition between *Dharma* and recognised usage (ācāra). Such commentaries are specially intended for the benefit of the scholar and legist. A simpler codified form of *Dharma* is required of the less advanced students. The need is met by verse-summaries of *Dharma* (*Dharma-sangrahāḥ*) in which principles are enunciated, differentiated and reconciled. Such a work was composed by Medhātithi but is now lost. To this class belong the versified summaries of the principles of *Dharma* as laid down by the twenty-four (*Catur-vimsati-mata*) or thirty-six (*Sattrimsat-mata*) exponents of tradition (*smṛtikārāḥ*).

The elaboration of devices for the conservation and diffusion of Dharmasāstra does not stop even here. The King, as the leader of society, has as his personal responsibility (Rājadharma) the obligation firstly to understand himself correctly the principles of Dharma which should regulate the conduct of every one in the kingdom, and secondly to see that those who administer the kingdom, as well as those for whose benefit they administer Dharma, have a clear view of their respective duties.3 The device chosen for realizing this object is the Nibandha or the Digest.' A conscientious king so educates himself to a mastery of Dharmasastra that he can himself expound Dharma in a commentary or digest. So acted Apararka, who composed (c. 1125) A.D.) a famous commentary on Yājñavalkyā-Smrti and Bhoja Dharesvara, who composed a digest a century earlier.' Other kings, not so gifted, would commission a learned Minister to compose the digest." The founder of a dynasty, whose rise to supremacy is recent, or whose pretensions to the throne or to Ksatriya lineage are disputable, would try to show his zeal for upholding

¹ cf as a type of the class the now lost Smrtisangraha, which is frequently cited by the Mitaksara, Apararka and Smrticandrika (Kane, pp. 239—242)

² Kane, op. cit, pp 223-225 and pp 237-238

³ See my lectures on Rajadharma (1941) passim

Kane, ob cet., p 247

⁵ Kane, pp 275-2 Shoja) and 323-334 (Aparārka)

The Mitakṣara, which is virtually a digest, was obviously commissioned by the Cālukya emperor Vikramāditya VI, as may be seen from its concluding verses. Sankarabhaṭṭa in his Dvaitanirmaya (c. 1540-1600 A.D.) describes Vijffānes'vara as the most eminent of the nibandha-karah. (Kane, op. cit., p. 247) Aparārka's Commentary is even more like a nibandha than the Mitaksara.

Dharma by arranging for the composition of a digest.¹ An ambitious prince will now and then try to make up for his relative inferiority in the scale of rulers by undertaking the provision of a digest comparable with those undertaken by rulers of the first rank.¹ In the days in which Hindu society appeared to be threatened with dissolution, owing to the onslaught of enemies of alien tace and faith, there was a special inducement to the zealous in the Hindu fold, to ie-state in new digests the principles of Dharmasāstra.

These conclusions follow from even a cursory perusal of the history of Dharmas astra. The Nibandhas of Ballalasena (Sagara), Candesyara (Ratnākara), Madanasimha (Madanaratna), Dalapati (Nrsimhaprasada), Prataparudra, Mitra Misra (Viramitrodaya), Anantadeya (Kaustubha) and Nilakantha (Mayūkha) illustrate them. An ambitious ruler of a new dynasty goes further. He gets a learned Brahman to act as his Chief Minister, entrusts to him the organisation of a Hindu literary and religious revival as well as the composition of a first-class digest of Dharmasastra. To such aspiration we owe the monumental digest of Hemadri, composed when he held the office of the Minister under Mahadeva, the Yadava King of Devagiri. Madhavacarya's Bhasya on Parāsarasmrti, and Vijnānes vara's Mitāksarā, whose concluding verses glorify the Călukya king Vikramāditya VI. The work of Dalapati and of Akbar's Revenue Minister Todarmal (Saukhya) 1 reflect the tolerance of Musulman rulers, who permitted, even if they did not commission digests of Dharmasastra for the benefit of their Hindu subjects.

LAKSMIDHARA'S EMINENCE

Among such works, Kṛṭya-Kalpataru stands pre-eminent. Its author Bhatṭa Laksmīdhara describes himself as the Chief Minister for Peace and War (Mahā-sāndhi-vigrahika) of Mahā-rājādhirāja Govinda-candra-deva, and as the son of Bhaṭṭa Hṛḍayadhara, who had held the same office. In the brief

³ of , Govindacandra of Kanauj or Bukka I of Vijayanagara

 $^{^2}$ e.g. Madanasımha, Bhagavanta of Bhareha, Birsingh of Orchha, Bàz Bahadur-Candra of Kumaon etc

² Kane, pp 421-423 The seven Saukhyus of his digest are collectively known as Todarananda.

introductory verses' prefixed to each of the sections of his Digest. he bases his competence to deal with the matters comprised in the section, on his possession of the appropriate qualities, as adhikāra for undertaking to write on it. Thus, he claims to have been trained in the austere school of brahmucarya before he became a householder (grhastha), and devoted himself to the studies and ritual prescribed for Brahmans. He had performed the prescribed daily baths and vaiñas, and omitted the timely performance of no rite prescribed for a *srotriya*. With piety, he had propitiated his ancestors (pitrgana) by the due performance of sraddhas. He had 'purified the earth' by the excavation of tanks, the planting of trees, and the foundation of villages given as gifts to learned Brahmans, and in other ways illustrated in his own life the duty to make gifts (dāna). rest-houses, which he had constructed on the routes leading to holy places (tirtha) were crowded with the devout pilgrims who had undertaken the toilsome journeys to wash away their sins. By his performance of explatory rites he had become the luminary of Dharma, by whose light the world guided itself. owing to his wise counsel that Govindacandra trod the path of righteousness, and attained supremacy over many kings. his mastery of the different branches of learning, by his eloquence, and by his trained intellect, he had attained the capacity to expound, as a judge, the intricacies of law in such a way as to win the spontaneous admiration of the learned men who crowded his court. When, as Chief Minister, he undertook 'the yaina (sacrifice) of the protection of the world (visva-pālana),' the virtuous subjects (sādhavah) attained prosperity (pusti) and calmness of mind (santi). By his own studies in philosophy and sastra he had attained an unmatched capacity to expound them in such a way as to help the good to overcome the darkness

¹ These are printed with a translation at the end of this general introduction

² Yājñavalkya (I, 111) distinguishes between strottiya and vedaparagah. The Mitakşara explains the distinction. One who has studied one Sakha of the Veda thoroughly is a Stottiya, and one who can teach one Sakha is a vedaparagah. This follows Baudhāya a एका शासामधीरा श्रोत्रियो भवति. Apastamba would make the successive mastery of the Vedas one by one the test. भूगेंग बेदानाम एकेंद्र-मधीरा श्रोत्रियो भवति. Tarkavācaspati, following Bhavabhūti (Malatimadhava, I, 5) makes acara वृद्धमनिरतो निर्म the test. V. N. Māṇḍlik follows Apastamba, but misquotes Vijfiānes vara's definition of vedapāraga (Trn. of Yājfāavalkya, p. 176 a.)

of delusion (māyātamaļ) and achieve the happiness of ultimate release from re-birth (Mokṣa).

Stripped of poetical imagery, the verses in which the qualities of the author are described by himself, amount to Lakṣmīdhara was by birth a srotriya whose family had attained to the dignity of being termed Bhattas. He was born and lived in affluence. The position of Chief Minister. which he came to occupy, had been held previously by his Apparently, the Gāhaḍvāla dynasty, to which his master Govindacandra belonged, acted on the ancient precept that kings should employ only those whose ancestors had shown marked fidelity to the kingdom.1 The inscriptions of the dynasty show that this principle was followed in other appointments also. For example, a considerable number of copper-plate grants discovered at Kamauli (now in the Lucknow Museum) show that the office of Chief Priest (Mahāpurohita) at Benares was hereditary in the family of Diksita Jāgūs'arman, to whom most of the grants were made.2 Either as Chief Minister or previously as Chief Justice, Laksmidhara had proved an efficient administrator. By his prowess he had reduced the king's enemies to beggary and misery.' He had made extensive benefactions as ordained by the sastras which he expounded. His claim to many-sided learning is fully borne out by his Digest which not only displays a mastery of Purana and Smrti, as pointed by Mr. Kane, but shows that he was a Mimāmsaka profoundly learned in the Veda,4

LAKSMIDHARA'S LEARNING

The bounds of his knowledge cannot be discovered merely from his quotations. True to the convention that a *Dharma-Nibandha*

¹ स मन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्राज्ञान् भौलान् स्थिरान् शुचीन् (Yājñavalkya, I, 312)

² See the Kamauli plate of Vijayacandra and the Yuvarāja Jayacandra Samvat, 1224 (Epig Ind IV, pp 118 ft)

विश्रान्ताः विमुखाः क्षतेन्द्रियसुखाः क्ष्मातल्पनिद्रालयो भिक्षावृत्तिजुषस्त्वचा परिचिताः कौपनीमात्राम्बराः । नीताः कालवशेन यस्य रिपवः तहहाचर्यं परं

काण्डे स प्रथमाश्रमे प्रथमतः प्रस्तौति छक्ष्मीधरः ॥

^{&#}x27;Mr P V. Kane's statement that the Kalpataru' generally quotes only the Smits writers, the epics and the puranas' (op cst, p 317) overlooks his many Vedic citations See Appendix C infra

should rely on no authority which was not sastraic, Laksmidhara confines his quotations to srauta and smarta literature. the great epics (itihāsa) and purāņa, and refers only occasionally to the views of previous writers on Dharma. Even without his explicit references to Kumārila (as Bhattabāda) and S'ābrasvāmin. his proficiency in Pūrva-Mīmāmsa, so necessary for the study. understanding and exposition of Dharmasastra, is evident throughout his work. His interpretations of philosophical passages from the Upanisads and the Bhagavad-Gītā as well as the Vedanta-Sutra in the Moksa-kanda show his conversancy with the older commentaries. In the notes, which I am appending to my edition of the Moksa-kānda, I am giving passages from the commentaries of S'ankara and Rāmānuja, which he may have had in mind when he gave his own interpretations of important texts. On only two occasions does he cite a lay authority In the S'anti-kanda he quotes Varahamıhıra; and ın Naiyatakāla-kānda he quotes an unnamed work on astrology (Jyotiss'āstra). Unlike the authors of later digests, who crowd their pages with indiscriminate citations, Laksmidhara shows restraint in quotation, and discriminates between the available authorities. using only those whose authenticity or authority is indisputable. Among the eighteen major Purānas, he lays under contribution only twelve, ignoring the other six. The Puranas he has not quoted are Visnu-Dharmottara, Bhagavata, Agneya, Brahmavaivarta, Kūrma, Nāradīva, and Gāruda. These were all known to Al-biruni, who wrote a century before Laksmidhara.' The rejection of Visnu-Dharmottara (which Hemādri and Mitra Mis'ra freely use) shows that, in his view, it was not an authentic portion of the Vaisnava-burana. He quotes extensively from five Upa-purānas namely the Nrsımlıa, Ādıtya, Devī, Kālıkā and Nandī. No copy of the last named upa-purāna is now traceable. The published S'aura-burāna does not contain any of the passages cited by Laksmidhara from the Aditya-Purana. The two must be different. It may be noted that the Matsya-Purāna

 $^{^{!}}$ Later writers were not so scrupulous $\,$ Thus, Nilakantha cites Caṇakya and Kāmandaka in his Niti-may ikha

^{&#}x27;See Sachau's trn, 1. pp 130-131 Al Birum includes among the mahapuranas the Aditya, Narasimha-purana and the Nandapurana, which Laksmidhara quotes frequently

 $^{^3}$ See my article on Nandipurana, in New Indian Āntiquary, Vol. IV, part 5, pp. 157-161

(LIII, 60) mentions only four upa-purānas namely the Nārasimha, Nandi, Sāmba and Āditya. The Kūrma-purāna gives a list of upa-purānas, which omits the purānas named after Nandi and Devī (I, 1, 17-20). The citation of upa-purānas side by side with maha-purānas, as equally authoritative shows that in Lakṣmīdhara's view, or in his day, the former were not regarded as in any way inferior to the latter.

Certain ancient smṛti writers, whose works are now lost, are referred to by Laksmidhara. They are Bhaguri, Bhartryajña (who is quoted by Medhātithi), Jayasvāmī (who is once mentioned by Raghunandana), Mādhavasvāmī, and an unknown writer named Utathyatanaya. When these writers are cited by writers later than Laksmidhara, they clearly do so without a personal knowledge of the authors quoted, and appear to borrow the references second-hand from the Kalpataru. Laksmidhara naturally respects the authority of Medhätithi, who is quoted in three kāndas, as well as of Visvarūpa, the earliest extant commentator on Yājňavalkya. He knows a Hārīta-Bhāşyakāra, from whom Hemādri has quoted a passage, to which Mr. Kane has drawn a attention, but it occurs in the Srāddha Kānda of the Kalpataru, from which Hemādri obviously took it without acknowledgment. He refers to a Bhāratabhāva-prakās akāra, whose work has not survived. His scrupulous honesty compels him to refer to the views of six earlier Nibhandas, which are now totally lost to us: Mahārņava, Prakāsa, Pārijāta, Kāmadhenu,

Ballala-sena (c. 1069 t.D.) was almost as critical in his citation of Puranic Interature Devipurana, which he rejects as unorthodox, is much relied on by the Kalpataru which cites it as an authority See the extracts from Danasugaru on pp. 337-343 infra. The equal validity of the two classes of Puranas is the thesis of Dr. R. C. Hazra (Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute, 1940, pp. 38-62).

² (c 600 A D) See Dr. C. Kunhan Rāja's edn. of his Rigizeda-bhasya, 1939 Madhavasvāmi is probably the vedic commentator.

^{&#}x27;Smṛticandrika cites a Utathya as the author of a Smṛti For four of the above writers Sec Kane, passim Manu mentions a Utathyatanaya, (III, 16) Utathya is represented in the Mahabharatu as a son of Angiras and brother of Bṛhaspati and Samvarta (Ādī, 67, 5, Anu, 132, 42) His wife was Mamatā, and her son by Utathya was the blind Dirghatamas (Anu, 113, 22) Bṛhaspati raped her, and the son of the union was Bharadvāja (Vişnupurāṇa, IV, 19) On the rule that the owner of the 'soil' is the owner of the fruit, Bharadvāja may be regarded as Utathya-tanaya

^{&#}x27;Kane, op. cit, p 71.

³ Dr. V S. Sukthankar, editor of the Mahabharata, tells me that he has not come across this commentary, which must be ancient

Mālā and a work of Halāyudha, who appears to be different from the author of Brāhmaṇa-sarvasva.¹

LAKSMIDHARA'S PATRON, GOVINDACANDRA

Govindacandra's inscriptions run for nearly half a century from 1104 A.D. to 1154 A.D.2 His grand-father Candradeva, who is said to have conquered Kanauj, and who is described as "the protector of holy places of Kāsī, Kusıka, Uttarakosala, and the city of Indra," claims to have been an ardent and generous patron of Brahmans. Numerous land grants are to his credit. In one case, a grant of his grand-father is to 500 Brahmans. Madanapāla, (c. 1090 A.D.) the son and successor of Candradeva and the father of Govindacandra, does not appear to have taken any active part in the government of his kingdom. His grants are made in his name either by his son Govindacandra as Yuvarāja or by one of his queens. Such a grant, made in 1105 A.D. states explicitly that it was sanctioned by Govindacandra's mother.' She was probably Regent, and it is not unlikely that Madanapäla was a prisoner at that time in the hands of the Musulmans. An inscription of Govindacandra (1109 A.D.) states that he inflicted repeated defeats on the Muhammadan Amīr (Hāmmīra).6 The Sarnāth inscription states that he was Visnu Himself incarnated to protect Benares from the wicked Turuska.7 The references in these inscriptions are apparently to the expedition which King Masud III of Ghazni (1098-1115 A.D.) sent against "the capital of Hind, the Kaaba of the Shamins and Kibla of the Infidels." The ruler of Kanauj

वाराणक्षीं भुवनरक्षणदक्ष एको दुष्टानुकृष्कसुभटादविनुं हरेण । उक्तो हरिः स पुनरत्र बभूव तस्माद गोविन्दचन्द्र इति प्रथिताभिधानः ॥

¹ Kane, ob cit., pp 293—301 and 306—309 See infra Note B (Nibandhas before the Kalpataru)

² R S Tripathi, History of Kanauj, 1937, pp 386-7, and Catalogue of Inscriptions in the Lucknow Museum, 1915, pp 10-29

³ Ind Ant., XVIII, p 18

⁴ Lucknow Catalogue, op cit, p 9 and Epig Ind XIV, p. 192 (Candravati plates of Candradeva, 1096 AD)

^{&#}x27;Lucknow Catatlogue, p 10, and Tripathi, op cit, p 305

⁶ Ind Ant XVIII, pp 16-18 It does not mention its approval by any one else

⁷ Epig Ind , IX, pp 324-27

is stated by the Muhammadan historian to have suffered serious reverses, and to have been "compelled to ransom his person by a large sum of money." 1 Govindacandra turned the tables on the Muhammadans and drove them beyond the confines of the kingdom of Kanauj. He appears to have extended his dominions into Magadha and to have fought a successful campaign against the ruler of Dasarna. The Gagaha plate claims that he (1142 A.D.) captured the elephants of nine kings and made himself the leading monarch in Jambū-dvīpa.' According to the Rajatarangini he entered into friendship with Jayasımha of Kāṣmīr (1128-1149 A.D.) and deputed a scholar named Suhala to attend a parisad convened by the Kāsmirian Minister Alankāra (S'rīkanthacarıta). Govindacandra entered into diplomatic relations with Siddharaia-Jayasimha of Gujarat and with his powerful contemporary Kulottunga-Cola (1070-1120 A.D.) These alliances would suggest some tension of feeling between Govindacandra and Vikramāditya VI (1076 A.D. 1125 A.D.) the powerful ruler of the Dakhan.

LAKSMIDHARA'S SERVICES TO HIS KING

The opening verses of the Kalpataru allude to the victorious campaign of Govindacandra against the Muhammadans. A sloka introducing the Rājadharma-kānda justifies Laksmīdhara's title to expound Rājadharma by pointedly claiming that Govindacandra's benevolent rule and conquests of many kings were entirely due to

VIII, 2453, (ed Durgāprasāda)

¹ Tripathi, op cit, 318

Epig Ind , λIII , p 218 . The same claim is made in earlier grants c g Maner copper-plate of 1125-26 A D , J B O R S , 1916, pp 441-447

प्रजेशाः कान्यकुञ्जादावजर्येण नृपार्यमा ।
 सन्यधाद्भव्यभूमोगवैभवानभिमानिनः ॥

¹ अन्यस्स सुहलस्तेन ततोऽवन्यत पण्डितः । दूतो गोविन्दचन्द्रस्य कान्यवुज्जस्य भृभुजः ॥ XXV. 102

 $^{^5\,}Prabandha\text{-}cintamani,\,III,\,$ 121 Jayasımba, reigned from c 1093 to 1143 a D

⁶ An incomplete Gahadvāla inscription, dated in the 41st year of Kulottunga, gives the Kanauj prasiasti ''The increased emphasis on Sun-worship in the Cola country in Kulottunga's reign may be due to the close association with the Gāhadvālas, who were great worshippers of the Sun'' (K A Nīlakanṭha Sāstri, Colas, II, 1937, p. 40)

the merit of his advice as Minister.1 In the introductory verses of the Kalbataru, Laksmidhara claims that he made his King rule over 'the Sea-girt earth' and that by his resolute fighting myriads of his King's enemies were destroyed. Such declarations, in a work written by the command of a powerful ruler like Govindacandra and certain to be perused by him, could not have been made by even a favourite Minister unless his services were of such an outstanding character that a public recital of them before the reigning king was allowable. The value of the restrained statements of his accomplishments and services, which Laksmidhara makes in the very brief introductions to the different parts of his Digest, consists in showing that he was not only a great and devout scholar of massive learning and subtle intellect, but that he was also a soldier, administrator and diplomatist, born and bred in an atmosphere of public affairs. this respect, he should be ranked higher than even a great jurist like Vijñānesvara, and only with scholar-statesmen like Mādhavācārva, or Candesvara, or Cānakya.

The reference in the Kalbataru to Govindacandra's victories over the Muhammadans occurs at the beginning of the first Kānda, while the allusion to his diplomatic successes and wise counsel to his king occurs at the beginning of the eleventh section of the Digest. It is therefore, tempting to surmise that Laksmidhara, as befits the son of a Prime Minister, was the trusted companion and friend of Govindacandra, when he was Yuvarāja in the life-time of his father Madanapāla, and that the appointment of Laksmidhara both as Prime Minister and as the scholar deputed for the composition of a digest of Dharma, which might fitly usher in the glorious reign of an ambitious and pious ruler, who had already displayed the qualities of a successful soldier and skilled administrator in the troubled reign of his father, synchronised with the accession of Govindacandra. That the percepts which Laksmidhara put into the Kalpataru were actually followed is evident from the inscriptions of Govindacandara as well as those of his two immediate predecessors and successors.3

¹ तत्सर्वे **खळु यस्य मन्त्रमहिनाश्चर्य** स लक्ष्मीधरः.

² पृथ्वीं साधयतः समुद्रवसनाम् .

³ Tripāthi, op. cit, pp. 337—359.

REVIVALIST ORIGIN OF THE KALPATARU

The Gahadvalas sprang into eminence suddenly. were so to speak parvenus.1 A ruler of an old and well-established dynasty does not feel the urge, which one of a new dynasty does, to commemorate his entry into the ranks of powerful monarchs by some notable action that would capture contemporary imagination and leave a permanent impress of his reign on history. Temples or monuments of brick or stone however nobly planned, cannot outlast a great contribution to letters or thought. It was in this belief that Govindacandra must have planned the compilation of a great digest of Dharma, at a time when there was a danger of its perishing, along with the Hindu kingdoms, before the onslaught of a ruthless and powerful enemy of an alien race and faith. It was in the same spirit that Bukka I of the newly founded kingdom of Vijayanagara ordered (ādisat) Mādhavācārya to explain the meaning of the Veda (Vedārthasyabrakasane) and to compose for the guidance of himself and his successors a monumental commentary on Parasara-smrti, the Dharma-sastra specially recommended for the Iron Age (Kali-Yuga). The addition of an elaborate treatise on Vyavahāra to this commentary by Mādhavācārya, and his tacking it to the brief statement in the Smrti that 'the king should protect his subjects and his kingdom through Dharma' is in harmony with the hypothesis that the statements in a Smrtt require to be supplemented and elucidated by traditional interpretations, so as to make good the many apparent omissions or gaps.

Uniqueness of the Kalpataru

Among digests, the Kalpataru occupies a unique position. Its author was a scholar-statesman. He was a critical and conscientious compiler, discriminating between his sources and scrupulous about the purity of his texts. The high reputation which the Kalpataru commanded in later times for its scholarship

^{1 &}quot;The Gāhadvālas emerge into the light of history so suddenly that it is difficult to clear away the obscurity hanging over their origin " (Tripāṭhi, op cit, p. 296)

⁸ क्षत्रियस्तु प्रजारक्षन् क्षिति धर्मेण पालयेत ।

as well as its critical acumen may be illustrated. Thus, in discussing the value of his authorities, Mitra Misra (Vīramit-Paribhāṣā-prākāsa) justifies his recognition of a Smrtisangraha on the ground that it had been accepted (barigrhītam) by the Kalpataru. It is curious that the work in question does not appear to be quoted anywhere in the Kalbataru. That, however, is immaterial to the argument; it was sufficient for Hindu legists to be told that the Kalbataru had admitted the authority. Such a declaration would have shut the mouth of possible objectors. Any reading accepted by Laksmidhara, even if opposed to the texts available to later commentators and digestmakers, was never rejected. It was either accepted or explained away. Laksmīdhara's skill lay in selecting the necessary texts and stringing them together. He interpolates a rare comment or interpretation. So much value was attached to his selective capacity and his occasional elucidation of a word or a passage here and there, that later writers invariably reproduced his citations as well as his annotations without altering a syllable. Finality was held to attach to whatever he had written.3

ITS PLAN

In two other respects also the Kalpataru is unique. Firstly, it is distinguished by having been written in accordance with a well-conceived and logical plan. A digest must be true to the underlying principles of Hindu life. A cursory reading of even a comprehensive smṛti like that of Manu or Yājñavalkya will fail to disclose the background of Hindu life. Laksmīdhara so planned his Nibandha that it followed the natural sequence of life, in its different stages and activities, as laid down in the S'āstras. To a Hindu, life commences with conception and marches through the prescribed four stages or āsramas to the final release (Moksa), which crowns a life properly lived. The Kalpataru is

एकार्थेष्वेकमेकं, क्रिब्दपरमि स्वीकृतं, कार्ययोगात् , न्यस्तं विज्ञानमूलं, प्रचरदि परित्यक्तमज्ञानमूलम् । शिष्टेस्सम्यग्गृहीतं वचनमिमिहतं, स्पष्टितं चाऽस्फुटार्थं यत्राऽपरो विरोधः स्फुरति विरचिता तेन तत्र व्यवस्था ॥

¹ This is his own claim

accordingly divided into fourteen books or kāṇḍas, and each book is divided into chapters or parvas. At the beginning of each book, Lakṣmīdhara recites the headings of the chapters as a declaration (pratijñā) of what he intends to set down in that book. Each book follows its predecessor in a natural sequence which will be apparent even in a mere enumeration. They are grouped and were probably written in the following order:

- 1. Brahmacāri-kānda commences with Paribhāsā (definitions) and traces the duties of a boy up to the end of Brahmacarva.
- 2. Gṛhastha-kāṇda the duties of the householder, including the rites of marriage which precede the entry into the Gṛahasthāsrama.
- 3. Naiyata-kāla or Āhnīka-kāṇda on the daily rītual to be followed by a house-holder.
- 4. S'rāddha-kānda on the ceremonies to be done for propitiating ancestors (pitrs).
- 5. Dāna-kāṇda on the religious gifts the making of which is an obligation laid on grhasthas.
  - 6. Pratisthā-kānda on the consecration of idols etc.
  - 7. $P\bar{u}j\bar{a}-k\bar{a}nd\alpha$, dealing with the ritual of worship.
  - 8. Tīrtha-kāṇda on pilgrīmages to sacred places.
- 9. Vrata-kāṇḍa dealing with the performances of the periodical vratas.
  - 10. S'uddhi-kāṇḍa on purification.
- 11. Rājadharma-kānda dealing with the specific obligations of princes.
  - 12. Vyavahāra-kānda on Cıvıl law and procedure.
  - 13. S'ānti-kāṇda on the propitiatory rites.
- 14. Mokṣa-kāṇḍa dealing with the steps necessary for salvation.

Of the three debts (*rnatraya*) with which man is born and which he has to discharge in this life, the means of discharging

¹ The subject of this section of which no MS had been known till I discovered one in January 1939 in the Bhonsle Raj Library at Nagpur was correctly surmised by M M Chakravarti (J B A S , 1916, p 359)

² M M Chakravarti, op cit, p 359 wrote. "In the Malamasa and Prayasccitta tattvas, Raghunandana quotes a Prayasccitta-kanda-kalpataru That Laksmidhara wrote on Prayasccitta is clear from the Prayasccittaviveka of of Sūlapān" But, I discovered Vrata-kanda at Nagpur, which fills the gap The Asiatic Society in Calcutta has a fragment of a Prayascitta-Kalpataru

³ Only one other digest, viz, the Viramitrodaya deals with Moksa.

the first, the debt to seers, are set out in the first $k\bar{a}nda$, dealing with brahmacarya, that of discharging the second (pitr-rnam), the debt to ancestors in the second, third and fourth $k\bar{a}ndas$, dealing with grhastha-dharma, $\bar{a}hnika$ and $sr\bar{a}ddha$, and the third, the debt to the Gods, (deva-rnam) by the fifth, sixth, seventh, eighth and ninth $k\bar{a}ndas$ dealing with gifts, dedication, worship, pilgrimages vows, as 'means of grace' to attain the mental peace (S'ānti), which is preliminary to the final release (Mokṣa), and which form the subjects of the tenth and fourteenth $k\bar{a}ndas$. The eleventh and twelfth $k\bar{a}ndas$ deal with the civil environment in which a man has to live and function, and its attunement to the needs of the progress to ultimate beatitude.

No other digest has essayed so logical and so comprehensive a presentation of the revealed laws of life. When finished, the Kalpataru must have provided a complete and authoritative survey of Hindu Dharma made for the benefit of posterity. It is tragic that so noble a work should have almost perished in the calamities attending the early Muhammadan conquests.

ITS SIZE

The comprehensive range outlined for it, has made the complete Kalbataru a work of great volume, in spite of the obvious attempts by Laksmidhara at brevity. He not only eschews unnecessary comment, but in sections dealing with religious rites, he contents himself with a bare indication of the mantras to be used and the rituals to be followed, without giving in full the prayoga for the benefit of the officiating priests (purohita). He does not repeat in one Kānda what is dealt with in another. The underlying assumption in the Kalpataru is that it will be used only by trained scholars, who could be trusted to understand it without commentary, and who would be able to act upon the briefest hints for selecting the appropriate mantras or prayoga. The cumbersome growth of later digests, dealing with matters already dealt with by the Kalpataru, is largely due to the addition of material, which Laksmidhara was content to leave to the priest with bare indications.'

¹ The Danasagara, which Ballālasena composed 'with the help of Aniruddhabhatta in 1169 A D, in the generation following Lakşmidhara's, quoted in critenso all the mantras to be used in making gifts, while the Kalpataru merely names them.

learning and priest came to be divorced, full description of prayoga became necessary, and the cumbersome digests of Hemādri, Madanasimha and Mitra Misra came to be preferred to the more restrained Kalpataru. Even with these self-imposed restrictions, Lakṣmīdhara's work attained a size, which makes it stand only second to the Vīramitrodaya in bulk. Its vyavahāra-kāṇḍa is among the larger treatises on the subject. But, in studying it, as in studying any other part of the Kalpataru, the underlying unity of the entire work must be borne in mind, and for explanations or matter, which may be wanting in one part we must learn to turn to another. The Kalpataru like every Dharma-samhitā, was designed to be studied as a whole, and not in separate self-contained sections.²

It is not necessary, to describe in advance the specific doctrines of Laksmidhara. The textual difficulties in the way of editing it virtually compel the study of the vast literature of *Dharmasāstra*. When completed, the *Kṛtya-Kalpataru* will also provide ample material to those who endeavour to reconstruct either the lost codes, whose number is 'legion,' or the authentic text of Purānas and Epics, which have come to us in forms so different from those in use, when they were laid under contribution by great lawyers and scholiasts, like the forgotten Minister of the last independent Hindu emperor of North India.

¹ Its fourtien volumes contain about thirty thousand granthas ic, about one-third the size of the Mahabharata The Viramitrodaya is in twenty two parts

² The distortion of Hindu Law by modern lawyers and judges is due to their viewing vyavahara apart from other sections of Dharma Sastra and an unwarranted distrust of the Mimainsa rules of interpretation Cf Mayne's Hindu Law, 10th edition, pp 41-42

³ The library of H H the Mahārāna of Udaipur contains a set of the Kalpataru in which the seventh and ninth parts are wanting. Fragments of the Kalpataru have been found in some libraries, but for certain kāṇḍas like the first, seventh, the ninth and the thirteenth, we have now to depend upon solitary, defective and incorrect manuscripts. In preparing my edition of the Kalpataru, I have tried to secure every known manuscript of any portion of it and have found that some which had been in existence sixty years ago are now lost beyond recovery. The editing of a work of such importance from one or two manuscripts is very difficult. Help has, however, come from an unexpected quarter. The thoroughness with which whole passages from the Kalpataru have been appropriated by later authors like Hemādri, Caṇḍes'vara and Mitra-Mis'ra makes it possible to fill up gaps in our text or clear up obscurities caused by copyists. Nevertheless the task is formidable.

LAKŞMĪDHARA, VIJNĀNES'VARA AND APARĀRKA

Laksmidhara is as eminent among the authors of digests (nibandha) as the author of the Mitākṣarā is among commenta-By a curious coincidence, both were contemporaries, and each was commissioned by a powerful ruler, who claimed sāmrājva, to compose a Dharmas āstra work, which would prove a fit monument of the reign of the patron. Another famous commentator, Aparārka or Aparādītya of the S'īlāhāra dynasty of Konkan, was also a contemporary of the other two great smārtas. How far they were coeval we have no means of ascertaining with certainty. Vijnanes vara is considered as having made no reference in his great commentary to either of his rivals. It has also been assumed that he is the oldest of the three, and wrote his work along before the other two started their compositions. In regard to Apararka's silence about the Mitāksarā, of which his ignorance cannot be presumed, as he was so close a neighbour of Vijñānes vara's patron Vikramānka or Vikrāmāditya VI of the Cālukya dynasty of Kalyāna (c. A.D. 1076 to 1127) it was suggested by Jolly in 1883 that "the fact that he never mentions the Mitaksara by name, has been explained as a result of Indian etiquette, which does not allow a royal author to notice expressly the opinions of another sovereign's servant by name." Mr. P. V. Kane 1 rejects the suggestion and points out that "it is doubtful whether any such etiquette ever existed," and that "works of royal authors such as the Madanapārijāta or the Sarasvativilāsa do not appear to have followed the rule." Mr. Kane also points out? that Aparārka "studiously avoids the mention of every ancient commentator."

THREE CONTEMPORARY EMPERORS

The reign of Laksmidhara's patron, the Gāhadvāla ruler Govindacandra of Kānauj, extended from about A.D. 1110 to 1154, the date of by latest extant record. But, during the

¹ History of Hindu Law, 1885, p. 13, Journal of Hindu History, III, p. 17
² History of Dharmasüstra, Vol. I, 1930, p. 330. Lakşmidhara must have known the work of Bhoja of Dhāra, whom he never cites. His silence may support Jolly's theory.

nominal reign of his father Madanapāla (A. D. 1099 to 1110) he was actually exercising the functions of a sovereign, and there is a record of a gift which he made in that capacity bearing a date equivalent to A. D. 1104. Along with the two powerful rulers of Hindusthan and the Dakhan, mention must be made of an equally powerful and eminent contemporary ruler, the Cola emperor, Kulottunga I (A. D. 1070 to 1120), who ruled the whole of the peninsula south of the Tungabhadra, along with a considerable portion of the old Vengi kingdom of the Eastern Cālukya dynasty.

It is noteworthy that each of these powerful kings ruled for about half a century, that they were all ambitious and warlike as well as extremely capable, and that the comparative peace which India enjoyed for about three generations was largely the result of the wholesome respect that each of these had for the power of the others. They were all patrons of letters. None of the three was young when he ascended his throne, and had no previous administrative experience. It is valid to assume an intense feeling of emulation among the three kings, and there is evidence to show that their diplomatic activities were directed to produce one another's encirclement.

TIME RELATION OF THE THREE SMARTAS

The conditions must have strongly favoured the movement of ideas, as represented in capital literary works, throughout India in such times even if we did not know that the tireless march of pilgrims to the *tīrthas* scattered over India should have

¹ The Basāhi plate of Maharajaputra Govindacandra, Ind Ant, XIV, pp 101-104, R'S Tripāthi, History of Kanauj, 1935, p 305

The earliest extant record of Govindacandra as king is the Kamauli plate of VS 1171, bearing a date equivalent to the 15th October, 1114, (Epig Ind., IV, pp 101-103), but it is probable that he came to the throne in AD 1110 four years earlier. The Rahan copper-plate of Madanapala and Govindacandra dated VS 1166 (3rd January 1109 AD) purports to be issued by command of Govindacandra himself and contains an injunction to implement the gift to Raja rajhimantri-purohita-amatya-akyapatalaka-bhandagarika-bhiyak-scnapaty-antah-purika-samasta-dhikaripuruyadim, though Govindacandra is still designated as Maharajaputra only. It ends with an allocution on the transitoriness of life and the merit of gifts, and does not state as in the plate of AD 1104 that it received the concurrence of the Queen or any one else. The designation applied to Govindacandra is Maharajaputra, not Yuvaraja, as in the Basahi plate of AD 1104 (Ind. Ant., XIV., pp. 100-104. J. A.S. B., XLII., pp. 314-321)

² Nilakantha Sastri, Colas, II, pp 38-39

facilitated the exchange of ideas and the rapid circulation of books of merit. Further, when a great king commissions the composition of a digest, or a commentary which would be as good as a digest of Dharmasastra, it is natural to presume that no effort would be spared to place all available material, including the latest, before the authors entrusted with so responsible a duty. The point needs some emphasis, as it is usually assumed, that the percolation of views in books takes at least a generation to reach countries other than those in which they were written. The history of Dharmasastra in India negatives such a view. It is therefore unnecessary to assign arbitrarily, on such an assumption, fairly long intervals between two works, which are believed to be connected by one alluding to or borrowing from the other, to allow of this penetration. Mr. Kane has, for instance, acted in this manner. He holds that the Mitaksara "must have been composed at the latest before 1100 A.D.," because "Vijñānesvara is named in the Kalbataru," which he holds as having been composed in the second quarter of the 12th century, and "the Kalpataru also mentions Vadibhayamkara (sic)" a writer supposed to have been, on the authority of the Viramitrodaya a follower and critic of Vijnānesvara. On somewhat similar grounds among others the composition of Apararka's commentary is put at about 1125, almost the date assigned by Mr. Kane to the composition of the Kalpataru.1

The references are worth quoting in full

पौराणीरेव वाणिः कविदकृतकृतौ कापि भूयस्स्मृतीनां गोपालस्तद्वयस्यः स्वकृतिविरचनं वाक्यरूपेण चके । श्रौतस्मार्तादिसारैः विशुधजनमनोहारिकारिव्यतेऽय मीमांसोत्ताखितार्थे अपृथुरथकथाऽतीतरन्धः प्रबन्धः ॥ यस्योत्यतौ स्वितिमता न महार्णवेशीः निद्रां दधाति यदधः किल कामधेनुः । तस्यास्तनिष्यति रति विशुधिद्वजानां आनन्दितुं किसु न कल्पतरोः प्ररोहः ॥

¹ The point is illustrated by Lakşmidhara's reference to Gopāla, the author of the Kamadhenu as his vayasya, i.e., contemporary and friend, in mentioning previous works compared with which his own Kalþataru is markedly superior Mr Kane, (op. cit., p. 296), places Gopāla at least a generation before Lakşmidhara, and assigns him to the period between 1000 and 1100 a D.

APARĀRKA'S DATE

Thus for the determination of the dates of these cardinal works our reliance must be mainly on internal evidence of borrowing or obligation and the dates of the royal patrons. We may leave out the work of Aparārka, which must have been composed when he was a king (A.D. 1110 to 1140) and when he was in the height of his power and prosperity, which would narrow the limits further, as we know that after a disastrous war with the Kadamba king of Goa, Jayakesin II (circa 1104 to c. 1147-8), in which he lost and regained most of his territories in North Konkan, he had the needed peace of mind for such an undertaking as the composition of his famous commentary only after 1126, and concentrate our attention on the Mitāksarā and Kalpataru.

ALLEGED REFERENCE TO VIJNANESVARA IN THE KALPATARU

Mr. Kane discovered two allusions to the author of the Mitāksarā in a modern transcript of the Vyavahārakānda of the Kalpataru in the Sarasvatībhavan at Benares. This transcript, which I have had occasion to utilise, is obviously a copy of a manuscript in fairly modern characters in the library of the Royal Asiatic Society of Bengal, which itself seems derived from an older Maithili manuscript in the Rāj Library at Darbhanga. All these have been available to me. The three manuscripts have to be treated as one. The oldest manuscript which I have used is from the library of H. H. the Mahā Rāṇa of Udaipūr in Mewar. It is undated but clearly belongs to the 16th century at the latest. A manuscript of which a copy was secured from the Raghunāth Temple Library at Jammu seems to be also dependent on the group mentioned above, and to be identical with them except for copyists' errors. It bears the late date Samvat 1846 (1790 A.D.).

¹ Mr Kane's conclusion is that the *Kalpataru* "must have been written between 1100 and 1150 a D, and probably in the 2nd quarter of the 12th century" (op cit, p 317).

² A S Altekar, "The Silähäras of Western India, Indian Culture, II, pp. 412—413 "The turning battle in the Silähära-Kadamba war was fought in AD 1126 As a result of this victory Apararka ceased to be a Kadamba feudatory and regained most of his hereditary possessions"

The first of the two passages occurs in the chapter on Ordeals (divya), sub-section Kosadivya, and Slaves (Dāsyadhi-kāriṇah). It runs, in most of the manuscripts, thus:

शोध्यस्य जननी तातः पुत्रो वा तत्सहोदरः । भार्या पुत्रवती धर्म्या ज्ञातयः परिकीर्तिताः ॥

इति वादिभयक्करे बृहस्पतिवचनात् ॥

In Vīramitrodaya, Vyavahārakānda, Vādibhayamkara is described as a work by a follower (anuyāyī) of Vijnānesvara, who exposed an apparent inconsistency in his master, in explaining a verse of Yājñāvalkyasmrti (II, 51). The passage runs thus:

विज्ञानेश्वरानुयायी यथात्र वादिभयङ्करकृदाह— अहो बत जगल्ल्यातविज्ञानेश्वरयोगिनः । पूर्वापरविरोधेऽपि नाऽनुसन्धानमद्भुतम् ॥

This passage is wanting in the Udaipur MS., which is the oldest used, while it occurs in the rest.

AUTHENTICITY OF THE PASSAGES EXAMINED · FIRST PASSAGE

The concurrence of testimony in four MSS, will create a presumption in favour of the authenticity of this text as part of the original Kalpataru, if the manuscripts are independent and not transcripts of one original as is the case. We have thus a conflict between two sets of manuscripts, one furnishing the above text and the other omitting it.

Is there any method of checking the genuineness of the citation from Vādibhayamkarakrt? It seems to me that there is. The verse is alleged to be a text of Bṛhaspati, which Laksmīdhara took second-hand from the above scholiast, quoting the source of his information. Till now the writer who furnishes this citation from Bṛhaspati is known only from this passage and the other quoted by Mara Misra in Vīramitrodaya. A passage from Bṛhaspati, if authentic, is hardly likely to be missed by

 $^{^1}$ $Op\ cit$, p $\,$ 290, notes 640 and 641 $\,$ It appears to me that Vādibhayaṃkara is the name of a work, rather than of an author, as assumed by Mr Kane

² Viramitrodaya, Vyavahāraprakās'a Ed. Jibānanda 1875, p. 350

digest-writers and commentators, and especially by writers who take delight in bringing into as many authoritative citations as possible, like Mitra Misra himself. It is remarkable that not only is the Brhaspati quotation missing in Mitra Misra's work, at the corresponding place and context, but it is missing in such special studies of divya (ordeals) as Raghunandana's Divyatattva. It is even more strange that it is unavailable among the ninety-two verses from Brhaspati, which occur in the digests and commentaries on divya. The passage, cited on the authority of Vādibhayamkarakṛt, is also tautologous, when considered with the following genuine verse of Bṛhaspati, which is cited in many digests to show that the effect of the ordeal should be watched not only on the man subjected to it but on his wife, children and effects.

सप्ताहाद्वा विसप्ताहाद्यम्य हानिर्न जायने । पुत्रदारधनाना च स गुद्धम्यात्र संशयः ॥

Alternative readings

यम्याति ने प्रजायने and उभयत्राऽपि ।

The alleged quotation seems to add to the number of persons (to be watched for the effect of the test) the parents, brothers and jñātis. But, as it mentions the wife and sons, who are already included in the above authentic verse, the tautology would justify the rejection of the alleged text.

In no other case has Laksmidhara cited a source for a quotation from a writer so well known as Brhaspati.

If the sloka in question is authentic, it might have been brought in for the purpose of elucidating the term $j\bar{n}\bar{a}ti$, in the following verses of Kātyāyana and Laksmīdhara's comment thereon, which precede the citation:

अथ देविवसंवाद त्रिसप्ताहातु दापयेत् । अभियुक्तं प्रयत्नेन तमर्थे दण्डमेव च ॥ तस्येकस्य तु सर्वस्य जनस्य यदि तद्भवेत् । रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणं ऋणं दद्यात् दमं च सः ॥

See my edition of the reconstructed Brahaspati-smrts, 1941, VII, 65

ज्वरातिसारविस्फोटः शूलादिपरिपीडनम् । नेत्ररुगलरोगश्च तथोन्मादः प्रजायते ॥ शिरोरुगलरोगश्च दैविका व्याधयो नृणाम् । ' 'देवविसंवादः' देवकृतो रोगज्ञातिमरणादिख्यो विरोधः ।

Brhaspati's alleged verse will then have to be treated either as a definition of the term jnati or as a restriction of the general sense of the term for the special purpose of limiting the applicability of the test or ordeal only to some, as against all inatis. The word 'sodhyasya' at the beginning of the sloka shows that it was intended to be part of the general treatment of ordeals, as it refers to the 'person to be tested' (sodhya). If the sloka is intended to convey Brhaspati's idea of jnativarga it will show that he took a narrower view of the limits of inativarga than other authorities. The inati circle will then include only a man's parents, sons, brothers, and the caste-wife, who has had male progeny. Others have construed the term more liberally. In the list of persons who are to honour the new bride, Yājñavalkya mentions the bride's husband, her own brothers, her iñāti-varga, her father-in-law and mother-in-law, brothers-in-law (i.e. brothers of her husband) and bandhuvargah. In explaining the verse, Visvarūpa interprets the word jūāti (mātusabda) as 'maternal uncle and others' (mātulādih), Medhātithi in commenting on the word 'jñātayah' in Manusmṛti,

भर्तृत्रातृपितृज्ञातिश्वपुश्वशुरदेवरैः । बन्धुभिश्व क्रियः पूज्याः भूषणाच्छादनासनैः ॥

The passage may be rendered as follows -

[&]quot;(The judge) should strictly compel the accused to pay, after three weeks, in case of the befalling of the fateful calamities (on the defendant undergoing the kosa or the tandula ordeal), a fine and the subject of the dispute

If any one of the following befalling him alone and not all people (in the neighbourhood) viz disease, fire, death of a relation $(y\bar{n}ati)$, then he should be made to pay the fine as well as the debt (which is the subject of the dispute)

The diseases brought on by the wrath of Fate are fever, diarrhoea, carbuncles, suffering from rheumatism, diseases of the eye and throat, insanity, headache and fracture of the arms

[&]quot;Devavisamvādaḥ, means calamities like disease and death of relations caused by Fate."

¹ Yajñavalkyasmṛti, 1, 82

⁸ Ed. Gapapati S'astri, 1922, Trivandram, p. 84 (T. S. S. No. 74).

III, 264 (254 in Jhā's Edn.) distinguishes between jñāti and bandhu thus:

'इतियः' सगोत्राः । मातृश्वद्धारपक्षः 'बान्धवाः' Kullüka follows the interpretation of Visvarüpa in interpreting Manu's, injunction' that one guilty of mahāpātaka (inexpiable sin) should be abandoned even by his relations. He takes 'jñāti' to mean 'mātulādi," i.e., the maternal uncle and others; but in explaining the same word in Manusmṛti (III, 264), he follows the distinction between Jñāti and bandhu made by Medhātithi. Buehler in translating the verse has accordingly treated jñātayaḥ as equivalent to 'paternal relations' and 'bāndhavāḥ' as signifying 'maternal relations,' a distinction which he repeats in translating jñāti and sambandhi in Manusmṛti, IX, 239. Mitra Misra 'in interpreting the verse in Yājñavalkya-smṛti on the perpetual tutelge of women, construes 'jñātyaha' as 'sapındāh.' The S'abdakalpadruma gives an elaborate reckoning of jñātivarga:

सप्तमपुरुषपर्यन्तं सपिण्डः । ततः त्रिपुरुषपर्यन्तं सकुल्यः । ततः चतुर्थपर्यन्तं समानोदकः । ततः परं गोत्रजाः ।।

It will be seen that there has been wide disagreement among authorities on the signification of the term $j\tilde{n}\tilde{a}tt$. It is incredible that an authoritative definition of it by a jurist of the eminence

¹ Ed Ganganath Jha, Bibliotheca Indica, Vol. I, 1932, p. 319

The s'loka of Manusmṛṭi (III, 264, in the ordinary editions and III, 254 in Jhā's Ed of Medhātithi) runs as under

प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिप्रायं प्रकल्पयेत् । श्रातिभ्यः सत्कृतं दत्वा बान्धवानपि भोजयेत ॥

² Manusmṛti, IX, 239

ज्ञातिसम्बन्धिभस्त्वेते त्यक्तव्या कृतलक्षणैः।

³ S B E , XXV, 1886, p 384

4 Yajñavalkyaşmeti

रक्षेत्कन्यां पिता विषां पतिः पुत्रश्च वार्द्धके । अभावे ज्ञातयस्तेषां न खातन्त्रयं क्वचित् क्षियः ॥

The comment of Mitra Mis'ra is

एवं रक्षणसमर्थाना पित्रादिपुत्रान्तानां असत्वे तदतिरिक्ताः सपिण्डाः रक्षेयुः, एव खदोषपरिहारार्थम् ॥

(Chowkhamba Edn. of Yajñavalkyasmṛti with the commentary

Viramitrodaya, p. 150)

^b Ed. Vasu, 1878.

of Bṛhaspati should not have attracted the attention of commentators and nibandhakāras, and that it should be left to be gathered even by Laksmīdhara from an obscure writer like Vādibhayaṃkarakṛt. If the verse attributed to Bṛhaspati is, on the other hand, a limiting clause attached to that of Kātyāyana and other writers about the kinsmen who should be watched for the effects of the ordeal, it is no less strange that so important a restricting clause should not have found its way in other later or earlier writers who treated of ordeals. The circumstances in regard to this quotation are so suspicious that its ascription to Bṛhaspati solely on this passage referring to Vādibhayamkarakṛt, which might have been interpolated into the text by a reader of Lakṣmīdhara's digest, is not justified, and I have had to reject it in my reconstruction of Bṛhaspatismṛti, in the Baroda Oriental Series.

SECOND PASSAGE

We may now consider the second ground of the view of Mr. Kane that Laksmidhara quotes Vijnanes'vara. The Saras-vatibhavan transcript of Vyavahāra-Kalpataru reads—

क्षत्रधर्मस्तु ब्राह्मणो ब्राह्मणं दासकर्मणि न कारयेदिति विद्वानेश्वर् स्वरसः ।

This sentence occurs almost at the end of a short paragraph in which Laksmidhara discusses the effect of the injunctions of Nārada and Kātyāyana on the circumstances in which members of the four castes can become slaves (dāsāḥ). The paragraph is defective in the Udaipūr manuscript and hardly makes any meaning; and it contains neither the name of Vijnānesvara nor of the Pārijāta and of Halāyudha which occur in other manuscripts. A manuscript of the work, which belonged to the late Mahāmahopādhyāya Baccha Jhā of Dharbhanga gives a condensed version of the passage

'तदूनमिति'— शिलाध्ययनसम्पन्नं ब्राह्मणं, शिलाध्ययनसम्पन्नो ब्राह्मणः कर्मकारयदिति योजना । 'अशुभं' विष्मूत्रशोधनादि । 'क्षत्रविद्शृद्धधर्म' इत्यादि—क्षत्रियादिधर्मो ब्राह्मणः दासकर्मणि न कारयदिति बृहस्पतिमतं इत्यर्थः ॥

A manuscript in the Dharbhanga Palace Library contains only the above short passage with the following changes:

- (a) It adds: कामत: तदिच्छया after योजना.
- (b) It interpolates ब्राह्मणम् between ब्राह्मण: and दासकर्मणि.

This manuscript was copied for me through the Baroda Oriental Institute and bear its Stock Number 13929. Another manuscript from the Dharbhanga Palace, which was also copied for me (and which bears the Baroda No. 13928) gives the longer version, which occurs also in a transcript from Jammu, and which is virtually identical with the transcript in Sarasvatibhavan used by Mr. Kane, and its source, viz., the MS. in the Asiatic Society at Calcutta.

The longer passage, as edited from these manuscripts, runs as follows:

शीलाध्ययनसम्पन्नो ब्राह्मणः, 'कामतः' इच्छन्तं, 'तद्नं' शीलाध्य-नान्यूनं, कर्मकारयेदिति योजना । तत्रापि 'न अशुमं,' विण्मृत्रशोधनादिकं, न कारयेदित्यर्थः । 'क्षत्रविट् शूद्रधर्मस्तु' इत्यादि । क्षत्रवैश्यशूद्भाणां तु सगुणानां अपि सावण्यें अपि कदाचिद्दासस्वामिभावो भवेत् । ब्राह्मणस्तु 'समवर्णं' समानगुणं दासकर्मणि न कारयेदिति बृहस्पति र्मन्यते इत्यर्थः । इति पारिजात-इलायुधस्वरसः । क्षत्रविट्शूद्रधर्मस्तु ब्राह्मणः ब्राह्मणदास-कर्मणि न कारयेदिति विज्ञानेश्वर स्वरसः । सर्वाश्चायं अर्थः उपप्राह्म एव ॥

On an analysis of the manuscripts, it is seen that the references to *Pārijāta*, Halāyudha and Vijñānesvara are found in three manuscripts, viz., at Calcutta, Dharbhanga and Jammu, and a transcript of the Calcutta manuscript at Benares; and in three independent manuscripts, namely those at Udaipūr, Dharbhanga Palace and Navani in Dharbhanga (belonging to Baccha Jhā) the references are entirely absent.

In considering the authenticity of the references in this passage, it would be helpful to examine the reproduction (without the omission of even a word) of the whole of this section of the Kalpataru by Candesvara in the Dāsyādhikāravidhih chapter of his Vivādaratnākara. In this reproduction, the prose explanations which are missing in the group of three

¹ Ed. Bibliotheca Indica, 1887, pp 152-155

manuscripts, that give the shorter version of the comment reproduced above, are found as in the Asiatic Society's manuscript and those derived from it.

Candesvara gives the crucial passage thus:

ब्राह्मणस्तु सवर्ण समवर्ण समानगुणं न कारयेदिति बृहस्पतिः मन्यते इति पारिजात हलायुध स्वरसः । क्षत्रविद्शूद्धधर्मस्तु ब्राह्मणो ब्राह्मणं दास-कर्मणि न कारयेदिति ल्रष्ट्मीधरस्वरसः । सर्वश्च अयं अर्थः उपमाद्य एवेति ॥

It should be noted that the view attributed to Vijñānesvara as his personal opinion (svarasah) is here ascribed by Caṇḍesvara not to Vijñānesvara but to Laksmīdhara himself.

It is not open to contend that Candesvara committed an error in giving the opinion as Laksmidhara's, for, what is stated is the view of Laksmidhara, as gatherable from the entire section, while it is opposed to the opinion of Vijnanesvara, as given in the Mitaksara.

The point will be clear if the tenor of the discussion is briefly stated. Of the several modes in which servitude may arise there are two, viz., by a person surrendering voluntarily his liberty, even as a woman does when she marries, or forfeiting it by doing something which is heinous. There is further the general rule, which is stated in several smrtis, that a Brāhmana cannot be made a slave. Thus Kātyāyana lays down.

त्रिषु वर्णेषु विज्ञेयं दास्यं विप्रस्य न कचित्।

The pūrvārdha refers to the assumption of slavery voluntarily, like a wife, by giving away one's liberty (svatantra-syātmano dānāddāsatavam dāravat matam).

Kātyāyana also says:

ब्राह्मणस्य हि दासत्वात् नृपनेजो विहन्यने ।

(By the slavery of a Brahman the lustre of the King is lost.) ³

¹ Ed Bibliotheca Indica, 1887, p. 153.

¹ Kane, Katyayanasmṛtisaroddhāra, 1933, verse 715

¹ ibid, verse 717.

A person who renounces the ascetic life (pravrajy-'āvasitaḥ) becomes, according to Yājñavalkya the life-long slave of the King.¹ The same rule is given by Nārada in specifying the person whose slave a person abandoning the ascetic order becomes:

राज्ञो हि दासस्स्यात् प्रव्रज्यावसितो नरः ।

'He becomes the slave of the King. He cannot be emancipated (na tasya moksosti) being a slave for life'."

The rule implies that a Brāhmana can be the slave of a king, who will normally belong the ksatriya caste and who can be of even a lower caste. If such a degradation of status of a Brāhmana occurs, it would be opposed to another rule of law that the relation of master and slave can exist only between those of equal caste (varna) or in the order of the castes (anulomatah), the master being of the higher and the slave of the lower caste. The reverse order is prohibited.

वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ।

The prohibition of *pratiloma* in the relation of master and slave is repeated by Nārada, who states in the *only* exceptions to the rule that those who abandom their *āsrama-dharma* (the persons who renounce asceticism for example) can have a *pratiloma* relationship:

वर्णानां प्रातिलोम्येन दासत्वं न विधीयते । स्वधर्मत्यागिनोऽन्यत्र'

Vijñānesvara in commenting on the passage in Yājñavalkya prohibiting *pratiloma* relationship between slave and master cites the above rule of Nārada to show that a *pratiloma* relation can exist between master and slave, as when a king becomes the

प्रवज्यावसितो राज्ञो दास आमरणान्तिकम् ।

² Ed Jolly, Bibliotheca Indica, 1886, p 148

राज्ञां एव तु दासस्यात् प्रवज्यावसितो नरः । न तस्य विप्रमोक्षोऽस्ति न विशुद्धिः कदाचन ॥

¹ See II, 183:

³ Yājāavalkyasmṛti, II, 189

⁴ Naradasmṛti, V, 39,

owner of a slave, who had forfeited his liberty by abandoning his dharma as an ascetic: 1

स्वधर्मत्यागिनः पुनः परित्राजकस्य प्रातिलोम्येन दासत्विमप्यत एव ।

Accordingly, Vijñānesvara's view is that a Brāhmaṇa ascetic, who renounces his Sanyāsa, becomes for life the slave of one inferior to him in caste. But, the passage in the Kalpataru, which is brought up as containing a reference to Vijñānesvara's view, definitely ascribes to him, as his characteristic opinion (svarasaḥ), the conclusion that the rule for Ksatriyas, Vaisyas and S'ūdras is that they cannot put a Brāhmana in the position of a slave to do a slave's work."

CONCLUSION

If Laksmidhara desired to refer to a writer, he would obviously not have done so by attributing to him the exact opposite of the views to which he had given public expression, in a book which must be available to every one. This is just what he must be deemed to have done, if we accept the view that the passage cited above is authentic and contains Laksmidhara's citation of Vijñānesvara's opinion on the controverted point. The view embodied in the passage is that of Laksmidhara and not that of Vijñānesvara. Candesvara was therefore right in citing the conclusion embodied in the above vyavasthā (opinion) as Laksmidhara's. Its attribution to Vijnanesvara only shows that he who made it had not read the Mitaksara! It may be noted (as a justification for Candesvara's citing the passage as Laksmidhara's special view) that, in the selection of authorities from smrti to decide the question-whether under any or particular circumstances a member of the first caste (prathama-varna) can be enslaved—Laksmidhara deliberately refrained from citing Yājñavalkyasmrti and coupling it, as done by the Mitāksarā, with the amplification by Nāradasmrti, and that authorities are brought in to support his thesis that under no circumstances can a Brāhmana be brought down to a servile

¹ Comment on Yājffāvalkya, II, 183

² क्षत्रविद्शह्यर्भस्तु ब्राह्मणो ब्राह्मणं दासकर्मणि न कारयेदिति विज्ञानेश्वरखरसः ॥ (Vyavahara-Kalpataru, Folio 380 of Sarasvatibhavan Transcript).

status. His view is in harmony with that of Vişnusmṛti which imposes the highest amercement for violence (uttama-sāhasa-daṇḍa) for the offence of reducing to servitude a Brāhmana and also with that of Kātyāyana and Bṛhaspati.

It is thus clear that the reference to Vijñānesvara in the Kalpataru is not authentic. Both this sentence and the one bringing in an alleged quotation from Brhaspati are manifestly the interpolations of some reader, who noted them in his copy of the Kalpataru, and when the manuscript was again copied, the scribe, as scribes still do, embodied the marginal note of the reader in the text, as if it was part and paicel of the text.

LAKSMĪDHARA'S CITING VIJNĀNESVARA OTHERWISE IMPROBABLE ALSO

Even apart from the drift of this line of evidence, the balance of probabilities is against Laksmidhara making any open allusion to Vijñānesvara, even if it be conceded that, owing to the assumed chronological relationship between the two writers, such a reference was possible. The position of the two writers precludes such acknowledgment. Laksmidhara was, for instance, the chief minister of the powerful king of Kānauj, who was extending his dominions and adding to them, so as to come within striking distance of the dominions of the Cālukya ruler, Vikramādītya VI, whom Vijñānesvarā glorifies. The fourth

¹ Viṣṇusmiti, V, 151 Ed Jolly —यस्तृनमवर्णान दास्ये नियोजयेत् तस्योत्तमसाहमो दण्डः ।

² This is technically known as 'reader's conflation' Conflation is the appearance in a manuscript of readings which are neither derived from the archetype (by continuous descent), nor are original variants of its own or of any of its ancestors, but have been imported. The type of interpolation now noticed in the Kalpataru will be termed also as "contamination" by some critics (W. W. Greg, The Calculus of Variants, Oxiord, 1927, p. 56)

³ A copper-plate grant dated Vikrama-samvat, 1177 (i.e. A.D., 1120) now in the possession of the Asiatic Society in Calcutta, mentions that Govindacandra sanctioned the transfer of the village of Karanda and the talla of Karanda in the pattala of Antaråla, which was originally granted by Yasahkarna, from the possession of Bhattāraka Rudras/iva, a royal chaplain, into that of the Thakkura Vasistha. Yasahkarna is obviously the Cedi ruler who was the son and successor of the more famous conqueror Karna of the Kalacūri dynasty, whose reign must have come to an end before A.D. 1080 as in the Candravati copper-plate of King Candradeva of Kanauj it is stated thus "When Bhoja went to Heaven, and when Karna remained only in renown, and when the earth was being troubled, she found a refuge and a protection in Candradeva Gāhadvāla" (Ind. Ant., XIV, p. 103) From A.D. 1117 the title "as'vapati-gajapati-narapati-rājyatrayādhipati" appears in the grants of Govindacandra of Kanauj, (Ind. Ant., XVIII, pp. 19–20) and is

and sixth verses in the conclusion of the Mitaksara, which are indubitably by Vijnanesvara himself, makes these claims: "There is and there will never be on the earth, a city equal to Kalyāna (Vikramāditya's capital). No king who could be compared to Vikramärka has ever been seen or head of. The learned Vijnancs vara cannot submit to be compared to the slightest extent with a rival. May these three, who are comparable to the Kalbavrksa (the immortal wish-yielding tree), last (live) till the end of the present cycle of time (kalba). . . . From the causeway of the ornament of the race of Raghu, which is massed fame (i.e., "Rāma's Bridge") to the monarch of the mountains (i.e., the Himālayas), and from the western ocean, whose waves are raised by the gambols of shoals of fishes, to the eastern ocean (i.e., from the Indian Ocean to the Bay of Bengal), may Vikramādityadeva, whose feet are resplendent from the lustre of the gems on the diadems of prostrating kings, protect the entire world so long as the Moon and the Stars endure." 1

IMPLICATIONS OF VIJNANESVARA'S PANEGYRIC

The panegyric is as usual couched in somewhat exaggerated terms, but the skill of the author is shown in bringing into it innuendoes and references to facts or claims which a contemporary would readily detect. Thus, the words referring to the western ocean, as one of the limits of Vikramāditya's dominion, contain a concealed reference to his great contemporary and enemy, Kulottunga Cola, which has not till now caught the attention of scholars. The words "caţulatimi-Kulottungarıngattarangāt"

continued in the descriptions of his successors. Later on the same title is taken by the Cedi ruler Narsimhavarman (c. 1155 a. d.). It has been suggested that the rulers of the Andhra country were the Narapatis. (C. V. Vaidva, History of Mediceval India, 11, 1926, p. 191).

गासीदहित भविष्यति सितितले कल्याणकल्प पुरं नो दृष्टः श्रुन एव सितिपतिः श्रीविकमार्कापमः । विज्ञानेश्वरपण्डितो न भजते किं चान्यदन्योपम-श्वाकल्पं स्थिरमस्तु कल्पलिकाकल्पं तदंतत्रयम् ॥ आसेतोः कीर्तिराशे रघुकुलतिलकस्या च शेलाधिराजात् आ च प्रत्यक् पयोधेः चटुलितिमकुलोगुक्तरिक्तरक्रात् । आ च प्राचीसमुद्राक्ततनृपतिशिरोरक्षभाभासुरांघिः पायादाचनद्रतारं जगदिदमिखल विकमादिल्यदेवः ॥

which qualify in the more obvious sense 'the western ocean with waves raised by the gambols of shoals of giant fishes,' may be taken as qualifying 'the eastern ocean' in the concealed sense of "the unsteady movements of the struggling whale of a Kulottunga." The spiteful statement may have been put in for the special delectation of Vikramāditya, even as even more spiteful allusions to Kulottunga, under a corrupt form of his earlier title, Rājendra, (Rājiga) occur frequently in the poem (Vikramānkadevacarita) in which Bilhana lauded the life and achievements of Vikramādītva VI. Bilhana refers to Kulottunga specifically as "the family foe" of Vikramaditya. The careers of the two kings should have, by their remarkable parallelism, intensified the bitterness of their rivalry. Both came to their imperial heritage by what Billiana calls "the concurrence of fortune," at almost the threshold of middle age. Both ruled for half-a-century. The Vengi country, forming the area between the mouths or deltas of the Krsna and Godavari rivers, was one of the bones of contention. The tract was originally a part of the Calukya empire in the seventh century, and became independent under a younger branch of the original Calukya line (the "Eastern" Cālukyas). Vikramāditya belonged to the later Cālukya line, whose kinship with the older line was hypothetical, while Kulottunga was by descent a scion of both the older Cālukya line (through the Eastern Cālukyas of Vengi) and of the Colas. Before he became the Cola emperor in 1070, he had fought, in A. D. 1067, Vikramāditya, who was then the favourite of his father Somesvara I, the founder of Kalyana, and obtained from his admirers the title Virudaraja-bhayamkara, 'the terror of Virudarāja or Vikramāditya'.' The Cālukya had almost recovered Vengi, when the news of his father's death and the accession of his elder brother and enemy, Somesvara II made

¹ Canto VI, s'lokas 26 and 27

अथ कतिषुचिदेव दैवयोगात् परिगल्तिषु दिनेषु चोलस्नोः। श्रियमहरत राजिगाभिधानः प्रकृतिविरोधहतस्य चेन्निनाथः॥ कुटिलमतिरसासौ विशङ्कमानः पुनरमुमेव परामवप्रगल्भम्। प्रगुणमपकृतपृष्टकोपहेतोः प्रकृतिविरोधिनमस्य सोमदेवम्॥

² Kalingattupparaņi, X, 25, referring to the war of 1067 states that it was in this war that Kulottunga earned the title of 'Terror to Virudurāja or Vikramāditya' (Virudurāja-bhayaṇkara). See Nilakanṭha Sāstri, Colas, II, 1937, p. 5

him withdraw (A. D. 1069). Vikramāditya had married a Cola princess, the daughter of the emperor Vīrarājendra I, and so had a shadowy claim to the Cola heritage. Six years after the accession of Kulottunga to the Cola throne war broke out again between him and Vikramāditya, who was to seize the Cālukva throne (A. D. 1076) on the defeat of his brother by Kulottunga. who had meanwhile turned the tables on his rival, conquered Konkan and the Mysore country, and reached the western sea. Kulottunga was however unable to push his advantages far, owing to the revolt of Ceylon and the invasion of Vengi by Yasah-Karnadeva, the Haihaya king.1 By A. D. 1076 Kulottunga had reconquered Vengi and appointed a son as viceroy over the tract.4 He began his campaigns against Kalinga, on the northern frontier of Vengi, in A. D 1096 and a more famous invasion of Kalinga in A D 1110, which his general Karunakara over-ran' In A. D. 1115 his dominions reached their maximum extension, and virtually embraced the entire area of the present Madras Presidency ' By 1116 A. D. the tide turned against Kulottunga. The Mysore territory was lost by that year.' By 1118 Vikramāditya had reconquered almost the whole of Vengi, and his territory had then really extended from the Western to the Eastern ocean, as stated in the panegvric of Viiñanesvara, quoted above. The diplomatic activity of Vikramādītya was aimed at embarrassing his rīval, by instigating enemies and rebellious feudatories. The Pandya revolt, the Ceylon rebellion and the troubles in Vengi and Kalinga, as well as in the Kannada country, were all fomented by him. The wish that Vikramāditya should continue to rule from Rameswaram to the Himālayas, expressed in Vijnānesvara's panegyrical verse, should be construed as a reflection of these alliances and the extension of the sphere of his influence to the dominions of the Cola emperor. If the description of Vikramāditya's sovereignty

¹ Ibid , pp 8-14

² Ibid , p 31

¹ Ibid , pp 33-38

¹bid , pp 38-39

^{&#}x27; Ibid , pp 41-44

⁶ Ibid., p. 44 to 47 "That Vikramāditya's rule did extend in this period to the whole of the Telugu country becomes clear from the provenance of his inscriptions."

i Ibid, Ch XIII (pp 1-60) passim.

as extending from ocean to ocean, and from Rama's Bridge, is realistic and not an empty vaunt it can only refer to a period after 1118 towards the end of the reign of Vikramāditya, who died in A.D. 1127. The prayer for stability (ākalpam sthiram astu) which Vijāānes vara has uttered must have reference to the varying fortunes of the conquered areas, just as the reference to the struggles of "the whale Kulottunga" is an allusion to his last war against his rival.

DATE OF THE MITAKSARA

Considered in this way, the date of the Mitāksarā must be about A.D. 1120, i.e., twenty years later than the latest limit assigned by Mr. Kane to its composition and fifty years later than his upper limit for Vijñānesvara. A considerable part of the Digest of Laksmidhara must, on the date given below, have been composed before this date. That is to say, the Digest should have been written early in the reign of Govindacandra, while the commentary (i.e., the Mitāksarā) should have been composed towards the end of the long reign of Vikramāditya. This is borne out by the tenor of Vijňanesvara's panegyric which seems to refer to what has been accomplished rather than to glories to come.

GOVINDACANDRA'S VICTORIES

To turn to the wish that that the Cālukya king should rule from the Himālayas to Rameswaram, we must treat it as a pious aspiration if we remember the rapid expansion of the power and dominions of the Gāhadvāla dynasty of Kānauj in spite of the ever present fear of Musalman invasion and conquest. In the Rāhan plate of A. D. 1106, the Yuvarāja Govindacandra records

^{1&}quot; The Mstak; ard was composed between 1070-1100 A D" (History of Dharmas atra, Vol I, p. 200)

² The panegyric begins with the words "there never was, is or never will be" (nāsidasti bhavişyati kṣititale)

The fear of the Muhammadan was responsible for the permanent addition of a new tax, named Turukşa danda, a Turk-geld, to the financial imposts of the Kānauj kingdom. It makes its appearance among extant epigraphs in the Rāhan copper-plate grant of Madanapala and Govindacandra, dated A. D. 1109, and continues to the end of the reign of Jayacandra, who was conquered and killed by the Muhammadans in A. D. 1194.

that he had "again and again by the play of his matchless valour" compelled the Amir (Hammīra) "to lay aside his enmity." हम्मीरं न्यस्तवेरं मुहुरसमरण-क्रीडया या विधत्ते.¹ Before 1126 he had annexed parts of Magadha.² In 1120 he had changed a gift of a village by the Cedi king Yasahkarna,' and a prince of the line claims in A. D. 1114 to have been honoured for his valour by the king of Kānauj. Govindacandra's victory in Dasārna on the day of the birth of his grandson Jayacandra is said to have been the reason for giving his name to the latter.' The Gāgaha plate (now in the British Museum) of A. D. 1142 describes Govindacandra as having captured the elephants of "nine Kings."

He had apparently no powerful rival in North India, and the only rulers whose power could match his were Kulottunga, whose armies marched to the limits of North Kalinga, and Vikramāditya VI. His relations with these two kings seem to have been dictated by the Hindu political principle that a neighbour, whose frontiers march with one's own, is an enemy (ari), actual or potential, while the neighbour's neighbour on the opposed side is his ally (mitra), actual or potential, while that ruler's neighbour on the other side is the potential ally of his enemy (arermitra)." Thus, to Govindacandra, the 'enemy' will be Vikramāditya, and 'ally' Kullottunga, while to Vikramāditya, the natural allies will be those opposed to Kulottunga, like Vijayabāhu, the king of Ceylon, who reconquered Pollannātu (A.D. 1076) and freed Ceylon from Cola rule, the kings

⁴ For the Rahan plate see Ind. Ant. NII, pp. 14-19. It is reprinted fully in Vaidya's History of Mediaval India, II, pp. 479-480.

 $^{^{\}circ}$ The Maner copper plate inscription of a $\,$ D $\,$ 1126 records the grant of a village near Patna by Govindacandra

It is published in the Journal of the Bihar and Orissa Research Society, II (1916), pp. 441–447

³ See ante, p. 214 and J. A. S. B., XXXI, p. 124.

^{*}Sec the Ratnapur inscription of Jājalladeva dated in the Cedi vear 866 or 1114 a D. It declares that Jajalladeva, who was descended from an earlier king of the same line as the famous Cedi rulers. Gangevadeva, Karna and Yasahkarna, "on account of his prowess was like a friend honoured with fortune by the king of Kanyakubja, i.e. Govindacandra who was then reigning."

⁵ For the Gagaha plate see Epigraphia Indica XIII, pp 216-220 and Ind Ant, XVIII, pp 20-21 The victory over the "nine kings" is mentioned in earlier epigraphs of the king, and the earliest extant reference A D. is in the Pali plate of 114 (J. B. O. R. S., 1930 pp. 233-238. It clearly reads Nava-rajya instead of Nava-raja, which alters the meaning completely)

[&]quot;See Sarga VIII of Kamandaka Nitisara, slokas 16 to 50) pp 105 to 114 of the Trivandram Edn. 1912)

Nilakantha S'āstri, Colas, II, p. 17

of the Hoysala dynasty and the kings of Kalinga.* The influence of the principle on the relations of the three great contemporaries is evidenced by history. Vijayabāhu of Ceylon is said to have married Līlāvati, the daughter of ' Jagatīpāla' of The queen of Jagatīpāla is said to have been an internee in the Cola kingdom, from which she escaped with her daughter to Ceylon. We do not know when this marriage took place, but it must have been in the reign of Vijayabāhu, which extended from c. A.D. 1060 to 1120 practically covering the reigns of Kulottunga and Vikramāditva, and probably after he had freed Ceylon from the Cola supremacy.' The dynastic lists of Kānauj, either of the Pratīhāra dynasty or of the Rāstrakūţa branch, which apparently had possession of Kānaui till c. 1085, when it was seized by Candradeva of the Gahadvala dynasty, the grandfather of Govindacandra, do not contain the name Jagatipāla. He was probably an obscure person with pretensions to Pratīthāra or Rāstrakūta lineage. The flight of the distressed 'queen of Kanauı' with her daughter must have been after Candradeva's conquest and after she had lost all hope.

Why did the fugitives escape from the kingdom of Kulottunga in which they were seeking an asylum? The answer is suggested by the intimate and friendly relations between Govindacandra and Kulottunga of which evidence exists in a stone epigraph (incomplete or mutilated in some rebuilding operation) of the sovereign of Kānauj, bearing a Cola date corresponding to A.D. 1110, which exists on the walls of a temple in the Cola capital Gangaikondacolapuram. This inscription gives the familiar Gāhadvāla prasasti, and ends (before mutilation commences) with the name of Candiadeva, the grandfather of Govindacandra, to whose reign the inscription clearly belongs. The late Mr. V. Venkayya suggested that the inscription was perhaps incised during a friendly visit of the Kānauj king to Kulottunga. This is very unlikely. It is more probable that the endowment recorded in this inscription was intended as a gesture

¹ Nılakantha S'āstri, Colas, II, pp. 41-44

¹ Ibid , pp 34-38.

⁸ Ibid., p. 17

⁴ Tripāthi, History of Kanauj, 1937, pp 288—290

⁶ Para 56 of the Annual Report of the Madras Assistant Superintendent for Epigraphy, for 1907—1908.

of friendship, and was allowed, with the brasasti of a reigning foreign ruler to be put up in the very capital of the Cola emperor. It is natural that this alliance between Kulottunga and Govindacandra should shut the Cola dominions to any pretender to the lordship of Kanauj. It will account for the flight of the mother of Līlāvatī to Lankā, and Līlāvatī's own marriage to the king of Lanka who had driven the Colas out of the island. The intense ill-will between Vikramaditya and Kulottunga is evidenced both by contemporary literature (e. g., Vikramankadevacarita and the colophon to the Mitāksarā.) and inscription.' Govindacandra's diplomatic activities naturally extended to all possible enemies of Vikramāditva VI. Thus, he is said in the Prabandhacintāmani to have received an envoy from the Calukya ruler of Anhilvad (Gujarat), the warlike Siddharaja Jayasimha (A.D. 1093) to 1143) the predecessor of the more famous Kumārapāla (A.D. 1143-1172).3

In an Indian kingdom the responsibility for making alliances rests with the Mahāsāndhivigrahika or Chief Minister for War and Peace. This was the office held in the kingdom of Kānauj, by both Bhaţţa Laksmīdhara and by his father Bhatta Hṛdayadhara and is signified by the term Mantrī, which occurs at the head, of an enumeration of the officers of state to whom the Kamauli grants of Govindacandra were addressed for execution. In the eighth siloka introducing his work, Laksmīdhara describes himself

¹ See Inscription No. 401 of 1896, Madras Epigraphist's Collection, where 'Vikkalan, i.e. Vikramādītva VI and Singapan, i.e. the Kadamba King Javasimha, the ally of Vikramādītva, are said to have plunged into the 'western sea' on their route in battle by Kulottunga c. A. D. 1076

⁷ The Prabandhacintamuni Ed., Jinavijayamuni, III, 121, states that Siddharāja Jayasimha sent an envoy to the king of Kās'i

The pompous title does not appear in the Gahadi ala inscriptions, where the Mantri is mentioned, immediately after the queen and yuvaraja, among those commanded to give effect to the grantee's wishes. The title of Mahasandhivigrahiku describes an important duty of the Chief Minister (Mantri). It occurs in Raştrakuja records, where the functionary is usually entrusted with the duty of drawing up the copper-plate grants recording gifts or alienations. This duty is assigned to this officer in an anonymous text quoted in the Mitakyara, on Yajnavalkya, I, 319—320

[&]quot;The drafter (of the copper-plate) should be the Sandhivigrahikakari He should draft the charter as dictated by the king himself."

Apparently the responsibility for accurately expressing the king's commands could not be entrusted to any lower person than the Chief Minister, responsible for the policy of the kigdom. The philosophical reflections on the transitoriness of life and the enduring nature of charity, which occur in some of the Gahadvala inscriptions, must be deemed to represent the very words of the donors (e.g. Candradeva's Candravati plate of 1093, and Madanapala-Govindacandra plate of 1099). See A. S. Altekar, Rastrakūtas and their Times, 1934, p. 166

as "Mantrisvarah." This should be treated as a paryaya for the official title of Mahāsāndhivigrahika, which appears over and over again in the colophons. In two places, viz., at the beginning of the first kānda and at the beginning of the Rājadharmakānda, Laksmīdhara proclaims that it was solely through his counsel that king Govindacandra attained supremacy over other kings, trod the path of righteousness, and made many crowned heads humble themselves at the feet of this king. Such an open declaration in a work written by command of a powerful ruler could not have been made unless the truth underlying it was well-known. The Cola alliance, of which we have evidence, soon after the formal assumption of sovereignty of Govindacandra about A. D. 1110 may have been due to his Minister's skill, and intended to check the designs of the aged and warlike ruler of the Dakhan. It is noteworthy that in the description of the prowess of his king, in the introductory stanza, Laksmidhara refers only to two exploits specifically, viz, repeated defeats of the Hammira, i.e., the Muhammadan invader, and the humbling of the Gauda ruler. The first exploit occurred only during the reign of Madanapāla, when as Yuvarāja Govindacandra was virtual ruler.

The second exploit, i.e., the humbling the Gauda, must refer to some attack, of which we have found no record as yet that occurred early in the reign, on Madanapāla of the Pāla dynasty of Bengal, who had sought the alliance of Candradeva, Govindacandra's grandfather, when attacked the Sena king Vijayasena. It cannot refer to the later conquest of Pāla territory as far as Monghyr, since in the Rāhan plate of A.D. 1109 Govindacandra is already described as "terrific in cleaving the frontal lobes of arrays of irresistible mighty elephants from Gauda." The same inscription records that he "again and again by the play of his matchless fighting compelled the Hammīra to lay aside his enmity," in language recalling Laksmīdhara's prasastī of Govindacandra:

असम-समर-सम्यक्-लम्पटक्शौर्यभाजं अवधिरवधियुद्धे येन हम्मीरवीरः॥

The omission to refer to the later conquests in Dasārņa and Magadha and to the victory over the 'nine kings' (nava-rāja) and to Govindacandra's later title—asvapati, gujapati, narapati,

rājyatrayādhipati vividha-vidyā-vicāra-vācaspati (these could not be missed by a Minister who composes an eulogy on his Sovereign)—makes it clear that his vague references, other than these two specific claims adduced on his behalf to Govindacandra's military exploits, must have been due to Laksmidhara having written early in the reign before those conquests were made and new virudas acquired.' There is no violence to probability in such a view, because Govindacandra had been virtual ruler for a dozen years before his formal accession, and even as Yuvarāja must have attained manhood." As Laksmidhara's father was also a Minister before him, it is not unlikely that father and son served Govindacandra's father and Govindacandra himself, and that they had been commissioned for the composition of the Kalpataru even before the formal beginning for the reign of Govidacandra, who is pointedly praised by Laksmidhara for his self-mastery, and learning.4 The inscriptions show that Govindacandra's predecessors were devoted to Hinduism.

The virida 'as' capati gajapati narapati rajyatryadhipati vividha vidyā-vicara vacaspatih appears first in the extant inscriptions, in a grant dated v D 1117 (Ind Ant XVII pp 19–20), and the reference to the exploit of capturing the elephants of nine kings first appears in an inscription of A D 1114 (the copper plate, I'ali, J B O R S, 1930 pp 233-238) but it has been translated as referring to the new kingdom (Navarajya gaja) personihed as an elephant, instead of being taken as referring to the elephants of nine kings (Navarajagajo narendrah). The full sentence is

तस्मादजायत निजायतवाहुवली बद्धावरुद्धनवराज(ज्य)गजो नरेन्द्रः । सान्द्रामताद्रवमुचां प्रभवो गवा यो गोविन्दचन्द्र इति चन्द्र इवांबुराशेः ॥

As this sloka is repeated in subsequent grants, as an official prasasti, and as when it first appears Govindacandra must have been ruler for atleast ten years, the description of him (under this verse) of having by his powerful arms bound and controlled the elephant (which was) the new kingdom, is pointless

Grants of A D 1114 refer to the Yuvarāja among those asked to implement them A Yuvarāja must be atleast sixteen years of age. As Govindacandra was Yuvarāja as early as atleast 1099 when in a grant issued by him in the life time of his father, he omits to mention the Yuvarāja (i.e., himself) among those commanded to give effect to the grant, he should have been at least thirty years of age in 1110. His latest extant inscription is dated A D 1154, when on this supposition he must have been seventy four, not an improbable age considering what his contemporaries Vikramāditja, Kulottunga and others attained

³ It is expressly stated in some of the colophons to the Kalpataru that Hṛdaya-dhara, the father of Lakşmidhara was also Mahāsandhivigrahika

⁴ This is evident from the pious allocutions in some of their inscriptions, and from the claim of Candradeva that he was the protector of the holy places of Kās'i, Kus'ika, Uttarakosala, and Indrasthāniya, as well as from the general tenor of their rule,

KALPATARU EARLIER THAN MITĀKSARĀ

To sum up. Any possibility of Laksmidhara's making a reference to Vijnanesvara is ruled out on two grounds mainly, viz.: (1) the dictates of piudence, because no sensible Minister will cite as an authority an adherent of his king's rival or enemy; and (2) the impossibility of an earlier work quoting a later. it follows from the data already adduced that the Kalpataru, should have been composed about v D. 1110, early in the reign of Govindacandra, while the Mitāksarā could not have been completed before A. D. 1120. In any case, the Mitaksara, even if it had been composed a few years before the Kalpataru, could not have assumed sufficient importance in the eye of so proud a scholar as Laksmidhara, who has described his many claims as a nibandha-writer, as to make him rank it as authority with Gopāla's Kāmadhenu, Pārijata, Prakāsa, Mahārnava, Halāvudha, and Mālā, referred to either in the introductory verses or cited in the body of the Kalpataru The alleged citation of Viiñanesyara by Laksmidhara has accordingly to be rejected as spurious.

VERBAL IDENTITY BETWEEN BOTH WORKS

In an examination of the *Vyavahārakānda* three instances have come to light in which the interpretation of certain *smṛti* verses is in almost the same words in both the *Mitāksarā* and the *Kalpataru*. The verbal identity may be accidental, as the verses are not difficult, or the commentary may have been copied

¹ Laksmidhara is critical of the predecessors whom he names. He claims that after the composition of the *Kalpataru* the splendour of the *Maharnava*, was lost. The *Kamadhenu* had to slumber at the foot of the *Kalpataru*, and inferior works like the *Maha* need not be counted at all among those that would be treated with regard after his own composition came out. The claims are urged in these two verses.

यस्योत्थितौ स्थितमती न महाणंबे श्रीः
निद्रां ददाति यदधः किल कामधेनु ।
तस्याम्निनिष्यित रतिं विबुधिद्वजानां
आनिन्दतुं किमु न कल्पतरोः प्ररोहः ॥
का चिन्तेव महाणंवानुपरणे का कामधेनुस्पृहा
ध्वद्वाः कस्य परिस्फुरन्ति इदये ते (रक्त) मालादयः ।
श्रीलक्ष्मीधरबुद्धिवैभवसुधासेकप्रभावादयं
गेनात्रेव जगत्त्रयोपकृतये कल्पद्वमः कल्पते ॥

from an earlier writer by both authors. Ingenuity may see in the prayer of Vijñānesvara that his work, his city and king should last as long as the Kalpalatā, a concealed compliment to the Kalpataru. Such a surmise will not be ruled out as improbable if both writers had been attached to the court of the same ruler or of friendly kings. The circumstance that their allegiance was divided, between two powerful and passively hostile kings, makes the suggestion weak. But, whether the two writers knew each other or not, it is a mark of the powerful wave of Hindu feeling, which was stimulated by the Muhammadan attacks and the rise of new states, that such cardinal works as those of Laksmīdhara, Vijñānesvara and Apararka should have been produced in the same generation.

¹ Cf Akalpam sthiramastu Kalpalatikā-kalpam tadetattrayam

Govindacandra is referred to, not only by Musalman writers, but by Laksmidhara himself as the Ruler of Kas'i (Benares) Many of his grants were made there after bathing at one or other of its holy tirthas himself resided there, and been a well-known figure. If, as is probable, Vijffanes'vara made the routine pilgrimage to Kas'i the two may have met though it might have been after their respective works were composed.

NOTE A

LAKSMIDHARA has prefixed fifteen verses to the first book of the Krtva-Kalbataru, which deals with the first avrama and forms also an introduction to the whole work. Of these, the first three contain prayers to Visnu, who seems to have been Laksmidhara's tutelary deity, S'iva and Manu. The invocation of Manu is appropriate as Laksmidhara proposes to expound Dharma. The next four verses contain a panegyric with historical allusions to Laksmidhara's patron and king, Govindacandra. The remaining eight verses set forth the author's qualifications and the merits of the work. Besides these fifteen verses, the Brahmacārikānda has an introductory verse, in which again Laksmīdhara describes his own prowess by which his enemies were reduced to the life of hardship and austerity prescribed for Brahmacarins. To each of the succeeding thirteen kandas a similar verse is prefixed in which similar justification for his dealing with the subject of each book is adduced. These verses furnish the only direct information on Laksmidhara's career and achievements. We learn from them that he had enemies over whom he ruthlessly triumphed, that he was a wealthy grhastha, whose life was an example to others, that he performed with diligence and scrupulous care the prescribed rites for a Brahmana and made Dharma forget its "separation from the Golden Age." that he duly discharged the duties to ancestors in the way of sraddhas, that he made many agrahārasthāpanas, that he founded on the pilgrim routes satrālayas, that he was the "holiest of the holy", in view of his purificatory rites, that his exposition of law as a iudge roused the spontaneous admiration of the learned, that his "assumption of the sacred duty (vajña) of the protection of the Universe" (in plain prose, his prime ministership) brought peace and purification from sin to countless people, and that he was deeply versed in Vedanta and the way of salvation.

These verses are in many places corrupt, and have had to be restored. This has been so particularly in regard to the sixteen slokas with which the first kānda begins. Only a single manuscript of Brahmacari-kanda is so far known, and it is very defective. It has lost the last pages of the kanda, making it difficult to publish it first. Its publication is held over in the hope that one other manuscript of it at least will come to light. The prefatory verses have been reconstructed with the help of Dr. V. Raghavan, M.A., Ph. D., of the Sanskrit Department of They are reproduced below, as the University of Madras. The English translation which follows the text is Dr. Raghavan's. The introductory verse of the sixth book which deals with pratistha is wanting in the Udaipur Palace manuscript of it, and the work begins abruptly. A second manuscript, which I was able to secure, has also lost the first leaf which would have contained the introductory sloka. The mansucripts of the būjā and vrata sections are similarly defective. The headings do not occur in the manuscript.

पार्थना

(विष्णु)

देव. स्पुरन्महिमतत्तदनन्तमस्यकूर्मादिजन्मकथिताऽद्भुतवैभवो यः । ब्रह्माण्डबुदबुदतया स्फुरदंशलेशः मायामपोहतु स बोधमहोदधिर्वः ॥ १ ॥

(शिवः)

जाने यस्य ललाटलोचनशिखा, लेखाऽपि चन्द्री, विभो रंमाशोममयं (१) जगज्जनियतुं बीजाय सञ्जायते । तस्योर्मिव्यपयोगियोगिजनताहृत्यद्मसद्मस्थित-स्फारध्वान्तहरं हरस्य दहरस्थानं महामो महः ॥ २ ॥

(मन्:)

सुहृद्यः सुकृताऽपुण्यक्षीरनीरविवेचनः । मनुमानसमाविश्य राजहंसः पुनातु वः ॥ ३ ॥

राज्ञ: प्रशंसा

श्रीमन्मानववासवस्स विजयी गोविन्दचन्द्रोऽस्ति यः कीडातर्जितगौडगर्जितभयस्तम्भीभवत्पार्थिवः । सर्वोर्वीन्द्रजयप्रतिश्रुतिवियत्संकोचनाशंकिना यनात्माऽपि जितस्ततदशमभृता मन्ये किमन्यं परे ॥ ४ ॥ एष ज्ञानपराक्रमैकवसतिः गोविन्दचन्द्रः परं कन्दर्पस्य च वैरिणाञ्च विशिष्टैः रक्तोऽभितः शोभते । मायामप्यवनीशमण्डलमपि स्वच्छन्दमुच्छिन्दता येनाऽऽःमा कृतिना दिनैः कतिपयैरहैतमारोपितः ॥ ५ ॥ कोशान् गेहेप्वमुञ्चन् पथि करितुरगान् बान्धवानर्धमागं दुर्गेद्धन्तः प्रराणि प्रतिरवचिकताः पर्वतेभ्यो निवृत्ताः । यस्योद्योगे द्रवन्तोऽसमसमरसमारंभगम्भीरभेरी- भाद्वाराक्षीणंकर्णज्वरभरतरल्प्रेक्षिताः शात्रवेशाः ॥ ६ ॥ भाद्वाराक्षीणंकर्णज्वरभरतरल्प्रेक्षिताः शात्रवेशाः ॥ ६ ॥

भाङ्काराकीर्णकर्णज्वरभरतरलप्रेक्षिताः शात्रवेशाः ॥ ६ ॥ स किल सकलद्दप्रक्षत्रनक्षत्रलक्ष्मीहरणकिरणमाली कस्य न स्यात्रमस्यः । असमसमरसंपञ्जन्यटः शौर्यभाजामविधरविध युद्धे येन हम्मीर्र्वारः ॥ ७ ॥

ग्रन्थकर्तुः प्रश्नंसा

विद्याविहिविलासभूरुहवरो वीरस्य विप्रोत्तमः
श्रीलक्ष्मीधर इत्यचिन्त्यमिहमा तम्यास्ति मर्न्ताधरः ।
भूभर्तुः पदचकवाकिमिथुनर्काडार्थमास् त्रिता
यनाऽनेकनरेन्द्ररत्नमकुट ज्योतिर्मयी वाहिनी ॥ ८ ॥
हुत्वा लक्षमरातिभूपतिशिरः पद्मानि शौर्यानले
पृथ्वी साधयता समुद्रवसनां श्रीदेवकाशीपतेः ।
एनेनोत्तमसाधकेन कित न कुराशयाः प्रापिताः
सङ्ग्रामव्रतनेष्ठिकेन विलयं विद्यार्थिना पार्थिवाः ॥ ९ ॥

ग्रन्थस्य प्रश्नंसा

तेनायं वेदमूलः स्पृतिनिचयमयस्कन्धवान् यः पुराण-व्यूहव्युत्पन्नशासः पकरणनिकरोहण्डकाण्डप्रचण्डः । उन्मीलद्वाक्यपत्र: स्फुरदतिविशदज्ञानरम्यप्रसुनः

श्रीमद्धर्मार्थकामाऽसृतमयफल्दस्तन्यते **कल्पनृक्षः** ॥ १० ॥

पौराणीरेव वाणीः कचिदकृतकृतौ कापि भूयस्स्मृतीनां

गोपालस्तद्वयस्यः स्वकृतिविरचनं वाक्यरूपेण चके ।

श्रीतस्मार्तादिसारैर्विबुधजनमनोहारि कारिप्यनेऽयं

मीमांसोत्तंसितार्थैरपृथुरथ कथातीतरन्ध्रः प्रबन्धः ॥ ११ ॥

यस्योत्थितौ स्थितिमती न महार्णवे श्रीः

िनद्रां दधाति यदधः किल **कामधेनुः** ।

तस्याऽऽतनिष्यति रतिं विबुधद्विजानाम्

आनन्दनः किमु न कल्पतरोः परोहः ॥ १२ ॥

का चिन्तैव **महार्णवा**नुसरणे का कामधेनुस्पृहा

क्षद्राः कस्य परिस्फुरन्ति हृदये ते [रत्न]मालादयः ।

श्रीलक्ष्मीधरबुद्धिवैभवसुधासेकप्रभावादयं

येनाऽत्रेव जगत्त्रयो**पकृ**तये कल्पट्टुपः कल्पने ॥ १३ ॥

एकार्थेप्वेकमेकं कचिदपरमपि स्वीकृतं कार्ययोगात्

न्यस्तं विज्ञानमुलं प्रचरदपि परित्यक्तमज्ञानमूलम् ।

शिष्टेस्सम्यग्गृहीतं वचनमभिहितं स्पष्टितं चाऽस्फुटार्थ

यत्राऽपारो विरोधः स्फुरति विग्चिता नेन तत्र व्यवस्था ॥ १४ ॥

लक्ष्मीधरेण मुनिमुख्यवचस्समुद्रं

न्यायाद्रिणा किल विलोड्य समुद्धृतोऽयम् ।

काण्डैश्चतुर्दशभिरद्भतपर्वबन्धैः

वाञ्छोचितं फलति कल्पतकर्ने कस्य ॥ १५ ॥

काण्डोपक्रमश्लोकाः

[ब्रह्मचारिकाण्डोपक्रमे —]

विशाला (?) विमुखाः क्षतेन्द्रियसुखाः क्ष्मातल्पनिद्राल्वो

भिक्षावृत्तिज्ञुषस्त्वचा परिचिताः कौपीनमात्राम्बराः ।

नीताः काञ्यिधिपस्य येन रिपवस्ते ब्रह्मचर्ये परं

काण्डे स प्रथमाश्रमं प्रथमतः प्रस्तौति लक्ष्मीधरः ॥ १ ॥

[गृहस्थकाण्डोपकमे —]

स्वाध्यायाधिगमोऽर्थतत्त्वगतये सा कर्मनिष्पत्तये सा निश्शेषमलक्षयाय स पुनर्मोक्षाय यस्याऽभवत् । दत्तानेकपुरद्विजोत्तमवधूसंगीतनादोत्सवो गाहिस्थ्यं वदति द्वितीयमधुना काण्डं स लक्ष्मीधरः ॥ २ ॥

[नैयतकालकाण्डोपक्रमे—]

येन शत्यहमअसिन्धुपयसि स्नानादिभिः कर्मभिः यज्ञैः कर्मभिः [पञ्चभिः] अप्यपास्तकलिभिर्नीतः परामुन्नतिम । धर्मो विस्मृतवान् कृतस्य विरहक्केशं म लक्ष्मीधरः काण्डं नैयतकालिकं कलयति शीत्यै तृतीयं सताम् ॥ ३ ॥

[श्राद्धकाण्डोपक्रमे —]

यः पुण्यात्मा धिनोति प्रतिदिनमितैर्हस्तकारैर्मनुप्यान् कव्यैरव्याजभव्यैः पितृगणममरस्तोममस्तोकहव्यैः । श्रीनाथध्यानसिन्धुष्ठवनसुखरसोपेतचेतोमरालः स श्रीलक्ष्मीधरोऽयं विरचयति सुधीः श्राद्धकाण्डं चतुर्थम् ॥ ४ ॥

[दानकाण्डोपक्रमे—]

येनाविच्छेदवेदध्वनिहतकिलिः श्रोत्रियाणां पुरीभिः फुल्लाब्जामोदमाद्यन्मधुकरमुखरव्योमभागैस्तडागैः । चके धात्री पवित्रा विभववितरणैर्थिवाञ्छातिरिक्तैः स श्रीमानेष लक्ष्मीधर इह तनुतं पञ्चमं दानकाण्डम् ॥ ५ ॥

[तीर्थकाण्डोपऋमे---]

धर्म निर्मलहेमकुम्भिश्चरसो यस्यामराणां गृहाः संख्यातीतमुमुक्षुभिक्षुपरिषन्मित्राणि सत्राल्याः । तीर्श्वेषु प्रथयन्ति धर्मनगरद्वारानुकारास्तुलां (?) काण्डे तीर्थविवेचनं वितनुते लक्ष्मीधरस्सोऽष्टमे ॥ ६ ॥

[शुद्धिकाण्डोपक्रमे —]

वर्णादप्युचितार्जनादि भृशं शुद्धैर्यदीयैरमी
दौर्गत्यादिष दुष्कृतादिष गताः शुद्धि द्विजाः काञ्चनैः ।
धर्मेन्दोरुदयाचलः स दशमे काण्डेऽत्र लक्ष्मीधरः
शुद्धि शुद्धिमतां वरो विरचयत्याचारवारात्रिधिः ॥ ७ ॥

[राजधर्मकाण्डोपक्रमे---]

न्याय्ये वर्त्मनि यज्जगद्गुणवतां गेहेषु यहन्तिनो राज्ञां मूर्धनि यत्पदं व्यरचयद्गोविन्दचन्द्रो तृपः । तत्सर्वे खळ यस्य मन्त्रमहिमाऽऽश्चर्यं स लक्ष्मीधरः काण्डे शंसति राजधर्मनिचयानेकादशे पुण्यधीः ॥ ८ ॥

[व्यवहारकाण्डोपक्रमे —]

नानाशास्त्रवचोविचारचतुरप्रज्ञाबलस्थापितन्यायादिव्यवहारमार्गविशदास्तास्ताः प्रगल्भा गिरः ।
यस्याऽऽकर्ण्यं विपश्चितः प्रतिसभं रोमाञ्चमातन्वते
काण्डं स व्यवहारमत्र तन्ते लक्ष्मीधरो द्वादशं ॥ ९ ॥

[शान्तिकाण्डोपकमे---]

यस्मिन्बिअति विश्वपालनमहायज्ञं द्विजन्मोत्तमे
प्राप्ताः शान्तमलीमसास्सुरुचयः पुष्टिं परां साधवः ।
काण्डं शान्तिकपौष्टिकाश्रयमथ ब्रूते स लक्ष्मीधरो
धीरेयः कृतिनां त्रयोदशमिह प्रज्ञालतापादपः ॥ १० ॥

[मोक्षकाण्डोमकमे---]

वेदान्तोक्तिविवेकवैभवगलद्दुर्वारमायातम-स्वैरोन्मीलदमेयचिन्मयपरब्रह्मैकतानात्मने । ने यस्मै स्पृह्यन्ति लब्धपरमानन्दास्सनन्दादयः काण्डे वक्ति चतुर्वशे द्विजवरो मोशं स लक्ष्मीधरः ॥ ११ ॥

TRANSLATION-INTRODUCTORY VERSES

- 1. May that God, the great ocean of Knowledge, remove Delusion. He whose miraculous powers are proclaimed by the several endless and glorious incarnations of the Fish, the Tortoise and others, and but a fraction of whose aspect quivers as the bubble of cosmos.
- 2. We adore that effulgence in the heart of Hara which destroys the vast darkness in the heart (lotus-like abode of heart) of the yogic persons who free themselves from the (sixfold) waves (of misery, delusion etc.) that Lord Hara the flame of whose foreheadeye and whose lunar digit, methinks, become... ... the germ for creating the universe.

(Part of the second line of the verse could not be reconstructed.)

- 3. May the good-hearted Manu, foremost among kings, who discriminates the good and the sinful, even as the charming kingly swan, diving in the Mānasa lake would discriminate milk and water, enter your mind and purify you.
- 4. There is the victorious king Govindacandra whose mere sport threatened the Gauda king whose (panicky) shout (in turn) alarmed to stupefaction all other kings. Need it be mentioned that he subdued the other enemies, he who restrained (literally conquered) his own self, being a man of self-possession, from the conquest of all the kings, fearing that the skies would shrink if he took the vow to conquer all the kings?
- 5. This unique abode of knowledge and valour, Govindacandra, shines ruddy all around with the shafts of the god of Love and enemies alike; the successful Govindacandra who, by freely uprooting both Illusion and enemy-kingdom, established himself within a few days as Absolute, without a second.
- 6. In whose campaign, the fleeing enemy kings, with their looks reeling with the weight of panic caused by the deep noises of the drums (sounding) at the

beginning of the unequal battle, turn back from mountain (caves) frightened by the echoes, and leave their treasuries in their abodes, their elephants and horses on the highway, their kinsmen in halfway and their harem in the fort.

- 7. The Sun who puts out the splendour of all the haughty kings who are merely like so many stars, by whom will that Govindacandra be not respected?—He who killed in battle the heroic Hammira, a paragon of valour who was eager for the fortune of an unequal combat.
- 8. To that heroic king there is the chief minister, foremost Brāhmana of unimaginable greatness, Laksmīdara, an excellent tree for the creeper of learning to grow upon; he, who for the sport of the Cakravākabirds of his king's feet, provided a river in the form of the glitter of the jewelled diadems of numerous kings.
- 9. How many wicked kings have not been made to disappear by him who initiated himself in the battle-vow, a seeker of miraculous power and an excellent votary (accomplisher), who in the fire of his valour, made oblations by a lakh of lotuses in the form of enemy kings' heads and performed the rite of securing for the king of Kāsī the sea-girt earth.
- 10. By him is raised this Divine Tree (work called Kalpataru) of which the Vedas are the roots, the Smrtis the boughs, the Purānas the branches, formidable with the long stalks of numerous Prakaraņas, spreading the leaves of quotations, fluttering with the beautiful blossoms of pure knowledge and giving the fruits of Dharma, Artha, Kāma and Moksa (Amṛta).
- 11. Now he extracted passages from the Purānas and now again, from the Smṛtis; thus did Laksmīdhara's friend, Gopāla, make his work a mere collection of quotations. But this compact work shall be done, with no loophole to complain of, satisfying the minds of the learned, with the essence of the Vedas and the Smṛtis, and with its ideas crowned with interpretations and discussions.

- 12. Will not the delightful growth of Kalpataru, (the celestial tree and this work) give joy to the birds of the learned (the Brāhmans and the gods), the Kalpataru after whose appearance, excellence (Lakṣmi) does not stay in the great ocean (the work Mahārnava) and at whose feet the celestial milch cow (the work Kāmadhenu) sleeps (remains an unopened book)?
- 13. Now that this Kalpadruma, thanks to the efficacy of the ambrosial watering of the intellectual powers of Laksmīdhara, is here, capable of helping the three worlds, why think even of going after the great ocean (the work Mahārnava)? Why desire for the celestial cow (the work Kāmadhenu)? In whose mind will occur those trifling things, gem-necklace etc. (works like the Ratnamālā)?
- 14. Of authorities on the identical topic, a single text has been adopted at one place, and another at another place, as purpose required, that which is based on knowledge has been kept and that which is based on ignorance has been abandoned, though it is current, the view adopted fully by the authorities has been taken and that which was ambiguous has been clarified; and where there was an endless controversy, there a finding has been made by Laksmīdhara.
- 15. To whom will not this celestial tree (the work Kalpataru) give the fruit, according to desire, the Kalpataru with wonderful nodes (sections) and fourteen branches (books), and which has been raised by Laksmidhara, out of the ocean of sayings of the chief seers, churning it with the mountain of his interpretation

OPENING S'LOKAS OF EACH KĀNDA

 Laksmidhara begins the first Asrama in the first book, he who reduced to Brahmacarya the enemies of the king of Kası, enemies who (like the Brahmacarins) had to turn away form, were deprived of sensepleasures, had to sleep on a bed of earth, took to

- begging alms, accustomed themselves to hides, and had but loincloths as dress.
- 2. Lakṣmīdhara now gives out the second book on the subject of Household life, he who learnt and recited the Vedas for realising the truth of their meaning, realised that meaning so that his karmans may properly be done, did his karmans properly for the total destruction of impurity, had his impurities destroyed for the purpose of deliverance,—Laksmīdhara who was responsible for the music festivities of the ladies of the excellent Brahmins to whom he had gifted many habitations.
- 3. Laksmidhara writes for the satisfaction of the good the third book on Niyatakala, he who, by his daily duties like bathing in the Ganges and by his Kali-scaring fivefold yajñas, took Dharma to a great height and made it forget the pang of separation from the Krta age.
- 4. The wise Laksmidhara writes the fourth S'rāddha Kānda, the swan of whose heart has the delectation of the joy of floating in the river of the meditation of Visnu, that blessed soul, who, everyday gratifies men with unbounded offerings due to guests, the manes with guileless and happy Kavya-offerings and the gods with abundant kavya-offerings.
- 5. Laksmidhara does here the fifth Dāna Kānda, he who sanctified the earth with gifts of wealth over-reaching the ambitions of the supplicants, by (the construction of) tanks whose atmosphere was resounding with (the hum of) the bees reeling in the odour of the blown lotuses, and by (the foundation of) towns of Vedic scholars which put an end to Kali through unbroken Vedic recitations.
- 6. Laksmidhara examines the subject of Tirthas in the eighth Chapter, he whose dharma is proclaimed by temples with bright golden finials, by resthouses accommodating collections of numberless recluses and mendicants and (portals or arches or stepways?) resembling portals to the City of Dharma, at bathing ghats.

- 7. In this tenth book, Laksmidhara, the rising mount for the moon of merit, the foremost of the pure, the ocean of approved modes of action, deals with S'uddhi, he through whose gold, pure in colour (or carat) and in the method of their acquisition through proper ways Brāhmanas were freed from poverty and improper acts.
- 8. Laksmidhara speaks of the Rājadharma in the eleventh kānda, he whose mind is in meritorious acts, and thanks to whose miraculous great counsel, king Govindacandra was able to do all that, viz., the placing of the world on the righteous path, the placing of elephants in the house of men of qualities, and the placing of his own feet on the head of kings.
- 9. Laksmidhara deals here in the twelfth book with Vyavahāra, whose several authoritative words at the meetings of the court, clear in their procedure, with principles established by the force of his intellect rendered capable by his investigations in several sastras, the wise listen to and feel thrilled.
- 10. Laksmidhara, the tree supporting the creeper of intelligence, the foremost of the successful, speaks then of the thirteenth book here dealing with Rites propitiatory and acceleratory, while which great Brāhman was doing the great yajña of protecting the universe, the good men had all their distresses put down and with great lustre, attained supreme welfare.
- 11. Laksmidhara, that excellent Brāhmana speaks of Moksa in the fourteenth chapter, he whose soul is in unison with the Supreme Spirit of the form of the inscrutable knowledge, freely manifesting itself when the irremovable darkness of Māyā drops as a result of the abundant discriminatory knowledge of the words of the Vedānta, and for whom Sananda and other (Siddhas) who have attained the Supreme Bliss, yearn.

INTRODUCTION TO THE DANA-KALPATARU

Comprehensiveness of the Dana-Kalpataru

THE fifth kanda of the Kitya-Kalpataru deals with gifts (dana). It is one of the larger sections of the Digest as it dealt with a subject which must have been topically of interest to kings and great nobles, who alone could make the sixteen "great gifts," the ten "mountain" danas, etc., as well as the ordinary gifts which were within the means of ordinary folk. The spiritual efficacy ascribed to gifts and endowments must have specially appealed to those who believed in them as the appointed means of grace in the iron age (Kaliyuga). In even works specially devoted to gifts, the mahādānas might come to be omitted on the ground that they (the books) were intended for common people, and not for kings and nobles, who alone could command the resources necessary for the making of the major gifts. Viiñanesvara perhaps took this view, as his commentary on the eighteen silokas in which Yājñavalkya dealt with dana (I, 198-216) hardly covers five printed pages. Govindānanda Kavikankanāçārva i deliberately omits the sixteen mahādānas, the ten acaladānas and the dhenu-danas on the ground that these, described in the Matsyapurana, were within the capacity of only ruling princes and noblemen, and that they could turn for information about the omitted great gifts to treatises on mahādāna. Aparārka, on the other hand, wrote what is virtually a digest on gifts (dananibandha), running to 136 pages of print, in commenting on the

¹ Govindānanda's Dānakriyā-kaumudī, p. **86** (Bib. Ind. 1903)

तुलापुरषादि षोडशमहादानानि धान्याचलादि दशविधाचलदानानि मत्स्यपुराणोक्तानि महाराजेतरसाध्यान्यत्रोपिक्कितानि महादानपद्धतौ द्रष्टव्यानि । अन्यानि दानानि यथायथमा-करेपूद्यानि ॥

² Govindănanda's date is 1500-1540 A. D

³ Apararka (c 1120 A D) See pp 281-416 (ed 1903).

same verses as the Mitaksara. He probably did so, because to kings like him the subject had peculiar attraction and value.

That Laksmīdhara's interest in gifts (dāna) was not merely theoretical is shown by the claims he puts forward in the sloka introducing the Dānakāṇda.1 He proudly declares that the Lakşmīdhara, who devotes his fifth discourse to dāna is he "who sanctified the Earth with gifts surpassing the expectations and hopes of supplicants, with tanks (that he had constructed out of his bounty) which resounded with the hum of bees attracted by the fragrance of the full-blown lotuses that filled them. and with towns of Vedic scholars, whose uninterrupted Vedic chant dispersed the darkness of the Kali age." In founding agrahāras and excavating tanks, he was fulfilling not only the duty which he describes at length as lying on all affluent grhasthas to spend their wealth in pious ways, but was setting an example to his own sovereign, whose many inscriptions give evidence of an abiding faith in the saving virtues of gifts made in accordance with the sastras. The wide vogue of dana is illustrated by another significant instance. Candesvara, whose Dānaratnākara, like all his other works, is virtually a rehash of the Dānakāṇḍa of the Krtya-Kalbataru, actually performed the Tulādāna in A. D. 1314,3 In later times, after Hemādri had embodied in the Danakanda of his great digest, the Caturvargacintāmaņi, all previous teachings on gifts, kings, who made the mahādānas, used to describe themselves as those who had performed the mahādānas described by Hemādri.4

Pre-Kalpataru Treatment of Dana

If not the earliest digest to deal extensively with Gifts, the Krtya-kalpataru is without doubt the earliest, which deals with

हेमाद्रिरानैः धरणीसुराणां महाचलं हस्तगतं बिहाय । यः चाहसोपानपथेन चक्रे श्रीपर्वतं सर्वजनप्रगम्यप् ॥

The reference is to the flight of steps at S'ris'ailam or Mallikarjuna-Ksetra,

¹ See the mangalas loka on p 1 infra

¹ Apasta-kalibhih is an expression which occurs also in inscriptions

³ p 14 of the Introduction by K P Jayaswal to his ed of the Rajanitiratnakara (1924).

^{&#}x27;Epigraphia Carnatica, VIII, Tirthahalli, 12 In Rasarnava Sudhakara of Simha-bhūpāla (c. 1360 a.b.) the following verse appears

the subject adequately. It is noteworthy that though Laksmidhara refers, in other works of his, to predecessors like the authors of the Prakāsa, Pārijāta, Kāmadhenu and possibly a Mahārnava. as well as to Halayudha, not one of these is alluded to or cited in the Dāna-Kalbataru. Almost coeval with him is Aparārka. whose treatment of dana is unusually full, as already noticed, and who cites no earlier digest, or commentary. The Dānasāgara of Ballāla Sena (composed in S'āka 1091, i.e., A.D. 1161-69) refers to the Kalpataru. A comparison of the printed fragments of this work with the Kalbataru shows that the material of the latter is utilised and expanded by the addition of prayoga-vidhi (procedure) for each dana, and for donors following each Veda, with a recapitulation of the Vedic mantras to be recited at the time, which are only named or alluded to by Laksmidhara. It would be open to presume from the circumstance that later writers on dana like Candesvara (c. A.D. 1314), Madanasimha, Hemādri and Mitra Misra expanded only the Dāna-Kalbataru, building their own works round the core of Laksmidhara's book but for one circumstance, viz. that Candesvara cites the following digests, viz. Kāmadhenu (once on p. 118, Adyar Transcript), Prakāsa (ib. fol. 59, 78 and 341), Pārijātā (fol. 66, 83, 152, 155, 260, 270 and 356) and Bhūbālabaddhati (fol. 84, 102, 152, 161, 170, 171, 173, 192, 197, 206 and 326), among which all but the last are pre-Kalpataru. The citations of Pārijāta and Bhūbālabaddhati alone relate to dana pure and simple. Whether the former of these two was a digest which treated of dana also, or separately, it is evident that Laksmidhara's work superseded it completely, and that for all later literature on gifts the source was only the Dana-Kalpataru.

VEDIC LITERATURE ON GIFTS

Nārasamsāļi

The literature of gifts (dāna) has great antiquity, and its importance and underlying principles are recognized in Vedic literature. In the Rg Veda there is a whole class of hymns known as dāna-stuti, in praise of gifts and liberality. They reflect the gratitude of priests for the extra-ordinary munificence

shown by royal patrons. Among the donors commemorated are king Svanaya (R.V., I, 125, 126), Taranta, Purumīha and Rathavītī (R.V., V, 61), Sudāsa Paijavana (R.V., VII, 18), Kasu Caidya (VIII, 5), Tırındīra Pāras'avya (R.V.), Kānîta (R.V., VIII, 46) and S'āvarņi (R.V., X, 62). The vast dimensions of the commemorated gifts perhaps conceal poetical exaggeration. The liberality of such patrons was to be held up to the admiration of later generations by legends which had to be recited at Such stories are described as "praise of men" (nāras amsā) and, the S'ānkhāvana-srauta-sūtra (XVI, 11) mentions the following as fit for such recital; the legend of S'unassepha; the story of Kaksıvat Ausiga, who received gifts from Svanaya Bhavya; the story of S'yavasva Arcananasa, who received gifts from Vindadasvi; the gifts of the carpenter Brbu to Bharadvāja; the story of Vas stha, the purchita of Sudās Paijavana; the story of Vatsa Kanva, who received gifts from Pṛthusravas Kānīna · the account of Praskanva, who got presents from Medhya Mātarisva and of the Mānava who received gifts from Angiras. The currency of similar legends of liberality is evidenced from the well-known recital of the names of a number of famous donors in the Mahābhārata?, cited also by Mitra Misra in Dānabrakāsa (Adyar Transcript, I, fol. 13-14). Among them are Rantideva, S'ibi Aus'inara, Pratardana king of Kasi, Devavrata, Ātreya Samkṛtı, Ambarīsa, Yuvanāsva, Jāmadagnya. Mitrasaha, and Sahasraiit.

Dānastuti

The typical $D\bar{a}nastuti$ not only praises individual instances of liberality in royal patrons, but lauds liberality itself in general terms, pointing out its spiritual advantages to the giver. Thus, R.V., I, 125 (4-7) has:

ed. A. Hillebrandt, Bibliotheca India, III, (1897), pp. 369-371

सर्वाज्येतानि आरव्यानानि नराणां पुरुषाणां दक्षिणाप्रशंसकानीत्येन रूपेण भवन्ति । पुरुषरूपः पुमान्तररूपेण प्रशस्यत इति नारशंसः । नरैर्वा परमात्मदर्शिमिः श्रद्धदानैः प्रशस्यत इति नारशंसः ॥

* snfra pp 272-274

³ उपक्षरन्ति सिन्धवो मयो भुव ईजानं च यक्ष्माणं च धेनवः । प्रणन्त च पपुरि च भवस्यवो धृतस्य धारा ७५ यन्ति विश्वतः ॥ ४॥ नाकस्य पृष्टे अवि तिष्टति श्रितो यः To him who freely gives and fills on all sides full streams of fatness flow and make him famous.

On the high ridge of heaven he stands, exalted, yea, to the gods he goes, the liberal giver.

The streams, the waters flow for him with fatness; to him this guerdon ever yields abundance.

For those who give rich meeds are all these splendours, for those who give rich meeds suns shine in heaven.

The givers of rich meeds are made immortal; the givers of rich fees prolong their lifetime.

Let not the liberal sink in sin and sorrow, never decay the pious chiefs who worship.

Let every man besides be their protection, and let afflictions fall upon the niggard.

R.V., X, 107 is a long paean of praise of liberality. It says with emphasis:

- 8. The liberal die not, never are they ruined; the liberal suffer neither harm or trouble.
- The light of heaven, the universe about us—all this
  does sacrificial guerdon (daksiņā) give them.
- 11. Assist ye gods, the liberal man in battles; the liberal giver conquers foes in combat.

R.V., X, 117, 1-4, lauds in striking terms the giver of food to the hungry, and is the Vedic basis of $Annad\bar{a}na$:

The gods have not ordained hunger to be our death; even to the well-fed man comes death in varied shape.

 The man with food in store who, when the needy comes in miserable case, begging for food to eat, hardens his heart against him—even when of

पृणाति स ह देवेषु गच्छति । तस्मा आपो घृतमर्षन्ति सिन्धवस्तस्मा इयं दक्षिणा पिन्वते सदा ॥ ५ ॥ दक्षिणावतामिदमानि चित्रा दक्षिणावतां दिवि सूर्यासः । दक्षिणावन्तो असृतं भजन्ते दक्षिणावन्तः प्रतिरन्त आयुः ॥ ६ ॥ मा प्रणन्तो दुरितमेन आरन्मा जारिषुः सूरयः सुत्रतासः । अन्यस्तेषां परिधरस्तु कथिवपृणन्तमभि सं यन्तु शोकाः ॥ ७ ॥

ं न भोजा मर्जुर्न न्यर्थमीयुर्न रिष्यन्ति न व्यथन्ते ह भोजाः । इदं यद्विश्वं भुवन सम्बेतस्सर्वं दक्षिणैभ्यो ददाति ॥ ८ ॥ भोजा जिग्युः सुर्राभं योनमध्रे भोजा जिग्युर्वं १ या सुवासाः ॥ भोजा जिग्युर्रन्तः पेयं सुराय । भोजा जिग्युर्ये अहूताः प्रयन्ति ॥ ९ ॥ भोज-मश्वाः सुधुवाहो वहन्ति सुदृहयो वर्तते दिक्षणायाः । भोजं देवासोऽवता भरेषु भोजः शत्रू-न्समनी केषु जेता ॥ ११ ॥

old he did him service—finds not one to comfort him.

3. Bounteous is he who gives unto the beggar, who comes to him in want of food and feeble. Success attends him in the shout of battle. He makes a friend of him in future troubles.

The praise of liberality is of the gifts of sacrificial fee or dakṣiṇā. The fee took not only the form of gold, but more usually was in the form articles of personal property such as kine, horses, buffaloes, or camels, ornaments etc. Land is not mentioned as a daksina except with disapproval (S'atapatha-Brāhmaņa XII, vii, 1, 15). The rule that when no article is specified for the fee, the cow is meant (Kātyāyana-S'rauta-Sūtra, xv. 2, 13) 3 indicates that the old fee was a cow. As daksinā means "prolific," a word which aptly describes the cow, the term came to apply generally to fee or guerdon. sacrifice was complete without a daksina, and the number of fees or occasions for their payment in a sacrifice is specified e.g., 33 in a Sautrāmanī. The S'atapatha-Brāhmana '(II, 2, 2) derives the term from daksaya, 'to invigorate,' and points out that the fee invigorates the gods by being paid to the priest. The glory of the sacrifice is the gift; the priest should not therefore give it

³ न वा उ देवाः श्रुथमिद्धधं दंदुरुताद्यितमुपगच्छन्ति मृत्यवः । उतो रिवः पृणतो नोप दस्यन्युतापृणन्मिर्डतारं न विन्दते ॥ य आधाय चकमानाय पित्वो दशवान्सनिफतायो पजग्मुषे । स्थिरं मनः कृणुते सेवते पुरीतो चित्स मिहतारं न विन्दते ॥ स इद्गोजो यो गृहवे ददात्यश्वकामाय चिरते कृशाय । अरमस्यै भवति यामहृता उतापरीषु कृणुते सरवायम् ॥ न सस्ता यो न ददाति सरव्ये स चाभुवे स चमानायपित्वः । आपस्यात्येयाश्व तदोको अस्ति पृणन्तमन्यमरणं चिदिच्छेन् ॥

² त° ह कस्यपो याज्ञयां चकरा । तदपि भूमिः श्लोकं अगौ 'न मा मर्त्यः कथन दातुमहित विश्वकर्मम्मीवन मन्द आसिथ उपसंक्ष्यति स्या सलिलस्य मध्ये मृषेष ते संगरः कस्यपायेति ॥ od. A. Weber, 1855, p 1002

³ अिह्नप्रहणे गौ: सर्वत्र ॥ ed Vidyādhara, 1924, II, p 56

[ै]तं देवा दक्षिणामिरदक्षयंस्तवादेनं दक्षिणाभिरदक्षयं स्तस्माइक्षिणा नाम तवादेवात्र सक्रद्य इतस्य व्यथते तदेवास्यैतइक्षिणामिर्दक्षयस्य सम्द्रदं एव यज्ञो भवति तस्याइक्षिणा ददाति ॥ (Ibid., p. 146)

away, atleast on the day he receives it. (ib. XIV, 1, 32). It should be given freely by the sacrificer, and "let there be no bargaining as to dakṣiṇā, for by bargaining the priests are deprived of their place in heaven" (ib. IX, 5, 16). The sacrificer "ransoms himself when the dakṣiṇā is accepted". (Aitareya Brāhmaṇa, XV, 1) and the fee strengthens (daksayati) the sacrifice. The Taittirīya Samhita (V, 6, 9) insists on the necessity for dakṣiṇā: "Him who piles his fire, he should enrich with sacrificial gifts, for thereby, verily, he preserves the sacrifice."

Free Gifts

The daksina is given within the vedī, i.e., the sacrificial enclosure. Free gifts or liberality outside a sacrifice are not less commendable. The Chandogya Upanisad (IV, 1, 1-3) illustrates it by a story. A S'ūdra named Janas'ruti Pautrāyana was so munificent a giver for acts of piety and kept an open house for all guests, that his "glory" spread above his dwelling to heaven and flying hamsas were afraid of getting scorched by the glory. But what is given should be one's own; for, as laid down by the Taittirīya Sahmita (VI, 1, 6, 3) "it is a tapas only when a person makes a gift of only what he owns" (Etat khalu vāva tapa ityāhuh yaḥ svam dadāti iti).

Eulogy of Brāhmanas

Gifts mentioned in the Veda being fees (daksiņā) it naturally follows that the recipients had to be Brāhmanas. The S'atapatha Brāhmana (II, III, 14) raises the learned priest to the

¹ ऋत्विजो यशो दक्षिणा हैव तद्यशस्तस्माद्यामस्यै दक्षिणामानयेयुर्न त । इत्सक्षे ऽन्यस्माऽअतिदिशोभेद्यन्मेदं यश आगंस्तत्सयो ऽन्यस्माऽतिदिशानीति श्रो वैव भूते द्वर्यद्दे वा तदात्मन्येवैतद्यशः कृत्वा यदेव तद्भवति तत्म ददाति हिरण्य गां वासोऽश्चं वा ॥

(Ibid , p 1023)

ं कि नु लोक्यं किमलोक्यंमामात्मा नै यहस्य वजमानोऽज्ञान्यृत्विजो यत्र वा ऽ आत्मा तदज्ञानि यत्रोज्ञानि तदात्मा यदि वा ऽ ऋत्विजो ऽ लोका भवन्त्यलोक उ तर्हि यजमान उभये हि समानलोका भवन्ति दक्षिणासु त्वेन न संविद्यय संवादे नैव ऽ तिवजो ऽ लोका इति ॥ (1614, p. 970)

³ योऽस्याप्तिं चितुयात्तं दक्षिणाभिर्न राधयेदभिमस्य वृक्षीत यो ऽस्याप्तिं चितुयात्तं दक्षिणामी राधयेदभिमेव तत् स्रुणोति ॥ level of gods: "And, verily, there are two kinds of gods: for the gods themselves are assuredly gods; and the priests who have studied and mastered the Veda are the human gods." This is the sruti-pramāṇa for the declaration in later smṛtis (e.g. Viṣṇusmṛti, XIX, 20-22) that the "gods are invisible deities, the Brāhmaṇas are visible deities; the Brāhmaṇa sustains the world; it is by the favour of the Brāhmana that the gods reside in heaven," (since he performs the sacrifices to the gods).

Istā-Pūrta

As the dakṣiṇā is voluntary, not capable of being contracted for in advance without incurring sin, and the srotriya has a duty to officiate in sacrifices when called upon for his help in that direction, it is not to be regarded as quid pro quo. Thereby it approaches closely the later definition of a dāna. In Vedic literature, a distinction of gifts in sacrifices and outside the vedi (sacrificial enclosure) seems implicit in the expression istā-pūrta, which is used to denote comprehensively the spiritual merit (punya) accumulated by a man. The merit adheres to a person, and is destroyed or reduced by any wrong or sinful act of commission or omission.

It meets the soul after death in other worlds. In the famous hymn to Yama in the R. V. (X, 14) the spirit of the dead man is thus addressed: (8)

Join thyself to Yama and the Fathers (pitrs);
Meet there thy reward in highest heaven; (samayamena istā-pūrtena parame vyoman)

Return to home, free from all imperfection; In radiant power gain union with thy body.²

¹ देवाः परोक्षदेवाः प्रत्यक्षदेवाः बाह्यणाः । बाह्यणैर्लोका धार्यन्ते । बाह्यणानां प्रसादेन दिवि तिष्टन्ति देवताः । बाह्यणामिक्ठितं वाक्यं न मिण्या जायते क्रचित् ॥

¹ Kaegi's Rig Veda, trn. Arrowsmith, 1902, p. 70 Griffith's more literal version of the rk is as follows "Meet Yama, meet the Fathers, meet the merit of free and ordered acis, in highest heaven. Leave sin and evil, seek anew thy dwelling, and bright with glory wear another body" Griffith translates, ista-pūrta as prescribed sacrifices and voluntary good works, "whose merit is stored up in heaven to be enjoyed on arrival by the spirits of the pious who have performed them" (flymns of the Rig Veda, IV, 1902, p. 129 note.)

Literally istā is what is sacrificed, and pūrta, what is filled, or completed. To the departed spirit his good acts are to be revealed, having preceded him to heaven:

What has flowed from purpose, or heart,'
Or what is gathered from mind or sight,
Follow to the world of good deed,
Where are the seers, the first-born, the ancient ones.

This I place around thee, O abode, the treasure Whom the all-knower hath brought here; After you the lord of the sacrifice will follow; Know ye him in the highest firmament.

Know ye him in the highest firmament,
O gods associates, ye know his form;
When he shall come by the paths god-travelled
(patibhih devayānaih)

Do ye reveal to him what is sacrificed and what is bestowed. (istāpūrte kṛnutādāvirasmai)

What is offered, what is handed over, What is given, the sacrificial fee (daksināḥ) That may Agni Vaisvānara Place in the sky among the gods for us.

Istā-pūrta has efficacy even in this life. It saves one from his enemies; whether it be one's own or of one's ancestors. (Atharva Veda. II, 12, 4: istā-pūrtam avatu naḥ pitṛnām). A sixteenth part of the istā-pūrta of a dead person forms a levy by the assessors of Yama, which can be redeemed before-hand, in this life itself by sacrificing a ram. (Atharva Veda, III, 29, 1). To lose one's iṣtā-pūrta was a terrible prospect. The eternal and reciprocal union of the sacrificer and his istā-pūrta is what one longs for and prays to Agni for (Vājasaneya Samhita, XV, 54: Udbudhyasvāgne prati jāgrhi tvam-istāpūrte samsrjethāmayam ca.). A false reply to an enquiry destroys, according to the Mahābhārata (cited by the S'abdakalpadruma), the istā-pūrta of

 $^{^1}$ Keith, Veda of the Black Yajus School, I, 1914, p. 100, n , explains $p\bar{u}rtin$ as 'one who has satisfied the priests'

² Keith's trn. op. cit. p. 475 (Vol. II)

seven generations preceding and following the sinner. Unrestrained evil (caurakarma) in a kingdom destroys the king's iṣṭā-pūrta, according to the Mārkaṇḍeya Purāṇa (18, 6).¹ A sin of omission, like the failure to feed a Brāhmaṇa guest, "destroys (the offender's) hopes (āsā) and expectations (pratīkṣā), his possessions, his righteousness (sūnrta) his isṭā-pūrta and all his sons and cattle", according to the Kāthakopaniṣad (I, i, 8).²

Manusmrti (IV, 227) 1 includes both ista and parta under dana, when it lays down that "one should, according to his means (saktitah) discharge the duty of gifts (dāna-dharma niseveta), which consists in istā and pūrta, after obtaining a suitable recipient (pātram āsādya) and with a joyous mind (baritustena bhāvena)." Medhātithi explains the terms thus: "Istam is what is performed within the bounds of the sacrificial enclosure (antarvedi), like a sacrifice; būrtam is what is done outside these limits, like presents for unseen benefits) adrstartham) " (IV, 226). The definition limits the use of the terms to cases of charity in which an invisible benefit alone accrues. In a passage ascribed to the Mahābhārata by Aparārka (p. 290) istam comprehends what is offered to the single (domestic) fire. the triple (srauta) fire and whatever is given as a gift within the sacrificial enclosure (antarvedyām ca yad-dānam), while pūrtam refers to the dedication of wells, large and small (vāþi-kūþa), tanks, temples, gardens and the giving of cooked food (annapradanam). The sense of terms is illustrated and extended in

इष्टापूर्त्तविनाशाय तद्राज्ञश्रीरकर्मणः ।
 यदान्यैः पात्यते लोकस्तद्वत्यन्तरसित्रः ॥

² वैश्वानरः प्रविश्वति अतिधिर्नाद्वणो गृहान् । तस्यैता॰ शान्ति कुर्वन्ति हर वैवस्वतोदकम् ॥ आशाप्रतीक्षे संगत॰ सृतृतां चेष्टापूर्ते पुत्रपद्धंश सर्वान् । एतह्नक्के पुरुषस्याल्यमेथमो यस्यानशनन्वसति नाद्यणो गृहे ॥

अद्धयेष्टं च पूर्तं च निन्धं कुर्यादनिहतः । अद्धाकृते शक्षये ते भक्तः स्वागतैर्धनैः ॥ दानधर्मे निषेवत नित्येष्टिकगौर्तिकम् । परित्रष्टेन भावेन पात्रमासाश शक्तितः ॥

^{&#}x27; एकामिकर्म हबनं त्रेनायां यबहूयते । अन्तर्वेशां च यहानमिष्टमिखानिधीयते ॥

two verses, which are attributed in the Malamasatatva of Raghunandana to latukarnya, one of which is identical with that from the Mahābhārata illustrating the meaning of būrta. The second half of the first of the two verses is identical with the first half of five half-verses cited as from Nārada by Aparārka; it says that honoring a guest (i.e. feeding him with daksinā) and vaisvadeva sacrifice constitute istam. Jātūkarnya adds to these two the agnihotra, austerity (tabas), truth (satyam) and the upkeep of the Veda (vedānām ca paripālanam). For the ista the right to perform (adhikāra) rests only with the regenerate varnas (dvijāti). while all, including the S'ūdra and women, have the capacity, and the duty to make burta gifts. Wealth has its obligations as well as its privileges. The duty to give lies on every one with means to do so. The sloka cited by Apararka from Vrddha-Vasistha (p. 199) that "the two who could be unceremoniously drowned, after tying stones round their necks, are the rich man who will not give, and the poor man who is not austere" states rhetorically the accepted view, on which the entire edifice of Dāna-dharma is built.

Evolution of the Dana Doctrines

The doctrine of Gifts has thus a long history. Belief that what is given away in this life is a means of happiness in the next is both ancient and universal. Faith in the efficacy of the great sacrifices naturally magnified the value of the priests whose help was necessary for the successful and proper performance of the sacrifices. The daksinā of the priest was like the offerings made into the fire for the gods, and for the offerings in the sacrifice. In all three cases, the offering was parted with by the sacrificer, whose property in it ceased with the act. In an offering to the sacred fire as well as in the great sacrifices, prayer and supplication to the deities preceded the act of libation. An attitude of pious devotion was essential to their success. Analogy

वापीकृपतडाकानि देवतायनतनानि च । अजप्रदानमारामः पूर्तमिखभिषीयते ॥ ¹ It is ascribed also to Byhaspati द्वावेवाप्यु प्रवेष्टव्यौ गळे बद्धा महाज्ञिलाम् । धनवन्तमदातारं दरित्रं चातपस्थिनम् ॥

transferred these features to gifts, whether made in sacrifices or ceremonies like the srāddha, and the act of giving had to be preceded by ceremonious homage to the donee and a proper frame of devout belief in the donor. For the efficacy of a homa (domestic sacrifice) or a yaga, the necessary articles and wealth had to be owned by the kartā (sacrificer) and to have been acquired in righteous way. The fruitfulness of a gift (dana) was made to depend on similar pre-requisites. The difference * between daksinā and dāna melted away, when their common elements, viz. non-contractual character, aim of an invisible spiritual benefit (apūrva, adrstabhala), sacrificial basis and ritualistic formalities, were visualised. The recognition is old. the Taittirīva Āranvaka (X. 63, 1) it is declared: "Dāna is the armour (varūtha) of the sacrifice. In the world of guerdon (daksina-loke) all beings subsist on the giver. By gifts (danena) evil spirits are driven away. By dana those who hate become friends. Everything rests on dana. Therefore dana is said to be the best." The psychological association of charity (dāna) with restraint (dama) and compassion (dayā) is behind the injunction of Prajapati to gods, men and asuras, in the Brhadāranyakopanisad (V, 2, 3) "Be subdued. Give (gifts). Be merciful. Therefore let this triple truth be taught: Damam, Dānam and Davā,"1

GROWTH OF THE LITERATURE OF DANA

The importance of Dāna grew with the rise of non-Kṣatriya dynasties, and the increasing opulence of devout S'ūdras, to whom the way of yāga was not open. Even otherwise, the equilibrium in a society in which the paramount duties of spiritual leadership and education rested on a small section of the people, which was bound to render its services without demanding remuneration, while economic and political influence as well as affluence went to the other sections, necessitated liberality being inculcated as a religious duty, when the beneficiaries would be those of this

¹ Cited by the Viramitrodaya, Danaprakas'a, fol 9 as from Kanvasakha. Rangaramanuja explains thus Danta bhavata, danam kuruta, dayam kuruta ste, p. 267 ed. Anandas'rama, 1911

The same passage is cited by Madanapradipa, fol. 9 as from Satapathabrahmana (sic).

dedicated class. Expediency as much as faith must have strengthened the trend to magnify the virtue of charity, especially towards the class devoted to learning and spirituality. The idea that the gods are pleased when gifts are made leads to the further idea that particular types of gifts, given in particular ways are specially acceptable to particular divin-Similarly, the old idea that an unseen good of an enduring character that survives the bodily dissolution of the doer. and adheres to him as a beneficial influence in other lives, gives place to the idea that some kinds of gifts, made in certain places and on certain occasions, lead the donor after death to particular heavens. While the summum bonum of the intellectual continues to be the conquest of karma and rebirth, to men of ordinary mould, life in a paradise, (one of the many heavens or loka of Paurănic Hinduism) has a more direct and effective appeal. Puranic literature worked out in detail the connection between gifts and such paradisaical lives, and stressed the ritualistic and magical accompaniments of donation. Systematisation, classification and analogy were allowed free play in the evolution of an extensive dana-dharma, which strayed more and more from the Vedic belief in yaga, homa and ista-parta, and established concrete relations between certain types of ornate gifts and their reactions on the fortunes of the donors both in this life and after death. The possibilities of elaboration are exploited by the Puranas and the Upa-puranas as well as by Tantric works. Simple charity, inspired by compassion and universal benevolence, which was held out by Buddhism as an ethical means of release from the bondage of samsāra (re-incarnation) was unable to hold its own against the attractions of ornate dana held out in Puranic literature. Though the smrtis forbade gifts made for ostentation, yet to kings of new dynasties, often of dubious varna, the performance of the more expensive gifts, like that of the great yagas, had a powerful attraction. The pageantry of splendid gifts, claiming to be made in accordance with sastras, had great value to new dynasts. The voice of the philosopher 'and the passionate denunciations of the followers of Bhakti-marga are

¹ c g Mundaka Upanizad. I, ii, 10 "Considering ista-pūrta as the best, these fools nothing higher, and they re-enter the world having enjoyed their reward in paradise".

powerless against the elaborated *Dāna-dharma*, which is elucidated in digests and special treatises of growing bulk.

Its Imposing Size

The literature of Dāna even in its surviving form is of imposing extent. A great part of the Anusāsanaparva of the Mahābhārata (chs. 57-99) is devoted to it, while topics connected with dāna are dealt with in other parvas. Among the mahāpurānas, the following deal with the subject: Agnipurāna (chs. 209-213); Bhavisya, IV, 150 ff., Brahma, 109 (specially on annadāna), Brahma-vaivarta, Prakṛti-khanḍa, 27; Garuda, 51; Kūrma, Uttarārdha, 26; Linga, Uttarārdha, 28, mahādānas; Matsya, chs. 81-91, 205-206, 274-289; Nārada, Pūrvārdha, 19 and 31, and Uttarārdha, 41-42; Pādma, Ādi., 57, Bhūmi., 39-40, 94, Brahma., 24, Srsti, 45, and 75, Uttara., 27, 28, and 33; Skanda, I, 2, III, 2, 34, VII, 1, 5 and 208; Varāḥa, 99-111. There are considerations of Utsarga and Pratiṣthā in the Agni, (38-106) Bhavisya, II, Garuda, 45-48, Nārada, I, 13, Paḍma, (Uttara, 122, 127, and 28, Srsti, 54-56), Siva, 11.

The above references, which are taken from Mr. Kane's History of Dharmas astra, I, 1930, pp. 159-167, refer only to printed Puranas. Among these, Laksmidhara cites only the following major Purānas Padma, Brahma, Bhavisya, Matsya, Varāha and Skanda. He also quotes the Vāyu-purāṇa and the Mārkandeya-purāna, besides the following Upa-purānas: Ādityaburāna (unprinted), Kālikā-burāna, Deviburāna, Nandiburāņa (known only from quotations mostly having their source in the Dāna-Kalpataru itself), Narasimhaburāna and Vāmanaburāna. In many cases the texts of the printed works do not give the passages quoted, thereby raising a presumption of their authenticity in their present form. A similar deduction about the omitted Puranas is barred by Laksmidhara's declaration that he avoided repetition wherever possible. One of the subsidiary uses of the publication of the Krtya-Kalpataru will be the help it will render in the preparation of pure texts of the Puranas.

¹ This is so with the editions of *Devipurāṇa* printed at Calcutta and Bombay and the Bombay editions of *Brahmapurāṇa*

POST-KALPATARU LITERATURE OF DANA

There is no reason to believe that Laksmidhara had any predecessors in the treatment of dana in a special treatise. The more considerable works on Dāna-dharma written after his time seem to be based ultimately on his treatise. The Bhūbālapaddhati, which is cited by Candesvara in Dānaratnākara several times, is probably a section of the work named Bhūpālasamuccaya, quoted by him in the Krtyaratnākara (p. 205) under that name, or as Bhūbāla Krtya-samuccaya (pp. 278, 313, 496), and it may be a lost work of Bhoja Bhūpāla, who is named in the same work (p. 58). The Dānasāgara, the first considerable treatise on dana after the Kalpataru, was written in 1168 A.D. It is stated, by Raghunandana with great approximation to probability, as really composed by Aniruddha, his purohita, and the author of Pitrdayitā and Hāralatā. The very full treatment of brayoga-mantras, arranged for each vedic sakha separately. which is the notable improvement on the Danakalpataru made by the Dānasāgara, is obviously the contribution of a vaidīka like Aniruddha. It may be noted that Ballāla Sena takes pride in the introductory verses prefixed to the Danasagara in describing himself as the disciple of Aniruddha. (Inf. p. 338, sl. 4, Vrtrāreriva Gospatir narapaterasyāniruddho guruh). Nearly a hundred years later, Hemādri contributed to his Caturvargacintāmani, an elaborate section on Dāna (Dāna-Kanda). It is the largest existing treatise on the subject. How thoroughly it absorbed, even to the extent of the appropriation of verbal explanations and comments of the Danakalbataru will be seen from my footnotes in which such obligations are noticed. Candes vara's Dānaratnākara is a much shorter work, and it must have been composed after his Krtyaratnākara to which a reference is made in the pratijñā, and probably after the Vyavahāra, S'uddhi, Vivāda and Grhastha Ratnākaras, if the concluding verse of the Dānaratnākara, in which they are named, is authentic (p. 548). He must have composed it before the Krtyacintāmaņi, Dānavākyāvali, and the Rājanītiratnākara, the other works composed by him. It may be taken that the Dānaratnākara was composed before 1300 A.D., i.e., a generation later than Hemādri's immense digest, to which Candesvara's work contains no reference. The

close proximity in age between the two compilers might explain the omission. Even more directly than Hemādri, Candesvara builds his book around the core of Laksmidhara's treatise on dana. As against 22 chapters of Danakalpataru, the Danaratnākara has 29. Caņdesvara draws upon Bhūpāla and even more on Ballala Sena, to supplement his borrowings from Laksmidhara. He cites some more Puranas than his original, viz. Agni, Adi. Kūrma, Garuda, Nāradīya, Brahmānda, Visņu, Linga, Sāmba, and S'iva. He also quotes Pancaratra and Darsana works. The additions he has made are obviously of passages which must have been available to Laksmidhara who had rejected them. In doctrine and statement, he adds little to the Danakalbataru. in spite of his parade of wider reading. Candesvara's cousin Rāmadatta wrote in the first quarter of the 14th century a Dānabaddhati, dealing with the 16 mahādānas. In Mithila the subject continued to attract writers, and Dr. Jayaswal's "Catalogue of Smrti MSS, in Mithila" mentions several works like Dānavākvāvali of Vidvāpati Thakur (c. 1425 A.D.) and a work of the same name by his patron Queen Dhīramati. A work named Dānārnava was also composed by command of this queen. The Mahadananirnaya of the renowned Maithila-smarta Vacas-Misra exists in a manuscript in Nepal bearing a date equal to A.D. 1511, and the book itself must have been composed forty or fifty years atleast earlier (Kane, I, p. 405).

In the Baroda Oriental Institute there exists a treatise on dāna named Aghabādava or Dānasāra (MS. No. 7129 C) which claims to be the work of Visvesvara Bhatta, the real author of Madnapārijāta, compiled under the patronage of Madanapāla, whose date is placed by Mr. Kane (I, p. 389) between 1360 and 1390 A.D. The colophon is in places almost identical with verses in Madanapārijāta, and about the authenticity of its being a composition of Visvesvara Bhatta there can be no doubt. The reputation of its author will justify a closer examination of this hitherto unrecognised work of Visvesvara Bhatta.

¹ My attention was drawn to this work four years ago by Dr V Raghavan of the Catalogus Catalogorum department of the University of Madras. The colophon of Aghabadava which he has supplied me leaves no doubt of the identity of the author of this treatise on Dana and the famous author of the Subodhini and the Madana-parijata. Mr Kane who had apparently not seen the manuscript, naturally records the authorship of the Aghabadava and the Subodhini as of two different persons (op cit p. 742)

The great digest Madanaratna-bradība has a section devoted to Dāna, named Dānavivekod-dyota which should have been composed, according to Mr. Kane (ob. cit. p. 393) between 1425-1450 A.D. An examination of its contents shows that. like other digests on dana, it has fully exploited the Dana-Kalpataru, adding to it additional citations from Puranas etc... which Laksmidhara had discarded. It mentions the Kalbataru by name two or three times, but its obligations to the earlier work are clear even without a formal citation. It runs in a transcript made from a MS, in the Anandas rama at Poona, to 1500 quarto pages. Among previous works mentioned by name are the works of Bhūpāla, the Kalbataru, the Ratnākara, the Dāna-sāgara (to which many of its brayogas may be traced), the Dana-viveka (which is also cited by Hemadri) and the opinion of Cintamanikāra. The last name is intriguing. Vācaspati Misra's works have names ending with "cintāmani." If it is Vācaspati who is alluded to under this designation, the citation will run against the dates of Madanasımha (A.D. 1+25-1+50) and of Vācaspati (c. 1450 A.D.) now accepted. The only work of this great Maithila on Dāna, which is known is the Mahādāna-nirnaya, and why its author should be called "Cintāmanikāra" will still remain to be explained. We know of no other writer prior to Madanasimha to whom this designation would apply.

The Madanaratna-pradipa on Dāna illustrates the way in which a digest grows like an ice-ball. It contains nothing new on the theory of Dāna, which might add to what we find in the Kalpataru. Its prayogas are not better or fuller or clearer than those of Dānasāgara. But, on such matters as the erection of kuṇḍas or pavilions etc., it dilates and quotes extensively from works on S'ilpasāstra, like Vāstusāstra, Visvambhara-Vāstusāstra (p. 178), Mayadīpika (p. 264), (p. 185), Visvakarmīya (p. 220) and Varāhasamhita i.e., the Bṛhatsamhitā of Varāhamihira (p. 173). It quotes works on astrology for proper moments for gifts, like the Jyotis-sāstra (p. 108), Jyotir-Parāsara, (p. 111), and Siddhānta-sekhara (p. 189), Brahma-yāmala (p. 231), Utpala-parimala (p. 241), and Siddhānta-samhitā (p. 263). Works on S'aiva and Vaiṣṇava Āgama like S'ivadharmottara (p. 114), Mūlāgama (p. 190), S'āradātilaka (p. 198), Kāmikāgama

¹ Now in the Adyar Library, Madras

(p. 199), Prathamāgama (p. 212), Pingalāgama (p. 213), Kālottara (p. 212), Svāyambhuvāgama (p. 217), Lalitā-vijaya (p. 645) and Pāñcarātra (p. 753) are freely cited. The way in which these works are brought in shows the growing artificiality of the treatment of Dāna, the magical rites with which the old simple donative offerings were gradually smothered, and the atmosphere of mystery with which the giving of gifts began to be shrouded. By the end of the fifteenth century A.D. this transformation was complete.

The contribution of the sixteenth and early seventeenth centuries to Dana lore consists in the systematisation of the doctrine and ritual, the application of Mimāmsa rules, of which the new writers, like Laksmidhara and the old bhāsyakāras were masters, and attempts to separate the more ornate danas from the less. The emulation to excel older writers in comprehensiveness also is in evidence in writers like Mitra Misra, the author of the biggest extant digest, the Viramitrodaya. There is a tendency to hark back to older authorities like the Kalpataru and the Pārijāta, in preference to the intervening writers. Smaller compendia (like Divakara's Danacandrika, c. 1675 A.D., arc popular.1 When ambitious princes wish to commemorate their achievements by splendid coronations and cermonial gifts, conforming to the rules laid down for Mahādānas, special heirophants like the celebrated Gaga Bhatta or Visvesvara Bhatta are engaged, as he was for the coronation and allied ceremonies of S'ivāji (A. D. 1676). Greater importance is attached than before to gifts at sacred tirthas, and on special occasions. Pūrta gains precedence over ista, and gifts to indiwiduals become not more important than dedications for public purposes, which suit better the changing spirit of the times. Scholars no more concern themselves with elaborating the rules for gifts which were becoming obsolete. The special treatises on

¹ The Danacandrika contains details of an astonishingly large number of gifts. Its author Divakara was the dauhitra of Rāmakṛṣṇa Bhaṭṭa, father of Kamalākara Bhaṭṭa. Mr. Kane fixes his literary activity between 1620 and 1670 A.D. Among writers or works cited by him are the Kalpataru (p. 39), Vijlānes'vara (p. 97), Smṛṭyarthasāra of Sridhara (p. 101), Hemādri (pp. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 14, 18, 23, 39, 46, 47, 50, 54, 55, 69, 82, 83, 84 and 97), Takkur (Vidyāpati, Madnuratnu, pp. 7, 8, 10, 11, 14, 36, 50), Maharnava (p. 96), Karmavipakasāra (p. 67), Mayūka (p. 14, 29), Prayogaratna (p. 36), Danaviveka (p. 31) and Ṣaṭ-triņis'an. mata (p. 97). Neither Capdes'vara's work on Dana, nor Mitramis'ra's is referred to

Dāna of the early seventeenth century, which reflected the love of comprehension and vast erudition of the last of the distinguished nibandha-kāras like Mitra Misra, Bhaṭṭa Nīlakaṇṭha and his cousin Kamalākara, become works of reference permanently occupying the upper shelves of libraries. The newer writers even on Dāna, like Govindānanda concern themselves only with the dānas which have uses in the life of the average man. The legal aspects of gifts are more studied than their ritualistic and mystic aspects. Dāna comes to occupy a minor place in the popular manuals of daily duties (āhnika). Its study partakes more the character of an antiquarian exercise than the cultivation of a subject of vivid and widespread interest. Its academic use is in its furnishing the background for the donative inscriptions, which virtually monopolise the extant epigraphic material.

ANALYSIS OF DANA-DHARMA

We may now proceed to state briefly the relevant teachings of *Dāna-dharma* as set forth in Laksmidhara's primary work, and as developed by his major successors.

THE PRAISE OF DANA

Laksmīdhara, after indicating the scope and subject-matter of his book in the visaya-nirdesah or pratijnā (pp. 1-2) proceeds to discuss the nature of Dāna. Writers who followed him have usually begun with an eulogy of gifts, in which they show its importance (e.g. Dānaprakāsa, fol. 8-16). Candesvara (p. 3) simply cites Manu's injunctions (I, 86, and IV, 227) to practise Dāna as the chief virtue of Kaliyuga, in suitable charitable works (pūrta) and sacrifices (Ista).

I Nilakantha's Danamayūkha has been printed. He departs from the practice of older writers in separating utsarga (the old pūrta) and pratistha, which partially covered the ground of pūrta, from Dana, and devotes special sections to each of the three The Dana-kamalūkara of Kāmalākara is on the same model, is even larger and is unprinted. I have used a transcript made, under my supervision for the Adyar Library. The Dana-prakasa of Mitra Mis'ra, the last of a line of illustrious treatises, is also unprinted, and I have used a transcript made by me for the Adyar Library.

The South Indian smartas like Hārita Venkatācārya, the author of Smṛṭiratnakara and Vaidyanātha Dikṣita, the author of Smṛṭimuktaphala, do not concern themselves much with Dana, except so far as it comes within alinika, sraddha, prayasceitta, and asauca. Kings had Hemādri.

The duty is enjoined briefly on p. 10. Few of the later writers who cite Vedic praises of gifts refer to the famous danastutis, possibly from regarding them as related to daksinā rather than dāna. The Vīramitrodaya cites (following the Madana-pradīpa) a long passage from the Mahābhārata (fol. 13-14) on famous royal donors. The important duty of gifts is shown by imprecations against those who say: "Do not give" when one is about to make a gift, or perform a sacrifice (p. 24). As there is no special merit in merely discharging an ordinary duty, taking credit for a gift is sinful. Accordingly, following Manu (IV, 237), the advertisement of a gift is condemned as likely to weaken its beneficial effects (p. 24). On the same ground, gifts have to be given without solicitation (p. 4). Reciprocal gifts are not gifts; they are sinful (p. 4). The destiny of wealth is to be acquired righteously and developed and distributed in gifts to deserving persons (p. 4).

NATURE OF DINA (DINASVARUPAM)

A real gift (dharma-dana) is made without expectation of a return, it is given to one who is indicated as a proper recipient by the sastras (udite patre), and it is given freely and with devotion (p. 5). Donations made out of fear, cupidity, love, shame, and pleasurable impulse, are miscalled Dana (p. 6). The six elements of a gift are the donor, the donee. a devout frame of mind in both, the object to be given, time and place. The old idea that a gift entails a reduction of the merit (bunya) of the recipient, and must be balanced by (1) the possession of adequate acquired spirituality and merit and (2) by penance, is behind the rules defining the high qualities which the perfect donee and donor should have. One who suffers from diseases due to bad karma in previous births (papa-rogi) is not a person from whom one can safely take a gift; nor one who follows a bad life or calling; nor one who is afflicted with misfortune (p. 6). A gift wrongly made might not only fail to attain its invisible good effect (adṛṣṭa-phala) but have either no effect or lead to an evil recoil on the donor (p. 7). Gifts are of four classes: of permanent good effect, of daily benefit, of affection, of expediency (p. 8). Gifts may be made with or without the sacred fire. Certain articles constitute the best, some of the middling and others bad gifts. To donate what has been unlawfully acquired is bound to result only in evil (p. 9). What is given or promised can not be taken back (p. 11). Give respectfully, and receive a gift with honor (p. 12). The decadence of our age is shown by donees coming voluntarily for gifts (p. 13). A devout spirit corrects errors in gift-ritual (p. 14). All gifts must be made by pouring water (p. 14). To give is the test of the good householder (p. 15). Give secretly (p. 15); it is the best way.

DEFINITION OF GIFT

Laksmīdhara omits a definition of Dāna, contenting himself with a general indication. As it enters into litigation as well as dharma, later writers have explored its scope. The Mīmāmsa definition of a gift is that it begins with the relinquishment of ownership by the giver and ends with the acquisition of ownership by the recipient. Under this definition, acceptance, pratigraha, is necessary for completing a gift. A mere offer to give might fail to find a response in a willingness to accept. Thus, in a formal gift, the offer is made to a person, as in the gift of a kanyā, the offer is permitted by the donee saying, "Give" (dadasva), the gift is then made in the form prescribed, and completed by the pouring of water. The invisible effect (apūrva, adṛsta) is started by the offer, but the obligation lies on the donor to complete the gift, if he should get the beneficial invisible effect. In the case of a gift dedicated to an absent person, who is the mentally elected donee, if the donor pours water on water, his ownership is terminated, and he can not recall the gift; but, till it is taken over by the intended donee, the latter does not acquire the disability (spiritual) of receiving a gift (na doṣabhāk). To get the full effect, the donor must protect the gift till it is taken over by the donee.1 On this principle, dana is distinguished from yaga and homa, as in the latter there is no acceptance of the offering or libation by the deity intended as recipient. In this view, a pratistha or dedication or a parta

अम्युरेशस्यकः पुरोडाशावाविव ।

¹ He should do so, as the sacrificer has to see that the offering meant for the fire is not released till it falls into the fire

or a gift for a public purpose of a tank, garden etc. will not rightly come under dana. And as a gift has to be made, with proper forms, and with a daksinā (guerdon), free teaching can be called vidyā-dāna only by analogy (guṇa-dāna), as the teacher does not give a fee to the pupil before imparting instruction to him free. Nor will the gift of a son in adoption, and gifts of affection (kāma-dāna) be real dāna. Nīlakantha, who begins with this discussion, would not dismiss the gifts, excepting the dharma-dana, as not in the category, by applying the fiction (as in the fiction of purchasing soma for a sacrifice, when it is really provided by the sacrificer to the person supposed to sell it to the sacrificer) of conformity. But, he excludes from his treatment of dana dedications for public purposes. Laksmidhara, though a Mimamsaka, discards the question definition, contents himself with an indication of the rough constituents of dana, following Devala, and treats as dana whatever conforms to the prescribed requirements as regards the qualities of giver and recipient, the objects of the gifts, and due conformity to prescribed procedure. Utsaraga (dedication) comes within the scope of his treatment of dana, and his position approximates dana to homa and yaga, and brings it into line with ancient usage.1 This is in conformity with what Govindananda states as the feature commonly associated with dana, viz. relinquishment which aims at the creation of ownership in the person contemplated (Uddesyagatasvāmitvajanakastyago danam)2. But as mere relinquishment leading to the generation of ownership in another of the object relinquished may bring a sale within the definition, qualifying words have to be used to restrict the use of dana to correct cases of gifts, as laid down Accordingly Govindananda modifies the old in the s'āstras. definition by additional clauses thus: "Dana is the relinquishment of ownership in an object, in ways laid down by the sastras, following the giving and acceptance of the object in the manner laid down by the sastras." Under this definition

¹ Dāna-Kriyā-Kaumudi, p. 124

वैदबोधितत्यागस्य यागो दानं होमो वा इति त्रितयान्यतरनियमात् सर्वसरवसम्प्रदानक-कृपवाप्याद्युत्सर्गस्य ।

¹ Ibid . p. 3

³ 1bsd., p. 2 शाक्रोक्तसंप्रदानस्वीकारसंपादकः शाक्रोक्तप्रकारो द्रव्यत्यागे दानमिति वैधदानस्थाणमायतम् ॥

failure to conform to the procedure laid down will invalidate the claim of a transfer to be deemed a gift (dana). Thus, according to the Danaratnakara, a dana can not be made after the donor has taken his food. If this condition is not complied with, a dāna will be no dāna, as it will not conform to ways laid down by the sastras. The mental attitude is important to determine whether a transfer is a dana or not. Devala, cited by Laksmidhara, insists on the donor not expecting a return (anaveksya bravoianam) for the gift as essential. Thus, wedding and birthday presents which are nowadays given, in the confidence that similar presents will be received from the recipients by the donor later on in his turn, will violate this condition of dana, which of course bars a sale, open or disguised, from inclusion in the category. A spiritual return (adista prayojanam) is not, however, barred as an expectation which would invalidate the gift; for, what is to be avoided is the expectation of some advantage or benefit from the person who receives the gift, and not what arises from the act of donation in accordance with the sastras.

PRATIGRAHA

It has been pointed out that while yāga, homa and dāna have, as pointed out by S'abara-svāmin (IV, 2, 28), a common element in 'offering', involving relinquishment of ownership, only in dāna is the thing actually taken away by the recipient. In yāga and homa this is wanting in a literal sense, though it is presumed that what is offered to a deity or the fire is accepted and taken over, when the ceremony is properly done, as in the mere verbal surrendership of ownership to the deity in yāga. following prescribed rites, and the thing offered in a homa is thrown into a prescribed receptacle, such as water or the fire. The formal taking over is pratigraha, which, in the case of a human donee is not to be automatically presumed. The pratigraha, or taking over, entails both a mental attitude as well as

¹ p. 7 अदृष्टमश्रुते दानं भुक्त्वा दानं न दृश्यते । पुनरागमनं नास्ति तस्य दानमनर्थकम् ॥

भोजनानन्तरं दानं कविषा दश्यते । पुनरतिफलद्वारागमनं पुन नस्ति । अत एव तदनर्थकं फलक्क्स्यस्वादित्यर्थः ॥

² Sabara-bhasya, Trn G. Jha, II, 1934, p 785

physical acts. The former 'consists, as pointed out by Medhātithi (Manu, IV, 5), in the donee's faith that by his accepting the thing given the donor will obtain some spiritual merit (punya) or invisible benefit (adṛṣṭam). The latter comprise the recitation by the donee of certain prescribed mantras '(such as devasya tvā, and the taking over of the object given away in the manner prescribed; e.g. a cow by the tail, an elephant by the trunk, a horse by its mane, a dāsī by touching her head etc. Want of formal pratigraha, in any way, makes a gift incomplete, viewed as dāna. Almsgiving, casual presents to relations, tips to servants, will not be dāna. General poor feeding will not be dāna, though usually alluded to by analogy as annadāna.

A verse of the Agnipurāna is quoted by Govindānanda for instance, which extols the limitless reach of a dāna by describing how, after mentally deciding upon a recipient of a gift, the giver can complete the gift, by pouring water (as a mark of renunciation of ownership) on the ground; but it is explained away by pointing out that if by any chance the intended donee does not get possession of the thing, the dāna has not fructified, by being left incomplete. The verse is cited in a slightly different form by Nīlakanṭha, so as to convey the same sense of incompleteness, only so far as the donee is concerned: "If a donor, after determining mentally the person to whom the gift is made, pours water on water, then he obtains the fruit of the action, while the (intended) donee does not acquire the sin of acceptance."

A third condition of a correct pratigraha is that in the formula with which the donation is made the name of the particular deity to whom the object donated is sacred must be mentioned. The recital of the deity's name corresponds to the indication of the name of the rsi and chandas in the formula preceding the repetition of a Vedic mantra. When, specific results, besides the unseen benefit (adrsta-phala), are indicated in sastras for any gifts validly made, the specification of such

[ं] नैव प्रहणमात्रं प्रतिप्रहः । अदृष्टबुद्धशा दीयमान मन्त्रपूर्व गृह्वतः 'प्रतिप्रहो' भवति । न च भैक्षे 'देवस्य न्वादि' मन्त्रोषारणमस्ति । न च प्रत्यादिना दानप्रहणे ॥ (ed Jha, I, p. 329)

² This is repeated and explained away in a lengthy note by Viramitrodaya also, I, fol. 35-38 See also Danakriyakaumudi, p. 3

³ Danamayūkha, p 2

aims is an ingredient of the formula of donation. Other details of the actual ceremony of $d\bar{a}na$ are laid down and are to be regarded as essential to validity of a gift; e.g., the presentation of a $dak \sin \bar{a}$ to the donee, seating the donee so as to make him face west, the donor facing east, except for $kany\bar{a}d\bar{a}na$, for which the donee is seated facing east. The dravyadevatas are named, following a purāṇa (e.g., Visnudharmottara) in the later works on $d\bar{a}na$ like $D\bar{a}namay\bar{u}kha$ (pp. 11, 13). $D\bar{a}nakriy\bar{a}-kaumud\bar{i}$ (pp. 5-7).

Dāna is a religious act. It has to be done with scrupulous regard to the procedure prescribed, not only for all danas. but the procedure indicated for individual danas. The donor is assisted by a *burohita*, learned in the procedure, and will not therefore ordinarily go wrong. The recipient has an obligation not less onerous, and in fact more onerous. Fault in procedure will, from the standpoint of the giver only make him lose the expected benefit. But a defect in procedure will be serious to the donee (pratigrahi), since every dana carries with it a load of demerit, which will be intensified by errors in procedure, such as the omission of the correct mantras, or use of wrong mantras, or omission of some formulæ. Such results may be calamitous to the donee.2 This is why Manusmrti (IV, 187) contains this warning: "Without a correct knowledge of the rules prescribed by the sacred law for the acceptance of gifts, a wise man should not accept anything, even if he is pining (at the time) with hunger." The recipient of a gift must firstly possess the learning and spirituality, when will enable him to get over the bad effects of the acceptance of a dana, and secondly, he must perform the penances (prayscitta) enjoined for the acceptance of gifts generally and specifically. This why, according to Manu (IV, 191) "an ignorant person should be afraid of accepting any presents; for by reason of (even) a very small (gift, which he accepts), he, as a fool, sinks into hell, as a cow sinks into a morass." Manu indicates the evils which will follow acceptance of particular gifts, without either the capacity to merit them and

See also Viramitrodaya, fol 154-155 He may become a Brahmarakşas

³ न इव्याणामिक्काय विधि धर्म्य प्रतिप्रहे । प्राक्षः प्रतिप्रहं क्रयीदवसीदकपि श्रधा ॥

तस्मादविद्वान् विभियाद्यस्मात्तस्मात्प्रतिप्रहात् ।
 स्वल्पकेनाप्यविद्वान् हि पद्वे गौरिव वीदिति ॥

get over their bad influences, or through errors in procedure, thus: "Gold and food destroy his longevity, land and a cow his body, a horse his eye, a garment his skin, clarified butter his energy, seasamum seed his offspring." IV, 189). The risk is so great that Yājñavalkya utters this warning (I, 213)': "He who though fully competent to accept (pratigraha-samarthopi) does not accept a dana attains the several worlds which are attained by those who are charitable and attain by their gifts." Reluctance to accept (pratigrahe samkucitahasta) is one of the qualities of the person who is a fit donee, according to Vasistha (VI, 25, cited on p. 27, infra.) Sītā describes Rāma as a donor and as one who will not receive gifts."

LAKȘMĪDHARA ON DĀNA PROCEDURE

The importance of the ritual in dana is responsible for the careful description of prayoga in post-Kalbataru works on gifts. Laksmidhara gives the special ritual for some of the greater gifts, along with the names of the mantras to be recited at the time, but the general rules are assumed as within the knowledge of his readers, or atleast the purchits, who will guide them, when they put the teachings of his work into effect. Some of the later works have chapters on paribhāsā (definitions), corresponding to a general clauses section in relation to gifts (e.g. Madanaratna, p. 136 ff.) and (Viramitrodaya, p. 130 ff.) in which such matters as the measurement of objects to be donated etc. are treated of. The general attitude of Laksmidhara is that his work is addressed to kings and laymen, who will requisition the services of men learned in the details of ritual when necessary, and to Vaidikas to whom detailed instruction will be unnecessary. In many cases, he merely mentions the short name of the riks to be used. (e.g. Pāvamānam, p. 283, Rātrisūktam, p. 283 etc.). In Appendix C, an attempt is made to identify the Vedic mantras to which Laksmidhara has referred in this way. (pp. 354-358).

² हिरण्यमायुर्त्वं च भूगौंश्वाप्योषतस्तनुम् । अश्वश्वश्वस्तवं वासो वृतं तेजस्तिला प्रजाः ॥

² प्रतिप्रहसमर्थोऽपि नाऽऽदत्ते यः प्रतिप्रहम् । ये कोका दानबीकानां स तानाग्रोति प्रकलान ॥

³ दशाचत्रतिगृहीनात् . . . . रामस्सत्यपराक्रमः (Ramayaṇa, V. 33, 25).

DAKŞINĀ

One of the conditions of a valid dana is the presentation of a duksina to the recipient, over and above the article given away. This is in accordance with the old Vedic ritual. Its omission will invalidate a dana and make it productive of neither good nor evil. A yajna without daksina and devotion (sraddha) is of the worst kind (tāmasam) according to the Bhagavadgitā (XVII. 11-13). The daksina is specified for various gifts. It must be in gold, except when gold itself is the gift, when the daksina must be in silver. (Dānakriyākaumudī, p. 11; Madnapradība, p. 154). In many cases the exact daksinā is specified. Where such specific indication is wanting, the daksinā should bear a proportion to the value of the object given. According to the Danacandrikā, (p. 3) quoting Vyāsa, this should be one-tenth of the value of the object presented, where no proportion is specified for a dana, but it is recommended that it should one-third of the value of the thing given away. In the gift of idols (bratimadana) Divakara mentions a third or a fourth of the value of the thing presented as a suitable daksinā (ib. p. 68). Ten per cent of the value is the proportion indicated in Madnapradipa (p. 156) on the authority of the Skanda-burana, for gifts for which there is no fixed daksinā. To give a daksinā lower in value than that proper for the gift or sacrifice will be to run serious risks. According to Manu (XI, 40) " the organs (of sense and action), honour, (bliss in) heaven, longevity, fame, offspring, and cattle are destroved by a vaiña at which too small daksinas are offered." Accordingly. Manu advises persons of small means to control their desire to perform meritorius acts, which entail the payment

¹ अफलाकांक्षिभियंशो विश्विष्ट य इञ्यते । यष्टव्यमेवेति पुनः समाधाय स सात्त्वकः ॥ अभिसंधाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यः । इञ्यते भरतभेष्ठ तं यशं विद्धि राक्षसम् ॥ विधिहीनमस्रष्टाणं मन्त्रहीनमदक्षिणम् । श्रद्धाविरहितं यशं तामसं परिचक्षते ॥

इन्द्रियाणि बक्तः स्वर्गमायुः कीतिं प्रजाः पद्धत् । इन्स्यल्यदक्षिणो यक्तः तस्माकाऽल्यधनो यजेत् ॥

of dakṣiṇā. (XI, 39) 'Accordingly estimating the value of a gift, and in cases in which a gift is measurable by weight, cubic content or area to measure them properly, is a duty cast on the donor in order that there might be no error in dimension or valuation. Hence, later digests like Madanaratna (p. 154 ff) and Vīramitrodaya (p. 130 ff.) have sections called "paribhāṣā" (conventions) dealing with measurements of land (bhūmānam), of things (dravyamānam) etc. The Kalpataru omits such indications of the amount to be given and has no paribhāṣā section in its Dānakāṇḍa, consistently with its design of all such things to priests learned in Prayoga.

OTHER DETAILS OF DANA RITUAL

For each specific dāna there are certain specific mantras to be recited by the donor and the donee respectively, and certain formulæ to be uttered in making the gift and in accepting it. The later digests detail these. The mantras recited by the donor generally relate to the spiritual quality of the article given away, or are addressed to it as apostrophised. The mantras to be recited by the donee are usually the Sāvitram (beginning with the words "Devasya tvā savituh prasave' svinorbāhubhyām pūṣṇo hastābhyām, pratigrhuāmi," (Taittirīya Samhita, II, 6, 8, 6, etc.) and the Kāmastuti (beginning with the words: "Ka idam kasma adāt," TB., 2, 2, 5, 5 etc., after which he should repeat the name of the object received and its tutelary deity. (Dānakriyā-kaumudī, p. 15).

The donor and the donee are to sit facing each other, the donor facing east, except in kanyādāna (gift of a virgin) when the donee sits facing east, and they are to sit on kusa grass. They must both have bathed, performed sandhyā, and ācamana (sipping water thrice with mantras). Neither should wear wet clothes (Vīramitrodaya, p. 150, citing Āpastamba); and both should wear pavitra on their right ring fingers, and wear uttarīya (the second cloth). The hands should be held between the knees (antarjānukaraḥ), and the gift should be grasped by the

पुज्यान्यानि कुर्वीत श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ।
 नत्वल्पदक्षिणैर्यक्नै यंजेतेह कथंचन ॥

right hand. The daksinā must be placed in the centre of the right palm of the donee. Water should be poured through kusa (kusodakam) on the recipient's palm. The formula of giving should mention the name of the person to whom the gift is made, his father's name, his grandfather's name and gotra, the object given, and purpose of the gift, and the words of donation, viz. tubhyam aham sampradate must be followed (except, in the case of kanyādana) by the words na mama. A gift should not be made or received wearing yellow or coloured clothes, according to a verse of Bodhāvana quoted by Mitra Misra (ob. cit. p. 150). Ordinarily a dana must not be made at night, such gifts as utkrānti-dāna and gifts during eclipses being obvious exceptions. Other exceptions to the rule are marriages (in areas in which they are celebrated at night), the birth of a child, and the occurrence of kataka and makara-samkramana. During the asauca (impurity) of either party a dana is not permissible but in many cases a bath taken immediately before the ceremony purifies immediately (sadyas-saucam). Those occupied in sacrifices, and vratas as well as kings are to be regarded as free of impurity, arising from birth or death. (Dānakriyākaumudī, p. 25).

CLASSIFICATIONS OF GIFTS

There are many formal classifications of gifts according to form, purpose, parties, time, place, circumstance, object given away, ritual followed, and ethical nature. The divisions are useful in bringing out the elements of true and simulative or false gifts. Lakṣmīdhara gives some of the classifications for the purpose of bringing out the relevant features of a true dāna (pp. 5-11). The causative factors of gifts (adhiṣthānāni) of a dāna are six, according to Devala (p. 5), viz., dharma, artha, kāma, vrīdā (shame), harṣa (joy) and bhaya (fear), and each may

े राज्ञां च स्तकं नास्ति ब्रितनां न च सित्रणाम् । दीक्षितानाम सर्वेषां यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ ऋत्विजां दीक्षितानां च यित्रयं कर्मकुर्वताम् । सित्र-ब्रित-ब्रह्मचारि-दातृब्रह्मविदां तथा ॥ दाने विवाहे यहे च सङ्घामे देशविद्ववे । आपदापि हि कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते ॥

inspire a gift. Of these the first alone is a true dana. An old Vaidīka classification is fourfold: dhruvam, ājasrikam, kāmyam and naimittikam (p. 7). Manu (IV, 226) divides gifts into two classes, viz., aistika, what is given in a yajña, and pūrtika, what is given outside the sacrificial enclosure (vedī), p. 10. famous classification of danas into sattvika (morally good), rājasa (inspired by feeling) and tāmasa (black), which is made by the Bhagavadgītā (XVII, 20-22) is reproduced (p. 11) for the purpose of showing that the true gift should not be tainted by self-interest or association with wrong persons, places or moments. The essential features of a real dana, its irrevocability (pp. 11-12) its reverential release, (pp. 12-13), its unsolicited fulfilment, its backing of intense devotion (sraddhā), which is even more important to its efficacy than mantra and homa (p. 14), its commencement and end in benedictory mantrus (svasttivācya, p. 15) are all implicit in the classifications and are explained by Laksmidhara by suitable citations.

FIT OBJECTS OF DANA

Laksmidhara's discussion of what is fit to be donated and what is not does not deal with particular things so much as classes of things. According to the old belief, which is reflected in the Vedas, many things which are included in major and minor gifts taint the recipient more or less seriously and are therefore either discouraged as gifts or condemned. apparent contradiction even in the most ancient literature on the suitability and the unsuitability of the same object for a gift or dakṣiṇā. Thus in the Rgveda (X, 107) the gift of horses is lauded; while in the Taittiriya Samhita (II, 2, 6, 3) it is included in the general condemnation of accepting animals with two rows of teeth.' On the other hand the Gautama-Dharmasūtra (XIX, 16) says: "Gold, a cow, a dress, a horse, land, tila, clarified butter and cooked food are gifts which destroy sin.' The Viramitrodaya cites an unidentified passage from the Veda (srutih) to the effect that an elephant should not be accepted as a gift. (Na hastinam pratigrhnīyāt . . . iti srutik, p. 99), though

^{1&}quot;A measure of himself he obtains who accepts an animal with teeth in both jaws, whether horse or man, he who has accepted an animal with teeth in both jaws should offer on twelve potsherds to Vais'vanara" (Keith's trn. p. 151).

it devotes a great deal of space to the laudation of gifts of elephants, like other books on Dana. In fact, there is hardly any object which is commended as bringing spiritual merit and advantage even in this life to the donor. which is not, at the same time, held out as sinful of acceptance. Divākara (Danacandrikā, p. 96) cities a sloka 1 which condemns the acceptance of gifts of sesamum seed, cows. elephants, horses, buffaloes, skins, idols, a cow at the point of giving birth to a calf (ubhayamukhi), these are the seven gifts of terrible portent in acceptance. The last of these is praised as one of the most efficacious gifts in all works on Dana, and yet. the Dānaratnākara (p. 45) cites a sloka i from the Āditvaburāna which states that the fool (mūdho) who accepts a ubhaytomukhī is bound by a thousand fetters of Varuna (Varuna-pāsa) each of which will take a century to loosen. Candesvara himself devotes a section to the praise of this gift (pp. 303-308) which cites the Matsyaburāna to show that the donor of this cow will live in heaven as for as many yugas as there hairs on the body of the cow (p. 305). The whole of this section is 'borrowed' by Candesvara from the Danakalpataru, infra, pp. 165-176. On p. 45 of Dānaratnākara, Candesvara quotes the Agni and Brahma puranas to show that grave post-mortuary calamities befall one who accepts the following as gifts: elephants, horses, chariots, the beds and seats of dead men, the skin of the black antelope (kisnajina), a cow at the point of delivery, etc. Such persons are asked to undergo the sacramental rites of birth, naming etc., anew."

तिलघेतुर्गजोबाजीमाहिषाजिनमूर्तयः ।
 मुरिभस्स्यमाना च घोराः सप्तप्रतिष्रहाः ॥
 इति निषेधात् ।

किं करिष्यत्यसौ मूढो गृङ्गभुभयतोमुखीम् । सहस्रं बारुणपाशात्ख्यरधारासिसम्मताः ॥ तस्य वर्षशतेपुणे पाशः एकः प्रमुच्यते । एतामबस्थामाप्रोति गृङ्गभुभयतोमुखीम् ॥

अामेयपुराणे—
 इस्त्यश्वरणयानानि मृतशय्यासनानि च ।
 कृष्णाजिनं च गृहाति अनापस्य द्विजौत्तमाः ॥

Lakṣmīdhara omits both the mention and the explanation of such contradiction, though he must have been aware of them. The explanation is found in the sentence cited from the Viṣṇu-dharmottara-purāṇa in Dānaratnapradīpa (p. 99) that all acceptance of gifts destroys brāhmanic lustre. A gift has to be looked at from two standpoints. From the point of view of the giver, the rarer or more valuable the gift, the greater the advantage to him, if the gift is accepted; while, from the standpoint of the donee, it carries a correspondingly heavy load of sin, that only his acquired puṇya (spiritual merit), tapas (pious austerity) and virtue springing from conduct and learning can overcome, with the aid of appropriate penances. In the theory of Dāna the monopoly of pratigraha conferred on the Brāhmana was a source of danger rather than an enviable privilege.

The underlying principles of Dāna will explain the great importance attached in all discussions of Gifts to what may or may not be given away properly (deyādeya) and the qualities of the eligible donor and donee (dātṛpṛatigṛhītr-lakṣanam).

FIT CLASSES OF GIFTS

Lakṣmīdhara repeats the old teaching that one should not starve his family in a desire to be charitable. It is allowable to give away only what is left over after the needs of the donor and his family are provided for. He is a fool who starves his kith and kin and gives to strangers (p. 16). A man is not permitted to give away his all (sarvasvam), nor can he give away what is not his own. What is already promised away is not one's own, and so cannot form a new gift.

Can a wife or son be gifted away? Lakṣmīdhara cites Yājñavalkya (II, 175) who lays down that "without detriment

ततोऽमयमुखीं खेमात् सशैलां मेदिनी द्विजः । गृहन् पापपरो नित्यं कृटसाक्षी च कापटी ॥ मबकृद्धमो लोके स प्रेतो जायते नरः ।

नद्मपुराने—
 ग्रहीतानां तु तस्यां तु पुनस्संस्कारमहीत ।
 प्रतिमहेण विभाणां बद्धातेजो विनश्यति ॥

to one's property everything may be given away except wife and son." According to Daksa (p. 17) a wife and her separate property (dārāsca taddhanam) can not form gifts. He cites (p. 18) the verses of Kātyāyana (ed. Kane, vv. 638-639) which gives the right to sell or gift away wives and sons only in times of adversity, and which forbids the transactions when they are unwilling. The Vyavahāramayākha denies ownership in wife and son, while the Mitākṣarā (II, 174) asserts it but rejects the right to give them away.¹ Laksmīdhara's position seems to underline their unwillingness as a cause of the ineligibility of wives and sons for gifts (p. 18).

The question of giving away a son arises in Adoption. Laksmidhara relies on Vasistha (XV, 1-5), who holds that the parents have the right to give away, sell or abandon their sons, but forbids the adoption (giving and receiving) of an only son, and the gift of a son (in adoption) except with the husband's permission.

Among things which can not be gifts are used articles (p. 18), the proceeds of the sale of the Veda (p. 19) and the wages of prostitution (p. 19). The gift of gold, silver and copper to ascetics, cooked food to householders, curds to vānaprasthas (anchorites) and work to beggars is forbidden (p. 20). Certain things should not be given for common use by several donees, e.g. cows, a house, a woman, and a bed (p. 21). A gift which results from a contract (prasna-pūrvam) is condemned (p. 23). Advertisement destroys the merit of a gift (p. 24). Wealth from a vicious person is unfit for a gift (asad-dravya-dānam asvargyam, p. 22).

WHO CAN BE GIVEN A DANA

The determination of suitable receptacle (patra) for a dana is the heaviest responsibility laid on a donor, as a gift to an unsuitable person will not merely cancel the value of the gift but recoil on both giver and donee. The capacity of a gift to pull down a recipient makes the possession of adequate merit by a donee all the more important. The learned and virtuous Brāhmaņa will have the capacity. The primacy (sarvasya

¹ Kane's ed of Vyavaharamayükha, 1926, p 370

brabhavah, in the words of Yājñavalkva, I. 198-200) of the Brāhmana is due to his creation by the Creator for the protection of the Veda, the satisfaction of gods and ancestors, and the conservation and protection of Dharma. By mere erudition, or austere life fitness to receive a gift can not arise in a Brāhmaņa unless these are combined with purity of life (p. 30). Devotion to Vedic study, pure birth, chastity, serenity, fear of sin, devotion to the Fire, addiction to religious vows, love of cows, repulsion to killing animals and unwillingness to accept gifts,—these are the qualities which make the ideal Brāhmana recipient (p. 27). He will be one who does not cat the food of the S'ūdra (S'ūdrānnam vasya na udare, p. 28). Poverty and hunger are additional attributes of the ideal donce (p. 29). The genuine Brahmana is an embodiment of all virtues and sacred learning (p. 30). Even among Brāhmaņas, who are eligible for gifts, there are degrees of merit and grades. A famous description of eight grades of Brāhmanas, arranged in the ascending order of merit (pp. 30-31) is given by Laksmidhara, and is copied in later digests (e.g. Dānaratnākara, p. 51). The eight grades are mātra (the Brāhmana whose only qualification is his caste), Brāhmana (who, to merit the name, must have learning and character) srotriva (who has studied atleast one Veda with its adjuncts and is devoted to the six karmas and yogas), aniicina (who besides being pure of heart and maintaining the six fires, has mastered the meaning of the Vedas), bhruna (who has the additional merit of performing yajñas daily and subsisting by eating what remains of the offerings), rsikalba (who is master of himself as well as worldly and Vedic wisdom besides) rsi (who, besides, lives a celibate and has acquired the power to bless or curse with effect), and muni (who has, in addition, gained control over his emotions and activities. and has become indifferent equally to gold and dross). Similarly, the digests beginning with the Kalbataru (p. 38) cite as authority

तपस्तप्तास्जव्यक्षा बाह्यणान्वेदगुप्तये ।
 तृद्यर्थे पितृवेदानां धर्मसंरक्षणाय च ॥
 सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशास्त्रनः ।
 तेभ्यः कियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥
 न विद्यदा केवस्या तपसा वापि पात्रता ।
 यत्र वृत्तमिमे चोमे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥

Manu's enumeration of the nine kinds of snātakas, to whom both food and daksinā should be given everywhere, while for those who are not of the nine classes, though Brahmanas, the gift of cooked food outside the sacrificial enclosure (bahirvedi) is alone permissible (XI, 1-3). The nine types thus commended are the Brāhmana who desires help in order to make a sacramental marriage (sāntanika), he who needs support for performing a vāga (yaksyamāṇa), he who is on his travels, (adhvaga), he who has given away his all (sārva-vedasa) as a gift in a yāga, he who solicits help on behalf of teacher, father or mother. and he who is afflicted with disease (upatābināh). It will be noticed that Manu rests eligibility on the purpose or use to which a gift will be put, rather than on the personal attributes of the donce. It must be regarded as suggesting within the classes eligible, an order of preference based on the consideration of the past record in charity and future charitable purpose of the donee. The help to the diseased Brahmana is to be construed from the parallel passages of Gautama, Baudhāvana and Āpastamba, which are cited, (pp. 38-39) as for the purchase of medicine (ausadhārtham). To beg is permissible only on such accounts, for failure to help the teacher etc., might entail their transgression of the law (niyamavilopah) according to Apastamba (II, X, 1-3). To solicit a gift in the interests of a preceptor (guru) is extended in a famous legend of Kālidāsa (Raghuvamsa, V, 1-25) to solicitation of wealth to pay a gurudaksinā at the end of studentship. Āpastamba definitely prohibits begging for the sake of one's own sense-gratification. (Indrivaprītyartham tu bhiksanam anımıttam; na tadādriyeta).

WHO CAN NOT BE GIVEN A DANA

The sacramental nature of Dāna restricts its recipients to the first varṇa. Among the persons so eligible, the merit of a gift rises in magnitude from unit to a thousand as it is given to a Brāhmaṇa who is an A-brāhmaṇa, a Brāhmaṇa-bruva, a learned Brāhmaṇa and one who is master of the Vedas (p. 33). The six classes of Brāhmaṇas, who are A-brāhmaṇas are (p. 34), those who are respectively in the King's service, in trade, engaged in helping many persons to sacrifice (bahu-yājaka), village mendicancy.

and village and town service, as well as Brāhmaņas who do not perform their daily rites. The Brāhmana-bruva is defined, (p. 47) as one who having undergone the sacramental rites yet is devoid of Vedic knowledge and attachment to religious vows (vrata-vihing). Brāhmanas who follow tainting occupations. such as cow-keeping, trading, artisanship, domestic service and lending money for interest, are to be excluded from gifts (Manu, VIII, 102 ff., cited on, p. 35). Dancers and singers (though Brāhmanas) are excluded by Visnu-smiti, XCIII, 14, (p. 40). To make gifts to Brāhmanas devoid of Vedic learning is described by Vasistha as pouring an offering on ashes (p. 42). The eligible Brahmana, who gives away the gift he has received to persons of ill-fame or misuses the gift should not (again) be given a dāna (p. 43). Those who teach (the Vedas) to S'ūdras (vrsalādhyabakāh, p. 44) the sinful Brāhmana, who delights to injure living beings but conceals his wickedness like a cat (baidālakavratī) or the shortsighted one who is vicious and selfish like a crane (baka-vrttah) are also unfit to be donees, (p. 46) along with him who marries a vrisali, p. 48, (vrsalipatili). The last interdiction is not aimed at one who has married a S'ūdra wife ias such marriages are forbidden in Kaliyuga) but against the five kinds of vrsalis described in the anonymous quotation in Mitaksara and the Viramitrodaya-vyavahārabrakāsa (ed. Jīvānandanda, p. 73.) 1

Donees Eligibli without Question

There are certain classes of persons to whom preference is recommended on the principle of charity beginning at home, provided they are otherwise eligible: a neighbour (sannkista or āsannaḥ), relatives, and descendants (p. 42). To overlook them in favour of distant eligibles is sinful. The performance of samskāras to orphan boys of Brāhmaṇa varṇa is lauded as excelling all gifts (p. 37). To give to father, mother, brothers, sons, one's wife and daughters is meritorious. Laksmīdhara adds the explanation that what is commended is a gift peculiarly the

भिताक्षरायां स्मृतिः— वण्डाली बन्धकी वैदया रजस्था या च कन्यका । कढा या च सगोत्रेण श्वस्यः पष्टकीर्तिताः ॥

own of the persons who are donees (prātisvikam) like the gift of learning to sons or strīdhana to daughters (p. 40).

The purchita is commended as a fit recipient by Visnu-smrti (XCIII, 5). Lakṣmīdhara adds the comment that purchitas and others (ādayaḥ) become fit (pātrāni) even if they have no other qualfications (anyaguṇarahito api) by the mere fact of their being purchitas etc., (p. 39). How this rule was acted upon in a liberal way is evidenced by the inscriptions of the Gāhadvāla dynasty, most of which are concerned with grants recording gifts made to the royal purchita Jāgusarman and his son Paharājasarman.

The feeble (dīna), the blind (andha) and the miserable (kṛpana) are recommended for gifts by preference by Samvarta (p. 40). That the rule is restricted, as regards vaidha-dāna, i.e. gifts in accordance with rules, only to Brāhmaṇas having these qualities, may be inferred by the citation of the Mahābhārata (p. 48) rule that the blind, the lame, the deaf, the dumb, and those afflicted by disease are to be maintained by the king, but they are not to be given gifts involving pratigiaha (formal acceptance).

GIFTS TO WOMEN

The prohibition of sacrifices by a woman, in her own right, (Manusmṛti, V, 155) involves, apart from her subordination or "perpetual tutelage," the disability to make dānas, which involve the recitation of mantras. Nāradasmṛti,² (p. 56 f.n.) definitely denies to women the right to make a gift. The presents made to a wife by father, mother, brethren at any time, and out of affection by the husband after marriage, and presents made by others at the wedding or grhapravesa, which are the six sources of strīdhana according to Manusmṛti (IX, 194) ³ do not come

¹ See the summary of the Kamauh plates etc., in the Catalogic of Archaeological exhibits in the Lucknow Museum, 1915, passim and Epigraphia Indica, XXVI, (1941), p. 69

² नाषिकारो अवेत् क्षीणां दानविकयकर्मस् । यावरसंजीवमाना स्वाशावद्गोगस्य सा प्रभुः ॥ ³ अध्ययन्यध्याबाहनिकं दत्तं च प्रीतिकर्मणि । भातृमातृपितृप्राप्तं षष्ट्रिषं क्षीषनं स्मृतम् ॥

within the strict meaning of dāna, and can not be held to establish a woman's right to pratigraha. The only authority, in works on Dāna, conceding the right to women (married) to receive a dāna is found in a verse of Viṣṇudharmottara laying down that "a dāna to a woman should be given into the husband's palm, and in no other way." But as the procedure will not conform to sāstra, the dāna should be regarded as gauṇa.

ELIGIBILITY OF A NON-BRÄHMANA TO RECEIVE A DANA

The question is raised in verses attributed to Brhaspati and Yama, cited in the Kalbataru, and in all subsequent digests. The verse of Yama says. "If the merit of a gift to a S'ūdra is equal to a unit (samagunam), then the merit of a dana to a Vaisya is threefold (that to the S'ūdra), of that to a Ksatriya six-fold and to a Brahmana ten-fold." The estimate of Brhaspati ' is slightly different: "If the merit of a dana to a S'udra is one, it is twice that in a gift to a Vaisya, thrice in a gift to a Ksatriya, and sixfold in one to a Brāhmana, while in a gift to a S'rotriya it is a thousand-fold, twice that in a gift to a preceptor (ācārya), a hundred-thousand-fold in a gift to one who knows his soul, (ātmajñe) and infinite in the case of a dana to one who tends the sacred fire (agnihotrin)." The implication of these verses is that a dana to a S'ūdra is of very low merit relatively to that to other castes, and that men of every caste may receive a dana. But, the test of a proper dana is its being made with proper religious rites, such as the recital by the recipient of the savitra and kāmastuti. This the S'ūdra atleast cannot do. Further, in the definition of the duties of the four varnas, while dana is common to all, pratigraha is only for the Brahmana. Laksmidhara adds no comment, as perhaps he deemed it unnecessary in regard to a position (well-known to all systhas. It has made later writers.

¹ Cited in Madanaratna, Danapradipa, p 80 बीणां दानं प्रदातव्यं भर्तृहस्तेषु नान्यवा । प्रोक्तं सङ्ग्रहणं होतन् गुप्तं भर्तुः प्रयच्छतः ॥
² प्रयमबृहस्पति वाक्ये वर्णापेक्षया उत्कर्षः ।
दिसीयवाक्ये बाह्मणापेक्षया ॥ . . . .
एतक उत्कृष्टक्षद्वादिविषयम् ॥

however, suggest interpretations of the verses as they seem to run counter to sastra. Candesvara gives this explanation of the two verses of Brhaspati: "The first verse of Brhaspati gives the effect according to caste, and the second according to the grades of Brāhmanas" (p. 62). He explains the rule of Yama as "related only to the best among S'ūdras and others." Hemādrı (Dānakhanda, p. 31) adds this comment on these and connected verses: "In these, certain a-brāhmana, brāhmana-bruva and other unfit recipients even are treated as recipients, but it is only in relation to gifts, which are not accompanied by the recitation of mantras, which must be repeated in danas like those of cows etc." The Danapradipa? adds this comment to the citations from Brhaspati (p. 53): "The ascription of the right to recieve (gifts) to S'ūdras and the like should be understood to relate only to the gifts of food and the pledge of safety and the like. So according to the Visnudharmottara: 'The gift of food must be made at all times and to every one by one who looks for Dharma, and in the gift of food the search for even an iota of eligibility to accept must not be made'; and the words of Gautama' to others a cooked food,' and the words of Samvarta and others that 'by the fulfilment of the gift of a pledge of security (abhayabradāna) one attains all that he wishes for ' ' The Danamayakha (p. 5), explains away the verses of Brhaspati thus "Thus, the ascription of eligibility to accept gifts (patrata) to S'udras and others, is in regard to (only) food and clothing, for, in (gifts) of food and clothes, it is never the practice to enquire into the eligibility for the reception of a gift (of the persons to whom food and raiment are to be given); for, it is laid down in the Visnudharmottara that eligibility for food comes from hunger and for clothes from nakedness. Gifts to those who have no real eligibility for a gift must be

¹ एतेषु केषांचिद्राद्मणबाद्मणश्रुवादीनामपात्राणामपि पात्रत्वनिरूपणं मन्त्रवद्रवादिदान-व्यतिरिक्तदानविषयम् ॥

² अत्र शहाबीनां पात्रत्वनिरूपणमभाभगदिदाने बोद्धव्यम् ॥

अज्ञं अज्ञदाने न कर्तव्यं पात्रावेक्षणमण्यपि । अज्ञं सर्वत्र दातव्यं धर्मकामेन वे द्विज ॥" इति विष्णुधर्मोत्तरवचनात् । "कृताज्ञमितरेभ्य" इति गौतमस्मरणात्, "कृतमभयप्रदानेन सर्वान्कामान् वाग्नयात्" इति सम्बर्ताविवचनात् ॥

made without mantras." The comment of Mitra Misra on the point in the manuscript is not clear (p. 58, Dānaþrakāsa). Abhayādāna will apply to all classes of recipients. Govindānanda excludes it from Dāna proper on the ground that it involves only the removal of fear and no handing over. (Dānakriyākaumudi, p. 3).

Annadāna

Both the gift of food and the grant of asylum (abhava, lit. freedom from fear) are treated by Laksmidhara as within the scope of Dāna. He devotes separate sections to them. (inf. pp. 246-249 and pp. 252-254). While, following ancient authorities and the Dana principle of proper bratigraha, the gift of food to Brahmanas is praised, (p. 247) annadana is justified on the more general ground of its being a source of life, (annāttu prajananam nrnām). Even the gods desire food, says the Nandiburāna (devā hi annakāmksiņah, p. 248). Accordingly, it is wise to offer food to gods generally and particularly to one's favourite deity (istadevatā). The heaven of Prajāpati is attained by one who gives food even to insects, birds, dogs and outcastes (candāla). Candes vara developes the merit of annadāna further (pp. 404-416) and points out the bunya following the gift of provisions like ghee, oil, honey, salt, cooking vessels and firewood for cooking, as corollaries (p. 416). Hemadri (p. 900) stresses the competence of all persons to get gifts of food (na tasya bātravidhih). He cites the Mahābhārata (p. 893) to show that the gift of food to the S'ūdra is even more meritorious than to the Brahmana (which is an exaggerated way of declaring that the S'udra is equally entitled to food)—annadanam hi sudre ca brahmanebhyo visisyate—and to interdict any questioning of the hungry person as to his gotra, carana, learning, native region etc. He developes the merit of the gift of provisions etc., from that of annadana and of ama (uncooked or raw) anna (food) (p. 902).

[े] वनु बृहस्पतिना श्रहाबीनामिप पात्रोक्तता सा अज्ञाच्छादनपरा । अज्ञाच्छादनेषु पात्रं नैव विचारयेत् । "अज्ञस्य खुवितं पात्रं विवज्ञो वसनस्य च " इति विच्छाभर्मेकः । अपात्रावाञ्चनकम् दानम् ॥

² असयदानस्य तु भर्यानवारणरूपस्वात् सुतरामेव तत्र वानसन्दो गौणमेव ॥

The gift of drink to the thirsty is naturally associated with the gift of food. Hemādri, like later writers, gives a section to the provision of wells, and watersheds in desert places and roads (pp. 95-906) and the gift of the pot filled with cool water (dharma-ghata), while Laksmidhara is content to refer to them miscellaneous gifts (prakīrna-dānāni) e.g., water-giving. p. 257a and 261, and water-sheds (prapā), p. 263. The raison d'etre of the jala-dhenu-dana among the ten dhenu-danas must have been the gift of water to the thirsty, but it was smothered by the ceremonies which made the gift of the containing vessel more important than that of the lifegiving fluid it conveyed, (see inf. pp. 156-157). While in its transformed condition jaladhenu could only be given to a Brāhmana, the gift of water and the provision of sources of water were open to every one, irrespective of pratigraha qualification.

ABHAYA-Dīna

To the same class of gifts which are unrestricted as regard recipients belongs Abhaya-dāna, the gift of security, to which Laksmidhara devotes a special section. One must live free from fear, if one is to live at all. Abhaya-dāna is open not only to all men, but to all living beings, and in its extended scope merges into a-pranivadha and a-himsa. "The gift of abhaya to even a single living creature is better than the gift of a thousand cows to each of a thousand Brāhmanas," (p. 252). It should be made to animals, great and small, healthy and diseased, cruel or gentle. (Nandipurāna, cited on p. 252). To refuse abhaya to a suppliant through fear, hatred or greed is as hemous as slaying a Brāhmaṇa, (p. 253). When an animal is being tortured or killed, to look on passively, when able to save it, is an inexpiable sin. Rāma's famous declaration that protection was due even to an enemy, who called for it, if one was not to incur the eternal censure of the world, is cited, (p. 253). It is greater than the formal gifts attended with ceremony and ritual, and is rightly included among major gifts by Laksmidhara, undeterred by pedantic considerations.

¹ It became a fruitful cause of war in Rajputana

ĀROGYA-DĀNA

The gift of health goes with that of food and drink. On this ground the provision of hospitals and the work of the physician are lauded, as within an Arogva-dana. The practice of medicine is held to carry a taint, possibly through association with dissection of corpses in the period of training. Manu excludes the physician from sraddhas (III, 154 and 180) and his food is not fit to be eaten by a Brāhmana (IV, 212). Notwithstanding so authoritative a pronouncement, Laksmidhara gives special praise to the foundation of hospitals (ārogyasālā), declares the physician a krtartha (one who has fulfilled his mission in life), if he succeeds in saving, by his skill and medicines, even one sufferer from pain and death, and confidently predicts for him, his ancestors and descendants upto seven generations, a place in the heaven of Brahma. The assurance is repeated, "he who relieves even to a small extent the pain of one afflicted with disease, obtains the same heavenly bliss as those who perform vajñas and sacrifices" (p. 251). In thus ennobling service to humanity by including it among the sacred gifts, Laksmidhara, as a pioneer, shows his practical statesmanship. His omission to strain the meaning of the term dana, following the Mimamsa in which he was proficient, and his refraining from explaining away the verses of Brhaspati which allow of a-stotriya-pratigraha have to be regarded as deliberate, in view of his humane conception of charity.

GIFTS TREATED OF BY LAKSMIDHARA

The bulk of the Dāna-Kalpataru is devoted to a detailed description of a number of gifts, mainly on purānic authority though occasionally smṛtis are cited in support of the commendation of the merit of particular dānas. A feature of the praises of dānas which has to be correctly appreciated is this. When it is necessary to commend one dāna, it is done with rhetorical exaggeration by declaring it to be higher than all or the best reputed dānas. A comparison of such superlatives will leave the impression that all gifts are equally of superlative eminence. Their relative value in the eyes of the nibandhakāra and his

contemporaries has to be gathered from precedence in treatment and, to some extent, from the care bestowed in elaborating details of ritual. Judged in this way it will be found that to Laksmidhara (and, following him to other digest writers) the so-called Mahādānas are pre-eminent among gifts. They take up 71 pages (pp. 49-119). Next in importance will seem the ten Meru of Parvata or Acala danas, and the ten Dhenu danas, which take up the next two chapters (pp. 120-176). Five chapters which follow treat of the basic elements of the big gifts, viz., the gifts of cows. bulls, skin of the black antelope (ki snājina), land (bhūmi) and gold (suvarnā). The parvata gifts are spread over a krsnājina, and the dhenu gifts are similarly made on the spread out krsnāma. decorated so as to simulate a cow and its calf. In all the three major classes of danas, gold plays the most important part, and after it silver, in decoration, in daksina and in the gift proper itself. The black antelope was the holiest of animals, and the Aryan country was defined as that over which the antelope roams. The S'atapatha-Brāhmana repeatedly mentions the use of its skin in sacrifices." Two black antelope skins represent heaven and the earth.' The black antelope skin represents the sacrifice,' It is the earth.' Its hairs represent the metres." The body of a dead person was laid upon it as a sign of purity. Vasisthasmiti (XXVII, 20-22) declared that he who gives as a gift the skin of the black antelope, the hoofs of which are still attached to the skin, and the navel of which is adorned with gold, after covering the skin with tila, has given away the equivalent of the carth with its mountains and forests. The merit of a gift of gold, sesamum, honey or butter is multiplied when the article is placed on an antelopes skin and given away. The sanctity of the cow is ancient, and its gift is of supreme merit from the Vedic times. So of gold. Thus, in view of the ritual bringing all these into the Mahādānas and their corollaries the dhenu and acala gifts, it would be more logical to treat of these basic gifts before dealing with the better advertised Mahādānas etc. precedence given to the latter must be explained on the ground of its lure to kings and princes to whom the great digests owed their existence, directly as inspirers or indirectly as the parties addressed.

Manu, II, 23 Eggeling's trn S B. E , XII, 23, 25, etc.

^{*} Ibid , XXVI, 25 4 XLI, 215-217

[&]quot;Ibid , XLIV, 216 "Ibid , XLIV, 266 'Ibid , XLIV, 200, 203.

The scope for infinite number and variety in gifts is disclosed by the permutations and combinations possible with basic elements and the construction of gifts by mimetic magic, as well as the utilisation of the principle that whatever is needed professionally by a person is the best of all gifts to him. It is to Laksmīdhara's credit that the number he had in view is comparatively small. It could not have been due to a larger number not having been evolved in his time, as the Puranas, which are his sources, deal with many more than he has described. noteworthy that Ballāla Sena, who is removed by only a generation from Laksmidhara, takes credit for describing as many as 1374 gifts, in his Dānasāgara, and he modestly adds that there were very many more which he could have described but did not through fear of taking up too much space. Even small books like Dānamayākha and Dānacandrikā deal with many more dānas than Laksmidhara does. The way in which danas are multiplied may be illustrated by instances. There are acala-dānas, perhaps so called because the things to be given away were, when solid, heaped on the antelope skin in a pyramidal form, or perhaps because each of them was believed to be like giving the mountain Meru itself. After the ten acaladanas, ten sikhara, or "peak" danas come into existence (vide the enumeration from Visuudharma cited in Dana-candrika, p. 66). The gift of cows is subdivided into (1) the gift of a thousand cows at a time, (2) the gift of the golden cow (hemagavî-dana, inf. p. 177), (3) Kāmadhenu, (4) Ratna-dhenu, (5) Rüpato-godāna, (6) Kapilā-dāna, (7) Ubhayatomukhī-dāna, according to the form; and according to occasion of gift or specific purpose into six classes (Dānacandrikā, p. 52) viz., pāpa-apanoda, sin-destroying cow-gift, debt-destroying godāna, prāyasccitta-go-dāna, vaitariņī-go-dāna (the gift of a cow to enable the soul to cross the Vaitarani river in the spirit world), the gift of a cow at the moment of death (utkranti-go-dana) and the gift of a cow to attain release (moksa-dhenu-dāna).

ANTIQUITY OF THE GREAT GIFTS

It should not be inferred from what has been said of the multiplication of dānas by imitation or division that the traditional

great gifts are of late evolution. The Tula-dana has an ancient history, and its presence in trans-Indian regions from which it was reimported into Mughal India in Jahangir's reign, will show that it might be a common inheritance of Arvan peoples. In the measurement of special buildings and even in house-construction, it is an ancient custom to take the unit of measurement as the finger, the span of the hand or the length of the foot of the owner. Similarly to measure a gift by the weight of a person seems natural. Its original purpose might have been what is now a subordinate feature of Tulā dāna, viz. giving away a person's weight to get rid of disease or evil influence. The trans-Indian custom of weighing a person with edible articles. wearing apparel etc. seems also old. For one of the mahā-dānas, viz. Kalba-bādaba-dāna, we have early epigraphic testimony. The famous inscription of King Kharavela of Kalinga at Hathigumpha states. "In the ninth year, he (Kharavela) gives away a Kalpa-tree with leaves on, and horses, elephants, and chariots with their drivers, he gives houses and asylums for all . . . to make all those gifts accepted, he also feeds Brahmanas lavishly." The passage in the inscription appears to refer not only to the Kalbaviksa-dana, but to three other Mahadanas, viz. the Hemahasti, Hemahasthiratha, and Hiranyasva, and two danas besides, viz. grhadana and asraya dana, not to mention annadana. The king who made the gifts was a Jaina, and the force of custom compelling kings to make such great gifts at coronation must have been great to make a non-Brāhmanical ruler perform them. That the habit had been deeply rooted in the land, so much so that persons of foreign birth, professing the Brāhamanical faith, were obliged to conform to it, is witnessed by the Nasik inscriptions, (A, XI and XIV) of Usavadāta (c. 120 A. D.) (Rṣabhadatta), son-in-law of the satrap Nāhapāṇa, which describe the many magnificent charities of this prince. They are summarised in Pandit Bhagavanlal Indran's History of Gujarat, 1896, pp. 25-26, and in the editions of the inscriptions in Epigraphia Indica (VIII, p. 78 ff.) Summed up, his benefactions come under the following heads of dana: many gosahasradānas; suvarnadāna; agrahāra-pratisthā; bhūmidāna; cost of many kānyadānas; vṛkṣa-pratiṣṭhā; āsraya, pratisraya,

^{&#}x27;Dr. K. P Jayaswal's trn , J B O R S , III, 1917, p 463

grhadānas, mathadāna, vāpi-kūpa-tadagadi-dāna and setubandhadānam. Instances in later history are innumerable. The inscriptions of Asoka show that ārogya, āsraya, pratisraya and abhaya dānas were among the emperor's benefactions.

THE MAHADANAS

The classical enumeration gives these as sixteen. They are: (following the enumeration of Laksmidhara): (1) Tulapuruşa; (2) Hiranyagarbha, (3) Brahmanda, (4) Kalbabadaba; (5) Gosahasra; (6) Kāmadhenu; (7) Hīranyāsva; (8) Asvaratha; (9) Hemahastiratha: (10) Pañcalángala, (11) Pithivi; (12) Visvacakra; (13) Kalpalatā; (14) Saptasāgara; (15) Ratnadhenu; and (16) Mahābhūta-ghata dānas. Alternative names are Dharā-dāna or Hemadharā-dāna for Pithividāna, and Mahākalpalatā for Kalpalatā. Of these the Hiranyagarbha, in which the donor enters a golden vessel, and simulates a rebirth, has been used for the purpose of elevating the social status of kings, and make them claim equality in interdining with Brahmanas. In Travancore it was in use in every new reign, along with Tulāburusadāna, the first signifying acquisition of divinity as well as royalty, and the second royalty. The first ends with the mantra: "Formerly I was born a man of my mother; now born of you I assume a divine form " (p. 66, ll. 5-6). The Brahmanda, Visivacakra, Prthivi, Saptasāgara, and Mahābhūtaghata symbolise the gift of the entire universe and its contents, by the reincarnated donor. The two Kalbalatā gifts symbolise the donor's capacity to grant all wishes, when they are symbolically given, every wish has been fulfilled in the donee. So with the Kāmdhenu-dāna. every case no living animal or plant is used, but figures in gold, sometimes jewelled, are used. The objects are made ornate to complete the symbolism, and they are given away to the priests, the chief priest getting a much bigger share than the others, who range in number from four to eight. The feeding of Brāhmaņas and making presents of gold etc., to them are incidental to all the gifts. The solemnity of the gifts is enhanced by the preparation which the donor has to undergo, the collection of the materials for the ceremony, the preparation of the chief object, the invocations of detties, the addresses to the objects to

be given away or, as in Tuladana to the balance itself, and the general resemblance throughout of each dana to the great sacrifices (sattra) of Vedic times. The spiritual advantages held are relatively small, as compared with those promised for many smaller dānas, but none of them will have the spectacular, publicity and emotional aspects of the Mahādānas, which therefore naturally appealed to kings, especially of newly founded kingdoms. To perform these sixteen great gifts lifted a new ruler to a position of social eminence among princes and in the princely order. The placing of Tuladana first in his enumeration by Laksmidhara, while in other lists it comes third, was perhaps deliberate. To the Gāhadvālas the first had more significance than the second and third which meant only a rise in varna, which might not be recognised easily even after Hiranyagarbha by rival kings or the sacerdotal order. Aparārka (p. 326) cites a purana (omitted by Laksmidhara) to the effect that the gift of Kalbaviksa might cure sonlessness in man or woman.1

EPIGRAPHIC EVIDENCE OF THE PRACTICE OF MAHĀDĀNAS

Indian history has benefited more from the practice of charitable donations than the history perhaps of any other country. Though ostentation is detrimental to the spiritual effect of a dāna, to say that a prince had performed the prescribed gifts was deemed only a declaration of his orthodoxy and goodness, and the claim in inscriptions was not barred, especially when made by successors in glorifying their ancestors, as in such cases it will not be self-advertisement. The prescription in smrtis of a permanent record for gifts of land and the practice of making village bodies trustees in perpetuity for endowments of a religious character led to the wide-spread practice of recording all such gifts on copper-plates. The epigraphic material now available is very largely in the form of such grants or dāna-pātra.

' अस्य भविष्योत्तरे विशेषः—श्रीभगवानुनाच— अपुत्रः पुरुषो यश्व नारी वा पर्वतात्मजे । सौवर्णस्तेन दातन्यः कल्पऋशो गुणान्वितः ॥ तेन पुत्रवतां लोके गच्छेदेवि न संशयः । Pilgrimage (tīrtha-yātra), vows (vrata) and gifts (dāna) replace the old yāgas in popularity with kings. It is possible that the substitution was encouraged by the tradition that Kṣatriyas had been uprooted by Parasu Rāma, and that rulers of our age were not of the second caste, and therefore not possessed of adhikāra (spiritual right) to perform yāgas. The prescription of gifts as means of salvation in the Kaliyuga, as compared with tapas, yajña, and satyam in older ages, must be read with the Purāṇic statement that in the Kali age kings will not be Ksatriyas.

Some instances may be cited. Dantidurga (c. 754 A.D.) repaired to Uijain, where he performed the hiranya-garbha-dana. A courtesan of Pattadkal gave in c. 770 A.D.: an ubhayamukhī-dāna.2 Three rulers of the Rāstrakūta line are known from their inscriptions to have done the Tulapurusa-dana viz., Dantidurga, Indra III (c. 915 A.D.) and Govinda IV (c. 918 A.D.)³ South India, the Cola emperor Rajaraja performed the In Hiranya-garbha and Tulāburusadāna, with his queen Dantis'aktī in the 29th year of his reign (c. 1114 A.D.) ' The gold used in this ceremony was utilised in a later donation by the queen next year.' Parantaka I (907-953 A.D.) claims to have done many hemagarbha and tulābhāra dānas'. In North India, the Candravali plate of the Gāhadvāla Candradeva (1093 A.D.) as well as the Candravati plate of 1099 contain exhortations on the transitoriness of life, the eternal character of charitable donations, especially of land and the resolution of the king, to make a gift of land, after consulting those who were learned in the s'astras, and in accord with gruti and smiti. The allocution is significant as coming from an ancestor of Laksmīdhara's patron Govindacandra." After the composition of Hemādri's Dānakhanda, which became better known in South India than his original, the

¹ Epigraphia Indica, XVIII, p. 248.

² Indian Antiquary, XI, p. 125

³ Indian Antiquary, XI, p. 111, Epigraphia Indica, IX, p. 24, Epigraphia Indica VII, p. 30

⁴ Madras Epigraphist's Report, 1907, No 42 For Hiranyagarbha in modern times See Galletti, The Dutch in Malabar, p 110

⁵ South Indian Inscriptions, VIII, 237

[&]quot; Ibid , II, p 383, v 7

⁷ Epigraphia Indica, XIV, pp 193-209. Thirty two villages were given as daksina after the performance of go-sahasradana and tulapurusa-dana

^{*}Sahet-Mahet inscription of Govindacandra (1125 AD) mentions a hematuladana of Govindacandra Epig Ind, XI, pp. 20ff

Kalpataru, gifts are made, on the express authority of Hemādri. Thus in an inscription dated 1369 A.D., commemorating the construction of an irrigation reservoir, the following statement is made of the donor: "v. 22. Making charities in various ways in keeping with the treatise of Hemādri, he heard that the merit attaching to the gift of water was the greatest of all."1 similar allusion to Hemādri is found in a Mysore inscription dated 1405 A.D. The feeding of a hundred-thousand Brahmanas and the performance of the bancalangula by Devarava II of Vijayanagara (about 1428 A.D.) are commemorated in an inscrip-Kṛṣṇadevarāya and Acyutarāya performed burusadānās. In Orissa, Anangabhīma III (d. 1238 A.D.) performed a tulāpuruṣadāna at Puri." As late as 1568 A.D., Mukunda, the last of the Gajapati dynasty, claims to have done this mahādāna. Its revival in Mughal times by Hindu princes was due to revivalist influences.

THE TEN GREAT GIFTS

The term Mahādāna is usually associated only with the above sixteen gifts. But the later digests quote a sloka which is found both in Kūrmapurāna (from which it is cited by both Dānamayūkha, p. 151, and Dānacandrikā, p. 17) which mentions ten mahādānas (dasa-mahā dānāni). These are: gifts of gold, horses, sesame seed, elephants, slave girls, chariots, land, houses, a virgin for marrriage, and the kapila cow. The objects named show that the list is old, as it refers to things which have always been esteemed as gifts. Sesame is an essential additional ingredient of the donation in all gifts, including the sixteen great gifts etc. Some of these are dealt with by Lakṣmīdhara in separate sections (e.g., suvarnadāna, pp. 194-199; bhūmidāna,

¹ Porumamilla tank inscription, Epig Ind., XIV, pp. 978

² Epigraphia Carnatica, Tirthaballi, 12 in Vol. VIII.

¹J. B B R. A S, XIII, p 3

Lpig Ind, VII, p 17

Madras Epig Rep., 1919, ins 511, 543 and 546 1920, para 47 The tula-dana of Acyutaraya was of pearls. He did the hiranya-pṛthvi (suvurna-kṣma) mahadana also, Epig Carn, Sh 1, in Vol VII, and Hn 13, Vol X.

⁶ R, D Banery, History of Orissa, 1930, I, p 262

^{&#}x27; Ibid., p. 347

pp. 186-193; kapilā-go-dāna, pp. 161-166), or are very briefly referred to in the chapter on prakirnadānāni (pp. 266-275). this section will be found approval of tila-dana daily (tila nityam bradatavyā yathāsakti), (p. 258), grha-dāna, (p. 257, 258, 260) gifts of chariots, (p. 267) and horses, (p. 257). It is noteworthy that no special mention is made of such gifts as kanyādāna, gajadāna and dāsīdāna. The first of these is pertinent in a general digest embracing the whole field of Dharma like the Krtva-Kalbataru to its Gihastha-kanda, the second will be beyond the means of those who cannot make the 36 major gifts among which it will come incidentally, and the last (dasi-dana) would have become obsolete in its days. The provision of naivesika (interpreted by the Mitāksarā as the requisites of marriage, such as a virgin bride, ornaments and houses) to learned Brāhmanas is enjoined as a regal duty by Yājñavalkya (I, 333) 1 The section on dvijasthābanam (pp. 254-256) deals with this provision, but as a moral duty of the affluent, rather than as a duty of the king, as laid down by Yājñavalkya. The agrahārapatisthā, which is alluded to in Raghuvamsa (I, 44), and which is a feature of regal gifts, as recorded in inscriptions, and as claimed by Laksmidhara himself as one of his achievements, has to be associated with this section. It is curious that for so important a topic fuller treatment is not accorded.

OTHER TEN DAMAS

The Madanaratna cites Jātūkarņya for an enumeration of ten gifts, which are recommended to be made at the moment of death (utkrāntya). These are of cows, land, tila, gold, clarified butter, clothing, grains, molasses, silver and salt. These gifts are to be made when one is about to die or after he is dead, for his benefit. The sixteen great gifts are to be regarded, according to a verse of the Bhavisyapurāna, quoted by Hemādri (p. 20),

े उत्कान्त्यादीनि दानानि दशदद्यान्मृतस्य तु । गोभृतिलहिरण्याञ्यवासोधान्यगुडानि च ॥ रौप्यं लवणमित्यादुर्दशदानान्यनुक्तमात् । एतानि दशदानानि नराणां मृत्युजन्मनोः ॥ कुर्यादभ्युद्यार्थं च प्रेतेऽपि हि परत्र च । as gifts par excellence (ati-dānāni). He also cites the Sāma-vedopaniṣad for regarding the gift of cows, land and books Sarasvatī or learning as three atidānas.

THE ACALA AND DHENU GIFTS

The Meru mountain is the centre of the Universe and is inhabited by the gods and demigods. The acala-danas are to apostrophise this holy mountain (as described on p. 125), and the various objects are to be addressed as having taken the form this mountain (parvata-rūpena pāhi samasāra-sāgarāt, p. 128). In short, the Meru gift is a kind of multiplier, combining the gift of all the contents of the mountain, emblematically represented by figures of gold, and the particular articles to which mystic • virtues are attached. (e.g., Tila is supposed to be sacred because born of the body of Visnu, p. 132. The Dhenu is supposed to represent the S'akti of the Trimurti and particularly of Laksmi, and to carry with it the sin-destroying efficacy of the go-dāna (sarvāpāharā dheuuh, p. 142). The cows are apostrophised in the mantra for the gifts under this head. (p. 144). The gifts of this class are not to be deemed as substitutes for go-dāna but to exceed it in virtue, probably because of the combined virtue of the component principles

GO-DĀN 1

The sanctity of the cow follows from the ancient pastoral life of Aryan peoples. In the Rgveda divine honours are paid to it. It is called a goddess)R. V. VIII, 101), and is hymned as the mother of the Rudras, the daughter of the Vasus, the sister of the Ādityas and the source (nābhi) of nectar. Its sanctity

¹ महादानानि वै विद्यादतिदानानि सर्वदा ।

[&]quot; महादानानि " वश्यमाणानि षोडश तुलापुरूषादीनि, इति हेमादिः ।

[ं] त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती । नरकादुद्धरन्त्येव जपवापनदोहनात् ॥

³ माता रुद्राणां दुहिता वसूनां खसादित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रनु वोचं चिकुतुषे जनाय मा गामनागामदितिं विषष्ट । वचोविदं वाचमुदीरयन्तीं विश्वाभिधीर्भिरुपतिष्टमानाम् । देवीऽ देवेभ्यः पर्येगुषीं गामा मादृक्त मर्त्यो दभचेताः ॥

was communicated to bancagavya, which is administered as the sovereign purifier. Its touch purified, and only its mouth was impure.2 To defend the cow was a duty, like defending Brahmanas, and one who lost his life in doing so was saved by the service from the most heinous sins.3 The ordinary benediction is 'go-brāhmanebhyo subham astu nityam' ('may all be well with cows and Brahmanas'). It took precedence in such phrases, which recur in inscriptions, of even the first varna. cow was to have not only a useful animal, but to have Laksmi dwelling in the house. The dun cow (kabila) was regarded, perhaps on account of her rarity, as even holier that the ordinary We can therefore understand the attention given by Laksmidhara to the gift of this divine animal in various forms and circumstances; as herself, (pratyaksata), or (rūpato) as kapīlā, and as ubhayatomukhī (pp. 158-160, 161-166, and 166-176). give a golden image of the cow was even more sanctifying. combined the virtues of gold and the cow in one gift. It may be noted that in all gifts of cows, the gilding of the horns with gold and of the hoofs with silver is prescribed (hemasringim, rübyakhurām, p. 158). As the gift of cows alone without similar provision for stud-bulls, is incomplete economically, vrsabha-dāna is commended. The gift should be of a bull and it may be subsequently used for draught or pulling the plough (pp. 170-171).

GIFT OF ANTELOPE SKIN

The gift of krsnājina signihes not only its intrinsic holiness but is in accord with the precept that the best of all gifts is what is likely to be useful to the recipient. The Brāhmana in all āsramas needed it as a seat for himself, and it was required as a

वेन वेन व माण्डेन यस्य वृत्तिकदाइता । तत्तस्येव प्रदातव्यं पुष्यकामेन थीनता ॥

¹ Baudhāyana-Grhyasūtra, II, 20, Yājāavalkyasmrti, III, 314

² Manusmṛti, V, 125 gavaghratam mṛtprakṣepana suddhyati The impurity of the cow's mouth, to which Medhātithi alludes (gavo medhya mukha dṛte) is balanced by the purity of the hind quarters. (Manusmṛti, V, 130)

³ Manusmṛti, XI, 79, gavarthe sadyah praṇan parityajet, mucyate brahmhatya, gopta go-brahamaṇasya ca

⁴ Madanapradiba, p. 79

base for the acala gifts. Its donation is best for one who maintains the holy fire (āhitāgnī, p. 186).

THE GIFT OF LAND (BHUMIDANA)

In historical times the gift which was most valued was that of land. Its permanence and fruitfulness gave it precedence over other gifts. As the donee, being a Brahmana would enjoy, even without express grant, immunity from taxation for it, and it would be heritable, it was much esteemed. The reckless gift of land might embarrass kings who succeeded as descendants or conquerors those who lavishly gave away lands. The resumption of lands so given away would be a natural proceeding for one who sought to economise the resources of the state. Land which passed into Brahmana hands was like fiels in mortmain in mediaeval England. But, the ordinary rule of irrevocability, applicable to all gifts was applied with special stringency (and strengthened by imprecations of a terrifying kind) to guard against any attempts to resume lands which had been given as dāna. Land (bhū) was sacred to Visnu (bhūr-vaisnavī, p. 190). and anscestors are said to shout with joy when a son is born in their line, according to Bihaspati, because they feel that there is a (potential) giver of land in charity (p. 190). For safety, the gift of land is asked to be engraved on copper plate grants,2 of which records would be kept in the state archives. It was the duty of the Mahāsandhivigrahika (the analogue of the Nāna Fadnavis of the later Marātha empire) to compose and supervise such grants.' Laksmidhara held this office. The section on bhūmidāna (pp. 186-193) omits these rules, in which he must have been expert. The reason is that the Dānakānda was only a section of a digest, and the Vyavahārakānda is the proper section

¹ Yājfiavalkya, II, 176

प्रतिष्रहः प्रकाशस्स्यात् स्थावरस्य विशेषतः । देयं प्रतिश्रुतं चैव दत्वा नाऽपहरेत्पुनः ॥

सन्धिविप्रहकारी तु भवेद्यस्यस्य छेलकः । स्वयं राक्षा समाविष्टः स लिखेद्राजशासनम् ॥

Brhaspatismrti (ed Rangaswami), pp 61-62

Altekar, Raştrakūţas, 1934, p 166 Mitākṣarā cites (I, 319-320) the following text

to deal with them. The Gāhaḍvālas, whom he served, delighted to give away lands, and the inscriptions of Govindacandra and his predecessors (e.g., the Basāhi plate of 1104 A.D., Ind. Antiq. XIV, pp. 100 ff, and the Rāhan plate of 1109 A.D., ib. XVIII, pp. 14 ff,) contain eulogies of bhūmidāna. The grants are carefully drawn up in legal terms and all the regalia, i.e., state's rights, which are given away with the lands are named in the grants.

VIDYĀDĀNA

From an epigraphist's point of view the chief pre-occupation of royal donors would appear to be the gift of lands, which is the ordinary subject of a copper-plate grant. Curiously, Laksmidhara devotes less space to it than he gives to another gift, which he deals with con amore, as a scholar as well as a statesman. (pp. 200-228) Later digests virtually reproduce Laksmidhara's section on this subject. The gift of the Veda (brahmadānam), according to Manusmiti (p. 200, IV, 223) excels all other gifts. The praise is endorsed by Yājňavalkya (1, 212) Yama widens the scope of the gift (p. 201) by making it the gift of the sastras. The citations are loosely strung by Laksmidhara, and it may seem that the commendation of the present of transcripts of sastraic, puranic and other works, which forms the bulk of the citation, was applicable also to the Veda. This is not the correct view. There was prejudice against the substitution of books for oral instruction in ancient India," and the "seller of the Veda"

चान्द्रायणं प्रकुर्वीत एकाहाद्वेदविकये।

Smṛṭicandrikā (ed Mysore) I, p 51 states that he who has studied from books, relying thereon, and not learnt from his Guru, fails to shine in an assembly, even as women who have been impregnated by paramours, and that reliance on books is of the same category as dicing, acting, women, idleness and sleep in being an obstruction to learning

पुस्तकप्रव्ययाधीतं नाधीतं गुरुसिषाधौ । भाजते न सभामच्ये जारगर्भ इव श्वियाः ॥

¹ About five-hundred copper plate grants are preserved in the office of the Government Epigraphist at Madras. Of these over 460 deal with land grants. See List of Inscriptions in the Office of the Superintendent of Epigraphy, 1941, pp 118-136

² Aparārka (p. 1114) cites the following s'loka, among others, from Caturvim-satimata prescribing penance for selling the Veda

(Veda-vikrayī), who is held up to reprobation, is not only the person who offends against the canon of free teaching, but against one who offends against the spirit of oral teaching by writing out the Veda and selling it. The way in which instruction is to be given is oral. This is shown by the citation from the Mahābhārata (p. 203) where the work of the teacher "who speaks (brūvāt) the holy Veda (dharmyām brāhmīm sarasvatīm) to the pupil is lauded. The literature to be reduced to writing, so as to be given as gifts, consists of the Vidyas and Kalas among which the Nandiburana, which Laksmidhara quotes extensively, includes the Vedas and their angas (p. 208) but it avoids suggesting that copies of the sacred canon should be made for sale of presentation. The implication of its description (p. 213, lines 1-2) is that what is commended is gift of such knowledge orally by teacher to pupil. The section is valuable for giving a conspectus of the knowledge available at the time, and of the contents of the Puranas, as well as the realistic description of the work of the copyist, and the glorification of his calling and of calligraphy.

KALPADĀNA

The gift of *kalpas*, or months of Brahma (p. 230), which as enumerated number thirty in all, seems a mystic ceremony in which images of gold representing each of the *kalpas* were given away, after an unspecified ritual.

GILTS ACCORDING TO AUSPICIOUS MOMENTS

The merit of a dāna is enhanced if it is made at a tīrtha or holy place like Prayāga or Kās'ī, or on the banks of a sacred stream or at the confluence of rivers or on the banks of the

¹ For a fuller treatment see my article on Vidyādānā in Aņnāmalai Commemoration Volume, 1941 pp. 496-512

वृतं पुस्तकशुभूषा नाटकासिकरेव च । व्यायस्तन्त्री च निद्रा च विद्याविष्ठकराणि च ॥

Commenting on Valmiki's injunction (1, 5, 4) on hearing the Ramayana chanted

धर्मकामार्थसिहतं श्रोतव्यमनस्यया ।

Govindaraja explains

'श्रोतस्यम् ' न तु स्वयं सिखितपाठेन निरीक्षितव्यम् ।

ocean. The treatment of the merit of localities is omitted in this book by Lakṣmīdhara, as one of the sections of the digest is the Tīrtha-kāṇḍa. But the indication of proper times, by tithi, naksaṭra, or māsa is relevant to dāna, and is briefly touched upon (pp. 240-249). As gifts, which should form part of special ceremonies or ordinary daily routine come up in the sections of the digest on Kāla, S'rāddha, and Tīrtha the perfunctory way in which the matter is dealt with here, as compared with later works on Dāna, will be intelligible.

MISCELLANEOUS GIFTS

A large number of minor gifts are lumped together in a chapter to which the title prakirna (scattered) is given, following the usage of some of the later smrtis like those of Brhaspati and Nārada. There is a certain amount of repetition in this chapter of what is stated in previous and succeeding chapters. The lists are illustrative and not exhaustive, as Ballala Sena was able to name nearly 1400 danas in his Danasarara. The Danaratnakara and the Madnaratna, which closely follow the Kalbataru, have this section, but the former has condendsed and the latter has rearranged the matter of their original. The miscellaneous enumeration brings in about fifty more gifts. These include vital things like the gift of life, gifts to enable a person to get married (naivesika), the sacred thread (yajñopavita) and ingredients for the daily firerites like clarified butter, sarpis and seating planks (āsana), articles of apparel, turbans (usnisa), fans, fly-whisks (cāmara). umbrellas (chatra), shoes, ornaments, unguents and scents (candana, gandha), flowers, incense, pearls, conches (gankha), ban (tāmbūla), oils for consumption and lighting, lamps, (dība), āmalaka; (the Indian gooseberry), medicines, fruit and edible and medicinal roots, beds and bedsteads (sayyā and sayana), cooking and other household vessels, fuel for cooking and for warmth in

¹ Hemādri and Madansimha expand the gifts according to appropriate moments so as to bring in gifts for all the five (pancanga) features of the day, and deal with gifts for each day of the week (varadana), and each yoga and karaņa (Hemadri, pp. 806-814). The six seasons (şaqrtavaḥ) and the two solstices (ayana) have their gifts in Madanaratnapradipa (pp 124-125), while the gifts at the intersection of the ayanas (samkranti) are always famous (Hemādri, p. 814 ff.) The inscriptions show that gifts were invariably made in connection with the moments declared as specially efficacious.

winter, grains of all kinds, condiments, cooked food (anna), milch-cows, salt, (lavana) sugar, sugarcane-juice and honey, draught oxen, horses, elephants and carriages (upānaha), musical instruments and above all the gift of sacred knowledge (brahmadāna). That the list is not meant by Lakṣmīdhara himself to be exhaustive is seen by the omission of an article so usually give as woollen blankets (kambala), when such a thing as the domestic bucket for water (ghatīpātra) is not forgotten. Visnusmṛti (XCII, 32) is cited (p. 268) for the comprehensive statement that whatever a man possesses which is dear to him or covetable by others (istatamam loke) is a (suitable object of dāna.

DEFINITE RESULTS OF GIFTS

In the ancient theory of daksinā and dāna, an invisible but all the same potent and indestructible influence follows from them. when properly given. This vague indication was perhaps insufficient to stimulate liberality. So, specific results of a postmortuary character are attached to each of the major, and to even each of the minor gifts. According to Hemādri, (p. 827) gifts which have an immediate effect in life are of two kinds those which increase enjoyments (bhogada) and those which destroy illnesses (roga-Man is surrounded by evil influences, which will prevail against him unless countered. They may spring from the conjunctions of moments, thence danas for each tithi vara and naksatra), or through the adverse influence of planets, which require to be counteracted by grahasanti (pacificatory) rites and gifts. The Kalbutaru has a special section dealing with propitiatory rites (santi-karma). It is the thirteenth part of the great Digest, and is the progenitor of works, which deal with apprehensions due to evil influences and ways of overcoming them by propitiation (santi) like S'anti-Kamalakara. The omission of such topics as rahasanti by gifts in the section dealing with Dana is obviously to prevent repetition. Hemadri and Madanaratna (pp. 1147 ff.) deal with grahasanti under gifts as they apparently had no separate work dealing with propitiations of all kinds, of which gifts will form one.

A passage from Narasimhapurāṇa (one of the upa-purāṇās, often cited in the Kalpataru), is reproduced on p. 269, giving a list of twenty-one paradises (svarga) to each of which the donor of a particular gift is automatically lifted after his death. This is followed by the long citation from the S'āntiparva (ch. 240, sl. 12-38) of the Mahābhārata commemorating the glorious afterdeath destiny of some illustrious donors of the past.

PROVISION OF WATER

In a tropical country in which animal and vegetable life is dependant on seasonal rains and the storage of water for drink and irrigation in suitable reservoirs, or the tapping of subterranean springs by deep wells, special merit will naturally attach to the provision of such facilities for water. To a statesman the subject will appeal even more than to a mere ritualist. supply of water naturally leads to the subject of tree-planting, both for shade and for other uses, as trees depend on water even more than animals. The two topics are usually not held to come under the strict view of Dana, as already explained, as the dedication of trees and tanks is not to be classed under a gift to a specific donee. The beneficiaries in these dedications are indeter-The benediction at the end calls for the satisfaction (by the act of dedication) of the gods, ancestors and men (deva pitrmanusyāh priyantām iti utsrjet, p. 288). Nīlakantha deals with these topics in a separate section of his digest (Utsargamayūkha.) It is a very small section, hardly deserving to be placed side by side with the other mayūkhas, but purism required a separate treatment of utsarya apart from dana, to which a mayūkha is devoted. Laksmīdhara was an expert in Mīmāmsa and must have been aware of the solecism of bringing such works of public utility under dana. His action in defying convention, in view of the practical importance of such works, and of giving additional attractions to them by classifying them under gifts of spiritual efficacy has given a lead to subsequent writers, who, with the exception of Nilakantha, have followed his example and dealt with such dedications as gifts, finding, like Govindananda, warrant for it under the rule that an absent or invisible donee might be given a gift (even without his knowledge)

by simply pouring water on the ground, after mentally resolving that the gift should go to him (p. 124)

The sources of water supply are treated, as stated in a definition cited from the Kapila-pañcarātra in the Dānakriyākaumudi (p. 126) as five: the kūba or well, which may have a diameter upto fifty spans of the hand; the vābikā, with a diameter upto 100 spans; puskarinī, which exceeds a hundred spans, and goes upto 200; tadāga, whose width extends 800 spans; and the nadi (river) which exceeds this too. spiritual advantage accruing to a giver is in proportion to the size of the reservoirs.3 To understand the descriptions, one must have knowledge of parts of India in which water is struck in wells at great depths, and the cost of even a small well is considerable. To excavate a well and line it with stone or brick, build steps to get at the water, and plant around the well groves of shade-giving or fruit-trees, and then find that the well goes dry, is not an unusual experience in North India drying up is deemed providential, and as due to failure to make the dedication with proper ceremonies, and to begin the excavation at suitable astrological moments. The wells spoken of are, not those reserved for private use (though to them also the astrological and ceremonial rites will apply) but wells thrown open to the public, after making the dedication in the presence of the sacred fire (which is a witness, agni-sāksī) and worshipping the Ocean (Samudra) as the divine parent of all water (p. 278). The goddess Ambikā and the god Ganes'a (Vināyaka) are to be worshipped in effigy, at the commencement of the ceremony of dedication, and the idols are to be left immersed in water. ritual includes the worship of the Fire and Varuna, with a number of Vedic mantras (which are specified on pp. 283-284, and identified on pp. 355-357 in Appendix C). A full quota of priests is needed for the rites, who are to receive appropriate

¹ मनसा पात्रमुहिइय भूमौ तोयं स**मु**त्स्टजेन । विद्यते सागरस्यान्तो न तद्दानस्य विद्यत ॥

^{&#}x27;पषाशक्कि भेवेत् कूपः शतहस्ता तु वापिका । पुष्करिष्यस्तद्र्कृत्तु यावद्वस्तशतद्वयम् ॥ तडागोऽष्टशतस्यान्तस्थो नदी च स्यासद्र्द्धतः ॥

³ एषां च संख्यातारतम्येन गाम्भीर्यतारतम्येन च फलस्यापि तारतम्यं बोद्धव्यम् ॥

dakṣiṇas. In the ritual given metal figures of aquatic animals like crocodiles (makara) and fish (matsya) are to be immersed in the sacrificial pot, the emblem of the future reservoir. Till the ceremonies are completed, the water is declared impure and unfit for use. (Utsargamayūkha, p. 23, ed. Gujarathi Press). An additional rite is to pour into the well water from sacred rivers, then worship the Mothers of the waters (Bhavisyapurāna, cited in Utsargamayūkha, p. 8) and to imagine (with invocation) twenty named tīrthas in groups of five (paūcatīrtām) as resident in the well. (Danaratnapradīpa, IV, p. 297) The dedication should be to all living beings, who should be invited by the donor to revel in the water.

Dvārībandha

A special type of work, which Laksmidhara holds up to veneration, is the damming of a mountain spring, so as to form, from the nature of its location, a high level reservoir, which might be used for irrigation. The value of such a reservoir will be evident to those who are familiar with the Gangetic plain, in which water from the great river is so far below the level of the adjoining arable area that lifting it is difficult. The Ganges Canal starts from the Himālayas near Hardwar. The bund may be a long

वापी कूपतडागेषु मंस्थितं प्रथमं जलम् ।
अपेयं तु भवेत्मवं तज्जलं स्तिकासमम् ॥

पवं जलं जले क्षित्ता पूजयेज्ञलमातरः ।

कुरक्षेत्रं गया गन्ना प्रभासः पुष्कराणि च ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवमन्तु मे ॥
वितस्ता कौशिकी सिन्धु सरयूश्व सरस्वती ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥
दशाणसुरलासिन्धुरेवावर्ता दशकृती ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥
यसुना नर्मदा रेवा चन्द्रभागा च वेदिका ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥
गोमती वाङ्मती शोणा गण्डकी सागरेस्तथा ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥

गोमती वाङ्मती शोणा गण्डकी सागरेस्तथा ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥

"सामान्यं सर्वभतेश्यो मया दलमिदं जलमा ।

रमन्तां सर्वमतानि सानपानावगाइनैः ॥ "

one. In that case, sluice-gates for the draining of excess water (dvāraka) have to be provided (p. 292). Flights of steps may be built, into it, and gardens and temples near the bund. The description seems to imply one of an actually existing irrigation dam. The merit of constructing such a reservoir is naturally greatest among the provision of supplies of water. "The merit (punya) which accrues from the Vedic sacrifices of the cow, man and the horse, are excelled by the merit accruing from the construction of such a dam" (p. 296)

TEMPLES AND MAIHAS

A brief allusion to the merit of dedicating temples and mathas is made in the context of providing a large reservoir (pp. 197-199). It is expressly enjoined that such structures are not to be constructed in waterless places, nor should such reservoirs be deemed complete without adjoining shrines, whose benedictory influence will protect them (p. 299). A temple of Vighnesia is specially valuable for such protection (p. 299).

DEDICATION AND PLANTING

A love of trees is natural in a tropical country subject to periods of heat and drought. Dedication of trees is of use as protecting them against wanton cutting down. Mangoes and pomegranates are recommended (p. 301) along with other fruit trees for planting. The verse of Bhavisyapurāna stating that he who plants an asvattha, a picumanda, a nyagrodha, ten tamarind trees (tintrinī), three each of kapittha, bilva, and āmalaka, five mangoes and five cocoanut trees, never goes to hell is cited in other digests. To treat an asvattha as a son, perform its upanayana and marry it in due course to a smaller tree, which will twine itself with the asvattha, was recommended for childless men. Laksmidhara does not into the service very high:

अश्वत्थमेकं पिचुमन्दमेकं न्यप्रोधमेकं दशितिन्त्रिणीकम् । किपत्यिक्तन्त्रामलकत्र्रयं च पश्चाम्रनाली नरकं न माति ॥ Cited with variants by Hemadri, p 940 पद्मपुराणे—अपुत्रस्य च पुत्रखं पादपा इह कुर्वते । यच्छन्ति रोपकेभ्यस्ते सत्तीर्थे तर्पणादिकम् ॥ planting five trees assures one of the heaven of S'iva (p. 303)! He who donates a fruit tree to Dharma (charity) reaches the mansion of Varuṇa after death (p. 304). The merit of adopting the asvattha tree is extended to other trees like the pippala, plakṣa etc. The adoption of a tree may be made, like that of a living son, with datta-homa rites in the presence of the Fire. (p. 308). The virtues of arboriculture are lauded with picturesque exaggeration in a couplet. "In merit, the provision of ten wells is equal to that of giving on $v\bar{a}p\bar{i}$, of ten $v\bar{a}p\bar{i}s$ is the provision of one big tank (hrada), a son brings merit equal to that of to ten large tanks, but a tree confers the same spiritual advantage as ten sons."

ASTRAYA AND PRATISTRAYA

Lakṣmīdhara's treatise on Dāna ends with a short eulogy of the construction of āsraya (homes of rest) for ascetics (commonly spoken of as āsrama) and of rest-houses for travellers (pratisraya), both in the vicinity of towns and on the road-side. These are dedicated specially to the regenerate classes (dvijātayaḥ, p. 312) The choultry is to have as protection the idols of some of the gods. "Who is competent to sum up the spiritual fruit (phala) of a rest-house so dedicated? A bald estimate will put its benefit as four, viz., comfort, kingship, fame and prosperity."

CONCLUSION

With the above words ending with the auspicious word "sriyali," Laksmidhara brings to an end his review of Dānadharma. He did his self-appointed task in no spirit of mechanical reproduction of ancient dicta, but used his judgment as regards what should be stressed and what slurred over, within the limits of the conventions to which he had to conform. His individuality is evident in the selection for prominent commendation of the donations or dedications which aim at reducing human suffering, pain and ignorance. The treatment of Vidyādāna reflects the insight of the scholar and statesman. Indian social order was maintainable only by an equipoise of duties laid on

different social grades. Public honour and spiritual service went to a section, which was divorced from worldly ambitions and pursuits, leaving it to follow its high duty without the distractions of common desires, as well as of ordinary economic pursuits. Social esteem can reconcile a class to high service combined with life-long poverty, as it did in India almost to the threshold of our times. But, to make the members of the class maintain themselves, would be to endanger the single-minded discharge of their spiritual and educational duties. So, their endowment became a responsibility of the rest of society. Their maintenance had to be done in a way that would not run into conflict with their self-respect, or degrade them with the taint of mendicancy. Such men should not beg; they were not to ask in order to receive. That charity might prove a curse to him who receives was a truth that was visualised in the attitude to Dana, which made acceptance of a gift a moral peril, that could be faced by a donee only from a high sense of helpfulness induced by a feeling of compassion for a donor to whom a gift was the only way of escape from present or prospective ill. The aim must be to induce in the affluent classes a sense of their obligations to the distressed and the poor, to generate a feeling of reciprocal dependence in all classes of society, to instil the feeling that moral and spiritual responsibility do not begin or end with life in this world, to strengthen conviction in the grave responsibility for the upkeep of social order and the order of the universe, which lies on those to whom are given wealth and worldly power. One way of developing and enforcing the conviction, is shown in the ancient doctrine of gifts. Its enunciation, elucidation and elaboration, so as to suit the changing needs of the age, was a duty of the lawgiver and the statesman. Laksmīdhara, on whom this high duty was devolved by his erudition, birth, and office, entered into its spirit, and essayed to display the means of grace to his patron and to future kings by the insight into Dharma, learning and literar skill which are reflected in the Dana-Kalbataru.

NOTE B

DIGESTS ANTERIOR TO THE KRTYA-KALPATARU

THE composition of a digest (nibandha) imposes more strain on the skill of a smiti-exponent than the composition of an elaborate commentary (vyākhyā or bhāsya) on a smrti enjoying universal esteem. The commentator is saved the necessity for a logical presentation of his material, as he is bound to follow the arrangement of matter in his original. In a diffuse smrti like that of Manu, in which the same topic is treated of in different chapters, this will lead to either repetition, or condensation in one place of what has been explained in another, and the commentator's views, in relation to the various authorities which he cites and explains will be scattered over different sections digest can make its own scheme and then follow it. It is not restricted to any arrangement that is laid down in a smrti, except in regard to such well-recognised divisions as the eighteen topics of vyavāhāra, and even in treating of the latter, it can follow its own order of presentation of the topics Yājñavalkya-smrti is not only more compact but is better arranged than other smrtis, A running commentary on it will be ordinarily more logical in arrangement than a similar comment on a loosely strung smrtt. like that of Parasara or Visnu. This was probably why Vijñānes vara chose to present his digest of Dharmas astra in the form of a commentary on that code. As already pointed out. Laksmidhara excels the authors of other digests in following a logical scheme, consistent with the Indian view of life, grouping the treatment of the several aspects of Dharmasāstra on fourteen major topics, which punctuate a man's life between conception and emancipation.

Lakṣmīdhara was not the inventor of the digest. There were not only bhāṣyas, like the famous commentaries on Manu

and Yājnavalkya by Medhātithi and Visvarūpa, but nibandhas in the field before the appearance of his work. He recognises their existence, not only by citing some of them, like the Prakāsa and the Pārijāta, along with an unnamed work of Halāyudha, and the Kāmadhenu, in explaining a passage of Kātyāyana, but he alludes vaguely to the existence of other works by the expression prabhṛtayaḥ, appended to the enumeration of the authorities. He justifies the attempt to supply a new nibandha by stating that it excelled previous writings of the class. In verses 12 and 13, in the proem to the Kṛtya-Kalpataru he definitely names three works which his digest excelled. These are the Mahārnava, the Kāmadhenu and the Mālā, for which the full name Ratnamālā is conjuctured on metrical grounds.

Of these, the Mālā is a work of which we possess no knowledge besides this allusion. The Kāmadhenu is a well-known work to which others besides Laksmīdhara have paid tribute. Following the example of Laksmīdhara, whom he deliberately imitates in his proem to his Kṛṭya-ratnākara, Candesvara places only three works at the head of the class which his Ratnākara is claimed to have excelled. These are in the order of enumeration, the Kāmadhenu, the Kalpataru and the Pārijāta. He cites the Mahārnava, as Smṛṭi-Mahārṇava-kāraḥ in the Kṛṭya-ratnākara. He also refers to Bhoja-bhūpāla either as Bhūpāla or Bhoja-Bhūpāla several times. It has been noted already that though Bhoja is definitely earlier than Lakṣmīdhara, the latter does not refer to him at all anywhere in his digest. Caṇḍesvara cites Halāyudha, who must be the same writer

¹ "यदा प्रसादे खामिना दासस्य कृते दत्तं तत्र दासधनेऽपि खामी प्रभुरिति प्रकाश-हलायुध-कामधेनु-पारिजातप्रभृतयः । ' (व्यवहारकत्पतरौ).

² Scc Note A, infra pp 45-56 ⁶ यस्मिक किश्वदपि शंसति कामधेनुः यत्रेष्टमल्पमपि कल्पतरु नंदते । धत्ते न गन्धमपि कश्चन पारिजातः तत्सर्वमेष विनिनक्त नयप्रवीणः ॥

(Krtyaratnakara, Bib Ind , 1925, p 6)

¹ Ibid , E. 898.

^{ૄાં} Ibid . **પ્ટ.** ५૮, ૧૫૧, ૧૫૫, ૨૦५, ૨૫૮, **३२३, ४९६, ६३५.**

Infra, p 21, note 2

⁷ Kriyarainākara, pp. 319, 327, 332.

referred to by Laksmidhara. These are the pre-Kalpataru writers or works alluded to or cited by Candesvara.

That Candesvara's enumeration does not follow chronology is evident from his placing the Kalpataru between the Kāmadhenu and the Pārijāta, both of which are named in the Kalpataru. If Gopāla is the author of the Kāmadhenu, as is argued on grounds which appear conclusive, by Mr. Kane, he was not far removed from Lakṣmīdhara in point of time, as in verse 11 of his proem, the latter describes Gopāla as his friend (tad-vayasyaḥ). We may take the Kāmadhenu as composed earlier than the Kṛtya-Kalpataru but in the same generation. We have the additional information in the above sloka (i.c., 11) that Gopāla composed his work in the form of vākyas:

गोपालस्तद्वयस्यः स्वकृतिविरचनं वाक्यऋषेण चके ।

If it means merely that the work of Gopāla was in prose (vākya) it is not easy to see how it differs from the other nibandhas, unless we construe the description as implying that the work was a prose summary of Dharmasāstra, a Dharmasangraha, which did not follow the earlier practice of being couched in verse. We have an example of this type of composition in the Smityarthasāra of S'rīdhara (c. 1150-1200 A.D.)², which is mostly in prose, and treats of most topics of Dharmasāstra, with the prominent exception of vyavahāra.

It is noteworthy that while Laksmidhara in his claim for supremacy for his Digest mentions only three as those which it superseded, viz., the Kāmadhenu, the Mahārṇava and the Mālā, the presumption is justifiable that he regarded these alone as serious rivals of his own work. But, why does he not cite them anywhere in his book? That he did cite atleast one of them is likely, and it is the Mahārṇava. The reasons for this deduction are these. Mahārnava is apparently referred to when he cites the Smṛti-Mahārṇava by Caṇḍesvara. Hemādrī refers to Mahārṇava, Smṛti-mahārnava like (Caṇḍesvara) and Mahārṇava-Prakāsa. It is extremely likely that all these names refer to one

¹ Op. cit , pp 295-296

² Kane, op cit., p. 237 It was printed in the Anandas rama Series.

^{3 44} महार्णवप्रकाशकारो मन्यते " चतुर्वेग, III, I, 1031

and the same work, as suggested by Mr. Kane, and that the *Prakāsa* and *Mahārṇava* are identical.

The proem of Laksmidhara alludes to a digest, which he calls the Mālā, of which we have been unable to obtain a trace. That it must have been of sufficient reputation to justify its being mentioned side by side with the Kāmadhenu and the Mahārnava is to be inferred from Laksmidhara's mention of it in such a context. But that so prominent a work should not have been mentioned at all by Candes'vara and later writers will appear strange, unless the name Mālā conceals an allusion to some work of established reputation like the Parijāta.

Kane, op. cst , p 308.

NOTE C

MANUSCRIPTS OF THE DANAKANDA OF THE KRTYA-KALPATARU

So far as known only seven manuscripts or fragments of manuscripts of this section of the Kṛṭya-kalþataru are now available. They have all been used, in preparing the present edition. The press copy was based on a transcript carefully made under orders of the Government of His Highness the Mahārāna of Udaipur (Mewār) of an undated manuscript in the Palace Library at Udaipur. The original manuscript is on paper, and consists of 93 folia, each page containing on the average ten lines and forty letters to a line. Its appearance is old, and it is apparently a transcript of a much older manuscript. Its agreement with the text adopted by Hemādri in many cases suggests that it is from an original that he used, or that both were descended from a common manuscript

The oldest dated manuscript of this section of the great Digest is one in the Library of the Royal Asiatic Society of Bengal. It bears the stock number 4026, and is on palm-leaf, closely written in old Maithila characters. In appearance it is discoloured and is in parts worm-eaten. There are 131 leaves in all, with five lines to a page. The post colophon gives two

¹ Peterson's "Report on the search for Sanskrit MSS in the Bombay Circle, 1882-1883, 1883," p 109

ैलसं ३७४ कात्तिक सुदि ५ छवि अजिनौलीग्रामे समस्तिकयाविराजमाने महावर कुमार श्रीमद्भदाषरसिंहदेवपादानामाज्ञया श्री ग्रुभपतिना लिखितमिदं पुस्तकमिति शके १४२६॥

नमो भवानीवदनारिवन्दविद्येकनव्यप्रविलोचनाय । अपारसंसारसमुद्रपारसन्तारसेतो भवतो (ते) भवाय ॥ कमलनयन वासुवेव विष्णो धरणिधराच्युत शंखचकपाणे । भवशरणमितीरयन्ति ये वै त्यज भट दूरतरेण न पापान् ॥ धन्यन्तदेव लमं तक्क्षत्रं तदेव धन्यमहः । करणस्य च सा श्रुद्धिः यत्र हरिः प्राङ् नमस्क्रियते ॥ गतलक्ष(क्म)णदेवीय चतस्सारस्यिकशतत्रयाज्दीय कार्त्तिकश्रुक्षपंचम्यां रौहिणेये ॥ dates, one in S'āka and the other in the Laksmaņasenīya era. They are (L. S.) 374 (A.D. 1493) and (S'āka) 1426 (A.D. 1504). The two dates do not agree, as there is a discrepancy of eleven years between the two.

As the L. S. date is given in words also, it has to be taken as the actual date of the transcription of this manuscript. Rai Bahadur Monmohan Chakravarti (J. A. S. B., N. S., XI, p. 358 footnote) pointed out that the scribe S'ubhapati, who made this transcript in L. S. 374 by order of Gadādharadeva made a copy of another manuscript in L. S. 373 (Rajendralāla Mitra, Catalogue of Manuscripts from Nepal, p. 65). Gadādhara-deva was the grandson of Dhīrasimha, brother of the Maithila king Bhairavendra. The Gangākrtyaviveka was composed in L. S. 376, when Rāmabhadra, son of Bhairavasimha or Bhairavendra was ruling. (J. R. A. S., N. S., xx, 554).

The next in order of date of the seven manuscripts is one in the Colebrooke collection in the India Office Library. (No. 1461) It is on paper, and contains 101 leaves, closely written in Bengali characters, with ten or eleven lines to a page. The first four folia are by a different hand from the rest of the manuscript. It was copied by the S'ūdra Kavicandra in S'āka 1510 (i.e. 1588), and euologises the Bhattacārya family. The literary activity of the great Smārta Bhattacārya, Raghunandana, is dated between 1520 and 1570 A.D. by Mr. Kane, while Monmohan Chakaravarti (J. A. S. B., N. S., xi, pp. 351-357) places him between 1510 and 1565 A.D. It is possible that this copy was made for one of his descendants, or even for him.

The next manuscript of *Dāna-Kalpataru* in point of age is one in the Library of the Royal Asiatic Society of Bengal, bearing the number 10236. It is on paper, the leaves are marked 17-24 and 1-8, with ten to eleven lines to a page. It is a fragment and deals only with *pātrāpātra-nirūpaṇam*. It bears the date Samvat 1658 (1601 A.D.).

I discovered in January 1939 in the Junior Bhonsle Mahāraja's Library at Nagpur a legibly written paper manuscript in Nāgari script. It had lost the first two leaves, dealing with pp. 1-4 *infra*. On last leaf it states that it was copied by

¹ See p 313 infra.

² History of Dharmasastra, I, p 419

Govinda in Samvat 1735 (i.e. 1688 A.D.). As this manuscript came to light after the book had been printed, its readings are now presented in Appendix G (pp. 383-412, infra).

Paṇḍit R. Anantakṛṣṇa S'āstrī secured from Benares for the University Library at Lahore a manuscript of this kāṇḍa, and drew my attention to the manuscript early in 1938. It bears the stock No. 8162. Its readings are collected in Appendix A (pp. 315-330, infra). On the fly leaf it bears the Samvat 1778 (i.e. 1722 A.D.)

The Sarasvatībhavan at Benares has five loose folia dealing with a dānaprayoga from the Krtya-Kalpataru. It presented no special readings.

¹ His letter to me is dated 15-1-1938. He had also secured a manuscript of the *Tirthakaṇda* for the Library of the Punjab University

NOTE D

LIST OF WORKS ON DANA

- * An asterisk denotes that the work has been printed.
- Denotes that a transcript now exists in the Adyar Library.

A. Parts of Nibandhas dealing with Dāna

- * Dāna-Kalbataru of Laksmīdhara (c. 1110 A.D.).
- * Dānasāgara of Ballālasena (c. 1168 A.D.); partially printed.
- 'Dānakhanda of Hemādri (c. 1270 A.D.); part of Caturvargacintāmani (pr. Bibliotheca Indica, and Prabhākarī and Co., Benares).
- ¹ Dânaratnākara of Candesvara (c. 1300 A.D.).
- † Dānaratna or Dānavīvekoddyota of Madanasımha. (c. 1425 A.D.) part of Madanaratnapradīpa.
- Dānasāra of Dalapati (part of Nṛsimhaprasāda) c. 1500 A.D.
- * Dānakriyākaumudī of Govindānanda (c. 1500 A.D.), part of his Kaumudī series (Bibliotheca Indica, 1903).
- Dānatatva of Ragunandana (Jayaswal's Catal, 200) c. 1550 A.D. Dānasaukhya of Ṭoḍarmal (c. 1580 A.D.), part of Saukhya series Danakautuka of Nandapandita (c. 1600 A.D.) part of Harivamsavilāsa.
- † Dana-Kamalākara of Kamalākara Bhatta (c. 1625 A.D).
- ' Dānamayūkha of Bhatta Nīlakantha (c. 1625 A.D.) part of the Bhagavanta-Bhāskara.
- † Dānaprakāsa of Mitra Misra (c. 1625 A.D.), part of the Vīramitrodaya.
- Dānakaustubha of Anantadeva (c. 1650 A.D.), part of Smṛti-kaustubha.
- Dāna-hīrāvalīprakāsa of Divākara, son of Bhāradvāja Mahādeva (c. 1685 A.D.), part of Dharmas āstra-sudhānidhi.

Dānaratnākara of Bhaṭṭarāma (c. 1675 A.D.) part of Anūpa-viveka.

Dānaratna of Maņirāma Dīkṣita (c. 1160 A.D.) part of Anūpavilāsa or Dharmāmbodhi.

Dāna-bhāgavata of Varni-Kuberānanda, protege of Rāṇā Sam-grāma Singh (c. 1500 A.D.).

Dāna-pārijāta of Ananta Bhatta son of Nāges'a Bhaṭṭa (c. 1625 A.D.) part of Pārijāta series.

B. Treatises on Dana

Dānakāṇḍa (said to be extracted from Rudra-Yāmala)

Dānacandrikā of S'rīnātha Ācāryacudāmaņi (c. 1500 A.D.) Calcutta Sanskrit College, II, 556, 563)

Dānacandrikā of Gautama (B., 3. 92).

Dānacandrikā of Jayarāma (L. 2102) "Abstract of Hemādri" (Kane).

* Dānacandrīkā of Dīvākara (Kale) · pr. Bombay.

Dānacandrikā of Nīlakantha (Hīrālāl, 2176-2178).

Dānacandrikā of Vrindāvana (N.W., 136, N.P. III, 26-).

Dānacandrikāvalı of S'rīdharapatı (Kıelhorn, 74).

Dānadarþaṇa cited by Raghunandana (Oxf., 292).

Dānadinakara of Kamalākara (L., 180; B., 3, 90).

Dānadinakara of Dīvākara son of Dīnakara (K. 180).

Dānadīdhiti of Nīlakaņţha son of Bhāskara (Aufrecht, III, 54).

Dānadīpavalī (Haraprasād, Rep. Search., 1895-1900, p. 15).

Dānadīþavākyasamuccaya (Peterson, I, 116).

Dānadharma-vyākhyā by Arjunamis'ra (Varendra Res. Socy., Rajshahi).

Dānadharmaþrakriyā of Bhavadeva Bhatta, son of Kṛsnadeva of Mithila (L. 1834) prior to 1600 A.D. (Mitra, Notices of MSS., v, 144; Jayaswal, 188-189).

Dānapañjika of S'ūryasarman, composed under orders of Navaraj Simha (Peterson, V., 177; Jayswal, 187, 195).

Dānapañjī of Ratnākara Țhākkura (summary of Dānasāgara), L., 2002; Petrson, I, 116, III, 387).

Dānapaddhati of Rāmadatta, cousin of Candesvara, and minister of the Karnāta king Nṛsimha of Mithilā, c. 1350 A.D.; (Mack. 33; I. O. Cat. iii, 1714).

Dānapaddhati by Gāgā Bhaṭṭa (Visvesvara Bhaṭṭa), c. 1650 A.D. (Hīrālāl, 2183; Bikanir, 2422).

Dānaparīkṣā of S'rīdhara Misra (Kāsmīr, 24).

Dānapārijāta of Ksemendra (L. 2822).

Dānapradīpa by Mādhava son of Visnu (Hīrālāl, 2184; Nep. Cat. Haraprasād, 1238).

Dānaprayoga by Bhatton (L. 4161).

Dānamanjarī by Vrajarāja (N.W. 164).

Dānamanohara by Sadās'ıva (C. 1679 A.D.); B, 3, 92; Bıkanır New List, 1971.

† Dānavākyasamuccaya of Yogīsvara (anterior to 1300 A.D.) (B, 3, 92; Kh., 73; Adyar, I, p. 111).

Dānavākyāvalı of Vidyāpati Thakkura, composed at the instance of Queen Dhīramatī wise of Nrsimhadeva of Mithila (c. 1400 A.D.) L., 1830, Bikanir, N.L., 2003; Jayaswal, 192, 194, Hīrālāl, 2193. It is sometimes attributed to Queen Dhīramati herself.

Dānavākyāvalı by Vîresvarasūnuh (1.e) Caņdesvara, c. 1300 A.D; Oudh, 516.

Dānavīveka cited by Hemādri and by Nīlakantha, Khatma, 3.

Dānavyāsa cited by Candes'vara in Dānaratnākara (I.O. Cat. Eggeling, p. 412)

Dānaviveka by Bhānūji Dīksita son of Bhattoji Dīksita (c. 1650 A.D.), Peterson, VI, 83, Hīrālāl, 2194-5.

Dānasāgara by Kāmadeva Mahārāja (of Mithila?) L., 2179.

Dānasāra or Aghabādava of Visvesvara Bhatta (Baroda Oriental Institute, 7129), the author of Madanapārijāta (c. 1380 A.D.)

Dānārnava composed for Queen Dhīramatī (c. 1400 A.D.); Madras Orl. MSS. Lib., 3209.

Dānoddyota by Kṛṣṇarāma (N.W., 106, 174).

Mahādānapaddhati of Rūpanārāyana (I.O. Cat., p. 550) cited by Vācaspati Misra (c. 1450 A.D.).

Mahādānanirnaya of Bhairavendra of Mithilā (supposed to have been composed by Vācaspati Misra; Haraprasād, Cat., 36, 122. Ulwar, Catl. 1413).

Tulādānavidhi of Nārāyana Bhatta, son of Rāmesvara (c. 1550 A.D.).

॥ श्रीः ॥

श्रीमह्रक्ष्मीधरविरचितः

कृत्यकल्पतरुः दानकाण्डम्

•

मङ्गलाचरणम्

ॐ नमो विघराजाय निर्विद्यफलदायिने।

येनाऽविच्छेदवेदध्वनिह्नकिलिभः श्रोत्रियाणां पुरीभिः फुल्लाञ्जामोदमाद्यनमधुकरमुखरव्योमभागैस्तडागैः। चक्रे धात्री पवित्रा विभवविनरणैरधिवाञ्छातिरिक्तैः स श्रीमानेष लक्ष्मीधर इह तनुने पश्चमं दानकाण्डम्।

प्रतिज्ञा (विषयनिर्देशः)

दानस्वरूपमाचष्टे देयादेयविवेचनम् । पात्राणां लक्षणं सम्यक् महादानानि षोडश ॥

The I.O. Ms. contains six leaves in the beginning belonging to a Nyāya work. कल्पतर begins from the 6th leaf.

A. S. B. Ms. begins: श्रीगणेशाय—The Ms. is torn.

- 1 A. S. B., इतकलितः
- 2 A. S. B., प्रोभिः

अत्र पर्वितदानानि गुडधेन्वादिकानि च।
तथा हेमगवीदानं ट्दानं च वृषभस्य च॥
दानं कृष्णाजिनस्याऽपि भूमिदानमतः परम् ।
सुवर्णदानमप्यत्र विद्यादानं वदत्यसौ॥
कल्पदानं तथौ दानं दानं नक्षत्रलक्षितम्।
अन्नदानमथाऽऽरोग्यदानं वक्ति द्विजोत्तमः॥
अभयस्य तथा दानं व्वदत्येष सुपुण्यधीः।
तथा प्रकीर्णदानानि वापीकूपसरोविधिम्॥
आरामस्य प्रतिष्ठां च दानमाश्रयलक्षणम्।
दानकाण्डेऽत्र पर्वाणि कमाद्वाविद्यातिर्मता॥

¹ Lost in A. S. B.

² I. O., प्रदानं for दानं च

³ A. S. B. and I. O., अनन्तरम्

⁴ І.О., रूप्यदानं

⁵ A. S. B. and I. O., वर्णयत्येष

दानस्वरूपम्

अथ दानधर्मः

तत्र व्यासः महाभारते ।

वणीनामाश्रमाणां च चातुर्वणे युधिष्ठिर। दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा व्यासेन भाषितम् ॥ यहदासि विशिष्टेभ्यो यचाऽश्वासि दिने दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्याऽपि रक्षसि॥ यहदाति यदशाति तदेव धनिनो धनम्। अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारेरपि धनैरपि ॥ अहन्यहिन याचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा। मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिने दिने ॥ आयाससारलब्धस्य अाणेभ्योऽपि गरीयसः। गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः॥ किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भङ्करश्रियः। यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाइवतम्॥ यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्त्तिये। यत् परित्यज्य गन्तव्यं तद्धनं किं न दीयते ॥ जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवाः।

¹ A. S. B. omits महाभारते

² A. S. B., वक्ष्यसि

³ A. S. B. and I. O., आयासकात

⁴ A. S. B. is defective here.

मफलं जीवितं तस्य आत्मार्थे को न जीवित ॥ किं कायेन सुपृष्टेन बलिना चिरजीविना। यम्र सत्वोपकाराय तज्जीवितमनर्थकम् ॥ ग्रासादर्जमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते। इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ किं देहेन सुपुष्टेन सुपुष्टमपि यास्यति। अदाता पुरुषस्त्यागी 'स्वधनं त्यज्य गच्छति ॥ दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति । प्राणिनां सति ²मर्तेच्ये यः कृतार्थो मृतो न सः ॥ अकृतार्थस्य यो मृत्युरन्तरं प्रलयो हि सः । अनाहृतेषु यद्तं यच दत्तमयाचितम्॥ भविष्यति युगस्यान्तस्तस्याञ्नती न भविष्यति । मृतवत्सा यथा गौवैं तृष्णा लुध्वा न दुह्यने ॥ परस्परस्य³ दानानि लोकयात्रा न धर्मवत्। अदृष्टमर्तुते दानं दृष्ट्वा चैव न दृश्यते ॥ पुनरागमनं नास्ति तस्य दानमनन्तकम्⁴।

मत्स्यपुराणे

न्यायेनाऽर्जनमर्थानां वर्द्धनं चाऽभिरक्षणम् । सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पट्यते ॥

- 1 I. O. and A. S. B., धनमुत्स्ज्य
- 2 From मर्तेच्य to मृत्युरन्तरम् in the next line the matter is missing in A. S. B.
- 3 The is missing, in A. S. B.
- 4 A. S. B., अनर्थकम्

दानस्वरूपम्

अथ दानस्वरूपम्

तम्र देवलः

अधातो दानविधिं व्याख्यास्यामः।

अर्थानामुदिते पात्रे अद्यया 'प्रतिपादितम् । दानमित्यभिनिर्दिष्टं च्याख्यानं तस्य वक्ष्यते ॥

'उदिने' शास्त्रप्रतिपादिने।

द्विहेतुः षडिधिष्ठानं षडङ्गं षिट्विपाकयुक् ।
चतुःप्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं दानमुच्यते ॥
नाऽल्पत्वं न बहुत्वं वा दानस्याऽभ्युदयावहम् ।
श्रद्धा भक्तिश्च दानानां वृद्धिक्षयकरे हि ते ॥
धर्ममर्थं च कामं च त्रीडाहर्षभयानि च ।
अधिष्ठानानि दानानां षडेतानि प्रचक्षते ॥
पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनवेश्य प्रयोजनम् ।
केवलं धर्मबुद्ध्या यद्धमदानं तदुच्यते ॥
प्रयोजनमवेश्यैव प्रसङ्गात् यत् प्रदीयते ।
तदर्थदानमित्याहुः इहैकफलहेतुकम् ॥
स्त्रीयानमृगयाक्षाणां प्रसङ्गावत्प्रदीयते ।
अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते ॥

¹ A. S. B., प्रतिपादनम्

² I. O. and A. S. B., अहतेषु

संसदि बीडया 'श्रत्या योषिद्धयो यत् प्रदीयते। अयाचितश्चेत्तरानं बीडादानमिति स्पृतम् ॥ हड्डा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षवचत्प्रदीयते। हर्षदानमिति प्राहुः दानं तद्धर्मचिन्तकाः॥ आक्रोशानर्थहिंस्राणां प्रतीकाराय यद्गयात्। दीयते व श्वपकर्तृभयो भयदानं तद्वच्यते ॥ दाता प्रतिग्रहीता च श्रद्धा देयं च धर्मयुक्। देशकालै। च दानानामङ्गान्येतानि षड्विदुः॥ अपापरोगी धर्मातमा दितसरव्यसनः ग्रुचिः। अनिन्यजीवकर्मा⁵ च षड्भिर्दाता प्रशस्यते ॥ त्रिश्रहः कशवृत्तिश्च घुणालः सकलेन्द्रियः। विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते ॥ सीम्ख्याद्यतिसम्ब्रीतिर्धिनां दर्शने सदा। सत्कृतिश्चाऽनसूया च तदा श्रद्धेति कीर्त्यते ॥ अपराबाधमक्केशं ⁸स्वयत्नेनाऽर्जितं धनम् । स्वल्पं वा विपूलं वाऽपि देयमित्यभिधीयते ॥

¹ Thus I. O.; श्रुत्यवाचोंऽधेंभ्यः प्रयाचितमर्थिभ्यो यत्प्रदीयते is the corrupt reading of Udaipur Ms.

² I. O., प्रयाचितश्चेत्

³ A. S. B., सिंहानां

⁴ І. О., चापकर्तृभ्यः

⁵ Whole line missing in A. S. B.

⁶ I. O., त्रिशुल्कः

⁷ I. O., द्यभि

⁸ I. O. and A. S. B., प्रयत्नेन

यत्र यदुर्लभं द्रव्यं यस्मिन् कालेऽपि बा पुनः। दानाहीं देशकाली ती स्यातां श्रेष्ठी न चाऽन्यथा ॥ अवस्थादेशकालानां पात्रदात्रोश्च सम्पदाम्। हीनं चाऽपि भवेच्छेष्ठं श्रेष्ठं वाऽप्यन्यथा 'भवेत ॥ दुष्फलं निष्फलं हीनं तुल्यं विपुलमक्षयम्। षड्विपाकयुगुद्दिष्टं षडेतानि विपाकतः॥ नास्तिकस्तेनहिंस्रेभ्यो जाराय पतिताय च। पिद्युनभूणहत्तृभ्यः प्रदत्तं दुष्फलं भवेत्²॥ महद्रप्यफलं दानं श्रद्धया ^अपरिवर्ज्जितम् । परबाधाकरं दानं परमप्यल्पतां ब्रजेत्॥ यथोक्तमपि ⁴यदानं चित्तेन कलुषेण तु⁵। तेन⁶ सङ्कलपदोषेण दानं तुल्यफलं भवेत्॥ युक्ताङ्गेस्सकलैः षड्भिर्दानं स्याद्विपुलोदयम् । अनुकोशवशाहमं दानमक्षयतां व्रजेत्॥ ध्वमाजस्रिकं काम्यं नैमित्तिकमिति कमात्। वैदिको दानमार्गोऽयं चतुर्द्धा वर्ण्यने द्विजैः॥ प्रपारामतडागादि सर्वकालफलं भ्रवम् ।

- 1 Udaipur Ms., लभेत्
- 2 I.O., लभेत्
- 3 I. O. and A. S. B., परिवर्तितम्
- 4 I. O. and A. S. B., यरन
- 5 I.O., बा
- 6 A. S. B., तचु
- 7 I.O., आजिक्सके
- 8 I. O. and A. S. B., वैदिकै: दानमार्गोऽपि

तदाजस्रिकमित्याहुः दीयते यद्दिने दिने ॥ 'अपत्यविजयैइवर्यस्त्रीबालार्थं यदिज्यते । इज्यासंज्ञन्त तद्दानं वामित्यभिधीयते॥ कालापेक्षं ³कियापेक्षमन्वापेक्षमिति स्मृतौ⁴। त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं सहोमं होमवर्जितम् ॥ नवोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः। अधमानीति शेषाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः॥ अन्नं द्धि मधु त्राणं गोभुरुक्माइवदन्तिनः। दानान्युत्तमदानानि^६ उत्तमद्रव्यदानतः ॥ विद्यादाच्छादनावासपरिभोगौषधानि च। दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः॥ उपानत्प्रेंखदानानि छन्नपात्रासनानि च । दीपकाष्ट्रफलादीनि चरमं बहुवार्षिकम् ॥ बहुत्वादनुजातानां संख्या ⁷द्योषेषु नेष्यते । अधमान्यवशिष्टानि सर्वदानान्यतो विदुः॥ इष्टं दत्तमधीतं ^कच विनइयत्यनुकीर्त्तनात्।

- 1 I. O. and A. S. B., अपन्यविजयंस्वर्य
- 2 I. O. and A. S. B., काम्यमित्यभिधीयते
- 3 A. S. B., त्रियापेक्षम
- 4 A. S. B., स्मृतम्
- 5 A. S. B., न चोत्तमानि
- 6 I.O., and A. S. B., दानायुत्तम
- 7 A. S. B., देशेषु नेक्ष्यते
- 8 I. O. वा; the whole s'loka is missing in A. S. B.; Udaipur Ms. is corrupt and reads श्री क शोचनाभ्यां in the second line.

इलाघातुशोचनाभ्यां च भग्नतेजा विषद्यते॥
तस्मादात्मकृतं पुण्यं न वृथा परिकीर्त्तयेत्।
भुक्तवानिति तं 'प्राहुस्तमेवं कृतवादिनः॥
एवं* सर्वगुणोपेतमुक्तदोषैः विवर्जितम्।
इह³ कीर्ति वदान्याख्यां स्कीतान् भोगान् त्रिविष्टपे।
दानं श्रद्धां तृतीयेऽपि जन्मनि प्रसवोक्तमे॥
सर्वेषामपि दानानां अन्नदानमनुक्तमम्।
कोऽन्योऽस्ति प्राणदादस्माद्विशिष्टो नाऽन्नदात् परः॥
अन्यायाधिगनां दत्वा सकलां वसुधामपि।
श्रद्धावर्जमपात्राय न किश्चित् गतिमाप्नुयात्॥
प्रदाय भानुमूर्तिं च श्रद्धाभिक्तसमन्वितम्।
महते पात्रभृताय सर्वाभ्युदयमाप्नुयात्॥

'द्विहेतुः' वक्ष्यमाणश्रद्धाभक्तिरूपहेतुभेदेन। 'अधिष्ठा-नानि' आश्रयाणि। 'देयं' तत्वेन देयं द्रव्यम्। 'धर्मयुक्' धर्म-युक्तम्। न्यायार्जितमित्यन्यः। 'पापरोगो' राजयक्ष्मादयः। 'सकलेन्द्रियः' अविकलेन्द्रियः। 'दुष्फलं' विपरीतफलम्। 'परं' श्रेष्ठम्। 'अनुक्रोद्यो' दया। 'परिभोगसाधनं' ⁵खद्वा-

¹ I. O., तं प्राहुः तमेव कृतवादिनः

^{*} From here there is a big gap up to येन येन on page 11, which is filled up in the text from I. O.

² A. S. B., विवर्जितः

³ A. S. B., तम् फलम्

⁴ A. S. B., शाकमुधि वा

⁵ A. S. B., गर्तासनादि

सनादि । 'बहुवार्षिकं' बहूनि वर्षाणि प्राप्तं 'धरातलमिति यावत् । एतेनोत्तममपि जीर्णतां प्राप्तमधमं भवति । 'स्राघा' प्रशंसा, "षृथावक्ता' प्रयोजनव्यतिरेकेण । 'प्रसवोत्तमे' प्रसूचतेऽनेनेति 'प्रसवः' कुलम् । तस्मिन्नुत्तमे ।

मनुः

श्रद्धयेष्टं च पूर्तं च नित्यं कुर्यात् प्रयक्षतः । श्रद्धाकृते विक्षये ते भवतः खागतैर्धनैः ॥ दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्तिकम् । परितुष्टेन भावेन पात्रमासाच शक्तितः॥ यत्किश्चिदपि दातव्यं याचते विचाऽनसूयया। उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं यत्तारयति सर्वतः॥

'स्वागतैः' न्यायार्जितैः। 'ऐष्टिकं' इष्टी यज्ञे यद्दीयते दक्ष-णादि। "बहिर्वेदि च यद्दानं तत् पौर्तिकं" इति मेधातिथिः।

याज्ञवल्क्यः

गोभूतिलहिरण्यादि पान्ने दातव्यमर्चितम् । नाऽपान्ने विदुषा किश्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥

- 1 A. S. B., पुरातनन्विति
- 2 A. S. B., रलाघा, प्रशंसा वृथा रक्षादिप्रयोजनव्यतिरेकेण, प्रसंबोत्तमे
- 3 A. S. B., अभ्यदये
- 4 A. S. B., पूर्तिकम्
- 5 A. S. B., नाइनस्यया

दातव्यं प्रत्यहं पात्रे 'निमित्ते सविशेषतः। याचितेनाऽपि दातव्यं श्रद्धापूतेन शक्तितः॥ येन येन हि भावेन यचहानं प्रयच्छति। तेन तेन हि भावेन प्राप्नोति प्रतिपूजितः॥ 'येन येन हि भावेन' राजसतामसादिना।

महाभारते

दातव्यभिति यहानं दीयतेऽनुपकारिणे।
देशे काले च पान्ने च तहानं सात्विकं विदुः॥
यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुह्दिश्य वा पुनः।
दीयते च परिक्षिष्टं तहानं राजसं विदुः॥
अदेशकाले यहानमपान्नेभ्यः प्रदीयते।
असत्कृतमवज्ञानं तत्तामसमुदाहृतम्॥

याज्ञवल्क्यः

देयं प्रतिश्रुतं चैव दत्वा नाऽपहरेत् पुनः। यमः

यब वाचा प्रतिज्ञातं कर्मणा नोपपादितम्।
तद्धनं ऋणसंयुक्तं इह लोके परत्र च॥
सप्त जातान्नरो हन्यात् वर्त्तमानांश्च सप्त च।
अतिकान्तान् सप्त हन्यादप्रयच्छन् प्रतिश्चतम्॥
प्रतिश्चताप्रदानेन दत्तस्याऽऽच्छेदनेन च।
जनमप्रभृति यत्पुण्यं तत्सर्वं तस्य नइयति॥

¹ A. S. B., निमित्तेषु

आज्ञां कृत्वा ह्यदातारं दानकाले निषेधकम् । दत्वा सन्तप्यते यस्तु तमाहुई ह्याचातिनम् ॥

महाभारते

ब्राह्मणं स्वयमाहूय भिक्षाधं कृशवृत्तिकम्। ब्रुयान्नास्तीति यः पश्चात्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम्॥

तथा²

संश्रुत्य यो न दित्सेत याचित्वा यश्च नेच्छति । उभावनृतिनावेतौ मृषा पापमवाप्नुतः॥

गौतमः

प्रतिश्चत्याऽप्यधर्मसंयुक्ताय न दचात्॥ नारदः

ब्राह्मणस्य च यद्देयं सान्वयस्य च नास्ति सः³। सकुल्ये तस्य निनयेत्तदभावेऽस्य बन्धुषु॥ यदा तु न सकुल्यः स्यान्न च सम्बन्धिबान्धवाः। दद्यात्सजातिशिष्येभ्यस्तदभावेऽप्सु निक्षिपेत्॥

यमः

योऽर्चितः प्रतिगृह्णाति योऽर्चियित्वा प्रयच्छति । ताबुभौ वसतः स्वर्गे विपरीते विपर्ययः॥

¹ I. O. and A. S. B., घातकम्

² I. O. omits तथा

³ I.O., नास्ति कः

दानं हि बहुमानाचो गुणवद्भ्यः प्रयच्छति ।
स तु प्रेत्य धनं लब्ध्वा पुत्रपौत्रैः सहाऽइत्ते ॥
परं चानुपहत्येह दानं दत्वा विचक्षणः ।
सुखोदयं सुखोदकं प्रेत्य वै लभते धनम् ॥
योऽसङ्ग्यः प्रतिगृह्याऽपि पुनः सद्भ्यः प्रयच्छति ।
आत्मानं संक्रमं कृत्वा परांस्तारयते हि सः ॥
तस्मान्तृल्यविशिष्टेभ्यो दानं दचात्प्रयक्षतः ।
विचातपस्समृद्धा हि तारयन्ति द्विजोत्तमाः ॥

'अनुपहत्य' पीडामनुत्पाद्य । 'असद्भ्यो' निन्दिते-भ्यः । 'तुल्यः' अनिन्दितः । गुणवत उत्तमं फलम् ॥

बृहस्पतिः

कृते प्रयच्छते गत्वा त्रेतायां दीयते गृहे।
द्वापरे प्रार्थयति च कलौ चाऽनुगमान्विते॥
सर्वत्र गुणवद्दानं इवपाकादिष्वपि स्मृतम्।
देशे काले विधानेन पात्रे दत्तं विशेषतः॥

¹ I.O. omts यो

² I.O., तत्र

³ I.O., द्विचक्षणः

⁴ I.O., समृद्धा

⁵ I. O. omits this वाक्य

⁶ I. O. and A. S. B., प्रदीयते

मन्त्रादिदोषात्' होमे तु तपसीन्द्रियदोषतः।
न्यूतता स्यान्न दाने तु श्रद्धायुक्ते भवेत्कचित्॥

आपस्तम्बः

देशतः कालतः शौचतः सम्यक् ²प्रतिगृह्णीयात्

इति दानानि प्रतिपादयति । 'देशतः' अयागादौ । 'कालतः' ग्रहणादौ । 'शौचतः' स्नानादिना ।

दक्षः

दानं च विधिवद्देयं काले पात्रे गुणान्विते । ⁴उदकस्तुतिमभिधाय हारीतः

तस्मादाद्भिरवोक्ष्य दचादालभ्य वा।

'अवोक्ष्य' प्रोक्षणं कृत्वा । 'आलभ्य' सोदकेन पाणिन स्पृष्ट्वा ।

आपस्तम्बः

सर्वाण्युदकपूर्वाणि दानानि यथा श्रुतिविहारे।

'विहारे' यज्ञे अन्वाहार्यदानादौ । 'यथाश्रुति' यावदेव श्रुतं तावदेव कुर्यान्नोदकपूर्वकतादिनियम इत्यर्थः।

¹ Line omitted by Udaipur Ms., I. O. and A. S. B.

² I. O., प्रहीतभूत

³ I. O., वाराणस्थादी

⁴ Passage corrupt; corrected following I. O.

गौतमः

स्वस्तिवाच्य भिक्षादानमप्पूर्व 'दचा। त्रिषु वैवंधर्मसु²

शातातपः

अभिगम्य तु यहानं यच दानमयाचितम्। विद्यते सागरस्यान्तस्तस्याऽन्तो नैव विद्यते॥ प्रच्छन्नानि च दानानि ज्ञानं च निरहंकृतम्। तपांसि च सुगुप्तानि तेषां फलमनन्तकम्॥

यमः 3

यतीनां परमो धर्मस्त्वनाहारो वनौकसाम्। दानमेव गृहस्थानां शुश्रूषा ब्रह्मचारिणाम्॥ यतीनां परमो धर्मो यद्योगेनाऽऽत्मदर्शनम्।

- 1 Udaipur Ms. अप्यूर्ध
- 2 I. O. and A. S. B., धर्मेषु
- 3 I. O. and A. S. B transpose the two lines and ascribe them to यम

२

अथ देयादेयानि

बृहस्पतिः 1

कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं यदतिरिच्यते । मध्वास्वादे विषं पश्चादातुर्द्धमीं ऽन्यथा भवेत्॥

मनुः

शक्तः परजने दाता स्वजने दुःखजीविति ।
मध्वापानो विषाखादः स धर्मप्रतिरूपकः ॥
भृत्यानामुपरोधेन यः करोत्यौर्ध्वदैहिकम् ।
तद्भवत्यशुभोदर्भं अजीवनोऽपि मृतस्य च ॥

कात्यायनः

सर्वस्वगृहवर्ज्यन्तु कुटुम्बभरणादिकम् । यद्भव्यं तत्स्वकं देयं ⁵न देयं स्यात्ततोऽन्यथा ॥

याज्ञवल्क्यः

कुटुम्बस्याऽविरोधेन देयं दारसुताहते। नाऽन्वये सति सर्वस्वं यचाऽन्यस्मै प्रतिश्चतम्॥

- 1 A. S. B. and I. O., तत्र
- 2 I. O., प्रतिरूपकम्
- 3 A. S. B and I. O., तद्भवेद
- 4 І.О., जीवतोऽस्य
- 5 I. O., अदेयं स्यादतोऽन्यथा
- 6 A. S. B., स्वकुटुम्बाविरोधेन

'अन्वये' सन्ताने।

दक्षः

सामान्यं याचितं न्यासमाधिर्दाराश्च तद्धनम् । अन्वाहितं च निक्षेपः सर्वस्वं चाऽन्वयं सति ॥ आपत्स्विप न देयानि नव वस्तूनि पण्डितैः । यो ददाति स मृढात्मा प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥

'सामान्यम्' अनेकस्वामिकम्" । 'याचितं' संव्यवहारा-र्थ याचित्वा आनीतं वस्त्रालङ्कारादि । 'न्यासः' गृहस्वा-मिने दर्शयित्वा तत्परोक्षमेव गृहजनहस्ते गृहस्वामिने समर्पणीयमिति द्रव्यस्थापनम् । 'तद्धनं' व्दारघनम् । 'अन्वाहितं' यदेकस्य हस्ते निहितं द्रव्यं तेनाप्यनु पश्चा-दन्यहस्ते स्वामिने व्देहीति निहितम् । 'निःक्षेपो' गृहस्वा-मिनः समक्षं द्रव्यस्थापनम् ।

कात्यायनः

विक्रयं चैव दानं च न °नेयाः स्युरनिच्छवः।

- 1 I. ()., नर: for हि सः
- 2 I. ()., स्वम् for स्वामिकम्
- 3 1. ()., परीक्षतः
- · I. ()., हस्तेन
- 5 I. O. omits दारधनम्
- 6 I.O., अन्नाहितम्
- 7 A. S. B and I. O., अन्यस्य इस्ते
- 8 I. O. omits देहीति निहितम्
- 9 A. S. B., न देयाः

दाराः पुत्राश्च सर्वस्वमात्मनैव' तु योजयेत् ॥ आपत्काले तु कर्तव्यं दानं विक्रय एव च²। अन्यथा न प्रवर्तेत इति ³शास्त्रेषु निश्चयः॥

"आपत्काले तु कर्तव्यं दानं विक्रय एव "वे"ति "स्वकी-यविक्रयेच्छुदारादिविषयम् । यत्तु दाराणां 'आपत्स्विप न देयत्विम'ति दक्षेणाऽदेयत्वमुक्तं तत्स्वदानविक्रयेच्छु-दारादिविषयम् ।

वसिष्ठः

शुक्रशोणितसम्भवः पुरुषो मानापितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानविकयपरित्यागेषु मानापितरौ प्रभवनः। न त्वेकं पुत्रं दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वा। स हि सम्नानाय पूर्वेषाम् ¹⁰न तु स्त्री पुत्रं दचान्प्रतिगृह्णीयाद्वाऽन्यत्राऽनुज्ञानाद्वर्तुः।

यमः

परिभुक्तमवज्ञानमपर्याप्तमसंस्कृतम्।

- 1 I. O., आत्मन्येव
- 2 I.O, वा for च
- 3 I. O., **গান্দ** [বি] নিশ্বयः
- 4 I.O., at for a
- 5 I. O., स्वदान
- 6 I.O., न देयानीति
- 7 І.О., विक्रेयानिच्छ
- 8 A. S. B and I. O., दारविपयम्
- 9 I. O., सर्वेषाम्
- 10 I. O. omits न तु

यः प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तद्भरमन्यवातिष्ठते ॥

'परिभुक्तं' गृहीतोपभोगं वस्त्रादि । 'अपर्याप्तं' स्वका-यीक्षमं जरद्रवादि ।

रामायणे

नावज्ञाय प्रदातव्यं किश्चिद्वा² केनचित् क्वित्। अवज्ञया ³तु यहत्तं दातुस्तहोषमावहेत्॥

शातातपः⁴

वेदविक्रयनिर्दिष्टं स्त्रीषु यचार्जिनं धनम्। अदेयं पितृदेवेभ्यो यच स्त्रीबादुपागनम्॥

'वेदविकयनिर्दिष्टं' वेदविकयेण च धनेन निर्दिइयते यत् तत्तथा । 'स्त्रीषु यचार्जिनं' क्लीव्यापारोपजीवनेन यल्लब्धम् ।

वृद्धशातातपः

द्रव्येणाऽन्यायलब्धेन यः करोत्यौद्धेदेहिकम् । न स तत्फलमामोति तस्याऽर्थस्य दुरागमात् ॥

- 1 Udaipur Ms. reads wrongly भस्तान्यवतिष्ठते
- 2 I. U., यत्किश्चित्
- 3 I.O., हि for न
- 4 1. O. has this verse after the verse of गृद्धशातवपः below.
- 5 A. S. B. and I. O., वेदविकयेण लब्धमेनदिति यशिदिंश्यते
- 6 I.O. interpolates धर्न between आर्जित and स्रीव्यापार

यमः

सुवर्णरजतं ताम्नं यतिभ्यो यः प्रयच्छति । न तत्फलमवामोति तत्रैव परिवर्त्तते ॥ 'तत्रैव परिवर्त्तते' पारलौकिकं न भजने' इत्यर्थः ॥

देवलः

पक्तमन्नं गृहस्थस्य वानप्रस्थस्य गोरसः । वृत्तिश्च भेक्ष्यवृत्तिभ्यो न देयं पुण्यमिच्छता ॥ 'वृत्तिः' भिक्षानिरिक्तं वर्त्तनम् ।

तथा

न शृद्राय ⁴ घृतं दद्यात् स्वस्ति क्षीरं ⁵तिलान् दिध । न शृद्रात् प्रतिगृद्धीयात्तेषामन्यभिवेदयेत् ॥ गोरसं काश्चनं क्षेत्रं गास्तिलान्मधुसर्पिषी । तथा सर्वानिमांश्चापि चाण्डालेभ्यो न दापयेत् ॥ 'तेषाम्' हविरादीनाम् ॥

शङ्कलिखितौ

कुसरपायसापूपदधिमधुचृतकृष्णाजिनानि शुद्रेभ्यो न

- 1 I.O., न भवति
- 2 I. O., गोरसा.
- 3 I. O., बृश्तिं च भैक्ष्यवृत्तांनां
- 4 І.О., हविर्देशान्
- 5 I.O., घृतं मधु for तिलान् दिध
- 6 A. S. B an dI. O., सर्वान् रसांद्रचापि

दचात्। 'नोपाकृतं किश्चित्।

अङ्गिराः

बहुभ्यो न प्रदेयानि गौगैंहं शयनं स्त्रियः। विविक्तदक्षिणा² त्वेषां³ दानारं तारयन्ति हि॥ एका⁴ एकस्य दातव्या न बहुभ्यः कथश्चन। सा तु विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलम्॥ देवतानां गुरूणाश्च मातापित्रोस्तथैव च। पुण्यं देयं प्रयक्षेन नाऽपुण्यं चोदितं क्वित्॥

यमः

कल्मषं ब्राह्मणे दस्वा दाता यात्यशुभां गतिम्। जीणों ⁵निमोंकनिर्मुक्तः पन्नगेन्द्रः क्षितौ यथा॥

नन्दिपुराण

पापदः पापमामोति नरं। लक्षगुणं सदा।
पुण्यदः पुण्यमामोति शतशोऽथ सहस्रशः॥
तथा पात्रविशेषण दानं स्यादुत्तरोत्तरम्।
गुरुमातृपितृब्रह्मवादिनां दीयते तु यत्॥
तल्लक्षगुणितं विद्यात् पुण्यं वा पापमेव वा।

¹ A. S. B., नोपकृतं ; I. O., ने।पाहतं

² A. S. B. and I. O., विभक्त

eta $A. \, S. \, B.$, दक्षिणा होषा ; $I. \, ()$., दक्षिणा स्वेता

⁴ I.O., एकैका हि

⁵ I. O., जार्णनिर्मोकनिर्मुक्तः

यमः¹

देवमाल्यापनयनं देवागारसमूहनम् ।
माल्यप्रदानं देवानां गोप्रदानसमं स्मृतम् ॥
अर्चनं चैव विप्राणां द्विजोच्छिष्टापकर्षणम् ।
पादशौचप्रदानं च अकल्यपरिचारणम् ॥
पादाभ्यङ्गप्रदानं च गात्रसंवाहनं तथा ।
गवां कण्ड्यनं चैव ग्रासदानाभिवन्दने ॥
भिक्षादीपप्रदानं च तथैवातिथिपुजनम् ।
एकैकस्य फलं प्राह गोप्रदानसमं यमः ॥

'अकल्यपरिचारणं' रोगिचिकित्सा । 'गात्रसंवाहनं' अङ्गमर्दनम्।

हारीनः

असत्द्रव्यप्रदानं अस्वर्गं यच दत्वा परितप्यतं तदा-ऽदानमफलम्, यचापकारिणं ददाति तनमात्रपरिशिष्टम्⁵, यच सोपधं ददाति अभ्याश्रावितमल्पफलम्⁶, यचापात्राय ददाति अनिष्टदानं भवति, यच दत्वा परिकीर्त्यते, यच्च समयदान मासुरं, यचाऽश्रद्धया ददाति क्रोधाद्राक्षसम्, यचाऽऽकृइय

¹ A. S. B. and I. O. supply यम:—देवमाल्य etc.

² A. S. B and I. O., अपने सर्वे॰

³ I.O., पदाभ्यक्त

⁴ І.О., अभिनन्दने

⁵ I. O., परिक्लिप्ट

⁶ I.O., अकले

ददाति दत्वा चाऽऽकोशिति असत्कृतं पैशाचम्, यद्यावज्ञातं ददाति दत्वा चाऽवज्ञायते मुमूर्षुस्तत्तामसम्, यद्याप्राकृतो ददाति उएते दानोपसर्गाः। यैरुपसृष्टं दानमसिद्धमसम्बद्धमस्वर्थमयशस्यं अध्वमफलं वा।

'तदाऽदानम्' तस्मिन्नेव सङ्गल्पकाले दीयमानद्रव्यास-मर्पणम्। 'उपकारिणे' प्रत्युपकारसमीह्येत्यर्थः। 'तन्मान्नं' यावद्द्तं तावन्मात्रम्। 'सोप्धं' स्नेहान्युपाधिसहितम्। 'अ-भ्याश्रावितं' लोकप्रतीत्यर्थं प्रख्यापितम्। 'अनिष्टदानं' शत्रवे दानम्। 'स्मयदानं' स्मयो न मादृशोऽन्यो दाताऽस्ती-त्येवंविधो भावविशेषः'। तेन भावविशेषेण यद्दानम्। 'अप्राकृतो' मन्त्रादिः।

शानानपः

प्रश्नपूर्व तु यो दचाद् ब्राह्मणाय प्रतिग्रहम्। स पूर्व ⁶निरयं यानि ब्राह्मणस्नदनन्तरम्॥

- 1 Λ , S, B, अवजानीते
- 2 A. S. B., ब्राक्टने
- 3 A. S. B. interpolates before एते 'अध्नुवफलं भवति अत्पफलं वा तर्हि अदानम्'।
- 4 I.O., अधुवफलं भवत्यफलं
- 5 1. 0., संकल्प्याकाले
- B I. O., प्रसिध्यर्थ
- 7 I. O., विशेषतः
- 8 I.O., नरकम्

'प्रइनपूर्व' 'अमुं खण्डं बहु वा स्वविलितं(?) यदि पठ-सि तदा तव तावददामीति प्रइनपूर्वम् ।

यमः²

अवमानेन यो दचाद् गृह्णीयाचः प्रतिग्रहम्। तावुभौ नरके मग्नौ वसेतां शरदां शतम्॥

मनुः

यज्ञोऽनृतेन क्षरित तपः क्षरित विस्मयात्। आयुर्विप्रापवादेन दानं च परिकीर्त्तनात्॥

शातातपः

मा ददस्वेति यः कुर्याद्भव्यग्री ब्राह्मणेषु च। तिर्यग्योनिशनं गत्वा चाण्डालेष्वभिजायने॥

यमः

कन्याप्रदाने यज्ञे वा ह्यन्यस्मिन् धर्मसङ्कटे । विद्यमाचरते यस्तु तमाहुर्बद्यघातकम् ॥ स्नातानामनुलिप्तानां लालसानां मनीषिणाम् । नरस्तु मृहभावेन विद्यकृत् ब्रह्मघातकः ॥

- 1 A. S. B and I. O. have after, प्रदनपूर्व 'सशस्त्रालितममुं वेदभागं पठिस तदा तवेदं ददामी'ति व्यवस्थापूर्वम् ।
- 2 यम is not mentioned in A. S. B. and I. O.
- 3 A. S. B and I. O., ब्र्याहब्यानी
- 4 I.O., बिध्न्यं स्यान्

ब्राह्मणानां समेतानां सर्वेषां पठतामि । विव्रमाचरते यस्तु तमाहुर्ब्वह्मचातकम्॥

महाभारते

मध्यस्थस्येह विप्रस्य योऽनुचानस्य भारत । वित्तं हरति दुर्बुद्धिस्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥ चक्षुषा विप्रहीणस्य पङ्गलस्य जडस्य च । हरेत यो वै सर्वस्वं तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥ आश्रमे वा 'पुरे वाऽपि ग्रामे वा यदि वा वने । अग्निं समुत्सुजेत्कोपात्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥

तथा-

अधीयानः पण्डितम्मन्यमानो यो विद्यया हन्ति यदाः परेषाम् । ब्रह्म² गते नाऽऽचरते ब्रह्महत्यां लोकास्तस्य ह्यन्तरन्तो भवन्ति ॥

- 1 I. O., पुरे वाऽथ
- 2 A. S. B and I. O have ब्राह्मणस्तेनाऽऽहरतो ब्रह्महत्यां लोका-स्तस्य ह्यन्तरन्तो भवन्ति ।

अथ पात्राणां लक्षणम्

²तत्र यमः

शीलं संवसता ज्ञेयं शीचं संव्यवहारतः। प्रज्ञा ³सङ्कथनात् ज्ञेया त्रिभिः पात्रं परीक्ष्यते॥ 'सङ्कथनं' सुहृद्गावेन विद्याकथा।

याज्ञवल्क्यः

तपस्तप्त्वाऽसृजद्वस्या ब्राह्मणान् वेदगुप्तये।
तृष्त्यर्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च॥
सर्वस्य प्रभवो विष्राः श्रुताध्ययनशालिनः।
तेभ्यः क्रियाः पराः श्रेष्टास्तभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः॥
न विद्यया केवलया तपसा वाऽपि पान्नता।
यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्वि पात्रं प्रकीर्तितम्॥

वसिष्टः

स्वाध्यायाद्धां योनिमन्तं प्रशान्तं वैतानस्थं पापभीरुं बहुज्ञम् । स्त्रीषु क्षान्तं धार्मिकं गोशरण्यं वतैः क्लान्तं तादशं पाश्रमाहुः ॥ 'योनिमान्' प्रशस्तकुलोद्भवः । 'वैतानास्थः' अग्निहो-

- 1 A. S. B. and I. O., पात्रापात्रलक्षणम्
- 2 1.0., तत्र इति नास्ति
- 3 A. S. B and I. O., संकथनात् ; Udaipur Ms. has सुकथनात्

त्रादिकर्मपरः । 'स्त्रीषु क्षान्तः' स्त्रीविषये 'संयतः । 'गोश-रण्यः गोषु शुश्रूषारतः' ।

तथा

ये ऽक्षान्तदान्ताः श्रुतपूर्णकर्णाः जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निष्टृताः । प्रतिप्रहे सङ्कृषिताप्रहस्ता-स्ते ब्राह्मणास्तारितं समर्थाः ॥

यमः

विद्यायुक्तो धर्मशीलः प्रशान्तः क्षान्तो दान्तः सत्यवादी कृतज्ञः । कृतिग्लानो गोहितो गोशरण्यो दाता यच द्वाह्मणः पात्रमाहुः ॥ स्वाध्यायविश्वियमवांस्तपस्वी ध्यानवित्तमः । क्षान्तो दान्तः सत्यवादी विप्रः पात्रमिहोच्यते ॥ विद्यावन्तश्च य विप्राः चस्त्रवृत्ताश्च तपस्वनः । सत्यसंयमसंयुक्ताः द्वान्तिमन्तो जितेन्द्रियाः ॥ पुनन्ति दर्शनं प्राप्ताः किं पुनः सङ्गतिं गताः ।

¹ Λ. S. B., शान्तः for संयतः

² I. O., दाता यज्वा

³ I. ().. स्वाध्यायवान्

⁴ A.S.B., स्वव्रताथ

ð I. ()., ध्यानयुका∙

⁶ A. S. B., पुनर्निर्दर्शन प्राप्ताः

तेषां 'दत्वा च भुक्त्वा च प्राप्नुयुः परमां गतिम् ॥ दत्वा द्विजाय शुद्धाय दाता याति शुभां गतिम् । विद्यातपःशीलवांश्च सन्तारयति नेतरः ॥ वेदेषु च समिद्धेषु हुतं विप्रमुखादिषु । सन्तारयति दातारं महतः किं विद्यादिष ॥

महाभारते

साङ्गांश्च चतुरो वेदान् योऽधीते ्च द्विजर्षभः।
षड्भ्योऽनिवृत्तः कर्मभ्यः क्तत्पात्रमृषयो विदुः॥
'षड्भ्योऽनिवृत्तः' अध्ययनादिषट्कर्मनिरतः।

वसिष्ठः

किञ्चिद्वेदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयम् । पात्राणामपि तत्पात्रं शुद्रान्नं यस्य नोदरे ॥

सम्बर्तः

श्रोत्रियाय दरिद्राय अधिने च विशेषनः। यद्दानं दीयते तस्मै तद्दानं शुभकर्मणि॥

- 1 A. S. B. and I. O., दन्वा च भुक्त्वा, but Udaipur Ms. reads wrongly च दन्वा वितन्काच.
  - $2~{
    m I.}~{
    m O}$., बेदेन्धनसमिद्धेषु ; ${
    m A.}~{
    m S.}~{
    m B.}$, बेदेषु च समृद्धेषु
  - 3 I. O., किल्बिबादपि
  - 4 A. S. B., बै for च
  - 5 I.O., त पार्श
  - 6 A. S. B. and I. O., शुभकारकम्

व्यासः

किश्चिद्वेदमयं पात्रं किश्चित्पात्रं तपोमयम्। असङ्गीर्णं च यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति॥ 'असङ्गीर्णं च' योन्यादिसङ्करदोषरहितम्।

तथा ज्ञातातपो' दानवर्षप्रथमे

वेदपूर्णमुखं विमं ²प्रभुक्तमपि भोजयेत्। अनन्तर्षं ³ निराहारं षड्रात्रमुपवासिनम् ॥ दभीः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विदेशपतः। अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः॥

दाने व्यासः

एकोऽपि⁵ वेदविद् भुक्के षद्कर्मनिरतः शुचिः। दातुः फलमसंख्येयं जन्म जन्म तदक्षयम्॥

ज्ञातातपञ्यासौ

वेदविद्यावतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते । क्रीडन्त्योषधयः सर्वाः यास्यामः परमां गतिम् ॥

'ओषधयः' अत्राऽन्नानि ।

- ${f 1} {f A. S. B.}$,दानब्यासप्रथमे ; ${f I. O.}$, दानाध्याय
- 2 A. S. B., स्वभूकं ; I. O., ब्रभूकं
- 3 A. S. B., न तु मूर्खं, I. O., न तु शून्यं
- 4 I. O., अयते याममात्राणि
- 5 A. S. B. and I. O., यत्सिक्धं

यमः

अहिंसानिरतो नित्यं जुहानो जातवेदसम् ।
स्वाध्यायनिरतो दाता स वै ब्राह्मण उच्यते ॥
श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा ।
असंभिन्नार्थमर्यादः स वै ब्राह्मण उच्यते ॥
ॐकारपूर्विकास्तिस्नः सावित्रीर्यश्च विक्षिते ।
चिरतब्रह्मचर्यश्च स वै श्रोत्रिय उच्यते ॥
आशिषोऽप्यर्थपूजां च प्रसङ्गं न करोति यः ।
निवृत्तं लोभमोहाभ्यां तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
सत्यं दानं क्षमा शीलमानृशंस्यं दया घृणा ।
इदयन्ते यत्र लोकेऽस्मिस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥

'तिस्रो' महाव्याह्नतीरिति शेषः। 'आशिषः' आशीर्वी-दान् । अर्थार्थं धनलाभाय 'पूजा' फलपुष्पादिदानेन। 'प्रसङ्गः' अस्यासक्तिः।

वंबल:

मात्रश्च ब्राह्मणश्चेव श्रोत्रियश्च तनः परः । अनुचानस्तथा श्रृण ऋषिकल्प ऋषिर्मुनिः ॥ इत्येनेऽष्टी समुदिष्टा ब्राह्मणाः प्रथमं श्रुती । तेषां परः परः श्रेष्ठो विद्यावृत्तविद्योषतः ॥

¹ Λ. S. B. and I. O., स्वदारनिरत:

² I. O., and A S. B., विन्दति

³ I. ()., ब्रह्मचर्य च

^{1 1} S B निक्ता

ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत्। अनुपेतः कियाहीनो मात्र इत्याभिधीयते ॥ एकदेशमतिकम्य वेदस्याऽऽचारवानृजुः । स ब्राह्मण इति प्रोक्तो निर्धृतः सत्यवाक् घृणी ॥ एकां ज्ञाखां सकल्पां वा व्यवस्थियोंगैरधीत्य वा । षद्कर्मनिरतो विप्रः श्रोन्नियो नाम धर्मवित् ॥ वेदवेदाङ्गतत्वज्ञः शुद्धातमा पापवर्जितः। शेषं श्रोत्रियवत् श्रोक्तः सोऽनुचान इति स्मृतः॥ अनुचानगुणोपेनो यज्ञस्वाध्याययन्त्रितः। भ्रण इत्युच्यने शिष्टैः शेषभोजी जिनेन्द्रियः॥ वैदिकं *लौकिकं चैव सर्वज्ञानमवाप्य यः। आश्रमस्था वशी नित्यमृषिकल्प इति समृतः॥ ऊर्द्धरेतास्तपस्युग्रो नियताशी ⁶न संशयी। शापानुब्रहयोः शक्तः सत्यसन्धो भवेद्दषिः॥ निभृतः र सर्वतत्वज्ञः कामकोधविवर्जितः। ध्यानस्थो निष्कियो दान्तस्तुत्यमृत्काश्चनो मुनिः॥ एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समन्वितः।

¹ This cloka is wanting in A. S. B

 $^{2 - 1.} O_{11}$ पहिमर्जै:

³ A. S. B., धर्मतः for धर्मवित्

⁴ A. S. B., लौकिकं वैदिकम

⁵ A. S. B., शीलसंशयी

^{6 1. (),} सत्यभर्मा

⁷ A. S. B., निर्वृत्तः

त्रिशुका नाम' विपेन्द्राः पूज्यन्ते सवनादिषु ॥
प्रतिग्रहमसद्भ्योऽपि कृत्वा विप्रो यथाविधि ।
निस्तारयति दातारमात्मानं च स्वतेजसा ॥
न लोके ब्राह्मणेभ्यो ऽन्यत्पवित्रं पुण्यमेव च ।
अशक्यं च द्विजेन्द्राणां नास्ति वृत्तिवतामपि ॥
नियुक्तो ह्व्यक्व्येषु त्रिशुक्लो ब्राह्मणो द्विजैः ।
अभिभृतश्च पूर्वोक्तेदोंषैः स्पृष्टश्च नेष्यते ॥

'एकदेशातिक्रमो' वेदस्य किंचिन्न्यूनस्याऽध्ययनम् । 'निभृतः' शान्तः । 'लौकिकं' अर्जनादिज्ञानम्' । 'निष्टुक्तं' निषद्धकाम्यकर्मभ्यः। 'निष्क्रियः' अर्थार्जनादिकियारहितः । 'सवनादिषु' यज्ञादिषु 'अभिभृतः' अपकृष्टः । 'पूर्वोक्तेः' कुल-विद्याचारैः । 'दोषैः' उपपातकादिभिः ।

वसिष्टः

यं न सन्तं ⁸न चाऽसन्तं नाऽश्रुतं न बहुश्रुतम्। न ⁸सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित् स ब्राह्मणः॥

- 1 I. O., त्रिशुक्ता नाम , A. S. B., त्रिपुक्णा नाम
- 2 A. S. B., ब्रुन्तवतामपि
- 3 I. O., योक्तव्यो for नियुक्ती
- 4 A. S. B., त्रिपुक्णो त्रिपुक्तो
- 5 I. O. and Udaipur Ms.. नेष्यति ; A. S. B., नेष्यते
- 6 A. S. B., निश्रुत्तः
- 7 І.О., अर्थादिज्ञानम्
- 8 I.O., न वा सन्तं
- 9 A. S. B., न सक्तं

'सन्' 'विशिष्टाभिजनः। 'असन्' तद्विपरीतः। व्राह्म-णोत्कर्षप्रकाशनं यो न करोति स पात्रमिति (तात्पर्यम्) ।

यमशातातपौ

तपो धर्मो दया दानं सत्यं ⁴द्यौचं स्वधीर्घुणा। विद्या⁵ विज्ञानमास्तिक्यं एतद्वाह्मणलक्षणम्॥

वसिष्ठः

योगः^६ क्षमा दया दानं धर्मः सत्यं श्रुतं घृणा । विद्या विज्ञानमास्तिक्यं एतद्वाह्मणलक्षणम् ॥

पैठीनसिः7

क्षमा दमो दया दानं धर्मस्सत्यं श्रुतिर्घृणा । विद्याविज्ञानमास्तिक्यं एतद्राह्मणलक्षणम् ॥ दाता सद्विद्यया युक्तस्रेतद्राह्मणलक्षणम् । कश्चित् वृते तपो योनिः एतद्राह्मणलक्षणम् ॥

- 1 Udaipur Ms., reads wrongly विशेष्टोभि. यमः
- 2 A. S. B. and I. O., give a better reading:—तत्र एतेनात्मोरकर्षणप्रकाशनम
- 3 A. S. B. and I. O., add तात्पर्यम्
- 1. O., ज्ञानं श्रुतिः घृणा
- 5 A. S. B. and I. O., विद्या विनयमस्तेयम्
- 6 A. S. B. and I. O., योगस्तपो दया दानं सत्यं शीर्च श्रुतं घणा
- 7 A. S. B. and I. O., अधिकपाठोऽयम्
- 8 A. S. B. and I. O., supply this line which is missing in Udaipur Ms.

विद्यातपोभ्यां यो हीनो जातिब्राह्मण एव सः । केचित् विद्वानविद्वांश्च व्राह्मणो मेध्य एव सः ॥ परं वैवेतमपि च तत्।

वसिष्ठो यमश्र

द्वितीयश्चैके । ⁴अश्चोत्रिया अनन्**चाना अनग्रयः श्ट्रः** धर्माणो भवन्ति । मानवं चाञ्च श्लोकमुदाहरन्ति ।

न⁵ मृषा ब्राह्मणा क्रियाकृत्वः शीलो न दाम्भिकः। न ⁶शृद्धप्रेषणं कुर्यात् न स्तेनो न चिकित्सकः॥ अब्राह्मणोऽनधीयानो भैक्षमात्रं चरेद्दिजः⁷। तं ग्रामं दण्डयेद् राजा ⁸चौरष्टत्तिप्रदो हि सः॥

शानातपः

अब्राह्मणास्तु षट्प्रोक्ता ऋषिः शातातपोऽब्रवीत्। आद्यो राजवतस्तेषां द्वितीयः क्रयविकयी॥ तृतीयो बहुयाज्यश्च चतुर्थो ग्रामयाजकः।

- 1 A. S. B. and I. O., कविन्
- 2 I. O., ब्राह्मणो मेध्यमानवः
- 3 A. S. B. and I. O., दैवतमन्निवत्
- 4 I. O., अश्रोत्रियान् अननुवाक्यान्
- 5 I. O., नाडन्यः ब्राह्मणो भवति न कुशीलवः; A. S. B., नाडन्द् ब्राह्मणो न विषक् न कुशीलवः
- 6 I. O., न श्रुद्रप्रेषणं कुर्वन्
- 7 I. O. and A. S. B., अनता हानधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः
- 8 І: О., चौरमक्तप्रदो

पश्चमस्त्विधभूस्तेषां ग्रामस्य नगरस्य च ॥ अनागतस्तथा पूर्वां सादित्यां चैव पश्चिमाम् । नोपासीत द्विजः सन्ध्यां स वष्ठोऽब्राह्मणः वस्मृतः ॥ 'बहुयाज्यो' बहवो याज्या यस्य। 'भृतो' ग्रामस्य नगर-

'बहुयाज्यो' बहुवो याज्या यस्य। 'भृतो' ग्रामस्य नगर-स्येत्यन्वयः⁵।

वसिष्ठः⁶

उदक्यान्वासते येषां ⁷ये च केचन मानवाः । कुलं वा श्रोत्रियं येषां सर्वे ते शृद्धधर्मिणः ॥ 'अन्वासते'⁸ कर्मकाले समीप एव तिष्ठन्ते । मनुः⁸

गोरक्षकान् वाणिजकान् तथा कारुक्कशीलवान् । प्रैष्यान् वार्द्धिकांश्चैव विप्रान् शृद्रवदाचरेत्॥ ये व्यपेताः 10 स्वकर्मभ्यः परिषण्डोपजीविनः।

- 1 I. O. and A. S. B., पद्ममस्तु मृतस्तेषां, which accords better with the explanation below.
- 2 I. O. and A. S. B., अनागतां तु यः पूर्वा
- 3 I.O., शस्तो for पष्टः
- 4 I.O., मतः for स्मृतः
- 5 I. O., इत्यन्त्यः; the reading अत्रयः in Udaipur Ms. is obviously wrong.
- 6 I.O.
- 7 I. O. and A. S. B. ये व केचिदनमयः
- 8 Udaipur Ms., अध्यासते
- 9 I. O. and A. S. B.
- 10 Udaipur Ms., यो यजेत.

द्विजत्वमभिकाङ्क्षन्ति तान् वै शृद्भवदाचरेत्॥

अथ मनुः

पात्रस्य हि विशेषेण ²श्रद्धानास्त एव च । अर्ल्प वा बहु वा प्रेत्य दानस्य ³प्राप्यते फलम् ॥

दक्षः

द्यातं⁴ द्विगुणसाहस्रं अनन्तश्च यथाकमम् । दाने फलविशेषस्यादित्येषामेवमेव⁵ हि ॥

मनुदक्षव्यासाः

सममब्राह्मणे दानं ^७द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । सहस्रगुणमाचार्ये अनन्तं वेदपारगे ॥ 'अब्राह्मणो' राजभृत्यादिष्षद्विधः शातातपोक्तः ।

यमः

सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणञ्जवे । प्राधीते दातसहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥

- 1 A. S. B. and I. O., अनुकृर्वन्ति
- 2 I. O., श्रद्धानतयैव च
- 3 I.O., फलमरनुते
- 4 A. S. B., समद्विगुणसाहस्रं; I. O., समं द्विगुण॰
- 5 A. S. B. and I. O., विद्यायामेवमेव हि
- 6 Udaipur Ms. and I. O., सगुणं for द्विगुणं
- 7 I. O. substitutes for the line प्राधित इति साहस्रमनन्ते वेदपार्गे. This is noted in A. S. B. as a variant.
- 8 I. O. and A. S. B., omit the sloka.

'प्राधीतः' प्रारब्धाध्ययनः।

बृहस्पतिः

शृद्धे समगुणं दानं वैद्ये तिहुगुणं स्मृतम् । क्षित्रिये त्रिगुणं प्राहुरनन्तं व्राह्मणे स्मृतम् ॥ श्रोत्रिये चैव साहस्ं आचार्ये द्विगुणं ततः । आत्मज्ञे दातसाहस्रमनन्तं त्विग्रहोत्रिणि ॥

यमः

शृद्धे समगुणं दानं वैदये त्रिगुणमुच्यते । षङ्गणं क्षत्रिये प्राहुर्विपे ददागुणं स्मृतम् ॥

दक्षः

व्यसनार्तस्य रक्षार्थं ब्राह्मणार्थं च याचतः।
एवमन्विष्य दातव्यं सर्वदानेष्वयं विधिः॥
मातापितृविहीनं तु संस्कारैः 'ब्राह्मणादिभिः।
यस्त्थापयित तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते॥
न तपो ह्याग्रिहोत्रेण नाऽग्रिष्टोमेन लभ्यते।
यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसा विप्रेण स्थापितेन वै॥
'व्यसनं' राजचौराद्यपद्रवः। 'आपत्' दुभिक्षाद्य-

- 1 A. S. B., बहुणं ब्राह्मणे स्मृतम्
- 2 I. O., पुनः for स्मृतम्
- 3 A. S. B. and I. O., व्यसनापदणार्थं च कुदुम्बार्थं च याचते
- 4 A. S. B. and I. O., उद्वहनादिभिः
- 5 A. S. B. and I. O., न तन्त्रुयोऽप्रिहोत्रेण
- 6 Supplied by A. S. B. and I. O.

पद्रवः । आचोऽर्थशब्दोऽत्र निवृत्तिहेतुवचनः ।

मनुः

सान्तानिकं यक्ष्यमाणमध्वगं सार्ववेदसम् । गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्ध्युपतापिनः ॥ नवैतान् स्नातकान् विद्याद्वाद्याणान् धर्मभिक्षुकान् । निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविद्योषतः ॥ एतेभ्यो हि द्विजाप्रयेभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम् । इतरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नं तु विधीयते ॥

'सान्तानिकः' सन्तानप्रयोजनविवाहार्थी । 'अध्वगः' अत्र क्षीणपाथेयः । 'सार्ववेदसः' सर्वस्वदक्षिणयज्ञकृत् । 'उपतापी' व्याधिपीडितः । 'विद्याविद्रोषत' इति, अल्प-विद्यायाऽल्पं, बहुविद्याय बह्वित्यर्थः ।

गौतमः

गुर्वर्थनिवेशौषधार्थवृत्तिक्षीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयो-गवैश्वजितेषु द्रव्यसंविभागो बहिर्वेदि भिक्षमाणेषु कृता-न्नामितरेषु ।

'निवेशो' विवाहः । 'वैश्वजितः' सर्वस्वदक्षिणायै कृतविश्वजिद्यागः । 'बहिर्वेदि' ग्रहणात् एतेभ्यो बहि-

- 1 A. S. B., कृताभितरेभ्यः; citation corrupt in Mss, corrected.
- 2 A. S. B., निवेशो विवाहः; Udaipur Ms. reads wrongly विशेषो, not found in the quotation.
- 3 I. O. and A. S. B., प्रहणात् Udaipur Ms. बहिर्वेदप्रहाय

र्वेद्यपि धनमवइयं देयम् । अन्येभ्यस्तु 'अन्तर्वेद्येव धन-धान्यनियमः । बहिर्वेदि तु कृतान्नस्यैव ।

योधायनः

दिश्वीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैद्दवितेषु द्रव्यसं-विभागो यथाद्याक्ति कार्यो बहिर्वेदि भिक्षमाणेषु कृत्तान्न-मितरेषु ।

आपस्तम्बः

भिक्षणे निमित्तमाचार्यो विवाहो यज्ञो मातापित्रोर्बुभूर्षाऽईतश्च नियमविलोपः । तत्र गुणान् समीक्ष्य यथाशक्ति देयम् । इन्द्रियप्रीत्यर्थं तु भिक्षणमनिमित्तं न
तदाद्वियेत ।

'बुमूर्षां' भरणेच्छा । अर्हतश्च नियमविलोपः । अधि-कारिणामावश्यककर्मविलोपप्रसङ्गः ।

विष्णुः

पुरोहितस्त्वात्मन एव पात्रम् ।

यस्यैते पुरोहितादयः तस्यैव तेऽन्यगुणरहिता अपि पुरोहितादित्वेनैव पात्राणि।

- 1 A. S. B. and I. O., अन्तर्बेशेव धनधान्यनियमः, Udaipur Ms. reads wrongly अज्ञाचायैव
- 2 I. O., सुबाह्मण
- 3 I. O., interpolates पुरुषभिक्षेयम्
- 4 A. S. B., interpolates पुरोहित-स्वदुहितृपुत्रजामातस्थ

दाने ज्यासः

मातापितृषु यहत्तं भ्रातृषु स्वसुतासु च । जायात्मजेषु यहत्तं सोऽनिन्दस्वर्गसंक्रमः ॥ पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते । अनन्तं दुहितुर्दानं सोदर्ये दत्तमक्षयम् ॥ 'मातापितृषु यहत्तमि'त्यादीनामयमर्थः-यत् प्राति-

'मातापितृषु यहत्तमि'त्यादीनामयमथेः−यत् प्राति-स्विकं विद्याधनादि² तहत्तं विद्याष्टफलमित्यर्थः।

दक्षः

मातापित्रोर्ग्रेरी मित्रे विनीते चोपकारिणे। दीनानाथविद्यिष्टभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता³॥ अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः।

'उपकारिणि' परोपकारपरे । 'विनीतः' सुद्दिाक्षितः । 'विद्यिष्टो' गुणातिद्यायेन । परभाग्योपजीवद्यालिनः ।

संवर्त्तः

दानान्येतानि देयानि तथान्यानि च सर्वदाः। दीनान्धकृपणार्थिभ्यः श्रेयःकामेन धीमता॥

विष्णुः

न दानं यशसे [दचात्] न भयान्नोपकारिणे । न नृत्त्यगीतशीलेभ्यो धर्मोऽयमिति निश्चयः॥

- 1 І.О., जायापत्योस्तु
- 2 Udaipur Ms., विद्यावलादि
- 3 I. O. and A. S. B., दर्स तु सफल भवेत्

'उपकारिणे' आत्मोपकारकाय प्रत्युपकारसमीहयेत्यर्थः। तथा तद्धनानि राजा गृह्हीयात्।

महाभारते

तक्रकास्तद्धना राजन् तद्गृहास्तद्व्यपाश्रयाः।
अर्थिनश्च भवन्त्यर्थे तेषु दत्तं महाफलम्॥
हृतसर्वस्वहरणा निर्दोषाः प्रभविष्णुभिः।
स्पृह्रयन्ति स्वभक्तानां तेषु दत्तं महाफलम्॥
हृतस्वा हृतदाराश्च ये विप्रा देशविष्ठवे।
अर्थार्थमभिगच्छान्त तेभ्यो दत्तं महत्फलम्॥
तपस्वनस्तपोनिष्ठास्त्रथा भैक्षचराश्च ये।
अर्थिनः किश्चिदिच्छन्ति तेषां दत्तं महत्फलम्॥
'तद्गक्ताः'' तदेव दीयमानं भक्तं अदनीयं पेषां ते तथा।
एवं तद्धनादिशब्दा अपि। 'स्वभक्तानां' स्वदत्तानाम्।

अथ ज्ञातातपपराज्ञरी

सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं योऽप्यतिकमेत्।
भोजने चैव दाने च दहत्यासप्तमं कुलम्॥
वासिष्ठव्यासशातातपपराशराः, बौधायनश्च द्वितीये

यस्य त्वेकगृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः। बहुश्रुताय दातव्यं वन मूर्खस्य व्यतिक्रमः॥

- 1 A. S. B. and I. O., तद्भकाः; Udaipur Ms. reads wrongly तदुक्त
- 2 A. S. B. and I. O., नास्ति मूर्खे

ब्राह्मणातिकमो नास्ति वित्रे वेदविवर्जिते। ज्वलन्तमग्निमुत्सुज्य न हि भस्मनि हूयते॥

वसिष्ठः

यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो सृगः।
यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः॥
विद्वद्गोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते।
तान्यनावृष्टिमिच्छन्ति सहसा' जायते भयम्॥

यमः

राजघानी यथा शून्या यथा कूपश्च निर्जलः। यथा हुतमनम्रौ वा तथा दत्तं द्विजे नरे²॥

भविष्यपुराणे

यस्त्वासन्नमितकम्य ब्राह्मणं पितताहते।
दूरस्थं भोजयेत् मृढो गुणाढ्यं नरकं बजेत्॥
तस्मान्नाऽतिकमेत् प्राज्ञो ब्राह्मणान् प्रातिवेद्यिकान्।
सम्बन्धिनस्तथा सर्वान् वैदौहित्रमितिथि तथा॥
भागिनेयं विद्योषेण तथा बन्ध्न् गृहाधिषः।
नाऽतिकामेन्नरस्त्वैतान्मूर्ज्ञानिष' च गोपते॥

¹ A. S. B. and I. O., महदा

² A. S. B., अनृते; I. O., अनृचे

³ A. S. B. and I. O., दौहित्रं विद्पतिं तथा

⁴ I. O., ग्रुमूर्सानिप

अतिकम्य महारौद्रं रौरवं नरकं व्रजेत्।

ब्राह्मणोऽत्राल्पविद्यः। 'मूर्वस्याऽतिक्रमे दोषाभावस्य 'नाऽमूर्वव्यतिक्रम' इति व्यासादिभिरनभिधानात्। 'मूर्वा-नि'ति सम्बन्धिदौहित्रादीनामेव विशेषणम्।

मनुः

पात्रभ्तो हि यो विषः प्रतिगृद्ध प्रतिग्रहम् । असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देयं न किश्चन ॥ सश्चयं कुरुते यश्च प्रतिगृद्ध समन्ततः । धर्मार्थं नोपयुंक्ते यो न तं हि सुखमानयेत् ॥ 'असत्सु' निषिद्धेषु चृतादिषु ।

दक्षः

विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम्। न केवलं हि तद्याति शेषमप्यत्र नश्यति ॥

- 1 Udaipur text corrupt; text follows A. S. B. and I. O. generally; but A. S. B. has व्यासादिभिः विधानात् instead of व्यासादिभिरनभिधानात्
- 2 A. S. B. and I. O., असत्स्रु विनियुजीत; Udaipur Ms. reads wrongly असत्स्विप न युजीत
- 3 A. S. B., अर्थ सम्रवते यश्च प्रतिगृह्य समन्ततः । धर्मार्थं नोपयुक्ते च न तं तस्करमर्चयेत् । असत्सु निषिद्धेषु शृतादिषु । An alternative reading in I. O. for the last clause is न तं तक्षणमर्चयेत्
- 4 A. S. B., न केवलं हि तद्व्यर्थं शेषमप्यस्य नश्यति ।

यमः

अवतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
नैषां प्रतिग्रहो देयो न शिला तारयेच्छिलाम् ॥
अपविद्धाग्निहोत्रस्य गुरोर्विप्रियकारिणः ।
द्रविणं तैर्ने वातव्यं सततं पापकर्मणः ॥
न प्रतिग्रहमहीन्त वृषलाध्यापका द्विजाः ।
बाद्रस्याऽध्यापनाद्विपः पतत्यत्र न संशयः॥

अत्र च व्रतमन्त्ररहितानां दाननिषेधो मन्त्रवद्गवादि-दानविशेषविषयः।

"मन्त्रपूर्णे च यद्दानं अपात्राय प्रदीयते। दातुर्निकृन्तते हस्तं भोक्तुर्जिह्नां निकृन्तित"॥

इति शातातपवचनात्।

"उपह्रवन्ति दानारं गौरइवः काञ्चनं क्षितिः। अश्रोत्रियस्य विप्रस्य हस्तं दृष्ट्वा निराकृतेः"॥

इति 'वसिष्ठवचनात् पुनः सद्विपविषयः, न पुनर्दानमा-त्रविषयः। अब्राह्मणब्राह्मणब्रुवादीनां दानमात्रस्य ''समम-ब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे" इत्यादिवाक्यैर्दिशितत्वात्।

¹ I. O., नैव for तैर्न

² I. O., मन्त्रपूर्व

³ A. S. B. and I. O., उपरूचित

⁴ I.O., वसिष्ठवचनाच न धनदानमात्रविषयः

व्यासः शातातपश्च प्रथमे

नष्टशौचे व्रतश्रष्टे विशे वेदविवर्जिते।
रोदित्यश्रं दीयमानं किं मया दुष्कृतं कृतम्॥
शौचहीनाश्च ये विशा न च यज्ञोपवीतिनः।
हुतं दत्तं तपस्तेषां नद्द्यत्यत्र न संशयः॥
ऊषरे वापितं बीजं यच भस्मिन ह्यते।
क्रियाहीनेषु यद्दतं 'वित्तनाशो विधीयते॥
प्रस्तरे पतितं बीजं भिन्नभाण्डे च दोहनम्।
भस्मन्यपि हुनं द्रव्यं वतद्वद्दानमसाधुषु॥

यमः

यस्तु³ लि**ङ्गय**च्युतां वृत्तिमलिङ्गेभ्यः प्रयच्छति । घोरायां भ्रूणहत्यायां पच्यते नाऽत्र संशयः॥

मनुर्विष्णुश्च प्रथमे

न वार्यपि प्रयच्छेत बैडालव्रतिके द्विजे। न बक्रव्रतिके पापे नाऽवेदविदि धर्मवित् ॥ शिष्टेष्वेतेषु दत्तं हि विधिनोपार्जितं धनम्।

- 1 A. S. B. and I. O., fag
- 2 Udaipur Ms. reads तत्वज्ञाने समाप्तिषु
- 3 A. S. B., यस्तु लिङ्ग्युचितां वृत्तिमलिक्विभ्यः प्रयच्छति ; I. O., यस्तु निकुश्चितां वृत्ति लिंगेभ्यः सम्प्रयच्छति
- 4 A. S. B. and I. O., नरकप्रतिके पापे
- 5 A. S. B., कर्मवित्
- 6 A. S. B., त्रिष्वपि

दातुर्भवत्यनर्थाय परत्राऽऽदातुरेव च ॥
यथा प्रवेनौपलेन निमज्जत्युदके नरः ।
दातृप्रतिग्रहीतारौ 'तथैवाऽज्ञौ निमज्जतः ॥

मनुर्विष्णुश्च²

धर्मवर्जी सदा लुन्धः छाद्मिको लेकदाम्भिकः।
बैडालव्रतिको ज्ञेयो हिस्नः सर्वाभिसन्धकः॥
यस्य धर्मध्वजो नित्यं अस्वर्गध्वज इवोच्छितः।
प्रच्छन्नानि च पापानि बैडालं नाम तद्गतम्॥
अल्पद्दष्टिर्निष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः।
दाठो मिथ्याविनीतश्च विकन्नृत्तिधरो द्विजः॥
ये बकन्नतिनो विपा ये च मार्जारलिङ्गिनः।
ते पतन्त्यन्धतामिस्ने तेन पापेन कर्मणा॥

यमः

यः कारणं पुरस्कृत्य व्रतचर्यां निषेवते। पापं⁶ व्रतेन प्रच्छाच बैडालं नाम तद्भतम्॥ अर्थं च विपुलं गृद्धं दत्वा लिङ्गं विवर्जयेत्।

- 1 Udaipur Ms., तथा राज्ञः
- 2 A. S. B. and I. O., द्वितीयवर्जम्
- 3 A. S. B., सुराध्वज
- 4 A. S. B. and I. O., अधोदृष्टिः नैकृतिकः
- 5 A. S. B., बक्जतपरी; I. O., बक्जतचरी
- 6 A. S. B. and I. O.

आश्रमान्तिरतं वक्ष्ये वैडालं नाम तद्भतम् ॥
प्रतिगृह्याऽऽश्रमं यस्तु स्थित्वा तत्र न तिष्ठति ।
आश्रमस्य विलोपेन वैडालं नाम तद्भतम् ॥
दत्वोदकेन कन्यां तु कृत्वा चैव प्रतिग्रहम् ।
कृतार्थो नार्थवान् यश्च वैडालं नाम तद्भतम् ।
यतीनामाश्रमं मत्वा प्रणमेत हि यः पुनः ।
यतिधर्मविलोपेन वैडालं नाम तद्भतम् ॥

दाने व्यासः

ब्रह्मवीर्यसमुत्पन्नो³ मन्त्रसंस्कारवर्जितः । जातिमात्रोपजीवी तु न ⁴भवेद्ब्राह्मणः स तु॥ गर्भाधानादिभिर्मुक्तः⁵ तथोपनयनेन च । न कर्मकृत्र चाऽधीते⁶ स भवेदब्राह्मणब्रुवः॥

स्मृतिः

अवतौ वैदयराजन्यौ द्याद्रश्चाऽब्राह्मणास्त्रयः। वेदवतविहीनश्च ब्राह्मणो ब्राह्मणव्रवः⁷॥

- 1 I. O., रक्षेत् for वक्ष्ये
- 2 I. Ω., गत्वा प्रविशेत and प्रत्यागमेलु
- 3 A. S. B., ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो
- 4 A. S. B., भवेदबाह्मणः स तु
- 5 Udaipur Ms., युक्त for मुक्त
- 6 Udaipur Ms. reads न कर्मकृत् सुधीते
- 7 I.O. omits this half verse.

यमः¹

यस्य वेदश्च वेदी च विच्छिचेते त्रिपुरूषम्। स वे दुर्जाद्यणो ज्ञेयो यश्चैव वृषलीपतिः॥

दसः

धूर्त्ते बन्दिनि ²मत्ते च कुवैद्ये कितवे शठे । भारचारणचौरेभ्यः ³ दत्तं भवति निष्फलम् ॥

महा भारते

पङ्ग्वन्धविधरा म्का व्याधिनोपहताश्च ये। भर्त्तव्यास्ते महाराज न तु देयः प्रतिग्रहः॥

इति भटहृदयधरात्मजमहासान्धिवग्रहिकभटश्रील-क्ष्मीधरविरचिने कृत्यकल्पतरी दानकाण्डे पात्रापात्रनिरूपणपर्व्व॥

- I I. O. cites यमः here.
- 2 A. S. B. and I. O., महे, and बुवैदो; Udaipur Ms. reads क्रेत्ये
- 3 A. S. B. and I. O., चाटचारण
- 4 I. O. and A. S. B.

अथ महादानानि

तत्र मत्स्यपुराणे '

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्त्तनम् । दानधर्मेऽपि व्यत्मोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ सर्वेपापक्षयकरं नृणां दुस्खप्ननादानम्। यन्तु षोडशधा प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं शुभम्। पूजितं देवताभिश्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः॥ आचं तु सर्वेदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम्³। हिरण्यगर्भदानं च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम्॥ कल्पपादपदानं च गोसहस्रं तु पश्चमम्। हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याइवस्तथैव च। हिरण्याइवरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा॥ पश्रलाङ्गलकं तद्वद्धरादानं तथैव च। द्वादशं विश्वचर्कं च⁴ ततः कल्पलतात्मकम् ॥ सप्तसागरदानं च रत्नधेनस्तथैव च। महामृतघटस्तद्वत् षोडद्याः परिकीर्तितः ॥

¹ Anandāśrama edn., 1907, p. 557

² A. S. B., यभोक्तम्

³ A. S. B. and I. O., संशितम्

⁴ त for च in printed मत्स्यपुराण

तथा

यस्माद्विष्टनसहस्रेण महादानानि सर्वदा।
रक्षन्ति देवताः सर्वा एकैकमिष मृतले॥
एषामन्यतमं कुर्याद्वासुदेवप्रसादतः।
न शक्यमन्यथा कर्त्तुमिष शक्षेण² भूतले॥
तस्मादाराध्य गोविन्दसुमापतिविनायकौ।
महादानमलं कुर्याद्विप्रैश्चैवाऽनुमोदितः॥

तथा

अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये।
युगादिषूपरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु॥
संक्रान्तो वैष्टतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु च।
सितपश्रदशी 'सर्वा द्वादशीष्वष्टकासु च॥
यात्रोत्सवविवाहेषु ' दुस्त्वमेऽद्भृतदर्शने।
द्रव्यबाह्मणलाभे च श्रद्धा वा यत्र जायते॥
तीर्थे चाऽऽयतने गोष्ठे कूपारामसरित्सु वा ।
गृहे वाऽथ वने वाऽपि तहागे रुचिरे तथा॥
महादानानि देयानि संसारभयभीरुणा।

¹ Omitted by I. O.

² A. S. B. and I. O., शक्रेण; Udaipur Ms. has श्रूलेन, perhaps for श्रुलिना. The printed book confirms शक्रेण

³ मत्स्य. पु. p. 558 has पर्व for सर्वा

⁴ A. S. B. and I. O., बहोत्सव so also printed text.

⁵ I. O., ₹ for ₹

अनित्यं जीवितं ' यस्माद्वसु चाऽतीव चश्चलम् ॥ केशेष्विव गृहीतस्तु मृत्युना धर्ममाचरेत्।

तत्र तुलापुरुषदानविधिः (१)

पुण्यादितिथिमासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ षोडशारित्रमात्रं तु दश द्वादश वा करान् । मण्डपं कारयेद् विद्वान् चतुर्भद्राननं वुधः॥

'कृत्वा ब्राह्मणवाचनं' ब्राह्मणान् पुण्याहस्वस्तिवृद्धिश-व्दान् ॐकारपूर्वकान् त्रिर्वाचियत्वा, क्षत्रियादिस्तु यज-मानो निरोक्कारान् स्वस्त्यादिशब्दान् वाचयेत्।

"पुण्याहवाचनं दैवे ब्राह्मणस्य विधीयते । एतदेव निरोक्कारं ⁵कुर्यात् क्षत्रियवैदययोः"॥

इति यमवचनात्। 'कर'श्चात्र कफोण्युपक्रमो मध्याङ्गल्य-प्रपर्यन्तः। "मध्याङ्गलीकूर्परयोर्मध्यप्रामाणिकः कर" इत्य-ङ्गलीसंयुक्तस्मरणात्। 'चतुर्भद्राननं' चत्वारि भद्राणि आननानि यस्य सः।

- 1 A. S. B. and I. O., जीवित, but Udaipur Ms. has जीवनं
- 2 I. O., पुण्यां तिथिमधासाध
- 3 I.O., बोबशारत्निमात्रं तु; but Udaipur Ms. has षोडशार- स्मित्रमात्रं तु
- 4 I. O., धीमान् चतुर्भद्रालकं बुधः
- 5 I.O., ब्यात्
- 6 A. S. B. and I. O., interpolate क्षोभनानि द्वाराणि

तथा¹

सप्तहस्ता भवेद्वेदिः मध्ये पश्च कराश्रया। तन्मध्ये तोरणं कुर्यात् सारदारुमयं शुभम्॥ कुर्यात् कुण्डानि चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणः।

(नमो भगवते वासुदेवायेति पूरणम्²)

³सुमेखलायोनियुतानि सम्यक्⁴ सम्पूर्णकुम्भानि महासनानि । सुताम्रपात्रद्वयसंयुतानि सुयज्ञपात्राणि सुविष्टराणि ॥ हस्तप्रमाणानि तिलाज्यधूप-पुष्पोपहाराणि सुज्ञोभनानि । पूर्वोत्तरे ⁵हस्तमिताऽथ वेदी यहादिदेवेदवरपूजनाय ॥

र्गं प्रहादि'इत्यादिशब्दोपात्ताश्चेते अधिदेवता ईश्वरा-दयः, प्रत्यधिदेवताः अग्न्यादयो, विनायकशुक्रवाय्वाका-

- 1 मत्स्य. पु. p. 558
- 2 Line omitted by A. S. B. and I. O.
- 3 मत्स्य. g. p. 558 has समेखला
- 4 मतस्य. पु. क्र्योत् ; A. S. B. and I. O. have तत्र
- 5 A. S. B. and I. O., हस्तिमिता च
- 6 Udaipur Ms. reads पूजनानि
- 7 The entire passage in Udaipur Ms. is corrupt and is restored above.
- 8 A. S. B. and I. O., दुर्गाबाय्वा

शाश्च अदिवनौ च मत्स्यपुराणे एव ग्रहयज्ञोक्ता बोद्धव्याः।

अर्चार्चनं व्रह्मशिवाच्युतानां तन्नैव कार्यं फलमाल्यवस्त्रेः। लोकेशवर्णाः परितः पताकाः मध्ये ध्वजः किङ्किणिकायुतस्यात् ॥

'अर्चार्चनं' प्रतिमापूजनम् । 'तन्नैव' ग्रहवेद्याम् । 'लो-केशवर्णाः' लोकपालसवर्णाः पीतरक्तकृष्णनीलाञ्जनिभाः स्वेतकृष्णहरितशबलाः । 'पताकाः' पूर्वादिदिश्च ऐशान्या-न्तासु यथासंख्यं कार्या इत्यर्थः। 'किङ्किणिका' श्चद्रघण्टिका।

> द्वारेषु कार्याणि च तोरणानि चत्वार्येपि क्षीरिवनस्पतीनाम् ।

अइवत्थे। दुम्बरह्मसन्यग्रोधानां पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरद्वा-रेषु यथाक्रमं तोरणानि कुर्यात्।

> द्वारेषु कुम्भद्वयमत्र कार्यं स्रग्गन्धधूपाम्बररत्नयुक्तम् । ⁵शाकेक्षुदीचन्दनदेवदारु-श्रीपणीबल्वप्रियकाञ्जनानाम्⁶॥

- 1 अत्रार्चनमिति मुदितमत्स्यपुराणे पृष्टे. 558
- 2 मत्स्य. g. p. 558
- 3 I.O., सवर्णाः for शवलाः
- 4 मत्स्य. पु. p. 558
- 5 मत्स्य. g. p. 558 Ibid, शालेह्नदी
- 6 Ibid, कावनीक the reading of I. O.

स्तम्भद्वयं हस्तयुगावस्तातं कृत्वा 'ऋजुं पश्चकरोच्छितं च²। तदन्तरं हस्तचतुष्टयं स्यात् अथोत्तराङ्गं च तदीयमेव॥

'श्रीपर्णी' गम्भारी। 'प्रियको' बीजपूरकः । 'उत्तराङ्गं' स्तम्भद्वयोपरिकाष्टम्। 'तदीयं' स्तम्भसजातीयं काष्टमयम्।

> तदङ्गजातिश्च तुलाऽवलम्ब्या कैसेन मध्ये पुरुषेण युक्ता। दैध्येण सा हस्तचतुष्ट्यं स्यात् पृथुत्वमस्यास्तु दशाङ्गलानि॥

'पुरुषेण' विष्णुना तत्प्रतिमयेत्यर्थः । 'दशाङ्गुलानी'-त्यत्र⁷ अङ्गुलिमानं तु छन्दोगपरिशिष्टोक्तम्—

"अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानं तु यत्र यत्रोपदिइयते। तत्र तत्र वृहत्पर्वप्रन्थिभिर्लक्षयेत्सदा"॥ सुवर्णपद्यभरणा च कार्या सलोहपादाद्वयशृङ्खलाभिः।

- 1 Ibid, ₹₺
- 2 A. S. B. and I. O., but Udaipur Ms. reads कृत्वा भुजान्तवारणस्थितव
- 3 L O., जीवक
- 4 A. S. B. and I. O., समानजातिथ
- 5 I. O., हेमेन युक्ता पुरुषेण मध्ये
- 6 Udaipur Ms., अन्यन्त्र
- 7 Udaipur Ms. reads. दशाहुलादस्य वै त्र्यहुलमार्न

युता सुवर्णेन च रक्षमाला-विन्व्षिता माल्यविलेपनाभ्याम्॥

'सलोहपादाद्वयशृङ्खलाभि' '(र्युतेति) सुवर्णधारणा-र्थं (पुरुषधारणार्थं च) फलकधारिणीभिलीहपादाद्वया-वलम्बितशृङ्खलाभिर्युता कार्येत्यर्थः ।

चकं लिलेद्वारिजगर्भयुक्तं
नानारजोभिर्भुवि पुष्पकीर्णम् ॥
वितानकं चोपिर पश्चवर्णं
संस्थापयेत् पुष्पवने सद्योभम् ॥
अथर्त्वजो वदविदश्च कार्याः
स्वरूपवेषान्वयद्यीलयुक्ताः ॥
विधानदक्षाः पटवोऽनुक्लाः
ये चाऽऽर्यदेदाप्रभवा द्विजेन्द्राः ॥
गुरुश्च वेदान्तविदार्यदेदासमुद्भवः द्यीलकुलाभिरूपः ।
कार्यः पुराणाभिरतोऽतिदक्षः
प्रसन्नगर्भीरसरस्वतीकः ॥

- 1 I. O. Supplies words in brackets
- 2 मत्स्य. पु. p. 558
- 3 A. S. B. and I. O., पुष्पफ ोपशोमम्
- 4 Udaipur Ms., अभ्यर्थिनो
- 5 Udaipur Ms., वेशद्वयशीलयुक्ताः
- 6 Udaipur Ms., द्विजेभ्यः
- 7 Udaipur Ms., शोभनशकियुकः

सिताम्बरः कुण्डलहेमसूत्रः केयूरकण्ठाभरणाभिरामः । पूर्वेण ऋग्वेदविदौ भवेतां यजुर्विदौ दक्षिणतश्च कार्यौ ॥ स्थाप्यौ द्विजौ सामविदौ च पश्चा-दाथर्वणावुत्तरतश्च कार्यौ । विनायकादिग्रहलोकपाल-वस्वष्टकादिञ्यमरुद्गणानाम्' ॥ ब्रह्माञ्युतेशार्कवनस्पतीनां स्वमन्त्रतो होमचतुष्टयं स्यात् । जप्यानि स्कानि तथैव चैषां अनुक्रमणैव यथाऽनुरूपम् ॥

'वस्वष्टके'ति वस्वष्टकशब्देन वसूनामष्टानां मिलितानां देवतात्वम् । 'स्वमन्त्रतः' स्वस्वमन्त्रवेदैः (वेदमन्त्रैः)। 'होमचतुष्टयमिति' वेदचतुष्टयसाध्यत्वाद्धोमानां चतुष्ट्वम् । 'जप्यानि' ऋत्विग्भिरिति शेषः । 'एषां' होमदेवानाम् ।

> होमावसाने कृततृर्यनादो गुरुर्गृहीत्वा बलिपुष्पधूपान् । आवाहयेल्लोकपतीन् क्रमेण मन्त्रेरमीभिर्यजमानयुक्तः॥ एग्लोहि सर्वामरसिद्धसाध्यै-रभिष्टुतो वज्रधरामरेश।

¹ Udaipur text corrupt; restored from I. O. and A. S. B.

संबीज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाऽध्वरं नो भगवन्नमस्ते॥

ॐइन्द्राय नमः

एखेहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवीरैरभितोऽभिजुष्ट । तेजोबलाल्लोकगणेन' सार्द्धं ममाऽध्वरं रक्ष कवे नमस्ते ॥

ॐ अग्नये नमः

एखेहि वैवस्वत धर्मराज सर्वामरैरचित वधर्ममूर्ते। शुभाशुभानन्दशुचामधीश शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते॥

ॐ यमाय नमः

एह्येहि रक्षोगणनायकस्त्वं विद्यालवेतालपिद्याचसङ्घैः। ममाऽध्वरं पाहि *शुभादिनाथ लोकेदवरस्त्वं भगवन्नमस्ते॥

- 1 मत्स्य. पु. p. 559 तेजस्विना
- 2 मत्स्य. पु. p. 559 दिब्यमूर्ते
- 3 I.O., श्रभाय
- 4 A. S. B. I. O. and मत्स्य. पु. p. 559 शुआदिनाथ; Udaipur Ms. has पिशाचनाथ

ॐ निर्ऋतये नमः

एश्चेहि यादोगणवारिधीनां
गणेन पर्जन्य सहाऽप्सरोभिः।
विद्याधरेन्द्रामरगीयमान
पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते॥

ॐ वरुणाय नमः

एह्येहि यज्ञे मम रक्षणाय
मृगाधिरूढः सहसिद्धसङ्घैः।
प्राणाधिपः 'कालकवेः सहाय
गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते॥

ॐ वायवे नमः

एहोहि यक्षेद्रवर यज्ञरक्षां² विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्धम् । सर्वोषधीभिः पितृभिस्सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

ॐ सोमाय नमः

एखेहि विद्वेद्दर निस्त्रद्यूल-कपालसद्वाङ्गधरेण सार्द्धम् । लोकेदा मृतेद्दर यज्ञसिध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

- 1 मत्स्य. पु. p. 559 कालकवे: सहाय, which is A.S.B. reading.
- 2 Udaipur Ms. has रक रका

ॐ ईशानाय नमः

एखेहि पातालघराघरेन्द्र नागाङ्गनाकिन्नरगीयमान । यक्षोरगेन्द्रामरलोकसार्छ-मनन्त रक्षाऽध्वरमस्मदीयम् ॥

ॐ अनन्ताय नमः

एखेहि 'विद्याधिपते सुरेन्द्र लोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः। सर्वस्य धाताऽस्यामितप्रभाव विज्ञाऽध्वरं नः दसततं ज्ञिवाय॥

ॐ ब्रह्मणे नमः।

त्रैलोक्ये यानि भृतानि स्थावराणि चराणि च। ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥ देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः। ऋषयो अनुनयो गावो देवमातर एव च॥ एते ममाऽध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदाऽन्विताः। इत्यावाद्य सुरान्दचाहत्विग्भ्यो हेमभूषणम्॥ कुण्डलानि च सूत्राणि हेमानि कटकानि च। अथाऽकुलीपवित्राणि वासांसि शयनानि च॥

¹ मत्स्य. पु. p. 559 विश्वाधिपते मुनीन्द्र

² मत्स्य. प. р. 559 भगवन्नमस्ते

³ सत्स्य. पु. p. 559 मदनो

द्विगुणं 'गुरवे दचातृभूषणाच्छादनादिकम् । जपेयुः शान्तिकाध्यायं जापकास्सर्वतो दिशम् ॥ इति ।

'शान्तिकाध्यायः' "शं न इन्द्राग्नी भवता"मित्या-दिकः। जापकाश्चाऽष्टी कर्त्तव्याः। मत्स्यपुराण एव तडागा-सुत्सर्गे—

अष्टौ तु जापकाः कार्या वेदवेदाङ्गपारगाः । इति वचनात् ।

तत्रोषिताश्च ते सर्वे कृत्वैवमधिवासनम् ॥
आदावन्ते च मध्ये च कुर्योद्वाह्मणवाचनम् ।
ततो मङ्गलकान्देन स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥
त्रिः मदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ।
शुक्लाम्बरधरो भूत्वा तां उतुलामनुवर्त्तयत् ॥
नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमाश्रिता ।
साक्षीभृता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना ॥
एकतः सर्वसत्वानि सत्यावृतशतानि च ।
धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापिताऽसि जगद्धिने ॥
त्वं तुले सर्वभृतानां प्रमाणमिह कीर्तिता ।
मां तोलयन्ती संसाराबुद्धरस्व नमोऽस्तुते ॥

¹ A. S. B. and I. O. as well as मत्त्व. पु. p. 559 have द्वियान; Udaipur alone has द्विनाय

² A. S. B. and मत्स्य. g. p. 560 शृक्षमास्याम्बरो

³ A. S. B. अनुसन्त्रयेत : मत्स्य. प्र. p. 560 अभिमन्त्रयेत

⁴ A. S. B. and I. O.

योऽसी तत्वाधिपो देवः पुरुषः पश्चविंदाकः। स' एषोऽधिष्ठितो देवि त्विय तस्मान्नमो नमः ॥ नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसंज्ञक। त्वं हरे तारयस्वाऽस्मानस्मात् संसारसागरात्² ॥ पुण्यं कालं समासाच कृत्वा चैवाऽधिवासनम्। पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा तुलां तामारुहेदवुधः ॥ स चर्मकवचोपेतः भवीभरणभूषितः। धर्मराजमथाऽऽदाय हैमसुत्रेण संयुतम् ॥ कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन् हरेर्मुखम्⁵। ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुः द्विजपुङ्गवाः॥ समादभ्यधिकं यावत् काश्चनं चाऽतिनिर्मलम्। पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थं नरेइवरः॥ क्षणमात्रं ततः स्थित्वा पुनरेवमुदीरयेत् । नमस्ते सर्वभूतानां ⁷शक्तिभूते सनातनि ॥ पितामहेन देवि त्वं निर्मिता परमेष्ठिना। त्वया धृतं जगत्सर्वं विक्तिःस्थावरजङ्गमम् ॥

¹ मतस्य. पु. p. 560 स एको

² Ibid, संसारकर्दमात्

 $^{3\} Ibid$, आरोहयेहुधः

⁴ A. S. B., I. O., and म. पु. p. 560 सखद्गचर्मकवचः

⁵ supplied by A. S. B. and I. O.

⁶ I.O., गांसस्वारक

⁷ A. S. B. and मत्स्य. पु. p. 560 साक्षिभूते

⁸ मतस्य. पु. p. 560 तुले for बहि:

सर्वभ्तात्मभूतस्थे नमस्ते 'विद्वकारिणि । ततोऽवतीर्य गुरवे 'पूर्वमर्थं निवेदयेत् ॥ ऋत्विग्भ्योऽपरमर्द्धं च दचादुदकपूर्वकम् । गुरवे ग्रामरक्षानि ऋत्विग्भ्यश्च निवेदयेत् ॥ प्राप्य तेषामनुक्षां च तथाऽन्येभ्योऽपि च दापयेत् । दीनानाथविदिष्टान् हि पूजयेद्बाह्मणैः सह ॥

अर्ध गुरुवे अर्ध ऋत्विरभ्यो देयमिति समस्ततुला-पुरुषद्रव्यदानमित्येकः पक्षः । तेभ्यो ग्रामरत्नादीनि दत्वा तदाञ्चयाऽन्येभ्योऽपि दचात् इत्यपरः पक्षः । दीनानाथ-विशिष्टेभ्यो देयमित्यपरः पक्षः । 'विशिष्टाः' अत्राह्मणा अपि पितृमातृशुश्रूषादिगुणयुक्ताः ।

न चिरं⁷ धारयेदेहे सुवर्ण प्रोक्षितं वुधः। तिष्ठेद्गयावहं यस्माच्छोकव्याधिकरं नृणाम्॥ द्यीघं परस्वीकरणाच्छ्रेयः प्राप्तोति पुष्कलम्।

- 1 1.0., विश्वधारिण
- 2 I. O., पूर्वमर्द: Udaipur Ms. reads पूर्ववच्च
- 3 I. O. and A. S. B. supply this verse.
- 4 मत्स्य. पु. p. 560 विशिष्टादीन्
- 5 A. S. B., तदनुक्त्या
- 6 I.O. used to correct text
- 7 मस्य. पु. p. 560 धारयेद्रीहे

अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत्॥
प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तरं 'व्रजेत्।
विमानेनाऽर्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना॥
पूज्यमानोऽप्सरोभिश्च ततो विष्णुपुरं व्रजेत्।
कल्पकोटिशतं यावत् तस्मिन् लोके स मोदने॥

कर्मक्षयादिह पुनर्शिव राजराजो भूपालमौलिमणिरश्चितपादपीठः³। श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोकः॥ यो दीयमानमपि पश्यित भक्तियुक्तः कालान्तरे स्मरित वाचयतीह लोके। यो वा शृणोति पठतीन्द्रसमानरूपः प्राप्नोति धाम स पुरन्दरदेवजुष्टम्॥

इति तुलापुरुषदानविधिः।

अथ हिरण्यगर्भदानविधिः (२)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।

- 1 Ibid, बसेत्
- 2 A. S. B. and म. पु. p. 560 महीयते
- 3 Udaipur पारवीरः
- 4 मत्स्य. पु. अध्याय 275. p. 560

नाम्ना हिरण्यगर्भारूयं महापातकनाशनम् । पुण्यं दिनं समासाय तुलापुरुषदानवत् ॥ ऋत्विङ्मण्डलसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् । कुर्यादुपोषितस्तद्बल्लोकेशावाहनं बुधः ॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा ततः कृत्वाऽधिवासनम् । ब्राह्मणैरानयेत् व्कण्डं तपनीयमयं शुभम् ॥ द्वासप्तत्यङ्कलोच्छायहेमपङ्कजगर्भवत् । त्रिभागहीनविस्तारं प्रशस्तमुरजाकृति ॥ दशास्त्राणि सरब्रानि दानसूची तथैव च । हेमनालं सपिटकं बहिरादित्यसंयुतम् ॥

'तपनीयमयं' सुवर्णमयम्। 'त्रिभागहीनविस्तारं' अष्ट-चत्वारिंशदङ्गलविस्तारम्। 'बहिरादित्यसंयुतं' होमकुण्डा-द्वहिरादित्यसंयुतम्। एतत्सर्वं पाद्यवतः स्थापयेतित्यर्थः'। तथेवाऽऽवरणं नाभेरुपवीतं च काश्रनम्॥ पाद्यवतः स्थापयद्वीमान् हेमदण्डं कमण्डलुम्। पद्माकारं पिधानं स्थात्समन्तादङ्गलाधिकम्॥ मुक्तावलीसमोपेतं पद्मरागसमन्वितम् ॥

¹ I. O., ब्राह्मणैविन्यसेन्

² मत्स्य. 9. p. 560 कुम्भम्

³ I. O. Supplies this clause

⁴ I. O. and म. पु. p. 560 यहत् for धीमान्

⁵ Udaipur Ms. reads विधान for पिधान

⁶ Udaipur Ms. दलान्तितम्

तिलद्रोणोपरिगतं वेदीमध्ये ततोऽर्वयेत्॥

'द्रोणः' धान्यपर्वते बक्ष्यमाणः।

ततो मङ्गलशब्देन ब्रह्मघोषरवेण च। सर्वोषध्युदकस्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः॥ शुक्कमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः। इममुबारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः॥ 'नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च। सप्तलोकसुराध्यक्ष जगद्वात्रे नमो नमः॥ भूल्लीकप्रमुखा लोकास्तव गर्भे व्यवस्थिताः। ब्रह्मादयस्त्रथा देवा नमस्ते विद्वधारिणे ॥ नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय। नमो हिरण्यगर्भाय 'गर्भे यस्य पितामहः॥ यतस्त्वमेव भृतात्मा भृते भृते व्यवस्थितः। तस्मान्मामुद्धरा^ऽद्योषदुःखसंसारसागरात्'॥ एवमामन्त्र्य ²तन्मध्यमाविद्याऽऽस्त उदङ्मुखः । मुष्टिभ्यां सम्परिगृश्व धर्मराजचतुर्मुखौ ॥ जानुमध्ये शिरः कृत्वा तिष्ठेतुङ्वासपञ्चकम्। गभीधानं पुंसवनं सीमन्तोष्ठयनं तथा ॥ क्र्यिहिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुङ्गवाः। गीतमङ्गलघोषेण गुरुरत्यापयेत्ततः॥

¹ I. O., सर्वस्यान्तं for गर्भे यस्य

² I. O., मध्यादाविश्य

जातकमीदिकाः कुर्युः कियाः वोडश चाऽपराः।
सूच्यादिकं च गुरवे 'दत्वा मन्त्रमिमं जपेत्॥
'नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय वै नमः।
चराचरस्य जगतो गृहभृताय वै नमः॥
मात्राऽहं जिनतः पूर्व मर्त्यधर्मा नरोत्तमः ।
त्वद्गर्भसम्भवादेव दिव्यदेहो भवाम्यहम्'॥
चतुर्भिः कलशैर्भ्यस्ततस्ते द्विजपुङ्गवाः।
स्नानं कुर्युः प्रसन्नाङ्गाः सर्वाभरणभूषिताः॥

'लानं कुर्युः' यजमानस्येति दोषः।

'देवस्यत्वे'ति मन्त्रेण स्थितस्य कनकासने। 'अद्य जातस्य तेऽक्कानि अभिषिच्यामहे वयम्॥ दिव्येन तेन वपुषा चिरञ्जीव सुखी भवं। ततो हिरण्यगर्भं तं तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः॥ ते पूज्याः सर्वभावेन बहवो वा तदाञ्चया। तत्रोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत्॥ पादुकोपानइच्छत्रचामरासनभाजनम्। ग्रामं च विषयं वाऽपि यदन्यदपि तक्क्वेत्॥ 'विषयो' ग्रामसमूहः। 'अन्यत्' रक्नादि। अनेन विधिना यस्तु पुण्येऽहनि निवेदयेत्।

¹ मतस्य. पु. p. 561 द्यात्

² मत्स्य. पु. p. 56I यथाई

³ I. O., मत्र्यकोके नरोत्तमः

हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोके महीयते ॥
पुरेषु लोकपालानां प्रतिमन्दन्तरं वसेत् ।
कल्पकोटिशतं यावत् ब्रह्मलोके महीयते ॥
कलिकलुषविमुक्तः प्रजितस्सिद्धसाध्यैः
अमरचमरमालावीज्यमानोऽप्सरोभिः ।
पितृशतमथ चन्धृन् पुत्रपौत्रप्रपौत्रान्
अपि नरकनिमग्रांस्तारयेदेक एव ॥
इति पठति य इत्यं यः शुणोतीह सम्यक्
मधुरिपुरिव लोके प्रज्यते सोऽपि सिद्धैः ।
मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रियार्थं
विबुधपतिजनानां नायकः स्यादमोधम् ॥

इति हिरण्यगर्भदानविधिः॥

अथ ब्रह्माण्डदानम् (३)

तत्र मत्स्यपुराणे'

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि द्वाराण्डं विधिपूर्वकम् । यत् श्रेष्ठं सर्वदानानां महापातकनाशनम् ॥ पुण्यं दिनमथाऽऽसाच तुलापुरुषदानवत् । ऋत्विद्याण्डपसम्भारम्षणाच्छादनादिकम् ॥ लोकेशाबाहनं तद्वदिषवासनकं तथा ।

¹ **4.** 276. pp. 562 ff

² मतस्य. पु. p. 562 ब्रह्माण्डविधिमुत्तमम्

कुर्याद्विंशतपलाद्रक्षुमासहस्राच शक्तितः॥
कलशद्वयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं काश्चनं बुधः।
दिग्गजाष्टकसंयुक्तं षट्वेदाङ्गसमन्वितम्'॥
लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्मुखम्।
शिवाच्युतार्कशिखरं उमालक्ष्मीसमन्वितम्॥
वस्वादित्यमरुद्गभमहारत्नसमन्वितम्॥
वितस्तेरङ्गलशतं यावदायामविस्तरम्॥

'महारस्नानि'पद्मरागादीनि । 'वितस्तेरङ्गलदातं यावत्' द्वादशाङ्गलमारभ्याञ्ङ्गलदातं यावत् द्राक्त्यनुसारेण कार्य्य-मित्यर्थः।

कौदोयवस्त्रसंवीतं तिलद्रोणोपिर न्यसेत्। तथाऽष्टाददा धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत्॥ पूर्वेणाऽनन्तदायनं प्रसुन्नं पूर्वदक्षिणे। प्रकृतिं दक्षिणे देदो सङ्कर्षणमनः परम्॥ पश्चिमे चतुरो वेदान् अनिरुद्धमतः परम्।

'अनन्तरायनः' रोषशायी। 'प्रकृतिः' देवी । वेदमू-त्तेयो भूतघटे वक्ष्यन्ते ।

अग्निमुत्तरतो हैमं वासुदेवमतः परम्।

- 1 I.O. Omits this verse
- 2 I. O., श्रोवस्थं
- 3 A. S. B., देवमूर्तयः

समन्ताहुडपीठस्थान् ' अर्पयेत् काञ्चनान् बुधः ॥ स्थापयेद्वस्त्रसंवीतान् पूर्णकुम्भान् दशैव तु । दशैव धेनवो देयाः सहेमाम्बरदोहनाः ॥ पातुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः । भक्ष्यभोज्यान्नदीपेश्चफलमाल्यानुलेपनैः ॥ होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः । इममुचारयेन्मन्त्रं दिक्कृत्वाऽथ प्रदक्षिणम् ॥

'नमोऽस्तु विद्वेद्दवर विद्वधाम जगत्सवित्रे भगवस्नमस्ते। सप्तार्षिलोकामरभूतलेदा -गभेंण सार्द्धं वितराऽभिरक्षाम्॥ ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु प्रयान्तु पापानि चराचराणाम्। त्वदानदास्त्राहतपानकानां अस्त्राण्डदोषाः पलयं मजन्तु ॥ एवं प्रणम्याऽमरविद्वगर्भं द्याद्द्विजेभ्यो वद्दाधा विभज्य।

- 1 І.О., समन्तात् कुण्डमध्यस्थान्
- 2 I. O., अर्चेयेत्; so also म. पु. p. 562
- 3 I. O. and मत्स्य. पु. p. 562 जगत्सवित्रे Udaipur जगत्पवित्रे
- 4 I. O., श्वप्ताधिलोक; म. पु. p. 502 सप्तर्षिलोकामर
- 5 I. O., नश्यन्तु
- 6 I. O., त्वज्ञान
- 7 I. O., बझाण्डदानात् and प्रयान्त
- 8 Udaipur Ms. शतभा

भागद्वयं तम्र गुरोः प्रकल्प्य समं भजेत् शेषमतः क्रमेण ॥ स्वल्पे च देये गुरुरेक एव² कुर्यादयेकाभिविधानगुक्त्या । स एव सम्पूज्यतमोऽल्पवित्तैः अ यथोक्तवस्राभरणादिकेन ॥

इत्थं य एतदिखलं पुरुषोऽत्र कुर्याद् ब्रह्माण्डदानमधिगम्य महद्विमानम् । निर्दूतकल्मषतनुः सहसा मुरारेः आनन्दकृत्यदमुपैति सहाऽप्सरोभिः॥ सन्तारयेत्पितृपितामहपुत्रपौत्र-बन्धुप्रियातिथिकलत्रशताष्टकं सः । ब्रह्माण्डदानशकलीकृतपातकौध-मानन्दयेख जननीकुलमप्यशेषम्॥ इति पठति शृणोति वा य एतत् सरभवनेषु गृहेषु धार्मिकाणाम्।

- 1 I.O., सर्ग भवेत्
- 2 A. S. B. and I. S. O., स्वल्पे व देवे गुक्रेक एव but Udaipur Ms. reads स्वल्पेव हैमगुदः
- 3 I. O., तमात्मविद्धिः
- 4 I. O. and A. S. B., यथार्थ; म. पु. यबोक
- 5 I. O., कम्मववतुः सहसा; Udaipur Ms. कम्मविश्वदत्तर्थ
- 6 Udaipur Ms. शतालाक

मतिमपि च ददाति मोदतेऽसौ अमरपतेर्भवने सहाऽप्सरोभिः'॥

इति ब्रह्माण्डदानम् ॥

अथ कल्पपादपदानम् (४)

तत्र मत्स्यपुराणे

कल्पपादपदानारूयमतः परमनुत्तमम् ।

महादानं प्रवश्यामि सर्वपातकनाशनम् ॥

पुण्यं दिनमथाऽऽसाय तुलापुरुवदानवत् ।

पुण्याहवायनं कृत्वा लोकेशावाहनं तथा ॥

ऋत्विद्याण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।

काञ्चनं कारयेद्वृक्षं नानाफलसमन्वितम् ॥

नानाविहगवस्ताणि भूषणाच्छादनानि ॥

शाक्तितिस्रपलाद्र्यमासहस्रात्यकल्पयेत् ॥

ततस्तप्तसुवर्णेन कारयेत्कल्पपादपम् ।

- 1 Omitted in I.O.
- 2 मत्स्य. पु. ch. 277. (pp. 563 ff.)
- 3 Missing in Udaipur Ms. Supplied by A. S. B. and I. O.
- 4 मास्य, पु. भूषणानि च कारबेत्
- 5 I. O. reading is better-ततस्तासुवर्णेन ; A. S. B. and मत्स्य. पु., अर्थक्रस्तसुवर्णेन ; Udaipur Ms. reads wrongly अप्रकृत्यस्वर्णेन्य

गुडप्रस्थोपरिष्टाच सितवस्त्रयुगान्वितम्'॥
ब्रह्मविष्णुशिवोपेतं पश्चशाःखं सभास्करम्।
कामदेवमधस्ताच सकलत्रं प्रकल्पयेत्॥
सन्तानं पूर्वतस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत्।
मन्दारं दक्षिणे पाइवें श्रिया सार्द्धं घृतोपरि॥
पश्चिमे पारिभद्रं तु सावित्र्या सह जीरके।
सुरभीसहितं तद्वत्तिलेषु हरिचन्दनम्॥
तुरीयांशेन सौम्येन कुर्वीत फलसंयुतम्।

'तुरीयांदोन' यावता पादपाक्षिप्तसुवर्णादोन मध्य-पादपः प्रतिमादिसहितः कियते, तदीयचतुर्थचतुर्थादोन सन्तानादयश्चत्वारः प्रतिमादिसहिताः कर्त्तव्याः।

कौशेयवस्त्रसंयुक्तानिश्चमाल्यकलान्वितात्। तथाऽष्टी पूर्णकलशात् पादुकासनभाजनम् ॥ दीपिकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम्। फलमाल्ययुतं तद्भदुपरिष्ठात् वितानकम् ॥ तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत्। होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुहुवै:॥

¹ I. O., युगाइतम्

² I. O., सम्भावं पूर्ववत् तद्वत् पुरीपार्धे च कल्पयेत्

³ I. O. supplies this line; A. S. B. reads पादुकासन; मत्स्य. पु. has पादुकाशन; Udaipur Ms. has पादुकानाति भाजने

⁴ I. O. supplies this line

⁵ I. O., होमबीरासनाधे

त्रिपदक्षिणमाषृत्य मन्त्रमेतसुदीरयेत्'। 'नमस्ते कल्पवृक्षाय चिन्तितार्थप्रदायिने ॥ विइवम्भराय देवाय नमस्ते विइवमूर्त्तये। यस्मात्त्वमेव विद्वातमा ब्रह्मा स्थाणुद्दिवाकरः ॥ मुर्त्तामुर्ते परं बीज अतः पाहि सनातन। त्वमेवाऽमृतसर्वस्वमनन्तः पुरुषोत्तमः॥ सन्तानाचैरुपेतस्सन् पाहि संसारसागरात्'। एवमामान्त्रितं दचाद्वरवे कल्पपादपम्॥ चतुभ्येश्चाऽथ ऋत्विग्भ्यः सन्तानादीन् प्रकल्पयेत्। स्वल्पेऽप्येकाग्निवत्कुर्यात् गुरवे चाऽभिपूजनम् ॥ न वित्तशाव्यं कुर्वीत न च विस्मयवान् भवेत्। अनेन विधिना यस्तु महादानं निवेदयेत्॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सोऽइवमेधफलं लभेत्। अप्सरोभिः परिवृतः सिद्धचारणकिन्नरैः ॥ भूतान् भव्यांश्व मनुजांस्तारयेहोत्रसम्मितान्। स्तृयमानो दिवः एष्ठे पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः॥ विमानेनाऽर्भवर्णेन विष्णुलोकं स गच्छति। दिवि कल्पशतं तिष्ठेद्वाजराजो भवेन्नरः⁴॥ नारायणबलोपेतो नारायणपरायणः। नारायणकथासको नारायणपुरं ब्रजेत्॥

¹ І.О., मन्त्रानेतान्

² Four slokas from here are omitted by I. O.

³ I.O., प्रवर्धः

⁴ A. S. B., भवेततः

यो वाचयेत्' सकलकल्पतस्प्रदानं यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा। सोऽपीन्द्रलोकमधिगम्य सहाऽप्सरोभिः मन्वन्तरं वसति पापविमुक्तदेहः॥

इति ²कल्पपादपदानम्॥

अथ गोसहस्रदानम् (५)

तन्त्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।
गोसहस्रप्रदानारूयं सर्वपापहरं परम् ॥
पुण्यां तिथिमथाऽऽसाय युगमन्वन्तरादिकम्।
पयोव्रतं त्रिरात्रं स्यादेकरात्रमथापि च॥
लोकेशावाहनं कुर्यानुलापुरुषदानवत्।
पुण्याहवाचनं कुर्यादोमकार्यं तथैव च॥
कात्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम्।
कृषं लक्षणसंयुक्तं वेदिमध्येऽधिवासयेत् ॥
गोसहस्राद्विनिष्कम्य गवां दशकमेव तु।

¹ I.O., यो वा पठेत् ; so also मरस्य. पु. p. 564

² A. S. B., कल्पपादपदानम् ; Udaipur Ms., कल्पतददानम्

^{3 4. 278}

⁴ I. O., निधापयेत्

सर्वलक्षणसंयुक्तं शुभलक्षणसंयुतम् ॥
लक्षणानि च शुभानि मत्स्यपुराणोक्तानि—

'उन्नतस्कन्धककुदमुज्वलायतकम्बलम्' इत्यादीनि । 'विनिष्कृष्य' गवां दशसहस्रकम् । अग्रे दशाधिकसहस्रविनियोगदर्शनात् ।

गोसहस्रं बहिः कुर्याद्वस्त्रमाल्यविभूषितम् ।
सुवर्णशृङ्गाभरणं रौप्यपादसमन्वितम् ॥
अन्तः भवेदय दशकं वस्त्रमाल्यैरसुपूजयेत् ।
सुवर्णघण्टिकायुक्तं कांस्यदोहनकान्वितम् ॥
सुवर्णतिलकोपेतं हमपटैरलङ्कृतम् ॥
कोद्रोयवस्त्रसंवीतं माल्यगन्धसमन्वितम् ॥
हमरत्नयुतैः शृङ्गेश्वामरैक्पशोभितम् ।
पातुकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम् ॥
गवां दशकमध्ये स्यात् काश्वनो नन्दिकेदवरः।

¹ मन्स्य. पु. p. 564. हमाद्रि-दानलण्डम् , p. 253 cites these verse as पुराणान्तरे. In some Manuscripts of मत्स्य. पु. these verses are missing.

² Udaipur Ms, A. S. B., and मत्स्य. पु. have अन्तः प्रवेश्य दशके ; I. O. reads-अताऽय वैश्यदशकैः

³ मतस्य. पु. कांस्यदोहन Udaipur Ms.reads ताम for कांस्य

^{4 1. 0.,} हमपादैः

⁵ मत्स्य. पु. and हेमाद्रि, p. 254 read भाजनासन

कौद्येयवस्त्रसंवीतो नानाभरणसंयुतः'॥ खबणद्रोणशिखरे² माल्येश्चफलसंयुतः। कुर्यात् पलशतादुई सर्वमेतदशेषतः॥ शक्तितः³ पलसाहसुत्रितयं यावदेव तु⁴। गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत्समाचरेत् ॥ पुण्यं कालमथाऽऽसाद्य गीतमङ्गलनिस्वनैः। सर्वीषध्यदकस्नानस्नापितो वेदपुरुवैः॥ इममुचारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः। 'नमो वै° विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च ॥ लोकाधिवासिनीभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमो नमः। गवामक्रेषु तिष्ठन्ति भुवनान्येकविंदातिः॥ ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पान्तु मातरः⁷। गावो ममाऽग्रतः सन्तु गावः रृष्ठत एव च ॥ गावः शिरसि मे नित्यं गवां मध्ये वसाम्यहम्। यस्मास्वं वृषरूपेण धर्म एव सनातनः॥ अष्टमूर्तेरिष्ठानमतः पाहि सनातन'। इत्यामन्त्र्य ततो दचाद्भरवे नन्दिकेइवरम् ॥

¹ I. O. म. पु, and हेमाद्रि have भूषितः

² I.O., संस्थव

³ हमा. p. 254 मकितः

⁴ I. O. is followed; Udaipur Ms. reads त्रिपलं बावदेव त

⁵ हेमा. p. 254 प्रकल्पवेत्

⁶ I. O. and मत्स्य. पु. p. 564 read नमोऽस्तु

⁷ Line supplied by I. O.

सर्वीपकरणोपेतं गोयुगं च विचक्षणः।

श्रात्वग्भ्यो धेनुमेकैकां दशकाद्विनिवेदयेत्॥

गवां शतमयेकैकं तदर्दं वाऽध विंशातिम्।
दश पश्राऽधवा 'दणादन्येभ्यस्तदनुश्रया॥

नैका बहुभ्यो दातव्या यतो दोषकरी भवेत्।

बहुश्चेकस्य दातव्या श्रीमदारोग्यवृद्धये॥

पयोव्रतः पुनस्तिष्ठेदेकाहं गोसहस्रदः।

श्रावयेत् शृणुयाद्वाऽपि महादानानुकीर्तनम्॥

तिहनं ब्रह्मचारी स्याणदीच्छेद्विपुलां श्रियम्।

अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत्²॥

सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः।

विमानेनाऽर्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना॥

सर्वेषां लोकपालानां उलोके सम्पूज्यतेऽमरैः।

प्रतिमन्वन्तरं तिष्ठेत् राजराजो भवेत्ररः ॥

तथा

यावत्कलपदातं तिष्ठेत् राजराजो भवेत्पुनः । अद्यमेषदातं कुर्याच्छिवध्यानपरायणः॥

¹ हेमा. दानस. p. 255, वाधिकस्तदनुक्रमा

² н. g. p. 565

³ I. O., सम्यक् सम्यूज्यते नरैः

⁴ I. O. thus, with होमा p. 257; but मत्स्य. g. p. 565, Udaipur Ms. and A. S. B. read पुत्रपीत्रसमन्दितः

⁵ I. O. and रेमा. p. 257 omit this line

वैष्णवं 'योगमास्थाय ततो मुच्येत बन्धनात्।
पितरश्चाऽभिनन्दन्ति गोसहस्प्रदर्शनात्॥
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं पुत्रो दौहित्र एव वा।
गोसहस्प्रदो भूत्वा नरकादुद्धरिष्यति॥
तस्य कर्मकरो वा स्यादपि उद्घा तथैव च।
संसारसागरादस्मायोऽस्मान् सन्तारियष्यति॥
इति पठति च एतद्गोसहस्प्रदानं
सुरभुवनमुपेयात्संस्मरेद्वाऽथ पद्येत्।
अनुभवति सुवासं वाच्यमानो निकामं
पहतकलुषदेहः सोऽपि यातीन्द्रलोकम्॥

इति गोसहस्दानम्॥

अथ कामधेनुदानम् (६)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः ⁵शृणु भूपाल कामघेनुविधि परम् । सर्वकामफलं नृणां महापातकनाशनम् ॥

¹ हेमा. p. 257 लोकमासाय; A. S. B. योगमासाय

² I.O., पीत्रो दौहित्र एव च

³ Udaipur Ms. reads दृष्ट्या; I. O. श्रेष्टस्तयेव च

⁴ ch. 279, pp 565 ff.

⁵ सत्स्य. पु. p. 565 and हेमा. p. 265 have सम्प्रवस्थामि for श्र्णु भूपाळ

लोकेशावाहनं तद्वद्वोमः कार्योऽधिवासनम्।
तुलापुरुषवत्कुर्यात् कुण्डमण्डपवेदिकाः॥
स्वल्पेऽप्येकाग्निवत्कुर्याद्वरुरेव समाहितः।
काञ्चनस्याऽतिशुद्धस्य धेनुं वत्सं च कारयेत्॥
उत्तमा पलसाहस्रेस्तदर्देन तु मध्यमा।
कनीयसी तदर्देन कामधेनुः प्रकीर्तिता॥
शक्तितिश्चपलादर्द्धमशक्तोऽपीह कारयेत्।
वेद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य' गुडप्रस्थसमन्वितम्॥
न्यसेच परितो धेनुं महारत्रेरलङ्कृताम्।
कुम्भाष्टकसमोपेनां नानाफलसमन्विताम्॥
तथाऽष्टादश धान्यानि दसमन्तात्परिकल्पयेत्।
इश्चदण्डाष्टकं तद्वत् नानाफलसमन्वितम्॥
भाजनं वासनं तद्वत्ताम्रदोहनकं तथा।

कौद्येवस्त्रद्वयसम्प्रयुक्तां दीपातपत्राभरणाभिरामाम् । सचामरां कुण्डलिनीं सघण्टां मणित्रिकापादुकरौप्यपादाम् ॥ रसैश्च सर्वैः पुरतोऽभिजुष्टां हरिद्वया पुष्पफलेरनेकैः ।

¹ हेमा. p. 265 has तस्य for न्यस्य

² I. O., समरत्नो for समन्तात्

³ I. O. and A. S. B., विभूषितम्

पूर्णकुम्भाष्टकोपेतां माल्येश्चफलसंयुताम् ।

शाय्यां सोपस्करां तद्वद्वेममार्तण्डसंयुताम् ॥

ततः सर्वोषधिस्नानलापितो वेदपुक्तवैः ।

श्ममुखारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्चिलः ॥

'नमस्ते सर्वदेवेश वेदाहरणलम्पट ।

वाजिरूपेण मामस्मात्पाहि संसारसागरात् ॥

त्वमेव सप्तधा भूत्वा छन्दोरूपेण भास्करम् ।

यस्मात्पालयसे लोकानतः पाहि सनातन' ॥

एवमुचार्य गुरवे विनवेदयेत् ।

दत्वा पापक्षयात् अभानोलीकमभ्येति शाश्वतम् ॥

गोभिर्विभवतः सर्वान् ऋत्विजञ्चाऽभिपूजयेत् ।

सर्वधान्योपकरणं गुरवे विनिवेदयेत् ॥

सर्वधान्योपकरणं गुरवे विनवेदयेत् ॥

सर्व सस्यादिकं दत्वा भुजीताऽतैलमेव हि ।

पुराणश्चाविणं तद्वत्कारयेद्वोजनादिकम् ॥

'विभवंतः' स्वविभवानुसारेण ऋत्विरभ्यो गां दचात्। 'सर्वधान्योपकरण'मिति विनियोगात् पूर्वधान्यस्याऽदानं गम्यते। 'पुराणश्रावी' पुराणस्य श्राविता।

¹ I.O., पालयते लोकान्; मत्स्य. पु. p. 566 भासयसे लोकान्; Udaipur Ms. मामसमालोकान्, which is apparently a misreading of भामयसे

² मरस्य. पु. p. 566 तमहर्य ; I. O., समर्ख

³ I.O., दानैः

⁴ मत्स्व. पु. शप्यादिकं ; which हेमाहि follows. p. 274

इमं हिरण्याद्वविधिं करोति यः सम्प्र्यमानो दिवि देवतेन्द्रैः। विमुक्तपापः स पुरं मुरारेः प्राप्तोति सिद्धैरिभप्रजितस्सन्॥ इति पठित य एतद्धेमवाजिप्रदानं किलक्छुषविमुक्तः' सो²ऽइवमेधेन भूयः। कनकमयविमानेनाऽर्कलोकं प्रयाति त्रिददापितवधूभिः प्रजितो योऽथ पद्येत्³॥ यो वा श्रणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा हेमाद्वदानमभिनन्दयतीह लोके। सोऽपि प्रयाति 'हनकल्मषद्युद्धदेहः स्थानं पुरन्दरमहेद्द्वरदेवजुष्टम्॥

इति हिरण्याइवदानम्॥

अथारवरथदानम् (८)

तत्र मृत्स्यूपुराणे⁵

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।

- 1 A. S. B. मत्स्य. प्र. and हेमा, read सकलकल्लप
- 2 I. O., चाश्वमेधेन तुल्यम् ; A. S. B., सोऽश्वमेधेन भूगः ; मत्स्य. पु. युक्तः for भूगः
- 3 I. O. reading confirma by हेमा. p. 275
- 4 A. S. B., इतिकिल्बिष; I. O., इतिकिल्बिष; Udaipur Ms. खङ-कल्मण म. g. and हेमा, p. 275 इतिकल्मण
- 5 मत्स्य. g. ch. 281, p. 567 ff. हेमा. p. 277 ff.

पुण्यमद्वरथं नाम महापातकनादानम् ॥
पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
लोकेद्यावाहनं कुर्यात्तृलापुरुषदानवत् ॥
कात्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा काश्चनं स्थापयेद्रथम् ॥
सप्तादवं चतुरदवं वा चतुश्चकं सक्ष्वरम् ।

'कूबरो' युगाधारकाष्ठम् ।

ऐन्द्रनीलेन कुम्भेन ध्वजरूपेण संयुतम् ।
लोकपालाष्टकोपेतं पद्मरागदलान्वितम् ॥
चत्वारः पूर्णकलशा धान्यान्यष्टादशैव तु ।
कौशेयवस्त्रसंयुक्तमुपिर स्याद्वितानकम् ॥
माल्येश्चफलसंयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् ।
यो यद्गक्तः पुमान् कुर्यात् स तन्नाम्नाऽधिवासनम् ॥
छत्रचामरकौशेयवस्त्रोपानहपादुकाः ।
गोभिर्विभवतः सार्द्वं दशाच शयनासनम् ॥
आभारं त्रिपलादृद्धं शक्तितः कारयेद्वुधः ।

'भारः' पलसहस्रद्वयम् ।

- 1 हेमा. p. 277 अष्टार्थ, which is noted as a variant in मत्स्य g. p. 567
- 2 I. O. A. S. B, म. पु. and हैमा सकूबरम्। "कूबरो युगाधार काष्ट्रमिति" हैमादिः। Udaipur Ms. has द्विचककम् for सकूबरं
- 3 Mss. corrupt or defective: text restored.
- 4 मतस्य. पु. श्रयनादिक
- 5 मत्स्व. पु. अभावात् ; आभारं is noted as a variant.

अइवाष्टकेन संयुक्तं चतुर्भिरथ वाजिभिः। द्वाभ्यामथ युतं दचाद्वेमसिंहसमन्वितम्'॥ चकरक्षावुभौ तस्य तुरगस्थावथादिवनौ।

'चकरक्षी'चकसमीपे अइवारूढी अदिवनीकुमारी कार्यी।

पुण्यं कालं ततः प्राप्य पूर्ववत्स्नापितो द्विजैः ॥ [त्रिः पदक्षिणमावृत्य गहीतकुसुमाञ्जलिः । शुक्रमाल्याम्यरो दचादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥]

> 'नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने वेदतुरङ्गमाय। धान्नामधीशाय भवाभवाय ' पापौघदावानल देहि शान्तिम्॥ वस्वष्टकादित्यमक्द्रणानां त्वमेव धाता परमं निधानम्। यतस्ततो मे हृदयं प्रयातु धर्मेकतानत्वमधौघनाशात्'॥ इति तुरगरथप्रदानमेतत् भवभयसूदनमन्न यः करोति।

¹ मरस्य. पु. p. 567 व्यजान्विते

² A. S. B. and I. O., इपै:

^{3 [ ]} Omitted in all Manuscripts: restored from मस्स्य g. p. 567; this line is also missing in हेमा. p. 278

⁴ I. O. A. S. B. and हेमा. भवाभवाय ; मत्स्य. पु. reads दिवा-कराय ; Udaipur Ms. reads भवाभिधीय (sic)

स कलुषपटलैर्बिमुक्तदेहः
परममुपैति पदं पिनाकपाणेः ॥
देदीप्यमानवपुषा विजितम्भावं
आक्रम्य मण्डलमखण्डलचण्डभानोः' ।
सिद्धाङ्गनानयनषद्पदपीयमानः
वक्त्राम्बुजोऽम्बुजभवेन चिरं सहाऽऽस्ते ॥
इति पठित शृणोति वा य इत्थं
कनकतुरङ्गरथमदानमिस्मन्² ॥
न स नरकपुरं व्रजेत् कदाचिश्ररकरिपोर्भवनं प्रयाति भृयः ॥

इति हिरण्याइवरथदानम् ॥

अथ³ हेमहस्तिरथदानम् (९)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभम् । यस्य प्रसादाङ्गवनं वैष्णवं याति मानवः॥

- 1 A. S. B., अखण्डमचण्डमानोः, a reading noted in म. पु. p. 567. The Udaipur text has अखण्डमानोः and I. O. omits the verse. The reading adopted is that of हेमा. p. 280
- 2 A. S. B., प्रदानमेवम्
- 3 A. S. B. reads हेमहस्तिरथप्रदानम्, which agrees with हेमा. p. 280., म. g. ch. 282, p. 568 ff.
- 4 A. S. B., यस्य प्रदानात्

पुण्यां तिथिं समासाच तुलापुरुषदानवत् । विप्रवाचनकं कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः॥ ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् । अत्राऽप्युपोषितस्तद्वत् ब्राह्मणैः सह भोजनम्' ॥ क्रयीत् पुष्परथाकारं काञ्चनं मणिमण्डितम् । वलभीभिर्विचित्राभिश्चतुश्चकसमन्वितम् ॥ 'पुष्परथः' स च वलभीयुक्तो भवति। लोकपालाष्ट्रकोपेतं ब्रह्मार्कशिवसंयुतम्। मध्ये नारायणोपेतं लक्ष्मीपुष्टिसमन्वितम्॥ कृष्णाजिने तिलद्रोणं कृत्वा संस्थापयेद्रथम्। तथाऽष्टादश धान्यानि भाजनाशनचन्दनः ॥ दीपिकोपानहच्छत्रदर्पणं पादुकान्वितम्। ध्वजे तु गरुडं कृत्वा³ कृषराग्रे विनायकम् ॥ नानाफलसमायुक्तमुपरिष्टाद्विनानकम्। कौदोयं पश्रवर्णं तु अम्लानकुसुमान्वितम्॥ चतुभिः कलशैः सार्द्धं गोभिरष्टभिरन्वितम्। चतुर्भिर्हेममातद्गेर्भुक्तादामविभूषितैः॥ स्वरूपतः करिभ्यां च युक्तं कृत्वा निवेदयेत् ॥ कुर्याच्य त्रिपलाद्र्द्धमाभारादिप शक्तितः॥

¹ A. S. B., शोभनम्

² Udaipur Ms. and A. S. B. read वन्दनैः

³ हेमा. p. 281 कुर्यात् for कृत्वा

⁴ Udaipur Ms. and A. S. B. निवेशयेत

तथा मङ्गलद्यान्देन स्नापितो वेदपुङ्गवैः । त्रिः प्रदक्षिणमाष्ट्रत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ इममुच्चारयेन्मन्त्रं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।

'नमो नमः शक्करपद्मजार्कलोकेशविद्याधरवासुदेवैः।
त्वं सेव्यसे 'वेद पुराणयज्ञतेजोमयस्यन्दन पाहि यसमात्॥
यक्तत्पदं परमगुद्यतमं सुरारेः
आनन्दहेतुगुणरूपविमुक्तमन्तः²।
योगैकमानसदृशो सुनयः समाधौ
पद्यन्ति तत्वमसि नाथ रथाधिरूदः॥
यस्माक्तमेव भवसागरसम्प्लुतानां
आनन्दभाण्डभृतमध्वरपानपात्रम्⁴।
तस्माद्यौघशमनेन जुक् प्रसादं
चामीकरेभरथमाधवसम्प्रदानात्६ः॥
इत्थं प्रणम्य कनकेभरथप्रदानं
यः कारयेत्सकलपापविमुक्तदेहः।

- 1 हेमा. p. 282 देव for वेद; I. O., पुराणशाकैः
- 2 I. O., यत्तल्पदं परमगुरामिदं तदस्तु आनन्दहेतुमुपस्य वियुक्तपापः ।
- 3 A. S. B., रवेऽधिक्त
- 4 A. S. B. and हेमा. p. 282. आनन्दभाण्डशृतमध्वरपानपात्रम् ; I. O., भृतमध्वरपानपात्रम् ; Udaipur Ms. has मृतधरपानपात्रम्
- 5 I.O., तस्माद्धवीषधशमनेन
- 6 I. O. and A. S. B., जामीकरेभरयमाध्यसम्प्रदानात् । हेमा. p. 282 साधन for माधव

विद्याघरामरस्रनीन्द्रगणाभिज्ञष्टं प्राप्नोत्यसी पदमतीन्द्रियमिन्दुमीलेः ॥ कृतदुरितवितानप्रोज्वलद्वाह्वजाल-व्यतिकरहतदेहोद्वेगभाजोऽपि बन्धून्'। नयति च पितृपुत्रान् रौरवादप्यशेषान्² कृतगजरथदानः शाइवतं असद्य विद्णोः॥

इति हेमहस्तिरथदानम् ॥

अथ पश्चलाङ्गलदानम् (१०)

तत्र मृत्स्यपुराणे⁵

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । पश्चलाङ्गलकं नाम महापातकनादानम् ॥ पुण्यां तिथिं समासाच युगादिग्रहणादिकम् । मूमिदानं नरो दचात्पश्चलाङ्गलकान्वितम् ॥ कर्वटं खेटकं चाऽपि ग्रामं वा सस्पद्मालिनम् । निवर्सनं दातं वाऽपि तदईं वाऽपि दास्तितः ॥

¹ हेमा. p. 283 व्यतिकरकृतदाहोडेगभाजोऽपि बन्धून ; I. O., भाजोप-बन्धून

² I. O., बान्धवानप्यशेषान्

³ I. O., धाम शम्भोः

⁴ Udaipur Ms., हेमहस्तिदानम्

⁵ of. हेमा. p. 284 ff. and म. पु. ch. 283, p. 568-9.

सारदारुमयान् कृत्वा 'हलान् पश्च विचक्षणः। सर्वोपकरणैर्युक्तान् अन्यान् पश्च च काश्चनान्॥

कर्व्वटादिस्वरूपं मार्कण्डेयपुराणे। तचथा-

"सोत्सेघवप्रपाकारं सर्वतः लातकावृतम्। योजनाधीधिविष्कम्भमष्टभागायतं पुरम्॥ तद्धेन तथा लेटं तत्पादेन च कर्वटम्। तथा देशद्रजनप्रायाः सुसमृद्धकृषीवलाः॥ क्षेत्रोपभोगभूमध्ये वसतिप्रीमसज्ञितैः"। इति। 'उपकरणानि' युगयोक्त्रादीनि । वृषान् लक्षणसंयुक्तान् दशैव च धुरन्धरान्॥ सुवर्णशृङ्गाभरणान् मुक्तालाङ्गलमृषितान्। रौप्यपादाप्रतिलकान् रक्तकौशेयभूषितान्। स्रदामचन्दनयुतान् शालायामधिवासयत्॥ पर्जन्यादित्यक्द्रेभ्यः पायसे निर्वपेषकम्। एकस्मिन्नेव कुण्डे च चक्रमस्मै निवेदयेत्॥ पलाशसमिधस्तद्वदाज्यं कृष्णतिलांस्तथा।

'पर्जन्यादित्यरुद्रेभ्यः' तश्चिक्कैर्मन्त्रैः पायसच्छ्यमृतिद्र-

¹ A. S. B. and देमा. p. 284 इलान् पश्चिषचक्षणः; Udaipur Ms. has इलं राज्यं च विचक्षणः

² हेमा. p. 284 ग्रहजान

³ I. O., धरियतिः प्रामधंत्रिते

⁴ हेमा. p. 284 'उपब्रुणानि' युगयोक्त्रपालरञ्जूपाजनादौनि

⁵ A. S. B., भूषणान्

व्येण जुहुयात् ।

तुलापुरुषवत्कुर्यात् लोकेशावाहनं बुधः ॥
ततो मङ्गलशब्देन मुक्तमाल्याम्बरो वुधः ।
आह्य द्विजदाम्पत्यं हेमसूत्राहुलीयकैः ॥
कौशेयवस्त्रकटकैर्मणिभिश्च प्रपूजयेत् ।
शय्यां सोपस्करां दचाद्वेनुमेकां पयस्विनीम् ॥
तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तादिधवासयेत् ।
ततः प्रदक्षिणं कुर्याद्वहीतकुसुमाञ्जलिः ॥
इममुबारयेन्मन्त्रमथ सर्वं निवेदयेत् ।

[अथ मन्त्रः]³

'यस्मादेवगणाः सर्वे स्थावराणि चराणि च।
धुरन्धराङ्गे तिष्ठन्ति तस्माद्गक्तिः शिवेञ्स्तु में ॥
यस्माब भृमिदानस्य कर्ता नाञ्हेति षोडश।
दानान्यन्यानि मे भक्तिर्धर्म एव दृढा भवेत्'॥
दण्डेन सप्तहस्तेन श्रिंशदण्डान्निवर्त्तनम्।
त्रिभागहीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः ॥

¹ Passage corrupt, but reproduced verbtimin हेमा. p. 285

² हेमा. p. 285 बिभूषयेत्

³ **दे**मा. р. 286

⁴ I. O., रक्ष शिवानि मे

⁵ A. S. B. and देगा. have कला नाईन्ति पोदशीम्

⁶ Corrected by I. O. and हेमा.

मानेनाऽनेन यो दशान्निवर्त्तनदातं बुधः । विधिनाऽनेन तस्याऽशु क्षीयते पापसंहतिः ॥ तदर्द्धमि वा दशादि गोचर्ममात्रकम् । भवनस्थानमात्रं वा सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥

यावन्ति लाङ्गलकमार्गमुखानि भूमेभीसां पतेः दुहितुरङ्गजरोमकाणि ।
तावन्ति राङ्करपुरे स समा हि तिष्ठेत्
भूमियदानमिह यः क्रकते मनुष्यः ॥
गन्धर्व्वकिन्नरसुरासुरसिद्धसङ्घैः
आधृतचामरमुपेत्य महद्विमानम् ।
सम्पूज्यते पितृपितामहबन्धुयुक्तः
रामभोः पुरं व्रजति चामरनायकस्सन् ॥
इन्द्रत्वमप्यधिगतं क्षयमभ्युपैति
गोभूमिलाङ्गलधुरन्धरसम्प्रदानात् ।
तस्मादघौघपटलक्षयकारि भूमेर्द्शनं विधेयमतिभृतिभवोद्भवाय ॥

इति पश्रलाङ्गलदानम्॥

¹ I. O., समयः

² I. O., पूजितस्सन्

³ I. O., विधेयमपि भूतिभवोद्भवाय

अथ पृथिवीदानम् (११)

तत्र मत्स्यपुराणे²

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि घरादानमनुत्तमम् ।
पापक्षयकरं नृणाममङ्गल्यविनाशनम् ॥
कारयेत्प्रथिवीं हैमीं जम्बृद्वीपानुकारिणीम् ।
मर्यादापर्वतवतीं मध्ये मेरुसमन्विताम् ॥
लोकपालाष्टकोपेतां नववर्षसमन्विताम् ।
मर्यादापर्वताः तावत् अष्टौ हिमवदादयः ॥
मर्यादापर्वताः तावत् अष्टौ हिमवदादयः ॥
नदीनदसमोपेतां सप्तसागरवेष्टिताम् ॥
हेन्नः पलसहस्रेण तद्यंनाऽप्यशक्तितः ।
शतत्रयेन वा कुर्यात् द्विशतेन शतेन वा ॥]
कुर्यात्पश्रपलाद्र्द्वमशक्तोऽपि विचक्षणः ।
तुलापुरुषवत्कर्यात् लोकेशावाहनं बुधः ।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभृषणाच्छादनादिकम् ॥
वेषां कृष्णाजिनं कृत्वा तिलानामुपरि न्यसेत् ।
तथाऽष्टादश धान्यानि रसांस लवणादिकान् ॥

¹ हेमा. uses the expression धरादानम् , p. 289

² ch. 284, pp. 569-570

³ मर्यादापर्वतास्तु ब्रह्माण्डपुराणोद्भृतपर्येषु हेमादिणा (पृ. २९१) तमे उदाहता:

⁴ I. O. and A. S. B. supply these three lines which are wanting in Udaipur Ms.

तथाऽष्टौ पूर्णकलशान् समन्तात् परिकल्पयेत्। वितानकं च कौद्रोयं 'फलानि विविधानि च ।। तथांऽग्रकानि रम्याणि श्रीखण्डशकलानि च। इत्येषं रचयित्वा तानिधवासनपूर्वकम् ॥ शुक्लमालाम्बरधरो मुक्ताभरणभूषितः। प्रदक्षिणं ततः कृत्वा गृहीतकुसुमाञ्जिलः²॥ पुण्यकालमथाऽऽसाच मन्त्रानेतानुदाहरेत् । 'नमस्ते सर्वदेवानां त्वमेव भवनं यतः ॥ धात्री च सर्वभूतानामतः पाहि वसुन्धरे। वस्रं धारयसे⁴ यस्मात् वस्र चाऽतीव निर्मलम् ॥ वसन्धरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयादलम् । चतुर्मुखोऽपि नो गच्छेचस्मादन्तं तवाऽनघे ॥ अनन्ताये नमस्तस्मात्पाहि संसारसागरात् । त्वमेव लक्ष्मीगोंविन्दे शिवे गौरीति संस्थिता ॥ गायत्री ब्रह्मणः पाइवें ज्योत्स्ना चन्द्रे रवी प्रभा। बुद्धिर्वृहस्पती ख्याता मेघा मुनिषु संस्थिता॥ विञ्वं व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो विञ्वमभरा मता। घृतिः स्मृतिः क्षमा क्षोणी पृथ्वी वसुमती रसा ॥ एताभिर्मृर्तिभिः पाहि देवि संसारसागरात्'।

¹ I. O., रसानि

² I. O., यहौत्या कुसुमाधानीन्

³ I. O., उदौरवेत्

⁴ I. O., बम्रन्थरे बसेन्

^{· 5} A. S. B., कर्दमात्

एवमुच्चार्य तां देवीं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत्॥
धरार्द्धं वा चतुर्भागं गुरवे प्रतिपादयेत्।
श्रेषं चैवाऽथ ऋत्विग्भ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत्॥
अनेन विधिना यस्तु दचाद्धेमघरां शुभाम्।
पुण्यकाले तु सम्प्राप्ते स पदं याति वैष्णवम्॥
विमानेनाऽर्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना।
नारायणपुरं गत्वा कल्पत्रयमथो वसेत्॥
पितृपौत्रप्रपौत्रांभ्र तारयेदेकविंशतिम्॥
इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसंगात्
अपि कलिकलुषवितानैर्मुक्तदेहः समन्तात्।
दिवममरवधूभिर्याति संतर्प्यमाणः।
पदममरसहस्रैः सेवितं चन्द्रमौलेः।

इति पृथिवीदानम्॥

अथ ³विश्वचकदानम् (१२)

तत्र मृत्स्यपुराणे

अथाऽतः संप्रविश्वामि महादानमनुत्तमम् । विश्वचकमिति रूयातं सर्वपापप्रणादानम् ॥

¹ I.O., संप्राध्यमानः; So हेमा. p. 297

² Ibid.

³ cf. हेमा. p. 317 ff; म. g. ch. 285, ff. 570-1

तपनीयस्य श्रद्धस्य विषुवादिष् कार्येत्। श्रेष्ठं पलसहस्रेण तदर्देन तु मध्यमम्॥ तस्याञ्जॅन कनिष्ठं स्याद्विश्वचकसुदाहृतम् । अन्यद्विंदापलादृद्ध्वमदाक्तोऽपि निवेदयेत्॥ षोडशारं ततश्रकं रेज्ञकुम्भाष्टकावृतम् । नाभिमध्ये स्थितं विष्णुं योगारूढं चतुर्भुजम् ॥ राङ्कचकस्य पाइर्वे तु देव्यष्टकसमावृतम्। द्वितीयावरणे तद्वत् पूर्वतो जलशायिनम् ॥ अत्रिर्भृगुर्वशिष्ठश्च ब्रह्मा कइयप एव च। मत्स्यः कूर्मी वराहश्च नरसिंहोऽध वामनः॥ रामो रामश्च रामश्च बद्धः कल्की ददा कमात्। तृतीयावरणे गौरी मातृभिर्वसुभिर्वृता ॥ **बतुर्थे** द्वादशाऽदित्या वेदाश्चत्वार एव च। पश्रमे पश्र भृतानि रुद्राभैकादशैव तु॥ लोकपालाष्टकं षष्टे दिङ्मातङ्गास्तरीय च। सप्तमेऽस्त्राणि सर्व्वाणि मंगलानि च कारयेत्॥ अन्तरान्तरतो देवान्विन्यसेदष्टमे पुनः॥

'मातरो' ब्रह्माण्याचाः। 'सप्तमेऽस्त्राणि' खर्गादीनि अष्टी

¹ I. O., विश्वचर्क for विश्ववादिषु; A. S. B. and Udaipur Ms. omit the line

² A. S. B. and म. पु. श्रमनेम्यष्टकाइतम्

³ हेमा. p. 319 कृष्णव for बुद

⁴ I. O., सर्वतो

'मङ्गलानि' दक्षिणावर्त्तशङ्कादीनि । 'अन्तरान्तरतः'अन्तरा-लानां मध्ये ।

तुलापुरुषवच्छेषं समन्तात्परिकल्पयेत्'। अत्विद्याण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ विद्वचकं ततः कुर्यात् कृष्णाजिननिलोपरि। तथाऽष्टादश घान्यानि रसांश्च लवणादिकान् ॥ पूर्णकुम्भाष्टकं चैव वस्त्राणि विविधानि च। माल्येक्षुफलरब्रानि वितानश्राऽपि कारयेत्॥ ततो मङ्गलदान्देन लातः शुक्काम्बरो गृही। होमाधिवासनान्ते तु गृहीतकुसुमाञ्जलिः॥ इममुबारयेन्मन्त्रं त्रिः कृत्वा तु पदक्षिणम्। 'नमो विइवमयायेति विइवचकात्मने नमः॥ परमानन्दरूपी त्वं पाहि नः पापकर्दमात्। तेजोमयमिदं यस्मात् सदा पद्यन्ति योगिनः॥ हृदि त्वां त्रिगुणातीतं विद्वचकं नमाम्यहम्। बासुदेवे स्थितं चक्रं चक्रमध्ये तु माधवः॥ अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि स्थिताविह। विद्वचकमिदं यस्मात्सर्वपापहरं परम्॥ आयुर्धं चाऽऽधिवासस्य "भवादुद्धरं मामतः'। इत्यामन्त्र्य ततो दचाद्विइवचकं विमत्सरः॥

¹ मत्स्य. पु. p. 571

^{2 1. 0.,} भयादुद्धर मामितः

विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते। वैकुण्ठलोकमासाच चतुर्बाहुः सनातनः॥ सेव्यतेऽप्सरसां 'सङ्घेस्तिष्ठेत्कलपदातत्रयम्। प्रणमेद्वा स्वयं कृत्वा विद्वचकं दिने दिने॥ तस्याऽऽयुर्वर्धते नित्यं लक्ष्मीश्च विपुला भवेत्।

इति सकलजगतसुराधिवासं
वितरति यस्तपनीयषोडशारम् ।
हरिभवनसुपागतः स सिद्धैश्चिरमधिगम्य नमस्यते शिरोभिः ॥
असुदर्शनतां प्रयाति शत्रोः
मदनसुदर्शनतां च कामिनीनाम् ।
स सुदर्शनकेशवानुरूपः
कनकसुदर्शनदानदग्धपापः ॥
कृतगुरुद्धरितानि षोडशारप्रवरसुदर्शनदानतो निरस्य ।
क्रजति च स सुरारिधाम भित्वा
भवमभितो भुवने भयानि भूयः ॥

इति विद्वचकदानम्॥

¹ Udaipur Ms. reads मध्ये तिष्टेत्

² I.O., जिल्ला

अथ 'कल्पलतादानम् (१३)

तत्र मत्स्यपुराणे

अधाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।

महाकल्पलता नाम महापातकनाशनम् ॥

पुण्यां तिथिमयाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

ऋत्विद्याण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥

तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनादिकम् ।

चामीकरमयीः कुर्यादश कल्पलताः दसमाः ॥

नानापुष्पफलोपेता नानांशुकविभिषताः ।

विद्याधरसुपर्णानां मिथुनैरुपशोभिताः ॥

हारानादितसुभिः सिद्धैः फलानि च विहक्षमैः ।

लोकपालानुसारिण्यः कर्नव्यास्तासु देवताः ॥

ब्राह्मीमनन्तशक्तित्र लवणस्योपरि न्यसेत् ।

अधस्ताच्य त्योमध्ये पद्मशङ्कधरे उभे ॥

इभासनस्या तु गुडे पूर्वतः कुलिशायुधा ।

रजन्यजस्थिताऽऽमेयी स्वपाणिरथाऽनले ॥

'रजन्यजस्थिताऽऽमेयी स्वपाणिरथाऽनले ॥

'रजन्यजस्थिता' छागवाहनोपरि संस्थिता ।

¹ cf. हेमा. p. 324, ff ; मत्स्य. पु. ch. 286, pp. 571-2

² A. S. B., I. O., and हैसा. give ग्रमाः

³ A. S. B., अधस्तावतयोर्भ 💜

⁴ I. O. and हेमा. p. 325, करे शुभे

⁵ हेमा. and I. O., गुढे; Udaipur Ms. गुदे

⁶ Supplied by A. S. B.

'अनले' आमेयदिरभागे । याम्यां च महिषारूढा गदिनी तण्डुलोपरि । दक्षिणे नैकेती स्थाप्या सखड्गा दक्षिणापरे ॥

'दक्षिणापरे' दक्षिणपश्चिमदिग्भागे।

वारणे वारणिक्षीरे झषस्था नागपाशिनी'।
पताकिनी च वायव्ये मृगस्था शकरोपरि॥
सौम्या तिलेषु संस्थाप्या शिक्वनी निधिसंस्थिता'।
माहेश्वरी चृषगता नवनीते त्रिश्लिनी॥
मौलिन्यो वरदास्तद्वत्कर्तव्या बालिकान्विताः।
शक्त्या पश्चपलाद्र्वमासहस्रात् प्रकल्पयेत्॥
सर्वासासुपरिष्टाच पश्चवर्णं वितानकम्।
धेनवो दश कुम्भाश्च वस्त्रयुग्मानि चैव हि॥
मध्यमे द्वे तु गुरवे ऋत्विग्भ्योऽन्यास्तथेव च।
ततो मङ्गलशब्देन स्नातः शुक्लाम्बरो बुधः॥
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रानेतानुदाहरेत्'।

'नमो नमः पापविनादिःनीभ्यो ब्रह्माण्डलोकेदवरपालिनीभ्यः। आद्यांसिताधिक्यफलप्रदाभ्यो दिग्भ्यस्तथा कल्पलतावधूभ्यः ॥

¹ Supplied by A. S. B.

² I. O., चिरसंस्थिता

³ A. S. B., I. O. and हेमा, p. 326, उदीरयेत्

⁴ A. S. B. and हेमा., वधून्य: ; Udaipur Ms. has बहुन्य:

इति सकलदिगङ्गनाप्रदानं
भवभयसूदनकारि यः करोति।
अभिमतफलदे स नाकलोके
वसति पितामहवत्सराणि त्रिंदात्॥

'अभिमतफलदे' इष्टफलदायिनि ।

पितृशतमथ तारयेद्भवाव्धेः
भवदुरितौघविनाशशुद्धदेहः ।
सुरपतिवनितासहस्रसंख्यैः
परिषृतमम्बुजसंसदाऽभिवन्धः ॥
इति विधानमिमं सदिगङ्गनाकनककल्पलताविनिवदने ।
पठति यः स्मरतीह तथेक्षते
स पदमेति पुरन्दरसेवितम् ॥

इति कल्पलतादानम्॥

अथ 'सप्तसागरदानम् (१४)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । सप्तसागरकं नाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥ पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

1 cf. हेमा. p. 327. ff; मत्स्य. g. ch. 287, pp. 572-3.

तुलापुरुषवत् क्रुयोक्कोकेशावाहनं बुधः ।।

ऋत्विकाण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।

कारयेत्सत् कुण्डानि काश्रनानि विषक्षणः ॥

प्रादेशमात्राणि तथाऽरित्रमात्राणि वा पुनः ।
क्रुयीत्सत्रपलादुर्द्धमासहस्राच शक्तितः ॥

'अरब्रिमात्राणि' अरब्रिस्वरूपं मार्कण्डेयपुराणे उक्तम्। तद्यथा—

'अरब्रिरङ्ग्रष्ठपर्यन्ता संख्यया त्वेकविंदातिः'।

संस्थाप्यानि च सर्वाणि कृष्णाजिनतिलोपरि।
प्रथमं प्रयेत्कुण्डं लवणेन विचक्षणः॥
द्वितीयं पयसा तद्वनृतीयं सर्पिषा पुनः।
चतुर्थं तु गुडेनैव दशा पश्चममेव च॥
षष्ठं शर्वरया तद्वत् सप्तमं तीर्थवारिणा।
स्थापयेत् लवणस्याञ्नते ब्रह्माणं काश्चनं शुभम्॥
केशवं क्षीरमध्ये तु घृतमध्ये महेश्वरम्।
भास्करं गुडमध्ये तु दिधमध्येञ्मराधिपम्॥
शर्करायां न्यसेह्नक्ष्मीं जलमध्ये तु पार्वतीम्।
सर्वेषु सर्वरक्षानि धान्यानि च समन्ततः॥
तुलापुक्षवच्छेषमञ्चाञिष परिकल्पयेत्।

¹ I.O., प्रनः

² A. S. B., तबाऽरिलमात्राणि; Udaipur Ms., बरनमात्राणि

ततो वारुणहोमान्ते स्नापितो वेदपुङ्गवैः॥

'वारुणहोमान्ते' वारुणहोमानन्तरम् । स च होमः सर्वविदेशपान्ते कर्तव्यः।

त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रानेतानुदाहरेत्¹।
'नमो वः सर्वसिन्धूनामाधारेभ्यः सनातनाः ॥
जन्तूनां प्राणदेभ्यश्च समुद्रेभ्यो॰ नमो नमः।
क्षीरोदकाज्यद्धिमाधवलावणेश्चसारामृतेन भुवनत्रयजीवसङ्घान्।
आनन्दयन्ति अपशुभिश्च यतो भवन्तः
तस्मान्ममाऽप्यधविधातमलं दिशन्तु⁴॥
यस्मात्समस्तभुवनेषु भवन्त एव
तीर्थामरासुरसुबद्धमाणिप्रतानम्॰।
पापक्षयाम्बरविलेपनभूषणाय
लोकस्य विश्वति तदस्तु ममाऽपि लक्ष्मीः'॥
इति ददाति रसामरसंयुतान्
सुचिरविस्मयवानिष्ट सागरान्।

- 1 A. S. B., उदीरवेत
- 2 I. O. and हेमा. p 328 समुद्रेभ्यः; Udaipur Ms. has समूहेभ्यः
- 3 A. S. B., I. O. and हेमा., वसुभिष
- 4 1bid विदश्व for दिशन्तु
- 5 Ibid तीर्षोमराझुरसुबद्ध [A. S. B सरह] मणिप्रतानम् ;
  Udaipur Ms. reads wrongly तीर्योमवाप्य व इमानि
  पुनः प्रदानात्

अमलकाश्चनवर्णमयानसी पदसुपैति हरेरमराष्ट्रतः॥ सकलपापविघातविराजितः पितृपितामहपुत्रकलत्रकम्। नरकलोकसमाकुलमप्यलं झटिति सोऽर्पयते शिवमन्दिरम्॥

इति सप्तसागरदानम् ॥

अथ रत्नघेनुदानम् (१५)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवश्यामि महादानमनुत्तमम्।
रत्नघेनुरिति ख्यानं गोलोकफलकं नृणाम् ॥
पुण्यं विनमधाऽऽसाच तुलापुरुषदानवत्।
लोकेशावाहनं कृत्वा ततो घेनुं प्रकल्पयेत्॥
भूमी कृष्णाजिनं कृत्वा लवणद्रोणसंयुतम्।
घेनुं रत्नमयीं कुर्यात्सङ्गलपविधिपूर्वकम्॥
स्थापयेत्पद्मरागाणामेकाशीतिं मुखे बुधः।
पद्मरागशतं सद्यो घोणायां परिकल्पयेत्॥

'घोणा' नासिकाग्रभागः।

- 1 A. S. B., इति महादानानुकौर्तने सप्तसागरदानम्
- 2 cf. हेमा. p. 329 ff; मत्स्य. g. ch. 289, pp. 573-4
- 3 हेमा. p. 320, पुण्यां तिपि

ततो घेतुः प्रकल्प्या च खर्ण नासाग्रभागतः । ललाटे हेमतिलकं मुक्ताफलशतं दशोः॥ भ्रुयुगे विद्वमदातं शुक्ती कर्णद्वये स्थिते॥ काञ्चनानि च शृङ्गाणि दिशरो वज्रदातात्मकम्। ग्रीवायां ^टनेत्रपुटकं गोमेदकशतात्मकम् ॥ इन्द्रनीलशतं पृष्ठे वैद्र्य्यशतपार्श्वके। स्फाटिकैरुदरं तद्वत्सीगन्धिक शतात कटिम् ॥ 'स्फाटिकैस्दरं तद्रदि'ति ज्ञतसंख्यैरित्यर्थः। खुरा हेममयाः कार्याः पुच्छं मुक्तावलीमयम्। सुर्यकान्तन्दुकान्तौ च घाणे कर्पूरचन्दनम् ॥ कुङ्कमानि च रोमाणि ⁴रौप्यां नाभिं च कारयेत्॥ गारुत्मतं तथा तद्वत् पर्यन्ते परिकल्पितम् । तथाऽन्यानि च रहानि स्थापयेत्सर्वसन्धिष ॥ क्रयीच्छर्करया जिह्नां गोमयं च तदात्मकम् । गोमुत्रमाज्येन तथा दिध दुग्धं स्वरूपतः ॥

¹ Supplied by A. S. B.

² I. O., नेत्रपुटकं ; Udaipur Ms. and हेमा. p. 330, नैत्रपहकं

³ A. S. B., सूर्यकान्तेन करणो प्राणे कर्परचन्दनम्

⁴ I. O., रोमान्तानि for रीप्यां नानि

⁵ I. O. thus; A. S. B. and म. पु., गादत्मतशर्त तद्वत् अपाने परि-

⁶ हेमा. p. 330, गुहात्मक

पुन्छाये वामरं वचात्समीपे ताम्रदोहनम् ।
कुण्डलानि च हैमानि भूषणानि च शक्तितः ॥
कारयेदेवमेवन्तु चतुर्थाशेन वत्सकम् ।
तथा धान्यानि सर्वाणि पादाश्रेक्षमयाः स्मृताः ॥
नानाफलानि सर्वाणि पश्चवणिवतानकम् ।
एवं विरचनां कृत्वा तद्वद्वोमाधिवासनम् ॥
कात्वरभ्यो दक्षिणां दत्वा धेनुमामन्त्रयेत्ततः ।
गुडधेनुवदामन्त्रय इवं चोदाहरेत् ततः ॥

'गुडघेनुवत्' 'या लक्ष्मी'रित्यादिमन्त्रैः ।

'त्वां सर्वदेवगणधाम यतः पठन्ति रुद्रेन्द्रविष्णुकमलासनवासुदेवाः । तस्मात्समस्तभुवनत्रयदेवयुक्ते मां पाहि देवि भवसागरपीज्यमानम्'॥ आमन्त्र्य वेत्थमभिनः परिवृत्य लक्ष्म्या द्याद्विजाय गुरवे जलपूर्वकं ताम्। यः पुण्य[माप्य]दिनमत्र कृतोपवासः पापैर्विमुक्ततनुरेति पदं मुरारेः॥

'परिवृत्य' प्रदक्षिणीकृत्य।

- 1 I. O., पुरखान्ते
- 2 A. S. B. has omitted this.
- 3 This is reproduced by देगा. p. 331
- 4 Udaipur Ms. and A. S. B., बन्द्र for विष्णु.
- 5 I. O., इत्वा मुनये and जलपूर्वकालम्

इति सकलविधिको 'रक्षधेनुप्रदानं वितरित स विमानं प्राप्य देदीप्यमानम् । सकलकलुषमुक्तो बन्धुभिः पुत्रपौत्रैः सह मदनसरूपः स्थानमाप्रोति व काम्भोः ॥

इति रक्षधेनुदानम्॥

अथ नहाभृतघटदानम् (१६)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रविश्वामि महादानमनुत्तमम् ।
महाभूतघटं नाम महापातकनाशनम् ॥
पुण्यां तिथिमधाऽऽमाच कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥
तुलापुरुषवत्कुर्यास्त्रोकेशावाहनादिकम् ।
कारयेत्काञ्चनं कुम्भं महारस्रचितं वुधः ॥
मादेशादङ्गलशतं यावत्कुर्यात्ममाणतः ।
श्वीराज्यपुरितं तद्वत् कल्पष्टक्षसमन्वितम् ॥

¹ A. S. B., निधि for विधि

² I. O., विधान for विमान

³ I. O., आप्नोति ; A. S. B. and हेमा., अभ्येति

⁴ cf. हमा. p. 332. ff ; म. प्र. ch. 289, pp. 574-5

⁵ A. S. B., 300

⁶ I. O., रत्नान्वितं

⁷ I. O., आबाह्य for भीराज्य

पद्मासनगतांस्तद्वत् ब्रह्मविष्णुमहेरवरान् । लोकपालान् महेन्द्रांश खवाहनसमास्थितान्'। वराहेणोद्धृतां तद्बत्क्कर्यात्रुथ्वीं सपङ्कजाम् ॥ वरुणं चाऽऽसनगतं काश्रनं मकरोपरि। हुताशनं मेषगतं वायं कृष्णमृगासनम्॥ तथा कामाधिपं कुर्यानमुषकस्थं विनायकम्। विन्यसेद्घटमध्ये तान् वेदपश्चकसंयुतान्॥ ऋग्वेदस्याऽक्षसुत्रं तु यजुर्वेदस्य पङ्कजम्। सामवेदस्य बीणा स्याद्वेणुं दक्षिणतो न्यसेत्॥ अथर्ववेदस्य पुनः सुकुसुवौ कमलं करे। पुराणवेदो³ वरदः साक्षसूत्रकमण्डलुः ॥ परितः सर्वधान्यानि चामरासनदर्पणम् । चामरासनदर्पाणि कारयेत्स्समाहितः । पादुकोपानहच्छत्रदीपिकाभूषणानि च॥ शय्यां⁶ च जलकुम्भांश्च पत्रवर्णवितानकम्।

¹ A. S. B. adds this line, which is omitted by हेमाद्रि, p. 332, but is found in म. g. p. 574

² हेमा. p. 333, वीणा

³ I O., वेदवेदाक्रैः

⁴ Supplied by I. O.; not found in हैमा. but found in म. g. p. 575

⁵ I. O., भूषणानि श्रुमानि व

⁶ I. O., सन्ध्या च जलकुण्डार्थ; A. S. B., म. पु., and हेमा. read शप्या च जलकुम्मांच; Udaipur Ms. reads wrongly सप्ततुजलकुम्भाव

स्नात्वाऽधिवासनान्ते तु मन्त्रमेततुदीरयेत्॥
'नमो वः सर्वदेवानामाधारेभ्यश्चराचरे।
महाभूतादिदेवेभ्यः शान्तिरस्तु शिवं मम॥
यस्मान्न किश्चिदप्यस्ति महाभूतैर्विना कृतम्।
ब्रह्माण्डे सर्वभूतेषु तस्माच्छ्रीरक्षयाऽस्तु मे'॥
इत्युचार्य महाभूतघटं यो विनिवेदयेत्।
सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमां गतिम्॥
विमानेनाऽर्कवर्णन पितृबन्धुसमन्वितः।
स्तूयमानोऽमरस्त्रीभिः पदमभ्येति वैष्णवम्॥
षोडशैतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः।
न तस्य पुनराष्ट्रित्तिरह लोकेऽभिजायते'॥

इति पठित य इत्थं वासुदेवस्य पाइर्वे ससुतिपितृकलत्रः संश्रुणोतीह सम्यक् । पुरितुभवने वा मिन्दिरे वार्कलक्ष्मी-श्चिरममरवध्भिमीदिते सोऽपि कल्पम् ॥

इति श्रीभदृह्ययधरात्मजमहासान्धिविग्रहकभद्द-श्रीमल्लक्ष्मीधरविराचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डे षोडदामहादानपर्व ॥

¹ Udaipur Ms. has प्रजायते

² I. O., पुनरिह भुवने वा मन्दिरे वाडकेलक्ष्मीः

³ Udaipur Ms., अमरपुरवधूभिः

अथ पद्मपुराणोक्तं' ब्रह्माण्डदानम्

राजोवाच

विधि ब्रह्माण्डदानस्य कृत्वा यं मोक्षभाग्भवेत् । कालं देशं विमतीर्थं सर्वमेतद्भदस्य मे ॥ कृते तु येन सर्वस्य फलभागी भवाम्यहम् । कृतिस्ततस्याञ्स्य भावस्य मोक्षस्स्यादिषरात्तु मे ॥ विशिष्ठ उवाच

एवं श्रुत्वा ततो राजन् पुरोधास्तस्य तं द्विजः।
ब्रह्माण्डं कारयामास सीवर्णं सर्वधातुभिः॥
पीठं निष्कसहस्रेण पद्मं तत्र प्रकल्पयेत्॥
तत्र ब्रह्मा तस्य मध्ये पद्मरागैरलङ्कृतः।
सावित्र्या चैव गायत्र्या मुनिभिः ऋषिभिः सह॥
नारदायैः सुतैः सर्वेरिन्द्रायेश्च सुरैस्तथा।
सौवर्णविग्रहाः सर्वे ब्रह्मणस्तु पुरस्सराः॥
वराइरूपे। भगवान् लक्ष्म्या सह सनातनः।
नीलान्मरकतांश्चेव भूषायां तस्य कारयेत्॥
रजतस्य च शुद्धस्य देहं स्द्रस्य कारयेत्।
गोमेदकैस्तस्य शोभां कारयेदत्र बुद्धिमान्॥

¹ A. S. B. reads suggist

² І.О., मोधनाश्रमेत्

³ I. O., एवं श्रुत्वा इते कर्म

मौक्तिकैशाऽपि सोमस्य शोमां चन्ने दिवाकरे। ग्रहाणां चैव सर्वेषां 'सुवर्णानि च दापयेत् ॥ पीठात्सप्तगुणं रौप्यं रौप्यात्ताच्चं तथाविषम्। ताम्रात्सप्तगुणं कार्यं कांस्यपात्रं नराधिप ॥ कांस्यात्सप्तगुणं कार्यं ऋषु चैव नराधिप। त्रपुतः पुरतः सीसं तावल्लोहं च कारयेत्। सप्तद्वीपाः समुद्राश्च सप्त वै² कुलपर्वताः॥ अनया संख्यया कृत्वा निपुणः शिल्पिभिः कृताः। या वृषानि ? च भूतानि ³राजतानि च कारयेत्। वृक्षान् वनस्पतीं आष्ट्रत्र तृणवल्लीः सवीरुषः॥ सर्वं प्रकल्प्य विधिवत्तीर्थे देयं विचक्षणैः। क्रकक्षेत्रे गयायां च प्रयागेऽमरकण्टके ॥ द्वारवत्यां प्रभासे च गङ्गाद्वारे च पुष्करे । तीर्थें द्वेतेषु वै देयं ग्रहणे सोमसूर्ययोः ॥ दिनच्छिद्रेषु सर्वेषु अपने दक्षिणोत्तरे। व्यतीपाते बहुगुणं विषुवे च विद्योषतः॥ दातव्यमेतद्वाजेन्द्र विचारं नैव कारयेत । बालाग्निहोत्रिणं विमं सुरूपं च गुणान्बितम् ॥ सपत्नीकं च सम्पूज्य भूषयित्वा तु भूषणैः। पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वाऽन्ये च तथा द्विजाः॥

¹ A. S. B. and I. O., सर्ववर्णीन कारयेत्

² I. O., सतैव

³ I. O., राजतान्येव

चतुर्वश गुणोपेताः सपन्नीका निमन्त्रिताः। ईहितं चरमस्था च स्तिवणश्च विभूषिताः॥ अङ्गुलीयकानि तथा कर्णवेष्टांश्च दापयेत्। एवंविधांश्च सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः॥ अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः। पुरोहिताय पुरतः कृत्वा वै करसम्पुटम् ॥ 'यूयं वै ब्राह्मणाः प्रीता मैत्रत्वेनाऽनुगृद्यत । सौमुरूयेनेह भवनां भवेत्पूतो नरः स्वयम् ॥ भवतां प्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः । ब्रह्माण्डेन तु दसेन तोषयेच जनार्दन ॥ पिनाकपाणिभेगवान राकश्च त्रिदरोइवरः। एते वै तोषमायान्ति अनुध्याता द्विजोत्तमैः'॥ एवं स्तुत्वा नतो राजा ब्राह्मणान् वेदपारगान् । **ब्रह्माण्डं** तु गुरोः प्रादात् सविधानं पुनः क्षणात्॥ सर्वकामैस्ततस्तृप्तो ययौ स्वर्गं नराधिपः। तेनाऽपि गुरुणा तच विभक्तो ब्राह्मणैः सह ॥ दत्तस्तरिप चाऽन्येभ्यो ब्रह्माण्डांशो नराधिप। ब्रह्माण्डभूमिदानं च ग्राह्यं नैकेन तद्भवेत्॥ गृह्वन् दोषमवाप्रोति ब्रह्महत्यां न संदायः। सर्वेषां चैव प्रत्यक्षं दात्रव्यं तन्नराधिप ॥ दीयमानं च पदयन्ति तेऽपि पूता भवन्ति हि। दर्जानादेव ते पूता भवेयुर्नाऽत्र संज्ञायः॥ भीमद्वादशी या प्रोक्ता स्वर्णनामं मृगाजिनम्।

एतानि गत्वा पद्यन्ति दृष्टैरेतैः क्रियाफलम्। अयज्ञादेव लभ्येत कर्तुश्चैव सलोकता'॥

इति पद्मपुराणोक्तब्रह्माण्डदानम् ॥

अथ कालिकापुराणोक्तगोसहस्रदानम्

तत्र कालिकापुराणे

अतः परं स्मृतं दानं येन रोहन्ति देहिनः।
दुर्लभं तत्परं घाम तृप्ताः कामैरदोषतः॥
सहस्रं तु सवत्सानां घेनूनां च दिवाय वै।
स्नानार्थं विधिवद्यात्सोऽपि तत्पदमाप्नुयात्॥
तद्गोसहस्रक्षीरेण तथा दध्ना च दाङ्करम्॥
सर्पिषा च समग्रेण² स्नाप्य वाद्यादिमङ्गलैः।
दयात्सदक्षिणं³ रौक्मं लिङ्गं सम्पूज्य यहातः॥

'रोक्मं' सोवर्णम् ।

तदन्ते वाऽथ पुष्पैस्तु आपीठान्तं सुद्योभितम् । वितानहेमघण्टादीन् युगांश्चैव निवेदयेत् ॥ 'आपीठान्तं पुष्पैः' पूजयेदिनि दोषः"।

- 1 A. S. B. and Udaipur Ms. read : आयान्तो देवलक्षेत्रकर्तुकेव पलोकता
- 2 I. O., सहस्रेण
- 8 A. S. B. and Udaipur Ms., सरसिज
- 4 I. O. and A. S. B., पश्युष्पैः पूरवेत् इति शेषः

दीपवर्पणनैवेशं हेमदण्डं च चामरम् ॥ अग्निं सन्तर्ण्यं चाऽऽज्येन मन्त्रविच्छ्रोत्रियेण च । हेमवस्त्रसुयुरमेन भूषितेन द्विजेन वै ॥

'आज्येने'त्यादि आज्येन द्रव्येण । 'श्रोत्रियेण' ऋत्वि-रभूतेन सन्तर्पयेदित्यर्थः । 'हेमवस्त्रसुयुरमेने'ति हेम्रा शो-भनवस्त्रयुरमेनेत्यर्थः ।

ततो ब्रह्मरवेणैव शुक्का गौस्तत्र या शुभा।
वितानं चोच्छ्येत्तस्यां गच्छेत्प्राग्दक्षिणां दिशम्॥
हराय चाऽपराः सर्वा गावस्तदनु चालयेत्।
मण्डिता हेमवस्त्राचैर्महावादित्रनिस्वनैः॥
प्रदक्षिणं ततो देवं कृत्वा गावस्तदग्रतः।
स्थापयित्वा तु ताः सर्वा यजमानः प्रदक्षिणम्॥
सुरभी या च या मुख्या तस्यास्त्वग्रे च कारयेत्।
सर्वं तद्रोसहस्नुनु महाब्रह्मरवेण वै॥
ततस्तु पुच्छमादाय तिल्होमयवाक्षतैः।
[मुख्योदरसहस्राभ्यां शङ्कराय निवेदयेत्॥
'यवाक्षतैः'अक्षतयवैः।

ततस्त्वेकादशभ्यस्तु ब्राह्मणेभ्यस्तथाऽपराः]। गावो वत्सान्विता द्याशेभ्यो देयं विविन्स्य च ॥

¹ I. O. and A. S B. supply these two verses.

² Udaipur Ms. has ब्राह्मणभ्यस्तपाऽपराः

^{3 [ ]} Corrupt: lacuna in Udaipur Ms. supplied by A. S. B. and I. O.

अवतान सुवतांस्तन्न ब्राह्मणांश्व विशेषतः। दीनान्धदुःस्वितांश्चैव भोजयेदनिवारितान् ॥ विधिनाऽनेन भक्त्या च स्वर्जिता गोसवेन तु। उद्दिश्य शङ्करं देवं मुच्यते भवयन्धनात्॥ 'स्वर्जिद्दोसवी' इष्टान्तः।

अथवाऽन्यप्रकारेण दचाद्रोद्यातमुत्तमम् इति।

'शत'शब्दो बहुवाची स चाऽत्र सहस्रपरः। अग्रे सह-स्रपरविनियोगदर्शनात्।

एकादशाधिकं रुद्रे चिच्छक्तायाऽमिनाय च।
सम्पूर्ण पूर्ववत् कृत्वा विधिमादौ प्रयक्षनः॥
होमपूजादिसंयुक्तं दयाक्तत्रैव शम्भवे।
दीक्षितानां शतं होकमाहृत्य शिवमन्दिरे ॥
ततः पूज्य यथान्यायं दयाक्तेभ्यो यथा शृणु।
दशकं दशकं चैव एकैकस्य पृथक् पृथक्॥
हदि शम्भुं गवां चैव ध्यात्वा तेषां निवेदयेत्।
अधिकं दशकं यत्र नीलकण्ठेन्दुशेखरम्॥
दयात्पूर्वविधानेन धेन्नां च सवत्सकम्।

'दीक्षितानां शत' मित्यादि । शम्भुप्रीतये शम्भुं हृदि ध्यात्वा दीक्षितानां सम्प्रदानभृतानां दचादित्यर्थः। 'पूर्व-विधानेन' क्षीरादिरूपनविधानेन ।

¹ І.О., अविचारतः

² I. O., मण्डपे

अथवा भोत्रियान् वित्रान् वेदवेदाङ्गपारगान् । आह्रत्य द्विगुणांस्तेभ्यः पत्र पत्र ददेत्सुधीः ॥ कृत्वा विधिममं जन्तुर्न शोच्यः स्यात्कदाचन । गर्भागारज्यरे भ्यः परिक्रमति नैव सः ॥ 'गर्भागारज्यरे' गर्भवासक्षेशे ।

इति कालिकापुराणोक्तगोसहस्दानम् ॥

अथाऽऽदित्यपुराणोक्तगोसहस्रदानम् '

अथ प्रयच्छेद्विपेषु गोसहस्रं महामुने। अर्चयेद्गन्धपुष्पेश्व पदैः सर्वाः समर्चयेत्॥ 'पदैः' वस्तैः।

सर्वाः कनकश्रक्षाभाः सर्वा रौप्यखुरार्चिताः ।
सर्वाः प्रदक्षिणीकृत्य प्रयच्छेत्तद्विजातिषु ॥
सुवर्णश्रुक्तरचिता वन्त्राभरणभ्षिताः ।
हीनाक्षा न ददेव्वावः कृषा वृद्धातुरास्तथा ॥
एकां गामर्चयेत्तासां दोषाणां च विधि शृणु ।
तिलानां तु द्यातं "बोकं दचाद्विषेषु दक्षिणाम् ॥
पाचेन विधिना चैव तर्पयित्वा द्विजांस्तथा ।

¹ cf. हमाद्र-दान., pp. 263-264

² A. S. B. and हेमा. read प्रणेख

³ gen., p. 263, omits this line and the next.

⁴ I. O., A. S. B. and हेमा., बोवां

⁵ Udaipur Ms., याज्येन

'तिलानां शतं' तिलद्रोणशतमित्पर्थः । 'पायेन' पाद्या-र्घादिना' ।

शुन्धः शुद्धमना मृत्वा योऽर्चये जनार्वनम् ।
प्रणम्य शिरसा देवं दत्वा गावश्च सत्वरम् ॥
तेन ता अर्चिताः सर्वा भविष्यन्ति न संशयः ।
वेदशास्त्रार्थतत्वज्ञाः संहिताध्यापका द्विजाः ॥
अग्निहोत्ररता ये च स्वाध्यायनिरताश्च ये ।
एतान् विप्रान् परीक्षेत गोप्रदाने महामुने ॥
ईदशानां च यद्तं तचाऽनन्तिमहोच्यते ।
अनन्तस्य तदा दानिमिति सत्यं महामुने ॥
उपोष्य विधिवचैव प्रसन्नमनसेन्द्रियः ।
उपेत्य द्वाद्यणान् पद्येत् दचाद्वावश्च सत्वरः ॥
तर्पयत्वा च ता गावः प्रणिपातेन प्रजयेत् ।
स्पर्शियत्वा तु ता गावः सुमनास्सुसमाहितः ॥
'स्पर्शियत्वा' दत्वा ।

न बैतास्ताइयेइण्डेर्न हस्तेन न छेष्टुना। यथोक्तं गोसहस्ं तु यः प्रयच्छित वै द्विजः। सर्वान् क्षेत्रान् परित्यज्य विष्णुलोके महीयते॥

¹ हेमा. repeats this, p. 263

² I. O., A. S. B. and हेमा., बाह्मणेभ्य

³ Omitted in हेमा.

⁴ I. O., A. S. B. and हेमा

तथा'

तिलानां च शतं यस्तु विना गोभ्यः प्रयच्छति।
पलमेकं सुवर्णस्य गोसहस्राद्विशिष्यते ॥
यथोक्तं गोसहस्रं तु प्रयच्छेत्त द्विजातिषु।
तत्फलं लभते दाता सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥
यस्तु पश्यति पापात्मा सोऽपि पापात्प्रमुच्यते ।
एकविंशतिमुद्धृत्य ये च पूर्वे व्यवस्थिताः ॥
तारयन्ति नराः क्षिप्रं कुलान्येकोत्तरं शतम् ।
अलाभे गोसहस्रस्य सुवर्णं दातुमहिति ॥
सहस्रार्द्वं शतं न्यूनं द्विजानां च तिलैः सह ।
तथा च लभते नित्यं सम्पूर्णं द्विजसत्तम ।
अर्चितानां सहस्राणां फलं प्राप्तोति मानवः ॥
सम्पूर्णदक्षिणं विष्र गोसहस्रं प्रकीर्तितम् ।
तिलानां तु शतं श्चेकं गवां दानेन तत्समम् ॥
'सहस्रार्द्वं' सुवर्णस्य षोडशमाषपरिमितस्येति शेषः" ।

इत्यादित्यपुराणोक्तगोसहस्रदानम्॥

अथ ³महाभारतोक्तगोसहस्रदानम्

गर्वा सहस्रदः प्रेत्य नरकं नैव पश्यति ।

- 1 देगा. р. 264
- 2 Reproduced by हेमादि. p. 264
- 3 देना. p. 564

सर्वत्र विजयं चाऽपि लभते मनुजाधिप ॥ दशगोसहस्रदो नित्यं शकेण सह मोदते। अक्षयान् लभते लोकास्ररः शतसहस्रदः॥

> सुवर्णगृष्टेस्तु विराजितानां गवां सहस्रस्य पुनः प्रदाता। प्राप्नोति लोकं दिवि देवलोक-मित्येवमाहुर्मुनिदेवसङ्घाः॥

> > इति त्रिप्रकारगोसहस्रदानम् ॥

ধ

अथ पर्वतदानानि

तत्र मत्स्यपुराणे'

उमापतिरुवाच

मेरोः प्रदानं वक्ष्यामि दश्धा मुनिसत्तम ।

यत्प्रसादान्नरो लोकान् प्राप्नोति सुरप्रजितान् ॥

पुराणेषु च वेदेषु यशेष्वायतनेषु च ।

न तत्फलमधीतेषु कृतेष्विव यद्द्रनुते ॥

तस्माद्विधानं वक्ष्यामि पर्वतानामनुत्तमम् ।

प्रथमो धान्यशैलः स्यात् द्वितीयो लवणाचलः ॥

गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हमपर्वतः ।

पश्चमस्तिलशैलः स्यात् षष्टः कार्पासपर्वतः ॥

सप्तमो धृतशैलक्ष रत्नशैलस्तथाष्ट्रमः ।

राजतो नवमस्तद्वद्दशमः शंकराचलः ॥

वक्ष्ये विधानमेतेषां यथावदनुपूर्वशः ।

धान्याचलदानम् (१)

अयने विषुवे पुण्ये व्यमीपाते दिनक्षये।

1 हेमा., p. 335, cites this passage, from पद्मपुराण and begins: पुलस्य उदाव

शुक्लपक्षे तृतीयायामुपरागे शशिक्षये॥
विवाहोत्सवयज्ञे वा द्वादश्यामथवा पुनः।
शुक्लायां पश्चदश्यां वा पुण्यक्षें च विधानतः॥
धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्रविधानतः।
गोमयेनोपलिप्तायां यथाशास्त्रविधानतः।॥
तीर्थे वाऽऽयतने वाऽपि गोष्ठे वा मवनाङ्गणे।
मण्डपं कारयेद्रकत्या चतुरस्मुदङ्मुख्यम्॥
प्रागुदक्पवणं तद्वत्प्राङ्मुखं वा विधानतः।
गोमयेनाऽनुलिप्तायां भूमावास्तीर्थ वे कुशान्॥
तन्मध्ये पर्वतं कुर्यात् विष्कम्भैः पर्वतेर्युतम्।
धान्यद्रोणसहस्र्णं भवेदिरिरहोत्तमः॥
मध्यमः पश्चशतकैः कनिष्टस्यात्त्रिभः शतैः॥

'द्रोणः' प्रमाणस्थकरचरणस्य पुंसो द्वादशिभः प्रसृति-भिः कुडवो भवति । अनेन कुडवेन चतुर्गुणोत्तरं प्रस्थादक-द्रोणा भवन्ति । अत्रश्चतुष्यष्ट्या कुडवैरेको द्रोणो भवति²।

> मेर्सहाबीहिमयस्तु मध्ये सुवर्णवृक्षत्रयसंयुतः स्यात्। पूर्वेण मुक्ताफलवज्रयुक्तो याम्येन गोमेवकपुष्परागैः॥

- 1 Omitted by हेमा. p. 330, I. O. reads वयाशाकविधानतः; Udaipur Ms. has यथा शुद्धविधानतः
- 2 The entire passage is cited by हेमाहि, p. 337, who ends this quotation with the words:
  "इति कस्पतस्या व्याख्यातम्"

'वृक्षत्रय' इति शर्कराचले त्रयो वृक्षा वश्यमाणा मन्दारपारिजातकल्पपादपाः'।

पश्चाच गारुत्मतनीलरहैः
सौम्येन वैद्द्र्यसरोजरागैः।
श्रीखण्डखण्डैरभितः प्रवाललतान्वितः शुक्कशिलातलः स्यात्॥
ब्रह्माञ्थ विष्णुभगवान् पुरारिः
दिवाकरोऽप्यन्न हिरण्मयः स्यात्।
मूर्द्वञ्यवस्था गतमत्सरेण
कार्यस्त्वनेके च पुनर्द्विजीधाः॥

'मूर्द्वव्यवस्था' उपरिदेशस्थितिः। 'द्विजौघाः'ः पक्षिस-मूहाः। ते च सौवर्णाः, हिरण्मयत्वस्य प्रकृतत्वात्।

> चत्वारि शृङ्गाणि च राजतानि नितम्बभागेष्वपि राजतः स्यात्। तथेक्षुवंशाष्ट्रतकन्दरस्तुः शृतोदकः प्रस्रवणम् दिश्चु॥ शृक्षाम्बराण्यम्बुधरावली स्यात् पूर्वेण पीतानि च दक्षिणेन।

- 1 हेमा. p. 337: ''इक्षत्रयमेयुन इति''। दक्षिण मन्दारः, उत्तरे पारिजातः, मध्ये कल्पत्रकः इति वृक्षत्रयम्''
- 2 I. O., मुरारिः for पुरारिः
- 3 हेमा. p. 337, has मुक्जेंन for त्वनेके
- 4 हेमा. p. 337-338 repeats these explanations
- 5 A. S. B. and देमा., आर्बेश for तथेश्व

वासांसि पश्चादथ कर्बुराणि रक्तानि चैवोत्तरतो घनाली॥

इक्षुरेव वंदाः । घृतमेवोदकम् । वासांस्येव मेघाः । 'घनार्छा'मेघमाला ।

रौप्यान् महेन्द्रप्रमुखानथाऽष्टौ
संस्थाप्य लोकाधिपतीन् क्रमण ।
नानाफलाली च समन्ततस्यात्
मनोरमं माल्यविलेपनश्च ॥
वितानमेवोपिर पश्चवर्णमम्लानपुष्पाभरणं सितं वा ।
हत्यं निवेद्याऽमरदौलमग्रथं
मेरोस्तु विष्कम्भगिरीन् क्रमेण ॥
तुरीयभागेन चतुर्दिशं तु
संस्थापयेत्पुष्पविलेपनात्यान् ॥
पूर्वेण मन्दरमनेकफलैश्च युक्तं
युक्तं गणैः कनकभद्रकदम्बचिह्नम् ।
कामेन काश्चनमयेन विराजमानं
आकारयेत्कुसुमवस्त्रविलेपनात्यम् ॥

'मन्दरोऽपि' बीहिमय एव ।

¹ I. O. and A. S. B., फलानि

² हेमा. p. 337, वितानकं चोपरि

³ A. S. B., बिलेपनाका

क्षीराक्णोदसरसाऽथ वनेन चैव रौप्येण दाक्तिघटितेन विराजमानम् । याम्येन गन्धमदनश्च निवेदानीयो गोधूमसश्चयमयः कलधौतजम्ब्वा ॥

'क्षीरारुणोदसरसा' क्षीरपूरितेनाऽरुणोदसंज्ञकेन तडा-गेन। 'वनेनाऽपि' रूप्यघटितेन। 'गन्धमदनः' गन्धमादनः। 'कलधौतजम्ब्वा' सुवर्णजम्बृष्टक्षेण।

> हैमेन यक्षपतिना घृतमानसेन वस्त्रेश्च राजतवनेन च संयुतस्त्यात्। पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्धिपुष्प-सौवर्णपिष्पलहिरण्मयहंसयुक्तम्॥

'धृतमानसेन' घृतकल्पितमानससरसा । 'पश्चात्' पश्चिमदेशे।

> आकारयेद्रजतपुष्पवनेन तद्वत् वस्त्रान्विनं दिधिसिनोदसरस्तथाऽग्रे। संस्थाप्य नं विपुलशैलमधोत्तरेण शैलं सुपाइर्वमिप माषमपं सवस्त्रम्॥

'विपुलदौलं' नाम पर्वतम्।

पुष्पेश्व हेमबटपादपशेखरं तं आकारयेत् कनकधेनुविराजमानम् । माक्षीकभद्रसरसा च वनेन तद्वत् रौप्येण भास्करवता च युतं विधाय ॥ होमेश्चतुर्भिरथ वेदपुराणविद्धिः दान्तेरिनन्धचरिताकृतिभिद्धिजेन्द्रैः। पूर्वेण हस्तमितमत्र विधाय कुण्डं कार्यस्तिलैर्यवघृतेन समित्कुद्दीश्च'॥ रात्री च जागरमनुद्धतगीततूर्यै-रावाहनं च कथयामि शिलोच्चयानाम्॥ ²⁶त्वं सर्वदेवगणधाम निधेविकद्ध-मस्मद्गृहेष्वमरपर्वत नाश्चापाऽऽशु। क्षेमं विधत्स्व कुरु शान्तिमनुत्तमां नः सम्पूजितः परमभक्तिमना मया हि³॥

त्वमेव भगवानीशो ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकरः।
मूर्तामूर्तपरं बीजमतः पाहि सनातन॥
यस्मात्र्वं लोकपालानां विश्वमूर्तेश्च मन्दिरम्।
क्द्रादित्यवसूनां च तस्माच्छान्ति प्रयच्छ मे॥
यस्मादशून्यममरेर्नारीभिश्च विशरस्तव।
तस्मान्मामुद्धराऽशेषदुःखसंसारसागरात्'॥
एवमभ्यर्च्यं तं मेकं मन्दरं चाऽभिष्जयेत्।
'यस्मावैत्ररथेन त्वं भद्राह्वप्रमुखेन चं ।

¹ हेमा. pp. 339-340

² मेरोराबाइनमन्त्राः इति हेमाडौ, p. 340

³ Omitted in A. S. B.

⁴ हेमा. p. 311, समस्तथा for शिरस्तव

⁵ A. S. B., एक्मामन्त्र्य

⁶ हेमा., भद्रादवेन वर्षेण च ; I. O., मन्त्राथ वर्षणे च

शोभसे मन्दर क्षिप्रमलं तुष्टिकरो' भव ॥

यस्माच्युडामणिर्जम्बुद्धीपे त्वं गन्धमादन ।

गन्धर्ववनशोभावानतः कीर्तिर्देदाऽस्तु मे ॥

यस्मास्वं केतुमालेन वैभ्राजेन वनेन च ।

हिरण्मयर्चाल्पशिखरः तस्मात्प्रष्टिर्भुवाऽस्तु मे'॥

अनेन मन्त्रेण विपुलपर्वतमन्त्रणम्।

उत्तरैः कुरुभिर्यस्मात् सावित्रेण वनेन व ।
सुपाइव राजसे नित्यं अतः श्रीरक्षयाऽस्तु मे ॥
एवमामन्त्र्य तान् सर्वान् प्रभाते विमले पुनः ।
स्नात्वाऽथ गुरवे दचान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥
विष्कम्भपर्वतान् दचाद्दिवग्भ्यः कमशो मुने।
गावस दचावतुर्विश्वदथवा दश शक्तिनः ॥
अथवा सप्त चाऽष्टे। वा पत्र दचादशक्तिमान् ।
एकां गां गुरवे दचात्किपिलां च पयस्विनीम् ॥
पर्वतानामशेषाणामेष एव विधिः स्मृतः ।
त एव पूजने मन्त्राः त एवोपस्कराः स्मृताः ॥
प्रदाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनां च सर्वदा ।
स्वमन्त्रेण च सर्वेषु होमः शैलेषु प्रयते ॥
उपवासो भवेश्वत्यं अशकौ नक्तमिष्यते ।

¹ हेमा. p. 341, पुष्टिकरो

² A. S. B and हेमा., हिरण्मयाश्वन्थशिकरः

³ I. O., ब्रुपार्श्व बशसे नित्यं अतः पाहि क्षमस्य मे

⁴ देमा., p. 341, पार्षिव for शक्तिः

विधानं सर्वशैलानां क्रमशः शृणु नारद ॥
दानकाले च ये मन्त्राः पर्वतेषु च यत्फलम् ।
'अग्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमग्नं प्राणाः प्रकीर्तिताः।
अग्नाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वर्नते ॥
अग्नमेव यतो लक्ष्मीरम्भव जनार्वनः।
धान्यपर्व्यत्रूपेण पाहि तस्मान्नमो नमः'॥
अनेन विधिना यस्तु दयादन्नमयं गिरिम्।
मन्वतरशतं साग्नं देवलोके महीयते॥
अप्सरोरगन्धवराक्तिणेन विराजता।
विमानन दिवः पृष्ठमायाति ऋषिमेवितः ॥
कर्मक्षयाद्राजराज्यं प्राप्नोतीह न संशयः ।

इति धान्याचलदानम्॥

- 1 These lines are omitted by Udaipur Ms. and are supplied by A. S. B. and I. O., हेमा., p. 342, reads सर्वशः for सर्वदः, पार्धिव for नारद, and दानकालेषु
- 2 I. O., मन्बन्तरयुगं साधे ; हेमा. p. 343 reads मन्बन्तशतं सार्थ
- 3 I. O., अप्सरोगण for अप्सरोरग; so also रेगा. p. 343.
- 4 हेमा. p. 843, सुरसेबितः
- 5 I. O. reads instead; कल्पान्ते तु अवेद्राजा राज्यं प्राप्नोत्यसंशयम्

अथ लवणाचलदानम्(२)

तत्र मत्स्यपुराणे'

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि लवणाचलमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरो लोकं प्राप्नोति शिवसंयुतम् ॥ उत्तमः षोड्यादोणः कर्तव्यो लवणाचलः। मध्यमः स्यात्तदर्देन चतुर्भिरधमः स्मृतः ॥ ³वित्तहीनो यथाशक्तया द्रोणादर्द्वं तु कारयेत्। चतुर्थादोन विष्कमभपर्वतान् कारयेत्पृथक् ॥ विधानं पूर्ववत् कुर्यादृब्रह्मादीनां च सर्वदा। तद्वद्वेममयान्सर्वीन् लोकपालान् निवेशयेत्॥ सरांसि कामदेवादीन तद्वच्चाऽत्र निवेशयेत । क्रयोज्ञागरमत्राऽपि दानमन्त्रं निबोधत ॥ 'सौभाग्यरससम्भृतो यतोऽयं लवणो रसः। तदात्मकत्वेन च मां पाहि पापान्नगोत्तम ॥ यस्मादन्नरसाः सर्वे उत्कटा लवणं विना⁴। प्रियं च शिवयोर्नित्यं तस्माच्छान्ति प्रयच्छ मे ॥ विष्णुदेहसमुद्भृतं यस्मादाराग्यवर्द्धनम्। तस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात्'॥

¹ हेमा. p. 346 ff.

² Udaipur Ms. and A. S. B., शिवपृजितं

³ I. O. is corrupt through out this section.

⁴ Udaipur Ms. and हमा. p. 347 read नोत्कटा. The text follows A. S. B. as it gives a better sense.

अनेन विधिना यस्तु दचाछ्ठवणपर्वतम् । उमालोके वसेत्कल्पं ततो याति परां गतिम्॥

इति लवणाचलदानम् ॥

अथ ^रगुडपर्वतदानम् (३)

तत्र मृत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि गुडपर्वतमुक्तमम् । यत्प्रदानान्नरः श्रीमान् स्वर्गमाप्नोति पूजितः ॥ उत्तमो दशिभर्गरैर्मध्यमः पश्चभिर्मतः । त्रिभिर्भारैः किनष्ठस्त्यात्तदर्द्धेनाऽल्पवित्तवान् ॥ तद्भदामन्त्रणं पूजा होमष्टक्षसुरार्चनम् । विष्कम्भपर्वतांस्तद्भत्सरांसि वनदेवताः ॥ होमजागरणं तद्भत् लोकपालाधिवासनम् । धान्यपर्वतवत् कुर्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ 'यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरोऽयं जनाईनः । सामवेदस्तु वेदानां महादेवस्तु योगिनाम् ॥ प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती यथा ।

- 1 І.О., ६ शादुभयं गिरिम्
- 2 cf. हेमा. p. 347 ff.
- 3 हेमा. p. 347 reads : यत्प्रदानाभरः स्वर्गमाप्नोति सुरपूजितम् ।
- 4 'भारः' परिभाषायां व्याख्यातः हेमा. p. 347
- 5 A. S. B., फल হুধ
- 6 Udaipur Ms. reads : सर्वदेवाना

तथा रसानां प्रवरः सदैवेश्चरसो मतः॥

मम तस्मात्परां लक्ष्मीं ददस्य गुडपर्वत ।

निवासश्चाऽपि पार्वत्यास्तस्मान्मां पाहि सर्वदा''॥

अनेन विधिना यस्तु दचादुडमयं गिरिम् ।

पूज्यमानः स गन्धवेंगोंरीलोके महीयते ॥

पुनः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत्।

आयुरारोग्यसम्पन्नः शांडिभिश्चाऽपराजितः॥

इति गुडपर्वतदानम् ॥

अथ कनकाचलदानम् (४)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथ पापहरं वक्ष्ये सुवर्णाचलमुत्तमम्। यस्य प्रसादाङ्गवनं निर्वेरं याति मानवः॥

- 1 This and six preceding lines are omitted by I. O.
- 2 I. O., स्वर्गलोके वमेदतः
- 3 I. O., पुनर्मर्त्यगतः सोऽय
- 4 I. O., अरोगः सर्वसंपन्नः
- 5 A. S. B. and I. O., have: सुवणाचलदानम्, which हेमा., p. 350, also adopts.
- 6 I. O. and हेगा., प्रसादाद्ववनं; Udaipur Ms. reads भुवनं; I. O. reads वैरिश्च for निर्वेरं, which harmonises with भुवनम्

उत्तमः पलसाहस्रो मध्यमः पश्रभिः शतैः।
तदर्देनाऽधमस्तद्वत्' अल्पवित्तोऽपि शक्तितः॥
दयादेकपलाद्द्वं यथाशक्त्या विमत्सरः²।
धान्यपर्वतवत् सर्वं विदध्यान्मुनिपुद्गव॥
विष्कम्भशैलास्तद्वच श्रत्विग्भ्यः प्रतिपादयेत्।
'नमस्ते ब्रह्मगर्भाय ब्रह्मबीजाय वे नमः॥
यस्मादनन्तफलदस्तस्मात्पाहि शिलोचय।
यस्मादग्रेरपत्यं त्वं वतस्मात्तेजो जगत्पतेः॥
हेमपर्वतरूपेण तस्मात्पाहि नगोत्तमः।
अनेन विधिना यस्तु दयात्कनकपर्वतम्॥
स याति परमं 'स्थानं ब्राह्ममानन्दकारकम्।
तत्र कल्पशतं तिष्ठेत्ततो याति परां गतिम्॥

इति कनकाचलदानम्॥

अथ ⁵तिलाचलदानम् (५)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि तिल्दौलं विघानतः।

- 1 A. S. B., तद्दीवरतस्तद्वत् ; I. O., तद्दीन च यस्तद्वत्
- 2 I. O., विमर्शतः
- 3 हेमा. p. 351, यस्मात्पुण्ये
- 4 हेमा. p. 351, ब्रह्मलोकमानन्दकारणम्
- 5 A. S. B., and हेमा. p. 351 read तिस्त्रीलदानम्
- 6 This section is not found in मत्त्यपुराण (Ananda srama edn.) and is ascribed to परापुराण in हेमादि, p.351

यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम् ॥
उत्तमो दशिमद्राणिर्मध्यमः पश्रभिर्मतः ।
त्रिभिः कनिष्ठो विषेन्द्र तिलशैलः प्रकीर्तितः ॥
पूर्ववचाऽपरं सर्वं 'विष्कम्भं पर्वतादिकम् ।
दानमन्त्रं प्रवक्ष्यामि यथावनमुनिपुङ्गव ॥
'यस्मान्मधुवधे विष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवाः ।
तिलाः कुशाश्च माषाश्च तस्माच्छन्नो भवत्विह् ॥
हच्यकच्येषु यस्माच तिलैरेवाऽभिलक्षणम् ।
भवादुद्धरं शैलेन्द्रं तिलाचल नमोऽस्तु ते' ॥
हत्यामन्त्र्य च यो दद्यात्तिलाचलमनुत्तमम् ।
स वैष्णवं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
दीर्घायुषमवामोति पुत्रं पौत्रं च मानवः ।
पितृभिर्देवगन्थवैः पूज्यमानो दिवं व्रजेत् ॥

इति तिलाचलदानम् ॥

अय ²कार्पासाचलदानम् (६)

तत्र अमृत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि कार्पासाचलमुत्तमम् ।

- 1 हेमा. p. 351, इक्षविष्कम्भकादिकम्
- 2 हेमा. pp. 360-1, has कार्पासपर्वतदानविधिः
- 3 हमा. pp. 360, ascribes this to पदापुराण. It is not found in म. पु.

यत्प्रदानान्नरः श्रीमान् प्रामोति परमं पदम् ॥
कार्पासपर्वतस्तद्वद्विंशद्वारेरिहोत्तमः ।
दशिभर्मध्यमः प्रोक्तः कनिष्ठः पश्रिभिः स्मृतः ॥
भारेणाऽल्पधनो दद्याद्वित्तशाट्यविवर्जितः ।
धान्यपर्वतवत् सर्वमासाद्य मुनिपुङ्गवः ॥
प्रभातायां तु शर्वर्यां उद्यादिदमुदीरयन् ।
'त्वमेवाऽऽवरणं यस्माल्लोकानामिह सर्वदा ॥
कार्पासेन्द्रं नमस्तुभ्यमघौघध्वंसनो भव' ।
इति कार्पासशैलेन्द्रं यो दद्यान्छिवसन्निधौः ॥
रुद्रलोके वसेत्करूपं ततो राजा भवेदिह ॥

इति कार्पासशैलदानम्॥

अथ घृताचलदानम् (७)

तत्र मत्स्यपुराणे⁶

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि घृताचलमनुत्तमम् । तेजोऽमृतमयं सर्वं महापातकनादानम् ॥

- 1 A. S. B., प्रसादात्
- 2 हेमा. pp. 361, राजसत्तम for मुनिपुन्नव
- 3 I. O., इमं मन्त्रमुदीरयन
- 4 हेमा. p. 361, कार्पासाचल
- 5 I. O., शिवसिषधौ; Udaipur Ms. has पर्वसिषधौ
- 6 In हेमा. p. 363, attributed to पदापुराण

विंशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः स्याद्घृताचलः। दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पश्रभिस्त्वधमः स्मृतः ॥ अल्पवित्तोऽपि यो दचाद्वाभ्यामिह विधानतः। विष्कमभपर्वतांस्तद्वचतुर्थादोन कल्पयेत्॥ शालितण्डुलपात्राणि क्रम्भोपरि निवेशयेत्। कारयेत्संहतान् सर्वान् यथाशोभं विधानतः॥ वेष्ट्येत् शुद्धवासोभिरिक्षदण्डफलादिकैः। धान्यपर्वतवच्छेषं विधानमिह पत्र्यते ॥ अधिवासनपूर्वं तु तद्बद्धोमसुरार्चनम्। [शालितण्डुलपात्राणि कुम्भोपरि निवेशयेत्³]॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां गुरवे विनिवेदयेत्। विष्कमभूपर्वतांस्तद्वदृत्विग्भ्यः शान्तमानसः ॥ संयोगाद्यतमुत्पन्नं यस्मादमृततेजसः। तस्मात् घृताचिंविंइवात्मा प्रीयतामत्र शहूरः॥ 'यस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते तच व्यवस्थितम्। घृतपर्वतरूपेण तस्मान्नः पाहि भूधर'॥ अनेन विधिना दचाद् घृताचलमनुत्तमम्। महापातकयुक्तोऽपि लोकमाथाति^६ शाङ्करम् ॥

¹ हेमा. p. 363, अल्पवित्तः प्रकुर्वात

² हेमा. p. 363, अधिवासं च कुर्वात

³ हेमा. p. 363 has this line, which is missing in the manuscripts.

⁴ І.О., विप्रेभ्यः

⁵ I.O., आप्रोति

हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमांलिना । विमानेनाऽप्सरोभिश्च सिद्धविद्याधरैर्वृतः ॥ विचरेत् पितृभिः सार्द्धं यावदाभृतसम्श्रवम् ॥

इति घृताचलदानम्॥

अथ ^²रत्नाचलदानम् (८)

तत्र अमत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि रहाचलमनुत्तमम् ।

मुक्ताफलसहस्रेण पर्वतः स्यात्स उत्तमः ॥

मध्यमः पश्चद्यातिकस्त्रिद्यातेनाऽधमः स्मृतः ।

चतुर्थाद्योन विष्कम्भपर्वताः स्युः समन्ततः ॥

पूर्वेण वज्जगोमेदैर्दक्षिणे इन्द्रनीलकैः ।

पुष्परागयुतैः कार्यो विद्वद्भयो गन्धमादनः ॥

वैदूर्यविद्वृमैः पश्चात् सम्मितो विपुलाचलः ।

पद्मरागैः ससौपणैंकत्तरेण च विन्यसेत् ॥

'वज्रगोमेदैः' समसंख्यैः, 'समं स्यादश्चतत्वात्' इति

¹ I. O., विमानेनाऽर्कवर्णेन

² A. S. B. I. O., and हेमा. p. 364 have रत्नाचलदानम् The extract is attributed by हेमा. to पदापुराण

³ म. g. ch. 90.

⁴ I. O., शतकैः विंशतैश्चाऽधमः

⁵ A. S. B. and I. O.

न्यायात् । 'सीपर्णः' गरुडात्मजः ।

धान्यपर्वतवत् सर्वमत्राञ्णि परिकल्पयेत् ।
तद्भवाद्यनं कृत्वा वृक्षान् देवांश्च काश्चनान् ॥
पूज्येत्पुष्पपानीयैः प्रभाते च विसर्जयेत् ।
पूर्ववद्गुरुऋत्विग्भ्य इमान् मन्त्रानुदीरयेत् ॥
'त्वं च रक्षमयो नित्यं नमस्तेऽस्तु सदाचले ।
यथा देवगणाः सर्वे सर्वरत्नेष्वविस्थताः ॥
यस्माद्ग्वप्रसादेन तृष्टिं प्रकुरुते हरिः ।
स याति वैष्णवं लोकममरेइवरपूजितः ॥
सदा रत्नप्रसादेन तस्मान्नः पाहि पर्वत ।
यावत्कल्पदातं सात्रं वसेदिह नराधिप' ॥
अनेन विधिना यस्तु दचाद्ग्वमहागिरिम् ।
स्पारोग्यगुणोपेतः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥
ब्रह्महत्यादिकं किश्विद्यदन्नाऽमुन्न वा कृतम् ।
तत्सर्वं नाद्यामायाति गिरिवंज्ञहतो यथा ॥

इति रत्नाचलदानम्॥

- 1 Reproduced by हेमा. pp. 364 ff.
- 2 I. O. and A. S. B. texts corrupt: restored from printed Purāṇas and हेमा. pp. 365
- 3 The order of the verses here is slightly different from 4. g. ch. 90, p. 161
- 4 I. O. and हेमा. pp. 365., रत्नमयं गिरिम्

अथ 'रूप्याचलदानम् (९)

तत्र "मत्स्यपुराणे

अतः परं प्रवक्ष्यामि रूप्याचलमनुत्तमम्।
यत्प्रसादान्नरो याति सोमलोकं द्विजोत्तम॥
दशिमः पलसाहस्रैक्तमो रजताचलः।
पश्चिमिध्यमः प्रोक्तस्तदर्देनाऽवरः स्मृतः॥
अशक्तौ विंशतेरुर्द्वं कारयेच्छक्तितः सदा।
विष्कम्भपवितांस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत्॥
पूर्ववद्राजतान् कुर्यान्मन्दरादीन् विधानतः।
कलधौतमयांस्तद्वल्लोकेशान्चयेद्व्धः॥

'कलधौतं' काश्रनम्³।

ब्रह्मविष्ण्वर्भवान् कार्यो नितम्बोऽत्र हिरण्मयः। राजतं स्याद्यदन्येषां कार्यं तिदहं काश्चनम्॥ दोषं च पूर्ववत् कुर्याद्वोमजागरणादिकम्। दद्यात्तद्वत्प्रभाते तु गुरवे रौप्यपर्वतम्॥ विष्कमभदौलानृत्विग्भ्यः पूज्य वस्त्रविलेपनैः। इमं मन्त्रं पठन् दद्यादर्भपाणिर्विमत्सरः॥ 'पितृणां वस्त्रभो यस्माद्धरीन्द्राणां द्विवस्य च् ।

¹ A. S. B., रजताचलदानम्

² म. g. ch. 91. Attributed by हेमा. to पद्मपुराण

³ Reproduced by हेमा. pp. 365

⁴ A.S.B.

पाहि ',राजते तस्मान्नः शोकसंसारसागरात्'॥
इत्थं निवेश्य यो दचाद्रजताचलमुत्तमम्।
गवामयुतदानस्य फलमाप्तोति मानवः॥
सोमलोके स गन्धवः किन्नराप्सरसां गणैः।
पूज्यमानो वसेद्धीमान् यावदाभृतसम्भ्रवम्॥

इति रूप्याचलदानम्॥

अथ शर्कराचलदानम् (१०)

तत्र मत्स्यपुराणे²

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि दार्कराचलमुत्तमम् । यस्य प्रदानाद्विष्ण्वकेरुद्रास्तुष्यन्ति सर्वदा ॥ अष्टभिः दार्कराभारेरुत्तमः स्यान्महाचलः । चतुर्भिर्मध्यमः प्रोक्तो भाराभ्यामवरः स्मृतः ॥ भारेण चाऽद्वभारेण कुर्याचः स्वल्पवित्तवान् । विष्कम्भपर्वतान् कुर्यात्त्ररीयांद्रोन मानवः ॥ धान्यपर्वतवत्सर्वमासाचाऽमरसंयुतम् । मेरोरुपरि तद्वच्च स्थाप्यं हेमतरुत्रयम् ॥ मन्दारः पारिजातश्च तृतीयः कल्पपादपः । एतदृष्टक्षत्रयं मूर्धि सर्वेष्वपि निवेदयेत् ॥

¹ The printed text বেব পাই makes no sense : it should be পাই বাৰব

² म. g. ch. 12, p. 162; attributed by हेमा. to पपपुराण

हरिचन्दनसन्तानी पूर्वपश्चिमभागयोः। निवेइयौ सर्वशैलेषु विशेषाच्छर्कराचले॥ मन्दारे कामदेवश्च प्रत्यग्वक्त्रः सदा भवेत्। गन्धमादनशृष्टे तु धनदः स्यादुदङ्मुखः ॥ प्राङ्मुखो वेदमृतिश्च हंसः स्याद्विपुलाचले। हैमी सुपाइवें सुरभी दक्षिणाभिमुखी भवेत्॥ धान्यपर्वतवत् सर्वमावाहनमखादिकम्। कृत्वाऽथ गुरवे दचान्मध्यमं पर्वतोत्तमम्॥ ऋत्विग्भ्यश्चतुरः शैलानिमान्मन्त्रानुदीरयेत्। 'सौभाग्यामृतसारोऽयं परमः शर्करायुतः ॥ तद्वनममाऽऽनन्दकारी भव शैलेन्द्र सर्वदा। अमृतं पिषतां ये तु निपेतुर्भुवि दाीकराः ॥ देवानां तत्समुत्थोऽयं² पाहि नः दार्कराचळ । मनोभवधनुर्मध्यादुद्वता शर्करा यतः॥ तन्मयोऽसि महाशैल पाहि संसारसागरात्'। यो दचाच्छर्कराशैलमनेन विधिना नरः॥ सर्वपापविनिर्भुक्तः प्रयाति शिवमन्दिरम्। चन्द्रादित्यप्रतीकाशमधिक्ह्याऽनुजीविभिः॥ सहैव यानमातिष्ठेत्स तु विष्णुप्रचोदितः। ततः कल्पदातान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत्॥

¹ Udaipur Ms., शर्वराः

² म. पु. p. 162, देवानां तत्समुत्यस्त्वं

आयुरारोग्यसम्पन्नो यावज्जनमायुतत्रयम् । भोजनं शक्तितः कुर्यात्सर्वशैले विमत्सरः ॥ सर्वत्राऽक्षारलवणमभीयात्तदनुज्ञया । पर्वतोपस्करान् सर्वान् प्रापयेद्वाह्मणालयम् ॥

तमा

पइयेदिमानप्यधनोऽपि भक्त्या स्पृदोन्मनुष्यैरिह दीयमानान्। शृणोति भक्त्याऽथ मतिं ददाति निष्कल्मषः सोऽपि दिवं प्रयाति॥ दुःस्वप्नप्रशममुपैति पट्यमानैः शैलेन्द्रैर्भवभयभेदनैर्मनुष्यः। यः कुर्यात् किमु मुनिपुङ्गवेह सम्यक् शान्तात्मा सकलगिरीनद्रसम्प्रदानम्॥

इति रार्कराचलदानम् ॥

इति ²महाराजाधिराजश्रीमद्गोविन्दश्चनद्रदेवमहासान्धिवग्र-हिक भद्दश्रीहृदयधरात्मज भद्दश्रीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरी दानकाण्डे पर्वतदानानि ॥

- 1 A. S. B., सर्वशैलेष्वमत्सरः
- 2 A. S. B.; Udaipur Ms. h is इति श्रीमल्लक्ष्मीधरविरचिते इत्यकल्पतरी दानकाण्डे पर्वतदानानि; I. O. reads पर्वतदानानि

अथ गुडधेन्वादिदानानि

तत्र 'मत्स्यपुराणे

गुडधेनुविधानस्य यद्गूपमिह यत्फलम् ।
तिददानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् ॥
कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्रागग्रं विन्यसेद्भृवि ।
गोमयेनोपलिप्तायां दर्भानास्तीर्य यत्नतः ॥
लघ्वेणकाजिनं तद्वद्वत्सस्य परिकल्पयेत् ।
प्राङ्मुर्खीं कल्पयेद्वेनुमुदक्पादां सवत्सकाम् ॥
उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयम् ।
वत्सं भारेण कुर्वीत भाराभ्यां मध्यमा स्मृता ॥
अर्द्वभारेण वत्सः स्यात्किनिष्ठा भारकेण यः ।
चतुर्थाशेन वत्सः स्यात् गृहवित्तानुसारतः ॥
धेनुवत्सौ पृतास्यौ तौ सितसूक्ष्माम्बराष्ट्रतौ ।
गुक्तिकर्णाविश्चपादौ ग्नुचिमुक्ताफलेक्षणौ ॥

¹ हेमा. p. 382, brings गुडधेन्बादिदानानि under अतिदान, as defined in अविष्यपुराण:
'त्रीण्याहरतिदानानि धेनुः पृथ्वी स्वरस्वती' (p. 381)

² A. S. B., रलक्ष्णाम्बरावृतौ

सितस्त्रशिरालौ तौ सितकम्बलकम्बलौ।
ताम्रकद्रकपृष्ठौ' तौ सितचामररोमकौ॥
विद्वमभ्रयुगोपेतौ नवनीतस्तनान्वितौ।
श्रोमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ॥
सुवर्णशृङ्गाभरणौ राजतखुरसंयुतौ।
नानाफलसमायुक्तौ घाणगन्धकरण्डकौ॥

'गन्धकरण्डः' सुरभिगन्धाढ्यद्रव्यं कर्पूरादि ।

इत्येवं रचित्वा तु घूपदीपैरथार्चयेत्।
[ॐ] 'या लक्ष्मीस्सर्वभृतानां या च देवेषु संस्थिता॥ धेनुरूपेण सा देवी मम शान्ति प्रयच्छतु। देहस्था या च रुद्राणी शङ्करस्य सदा प्रिया॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु। विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः खाहा या च विभावसोः॥ चन्द्रार्कशकशक्तियां धेनुरूपाञ्स्तु सा श्रिये। चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीः या लक्ष्मीधेनदस्य च॥ लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदाञ्स्तु मे। स्वधा या पितृमुख्यानां खाहा यज्ञभुजां च या॥ सर्वपापहरा धेनुः तस्माच्छान्ति प्रयच्छ मे'। एवमामन्त्र्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ विधानमेतद्धेन्नां सर्वासामिह प्रय्यते॥

¹ हेमा p. 382, कह्नू के कङ्गरप्रदेशः

तथा¹

यास्तु पापविनाशिन्यः पत्र्यन्ते दश घेनवः। तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप॥ प्रथमा गुडधेनुस्स्यात् घृतधेनुस्तथा परा। तिलधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलसंज्ञिता॥ क्षीरधेनुश्च विरूपाता मधुधेनुस्तथा परा। सप्तमी दार्कराघेनुर्दिघिधेनुस्तथाऽष्टमी ॥ रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः। कुम्भास्त्युर्द्रवधेन्नामितरासां च रादायः॥ सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः। नवमी तेन तैलेन² तथाऽन्येऽपि महर्षयः॥ एतदेव विधानं स्यात्तत्रैवोपस्कराः स्मृताः । मन्त्रावाहनसंयुक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि॥ यथाश्रद्धा प्रदातव्या भुक्तिमुक्तिफलपदा। अमेययज्ञफलदाः³ सर्वपापहराः शुभाः॥ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथवा पुनः। गुडघेन्वादयो देया उपरागादिपर्वसु ॥

अत्र च घृतादिधेनुद्रव्यपितमाणमि गुड्छेन्क्समेव,

'विधानमेतद्धेन्नां सर्वासामिप प्रव्यते'

इति सामान्येनाऽतिदेशात्।

- 1 हेमा. p. 381
- 2 I.O., कस्पेन
- 3 A. S. B., अमेय (immeasurable)

'कुम्भास्त्युर्द्रवधेनूनामितरासां तु राशयः'

इति भारचतुष्ट्यादिपरिमितद्रवद्रव्यस्याऽवस्थापनप्रका-रकथनम् । यत्र पद्मपुराणादौ एकेनैव घटेन घृतादिधेनु-कथनं, द्रोणमात्रेण च तिल्धेनुकथनं, तदेतद्वेनुप्रकारात् प्रकारान्तराभिष्रायेण' अ ।

महाभारते²

गोमत्या विद्यया धेनुं तिलानामभिमन्त्र्य यः। रसरत्नमयीं दद्यान्न संशोचेत्कृताकृते॥

गोमती विद्या तत्रैव

'गावो मामनुतिष्ठन्तु हेमशृङ्गाः पयोमुचः। सुरभ्यस्सौरभेष्यश्च सरितः सागरं यथा॥ गावः पद्याम्यहं नित्यं गावः पद्यन्तु मां सदा। गावोऽस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयम्॥ एवं रात्रौ दिवा चाऽपि समेषु विषमेषु च। महाभयेषु च नरः कीर्तयन्मुच्यते भयात्॥

¹ हेमादि p. 384, cites the entire prose explanation between the stars and adds 'इति कल्पतदः'
This has enabled the erroneous version of the passage in the manuscripts to be corrected.

² हेमा. p. 388 ख.

इत्येषा गोमती विद्या कीर्तिता ते मयाऽनघ'॥ इति गोवधपायश्चित्ते वक्ष्यते।

पद्मपुराणे '

विधानं तिलधेनोर्यत्तच्छृणुष्व नराधिप । षोडशादमयी धेनुश्चतुर्भिर्वत्सको भवेत्॥ इक्षदण्डमयाः पादाः दन्ताः पुष्पमयाः शुभाः। नासा गन्धमयी तस्या जिह्वा गुडमयी तथा ॥ पृष्ठे तु कल्पनीया स्याद्धण्टाभरणभृषिता। ईद्दर्शी कल्पयित्वा तु स्वर्णशृङ्गी प्रकल्पयेत् ॥ रौप्यसुरां कांस्यदोहां पूर्वधेनुविधानतः। एवं विधानं कृत्वा तु ब्राह्मणाय तु दापयेत्॥ कृष्णाजिनस्थितां धेनुं वासोभिभूषितां शुभाम्। सुत्रेण सुचितां कृत्वा पश्चरत्रसमन्विताम् ॥ सर्वीषधिसमायुक्तां मन्त्रमुका तु दापयेत्। 'अन्नं मे जायतां सद्यः पानं सर्वरसास्तथा ॥ कामान सम्पादयाञ्चमाकं तिल्धेनो द्विजार्पिते। गृह्णामि देवि त्वां भक्त्या कुटुम्बार्थ विदेषतः॥ भरस्व कामैर्मा सर्वेस्तिलघेनो नमोऽस्तु ते'। एवं विधानतो दत्ता तिलधेनुर्नुपोत्तम ॥ सर्वकामसमावाप्तिं क्रकते नाऽत्र संशयः।

¹ हेमा. р. 388 ग

² A. S. B., पश्चरणमधी तथा

जलधेनुस्तथैवेह कुम्भघेनुः प्रकल्पिता ॥
दत्ता तु विधिना कामान् सद्यः सर्वान् प्रयच्छति ।
धेनुश्च तत्र दत्ता हि पौर्णमास्यां नराधिप ॥
सा पितृंस्तारयेदुर्गान्नरकात् कामदा भवेत् ।
घृतघेनुस्तथा दत्ता विधानेन विचक्षणैः ॥
सर्वकामसमावाप्तिं कुरुते कान्तिदा भवेत् ।
रस्थेनुं तथा दत्वा कार्तिके मासि पार्थिव ॥
सर्वान् कामानवाप्नोति नित्यं सुगतिभाग्भवेत् ॥

इति पश्च[गुड]धेनुदानम् ॥

वराहपुराणे '

चतुर्भिस्सेनिकाभिस्तु प्रस्य एकः प्रकीर्तितः। सा तु षोडदाभिः कार्या चतुर्भिर्वत्सको भवेत्॥ इश्चदण्डमयाः पादाः दन्ताः पुष्पमयाः शुभाः। नासा गन्धमयी तस्या जिह्ना गुडमयी तथा॥ पुष्ठछे स्रक्कलपनीया स्यात् घण्टाभरणभूषिता। ईदृशीं कल्पयित्वा तु स्वर्णश्रृङ्गीं प्रकल्पयेत्॥ कांस्यदोहां रौप्यखुरां पूर्वधेनुविधानतः। तिल्धेनुं तदा दत्वा द्वादद्यां नियतः शुष्टिः॥ आत्मानं तारयेद्वुर्गान्नरकात् कामदा भवेत्।

¹ बराहपुराण p. 433, Bibliotheca Indica ed.

² बरा. पु. p. 437, रजतस्य सुरैर्युताः

³ इदं पर्ध मुद्रितवराहपुराणे नोपलभ्यते

'सेतिकाः' कुडवः । स च द्वाद्वशप्रसृतिपरिमितः । देवीपुराणे

तिलघेनुं प्रवक्ष्यामि दुर्गा येन प्रसीदित ।
अपि दुष्कृतकर्माऽपि यां दत्वा प्रयतो भवेत् ॥
प्रत्यक्षा येन देवी स्याद्राजपुत्र सुखावह ।
भवनेऽतिचिरेणैतत् तच्छृणुष्व नरोत्तम ॥
देवदेवीमनुज्ञाप्य स्नातो वै संयतेन्द्रियः ।
पूजयेत् पुष्पगन्धाचैः दीपधूपैर्विचक्षणः ॥
हत्वा हुतादाने देवीं तथा द्रोणमर्यी कुरु ।

'हुत्वा हुताशने देवीमि'ति। देवीं पूजियत्वा होमप्रका-रेण देवीं प्रीणियत्वा।

आढकेन भवेद्वत्सः सर्वरत्नविभूषितः ।
हैमशृङ्गी रौप्यखुरां गन्धप्राणां सुशोभिताम् ॥
सुलं गुडमयं कार्यं जिह्नामन्नमयीं तथा ।
कक्कणं सूक्ष्मसूत्रं तु पादाविश्वमयो तथा ॥
ताम्रपृष्ठं भवेत्तस्या ईक्षणे मणिमौक्तिके ।
चारुसूत्रमयौ कर्णो दन्तो फलमयौ तथा ॥
नवनीतैः स्तनान् कुर्यात् पुच्छं माल्यमयं कुरु ।
पुच्छं तु मणिमुक्ताभिः फलैस्ताश्च समर्चयेत् ॥
शुभवस्त्रयुगच्छन्नां चारुवस्त्रविभूषणाम् ।
ईहक्संस्थानसम्पन्नां कृत्वा श्रद्धासमन्वितः ॥

¹ A. S. B., चारपत्रमयौ

कांस्योपदोहनां दचादेवी मे प्रीयतामिति ।
मन्त्राभिमन्त्रितां कृत्वा तद्भक्ताय निवेदयेत् ॥
यावांश्च तिलवस्त्राणां धातुमूलफलस्य च ।
विद्यते तु रजो यावत्तावत् स्वर्गे वसेन्नरः ॥
पितृन् विगतपापांस्तु कृत्वाऽधस्ताद्धृतानिपे ।
प्राप्य देव्याः शुभान् लोकान् स्थापयेदविचारतः ॥
तस्मन् स रमते वत्स यावदा चन्द्रतारकम् ।
तथा कालादिहाऽऽयातो जायते पृथिवीपितः ॥
प्राप्यं योगसहस्रैर्यत् प्रामोति परमं पदम् ॥

इति तिलघेनुदानम्॥

अथ घृतघेनुदानम्

देवीपुराणे

तिलाभावे प्रदातव्या सिपिंधेनुर्विधाननः । स्नापियत्वा भवानीं तु घृतक्षीरैर्पथाविधि ॥ पूजयेत् स्नजमालाभिनैंबेचैः सुमनोहरैः । आहरेत् सर्वद्रव्याणि उपकल्पेत तत्र ताम् ॥ गव्यस्य सिपंधः कुम्भैः पुष्पमालाविभूषितम् । कांस्यपात्रं तथा वक्षेदछादितं च विधीयताम् ॥

¹ A. S. B., इतानिष; Udaipur Ms. has भवानिष

² A. S. B., अविचारणात्

³ हेमा. pp. 394 ff.

हिरण्यगर्भसहितां मणिविद्यममौक्तिकैः।
पादानिश्चमयान् कृत्वा कुर्याद्रौप्यमयान् शकान्॥
हेमचक्षस्तथा शृङ्गैः कृष्णागुरुमयैः शुभैः।
सप्तधान्यैश्च तत्पाइवें पात्रान्तेन च केवलम्'॥

'पाइवें' कुक्षिसक्षिहितदेशभागे।

घाणं त्वगरुकपूरैः तथा फलमयाः शुभाः ।

मुखं च गुडक्षीरेण सितां जिह्नां प्रकल्पयेत् ॥

पुच्छं क्षीममयं कार्यं रोमाणि सितसर्षपैः ।

ताम्रपृष्ठं विचित्रं तु ईद्द्रपूपं मनोरमाम् ॥

विधिना घृतवत्सं च कुर्याल्लक्षणलक्षितम् ।

एतैः कृत्वा तथा नत्वा पूजियत्वा विधानतः ॥

तद्गक्ताय प्रदातच्या सर्पिषो धेनुरुक्तमा ।

प्रीयतां नन्दिनी देषी मङ्गला चर्चिता तु सा ।

प्रीयतां नन्दिनी देषी मङ्गला चर्चिता तु सा ।

इत्युक्तवा वाचयेद्धेनुं कृत्वा मन्त्रमनोनुगाम् ॥

अनेन विधिना देया सर्पिषो धेनुरुक्तमा ।

हिरण्यरस्रधेनुश्च प्रदेया विधिना शुभा ॥

मुच्यते सर्वपापेभ्यः सर्वान् कामानवाष्नुयात् ।

¹ हेमा. p. 395, पात्रोर्णेन च कम्बन न्

² A. S. B., नन्दा

³ A. S. B. ; Udaipur Ms. has मझला शासपारगे

⁴ A. S. B., चर्चिका उमा

⁵ A. S. B., विश्वनाऽमुना; हेमा. p. 395

यत्र क्षीरवहा नचो यत्र सर्पिःफलहुमाः'॥
पयसा कर्दमा यत्र तस्मिन् लोके महीयते।
तेषां व्याऽभीष्टमाप्नोति मुदा परमया पुनः॥
दशपूर्वापरांस्तार्य आत्मानं चैकविंशतिम्।
भूयः पृथ्वीशतां याति इह लोके स मानवः॥
सकामानामियं अपृष्टिर्येनोक्ता बहुधा कृता ।
देव्या लोकमवाप्नोति निष्कामो घत्रधेनदः॥

इति [देवीपुराणोक्त] चृतधेनुदानम्॥

अथ जलघेनुदानम्

तोयधेनुं शृणु वत्स यथा देवी प्रसीदिति । कुम्भं तोयेन सम्पूर्णं रव्लवस्त्रयुगान्वितम् ॥ समस्तबीजसंयुक्तं दूर्वापल्लवशोभितम् । दूर्वाक्षतदिधिक्षीरकुष्टामलकचन्दनैः॥

'समस्तवीजानि' सर्वधान्यानि⁶।

माल्यद्रव्यसमायुक्तं⁷ तिलपात्रेश्च संयुतम्।

- 1 हेमा. p. 395., सर्पिवेहा हदाः
- 2 A. S. B. and हेमा. p. 396., स्वामित्वं
- 3 A. S. B., and हेमा. p. 396, ब्युष्टिः for पुष्टि
- 4 A. S. B., and हेमा. p. 366, धेनोस्तावदुदाइता
- 5 हेमा. p. 401; cited from देवीपुराण
- 6 Repeated हेमाब्रि. pp. 401
- 7 A. S. B. and हेमा. p. 401., बाल्यच्छत्र

दिशिक्षीरघृतं पात्रं धान्यानां च प्रकल्पयेत्॥ वत्सकं कल्पयेत्तत्र तद्वत्तोयमयं बुधः। देवीमभ्यर्च्य विधिवत् सोपवासो खनन्तरम्'॥ देवीभक्ताय दद्याद्यः सर्वान् कामानवाप्तुयात्। 'जयाऽरितृदनी देवी देवानां भयनाशिनी॥ वेदमातवरे दुर्गे सर्वगे सुभगे नमः'। अनेन वत्समन्त्रेण नन्दानाम्नाऽभिमन्त्रयेत्। देवी मे प्रीयतां नित्यं यथोदिनफलं शुभा॥

इति तोयधेनुप्रदानम्॥

स्कन्दपुराणे²

जलधेनुं च यो दद्यात्तस्य दानफलं शृणु ।
प्रपाशालां नगं कूपं वापीकासारपुष्कलम् ॥
कृत्वा चैतत्समन्त्रेण मन्दानाम्नाऽभिमन्त्रयेत् ।
देवी मे प्रीयतां नित्यं यथोदितफलानि च ॥
पुष्पेश्च विविधाकारैरभ्यर्च्य द्विजसत्तमान् ।
भक्ष्यभोज्यैः सतृप्तानां तिलपात्राणि दापयेत् ॥
दक्षिणां पुष्कलां दद्यादेभ्यस्त्वाशंसयेत्ततः ।

¹ Ibid, अथ नक्तवान्

² Omission : supplied by A. S. B. and हेमा. p. 401

³ A. S. B., प्रपां सभां तडार्ग च कूपं चापि स्वपुष्कलम्

⁴ Different in हेगा. p. 401

⁵ A. S. B.

'एभ्यो' द्विजेभ्यः ।

आपः शिवाश्च सौम्याश्च तर्पयन्तु पितृन् मम।
कामदा मम कामाय भवन्त्वित वै वदेत् ॥
एवं दत्वा तु तां घेनुं पुनः कृत्वा च वै तदा।
वाहयेत्तु प्रपादेवीं ब्रह्मलोकसमर्पिणीम् ॥
तिलपात्राणि दत्वा च तथा वस्त्रयुगं शुभम्।
सुवर्णस्य च सान्निध्यं फलानि विविधानि च ॥
ततो दयाच्छुचिः शान्तो ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि।
घृतं गावः प्रसूयन्ते घृतं भूम्यां प्रतिष्ठितम् ॥
घृतमग्निश्च देवाश्च घृतं मे सम्प्रदीयताम्।
एवं विधानतो दयाद्रह्मलोके महीयते॥

इति जलघेनुदानम्॥

अथ तिलघेनुदानम्

आदित्यपुराणें⁵

दरिद्रः खलु यो दचात्तिलघेनुं विधानतः। गोमयेनोपलिप्याऽथ तत्र धेनुं समालिखेत्॥

¹ हेमा. p. 402

² A. S. B., and हेमा. p. 402

³ A. S. B., कीखा च ता तदा

⁴ A. S. B., and हेमा.

⁵ हेमा. p. 388 ख

तिलैरापूर्य सर्वाङ्गं तिलघेनुं प्रकल्प्य च ।
खुरेषु चैव शृङ्गेषु देयं कनकमेव च ॥
सितलां दक्षिणां चैव ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
तिलघेनुं प्रयच्छंस्तु स्वर्गलोकं च गच्छिति ।
ऋणैः सर्वेः प्रमुच्येत कर्मणा मनसा कृतैः ॥
तिलसंख्या च यावद्वै वितलकोटिशतानि च ।
मोदते तत्र वर्षाणां वसुलोकं न संशयः ॥
अथ मानुषमायाति कदाचित्कालपर्ययात् ।
धनधान्यसमृद्धो वा जायते महतां कुले ॥

महाभारते³

सुदक्षिणां काश्वनचारुशृङ्गीं कांस्योपदोहां द्रविणोत्तरीयाम् । धेनुं तिलानां ददतो द्विजाय लोका वसूनां सुलभा ⁴भवन्ति ॥

तथा

धेन्वाः प्रमाणेन समप्रमाणं धेतुं तिलानामपि च प्रदाय ।

¹ हेमा. p. 388 ख, सबैठां

² A. S. B., ताबत्कोटिशतानि च, so also हेमा. p, 388

³ हेमा. p. 388 ख.

⁴ हेमा. p. 388 क and A. S. B.

पानीयवापीं च यमस्य लोके न यातनां काश्चिदुपैति मर्त्यः ॥

इति तिलघेनुदानम्॥

आदित्यपुराणे²

गवाभावे तथा दद्यात् घृतधेनुं यतव्रतः ।
केन कार्य्यविधानेन तिद्देकमनाः गृणु ॥
आदित्यं तु जगन्नाथं घृतक्षीराभिषेचनैः ।
सम्पूज्य पूर्ववत् पुष्पेर्गन्धधृपादिभिर्नरः ॥
अहोरात्रोषितो भृत्वा अभिपूज्य घृतार्चिषम् ।
गव्यस्य सर्पिषः कुम्भं पुष्पमाटाविभृषितम् ॥
कांस्योपधानसंयुक्तं सितवस्त्रयुगेन च ।
हिरण्यगर्भसहितं मणिविद्रुममौक्तिकैः ॥
इश्चयष्टिमयाः पादाः खुरा रूप्यमयास्तथा ।
सौवणें चाक्षिणी कुर्याच्छुकं चाऽगुक्काल्पतम् ॥
सप्तधान्यमये पादवें पत्रोणेन च कम्बलम् ।

'पत्रोर्ण' कौदोयविद्योषः ।

¹ A. S. B. and हमादि; Udaipur Ms. and I. O. have many lacunae and errors

² 食ग. p. 396

³ A. S. B., अभिष्ट्य प्रतार्चिषिम् ; हेमा. p. 396., अभिष्टुस्य

⁴ A. S. B. and हेमा. p. 396

कुर्यात्त्रस्वकर्ष्रं प्राणान् फलमयांस्तथा।
तत्वदार्करया जिह्नां गुडक्षीरमयं मुखम् ॥
क्षीमसूत्रेण लाङ्ग्लं लोमानि सितसर्षपैः।
ताम्पात्रमयं कुर्यात् एष्टं स्रग्दामसंयुतम् ॥
ईदृक्रस्वरूपां सङ्गल्प्य घृतघेनुं नराधिपः।
तद्वत्कल्पनया घेनोः घृतवत्सं प्रकल्पयेत्॥

'ईइक्स्वरूपां' सम्मुखं घृतघेतुवत् अवयवकल्पना-प्रकारेण³।

तं च वित्रं महाभागं मनसैव घृतार्चिषम् ।
कल्पयित्वा तनस्तस्मै प्रयतः प्रतिपादयेत् ॥
'इमां ममोपकाराय गृह्णीष्व त्वं द्विजोत्तम ।
प्रीयतां मम देवेशो घृतार्चिर्मिहिरोत्तमः' ॥
इत्युदाहृत्य विप्राय दचाद्वेतुं नरोत्तम ।
दत्वैकरात्रं स्थित्वा च घृताहारो नराधिप ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यः तस्य दानफलं घृणु ।
घृतक्षीरवहा नचो यत्र पायसकर्दमाः ॥
तेषु लोकेषु नित्यं स मोदते त्रिदशैः सह ।
पितुरूर्द्वं नयेत् सप्त पुरुषांस्तस्य येऽप्यधः ॥

इति घृतघेनुदानम्॥

- 1 Note the reference to उठका भीर
- 2 A. S. B, ताम्रपात्रमयं पृष्टं कुर्यात् धद्धासमन्वितः
- 3 A.S.B.
- 4 A. S. B. and हेमा.
- 5 Lacuna supplied by A. S. B. and हेमा. p. 397

उपोषितः समभ्यच्ये आदित्यं परमेश्वरम्'।
पुष्पधूपोपहारैश्च यथाविभवमादृतः॥
सङ्गल्प्य जलधेनुं च कुम्भं तमभिपूजयेत्।
पूजयेद्वत्सकं तद्वत् कृतं जलमयं बुधः॥
एवं सम्पूज्य आदित्यं जलधेनुं सवत्सकाम्।
सितवस्त्रधरः शान्तो वीतरागो विमत्सरः॥
दचाद्विजाय देवाय प्रीत्यर्थं मिहिरस्य च।
'आदित्यश्च जगचोनिः प्रीयतां मिहिरस्तदा'॥
इति चोचार्य तां गां तु विप्राय प्रतिपादयेत्।
अपराधाद्वि हस्तो म अधं याति न संशयः॥
अनेन विधिना दत्वा जलधेनुं महामुने।
सर्वाह्वादमवामोति य दिच्या ये च मानुषाः ।
श्रीरारोग्यमाबाधाप्रशमः सर्वकामदः।
नृणां भवति दत्तायां जलधेन्वां न संशयः॥

तथा

सर्वपापविनिर्मुक्तः पितरः सपितामहाः । प्रिपतामहं यथापूर्वपुरुषाणां चतुष्टयम् ॥ आत्मानं तनयं पौत्रं तदघस्ताच्चतुष्टयम् । तारयेत् स सुनीन्द्रेह् जलघेनुप्रदो नरः ॥ यश्च गृह्वाति विधिषत् तस्याऽप्येवंविधाः कुले ।

¹ हेमा. p. 399, बामु हेर्च जलेश्वरम्

² हैमा. p. 399., गोविन्दं

ठ हेमा. p. 399; A. S. B., दिब्याइच ध्यायेत मानुषः

चतुर्दशिवधाश्चैव ददतश्चाऽनुमोदतः ॥ दीयमानां प्रपश्यन्ति जलधेनुं च ये नराः। ते चाऽशेषाघनिर्मुक्ताः प्रयान्ति परमां गतिम्॥

इति जलधेनुदानम्॥

आदित्यपुराणे'

जलधेतुं प्रवक्ष्यामि प्रीयते दत्तया यया।
देवदेवो मयूलेकाः सर्वगः सर्वभावनः॥
जलकुम्भं मुनीन्द्रेह सुवर्णकजलान्वितम्।
रक्षगभेरकोषेस्तु याम्यैर्धान्यैः समन्वितम्॥
सितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्वापल्लवक्षोभितम्।
कुष्ठं मांसीमुक्तीरं च बालकामलकैर्युतम्॥
प्रियङ्गपात्रसहितं सितवस्त्रोपवीतिनम्।
सच्छत्रं च सोपानत्कं यानं विष्णुरथे स्थितम्॥
चतुर्दशावृतं धूपैस्तिलपात्रैश्चतुर्दिशम्।
स्थापितं दिधपात्रेण भधुक्षौद्रवता मुखे॥
सर्वस्त्रेशं परित्यज्य विष्णुमाश्रयते सदा।
पूज्यमानश्च विबुधैः स गच्छेत्परमं पदम्॥
यस्तु स्थापयते सर्वं मोक्षं स लभते नरः॥

इति जलघेनुदानम्॥

- 1 हेमा. р. 398
- 2 हेमा. p. 398 ह्वीकेशः
- 3 हेमा. p. 398, चतुर्भिः संवृतं भूप
- 4 A. S. B. and हेमा. p. 399., प्रतशीब

अथ रूपतो गोदानम्

तत्र 'याज्ञवल्क्यः

हैमशृङ्गेः शफे रौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता।
सकांस्यपात्रा दातच्या क्षीरिणी गौस्सदक्षिणा॥
दाताऽस्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान् रोमसंहितान्।
किपला चेत्तारयति भ्यस्त्वासप्तमं कुलम्॥
स वसद्रोमसंख्यानि युगान्युभयतोमुखीम्।
दाताऽस्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्वेण विधिना ददत्॥
यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योन्यां प्रदृश्यते।
तावदुभौ पृथिवी ज्ञेया यावत् गर्भ न मुश्रति॥
संवर्त्तः

यो ददाति राफै रौप्येहें मगृङ्गामरोगिणीम्।
सवत्सां वस्त्रसंयुक्तां सुर्शालां गां पयस्विनीम्॥
यावन्ति तस्या रोमाणि सवत्साया दिवं गताः।
तावता वत्सरान् ते तु वसन्ति ब्रह्मणोऽन्तिके॥
यो ददाति वलीवर्दमुक्तेन विधिना ग्रुभम्।
स्वच्यङ्गगांभदानान् भुद्धे दशगुणं फलम्॥
रुक्मशृङ्गां रौप्यमुन्नीं ग्रुष्टां लाङ्गलभृषितामः।
कांस्योपदोहनां धेतुं वस्त्रच्छन्नामलङ्कृताम्॥
दत्वा द्विजेन्द्राय नरः स्वर्गलोके महीयते।
दशधेनुप्रदानेन तुल्यैककपिला मता॥

¹ cf. दानमयूख, Chowkhamba cdn. pp. 184-6

अयं तद्वक्तपीताद्याः कपिला गौर्विभूषणम्' । दाता धुरन्धरं गत्वा दद्याधेनुप्रदो भवेत्॥ बृहस्पतिः

हैमशृङ्गी रौप्यरखुरां कांस्यभाजनसंयुताम् । सवत्सां कपिलां दत्वा वंशान् सप्त समुद्धरेत् ॥

विष्णुः

गोप्रदानेन स्वर्गमाप्रोति यो दान्तं वृषमं ददाति स च² दश्घेनुप्रदो गोलोकं शतप्रदश्च ब्रह्मणो लोकम् ।

'दान्तः' कृतदमनः।

जाबालिः

होमार्थमग्निहोत्रस्य यो गां दचात् यथाविधि । त्रिवर्गपूर्णां उपिवीं चिरं भुङ्के न संशयः॥

वायुपुराणे⁴

नीलां वा यदि वा इवेतां पाटलां किपलामि । सत्वय्रां वत्सलां चैव सुम्बदोहां स्वगां नृप । आदाय विधिवदेवीं पूजयेद्गक्तिभावतः ॥ [धूपं च पश्चनिर्यासं तुरुष्कागुरुचन्दनम् ।

'पश्चनिर्यासं' गुरगुल सर्ज सरल देवदारुनिर्याससंज्ञकाः।

¹ A. S. B. omits this verse.

² A. S. B.

³ A. S. B., त्रिवित्तपूर्णा

⁴ A. S. B., देवीपुराणे for वायुपुराणे

⁵ A. S. B., सदुग्धाम् and सुखदोहां

दत्वा च मन्त्रपूर्वन्तु नैवेद्यमुपकल्पयेत्'।]
पायसं घृतसंयुक्तं क्षालयेच्च तथा तु ताम्'।
द्विजाय शिवभक्ताय सवत्सां गां निवेदयेत्॥
हेमवस्त्रां सकांस्यां च महापुण्यमवाप्नुयात्।
यावत्तद्रोमसंख्यानं तावदेच्याः पुरे वसेत्॥
इहैव गतपापोऽसौ जायने नृपसत्तमः।

नन्दिपुराणे

यो मांसपरिपूर्णी गां हैमशृङ्गीमकोपनाम् । सुज्ञीलां राजतेः पादैइछत्रवस्त्रसुसंवृताम् ॥ सलोहपात्रां कुतपविविक्तचरणां तथा ।

'क्रतपो' नेपालकम्बलः³।

सदक्षिणां प्रदयाबाऽक्षयं स्वर्गमाप्नुयात् । गिव रामाणि यावन्ति स्वप्रसृतिकुलेन वै ॥ तावदब्दसहस्राणि स्वर्गे दाता न संशयः । एतच्छतगुणं पुण्यं कपिलादानतः स्मृतम् ॥

'स्वप्रसृतिकुलस्थिनौ' प्रसृतिसन्तानसहिनायाम् ।

आदित्यपुराणे

कपिलां ये प्रयच्छन्ति चेलच्छन्नां स्वलङ्कताम्।

¹ A. S. B.

² A. S. B., इतां

³ Note.

सुवर्णशृङ्गी रोप्यखुरां मुक्तालाङ्ग्रलभूषिताम् ॥ इवेतवस्त्रयुगच्छन्नां घण्टास्वनरवैर्युताम् । 'घण्टास्वनरवैः' घण्टादाब्दकोलाहलैः । सहस्रं यो गवां दचात् कपिलां वाऽपि सुव्रताम्। सममेव पुरा माह ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः॥ यावन्ति रोमकूपानि कपिलाङ्गे भवन्ति हि। तावत्कोटिसहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते॥ कृष्णां गां ददते यस्तु परच्छन्नां स्वलङ्कताम्। विधिवच्च द्विजातिभ्यो यमलोकं न पश्यति॥ आयुरारोग्यमैइवर्यं दाता कामांश्च मानसान्। इवेतां गां ददने यस्तु दिच्यवस्त्रैरलङ्कताम्॥ घण्टामालाकुलां कृत्वा पुष्पमाल्यैरलङ्कृताम् । मुखे धूपः प्रदातव्या घृतेनाऽऽस्यं च पूर्येत्॥ सुवर्णशृङ्गाभरणा तथा रूप्यखुरा शुभा। पद्दच्छन्ना द्युभा चैव दातच्या ध्यानयोगिने ॥ यस्तु दचाच्च गां इवेतां तस्य पुण्यफरुं शृणु । जन्मप्रभृति यत्पापं यत्पापं मातृकं भवेत्।॥ यच्च जन्मशतैस्तस्य तत्क्षणादेव नश्यति । गां ददाम्यहमित्येव वाचा पूज्येत सर्वदाः॥ पिता पितामहश्चेव तथैव प्रपितामहः।

I I. O. thus: A. S. B. and Udaipur Ms., मातृकं पैतृकं च यत २१

नरकस्था विमुच्यन्ते ' सोमलोकं वृजन्ति ते ॥ गौरीं चैव प्रयच्छेत्तु यस्तु गां वै पयस्विनीम् । अहोरात्रोषितश्चैव कृतशीचो नरः सदा ॥ स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरां मुक्तालांग्रलकोभिताम्। घण्टामालाकुलां चैव गन्धपुष्पैरलङ्कृताम्॥ कुतपञ्चाञ्चरः प्रोक्तो मुखे धूपं प्रदापयेत्। भक्ष्यभोज्यात्रपानेन ब्राह्मणान् भोजयेच्छुभान् ॥ गां ददानीह इत्येवं वाचा पूज्येत सर्वदाः। मातृकं पैतृकं चैव यचाऽन्यद्दुष्कृतं कृतम्॥ पापं च तस्य तत्सर्वे दहत्यासप्तमं कुलम्। वर्षकोटिसहस्रं तु पुमान् स दिवि मोदते॥ दासीदासैरलङ्कारैः स्तयते सर्वजन्तुभिः। अरोगश्चेव जायेत तेजस्वी च भवेशरः॥ नीलवर्णां च गां दचाहोरधीं शीलगुणान्विताम्। स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरां मुक्तालाङ्ग्लम्पिताम्॥ पद्दच्छन्नां शुभां सौम्यां घण्टाघोषैरलङ्कृताम् । पश्चरङ्गेण सुत्रेण गलवेष्टनसंयुताम्॥ रुद्रस्य प्रमुखे देया विष्णोश्च ब्रह्मणश्च ह । गां ददानीह इत्येवं वाचा पूज्येत सर्वदा॥ पिता पितामहश्चेव तथैव प्रपितामहः।

¹ I. O., मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः

² I. O., नरः श्रुनिः for पयस्विनीम्

³ A. S. B. and I. O., प्रेत

नरकस्थाः प्रमुच्यन्ते नीलां गां ददते तु ये ॥ वर्षकोटिसहस्राणि लोके तिष्ठति वारुणे । दिधक्षीरवहा नयो वर्त्तन्ते सर्वतः सदा ॥ घृतशैलाः प्रवर्तन्ते नवनीतस्य पर्वताः । कृषिभोगी बहुधनो दुर्भिक्षं न च पश्यति ॥

महाभारते

समानवत्सां कपिलां धेनुं दचात् पयस्विनीम् । सुव्रतां वस्त्रसञ्छन्नां ब्रह्मलोके महीयते ॥

'समानवत्सां' समानवर्णवत्साम् ।

रोहिणीतुल्यवत्सां च घेनुं दचात्पयस्विनीम्। सुवृतां वस्त्रसंवीतामिन्द्रलोके महीयते॥ समानवत्सां शबलां घेनुं दत्वा पयस्विनीम्। सुव्रतां वस्त्रसंवीतामग्निलोके। महीयते॥

'शयला' कर्बुरा ।

समानवत्सां कृष्णां तु धेनुं दचात्पयस्विनीम् । वातरेणुसवर्णान्तु सवत्सां कामदोहिनीम् ॥ मदाय वस्त्रसंवीतां वायुलोके महीयते॥

'वातरेणुसवर्णां' धूम्रवर्णाम् ः

- 1 I.O., सोमलोके
- 2 I. O. and A. S. B., धूसरवर्ण

समानवत्सां ध्रमां तु घेनुं दत्वा पयस्विनीम् । सुव्रतां वस्त्रसंवीतां यमलोके महीयते ॥ अध्यां हेमसवर्णां च सवत्सां गां पयस्विनीम् । प्रदाय वस्त्रसंवीतां कैं। बेरं लोकमइनुते ॥

'अध्या' गौः।

हिरण्यवर्णां पिङ्गाक्षीं सवत्सां कामदोहनाम् । पदाय वस्त्रसंवीतां कौबेरं लोकमइनुते ॥ पलालधूमवर्णाङ्कीं सवत्सां कामदोहनाम् । पदाय वस्त्रसंवीतां पितृलोके महीयते॥

'कामदोहना' अनायासदोद्या ।

सवत्सां पीवरीं इत्वा शितिकण्ठीमलंकृताम् । वैश्वदेवमसंवाध्यं स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते ॥

'शितिकण्डीं' कृष्णगलाम् ।

समानवत्सां गौरीं तु घेनुं दत्वा पयस्विनीम्। सुवस्तां वस्त्रसंवीतां वसुलोकं समइनुते॥ पाण्डुकम्बलवर्णां तु सवत्सां कामदोहनाम्।

¹ I. O., ৰাহণ

² I.O., यमलेके

³ І.О., पाविनी

⁴ I.O., सुत्रता

प्रदाय वस्त्रसंवीतां साध्यानां लोकमइनुते ॥ वत्सोपपन्नां नीलाङ्गीं वस्त्रवत्ससमन्विताम् । गन्धर्वाप्सरसां लोकं दत्वा प्रामोति मानवः ॥ गोप्रदानरतो याति भित्वा जलदसश्रयान् । विमानेनाऽर्कवर्णेन दिवि राज्ये विराजते ॥ तं चारुवेषाः सुश्लोण्यः सहस्रं सुरयोषितः । रमयन्ति नरश्रेष्ठं गोप्रदानरतं नरम् ॥

स्कन्दपुराणे

यो नरो गां प्रयच्छेत सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
हेमगृङ्गीं रौप्यख्रां दुक्लक्षौमवासिताम् ॥
हाय्यास्तरणसम्पन्नां बहुपुष्पफलैर्युताम् ।
ब्राह्मणां स्तर्पयित्वा तु गन्धमाल्यैरलङ्कृतान् ॥
हेवैरध्यासितां गां तु सर्वेहस्तद्वयेन तु ।
मृदुबन्धेन बध्नीयादन्तश्वक्षणेन रज्जुना ॥
कुशाः सुवर्णं बीजानि तिलाः सिद्धार्थकास्तथा ।
पदचात्तां ततोऽद्विश्च मन्त्रेणाऽनेन सुवत ॥
'सर्वदेवमयीं दोग्धीं सर्वलोकमयीं तथा ।
सर्वलोकनिमित्तां गां सर्वदेवनमस्कृताम् ॥
पयच्छित महासत्वमक्षयाय शुभामि'ति ।
एवं स दत्वा तां गां तु यन्न यन्न प्रजायते ॥
तत्र तत्र गता सा तान् जन्तुंस्तारयते भयात् ।
सर्वलोकान्तरं गत्वा रमते च यथा नरः ॥

स तथा मानुषे जातो गोसहस्री महाबस्रः । रूपवान् धनवांश्चेव बहुपुत्रश्च जायते ॥

इति कपिलागोदानम्॥

अयोभयतोमुखीदानम्

तत्र स्कन्दपुराणे

प्रसूयमानां यो गां तु दचादुभयतोमुस्तीम् । यथोक्तेन विधानेन स जातिस्मरतां लभेत्॥

नन्दिपुराणे

यद्योभयमुर्ली दयाद्गां विमे वेदवादिनि । देवाय चाञ्च्यभीष्टाय स कुलान्येकविंदातिम् ॥ समुद्धृत्य नरः श्रेष्ठो नरकाद्ब्रह्मणोञ्जिके । युगानि लोमतुल्यानि यदि श्रद्धापरो नरः ॥

मत्स्यपुराणे

मत्स्य उवाच

रुक्मशृङ्गी रौष्यखुरां मुक्तालांगूलम्बिताम् । कांस्योपदोहनां राजन् सवत्सां द्विजपुङ्गवे ॥ प्रसूयमानां यो दयाद्वेतुं द्रविणसंयुताम् । यावद्वत्सो योनिगतो यावद्वर्मं न मुश्रति ॥

तावद्गीः पृथिवी ज्ञेया सरीलवनकानना ।

'द्रविणसंयुता'मिति दक्षिणारूपद्रविणसंयुता, 'मूरिद-क्षिणे'त्यग्रेऽभिघानात्।

ससमुद्रगुहा भूमिः सरीलवनकानना ।
चतुरन्ता भवेदत्ता पृथिवी नाऽत्र संशयः ॥
यावन्ति धेनुरोमाणि वत्सस्य च नराधिष ।
तावत्संख्यान् युगगणान् देवलोके महीयते ॥
पितृन् पितामहांइचैव तथैव प्रपितामहान् ।
उद्धरिष्यत्यसन्देहो नरकाद्भ्रिरदक्षिणा ॥
घृतक्षीरवहाः कुल्या दिष्पायसकर्दमाः ।
यत्र यत्र गतिस्तस्य 'भवेचेप्सितकामदा ॥
गोलोकः सुलभस्तस्य ब्रह्मलोकइच पार्थिव ।

स्त्रियद्य तं चन्द्रसमानवकाः स्रुतप्तजाम्बूनदतुल्यरूपाः। महानितम्बस्तनमध्यवृत्ताः सेवन्त्यज्ञस्रं निलनाभनेत्राः²॥

[आत्मविक्रयतुल्यास्ताः शाइवतीर्शृद्धकौशिकाः। यो वै शूते धनं जित्वा गाः कीत्वा सम्प्रयच्छति॥ स दिव्यमयुतं शकवर्षाणां फलमश्तुते।

¹ I. O., भवेदिच्छाकृता सदा

² I. O., नालिनाभ्रवर्णाः ; A. S. B., नलिनेभनेत्राः

अन्तर्जाता सुक्रयज्ञानलच्धाः प्राणकीताः निर्जिताश्चीकजाइच । कृच्छ्रोतसृष्टाः घोषणाभ्यागताइच द्वारे चैते गोविद्योषाः प्रदास्ताः ॥]

ब्रह्मपुराणे

गां दबाद्वेदपूर्णाय विप्राय गृहमेधिने।
सुवर्णालंकृतश्रङ्गीं वस्त्रघण्टाविभूषिताम्॥
प्रत्यग्रां त्रिसमृद्धां च ललाटतटदर्पणाम्।
रजतच्छन्नचरणां मुक्तालांग्रलकोभिताम्॥
कांस्योपदोहनां तृप्तां लवणादितृणोदकैः।

'प्रत्यग्रा' नववयस्का । 'त्रिसमृद्धा'शीलक्षीरप्रसवगुण-युक्ता । 'तृप्ता लवणादितृणोदकैः' सर्वदा लवणादिपुष्टा ।

गवां पुच्छं गृहीत्वा तु ससुवर्णेन पाणिना ॥
गृहस्यो वेदविद्विमो वाचयेत्तु मितग्रहम् ।
भोगसौख्यप्रदा चैषा धृम्राभा पापनादानी ॥
कृष्णा स्वर्गप्रदा ज्ञेया गौरी च कुलवर्द्धनी ।
रक्ता रूपप्रदा ज्ञेया पीता दारिक्र्यघातिनी ॥
पुत्रप्रदा कृष्णसारा नीला धर्मविवर्द्धनी ।
किपला सर्वपापमी नानावर्णा च मोक्षदा ॥

'कृष्णसारा' कृष्णश्वेतवर्णा।

1 [] A. S. B. has these additional verses, which come later in other manuscripts.

तथा

पीतोदकां जग्धतृणां दुग्धचोषां निरिन्द्रियाम्।
उन्मत्तामङ्गहीनां च मृतवत्सां महाश्वानाम्॥
केशचेलपुरीषास्थिकव्यादां सन्धिनीं खलाम्।
पुरुधेनुं यमलसूं नित्याभिगलितस्तनीम्॥
न द्याद्वाह्यणेभ्यश्च सदोषं वृषभं तथा॥

'दुग्धचोषां'निजस्तनपायिनीम्। 'महाद्याना' बहुभक्षा। 'पुटधेनुः' बालवत्सा या च गर्भिणी।

महाभारते

न कृज्ञां पापवत्सां वा वन्ध्यां रोगान्वितां तथा।
न चोश्रां न परिश्रान्तां दचाद्गां ब्राह्मणाय वै॥

यमः

यो दचाद्रूपयुक्तार्थां जीर्णां धेनुं च निष्फलाम्। तमः सम्प्रविशेदाता द्विजं क्षेत्रोन योजयन्॥

याज्ञवल्क्यः

यथा कथि अहत्वा गां धेनुं वाडधेनुमेव वा । अरोगामपरिक्षिष्टां दाता स्वर्गे महीयते॥

अङ्गिराः

गौरेकस्यैव दातव्या ओत्रियस्य विशेषतः। सा हि तारयते पूर्वान् सप्त सप्त च सप्त च॥

नन्दिपुराणे

अपात्रे सा तु गौर्दत्ता दातारं नरकं नयेत्। कुलैकविंशत्या युक्तं प्रहीतारं च पातयेत्॥ विधिना तु यदा दत्ता पात्रे धेनुः सदक्षिणा। तदा तारयते जन्तून् कुलानामयुतैः सह ॥ पात्रेष्वाध्यात्मिका मुख्या विशुद्धाश्चाऽग्निहोत्रिणः। देवताश्च तथा मुख्या गोदाने ह्येतदुत्तमम्॥

महाभारते

ष्टुत्तिग्लान्या सीदते चातिमात्रं कृष्यर्थं वा होमहेतोः प्रसुत्याम् । गुर्वर्थं वा बालसंष्टुद्धये वा धेनुं दद्यादेष कालो विशिष्टः॥

'प्रसुत्यां' सोमयागे।

तथा

न वधार्थं प्रदातच्या न कीनादो न नास्तिके । गोजीवे न च दातच्या तथा गौः पुरुषर्घभ ॥ 'कीनादोो' हलवाहकः ।

तथा

ददात्येतादशानां वै नरो गाः पापकर्मणाम् । अक्षयं नरकं याति एवमाहुर्महर्षयः ॥

1 I. O., युने for सह

एकां वै दशगुर्दयादश दयाच गोशती। शतं सहस्रगुर्दयात् सर्वं तुल्यफलं हि तत्॥ यश्चाऽऽत्मविकयं कृत्वा गाः कीत्वा सम्प्रयच्छति। यावतीः स्पर्शयद्भाः स तावच फलमश्नुते॥ 'तावत्फलं' तावद्गोरोमसम्मितं स्वर्गरूपफलम्।

तथा

सङ्ग्रामेष्वर्जियत्वा तु यो वै गाः सम्प्रयच्छति । आत्मविक्रयतुल्यास्ताः शाश्वतीर्श्वद्वतौशिकाः' ॥ यो वै शृते धनं जित्वा गाः कीत्वा सम्प्रयच्छति । स दिव्यमयुतं शक्षवर्षाणां फलमश्चते ॥

> अन्तर्जाताः सुक्रयज्ञानलब्धाः प्राणकीता निर्जिताश्चौकजाश्च । कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यगताश्च द्वारैरेतैगोंविद्योषाः प्रदास्ताः ॥

'अन्तर्जाता' गर्भिण्य इति भारतपदमकाशिकाकारः²। 'सुक्रयलब्धाः' यथामूल्यक्रयलब्धाः । 'ज्ञानलब्धाः' विद्या-लब्धाः । 'प्राणकीताः' भृतिलब्धाः । 'निर्जिता' युद्धादिना । 'ओकजाः' गृहजाः । 'कृष्णोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताः' व्या-ध्यादिकृच्छाकान्ताः सत्यः स्वामिना यास्त्यक्ताः, खयं च पोषणं कृत्वा लब्धाः"।

¹ हेमा. p. 425, रुद्धकौशिक ; Udaipur Ms. has विदिकैशिके

² Note

³ Reproduced by हेमा. p. 426

तथा

नष्टा दुष्टा दुर्बला व्याधिता वा नो दातव्या या च मै्ल्यरदत्तैः'। क्रेशैर्विमं योऽ फलैः संयुनक्ति तस्याऽवीर्याश्चाऽफलाश्चाऽपि लोकाः॥

'मूल्यैरदत्तैः' स्वीकृतेति शेषः।

तिस्रो² रात्रीस्त्वद्भिरुपोष्य भूमी तृप्ता गावस्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः । वत्सैः पीताः सुप्रजाः सोपचारा-स्ट्यहं दत्वा गोरसैर्वर्तितव्यम् ॥

तथा

द्विजातिमभिसत्कृत्य इवः कल्यमुपवेद्य च। प्रदानार्थे नियुज्जीत रोहिणीं नियतव्रतः ॥

'इवः कल्यमुपवेद्य च' प्रातःकाल उपस्थानं कर्त्तव्य-मिति ज्ञापयित्वा ।

आह्रानं च प्रयुक्तीत समङ्के बहुले इति । प्रविदय च गवां मध्यमिमां श्रुतिमुदाहरेत्॥

- 1 I. O. muddles up the passage
- 2 हेमा. p. 455 cites the s'lokas which follow from महामारत
- 3 A. S. B.
- 4 Reproduced by हेमा. pp. 455

'गौमें माता वृषभः पिता में दिवं दामें में प्रतिष्ठां प्रपचे। प्रपचैकां दावेरीं मुख्यगोषु मुनिर्वाणीमुत्सुजेद्गोपदाने'॥

समतामेति वै गोभिः समसंख्यस्समव्रतः।
एकाल्पगमनात्सचः कल्मषाद्वित्रमुच्यते॥
उत्सृष्टवृषवत्सा हि प्रदेया सूर्यदर्शने॥

'उत्सष्टबृषवत्सा' उत्सष्टी त्यक्ती वृषवत्सी यया सा।

तथा

त्रिविधं प्रतिपत्तव्यं वश्यमाणावसिष्ठवत्।

'त्रिविधं प्रतिपत्तव्यं' वक्ष्यमाणा तु वादादिप्रकारत्रयं ? गोप्रदानप्रकृत्तेन बोद्धव्यम् ।

> जर्जस्विन्य जर्जमेधाश्च यज्ञो गर्भोऽमृतस्य प्रतिष्ठा क्षितौ। ऋक्सम्प्रवाहाः पुण्यभावाः प्राजापत्याः सर्वमित्यर्थवादः॥

'ऊर्जिस्विन्यः' बलोत्साहवत्यः । 'ऊर्जिमेधाः' तेजोजित-प्रज्ञाः प्रकृष्टबुद्धय इति यावत् । 'यज्ञगर्भः' यज्ञस्येतदा-ज्यादिभिर्निष्पत्तेः । 'अमृतस्य प्रतिष्ठा' क्षीरस्य प्रतिष्ठा । स्थानम् । 'क्षितौ भक्तसम्प्रवाहाः' ऋगिति नदीनाम । नदी-वत्पृथिष्यां वहन्तीत्यर्थः । 'पुण्यभावाः' पुण्याश्रयाः' ।

¹ Manuscripts corrupt, restored from हेमाबि. p. 455.

गावो ममैनः प्रणुदन्तु सौर्यः तथा सौम्याः स्वर्गयानाय सन्तु । आहूता मे ददतश्चाऽऽश्रयन्तु तया मुक्ताः सन्तु सर्वाशिषो मे'॥ शेषोत्सर्गे कर्मभिर्देहमोक्षे सरस्वत्यः श्रेयसि सम्प्रवृत्ताः। यूयं नित्यं पुण्यकर्मोपवत्यः दिश्ष्वं मे गति।मिष्टां प्रपन्नाः॥

'सौर्यः' सूर्यप्रसृताः । 'शेषोत्सर्गे कर्मभिः देहमोक्ष' इति कर्मनाशेन देहत्यागे सति 'शेषोत्सर्गे' जन्मान्तरे दानार्थं सन्तु इत्यर्थः । 'पुण्यकर्मोपवत्यः' सुकृतप्राप्याः ।

> 'या वै यूयं सोऽहमाधैकभावो युष्मान् दत्वा चाहमाल्यप्रदानाः। नमस्कृता मन एवोपपन्नाः संरक्षध्वं सौम्यरूपोग्रक्षाः'॥ एवं तस्याग्रे पूर्वमर्दं वदेद्वै गवां दाता विधिवत् पूर्वहष्ट्या। प्रतिबृ्याच्छेषमर्घं द्विजातिः प्रतिगृद्धन् गोप्रदाने विधिन्नः॥

'पूर्वमर्घ' 'या वै यूपमि'त्यादिकम् । 'शेषभर्घ' 'नमस्कृता' इत्यादिकम् ॥

¹ Manuscripts corrupt. restored from हेमादि.

गां ददानीति वक्तव्यं अर्घ्यमुस्रावसु प्रदत्। जधस्या नमितव्या च वैष्णवीति च चोदनात्॥

'अर्घ्य' अर्घार्हम् । 'उस्रावसु' गोधनम् । 'प्रदत्' प्रद-दत् । जधस्यं क्षीरम् । तशुक्ता 'जधस्या' ।

नाम सङ्गीर्तयेत्तस्या यथासच्यं यथोत्तरम्। फलं षद्त्रिंशदष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः॥

विंशतिः सहस्राणाम्।

एवमेतान् गुणान् बुद्धा गवादीनां यथाक्रमम्। गोप्रदाता समाप्तोति समस्तानष्टमे क्रमे॥

'अष्टमे क्रमे' गवि दत्तायां गच्छन्त्यां अष्टमे पदे।

गोदः शाक्ती निर्भयश्चार्घदाता नस्योतदो वसुदाता च कामी। उषस्योढा' भारं नयंश्च विद्वान् विख्यातास्ते वैष्णवाश्चन्द्रलोकाः॥

'नस्योतदो' दान्तबुद्धिः। 'बसुदाता' द्रव्यदाता। 'कामी' काम्यफलवान्। 'उषस्योदा' उषस्यायाः गायत्र्या वाहयिता इत्यर्थः।

> गां वै दत्वा गोव्रती स्यात् त्रिरात्रं निशां चैकां संवसेतेह ताभिः।

1 A. S. B., व्याख्याताः

काम्याष्टम्यां वर्त्तितव्यं त्रिरात्रं गवां रसैर्वा शकृता प्रस्वेर्वा ॥

'काम्याष्टमी' रोहिणीयुक्ताऽष्टमी। 'रसैः' दध्यादिभिः। 'प्रस्रवैः' क्षीरैः।

> वेदन्नती स्यात् वृषभप्रदाने वेदावाप्तिः गोयुगस्य प्रदाने । तस्या गवां विधिमासाच यज्वा लोकानप्रयान् विन्दते नाऽविधिज्ञः॥

'वेदब्रती' वेदब्रतफलवान् । 'गवां यज्वा' गोप्रदाता ।

कामान् सर्वान् पार्थिवानेकसंस्थान् यो वै दद्यात् कामदुग्धां च धनुम् । सम्यक् तास्त्युः हञ्यकव्यौधवत्यः तासामुक्तमायशस्यं प्रदानम् ॥ न चाऽशिष्यायाऽव्रतायोपकुर्यात् नाऽशान्ताय न च वक्षबुद्धये । गुस्तो स्वयं सर्वलोकस्य धर्मो नेमान् धर्मान् यत्र तत्र प्रकल्पयेत्'॥

इत्युभयनोमुखीदानम्॥

1 Manuscripts corrupt: restored from \(\) m. pp. 455-475, where the entire passage is reproduced intact.

अथ हेमगवीदानम्

तत्र देवीपुराणे

शुभां हेमगर्वी गां च कारयेद्राजतान् खुरान्।
तां वस्त्रमावृतां कृत्वा प्राप्तुयाह्नोकमुत्तमम्॥
विचित्रचित्रैः पुष्पेश्च गन्धधूपनिवेदनैः।
तथाऽक्षमानयहेवीं तत्रैतां गां समर्पयत्॥
देवि त्वदीयादादेशात्तव भक्तंषु दीयते।
पुनस्तां विप्रराजाय दापयेच्छिवभाविने'॥
अक्षय्यफलकामेन प्रायश्चित्तविशुद्धये।
मनुना कीर्तमेनद्वै संयातेन पुरा किले ॥
सप्त पूर्वान् परांस्तत्र रौद्रकिल्बिषसंस्थितान्।
उद्धृत्य तारयेद्वत्स देवीलोकमनुत्तमम्॥

'शुःभा'शुद्धसुवर्णेंस्सुघटिता । 'देवी'दुर्गा । 'शिवभा-विने' शिवध्यायिने" ।

इति हेमगवीदानम्॥

- 1 1. 0., शिवभाजने
- 2 हेमा. p. 416 has मनुना बीर्णमेतचे सम्पतेयुर्नरा अधः
- 3 Reproduced by हेमा. p. 416

अथ वृषभदानम्

तत्र आदित्यपुराणे

यो वै ददात्यनङ्गाहं सुशीलं साधुवाहनम् । उभयोः पाइर्वयोर्दत्वा छत्रोपानहकम्बलम् ॥ शीलवेदाङ्गसम्पन्ने इष्टे शिष्टे द्विजे नरः । पुष्ये वा जन्मनक्षत्रे अयने विषुवेषु च ॥ दत्वा तस्य अनङ्गाहं तस्मिन् स्थाने महासुने । श्चित्पपासार्दितस्याऽपि अग्रतः प्रतिपद्यते ॥

महाभारते²

युवानमिन्द्रियोपेतं शतेन सह यूथपम् । गवेन्द्रं ब्राह्मणेन्द्राय भ्रिश्वक्षमलङ्कृतम् ॥ वृषभं ये प्रयच्छन्ति श्रोत्रियाय परन्तप । ऐश्वर्याण्यभिजायन्ते जायमानेष्वतः पुनः ॥

'शतेन' स्त्रीगवीनामिति शेषः । 'सूरिश्टक्नं' सुवर्णश्र-क्रम् । 'ऐश्वर्याण्यभिजायन्ते' ऐश्वर्यार्थमिति यावत् ।

¹ cf. हेमा. p. 466

² हमा. р. 467.

³ A. S. B. and Udaipur Ms., जायमानाः पुनः पुनः

⁴ देना. p. 467, repeats this comment.

इतिकण्ठमनद्वाहं सर्वरहैरलंकृतम्। दत्वा प्रजापतेलींकान् विशोकः प्रतिपद्यते'॥

'दतिकण्ठं' प्रलम्बगलकम्बलम् ।

अनद्वाहं ब्राह्मणायाऽथ धुर्यं दत्वा युवानं बलिनं विनीतम्। हलस्य वोढारमनन्तवीर्यं प्राप्नोति लोकान् ददाधेनुदस्य²॥

इति वृषभदानम्॥

¹ Cited by दानमयुख p. 188 from महामारत

² Cited from आदित्यपुराण by हेमादि p. 466

अथ कृष्णाजिनदानम्

तत्र विष्णुः'

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णमृगाजिनं सखुरं सशृङ्गं रौप्यखुरं मुक्तालांगुलभूषितं च कृत्वा आविकैर्वस्रैः
पिवत्रे च प्रसारयेत्। ततास्तिलैः प्रच्छादयेत्। सुवर्णनाभं
च कुर्यात्। अहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत्। सर्वरत्नगन्धैआऽलङ्कुर्यात्। चतसृषु च दिश्च चत्वारि तैजसानि पात्राणि क्षीरदिधमधुसर्पिःपूर्णानि निधायाऽऽहिताम्रयं ब्राह्मणाय वासोयुगप्रच्छादिताय दद्यात्।

अन्न च गाथा भवन्ति

यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम् । तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नेरलङ्कृतम् ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना । चतुरन्ता भवेदत्ता पृथिवी नाऽत्र संशयः॥

वैशारूयधिकारे वसिष्टः

सुवर्णनाभं कृत्वा तु सखुरं कृष्णमार्गकम्। तिलैः प्रच्छादयेग्यन्नात् तस्य पुण्यफलं शृणु॥

¹ हेमा. p. 656 ff.

² A. S. B., यलात्; Udaipur Ms. reads wrongly दलात्

ससमुद्रगुहा तेन सदौलवनकानना। चतुरन्ता भवेदत्ता पृथिवी नाऽत्र संदायः॥

विष्णुः

कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी । ददाति यस्तु विशाय सर्वे तरित दुष्कृतम् ॥

मत्स्यपुराणे '

मनुरुवाच

कृष्णाजिनप्रदानस्य विधिं कालं ममाऽनघ। ब्राह्मणं च समाचक्ष्व तत्र मे संशयो महान्॥

मत्स्य उवाच

वैद्याखी पौर्णमासी च ग्रहणं द्याद्यासूर्ययोः । पौर्णमासी तु या माघे आषाढी कार्तिकी तथा ॥ उत्तरायणद्वादद्यी वा तस्यां दत्तं महाफलम् । आहिताग्निर्द्विजो यश्च तद्देयं तस्य पार्थिव ॥ यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः द्युणु । गोमयेनोपलिप्ते तु द्युचौ देदो नराधिप ॥ आदावेव समास्तीर्य द्योभितं वस्त्रमाविकम् । ततः सद्युक्तं सखुरमास्तरेत् कृष्णमार्गणम् ॥ कर्तव्यं क्ष्मद्युक्तं तु रूप्यदन्तं तथैव च । लांग्रलं मोक्तिकेर्युक्तं तिलच्छकं तथैव च ॥

¹ दानमयूख., p. 234

² Udaipur Ms., चन्द्रसूर्ययो:-हेमादि. p. 657-8

तिलैरात्मसमं कृत्वा वाससाऽऽच्छादयेद्बुधः ।
सुवर्णनामं तत्कुर्यात् अलङ्क्याद्विशेषतः' ॥
रत्नेर्गन्धैर्यथाशकत्या तस्य दिश्च च विन्यसेत् ।
कांस्यपात्राणि चत्वारि दिश्च दद्याद्यथाक्रमम् ॥
मृण्मयेषु च पात्रेषु पूर्वादिषु क्रमेण तु ।
घृतं क्षीरं दिध क्षौद्रमेवं दत्वा यथाविधि ॥
चम्पकस्य च तथा शाखां अव्रणं कुम्भमेव च ।
बाद्योपस्थानकं कृत्वा शुद्धचित्तो निवेशयेत् ॥
जीर्णवस्त्रेण पीतेन सर्वाङ्गानि च मार्जयेत् ॥

'कांस्यपात्राणी'ति । चत्वारि कांस्यपात्राणि चतसृषु दिश्च विन्यसेत् । अन्यानि च मृण्मयानि पात्राणि घृत-क्षीरदिधमधुपूर्णानि, यथाकमं पूर्वादिदिश्च स्थापनीयानी-त्यर्थः । 'बाद्योपस्थानकं' दानप्रदानाद्वास्ये उप समीपे स्थापनं यस्य स तथेति कुम्भविद्योषणम् । 'मार्जयेदि'ति दानानन्तरं स्नात्वेति द्योषः ।

धातुमयानि पात्राणि पादेष्वस्य प्रदापयेत्। यानि काम्यानि पापानि मया लोभात्कृतानि वै॥ लोहपात्रप्रदानेन प्रणइयन्तु ममाऽऽशु वै। तिलपूर्णं तु तत्कृत्वा वामपादे निवेशयेत्॥

¹ विचक्षण इति पाठान्तरम्

² Paraphrased by दानमयूख, p. 235., and 1eproduced verbation by हेमा. p. 658, whom नीलकण्ड cites.

यानि पापानि काम्यानि कर्मोत्थानि कृतानि वै ।
कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नइयन्तु मे सदा ॥
मधुपूर्णं ततः कृत्वा पादे वै दक्षिणे न्यसेत् ।
परापवादपैद्युन्यात् पष्टमांसस्य भक्षणात् ॥
तत्रोत्थितं च यत्पापं ताम्रपात्रात् प्रणइयतु ।
कन्यानृतं गवां चैव परदारप्रधर्षणम् ॥
रौष्यपात्रप्रदानाच्च क्षिप्रं नाइां प्रयातु मे ।
ऊर्द्वपादे त्विमे कार्ये ताम्रस्य रजतस्य च ॥
जन्मजन्मसहस्रेण कृतं पापं कुबुद्धिना ।
सुवर्णपात्रदानात्त्राश्चायाऽऽद्यु जनाईन ॥

'ऊर्द्भुपादे' अग्रपादयोः । एकवचनमत्राऽविवक्षितम्³ ।

हेममुक्ताविद्यमं च दाडिमं बीजपूरकम् । प्रशास्तपात्रं अवणे खुरे शृङ्गाटकानि वा॥ एवं कृत्वा यथोक्तेन सर्वशाकफलानि च। तत्प्रतिग्रहविद्विद्वान् आहिताग्निर्द्विजोत्तमः॥ स्नातो वस्त्रयुगच्छन्नः स्वशक्त्या चाऽप्यलंकृतः। प्रतिग्रहश्च तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते॥

¹ A. S. B., यानि पापानि अकाम्यानि, which is an improvement in sense.

² I. O., घृष्टमांसस्य ; दानमयूख p. 236 has दृशामांस; Manu condemns दृशामांसभक्षण, (V. 34.)

³ हेमा. p. 659, repeats and expands this comment.

⁴ Defective in A. S. B.

[तत एव समीपे तु मन्त्रमेतमुदीरयत्।
'कृष्ण कृष्ण बलो देवः कृष्णाजिनधरस्तथा॥
तद्दानाद्धृतपापस्य प्रीयतां मे नमो नमः।
त्रयास्त्रंद्रात्पाणानां त्वमाधारे व्यवस्थितः॥
कृष्णोऽसि मूर्तिमन्साक्षात्कृष्णाजिन नमोऽस्तु ते'।]
सुवर्णनाभिकं दचात् प्रीयतां वृषभध्वजः'॥
अनेन विधिना दचाचथावत् कृष्णमार्गणम्।
न स्पृद्रयः स द्विजो राजन चितियूपसमो हि सः॥
दाने च श्राद्धकाले च दूरतः परिवर्जयेत्।
स्वगृहात् प्रेष्य तं विप्रं मण्डले स्नानमाचरेत्॥
पूर्णकुम्भेन राजेन्द्र द्राख्या चम्पकस्य च।
कृत्वा चाऽऽचार्यकलदां मन्त्रेणाऽनेन मूर्द्रनि॥
'आप्यायस्य समुद्रज्येष्ठा' ऋचो जप्यास्तु षोडदा।

'आप्यायस्व समेतु ते' इत्यष्टी । 'समुद्रज्येष्टा' इत्य-ष्टौ । एवं षोडश² ।

अहते वाससी वीतः आचान्तः शुचितामियात् । तद्गस्त्रकुम्भसहितं नीत्वा क्षेप्यं चतुष्पथे॥

'वीतः' परिहितवान्।

- 1 Omitted in I. O., and in ह्रेमा. p. 659 आप्यायस्व (इ. सं. I. 6. 22., VI. 8. 21)
- 2 समुद्रज्येष्टा" (ऋ. सं. V. 4. 13).
- 3 A. S. B., प्रेक्ष for क्षेप्यं

कृताऽनेन मया तृष्टिः न सा शक्याऽमरेरिपै । वक्तुं च वृपतिश्रेष्ठ तथाऽप्युदेशनः शृणु ॥ समग्रभूमिदानस्य फलं प्राप्तोत्यसंशयः । सर्वाश्च लोकान् जयति कामचारी विहक्तमः ॥ आभृतसम्प्रवं यावत्स्वर्गं प्राप्तोत्यसंशयः । न पितृपुत्रमरणं वियोगं भार्यया सह ॥ धनधान्यपरित्यागं नैव चेहाऽइनुयात् किचित् ।

> कृष्णाजिनं कृष्णसगस्य चर्ममें दत्वा द्विजेन्द्राय समाहिनाय। यथोक्तमेनन्मरणं न शोचेत् प्रामोत्यभीष्टं मनसः फलं तत्॥

वैष्णवपदाधिकारे कालिकापुराणे⁵

ये च रुक्मादिपान्ने तु ⁶कृत्वा विह्नं ददन्ति वै । तिलद्रोणसमायुक्तं वस्त्रयुग्माभिवेष्टितम् ॥ पलादृर्द्धमथार्द्धं वा⁷ विभवाद्धेमसंयुतम् । सूक्ष्मवस्त्रेण युग्मेन अन्येनाऽऽच्छादयेद्विजम् ॥

- 1 A. S. B.
- 2 हमा. p. 660 and दानमयूख. p. 237 have फलं प्राप्नीति मानवः
- 3 Ibid, चरति for जयति
- 4 Ibid, न चैवेहाप्नुयात्
- 5 **हे**मा. p. 661.
- 0 हेमा. p. 661., हुत्वा वर्डि ददन्ति वा
- 7 A. S. B., विभवाद्भेमसंयुतं ; हेमा. p. 661, विश्तवान् हेमसंयुतम् ; Udaipur Ms. has विभवेद्भेमसंयुतम्

सोदकं चाऽपरं रूकमं सतिलं न्यस्य तत्करे।
ततः कृष्णाजिनं दद्यात्तिलद्रोणान्वितं च यत्॥
दत्वा तु भोजयेत्तत्र 'नत्वाङ्गं च विसर्जयेत्।
अयने विषुवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा॥
युगादौ वा प्रयच्छन्ति विधिना ये तु वै द्विजे।
तेऽपि तत्पदमासाद्य दशांशं ब्रह्म आयुषः॥
कीडन्ति विविधेभोंगैः कल्परूपगुणान्विताः।
अनेन च विधानेन दशद्रोणविधायकः॥
आब्रह्माण्डभवं कालं मोदने स पुरोत्तमे।
यो घटं पयसा पूर्णं हेमपद्मनियोजितम्॥
सम्यूज्य वस्त्रयुग्मेन दद्यात् सोऽपि व्रजेद्धुवम्।

मरीचिः

कृष्णाजिनोभयमुर्खी यो दचादाहिताग्रये। सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नइयति॥

इति कृष्णाजिनदानम् ॥

¹ हेमा. p. 661, नत्वा चैव

² I. O. and हेमा. p. 661 read संपूज्य; A. S. B. and Udaipur Ms. read संपूर्ण

³ cf. दानमयुख. p. 234. हेमा. p. 655.

अथ भूमिदानम्

तन्त्र दाने बृहस्पतिः

सुवर्ण रजतं वस्तं मणिरस्रवस्ति च ।
सर्वमेतद्भवेदत्तं वसुधां यः प्रयच्छित ॥
फालकृष्टां महीं दत्वा सबीजां सस्यशालिनीम् ।
यावत् सूर्यकृता लोकास्तावत् स्वर्गे महीयते ॥
यत्किश्चित् कुरुते पापं पुरुषो लोभमोहितः ।
तत्सर्वं भूमिदानेन क्षिप्रमेव प्रणद्यति ॥
अपि गोचर्ममात्रेण सम्यग् दत्तेन मानवः ।
धौतपापो विशुद्धातमा स्वर्गे लोकं महीयते ॥
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशदण्डान्निवर्त्तनम् ।
दश तान्येव गोचर्म ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः ॥

विश्राय दचात्सुगुणान्विताय तपोभिजुष्टाय जितेन्द्रियाय। यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावस्तपस्तस्य भवेदतुल्यम्॥

यथाऽप्सु पतितः दाक तैलिबन्दुः प्रसर्पति । एवं भूभिकृतं दानं सस्ये सस्ये प्ररोहति ॥

¹ Cited in हेमा. p. 487

शक्कं भद्रासनं छत्रं वराः प्रावरणाः कृताः'।
भूमिदानस्य पुण्यानि फलमेतत्पुरन्दर ॥
आदित्यो वरुणो विष्णुर्ज्ञस्या सोमो हुताशानः।
शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ॥
सौवर्णा यत्र प्रासादाः वसोधीरा च कामदा।
गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र गच्छन्ति भूमिदाः॥

तथा

बहुभिर्वसुधा दत्ता राजिभः सगरादिभिः ।
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥
षडद्यातिसहस्राणि योजनानां वसुन्धरा ।
दत्ता स्वल्पाऽपि देवेन्द्र सर्वकामप्रदायिनी ॥
भूमिं यः प्रतिगृह्णाति यश्च भूमिं प्रयच्छित ।
उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतौ स्वर्गगामिनौ ॥
यस्तु द्यान्महीं राजन् ब्राह्मणायाऽग्निहोत्रिणे ।
स याति परमं स्थानं गृह्णानश्च न संदायः ॥
इश्चाभिः सन्ततां भूमिं यवगोधूमद्यालिनीम् ।
यो ददाति सुरश्चेष्ठ पुनरावर्त्तते न सः ॥
श्चोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने ।
वृत्तस्थाय दरिद्राय सर्वभूतिहताय च ॥
ईदृशाय सुरुद्धाय दत्ता स्वल्पाऽपि वासव ।

¹ I. O., रत्नानि वरवारणाः ; A. S. B., वराइचावरवारणाः

² पदापुराण, Anandāśrama edn. p. 1310.

³ So A. S. B.

कुलानि तारयेत् वीर सप्त सप्त च सप्त च॥
सहस्रमेव धेनूनां शतं वाऽनदुहां समम्।
दशानदुत्समं यानं दशयानसमो हि यः॥
दशवाजिसमा कन्या भूमिदानं च तत्समम्।
भूमिदानात्परं नाऽस्ति विद्यादानं ततोऽधिकम्॥

बृद्धवसिष्ठः

यत् किश्चित् कुरुते पापं जनमप्रभृति मानवः।
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन नइयति ॥
गवां दातं वृषश्चैको यत्र तिष्ठेदयन्त्रितः।
तद्वे गोचर्ममात्रन्तु पाहुर्वेदविदो जनाः॥

तथा

दशहस्तेन दण्डेन दशहस्तान् समन्ततः। पश्च वाऽप्याधिकं दचादेतद्वीचर्म चोच्यते॥ पश्चलाङ्गलप्रस्तावे मत्स्यपुराणे²

दण्डेन सप्त हस्तेन त्रिंशइण्डनिवर्त्तनम्। त्रिभागहीनं गोचर्म मानमाह प्रजापतिः ॥ मानेनाऽनेन यो दचान्निवर्तनशतं बुधः। विधिनाऽनेन तस्याऽऽशु क्षीयते पापसंहतिः॥

¹ I. O., शुद्धयति

² **दे**ना. p. 488

³ On the differences between the measurement standards of प्रजापति and मनु, see शुक्रनीतिसार (edn. Oppert) pp. 17-18

तदर्द्धमथ यो दचादि गोचर्ममात्रकम्। भवनस्थानमात्रं गां सोऽपि पापैः प्रमुच्यते॥

संवर्तः

सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम्। हाटकीक्षतिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम्॥

प्रकरणात् 'गौर्यो' ऽत्र गावः । वेदे "मध्वः पियन्ति गौर्यः" इति गोषु प्रयोगदर्शनात् ।

तथा

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूवेंप्णवी सूर्यसुताश्च गावः। तेषामनन्तं फलमइनुवीत यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात्'॥

श्रीरामायणे विइवरूपकपिलं प्रति

गोदानानि पवित्राणि भूमिदानानि यानि च। सुवर्णदानानि तथा यावल्लोमानुगानि च॥

बहस्पति:2

आस्फोटयन्ति पितरः प्रवदन्ति पितामहाः। भूमिदोऽस्मत्कुले जातः सोऽस्मान् सन्तारयिष्यति॥

¹ पद्मपुराण, p. 1310

² हेमा. p. 489

नन्दिपुराणे

दत्वा तु भूमिं पुरुषः साश्रयां सस्यशालिनीम् । सुमेध्यां रम्यसंस्थानां फलवृक्षमनोरमाम् ॥ अनुषरामनाबाधां पात्रे बहुगुणान्विते । अप्येकपुरुषाधारां दत्वा भूमिं महात्मने ॥ दश कल्पानिवसति स्वर्गे विगतपातकः ।

आदित्यपुराणे

यस्तु गोचर्ममात्रां वै प्रयच्छित वसुन्धराम् । विमुक्तिः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छित ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः। आच्छेत्ता चाऽनुमन्ता च तान्येव नरकं वसेत् ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेद्वै वसुन्धराम् । विष्ठायां च कृमिर्भृत्वा पितृभिस्सह मज्जिति ॥

तथा⁵

अपि पापकृतां राज्ञां प्रतिगृह्णन्ति साधवः। पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनं ह्येतदुत्तमम्॥

- 1 I. O., सस्यदायिनीम् , a variant noted m हेमा. p. 489
- 2 I. O., विजितपातकः
- 3 This verse is cited from विष्णुधमात्तर by हेमा. on p. 486, and from महाभारत, on p. 490. It occurs in पद्मपुराण, p. 1310 with the variant तावहै नरकं वसेत्
- 4 पद्मपुराण p. 1310
- 5 The following verses are cited by हेमा. p. 478 as from महाभारत

नामाञ्स्याः प्रियदत्तेति गुद्धं देव्याः सनातनम् । दानं वाञ्च्यथवाञ्दानं नामाञ्स्याः परमं प्रियम् ॥ [सङ्गामे वा तनुं जह्याद्याद्वा प्रथिवीमिमाम् । इत्येता श्रुद्रबन्ध्नां वदन्ति परमाशिषः ॥ यत्र तां दक्षिणां द्यात् प्रथिवीं प्रथिवीपितः । पुनश्च जननं प्राप्य स भवेत् प्रथिवीपितः ॥] ये चाञ्च्ये भूमिमिच्छेयुः कुर्युरेव न संशयः । रत्नोपकीर्णवसुघां यो ददाति द्विजातिषु ॥ स मुक्तः सर्वकलुषै रुद्रलोके महीयते । इश्लुभिः सहितां भूमिं यवगोधूमसङ्कलाम् ॥ गोष्टमातङ्गसम्पूर्णां बहुबीजसमन्विताम् ॥ निधिगर्भा ददद्भमिं सर्वरत्नपरिच्छदाम् ॥ अक्षयान् सभते लोकान् भूमिरसं हि तस्य तत् । विध्य कलुषं सर्वं विरजाः सम्मतः सताम् ॥ लोके महीयते शम्भोः यो ददाति वसुन्धराम् ।

दाने वृहस्पतिः

सुवर्णदानं गोदानं भृमिदानं च वासव। एतत्प्रयच्छमानो हि सर्वपापैः प्रमुच्यते॥

¹ Not found in हेमा.

² I. O., संयुताम्

³ पद्ममपुराण, p. 1310. It begins. हिरण्यवस्त्रगोदान भूमिदान च वासव See हेमा. ff. 481-2, which has slight variations.

महा भारते

श्रीतवातातपैर्युक्तां गृहभूमिं सुसंस्कृताम् । प्रदाय सुरलोकं स पुण्यान्तेऽपि न चाल्यते ॥ न चोषरां न निर्दग्धां भूमिं दचात्कथञ्चन । न इमशानपरीतां च न च पापनिषेविताम् ॥

इति भूमिदानम्॥

33

अथ सुवर्णदानम्

तत्र बृहस्पतिः

गृहादिके पुण्यफलं भवेन्मूल्यानुसारतः । तस्मात्सर्वप्रदानानां हिरण्यमधिकं स्मृतम् ॥ यथा सान्तनिकादीनां हेम्नां संपद्यते किया। तथा न गृहदानेन हिरण्यमधिकं ततः॥

नन्दिपुराणे³

कृष्णलाः पत्र माषास्तु माषैः षोडशिभः स्मृतम्।
सुवर्णमेकं तद्दानाद्दाता स्वर्गमवाप्नुयात्॥
सुवर्णस्य तु शुद्धस्य सुवर्णं यः प्रयच्छति।
सुवर्णस्य शतं तेन दत्तं भवति शाइवतम् ॥

तथा

तस्मात् सर्वात्मना पात्रे दचात् कनकदक्षिणाम् । अपात्रे पातयेदत्तं सुवर्णं नरकार्णवे ॥

- 1 हेमा. p. 545
- 2 A. S. B., सन्तानकादीनां
- 3 हेमा. р. 549
- 4 I. O. gives this after तथा. It is given by हैमादि at the end of another passage on p. 550

प्रमादतस्तु तद्मष्टं तावन्मात्रं नियोजयेत्। अन्यथा स्तेययुक्तस्स्याद्धेम्न्यदत्ते विनाशिनि॥ दानार्थमेव तत्सृष्टं स्तृत्कृष्टं स्वर्गसाधनम्। दानात्परं सुवर्णस्य विधिरेव न विद्यते॥

सुवर्णमित्यनुवृत्तौ कालिकापुराणे'

पूतमेतत्परं पुण्यं पुरा कार्येषु नित्यदाः ।
धारयन्ति यतः सर्वे मङ्गलार्थमरोगतः ॥
अतः पापानि सर्वाणि पात्रेभ्यो विधिपूर्वकम् ।
दत्तं पुनाति काले च देशे च हरसिन्नधौ ॥
श्रूयतां येन रामेण विधिना प्राक् तपोधन ।
प्रदत्तं काश्रनं पूर्वे रैचीक्येन महात्मना ॥
सर्वहेममयं यज्ञमिष्ट्वा विप्राः प्रतिपताः ।
हैमेराभरणैः पूज्य दत्तं पलशतं तथा ॥
भ्य एव तुलां तेन स्वयमारोप्य यन्नतः ।
हेम द्वितीयपार्श्वे च द्विजातिभ्यो ददौ स्वयम् ॥
भ्योऽपि तन्मयान्येव अपूर्णपात्राणि तेन च ।
प्रभासादिषु तीर्थेषु ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥
गवां च दशवर्णानां विप्रं कृत्वा एथक् एथक् ।

¹ हेमा. p. 517

² Udaipur Ms. reads अमलार्थं मलोशिता

³ हेमा. p. 547, सूर्यपात्राणि

⁴ Udaipur Ms. gives प्रयागादिषु as an alternative reading. See Harihara Bhasya on पारस्करमणसूत्र where the acts to be done in specific places are catalogued.

सहस्रं च गवाश्राऽपि ' सवत्सानां सुरूपिणाम् ॥ यथ्या कम्बलमाकम्य पलान्येकादशौव तु । एकैकस्य प्रथक्त्वेन दत्तं हेम तु तेन वै॥ कारियत्वा सुपद्मानि जातरूपमयानि च। भ्रमता तीर्थलिङ्गानां मूर्भि दत्तानि तेन वै॥ तन्मयाभरणैः पूज्य शतशोऽथ सहसुशः। सम्पूज्य तर्पिता विप्रा भूयस्तेनैव मानद ॥ पद्माश्चेव पताकाश्च मालाश्चेव विशेषतः। रुद्रादीनां नियुक्तास्तु कारियत्वा गृहे गृहे ॥ उपवीतं च यष्टिश्च मेखला पादुके तथा। लेखनी मिपात्रं च दत्तं विपेषु तेन वै॥ यानं सोपस्करं कृत्सनमासनं धाम तन्मयम्। द्विजेभ्यश्च प्रदत्तानि कारयित्वा सहस्रदाः॥ ग्रहाणां देवतानां च कृत्वा रूपाणि भरिदाः । न्यस्तानि विधिवद् पूज्य द्विजानां चैव मन्दिरे॥ काश्रनीं रोदसीं रष्ट्रप्ता नगोदधिसमन्विताम्। पुण्यौषधिवनैर्युक्तां ददौ विमेभ्य एव सः॥ एवमाचैरनेकैश प्रकारेः कनकं पुरा । पापापनुत्तये दत्तं पात्रमासाच भूयसः॥

¹ हेमा. p. 547., सहसं च सहस्र च

² हेमा. p. 548, भानुसोपस्कर

³ Manuscripts read भ्यमः

⁴ I. O., रोरवा

आदित्यपुराणे'

आदित्योदयसम्प्राप्ती विधिमन्त्रपुरस्कृतम् । ददाति काश्चनं यो वै दुःस्वप्तं प्रतिहन्ति सः ॥ ददात्युदितमान्ने यः तस्य पापं विलीयते । मध्याह्रे ददते रूक्मं हन्ति पापमनागतम् ॥ ददाति पश्चिमां सन्ध्यां यः सुवर्णं धृतव्रतः । व्रह्मवाय्वग्निसोमानां सालोक्यमुपयाति सः ॥ सुवर्णमक्षयान् दत्वा लोकांश्चाऽऽप्रोति पुष्कलान् । यस्तु सञ्जनयत्यग्निं आदित्योदयनं प्रति ॥ दयाद्वे व्रतमुद्दिश्य सर्वान् कामान् समइनुते । यं देवमर्चयत्तेन यस्य चैव प्रयच्छति ॥ तस्य लोके निवसति नित्यं चैव ददाति यः ॥

महाभारते³

पिण्डदानपरितुष्टस्वप्रदृष्टपितृदत्तोपदेशकथने युधिष्ठिरं प्रति भीष्मवाक्यानि—

वेदोपनिषदे चैव पर्वकर्मसु दक्षिणा। सर्वकतुषु बोहिष्टा भूमिर्गावोऽथ काञ्चनम्॥ ततः श्रुतिस्तु परमा सुवर्णं दक्षिणेति वै।

¹ हेमा. p. 551

² देमा. p. 552 संज्वलियत्वारिन

³ हमा. p. 548 reproduces the whole passage with this introduction.

तिदं सम्यगारक्षं त्वयाऽच भरतर्षभ॥
किन्तु भूमेर्गवां चाऽथं सुवर्णं दीयतामिति।
एवं वयं च धर्मज्ञ सर्वे चाऽस्मित्पतामहाः॥
तारिता' वे तरिष्यन्ति पावनं परमं हि तत्।
दश पूर्वान् दशैवाऽन्यान् तथा सन्तारयन्ति ते॥
सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति एवं मां पितरोऽह्यवन्॥

श्रीरामायणे

रामं प्रति वसिष्ठवाक्यानि²—

सर्वरक्रानि निर्मन्थ्य तेजोराशिसमन्वितम्।
सुवर्णमेभ्यो विभेन्द्र रक्षं परममुत्तमम्॥
एतस्मात्करणादेव गन्धवीरगराक्षसाः।
मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत्॥
मुक्रदै रक्षसंयुक्तैरलङ्कारैः पृथग्विधैः।
सुवर्णे विधृते तत्र विराजन्ते भृग्तम॥
तस्मात्सर्वपवित्रेभ्यः पवित्रं परमं स्मृतम्।
पृथिवीं गात्र दत्वेह तथाऽन्यदिष कित्रन॥
विशिष्यते सुवर्णस्य दानं परमकं विभो।
अक्षयं पावनं चैव सुवर्णं मम रज्यते॥
प्रयच्छेद्विजमुक्येभ्यः पावनं द्येतदुत्तमम्।
सुवर्णमेव सर्वत्र दक्षिणासु विधीयते॥

¹ Udaipur Ms. and A. S. B., तारितैव मविष्यन्ति

² देगा. p. 548

सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति सर्वदास्ते भवन्यतः। अग्निर्वे देवताः सर्वाः सुवर्णं च तदात्मकम्॥ तस्मात्सुवर्णं ददता दत्ताः स्युः सर्वदेवताः॥

इति सुवर्णदानम्॥

35

अथ विद्यादानम्

तत्र आदित्यपुराणे

त्रीणि तुल्यप्रदानानि त्रीणि तुल्यफलानि च। सर्वकामदुघा घेनुर्गावः पृथ्वी सरस्वती॥

तथा

सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते । कार्यं तु गोमहीवासस्तिलकाश्चनसर्पिषाम्²॥

'ब्रह्मदानं' वेददानम्।

याज्ञवल्क्यः

सर्वधर्ममयं अस्य प्रदानेभ्योऽधिकं यतः । तद्दत् समवामोति अस्यलोकमविच्युतः ॥

'प्रदाने भ्यः' अल्पेभ्य इति शेषः।

- 1 हेमा. p. 493
- 2 हमा. p. 498, A. S. B. and Udaipur Ms. so attribute this sloka, which is found also in मनुस्यति, IV, 233.
- 3 हेमा. p. 498 सर्वेधमेमर्य; Udaipur Ms. has सर्वज्ञानमर्य

यमः'

य इमां पृथिवीं दचात्सर्वकामोपशोभिताम्। दचाच्छास्त्रश्च विप्राणां तद्वचैतानि तत्समम्॥ 'तत्' सर्वरक्रोपशोभितपृथिवीदानम्। 'एतानि' पूर्वी-

क्तानि दानानि ' तदुभयं विद्यादानसमम् ।

देवीपुराणे³

विचादानं प्रवक्ष्यामि येन तुष्यन्ति मातरः ।
लिख्यते दीयते येन विधिना तच्छुणुष्व मे ॥
सिद्धान्तमोक्षद्यास्त्राणि वेदाः स्वर्गादिसाधकाः ।
वेदाङ्गानीतिहासाश्च देया धर्मविषुद्धये ॥
गारुडं बालतन्त्रं च भूततन्त्राणि भैरव ।
दाास्त्राणां पठनाद्दानान्मातरः फलदा नृणाम् ॥
ज्योतिषं वैचद्दास्त्रं च कलाः काव्यं शुभागमः ।
दानादारोग्यमाप्तोति गान्धर्वं लभते किलम् ॥
विचया वर्तते लोको धर्माधर्मं च विन्दति ।
तस्माद्विचा सदा देया दृष्टादृष्टफलार्थिभिः ॥
तथा

शृण्वतां जायते भक्तिस्ततो गुरुमुपासते।

¹ हेमा. р. 507

² हेमा. p. 507 reproduces the prose comment

³ **हेमा.** pp. 524

⁴ हेमा. p. 495

⁵ हेमा. p. 495, पदम्

⁶ हेमा. p. 524

सर्वविद्यागमा भक्तिः विद्यायुक्ताश्रिता मृप ॥ विद्याविवेकवोधेन श्रुभाशुभविद्यारणात्'। विन्दते सर्वकामाप्तिं तस्माद्विचा परा मता॥ विद्यादानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति । येन दत्तेन चाऽआोति शिवं परमकारणम्॥ श्रीताडपत्रके सश्चे समे पत्रसुसत्रिते³। विचित्रकश्चिकापाइवें चर्मणा सम्प्रदीकृते॥ रक्तेन वाऽथ कृष्णेन मृद्ना रङ्गितेन वा। दृदस्त्रजनिबद्धेन ⁴एवं चैव कृतेन वै॥ यस्त द्वादशसाहस्री संहितामुपलेखयेत्। ददाति चाऽभियुक्ताय स याति परमां गतिम्॥ पूर्वोत्तरे प्लवे देशे सर्वबाधाविवर्जिते। गोमयेन शभेनैव कर्यान्मण्डलकं वुधः॥ चतुईस्तप्रमाणेन शुभं च चतुरस्रकम्। तस्य मध्ये लिखेत्पद्मं सितरक्तासितादिभिः॥ सर्वर्तकमलैः पुष्पेभूषयेत्सर्वतो दिशम्। वितानं दापयेन्मुर्झि शुभं चित्रविचित्रितम्॥ पाइवंतः सितवस्रोस्त सम्यक् शोभां प्रकल्पयेत्।

¹ हेमा. р. 414

² Ibid. त्रैलोक्येऽपि न विद्यते

³ Udaipur Ms. reads wrongly: श्रीतालीपत्रदेशच; correctd by हेमा. p. 524

⁴ A. S. B. and I. O., एवं विधिकृतेन वै

चन्द्रकैरर्द्धचन्द्रेश्च' दर्पणैश्चाऽमरेस्तथा॥

घण्टाकिक्किणिशब्देश्च सर्वतश्चोपकरूपयेत्।

तस्य मध्ये न्यसंचन्त्रं नागदन्तमयं शुभम्॥
अधः किश्चिक्षबद्धन्तु ऊर्ध्वतोऽपि सुसंयुतम्।
शोभितं दृष्वद्धेन बद्धं सुत्रेण बुद्धिमान्॥
तस्योध्वं विन्यसंद्विद्वान् पुस्तकं लिखितं शुभम्।
आलेख्यमपि तन्नैव पूजयेद्विधिना ततः॥

निरुद्दकेस्तथापुष्पैः कृमिकीटविवर्जितेः।
चन्दनेन सद्पेण भस्मना च विधृतये॥

'सदर्पेण' मृगमदसहितेन।

धूपश्च गुग्गुलुर्देयस्तुरुष्कागुरुमिश्रितः। दीपमाला तथा चाऽम्ने नैवेद्यं विविधं पुनः॥ खाद्यं पेयं सितं लेखं चोष्यं च विनिवेदयेत्। पूजयेब दिशां पालान् लोकपालान् यथाकमम्॥ कन्याः स्त्रियश्च सम्पूज्य मातरः कल्पयेब ताः। पुस्तकं देवदेवीं च विमाणां दक्षिणास्तथा॥ स्वशक्त्या चैव दात्व्या चपपौरांश्च पूजयेत्। तथा सम्पूजयेद्वत्स लेखकं शास्त्रपारगम् ॥ छन्दोलक्षणतत्वद्गं सत्कविं मधुरस्वरम्। मणष्टं यः स्मरेद्वन्थं श्रेष्ठं पुस्तकलेखनात् ॥

¹ A. S. B. and Udaipur Ms., 5-33:

² I. O., पाठकम्

³ A, S, B., लेखने

नातिसन्ततिविच्छिन्नैः नाऽश्वश्चणैश्चाऽप्यकर्कशैः।
निन्दनागरकैर्वर्णैर्लेखयेच्छिवपुस्तकम् ॥
प्रारम्भे पश्च वै श्लोकान् पुनः शान्ति तु कारयेत्।
राश्चौ जागरणं कुर्यात्सर्वप्रेक्षां प्रकल्पयेत्॥
नटचारणनग्नश्च देच्याः कथनसम्भवैः।

'सर्वप्रेक्षां' सर्वप्रकारप्रेक्षणकम्।

प्रत्यूषे पूजयेल्लोकान् ततः सर्वान् विसर्जयेत्। एकान्ते 'सुमनस्केन विशुद्धेन दिने दिने॥ निष्पाद्य विधिनाऽनेन स्वक्षें च शुभवासरे।

'स्वर्क्षे' शुभनक्षत्रे ।

ततः पूर्वविधानेन पुनः पूजां प्रकल्पयेत् ॥
तथा विद्याविमानन्तु सप्त पश्चविभूषितम् ।
विविश्ववस्त्रद्योभाद्यं द्युभलक्षणलक्षितम् ॥
कारयेत्सर्वतोभद्रं किङ्किणीरवकान्वितम् ।
दर्पणैर्रद्धचन्द्रेश्च घंटाचामरमण्डितम् ॥
तिस्मन् धूपं समुत्क्षिप्य सुगन्धं चन्दनागुरुम् ।
तुरुष्कं गुरगुलं चैव दार्करामधुमिश्चितम् ॥

¹ Note.

² हेमा. p. 526, प्रारभ्य

³ I.O., सर्वप्रेक्षं

⁴ A. S. B., समनस्केन ; Udaipur Ms. has पुनः केन

⁵ हेमा. p. 526, सप्तपन्नत्रिभूमिकम्

पूजयेत् पूर्ववत् सर्वान् कन्यास्त्रीद्विजदुः खितान् । तथा तत्पुस्तकं वत्स विन्यसेद्विधिपूर्वकम् ॥ एवं कृत्वा तथा विद्याः प्रीयन्तां मातरो मम । [यस्यैव सक्तं तच्छास्त्रं तं पुस्तं परिकल्पयेत्' ॥

'यस्यैव सक्तं' यस्यैव देवस्य सक्तं सम्बन्धि । 'तत् पुस्तं' पुस्तकम् । 'तं' देवम् । 'परिकल्पयेत्' भावयेदित्यर्थः।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन विद्या देया सदा नरैः ।
तथा तपिलनः पूज्याः सर्वशास्त्रार्थपारगाः ॥
शिवव्रतचरा मुख्याः विष्णुधर्मपरायणाः ।
देवीव्रतसमापुष्टा देवीभक्ता जनाश्च ये ॥
महता जनसङ्घेन रथस्थं दृढवाहनैः ।
युवभिश्चाऽपि तदेयं यस्य देवस्य चाऽऽगमः ॥
सामान्यं शिवतीर्थेषु मातृणां भवनेषु च ।
तिस्मन पूजां तथा कृत्वा देवदेवस्य श्लिनः ॥
समर्वयेत् प्रणम्येशं प्रीयन्तां मातरो मम ।
सदाध्ययनयुक्ताय विद्यादानरताय च ॥
विद्यासङ्गहयुक्ताय कृतशास्त्रश्रमाय च ।
तेनैव वर्तते यस्तु तस्य तं विनिवेदयेत् ॥
जगद्धिताय वै शान्ति सन्ध्यायां वाचयेत्तथा ।
तेन तोयेन दातारं मूर्प्ति सम्यक् निवेचयेत् ॥

^{1 [ ]} Lacuna in Udaipur Ms. supplied by I. O. and A. S. B.

² हेमा. p. 527, बाडिमतो नेयं

शिवं बन्देत् ततः शब्दं उचार्य जपतस्तथा । एवंकृते महाशान्तिर्देशस्य नगरस्य च॥ जायते नाऽत्र सन्देहः सर्वबाधाः शमन्ति च। अनेन विधिना यस्तु विद्यादानं प्रयच्छति ॥ स भवेत् सर्वलोकानां दर्शनाद्यनादानः। मृतोऽपि गच्छति स्थानं ब्रह्मविष्णुनिषेवितम्॥ सप्त पूर्वीन् परानन्त्यान् आत्मनः सप्त एव च। उद्भृत्य पापसलिलात् विष्णुलोके महीयते ॥ यावन्ति पन्नसंस्थानि अक्षराणि भवन्ति च। तावत् स विष्णुलोकेषु क्रीडते विविधैः सुखैः॥ ततः क्षितिं समायातो देव्यां भक्तिपरो भवेत्। समस्तभोगसम्पन्नो विदुषां जायते कुले॥ विद्यादानप्रदानेन योगज्ञास्त्रं वदेदिति। आत्मवित्तानुरूपेण यः प्रयच्छति मानवः ॥ असाध्यं फलमाप्रोति आव्यतुल्यं न संशयः। स्त्री चैवाऽनेन विधिना विद्यादानफलं लभेत्॥ भर्त्रा चैवाऽभ्यनुज्ञाता विधवा तमनुवजेत्। विद्यार्थिने सदा दद्यात् वस्त्रमभ्यक्तभोजनम् ॥ छत्रिकासुदकं दीपं तस्मात्तेन विना न हि। लेखनीखटनं तीक्ष्णं मधीपात्रं च लेखनीम् ॥ दत्वा तु लभते वत्स विचादानमनुत्तमम्। पुस्तकास्तरणं दत्वा सुप्रमाणं सुद्रोभनम् ॥ विचादानमबामोति तत्र रक्ष्यन्तु बुद्धिमात्।

यन्त्रं रक्षासनं चैव दण्डासनमधाऽपि वा॥
विद्यादानं सुद्यीलाय दसं भवित राज्यदम्।
अञ्जनं नेत्रपादानां दसं विद्यापरायणे॥
भूमिर्गृहं च क्षेत्रं च स्वर्गराज्यफलप्रदम्।
यस्य भूभ्यां स्थितो नित्यं विद्यादानं प्रवर्तते॥
तस्याऽपि भवित स्वर्गः तत्प्रसादात् नराधिप]।
इहैव कीर्तिमामोति सृतो याति परां गतिम्॥
यस्तु देज्या गृहे नित्यं विद्यादानं प्रवर्तते।
स भवेत्सर्वलोकानां पूज्यः पूज्यपदं व्रजेत्॥

महाभारते 1

यो ब्र्याचाऽपि शिष्याय धर्म्यो ब्राह्मी सरस्वतीम् । पृथिवीगोप्रदानाभ्यां तुल्यं स फलमइनुते ॥ 'ब्राह्मी' वेदार्थानुगां ।

अधीत्यापि यो वेदान् न्यायविद्यः प्रयच्छति। गुरुकर्मप्रदास्तोऽयं सोऽपि स्वर्गे महीयते॥

नन्दिपुराणे द

शास्त्रे यस्माज्ञगत्सर्वं संभितं च शुभाशुभम् । तस्माच्छास्तं प्रयत्नेन दातव्यं शुभकर्मणा ॥ विचाञ्चतुर्वदा प्रोक्ताः क्रमेण तु यथास्थिति ।

¹ Not specified by A. S. B; cf. हेमा. pp. 499 ff.

² cf. हेमा. pp. 495. ff.

षडङ्गा वेदाश्चत्वारो धर्मशास्त्रं पुरातनम् ॥ मीमांसा तर्कमपि च एता विद्याः प्रकीर्तिताः ।

'पुरातनं' पुराणम्।

आसामेवान्तरोत्पन्नाः परा विद्याः सहस्रदाः । आयुर्वेदः सस्यवेदो वर्गभेदः प्रकीर्तितः॥

'सस्यवेदः' कृषिशास्त्रम्।

सर्वोत्तरा चाऽञ्ज्मिविद्या संसारभयनाशिनी। सर्वदुःखान्तकरणी सर्वपापविनाशनी। एता विद्याः समाख्याता बहुभेदोपभेदजाः॥ कलाविद्यास्तथा चाऽन्याः शिल्पविद्यास्तथा पराः।

'शिल्पविद्या' प्रतिमादिनिर्माणशास्त्रम् ।

सर्वा एव महाभागाः सर्वाः सर्वार्थसाधिकाः।
स्थिताश्च तारतम्येन विशिष्टफलसाधिकाः॥
आत्मविद्या प्रधाना तु तथाऽऽयुर्वेदसंज्ञिता²।
धर्माधर्मप्रणयिनीः कलाः शिल्पादिसाधिकाः॥
सस्यविद्या च वितता एता विद्या महाफलाः।
धर्माधर्मप्रणयिनी धर्माधर्मप्रसाधिका॥
ययैको जीवति प्राणी कयाऽपि किल कुन्नचित्।

¹ Reproduced by हेमा. p. 496

² हेमा. p. 496, सहिता

अप्रधानाऽपि सा विचा कुलानां शतमुद्धरेत्॥

'अप्रधाना' अवान्तरविद्या'।

याऽपि साऽप्यवयोधत्वात् विचा वै यत्र कुन्नचित्। प्रयास्यत्यक्षयां होकान् विधिना वाऽविधानतः॥

'अवबोधत्वात्' अवबोधहेतुत्वात् । 'प्रयास्यती'त्यन्त-भीवितो ण्यर्थः । तेन प्रापयिष्यतीत्यर्थः ।

शिल्पविद्यां नरो दत्वा यानि वै ब्रह्मणोऽन्तिकम् ।
कलाविद्यां नरो दत्वा वैष्णवं लोकमइनुने ॥
कल्पमेकं न सन्देहः अस्वर्गभोगसमन्वितः ।
सस्यविद्यां नरो दत्वा तृप्तिमान् कामसंयुनः ॥
प्रजापतिपुरं गच्छेन्नरकात्तारयेत् पितृन् ।
आयुर्वेदं नरो दत्वा लोकानामोति निर्मलान् ॥
आयुर्लोके दिव्यकामान् दिव्यं मन्वन्तरं नरः ।
तर्कविद्यां नरो दत्वा वाक्णं लोकमाप्नुयात् ॥
मीमांसां तु बुधे दत्वा शास्त्रमिन्द्रपुरे वसेत् ।
धर्मशास्त्रं नरो दत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥
दश मन्वन्तरान् मर्त्यः तारयेन्नरकात् पितृन् ।
वेदविद्यां नरो दत्वा स्वर्गं कल्पत्रयं वसेत् ॥

¹ Reproduced by हेमा. p. 496

² Ibid,

³ A. S. B., स्वर्गभाग्य

⁴ A. S. B. and देमा. p. 497, अश्विनोर्दिव्यकामाधान

⁵ हेमा. p. 497, इन्दुपुरे

आत्मविद्यां नरो दचात्तस्य संख्या न विद्यते । पुण्यस्य गदितुं सम्यगपि वर्षशतायुतैः॥ एतावच्छक्यते वक्तुं यत् कल्पायुतमुत्तमम्। सत्यलोके वसेन्मत्यों यत्र ब्रह्मा वसेत्प्रभुः॥ अप्येकं नीरुजीकृत्य जन्तुं याददाताददाम्। आयुर्वेदप्रभावेण किं न दत्तं भवेद्भुवि॥ सस्यवेदप्रदानेन सम्पन्नाः सस्यशालयः। किं नाम न कृतं तत्र पुण्यं भवति दााइवतम् ॥ मीमांसाशास्त्रमाहात्म्याद्वुध्वा वै वेदनिर्णयम्। किं न नाम शुभं दातुर्यज्ञकर्मप्रवर्त्तनात्॥ आत्मविद्या च पौराणी धर्मशास्त्रात्मिका च या। एता विद्यास्त्रयो मुख्याः सर्वदानक्रियाफलैः॥ धर्मशास्त्रं नरो बुध्वा यत्किश्चिद्धर्ममाश्रयेत्। तस्य धर्मे दातगुणं धर्मदाास्त्रप्रदस्य च ॥ पुराणाख्यानविद्वांसः पितृदेवार्चने रताः। लोकान् सर्वान् कामपूर्णान् यान्ति सर्वशुभोदयान् ॥ पुराणविद्यादातारस्त्वनन्तफलभागिनः । आत्मविद्याप्रदातारो नरा भाग्यसमाश्रयाः॥ न पुनर्योनिनिरयं प्रविज्ञान्ति दुरत्ययम्। उत्तीर्णाः सर्वपापेभ्यः स पुत्रपद्युबान्धवाः॥ मुच्यन्ते निरयैघीरैरसंख्यैयीतनात्मकैः।

तथा

श्लोकं प्रहेलिकां गाथामयाऽन्यद्वा सुभाषितम्।

दत्वा प्रीतिकरं याति लोकमप्सरसां शुभम्॥ तथा'

यदेतत् पुण्यमाख्यातं विद्यादानस्य साम्ब्रतम् । देशकालविधिश्रद्धापात्रयोगात्तथा बुधः ॥ प्राप्नोति कोटिगुणितं फलं विद्याप्रदानतः। यस्तु पुण्यप्रदो मत्यों जिगीषुः कीर्तिसाधकः ॥ स विधानेन वै दशाद्विशां विविधकामदाम्। एवं विद्याप्रदानं वै सर्वकामगुणान्वितम् ॥ यतेत काले पात्रे च रहस्यं चैतद्त्तमम्। उद्दिश्य देवनां दत्तं प्रदानं यत्र कुत्रचित्॥ तस्याऽसमाप्तपुण्यस्य केन पुण्यं निरुध्यते । गुरुमाराध्य यत्नेन विद्याव्याख्यानपारगम् ॥ शक्त्या भक्त्या प्रणामेन धनैः सर्वगणैस्तथा³। ['गुरुमाराध्य'विद्या दातव्येति तात्पर्यार्थः । यथा घटप्रतिच्छन्ना रत्नराजमहाप्रभाः॥ अकिश्रित्करतां प्राप्तास्तद्वद्विचाश्रवर्दश । विना तु गुरुणा सम्यक् बोधकेन विपश्चिता॥ नैव विद्याफलप्राप्तिः गुरुं तस्मात्प्रसाधयेत्। सुधांशोर्भूषणैर्नित्यं यथा देवं पिनाकिनम् ॥

¹ हेमा. p. 528

² I. O., कीर्तिमास्तु यः

³ हेमा. p. 528, विद्यादानं समारभेत्

^{4 [ ]} omitted by रेमा. p. 528

यो गुरून् पूजयेन्नित्यं स्थितं वा प्रस्थितं च वा । तत्रसादेन वै यस्मात् प्राप्तुते सर्वसम्पदः ॥ तस्माद्गुरुं प्रयत्नेन महादेववदर्चयेत्। भक्त्या प्रीत्या प्रयत्नेन श्रद्धया च सर्वेव तु ॥ एष माता पिता होष एष बन्धुश्च बान्धवः। एष चिन्तामणिः स्फीतः एष एव च मे सुहृत्॥ एवं श्रद्धापरो नित्यः गुरुमाराधयेद्बुधः। अज्ञानदुः खदामनं नरकोद्धरणं तथा ॥ कुतो माता पिता वाऽपि बान्धवो वा महागुणः। ताहगभ्युदयं क्रयीचत् क्रयीब गुरुमेहत्॥ कोऽन्यो स्वज्ञानदुःस्वीघादुद्धरेद्भवबन्धनात्। सम्यक् शास्त्रार्थबोद्धारं महादेववदर्चयेत्॥ वस्तुमात्रेण यो ज्ञानं शास्त्ररूपमुपन्यसेत्। स ताविच्छववतपूज्यो भक्त्या भवभयापहः॥ यस्तु ज्ञास्त्रविवक्षार्थं विज्ञेषार्थं प्रबोधयेत्। पदवाक्यार्थयोधेन सम्यक्शास्त्रप्रवर्त्तनम्॥ 'शास्त्रविवक्षार्थः' शास्त्रतात्पर्यविषयः । पूर्वोत्तरार्थसङ्गत्या समुदायार्थनिश्चयैः। सुशास्त्राभिमता वाषः सम्यग्यो वेति तत्वतः ॥ स तु साक्षान्महाबुद्धिः शङ्करो भगवानिह। तं भजेत्सर्वभावेन भक्तियोगेन सर्वदा॥ आदित्येन विना यद्वज्ञगदन्धं विभाष्यते। गुरुवाक्यैर्विना सर्व तथैव हि तमोमयम्॥

तस्माराथा महादेवं तद्वदेव गुरुं सदा। यः पद्म्यति स पुरुषः सर्वधर्मानवाप्नुयात्॥] विद्या च मुरूपं दानानां गुरुं तस्य विधिं बुधः। श्रद्धा विधेया' विधिवच्छूद्धया भावितात्मना ॥ सगोत्रेभ्यस्तु² तां दचाद्विशेषाद्वणशालिषु । उपयोग्यन्तु यचस्य तत्तस्य प्रतिपादयेत्॥ सुरालयेषु सिद्धेषु यथा विभवविस्तरैः। दातब्यास्तु प्रयत्नेन महापुण्यफलाार्थीभिः॥ इमें नक्षत्रदिवसे शुभे चाऽपि दिनग्रहे। लेखयेत्पूज्य देवेशान् रुद्रब्रह्मजनार्दनान् ॥ पूर्वदिग्वदनो भृत्वा लिपिज्ञो लेखकोत्तमः। निरोधो हस्तबाह्नोश्च मषीपात्रावधारणा ॥ एकान्तस्योपकरणं यस्याऽसी लेखकोत्तमः। विद्याधारं प्रकुर्वीत हेमरल्लमयं शुभम्॥ नागदन्तमयं वाऽपि शुभदारुमयं तथा। मनोज्ञमगुरुं रम्यं श्रक्षणचूर्णप्रयोगजम् ॥ सत्काचवस्त्रसंयुक्तं विकासेन समन्वितम्। 'नागदन्तमयं' हस्तिदन्तनिर्मितम् । तत्र विद्यां विनिहितां क्र्योत्प्रस्तकसंस्थिताम् ॥

¹ हेमा. p. 528, श्रुखा विद्यां च विधिवत्

^{2 1}bid, सत्पात्रभ्यः

³ Ibid, निरोधिइस्तबाहुश मधीपात्रावधारणात्

⁴ Ibid, सद्दोचपत्रसंयुक्तम्

कुर्याच पुस्तकं तस्य लिखेदकुलविस्तृतम् । सूक्ष्माक्षरं च रम्यं च कृष्णमेचिकतं तु वा ॥ अथवा रक्तपद्माभं मेचकालकृतं शुभम् । कार्पाससूत्रीग्रथितं नानागन्धाधिवासितम् ॥

'मेचकालङ्कृतं' मयूरार्द्धचन्द्रालङ्कृतम् ।

मषीभिश्चाऽप्यनेकाभिश्चारुवर्णाभिरेव च। दृढस्तम्भनयुक्ताभिर्मेचकैश्चाऽप्यनेकदाः॥

'स्तम्भनं' मषीस्यैर्यहेतुः।

लेखनीभिश्च दिव्याभिर्हेमचित्राभिरेव च।
बहिश्च वर्ण कुर्वीत पुस्तकस्य मनोरमम्॥
पीतरक्तकषायैर्वा सुनिबद्धं सुचित्रितम्।
रम्यं लघु सुविस्तीर्णं 'निःश्रान्तग्रन्थिसंयुतम्॥
विद्याधारं ततो यन्त्रस्थापितं पूर्वपुस्तकम्।

'पूर्वपुस्तकं' आदर्शपुस्तकम्।

गृहे मनोरमे गुप्ते सुघालेपितभित्तिके ॥
नानारागाङ्गतोपेते सुरिबम्बमनोरमे ।
धूपामोदमनोझे च वितानकपरिष्कृते ॥
लेखको बुद्धिमान् स्नातः शुक्लपुष्पाम्बरोज्वलः ।
सुवर्णसुक्ताकेयुरो सुद्रिकाशोभिताङ्गलिः ॥

¹ हेमा. p. 529, निर्धन्य

² Ibid, मानारागाहरोपेते शुद्धविम्बमनीरमे

सुसमिद्धे मषीभाण्डे लेखनीशास्त्रसंयुते। प्रारभेन्तूर्यघोषेण पूज्य देवान् पितृंस्तथा ॥ ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्याऽऽदी 'दाास्त्रं सञ्चारयेद्वुधः। इलोकपञ्चकमादौ तु दशकं वाऽपि लेखयेत्॥ ततो नक्षत्रयोगेन द्वितीयेऽहनि तक्षिलेत । ताहदोनैव विधिना पुण्याहैः शुभसंयुतैः॥ ततः समाप्ते शास्त्रे तु पुनः "पुण्याहसंयुतम् । कुर्याच तदहोरात्रे पानभोजनवस्तुभिः॥ उभयं वाऽपि तल्लेख्यं समीकुर्याच वाचयेत्³। जनाधिकैश्व संयुक्तं वर्णेमीत्रादिभिस्तथा॥ अनुस्वारविसर्गेश्च युक्तायुक्तैर्विचारयेत्। ज्ञास्त्रस्य च क्रियायुक्त्या पुनरुक्त्या च शोधयेत्॥ जनार्थोक्त्याऽप्रसद्भय शब्दयोग्यतया तथा । सुन्नान्तरानुरोधेन प्रदनोत्तरविद्येषतः॥ असूत्रत्वाच्च ज्ञास्त्रस्य समुदायार्थबोधतः । प्रकान्तसृचनोदेशैर्गदितश्चोदितैरपि॥ बह्वर्थानां च शब्दानां योग्यासत्तिं परीक्ष्य तु ।

¹ Ibid, शार्श्व व भावयेत्

² I. ()., गुहः for पुनः

³ हेमा. p. 530, बाचकम

⁴ हेमा. p. 530, सूत्रान्तरार्थवोधेन

⁵ A. S. B. and हमा. p. 530, अस्त्रत्वाच शास्त्रस्य समुदायार्थ बोधतः; Udaipur Ms., has स्त्रत्वाचशास्त्रस्य समुदायोऽनुरोधतः

सर्वशास्त्रानुरोधेन कारणाचैरविष्कुतैः ।।
कचिच्छव्दविषक्षेश्च प्रकृतार्थं निरूपयेत् ।
छन्दसां वाऽपि बुध्येत वृत्तसंयोगमीप्सितम् ॥
एवं विद्यान्तु मेधावी शास्त्रं सत्कृत्य कृत्स्वशः ।
प्रदद्याद्विभवैर्दिच्यैः सुरायतनवेशमसु ॥
व्यक्तदेशिलिपिन्यासं मुख्यं नागरमुच्यते ।

'ब्यक्तदेशिलिन्यासं' व्यंका तदेशानुसारिणी लिपि-र्यत्र न्यासेऽक्षरनिर्माणे स तथा।

आरोप्य याने रत्नात्ये शुभवस्त्रपरिष्कृते ॥

घण्टाचामरशोभात्यं रस्नदण्डानपित्रणि ।

गजवाजिरथण्डायामहाशोभासमन्वितम् ॥

चत्यगीतिननादेन नानावाद्यरवेण च ।

मङ्गलैर्वेदघोषैश्च देवाय विनिवेदयेत् ॥

नानापुष्पोपहारैश्च सम्पूज्य तु दिवौकसः ।

दत्वा च पुस्नकं तत्र पितृणां धर्ममुहिशेत् ॥

बान्धवानां च हृद्यानां अनन्तं फलमश्तुते ।

ततो दत्वा विधानन तां विद्यां शिवमन्दिरे ॥

ततश्च भोजयद्विप्रान् स्ट्रभक्तांश्च मानवान् ।

यथाशक्ति च कर्तव्या उत्सवाः स्वेषु वेश्मसु ।

राज्ञा तु नगरे कार्यो ग्रामे ग्रामाधिपैस्तथा ।

गृहे गृहस्थैः कर्तव्यः उत्सवो चन्धुभिः सह ॥

¹ A. S. B., अविष्युतैः; Udaipur Ms. reads wrongly अभिष्युतैः

लातैः शुक्तैः समालब्धैः सुखिभिः 'सुसमाहितैः ।
प्रीतियुक्तैस्ततः श्राव्यं शास्त्रं श्रद्धासमन्वितैः ॥
वाचकं भोजयेत्तत्र यथाविभवविस्तृतः ।
गुरुं च भक्त्या मितमान्यथाशक्ति स्नमायया ॥
ततः पुष्पैश्च श्रूपैश्च श्रावकान् सम्प्रपूजयेत् ।
वाचको ब्राह्मणः प्राज्ञः श्रुतशास्त्रो महामनाः ॥
अभ्यस्ताक्षरिवन्यासो वृत्तशास्त्रविशारदः ।
शब्दार्थवित्प्रगल्भश्च विनीतो मेधया युतः ॥
गीतज्ञो वाक्पदुः श्रव्यस्वरोऽनाविलभाषकः ।
गुरुश्च धर्मवान् प्राज्ञः श्रुतशास्त्रो विमत्सरः ॥
विप्रः प्रकृतिसंशुद्धः शुचिः स्मितमुखः सदा ।
सुवृत्तो वृत्तशास्त्रज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥
अभ्यस्तशास्त्रसन्दोहः प्रकृतार्थप्रवर्तकः ।

'वृत्तद्यास्त्रज्ञः' छन्दःशास्त्रवित् । 'प्रकृतार्थप्रवर्तकः' प्रस्तुतार्थभिषायी³।

नाऽप्रक्रमकृतव्याख्यपौर्वापर्यनिविष्टधीः॥
अध्यायसर्गविच्छेदविभक्त्यर्थप्रयोजकः ।
ज्ञास्त्रार्थपदविद्धीमान् पद्यस्त्रोकार्थबोधकः॥
समुदायप्रकीर्णार्थमुखद्याखासु सङ्गतः।

¹ हेमा. p. 531, स्नरिविभः

² Udaipur Ms. corrupt: restored from हेमा. p. 531

³ हेमा. p. 532, repeats this comment.

⁴ A. S. B., विभक्त्यर्थप्रयोजकः; Udaipur Ms. has विच्छेदरिकार्थ प्रयोजकः

अलङ्कारश्च' हृद्वस्तु व्यपदिश्यार्थ्यवोधकः॥ प्रकान्ताविषु शास्त्रार्थविभागपरिनिष्ठितः। कष्टाभिघानगृहार्थभङ्गेन तु विरोधकः॥ श्रद्धेयवागनालस्यः श्रोतृचित्तावबोधकः। संस्कारैः संस्कृतां विद्यां प्राकृतैः प्राकृतामपि॥ आलापमात्रैर्व्याख्यानैर्यस दिाष्यान् प्रबोधयेत्। देशाभिधानविन्यासैबीधयेशाऽपि यो गुरुः॥ स गुइस्स पिता माता स च चिन्तामणिस्स्पृतः। ज्ञास्त्रोपायविधानेन नरकेभ्यः समुद्धरेत ॥ कस्तेन सहको लोके बान्धवो सुवि विचते। यस्य बाम्रहिमबृन्देन हृदयान्नइयते तमः॥ महासंसारजननं भवेत् सोऽर्को महायुतिः। नोदिजेत्तस्य पारुष्ये न च वैलोस्यमिन्छतः ॥ न चाञ्स्य व्याधिदुःखेषु मलानां चाऽप्रियो भवेत्। प्रसादयेच कुपितं दुःसमग्नं समुद्धरेत्॥ रोगेभ्यश्चाऽपि यत्नेन परित्राणेन चोद्धरेत्। एवं व्याख्यां शुभां श्रुत्वा गुरुवक्त्रान्नरोत्तमः॥ विधेयं चिन्तयेचन्नात् परत्र हितकारणात्। शृण्याच्छद्वया युक्तः प्रणतोऽभिमुखो गुरोः॥ अनन्यसत्कथाक्षेपी निष्यमादो ह्यतन्त्रितः।

¹ A. S. B., अनक्षरम

² A. S. B., बस्य वामस्मिन्नदेन; Udaipur Ms. reads wrongly बस्य वामुक्तिमन्देन

³ हेमा. p. 532, न च बैलोम्यमाबहेत्

गुरुं च संशाये जाते एच्छेद्वाक्यमुदीरयेत्॥ गुरुणा चोक्तमेकान्ते अद्वावान वाक्यमाअयेत । न पुरो गुरुवाक्यानि गुरूक्तं परिपालयेत्॥ भिषजां वचनं कार्यं गुरूणां च महातमनाम । न तत्कृतं स्वयं कुर्यात्ते समृद्धानलित्वषः॥ 'तत्कृतं' गुरुचेष्टितम्। अवस्तुतकथाक्षेपं यः कुर्यादग्रतो गुरोः। स ब्रह्महत्यामाप्नोति गुरुवाक्येप्वनिश्चयः ॥ 'गुरुवाक्येषु अनिश्चयः' गुरुवाक्येषु संशायवान्"। यश्च श्रुत्वाऽन्यतः शास्त्रं संस्कारं प्राप्य वाशुभम् । अन्यस्य जनयेत्कीति स गुरोईहाहा भवेत्॥ विस्मारयेच्च वा मोहायोऽपि शास्त्रार्थमुत्तमम्। स याति नरकं घोरमक्षयं भीमदर्शनम्॥ यस्तु बुद्धा नरः शास्त्रं कित्रित् कुर्याच्छुभाशुभम्। भवेच्छतगुणं तद्धे उज्ञानं नित्यं रतस्य च ॥ एवं विधानतो बाच्यं वाचकेन विपश्चिता। तपस्समात्मकं सर्वे स्वर्गादिफलसाधनम् ॥ शनैर्विषोध्य वै वाच्यमध्यात्मादि च यद्भवेत्।

¹ A. S. B., गुरुवाक्येषु अनिर्चयः; Udaipur Ms. has गुरुवाक्ये-ष्वधेशयात

² A. S. B.

³ A. S. B. and हेमा. p. 533, विज्ञानेभ्यो रतस्य च

ऋद्धोक्तियुद्धसंक्षोभं घारावर्तेन वाचयेत्॥ 'घारावर्त्तेन' वेगेन।

सरागं लिलतेर्वाक्येर्वाचयेद्वृद्धसङ्गमे ।
नानावृत्तान्तरूपेण लिल्येन च वाचयेत् ॥
सर्गाध्यायसमाप्ती च कथापर्यन्त एव वा ।
प्रशस्तशब्दसङ्गम्भ कुर्यादिति विरामणम् ॥
समाप्ते वाचनेऽभीष्टं बृ्यादेवं विचक्षणः ।
'अवधार्य जगच्छान्तिमन्ते शान्त्युदकं स्जेत् ॥
सश्चुतं सृश्चतं बृ्यादस्तु वाऽऽख्यातमित्यदः ।
लोकः प्रवर्ततां धमें राजा चाऽस्तु सदा जयी ॥
धर्मवान् धर्मसम्पन्नो गुरुम्बाऽस्तु निरामयः' ।
इति प्रोच्य यथायातं गन्तव्यं च विभाषितैः' ॥
शिष्यैः परस्परं शास्त्रं चिन्तनीयं विचक्षणैः ।
कथावस्तुप्रसङ्गेन नानाव्याख्यानभावनैः ॥
शुक्तिभिश्चे स्मरेद्व्याख्यां चिह्नमाऽपि स्वयं कृतैः ।
एवं दिने दिने व्याख्यां श्रृणुयान्नियतो नरः ॥

समग्रशास्त्रश्रवणेन पुंसः श्रद्धाप्रधानं भवतीह चेतः। रागं च शास्त्रात्मकमभ्युपैति दोषाश्च नाशं निखिलाश्च यान्ति॥

¹ A. S. B., विभाषितै:; Udaipur Ms. reads विभावतै:

² A. S. B., युक्तिमिश्च; Udaipur Ms. has, मूर्तिमिश्च

कथां न काश्रिच्छ्णुयात्र' शास्त्रं अश्रद्धया बोज्जितधर्मसङ्गः। ततः समाप्तावथ शास्त्रसङ्गे कथोदये चाऽपि विनीतवुद्धिः॥ शक्त्याऽचियद्वाचकमग्रथमेव गुरुं च भक्त्या पित्वक्षिकामम्²।

एष विद्याप्रदानस्य प्रधानो विधिक्च्यते।
अनेनैव विधानेन ब्राह्मणे शिलशालिने॥
प्रयोधयति धीयुक्ते युक्तिक्षे वेदवादिनि।
विन्यसेत्तु शुभं शास्त्रं महापुण्यजिगीषया॥
धनैर्वा विपुलैर्दक्षेग्रंकं कृत्वा सुनर्पनम्।
अध्यापयेच्छुभान् शिष्यानभिजातान् सुमेधसः॥
एवं विद्याप्रदानं तु सर्वदानोक्तमं मतम्।
सर्वदा सर्ववर्णानां नरकप्लवसुक्तमम्॥
अनेन विधिना दक्त्वा विद्यां पुण्यपरो नरः।
यत्फलं त्वद्वमेधानां शतस्य सुकृतस्य च॥
राजस्यसहस्रस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम्।
तत्फलं लभते मत्यों विद्यादानेन भाग्यवान्॥
सर्वसस्यसुसम्पूर्णां सर्वरत्नोपशोभिताम्।
ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्वा ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः॥

¹ हेमा. p.534, यथाकथित श्राप्यात्

² A. S. B. पितृविकानं; Udaipur Ms. reads पितृरात्रिकामम्

³ Udaipur Ms. reads विभने

यत्फलं लभते मर्त्यो विद्यादानेन तत्फलम्। यावदक्षरसंस्थानं विचते ज्ञान्यसंश्रये ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गे विचापदो भवेत्। यावत्यः पद्भयस्तत्र पुस्तकेऽश्वरसंश्रिताः॥ तावतो नरकात् कुल्यानुवृष्ट्रत्य नयते विवम् । यावच्च पत्रसंख्यानं विचते पुस्तके शुमे ॥ तावद्यगसङ्ग्राणि 'स्वर्गलोके स मोदते। यावच्च पातकं तेन कृतं जन्मशतैरपि॥ तत्सर्वे नइयते तस्य विद्यादानेन देहिनः । स याति³ मनुजो लोके स घन्यः स च कीर्तिमान्॥ यो विचादानसम्पर्कप्रसक्तः पुरुषोत्तमः। यथाविभवतो दद्याद्रियां ज्ञाट्यविवर्जितः॥ याति पुण्यमयान् लोकानक्षयान् भोगम्बितान्। येऽपि यत्र मषीपात्रे छेखनीसम्पुटादिकम्॥ दशुः शास्त्राभियुक्ताय तेऽपि विचाप्रदायिनाम् । यान्ति लोकान् श्रुभान् मर्त्याः पुण्यभाजो महाधियः ॥ इति विद्याप्रदानस्य माहात्म्यं परिकीर्तितम् । श्रत्वेतत्पातकेर्मुच्येश्रियतं जन्मजन्मजैः ॥

¹ A. S. B. and I. O., सकुली मोदने दिवि

² I. O., देहिनाम्

³ A. S. B., स जाता

⁴ L.O. and A. S. B.

⁵ A. S. B. and I. O. सप्तवन्मजै:

मत्स्यपुराणे'

पुराणं सर्वशास्त्राणां ब्रह्मणा प्रथमं स्मृतम् । अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ॥ पुराणमेकमेवाऽऽसीत्तस्मिन् कल्पान्तरेऽनघ। त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिसुविस्तरम्॥

तथा

तद्यांऽत्र चतुर्लक्षं संक्षेपेण प्रकीर्तितः ।

पुराणानि दशाष्टी च साम्प्रतं तदिहोच्यते ॥

नामतस्तानि वक्ष्यामि श्रणुष्वसृषिसत्तमाः ।

ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वं यावन्मात्रं मरीचये ॥

ब्राह्मं दशसहस्रं तु पुराणं परिकीर्त्यते ।

लिखित्वा तच्च यो दयाज्जलघेनुसमन्वितम् ॥
वैशाखपौर्णमस्यां स ब्रह्मलोक्षे महीयते ।

एतदेव महापद्मममृदैरण्मयं जगत्॥

तत्कथान्ताश्रयं तद्गत् पाद्ममित्युच्यते बुधैः ।

पाद्मं तत्पश्रयश्राशत् साहस्राणीह पत्त्रते ॥

तत्पुराणं च यो दयात्सुवर्णकमलान्वितम् ।

जयेष्ठे मासि तिलेर्युक्तं सोऽद्यमेष्ठकं लभेत् ॥

वराहकलपष्ट्यान्तमिष्ठकृत्य पराश्ररः ।

¹ हेमा. p. 511

² Ibid, p. 511

³ Ibid, p. 515-6

यान् प्राह् ' घर्मानस्विलान् "तदुक्तं वैष्णवं विदुः॥ तदाषाढे तु यो दचात् घृतधेनुसमन्वितम्। पौर्णमास्यां विपतातमा स पदं याति वारूणम् ॥ त्रयोविंदातिसाहस्रं तत्पुराणं विद्र्वेधाः। इवेतकल्पप्रसङ्गेन धर्मान् वायुरिहाऽब्रवीत्॥ यत्रैतद्वायवीयं स्याहद्रमाहात्म्यसंयुतम्। चतुर्विद्यातिसाहस्रं पुराणं तदिहोच्यते ॥ श्रावण्यां श्रावणे मासि गुडधेनुसमन्धितम्। यो वचाद्विधिसंयुक्तं ब्राह्मणाय कुदुम्बिने ॥ शिवलोके स पुतात्मा कल्पमेकं वसेन्नरः। यत्राऽधिकृत्य गायत्रीं वर्ण्यते धर्मविस्तरः॥ ष्ट्रजासुरवधोपेनं तङ्गागवतमुच्यते³। लिखित्वा तच यो दचादु हमसिंहसमन्वितम् ॥ पौर्णमास्यां प्रौष्टपद्यां स याति परमं पदम्। अष्टादशसहस्राणि पुराणं तत्प्रकीर्तितम् ॥ यन्नाऽऽह नारदो धर्मान् बृहत्कल्पाश्रयांस्त्विह । पश्चविंदातिसाहस्रं नारदीयं तद्वयते॥ तदिषे पत्रदश्यां तु यो दचादेनसंयुतम् ।

¹ हेमा. p. 576, यत्राह

² I. O., वैष्णवं परमं विदुः

³ देमा. p. 516

⁴ Ibid, p. 517

⁵ Ibid, देमधेयुतम्

परमां' सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ 'इषे' आदिवने ।

यत्राऽधिकृत्य दाकुनीन् धर्माधर्मविचारणम् । पुराणं नवसाहस्रं मार्कण्डेयमिहोच्यते ॥ परिलेख्य तु यो दचात्सौवर्णकरिसंयुतम्। कार्तिक्यां पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलभागभवेत्॥ यत्तदीशानकलपस्य वृत्तान्तमधिकत्य च। वसिष्ठायाऽग्निना प्रोक्तमाग्नेयं तत् प्रचक्षते ॥ लेखियत्वा तु यो दचाद्वेमपद्मसमन्वितम्। मार्गशिषें विधानेन तिलधेनुयुतं तथा ॥ तब षोडशसाहस्रं सर्वेकतुफलपदम्। यन्नाऽधिकृत्य माहात्म्यमादित्यस्य चतुर्मुखः॥ अघोरकल्पवृत्तान्तप्रसङ्गेन जगत्स्थितः । मनवे कथयामास भूतग्रामस्य लक्षणम् ॥ चतुर्दशसहस्राणि तथा पत्रशतानि च। भविष्यचरितप्रायं भविष्यं तदिहोच्यते ॥ तत्पौषे मासि यो दचात्पौर्णमास्यां विशेषतः। गुडकुम्भसमायुक्तमग्निष्टोमफ्लं लभेत्॥ रथन्तरस्य कल्पस्य वृत्तान्तमधिकृत्य च ! सावर्णिनीरवायाऽऽह कृष्णमाहात्म्यमुत्तमम् ॥

¹ *Ibid*, p. 517, उत्तमी for परमी

² देमा. p. 517, जगरपतिः for जगस्त्वितः

³ Udaipur Ms., आदिसमिरित बहु

यत्र ब्रह्मवराहस्य चरितं वर्ण्यते बहु'।
तदष्टादशसाहस्रं ब्रह्मवैवर्त्तमुच्यते॥
पुराणं ब्रह्मवैवर्त्तं यो दचान्माधमासि च।
पौर्णमास्यां सभवनं ब्रह्मलोके महीयते॥

'भवनं' गृहम्।

यत्राऽग्निलिङ्गमध्यस्थः प्राह देवो महेदवरः।
धर्मार्थकाममोक्षार्थमाग्नेयमधिकृत्य च॥
किल्पतं लैङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम्।
तदेकाददासाहस्रं फालगुन्यां यः प्रयच्छति॥
तिलकुम्भसमायुक्तं स याति दिावसात्मताम्।
महावराहस्य पुनर्माहात्म्यमधिकृत्य च॥
विष्णुनाऽभिहितं क्षोण्ये तद्वाराहमिहोच्यते।
मानसस्य प्रसङ्गेन कल्पस्य मुनिसक्तमाः॥
चतुर्विद्यात्सहस्राणि तत्पुराणमिहोच्यते।
कात्रनं गरुडं कृत्वा तिल्घेनुसमन्वितम्॥
पौर्णमास्यां च यो दद्याद्ब्राह्मणाय कुदुम्बने।
वाराहस्य प्रदानेन पदमाग्नोति वैष्णवम्॥
यत्र माहेदवरं धर्ममधिकृत्य च षणमुखः।
कल्पे तत्पुरुषे वृत्ते चिरतैरुपद्योभितम्॥

¹ I.O.

² हेमा. p. 518, देवी for देव:

³ I. O., तिलधेनुसमायुक्तम्

⁴ देना. p. 518, मानवस्य for मानसस्य

'तत्पुरुषे' पुरुषकल्पे ।

स्कान्दं नाम प्रराणं तदेकाशीतिर्शिगचते। सहस्राणि शतं चैकमिति यहेन पठवते॥ परिलेख्य च यो दचाद्वेमशुलसमन्वितम्। दौवं पदमवामोति मीने चोपगते रवी। त्रिविकमस्य माहातम्यमधिकृत्य च षण्मुखः²। त्रिवर्गमभ्यधात्तत्र वामनं परिकीर्त्यते॥ पुराणं दशसाहस्रं रूयातं कल्पानुगं शिवम्। यः शरद्विषुवे दचाद्वैष्णवं यात्यसौ पदम् ॥ यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च रसातले। माहात्म्यं कथयामास कुर्मरूपी जनार्दनः॥ इन्द्रगुन्नप्रसङ्गेन ऋषीणां शकसन्निधौ। सप्तददा सहस्राणि लक्ष्मीकल्पानुषङ्गिकम्॥ यो दचादयने कौर्म हेमकुटसमन्वितम् । गोसहस्प्रदानस्य स फलं प्राप्नुयान्नरः॥ श्रुतीनां यत्र कल्पादौ प्रवृत्त्यर्थं जनार्दनः। मत्स्यरूपी च मनवे नरसिंहोपवर्णनम् ॥ अधिकृत्याऽब्रवीत् सप्तकल्पवृत्तमुनिव्रतम्। तन्माहात्म्यमिति जानीध्वं सहस्राणि त्रयोदश ॥ विषुवे हेममत्स्येन धेन्वा चैव समन्वितम्।

¹ हेमा. p. 518, महरोपगमे रवेः

² Ibid, बतुर्मुखः for षण्मुखः

³ A. S. B. and I. O., देवकूमें

यो दयात्तेन पृथिषी दत्ता भवति चाऽमुना ॥
यदा च गारुंडे कल्पे विश्वाण्डे गरुंडोऽभवत् ।
अधिकृत्याऽब्रवीत् कृष्णो गारुं तदिहोच्यते ॥
तद्यादश चैकं च सहस्राणीह प्रव्यते ।
सौवर्णहंससंयुक्तं यो ददाति पुमानिह ॥
संसिद्धिं लभते मुख्यां शिवलोके च संस्थितिम् ।
ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याऽब्रवीत् पुनः ॥
तब द्वादशसाहस् ब्रह्माण्डं द्विशताधिकम् ।
भविष्याणां च कल्पानां श्रूयते यत्र विस्तरः ॥
तद्ब्रह्माण्डपुराणं तु ब्रह्मणा समुदाहृतम् ।
यो हि द्याद्व्यतीपाते पत्रोणयुगसंयुतम् ॥
राजस्यसहस्य फलमामोति मानवः ॥

इति विद्यादानम्॥

33

अथ कल्पदानम्

तत्र मत्स्यपुराणे'

कल्पानुकीर्तनं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् ।

यस्याऽनुकीर्त्तनादेव वेदपुण्येन युज्यते ॥

प्रथमः इवेतकल्पस्तु द्वितीयो नीललोहितः ।

वामदेवस्तृतीयस्तु ततो राथन्तरोऽपरः ॥

रौरवः पत्रमः प्रोक्तः षष्टः प्राण इति स्वृतः ।

सप्तमोऽध बृहत्कल्पः कन्दपीऽष्टम उच्यते ॥

सखोऽथ नवमः प्रोक्त ईशानो दशमः स्वृतः ।

च्यान एकादशः प्रोक्तस्त्रण सारस्वतोऽपरः ॥

त्रयोदश उदानस्तु गारुडोऽथ चतुर्दशः ।

कौर्मः पत्रदशो ज्ञेयः पौर्णमासी व्यजापतेः ॥

वोडशो नारसिंहस्तु समानस्तु ततोऽपरः ।

आग्नेयोऽष्टादशः प्रोक्तः सोमकल्पस्तथाऽपरः ॥

मानवो विश्वतिः प्रोक्तस्तत्रप्रमानिति चाऽपरः ।

वेकुण्डभाऽपरस्तद्रष्ठक्षमीकल्पस्तथाऽपरः ॥

चतुर्विशस्तथा प्रोक्तः सावित्रीकल्पसंज्ञकः ।

¹ हेमा. pp. 783 ff. म. पु., ch. 290

² **दे**मा. р. 783, प्रवासते; So, н. д., р. 575

पश्चिविद्यातिमो घोरो वाराहस्तु तथाऽपरः ॥
सप्तविद्योऽथ वैराजो गौरीकलपस्तथाऽपरः ।
माहेदवरस्ततः मोक्तः त्रिपुरं यत्र घातितम् ॥
पितृकलपस्तथाऽन्ते तु या कुहूर्बस्मणः स्मृता ।
इत्येष ब्रह्मणो मासः सर्वपापप्रणादानः ॥
आदावेव हि माहात्म्यं यस्मिन् यस्य विधीयते ।
तस्य कलपस्य तन्नाम विहितं ब्रह्मणा पुरा ॥

[तथा]ं

यस्तु दद्यादिमान् कृत्वा हैमान् पर्वणि पर्वणि । ब्रह्मविष्णुपुरे कल्पं मुनिभिः पूज्यते दिवि ॥ सर्वपापक्षयकरं कल्पदानं यतो भवेत् । मुनिरूपांस्ततः कृत्वा दद्यात्कल्पान् विचक्षणः ॥ 'मुनिरूपान्' मुन्याकारान् जाटदिधरान् ।

इति कल्पदानम्॥

¹ Eleven eines omitted from म. g., pp. 575-576

१४ अथ तिथिदानम्

तत्र विष्णुः

मार्गशीषें शुक्रुपश्चदश्यां मृगशिरोयुक्तायां चूर्णितहवणस्य सुवर्णनाभमस्यमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् । अनेन कर्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते । पौषी
चेत्युष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्षपकल्केनोच्छादितशरीरों गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाऽभिषिक्तः सर्वीषधिभिः सर्वगन्धैः सर्ववीजेश्च स्नातो पृतेनैव भगवन्तं वासुदेवं स्नापित्वा पुष्पधूपगन्धदीपनैवेद्यादिभिश्चाऽभ्यर्च्य वैष्णवैः शाक्षेर्वा बार्ह्सपत्येश्च मन्त्रैः पावके हुत्वा सुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणं स्वित वाचयेत् । वासोयुगं तत्र कर्त्रे दद्यात् । अनेन कर्मणा पुष्पति । माघी, मघायुता चेत्स्यात् तस्यां तिहैः आदं कृत्वा पृतो भवति । भोजनार्थं आदे तिहान् दत्वा सर्वजनित्रयो भवति । काल्गुनी, फल्गुनीभिर्युक्ता चेत् तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णशयनं निवेद्य भार्या मनोशां पक्षवतीं द्रविणवतीं चाऽऽमोति । नार्यप भर्तारम् ।

'भत्तीरं' ताहरगुणयुक्तम् । 'पक्षवती' बहुतरज्ञाति-बन्धुः।

¹ हेमा. pp. 800-801 ff.; बि. स्यू., ch. 90.

² वि. स्मृ., प्रदापयेत्

³ Ibid, कस्कोद्धतिंतवारीरः

⁴ Missing in बि. स्य., p. 185.

वैन्नी, चित्रायुता चेत् तस्यां चित्रवस्त्रप्रवानेन सौभा-ग्यमाप्तोति ।

'चित्रं' मनोक्षं नानावर्णम्।

वैशाख्यां पौर्णमास्यां ब्राह्मणसप्ततं क्षीद्रयुक्तैस्तिछैः सन्तर्ण्यं धर्मराजं प्रीणियत्वा पापेभ्यः पूतो भवति । ज्येष्ठी ज्येष्ठायुता चेत् तस्यां 'छत्रोपानहप्रदानेन "गणाधिपत्यमान्प्रोति । आषाद्यामाषादायुक्तायां असपानदानेन तदेवाऽ-क्षयमाप्रोति । आवण्यां अवण्युक्तायां जल्धेनुं असवासो-युगान्वितां दत्वा स्वर्गलोकमाप्तोति । प्रीष्ठपणां तयुक्तायां गोप्रदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तो भवति । आश्वयुज्यामश्विननीगते चन्द्रमसि धृतपूर्णभाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्वा दीप्ताग्रिभवति । कार्तिकी चेत् कृत्तिकायुता स्याक्तस्यां सितमुक्षाणमन्यवर्णं वा शश्चाङ्कोदये सर्वसस्यरत्नगन्धो-पेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्वा कान्तारभयं न पश्चति ।

वैशाखे मासि [शुक्क] तृतीयायामुपोषितोऽक्षतैर्वासुदे-वमभ्यर्च्य तान्येव च हुत्वा सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। प्रवाऽस्मिन् अइनि प्रयच्छति तत् अक्षय्यमाप्रोति।

पौष्यां⁵ समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां सोपवासः

- 1 I. O., पानीयदानेन
- 2 हेमा. p. 801, नगराधिषस्यं for गणाधिपत्यं
- 3 हेमा. р. 788
- 4 I. O., उषायां उपोषितोऽयास्मिन्
- 5 हेमा. p. 794

तिलैः स्नातस्तिलोदकं दत्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यच्ये, तानेव हुत्वा सुक्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादशीं सश्चवणां प्राप्य वासुदेवाग्रतो महावर्तिद्वयेन 'दीपद्वयं दयात्। दक्षिणपाइवें महारजत-रक्तेन समग्रेण वाससा तैलतुलामष्टाधिकां दत्वा, वाम-पाइवें घृततुलां अष्टाधिकां समग्रेण इवेतेन वाससा दयात्। एतत् कृत्वा यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते, यस्मिन् देशे, यस्मिन् कुले, तन्नोज्वलो भवति।

'महारजतरक्तेन' कुसुम्भरसेन । 'तुला' पलदातम् ।

वैशारूयां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान् सप्त पश्च वा²। क्षोद्रयुक्तैस्तिलैः कृष्णैर्वाचयेचदि वेतरैः॥ प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्तते। यावजीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति॥

यमः 3

वैशाख्यामेव विधिवद् भोजयेद्वाह्मणान्दश। त्रिराश्रमुषितः स्नात्वा कृसरं प्रयतः शुचिः॥ गौरान्वा यदि वा कृष्णान् तिलान् क्षोद्रेण संयुतान्। दत्वा दशसु विभेषु तानेव स्वस्ति वाचयेत्॥

¹ हेमा. p. 795, दीपदानं

² The following two verses are cited by हेमा. p. 797 as from विष्णुधर्मोत्तर

³ हमा. p. 797

⁴ A. S. B., হুলাই; Udaipur Ms. has কুমাই

प्रीयतां धर्मराजेति पितृन देवांस्य तर्पयेत्। यावज्ञीवकृतं पापं तत्क्षणादेव मुश्रति ॥ अयुतायुतं च तिष्ठेत् स्वर्गलोके न संशयः'। मानवत्वं न पश्येत्तु न च पापेन लिप्यते ॥

जाबालः 3

शृताञ्चमुदकुम्भं च वैशाख्यां तु विशेषतः। निर्दिश्य धर्मराजाय गोदानफलमाप्नुयात्॥ सुवर्णतिलयुक्तैश्च ब्राह्मणान् सप्त पश्च च। तर्पयेदुदपात्रेश्च ब्रह्महत्यां व्यपोहति॥

महाभारते 4

वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु तिलान्दत्वा द्विजातिषु। तिला भक्षयितव्यास्तु सदा त्वालम्भनं च तैः॥ कार्यं सततमिच्छद्भिः श्रेयः सर्वात्मना गृहे॥

यमः

कार्तिकस्य तिमस्रे तु मघासु नवमीतिथौ। अहोराभोषितः स्नात्वा धर्मराजाय भोजयेत्॥ विधिवद्वास्त्रणान् सर्वान् खर्गलोके महीयते। तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा सुवर्णं मधुसर्पिषी॥

¹ हेमा. p. 798, महीयते

^{2 1}bid., मामेव त

³ हेमा. р. 798

⁴ Ibid.

दत्वा तु ब्राह्मणायाऽऽशु सर्वं तरित दुष्कृतम् । धेतुं दत्वोभयमुखीं भूदानफलमाप्नुयात् ॥ माघान्धकारद्वादइयां तिलैर्हुत्वा' हुतादानम् । तिलान्दत्वा च विप्रेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते²॥ आदित्यवारे विप्राय सहिरण्यं सदैव तु³। यः प्रयच्छत्यपूपं च तस्य तुष्यति वै यमः॥

स्कन्दपुराणे 4

तिलपात्राणि यो दद्याद्विमेभ्यः शुद्धमानसः । अमावास्यां समासाच कृष्णानां सुसमाहितः ॥ स्वान् पितृन्तर्पयित्वा तु अक्षयं नरपुङ्गवः । पितृलोकं समासाच चिरं ससुखमेघते ॥

'कृष्णानां' तिलानाामति शेषः।

इति तिथिदानम्॥

¹ I. O. and A. S. B., हुत्वा; Udaipur Ms. has दत्वा

² Cited by हेमा. p. 795

³ **ह**मा. p. 808

⁴ Ibid, p. 802

अथ मासदानम्

तत्र विष्णुः

आहिवनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदाया-ऽदिवनौ प्रीणयित्वा रूपभारभवति । तस्मिन्नेव मासि प्रत्यहं गोरसैर्ब्बाह्मणान् भोजयित्वा आरोग्यभारभवति । तथा माघे मासि प्रत्यहमग्निं तिलेईत्वा घृतकुल्माषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीप्ताग्निभैवति ।

यमः2

कृशरं भोजयेबाऽत्र स्वशक्त्या शिशिरे द्विजान्। दिप्ताग्नित्वमवाम्रोति स्वर्गलोकं स गच्छति॥

तथा

घृतमाइवयुजे मासि नित्यं दश्चाह्विजातये। प्रीणियत्वाऽदिवनौ देवौ रूपभागभिजायते³॥ तिलप्रदः प्रजामिष्टां पुरुषः खलु विन्दति। माघे मासि विदोषेण तमिस्रे तु विदोषतः⁴॥

आदित्यपुराणे⁵

ज्येष्ठे मासि तिलान्दत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः।

- 1 Ibid, p. 818
- 2 Ibid, p. 820
- 3 Ibid, p. 818
- 4 हमा. p. 818 Attributes this verse to प्रचेताः
- 5 हेमा. p. 818

अइवमेघस्य यत्पुण्यं तत्प्राप्नोति न संशयः॥ देवीपुराणे¹

धेनुं तिलमयीं माघ्यां दचाचश्चोत्तरायणे। सर्वान् कामानवामोति ज्येष्ठे जलमयीं तथा॥ पौषे घृतमयीं दचाच्छ्रेष्ठाहे विधिना मुने। ईहितान् लभते कामान् स्थानेषु विविधेषु च॥

तथा³

मार्गे रसोत्तमं दचाद्घृतं पौषे महाफलम् । तिलान्माघे मुनिश्रेष्ठ सप्त धान्यानि फालगुने ॥ 'रसोत्तमं' लवणम् ।

विचित्राणि च वस्नाणि चैभे दद्याद्विजोत्तमः । वैशाले द्विज गोधुमान् ज्येष्ठे तोयभृतं घटम् ॥ आषाढे चन्दनं देयं सकर्प्रं महाफलम् । नवनीतं नभोमासि छत्रं प्रौष्ठपदे मतम् ॥ गुडशकरवर्णाद्यान् लड्डुकानाश्चिने मुने । दीपदानं महापुण्यं कार्तिके यः प्रयच्छति ॥ सर्वान् कामानवामोति कमेणैवमुदाह्यतम् । वतान्ते गां शुभां द्यात् सवत्सां कांस्यदोहनाम् ॥

¹ Ibid.

² हेमा. p. 818, तिलमयी for जलमयी

³ हेमा. p. 817

⁴ Reproduced by हेमा. p. 817

सयुगां सम्जं वत्सं दापयेद्विधिना मुने।
देवीं विरिश्चिनं सूर्यं विष्णुं वाध्य यथाविधि॥
स्वभावशुद्धो विधिवत् पूजियत्वा द्विजोत्तमम्।
दातव्या वीतरागे तु कामकोधिवविजिते॥
अयाचके सदाचारे विनीते नियमान्विते।
गोदानाक्षभते कामान् गोलोके सुमनोहरान्॥
व्रतान्ते मासदानारूयसमाप्तौ नियमे तथा॥।
आषादे तोयधेनुं च घृतं भाद्रपदे तथा॥
माधे च तिल्धेनुः स्याचो दत्वा लभते हितम्॥

महाभारते'

माघे मासि तिलान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सर्वसत्वसमाकीर्णं नरकं स न पद्द्यति ॥

यमः

सर्वपातकसङ्घातः कामतो वाऽप्यकामतः। शृद्धिं तस्य प्रवश्यामि स्वर्गसाधनमेव च॥ शृद्धेः कृष्णैर्यथालन्धेद्वीत्रिंदादङ्गुलोद्धृतः। राशिस्तिलैः समे देशे कर्तव्यः पुरुषायतः॥ प्रतिमास्ताङ्गुलोत्क्षेपसौवर्णविभवे सति ?।

- * The India Office Ms. repeats verses from विद्यादान-प्रकरण begining from आयुर्वेदप्रमावेण कि न दत्तं भवेच्छुनिः (Fol. 72) to the verse वर्तन मासदानाच सुखमाप्रोति शाश्वतम् (Fol. 78) in मासदानप्रकरण
- 1 हेमा. p. 819

क्षीद्रेण पयसा दम्ना घृतेनाऽऽपूरयेद्धदान् ॥ यथाविभवविस्तारं ब्राह्मणे श्रोत्रियेऽर्थिनि । दचान्माघे च वैशाखे विषुवे चोत्तरायणे ॥ यावज्ञीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

वामनपुराणे'

माघे मासि तिलाः शस्ताः तिल्घेनुश्च दानव।
इध्मेन्धनादयइचाऽन्ये माधवप्रीणनाय तुर्व।
फाल्गुने ब्रीह्यो गांवो वस्त्रं कृष्णाजिनान्वितम्।
गोविन्दप्रीणनार्थाय दातव्यं पुरुषर्षभैः ॥
चैत्रे विचित्रवस्त्राणि शयनान्यासनानि च।
विष्णोः प्रीत्यर्थमेतानि देयानि ब्राह्मणेष्वथ॥
गन्धाश्च माल्यानि तथा वैशाखे सुरभीणि च।
देयानि द्विजमुख्येभ्यो मधुसूदनतुष्ट्ये॥
उदकुम्भं च घेनुं च तालवृन्तं सचन्दनम्।
त्रिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं साधुभिस्तथा॥
'तालवृन्तं' तालव्यजनम्।
उपानगुगलं छन्नं लवणामलकानि च।
आषादे वामनप्रीत्ये दातव्यानि क्रिवशक्तितः॥

¹ हेमा. p. 816

² I. O., इष्टेश दापनं चाऽन्यैर्माधवः प्रीयतामिति

³ हेमा. p. 816, भरतर्षभ

⁴ A. S. B., उदकुंमाम्बुधेतुं च

⁵ हेमा. p. 816, भक्तितः

घृतं च क्षीरकुम्भाश्च घृतघेनुः फलानि च । आवणे श्रीधरप्रीत्ये दातच्यानि विपश्चितैः ॥ मासि भाद्रपदे दचात् पायसं मधुसर्पिषी । ह्यिकेशप्रीणनार्थं लवणं सग्रहोदनम् ॥ तिलांस्तुरङ्गवृषभं दिध ताम्रायसादिकम्। प्रीत्यर्थं पद्मना भस्य देयमाइवयुजे नरैः॥ रजतं कनकं दीपान् मणिमुक्तादिकं तथा। दामोदरस्य प्रीत्यर्थं प्रदचात्कार्तिके नरः॥ खरोष्ट्राइवतरान् नागान् दाकटोक्षमजाविकम्'। दातव्यं केशवपीत्ये मासि मार्गशिरे नरैः॥ प्रासादनगरादीनि गृहप्रावरणानि च। नारायणस्य तुष्ट्यर्थं पौषे देयानि यस्रतः॥ दासीदासमलङ्कारमन्नं षष्ट्रससंयुतम्। पुरुषोत्तमप्रीत्यर्थं प्रदेयं सार्वकालिकम् ॥ यचिष्टतमं ²लोके यबाऽप्यस्ति गृहे श्लुचि । तत्तद्धि देयं प्रीत्यर्थं देवदेवस्य चिक्रणः॥

इति मासदानानि ॥

¹ हेमा. p. 817, स्कराश्यं for शकटोक्षं

² A. S. B. and I. O., किविश्वाडप्यस्ति धुमे गृहे

१५ अथ नक्षत्रदानानि

तत्र विष्णुः

प्रतिमासं रेवतीयुते चन्द्रमसि मधुघृतयुतं परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभारभवति।

'परमान्नं' पायसम् ।

यमः2

मासि मासि च रेवत्यां ब्राह्मणान् घृतपायसम् । सदक्षिणं भोजयित्वा रूपभागभिजायते ॥

महाभारते³

कृत्तिकासु महाभाग पायसेन ससर्पिषा। सन्तर्प्य ब्राह्मणान् साधून् *लोकानामोत्यनुत्तमान्॥ रोहिण्यां प्रथितमार्गिमासे यत्नेन सर्पिषाः। पयोक्षपानं दातव्यमानृण्यार्थं द्विजातये॥

'प्रथितैः' प्रसिद्धैः । 'मार्गैः' मृगमांसैः ।

- 1 हेमा. p. 813
- 2 Ibid.
- 3 हेमा. p. 809
- 4 I.O., भोगान्
- 5 हेमा. p. 809 reads: रोहिण्यां पाण्डवश्रेष्ठ मार्षे रत्नेन सर्पिषा ।
- 6 Ibid., पयोनुपान

दोग्भी दत्वा सवत्सां तु नक्षत्रे सोमदैवते।
स गच्छेन्मानुषाल्लोकात् स्वर्गलोकमनुत्तमम्'॥
आर्द्रायां कृदारं दत्वा तिलिमश्रमुपोषितः²।
नरस्तरित दुर्गाणि श्लुरधारांश्च पर्वतान्॥
अपूपान् पुनर्वसौ दत्वा तथैवाऽम्नानि द्योभने³।
यद्यस्वी रूपसम्पन्नो बह्नमे जायते कुले॥
पुष्पे तु कनकं दत्वा कृतं वाऽकृतमेव वा।
अनालोकेषु लोकेषु सोमवत् स विराजते॥

'कृतं' घटितम् । 'अकृतं' अघटितम्⁴ ।

आश्चेषासु तथा रूप्यं वृषभं वा प्रयच्छति । स सर्वभयनिर्मुक्तः शास्त्रवानभिजायते ॥ मघासु तिलपूर्णानि वर्द्धमानानि मानवः । प्रदाय पशुमांश्चेव पुत्रवांश्च प्रजायते ॥ फाल्गुनीपूर्वसमये ब्राह्मणानासुपोषितः । भक्ष्यान् फाणितसंयुक्तान् दत्वा सौभाग्यस्च्छति ॥

'काल्गुनीपूर्वसमये' पूर्वफल्गुनीसमये । 'काणितं' गुडविकारः ।

¹ हमा. p. 809, दत्वाऽऽदित्यविमानस्यः स्वर्गं प्राप्नोत्यनुसमम् । सोमदैवत-नक्षत्रं मृगशीर्वम्

² Ibid., समाहितः

³ Ibid., पूर्ण पुनर्वसौ दत्वा धृतपूर्ण सुपाचितम्

⁴ Reproduced by हेमा. p. 809

⁵ Reproduced by हेमा. p. 810

घृतक्षीरसमायुक्तं विधिवत् षाष्टिकौदनम्। उत्तराविषये दत्वा स्वर्गलोके महीयते॥

'उत्तराविषये' उत्तराफाल्गुनीसमये' ।

यद्वा प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः।
महाफलमनन्तश्र भवतीति विनिश्चयः॥
हस्ते हस्तिरथं दत्वा चतुर्युक्तमुपोषितः।
नरस्तरित दुर्गाणि श्चरधारांश्च पर्वतान्॥

'चतुर्युक्तं' चतुर्भिर्हस्तिभिः संयुक्तम्²।

चित्रायां वृषभं दत्वा पुण्याङ्गां गां³ च भारत। चरत्यप्सरसां लोके रमते नन्दने वने ॥ स्वातीष्वथ धनं दत्वा यदिष्टतममात्मनः। प्राप्नोति लोकान् सशुभान् इह चैव महच्चशः॥ विशाखायामनङ्गाहं धेनुं दत्वा च दुग्धदाम्। सप्रासङ्गं च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतम् ॥ पितृन् देवांश्च प्रीणाति प्रत्य चाऽऽनन्त्यमरनुते। न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गलोकं स गच्छति॥

'प्रासङ्गः' द्वितीयं युगकाष्टम् ।

- 1 Reproduced by हेमा. p. 810
- 2 Reproduced by हेमा. p. 810
- 3 हेमा. p. 810 explains : पुण्यात्रां गां इति शुभलक्षणलक्षितशरीरां धेनु-मित्यर्थः ।

अनुराधासु प्रावारं वस्त्रोत्तरमुपोषितः । दत्वा युगदातं वाऽपि नरः स्वर्गे महीयते ॥

'प्रावारः' प्रच्छद्पटः। 'वस्रोत्तरं' परिधानवस्रादिकम् ।

कालशाकं च विग्रेम्यो दत्वा मर्त्यः समूलकम्।
ज्येष्ठायां सृत्युमुत्साद्य गितिमिष्टां च गच्छति ॥
मूले मूलफलं दत्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः।
स्विपतम् प्रीणयत्येव गितिमिष्टां स गच्छति ॥
अथ पूर्वास्ववादासु दिधपात्राण्युपोषितः।
कुलवृत्तोपसम्पन्ने ब्राह्मणे वेदपारगे ॥
प्रदाय जायते प्रत्य कुले बहुगुणाकुले।
उदमन्धं ससर्पिष्कं प्रभृतमधुफाणितम् ॥
दत्वोत्तरास्ववादासु सर्वलोकानवाप्नुयात्।

'उदमन्थः' उदकमिश्राः सक्तवः'।

दुग्धं त्वभिजितो योगे दत्वा मधुचृतप्कुतम् । धर्मविद्भ्यो मनीषिभ्यः स्वर्गलोके महीयते ॥ श्रवणे कम्बलं दत्वा वस्त्रान्तरितमेव च । इवेतेन याति यानेन स्वर्गलोकान् सुसंयतान् ॥

¹ Reproduced by हेमा. p. 811, who adds: फाणितं दुरधसण्ड-

² देमा. p. 811 reads धर्मनिष्टः

³ Hemādri adds: अयमर्थः उत्तराषाढानक्षत्रचतुर्थपादः अवणस्याऽऽ-यघटिकाचत्रध्यं अभिक्षियोगः।

गोप्रयुक्तं धनिष्ठासु यानं दत्वा समाहितः। वस्त्ररहिंम नवं दत्वा प्रैत्य राज्यं प्रपद्यते॥

'बस्ररिमः' बस्रघटितरज्जुः।

गन्धाञ्छतभिषायोगे दत्वा सागुरुचन्दनम् ।

प्राप्तोत्पप्सरसां लोकान् प्रेत्य गन्धांश्च शाइवतान् ॥

पूर्वाभाद्रपदायोगे राजमाषान् प्रदाय वै ।

सर्वभक्ष्यफलोपेतः स वै प्रेत्य सुखी भवेत् ॥

औरम्रसुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति ।

पितृन् प्रीणाति सकलान् प्रेत्य चाऽऽनत्यमइनुते¹ ॥

कांस्योपदोहनीं धेनुं रेवत्यां यः प्रयच्छति ।

स प्रेत्य कामानादाय दातारसुपतिष्ठति ॥

रथमइवसमायुक्तं दत्वाऽदिवन्यां नरोत्तमः ।

हस्त्यइवरथसम्पन्न उत्तमे जायते कुले ॥

भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलघेनुं प्रदापयेत् ।

गाः प्रभृताश्च प्राप्तोति नरः प्रेत्य यशस्तथा ॥

इति नक्षत्रदानम्॥

¹ हेमा. p. 811 explains : उरओ मेषः तस्य मांसं औरअम्

१६ ' अथाऽन्नदानम्

तत्र बृहस्पतिः

अन्नदानं वहुगुणं सर्वदानाधिकं स्मृतम् । अन्नाद्धि प्राणजननं नृणां सञ्जायते सदा ॥ प्राणाप्यायनमात्रं तु यो विप्राय प्रयच्छति । दुर्भिक्षेऽत्र विशेषेण स लभेताऽक्षयं दिवम् ॥ हेमरल्लाम्बरयुतो सञ्जानो न हि जीवति । अद्दनन् विनाऽप्यलङ्कारैर्जीणवस्त्रेण जीवति ॥ तस्मात् पदयाद्विपेभ्यः संस्कृतान्नं सदक्षिणम् । तेनेह कीर्तिमामोति स्वर्गं चाऽनन्तकं तथा ॥

देवलः⁴

सर्वेषामेव दानानामन्नदानमनुत्तमम् । कोऽन्योऽस्ति प्राणदादस्माद्विशिष्टो सम्दात्परः ॥ तथा

कृत्वाऽपि पातकं कर्म यो दद्यादस्रमीप्सितम्। ब्राह्मणानां विद्योषेण स निहन्त्यातमनोऽयद्याः ॥

- 1 हेमा. pp. 895-6 ff.
- 2 I. O., and हेमा., गुणकर
- 3 हेमा. p. 896, दातव्यं मानवैर्भृति
- 4 हेमा. p. 896
- 5 हेमा. p. 896, तमः for अयधः

आदरेण च भक्त्या च यदम्रमुपदीयते।
तत्त्रीणयति गात्राणि नाऽमृतं मानवर्जितम्॥
दुर्लभक्षाऽम्नदाता तु भोक्ता चैव सुदुर्लभः।
प्रदाता चैव भोक्ता च तावुभौ स्वर्गगामिनौ॥
योऽम्नं बहुमतं सुङ्के यश्चाऽमं नाऽवमन्यते।
यश्चाऽमं प्रीतितो दयात्तस्याऽम्नमुपतिष्ठति॥
प्रीतितोऽम्नं च यो दयाद्गृह्णीयायोऽभिप्रजितः।
प्रीतितोऽभ्रयमञ्जाति प्रजितः स्वर्गमञ्जते॥
यो दयादिप्रयेणाऽमं यश्चाऽमं नाऽभिनन्दित।
तावुभौ नरके मग्नौ वसेतां श्रदः शतम्॥

महाभारते[।]

यस्य खझसुपाइनन्ति ब्राह्मणानां दातं दातम्।
इष्टेन मनसा दत्तं न स तिर्यग्गतिर्भवेत्॥
ब्राह्मणानां सहस्राणि ददा भोज्या नर्र्षभ।
नरोऽधर्मात् प्रमुच्येत पापेषु निरतः सदा॥
भोजयित्वा ददादातं नरो वेदविदां चप।
नयायविद्धर्मविदुषां स्मृतिभाष्यविदां तथा॥
न याति नरकं घोरं संसारं च न सेवते।
यतेत ब्राह्मपूर्वं तु भोक्तुमन्नं सदा गृही॥
अवन्ध्यं दिवसं कुर्यादन्नदानेन मानवः।
भैक्षेणाञ्जं समाहृत्य विप्रभयो यः प्रयच्छति॥

¹ हेमा. p. 899; Cited from अहावैवर्त

स्वाध्यायनिरतो विमो दत्वेह सुखमेधते। सर्वोषस्थं मनुष्येण न्यायादश्वमुपार्जितम्॥ कार्ये पात्रगतं नित्यमन्नं हि परमा गतिः॥

तथा

कौमुदे शुक्कपक्षे तु योऽन्नदानं करोत्यलम् । स सन्तरित दुर्गाणि प्रेत्य चाऽऽनन्त्यमइनुते ॥ कुदुम्बं पीडियित्वाऽपि ब्राह्मणाय महात्मने । दातव्यं भक्ष्यपेयानामात्मनो भृतिमिच्छता ॥

नन्दिपुराणे'

अन्नाद्भृतानि जातानि देवा सन्नादिकाङ्किणः। न तस्य पात्रादिविधिर्विना श्राद्धं प्रकीर्त्तितम्॥

तया

अपि कीटपतङ्गानां शुनां चाण्डालयोनिनाम्। दत्वाञ्झं लोकमाप्नोति प्राजापत्यं समाइनुतम् ॥ बान्धवेभ्योऽतिथिभ्योञ्झं विषेभ्योञ्झं प्रयच्छति दीनान्धकृपणानां च स्वर्गः स्यादझदायिनाम्॥ प्रासमात्रं नरो दत्वाञ्जानामतिगृप्नवे । स्वर्गे वसेत् समानां तु दातं भोगैर्मनोरमैः॥

¹ हेमा. p. 900

² हेमा. p. 900, समासतः

³ I, O., विप्रेभ्यः; Udaipur Ms., पुत्रेभ्यः

⁴ देमा. p. 900, भूतानामकगृष्णवे

ग्रासे ग्रासे फर्ल होतद्विधिवत् परिकीर्तितम् । एतदेवाऽयने ग्रोक्तं द्विगुणं पुण्यगौरवम् ॥ अन्नं विना कृशाङ्गस्य दत्वाऽन्नं देशकालतः। फर्लं 'पञ्चगुणं ग्रोक्तं सर्वभावसमन्वितम्॥

'सर्वभावसमन्वितं' राजसादिभावसमन्वितम्।

वेवतानां च यो दचादन्नाचं श्रद्धयाऽन्वितः।
सिक्थात्सिक्थाद्वसेल्लक्षं समानाममरैः सह॥
एतद्दशगुणं पुण्यमन्ने व्यञ्जनसंयुते।
यथेष्टवेवतादत्तादेतत् पुण्यं प्रकीर्तितम्॥
यो दचाद्ब्राह्मणेऽन्नानि तस्य द्विगुणितं फलम्।
तस्माद्विष्णोस्तु दत्वाऽन्नं द्विगुणं फलम्इनुते॥
ध्वायाऽन्नप्रदानेन फलमेतचतुर्गुणम्।
श्रद्धाकालसमायोगाद् व्यञ्जनानां च योगतः॥
श्रातसंख्यं भवेत्पुण्यं सम्यगन्नप्रदायिनाम्॥

इत्यन्नदानम् ॥

90

अथाऽऽरोग्यदानम्

तत्र नन्विपुराणे'

घर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यं साधनं यतः । अतस्त्वारोग्यदानेन नरो भवति सर्वदः ॥ आरोग्यदालां कुरुते महौषधपरिच्छदाम् । विदग्धवैद्यसंयुक्तां भृत्यावस्थसंयुताम् ॥ वैद्यस्तु शास्त्रवित् माझो हष्टौषधपरायणः । औषधीमूलमर्भकः समुद्धरणकालवित् ॥ रसवीर्यविपाककः इशालिमानौषधीगणे । योगवित् माणिनां इशालिमानौषधीगणे । घातुपध्यमयक्षभ निदानविदतन्द्रतः । व्याधीनां पूर्वलिङ्गङ्गस्तदुत्तरविधानवित् ॥ देशकालविभागकः विकित्साशास्त्रवित्तथा ।

- 1 हमा. р. 822
- 2 I. O. and हेमा., साधनैर्युतः
- 3 हेमा. p. 822, पराक्रमः
- 4 I. O., मर्मज्ञः; Udaipur Ms., पूर्णयज्ञः
- 5 L.O., शालिमांस
- 6 I. O. and हेमा., देहिनां
- 7 हेमा. p. 822, विधानकः

अष्टाङ्गायुर्वेदवेत्ता मुष्टियोगविधानवित् ॥

अष्टाङ्गान्यायुर्वेदस्य । तचथा—शल्यं शालाक्यं काय-चिकित्सा भ्तविचा कौमारभृत्यं अगदतन्त्रं रसायनतन्त्रं वाजीकरणतन्त्रमिति सुश्रुतोक्तानि ।

एवंविधः शुभो वैद्यो भवेद्यत्राभियोजितः ।
आरोग्यशालामेवं तु कुर्याचो धर्मसंश्रयः ॥
स पुमान धार्मिको लोके स कृतार्थः स बुद्धिमान् ।
सम्यगारोग्यशालायामीषधैः स्नेहपावनैः ॥
व्याधितं निक्जीकृत्याऽप्येकं करूणया युतः ।
प्रयाति ब्रह्मसदनं कुलसप्तकसंयुतः ॥
आह्यो वित्तानुसारेण दरिद्रः फलभाग्भवेत् ।
दरिद्रस्य कुतः शाला आरोग्याय भिषक् युवा ॥
अपि मूलेन केनाऽपि मर्दनाचैरथाऽपि वा ।
स्वस्थीकृते भवेन्मत्यों पूर्वोक्तं लोकमञ्ययम् ॥
वातपित्तकफाद्यानां चयापचयभेदिनाम् ।
यस्तु स्वल्पाभ्युपायेन मोचयेत् ज्याधिपीडितान् ॥
सोऽपि याति शुभान् लोकानवाप्यान्यक्रयाजिभिः ॥

इत्यारोग्यदानम् ॥

¹ Reproduced by. हेमा. p. 822

² हेमा. pp. 823 ff.

³ हेमा. p. 829, पाननैः

96

अथाऽभयदानम्

तत्र विष्णुः

सर्वप्रदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाऽभीष्टं लोकमाप्नुयात्।

संवर्तः

भूताभयप्रदानेन सर्वान् कामानवाष्त्रयात् । दीर्घमायुः स लभते सदा च सुखितो भवेत् ॥ नन्दिपुराणे अ

महतां सूक्ष्मदेहानां तथा च व्याधितात्मनाम् । हिंस्राणां सौम्यमूर्तिनां 'सर्वथा सम्यात् फलम् ॥ वरमेकस्य सत्वस्य जीविताभयरक्षणम् । न तु विष्रसहस्रस्य गोसहस्रं सदक्षिणम् ॥ मार्कण्डेयपुराणे⁵

धिक् तस्य जीवितं पुंसः शरणार्थिनमातुरम् । यो नाऽऽर्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवम् ॥

- 1 हेमा. p. 867
- 2 हेमा. p. 867 and I. O.
- 3 I. O. has आदित्यपुराणे
- 4 हेमा. p. 867, तबाहि अफलदाभयम्
- **5** हेमा. p. 867

यज्ञदानतपांसीह परश्र च न भूतये। भवन्ति तस्य यस्यार्थे परित्राणे न मानसम्॥ महाभारते

लोभाद्वेषाद्मयाद्वाऽपि यस्त्यजेत् शरणागतम्। ब्रह्महत्यासमं तस्य पापमाहुम्मेनीषिणः॥

तथा²

प्राणिनं वध्यमानं हि यः शक्तः समुपेक्षते । स याति नरकं घोरमिदमाहुम्मेनीविणः ॥ चतुस्सागरपर्यन्तां यो दद्यात्प्रथिवीमिमाम् । सत्वेभ्यो धभयं यश्च तयोरभयदोऽधिकः॥

रामायणे 5

बद्धाञ्जलिपुटं दीनं धावन्तमपराधिनम् । न हन्याच्छरणं प्राप्तं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ आतों वा यदि वा त्रस्यः परेषां दारणागतः । अपि प्राणान् परित्यज्य रक्षणीयः कृतात्मना ॥ न चेद्रयाद्वा मोहाद्वा कामाद्वा तन्न रक्षति । स्वयं दाकत्या यथान्यायं तत्पापं लोकगहितम् ॥

¹ Ibid.

² Ibid, p. 868

³ Ibid, and I. O., इति प्राहु:

⁴ І.О., सर्वेभ्यो

⁵ हेमा. p. 868

⁶ I.O., शरणं गतः

विष्णुः'

विनष्टः पद्यतो ²यस्यारक्षितः शरणागतः । आदाय सुकृतं तस्मात् सर्वे गच्छत्यरक्षितः ॥ सुपर्याप्तनिसृष्टस्य नाऽद्वमेधस्य यत्फलम् । तत्फलं जातसंत्रासे रक्षिते शरणागते ॥

'सुपर्याप्तनिसृष्टस्य' सुपर्याप्तं सुसम्पूर्णं निसृष्टं दानं यस्य सः तथा।

इत्यभयदानम् ॥

अथ द्विजस्थापनम्

तत्र कालिकापुराणे 3

कारियत्वा तथोद्वाहं श्रोत्रियाणां कुलेषु च। वेदविच्छीलष्टत्तेषु द्विजेष्वेकाददोष्वथ ॥ ततो गृहाणि रम्याणि कुर्यादेकाददीव तु। कारियत्वा तु घान्यैश्व विविधेश्व प्रपूरयेत्। दासीगोमहिषीश्चाऽपि दायनासनपातुकाः ॥ भाजनानि विचित्राणि ताम्रमृण्मयकानि च। पात्राणि भोजनार्थानि कृत्सनं सोपस्करं च यत्॥

¹ हेमा. p. 868, Name not mentioned by हेमा.

² Udaipur Ms. reads यस्य रक्षितः

³ हेमा. p. 652

लोहं च कनकं चैव वस्त्राणि तु विशेषतः। सम्भृत्यैतं सुसम्भारं तद्गृहेष्वतियोजयेत्॥ योजयेषेव मृत्यर्थं शक्तितो वा शतं शतम्। पृथक् पृथक् लाङ्गलानां निवर्तनशतार्द्धतः ॥ विषयं कर्वटं खेटं ग्रामं 'ग्रामार्द्धमेव वा। योजयेत् सोममृतिं च चिन्तितेषु द्विजेषु च॥ एकावदौव तास्तत्र दाम्पत्योमाहरात्मकाः। विचिन्त्य परया भक्त्या तद्गृहेषु प्रवेदायेत्॥ ग्राह्येवग्निहोत्राणि प्रवेद्यैतान् द्विजोत्तमान्। विधिपुर्व यथान्यायमात्मनः श्रेयसे नरः ॥ अदुष्टकुलजानां च विधिरेषां चिरन्तनः । शिवभक्त्या विभक्तानां द्विजानां कार्येत्सदा ॥ यश्च प्रेष्यान् द्विजान् मृढो योजयेद्धव्यकव्ययोः। न भवेत्तत्फलं तस्य वैदिकीयं स्मृतिर्बुधाः ॥ यज्ञदानं व्रताचं च तीर्थयात्रादिकं च यत्। यस्त्वेवं कारयेजन्तुः तेन सर्वमनुष्ठितम्॥

एवं यथा विवाहादि कारयतः फलविशेषः, तथा धनं दत्वा यज्ञदानव्रततीर्थयात्रादिकं कारयतोऽपि। स यात्यर्कसमानाभं विमानं रक्षमालिनम्। आरुह्य तत्पदं पुण्यं सुरस्त्रीभिरलङ्कतम्॥

¹ A. S. B., प्रामर्दिमेव व

² I. O., विवक्षितः

उ हेमा. p. 953, श्रुतिर्धुवा

विमानेश्वाऽपरैर्विच्यैः सहस्रैः परिवारितः । सर्वलोकगतान् भोगान् सुका तस्मिन् प्रपणते ॥ ज्ञात्वा सुवित्तसामध्यमेकं चोद्वाहयेद्विजम् । तेन प्राप्नोति तत्स्थानं शिवभक्तो नरो ध्रुवम् ॥ स्थानेन स्थानसम्प्राप्तिर्विधिदत्तेन जायते ॥

दक्षः'

मातापितृविहीनं तु संस्कारोद्वाहनादिभिः। यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते॥

आदित्यपुराणे²

भूमिपालं च्युतं राज्याचस्तु संस्थापयेद्रबुधः। तस्य वासो मुनीन्द्रेह नाकपृष्ठे न संदायः॥

इति द्विजस्थापनम्॥

¹ देमा. р. 652

² **हे**मा. p. 653

38

अथ प्रकीर्णदानानि

तत्र मनुः

वारिवस्तृप्तिमामोति सुखमक्षय्यमञ्जदः ।
तिलप्रदः प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुकृत्तमम् ॥
भूमिदः दैस्वर्गमामोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
गृहदोऽग्ज्याणि वेदमानि रूप्यदो रूपसृत्तमम् ॥
वासोदश्चन्द्रसालोक्यमदिवसालोक्यमद्वदः ।
अनहुदः भियं पृष्टां गोदो ब्रध्नस्य विष्टपम् ॥
यानदाय्याप्रदो भार्यामदवर्यमभयप्रदः ।
धान्यदः शाद्वतं सौरूपं ब्रह्मदो ब्रह्मसान्यताम् ॥

'ब्रह्मसाम्यतां' ब्रह्मसमानगतित्वम्।

याज्ञवल्क्यः*

भूदीपाइवान्नवस्नामभस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान् । नैवेशिकं स्वर्णरूप्यं दत्वा स्वर्गे महीयते ॥

¹ हेमा. p. 159

² I.O., भूमिमाप्रीति

³ हमा. p. 160, ब्रह्मसार्हिताम्

⁴ हेमा. p. 160

गृहधान्याभयोपानच्छत्रमाल्यानुलेपनम् । यानं वृक्षं प्रियं शय्यां दत्वाऽत्यन्तं सुस्री भवेत् ॥

'प्रतिश्रयः' प्रवासिनामाभ्रयः। 'नैवेशिकं' विवाह-प्रयोजनकं द्रव्यम्'।

बृहस्पति:

वस्त्रान्नपुष्कलयुनं गृहं विश्राय योऽर्पयेत्। तस्य नो क्षीयते वंदाः स्वर्गे प्राप्तोत्यनुत्तमम्॥

महाभारते

बीजैरुपेतं दायनैरुपेतं दचाद्गृहं यः पुरुषो द्विजाय। सुस्ताभिरामं बहुरत्नपूर्णं लभेदिघष्ठानवरं स राजन्॥

तथा

तिला नित्यं प्रदातव्या यथाशक्ति द्विजर्षभ । नित्यदानात्सर्वकामफलं निर्वर्तयेत्युनः ॥

यमः

दत्वा प्रतिश्रयं लोकं यथा दत्वैव चाऽभयम् । तथा दत्वा क्षितिं विषे ब्रह्मलोके महीयते ॥ छत्रदो यहमामोति यहदो नगरं तथा । उपानहप्रदानेन रथमामोत्यनुत्तमम् ॥ इन्धनानां प्रदानेन दीशाग्निर्भुवि जायते ।

¹ Reproduced by देगा. p. 160

² **हे**मा. p. 160

गवां घासप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
स्वन्यदः सर्वमाप्नोति रूप्यदो रूपमुत्तमम् ।
वासोदश्चन्द्रसालोक्यं सूर्यसालोक्यमद्दः ॥
राजोपकरणं दत्वा रक्नानि विविधानि च ।
नगरं च तथा दत्वा राजा भवति भूतले ॥

तथा'

यस्तु सम्भृत्य सम्भारं ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । तस्य पुण्यकृतो लोकान् नो तस्य प्रभवाम्यहम् ॥

'सम्भृत्य सम्भारं' यज्ञविवाहाशुपस्कारद्रव्याणि²।

तथा

गोरसानां प्रदानेन तृप्तिमाप्तोत्यनुत्तमाम् । घृतप्रदानेन तथा दीर्घं विन्दति जीवितम् ॥

संवर्तः

नानाविधानि द्रव्याणि धनानि विविधानि च । आयुःकामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥

'द्रव्याणि' भक्ष्यभोज्यानि । 'घनानि' हिरण्यादीनि ।

वस्त्रवाता सुवेषः स्याद्रूप्यदो रूपमुत्तमम् । हिरण्यदो महाबुद्धिं दीर्घमायुश्च विन्दति ॥

¹ हैना. p. 261 has seven additional lines, which may have been in the कर्षान

² Reproduced by देमा. p. 261

फलमूलानि पकानि शाकानि विविधानि च।
यानानि दत्वा विप्रेभ्यो सुदा युक्तः सदा भवेत्॥
औषधं स्नेहमाहारं रोगिणे रोगशान्तये।
ददानो रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च॥
इन्धनानि च यो दचाद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे।
स सुखी दीप्तकायाप्तिः सुभगश्चैव जायते॥
गृहदाता सुखी प्राञ्चो वितृष्तः सर्ववस्तुषु।
अन्नदस्तु भवेद्धीमान् सुतृष्तः कीर्तिमानिष॥
तैलमामलकं यच्छन् पादाभ्यकं तथेव च।
नरः सुतृप्तस्तेजस्वी सुखवांश्चैव जायते॥

तथा

ताम्बूलश्चेव यो दचाद्राह्मणेभ्यो विचक्षणः। मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते॥ गुडमिक्षुरसं चैव लवणं व्यञ्जनानि च। सुरभीणि च पानानि दत्वाऽत्यन्तं सुग्वी भवेत्॥

वायुपुराणे

चन्दनानां प्रदातारः शङ्कानां मौक्तिकस्य च। पापकर्तृनपि पितृंस्तारयन्ति तथा शुचिः॥

बृहस्पतिः

असिपत्रमयं मार्गं श्वरधारासमन्वितम्। तीक्ष्णातपत्र तरति छत्रोपानस्पदो नरः॥

हारीतः'

अपो ददत् तृषमभिजयत्यात्मानं च निष्कीणाति । अन्नदानादस्त् निष्कीणाति, अन्नवानन्नादोऽन्नपतिश्च भव-ति । वस्त्रपदानाद्वचो निष्कीणाति , सुरूपोऽनग्नो वस्त्र-भाग् भवति । हिरण्यप्रदानात्तेजो निष्कीणाति, सुतेजाः श्रीमान् हिरण्यभाग्भवति । गोप्रदानाद्वाचो निष्कीणाति, सुवाग्विपाप्मा गोभाक् च भवति । अनुदुत्प्रदानात् प्राणान् निष्कीणाति, अरोगो वलवान् धुर्यभाग्भवति । रथप्रदानाच्छरीरं निष्कीणाति , भृत्यविविधविमानभाग्भवति । दाय्याप्रदानात् सुखं निष्कीणाति, यानदाय-नास्मविविधसुखभाग्भवति । अपरिमितप्रदानादपरिमि-तपोषं पुष्णाति, अपरिमितान् कामानवामोति ।

तिद्विधं भवित-अविज्ञातदानं विज्ञातदानं च । यद-विज्ञातिवदुषे ददाति तदविज्ञातदानम् । अथ यद्विज्ञात-विदुषे सब्रह्मचारिणे वैद्वानरमाददानाय यददाति प्रति-गृह्वाति वा तद्विज्ञातदानम् । तदप्येतद् यज्ञुषोक्तम्— "क इदं करमा अदादि"ति ।

'आत्मानं निष्कीणाति' आत्मानमेव ददाति इत्यर्थः। अनेन प्रकारेण जलादिदानमेव स्तूयते"।

¹ हमा. p. 158: the entire passage is corrupt in the Mss., and is restored from हमा.

² This prose comment is reproduced verbatim by Int. p. 159

विष्णुः'

तैजसानां पात्राणां प्रदानेन पात्रीभवति । कामानां मधुपृततैलप्रदानेनाऽऽरोग्यमीषधप्रदानेन च । लवणप्रदानेन न लावण्यम् । धान्यप्रदानेन तुष्टिः । सस्यदानेन च तथा । इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति । सङ्ग्रामे दाद्यज्ञयमान् मोति । आसनदानेन स्थानम् । द्यादानेन भार्याम् । उपानहप्रदानेनाऽद्यतरीयुनं रथम् । छत्रप्रदानेन स्वर्गम् । तालवृन्तचामरप्रदानेनाऽदुःस्वित्वम् । पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति । अनुलेपनदानेन कीर्तिमान् भवति । ध्रूपप्रदानेनादृर्धगतिर्भवति ।

यमः

देवतापुष्पदानेन जायते श्रीसमन्वतः।
जध्वा गतिमवामोति यश्च धूपप्रदो नरः॥
लोके प्रकाशो भवति चक्षुष्मानपि दीपतः।
गन्धोषधमधाभ्यक्नं माक्षिकं लवणं तथा ॥
यः प्रयच्छति विप्राय सौमाग्यं स तु विन्दति॥

¹ हेमा. p. 159

² Ibid, सजर

³ हेमा. p. 259 reads क्षेत्रप्रदानेन

⁴ Ibid, ज्यायान् for श्रीमान्

⁵ Last clause omitted in हमा.

⁶ हेमा. p. 162

महा भारते

पुष्पोपगन्धोऽथ फलोपगन्धो यः पादपं स्पर्शयते द्विजोऽत्र । सस्त्रीसमृद्धं बहुरस्रपूर्णं लभेदयं लोपगतं गृहं वै ॥

प्रपाश्च कार्या दानार्थं नित्यं तु द्विजसत्तम ।
भक्तेऽप्यय प्रदेयं तु पानीयं वै विशेषतः ॥
निदाधकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यबाधितम् ।
स दुर्गविषमं कृष्क्षं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥

स्कन्दपुराणे

सुगन्धशितलाश्चाऽपो रसैर्विच्यैः समन्विताः।
यः प्रयच्छित विभेभ्यस्तस्य दानफलं शृष्णु ॥
विमानं सूर्यसङ्काशमप्सरोगणसेवितम्।
सोऽधिरुष्ण दिवं याति वरुणस्य सलोकताम्॥
भाजनं यः प्रयच्छेत्त हैमं वनविभूषितम्।
सोऽप्सरश्शातसमाकीणें विमाने दिवि मोदते॥
राजतं यः प्रयच्छेत्त विभेभ्यो भाजनं शुभम्।
स गन्धर्वपदं प्राप्य उर्वश्या सह मोदते॥
ताम्रं यो भाजनं द्यात् ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः।
स भवेश्वसराजस्य विशेषलसमन्वितः॥
आसनं यः प्रयच्छेत्त सम्बीतं ब्राह्मणाय वै।

¹ I. O., अवाधितम् ; Udaipur Ms. reads : अराविनम्

² I.O., यशोबल

स राज्यस्थानमाप्तोति सदा निर्मुक्तविज्वरः॥
'सम्वीतं' वस्तादिवेष्टितम्।
अद्यं यस्तु प्रयच्छेत्त् हेमचित्रं सुलक्षणम्।
स तेन कर्मणा दिच्यं गान्धर्वं लोकमद्रन्ते॥
'हेमचित्रं' सुवर्णतिलकोपेतम्।
रथमद्रवं गजं दासीं कन्यां गृहमथाऽपि वा।
भूमिं च यः प्रयच्छेत् स राजा भुवि जायते॥

कालिकापुराणे

शिवादिदेवतागारे यतीनामाश्रमेषु च।
अग्निहोत्रक्षये चैव तथैव च प्रतिश्रये॥
सर्वत्र शङ्करः साक्षाद्वसतीति विचिन्त्य च।
सततं दीपकान् दचाच्छोत्रियाणां गृहे गृहे।॥
अभ्यङ्गमिन्धनं नीरं शयनासनमेव च²।
दचान्नवाहिकं चैव तमुद्दिय दिने दिने॥
कायिनामन्नदानं तु तमुद्दिय दिने दिने।
अथवा किं प्रलापेन यत्किश्चित् सुकृतं सुवि॥
कुर्वस्तत्पदमाभोति शिवमुद्दिय लीलभा।
लीलया क्षपयेद्देहे शङ्कराय शरीरभाक्॥
'क्षये' गृहे। 'तं' शङ्करम्। 'कायिनां' शरीरिणाम्।

¹ These two slokas are not found in हैना. p. 164

² हेगा. p. 164

³ Ibid, दयाच बाह्रिक

देवीपुराणे¹

विद्याघर उवाच

कानि कानि च दानानि देयानि मुनिसत्तम।
कानि पात्राणि देशो वा कालो द्रव्यं विधिश्च कः॥
तान्यहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व प्रसादतः॥

मनुरुवाच

न्यायतो यान्यवाप्तानि शाकान्यपि नृपोक्तम ।
तानि देयानि देव्यास्तु कन्यकां योषितां सदा ॥
तद्गक्तेषु च विषेषु अपरेषु च नित्यशः ।
विषेषु प्राष्ट्रषे वत्स देवी कामान् प्रयच्छति ॥
देशं नदो गयाशैलं गङ्गानर्भदपुष्करम् ।
वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागं जम्बुकेश्वरम् ॥
केदारं भीमनादं च दण्डकं पुष्कराह्मयम् ।
सोमेश्वरं महापुण्यं तथा चाऽमरकण्टकम् ॥
कालिञ्जरं तथा विन्ध्यं यत्र वासो गृहस्य च² ।
द्रव्यं भूषेनुगोधान्यं तिलवस्त्रधृतादिकम् ॥
विधिना चौपवासेन एकाक्षो नक्तभोजनात् ।
शुचिना भावपूतेन क्षान्स्या सत्यवतादिना ॥
अपि सर्षपमात्रस्य दातारं तारयेन्तृप ।
किं पुनर्विधिना वत्स वेवीमुद्दिश्य प्राष्ट्रिष ॥

¹ हेमा. p. 164

² These six álokas are not found in देवा

³ देगा. 164 विश्व

वित्रेषु वित्रकन्यासु तिलाज्यं सम्प्रयच्छति । तस्य सा तुष्यते देवी अचिरेण नराधिप ॥ आदित्यपुराणे

सुगन्धिचित्रा भरणोपशोभितं यस्त्वासनं वेदविदे प्रद्यात्। ग्रामाधिपत्यं लभते स जीधं कुले महत्वं लभते समग्रम्॥ वस्त्रवह्निप्रदानेन ब्रह्मलोकं प्रपचते। धर्मशास्त्रप्रदातारः सत्रदानरताश्च ये ॥ तीर्थे तडागकुपादिनौकासेतुप्रदाश्च ये। स्कन्धेन तारयेचस्तु तृषातीनां जलप्रदः॥ पकान्ददाति केदारान् सफलांश्चेव पादपान्। षष्टिं कोटिसहस्राणि अर्बुदानां च वै त्रयम् ॥ क्रीडन्ति ते स्वर्गलोके एतदुक्तं द्विजोत्तम । यष्टिं ये तु प्रयच्छन्ति नेत्रहीने सुदुर्बले ॥ तेषां तु विप्रलः पन्धाः फलमूलोपशोभितः । निदाघकाले वर्षासु यच्छत्रं तु प्रयच्छति²॥ नाइन्यः कश्चिन्मनोदाष्टः कदाचिदपि जायते। यो ददाति घटीपात्रं दान्तकां करकं तथा ॥ तुषार्तस्य तथा घर्मे लभते शीतलं जलम् ।

¹ हैमा. p. 163 gives three slokas from this on.

² I. O., gives the clause: Udaipur Ms. and A. S. B. read, पित्रं प्रतिपादयेत्

योगिनां च दरिद्राणां ये तु वस्त्रप्रदा नराः॥
तेषां दिच्यानि वस्त्राणि सुगन्धीनि सृदूनि च।
वाताश्चेव प्रवहन्ति सुगन्धाश्चाऽस्तोपमाः।॥
अइवं वा यदि वा युग्यं शोभने वाऽथ पादुके ।
ददाति यः प्रदानं वे ब्राह्मणेभ्यः सुसंयतः॥
तेषां दिच्यानि यानानि रथध्वजपताकिनः।
दुष्टः पन्था न चैवेह भविष्यति कथश्चन॥
क्षीमजं वाऽथ कार्णासं पद्दस्त्रमथाऽपि वा।
दयायशोपवीतं च तं न हिंसन्ति वायसाः॥
अन्नपानाइवगोवस्त्रशय्यादानानि वा पुनः ।
प्रेतलोके प्रशस्तानि दानान्यष्टे। विशेषतः॥

महाभारते

प्रदानं सर्वदानेभ्यः शकटस्य विशिष्यते।
एवमाह महाभागः शाण्डिल्यो भगवानृषिः॥
उपानहौ प्रयक्षाद्यः ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति।
मर्दते कंटकान सर्वान् विषमान सन्तरत्यपि॥
शकटं सस्यसंयुक्तं दत्तं भवति चैव हि।
'कंटकान्' द्वेषिणः।

नृन्दिपुराणे

अलङ्कारं तु यो दचाङ्गाद्यणाय सुराय वा।

- 1 These nine lines are omitted by देमा
- 2 **हे**मा. p. 164
- 3 Last quarter from I. O.

स गच्छेद्वारुणं लोकं नानाभरणभ्षितः'॥
जातः पृथिच्यां कालेन भवेद्वीपपतिर्नरः।
यशोपवीतदानेन सुरेभ्यो ब्राह्मणाय च॥
भवेद्विप्रश्चतुर्वेदः शुभविन्नाऽत्र संशयः।
उद्याषदायी यो मर्त्यो जायते मुकुटोत्कटः॥
विस्तीर्णराजवंशे तु सितवृत्तः सलक्ष्मवान्।
यो गीतवायं द्यानु ब्राह्मणाय सुबुद्धिमान्॥
स गन्धर्वपुरं गच्छेत् बसेत्तत्र युगत्रयम्॥

तथा

योऽपि कश्चित्तृषात्तीनां जलपानं प्रयच्छति । स नित्यतुष्टो वसति स्वर्गे युगदातं नरः॥ याज्ञवल्क्यः²

यस्य यस्य भवेदथी तस्य तस्य प्रदानतः । तृणकाष्ठसमेऽप्यर्थे गोप्रदानफलं लभेत्॥

विष्णुः

यचिष्टतमं लोके यबाञ्च्यदिष तद्गृहे।

1 I. O., gives this line and A. S. B. adds the following:

गोप्रदानेन तु स्वर्ग अमते निर्मकं नरः । अरवदानेन पुण्याई कन्यादानेन मञ्जलम् ॥ द्विजेभ्यः तर्पणं कृत्वा दत्वा बन्धाणि मक्तितः । स्वक्स्तु समने स्वर्गं वत्र गत्वा न शोचति ॥

2 Not traceable

तत्त्वत्युणवते देयं तदेवाऽक्षयमिच्छता ॥ नरसिंहपुराणे[।]

एकविंशत्यमी स्वर्गा निविष्टा मेरुमूईनि । अहिंसादानकत्तीरो यज्ञानां तपसां तथा॥ एतेषु निवसन्ति स्म जनाः क्रोधविवर्जिताः।

'एकविंशतिस्वर्गा'अनन्तरं वश्यमाणा आनन्दप्रभृतयः।

जलप्रवेशे चाऽऽनन्दं प्रमोदं विह्नसाहसे।
भृगप्रपाते सौरूपं च रणं चैवाऽस्य निर्मलम्॥
अनशनेन मृतो यः स्यात् स गच्छेत्त त्रिविष्टपम्²।
कतुयाजी नाकप्रधमित्रहोत्री च निर्कृतिम्॥

'क्रतुयाजी' सोमयागकर्ता ।

तडागक्षकर्ता च लभते पौष्टिकं द्विजः।
सुवर्णदायी सौभाग्यं लभते सुमहातपाः ॥
शीतकाले महाविद्वं प्रज्वालयित यो नरः।

1 हेमा. pp. 172-3, reproduces even the prose explanations. नर. g. (ed. Gopalanarayan.) अ. ३०, रलो- 27 ff.

स्वर्गार्वैव द्विजभेष्ठ पूर्वश्वते समास्थिताः । एकविंशानि स्वर्गा वै निविद्य मेरुमूर्दनि ॥

2 नर. पु. p. 98 : अनाशके तु सैन्यासे मृतो गच्छेत्रिविष्टपम्

3 नर. पु. p. 98 : सुवर्णदायी सौमार्थ सभन् स्वर्गतपः फलम्

सर्वसत्त्वहितार्थाय स स्वर्गं साप्सरं लभेत्॥
हिरण्यगोप्रदानेन निरहङ्कारमाप्नुयात्।
भूदानेन तु शुद्धेन लभते शान्तिकं पदम् ॥
गोप्रदानेन स्वर्गं तु निर्मलं लभते नरः ।
अश्वदानेन पुण्याहं कन्यादानेन मङ्गलम् ॥
द्विज्येभ्यस्तर्पणं कृत्वा दत्वा वस्त्राणि शक्तितः।
श्वेतं तु लभते स्वर्गं यत्र गत्वा न शोचिति ॥
किपलागोप्रदानेन परमार्थं महीयते ।
एकाक्रभोजी यो मत्याँ नक्तभोजी च नित्यशः॥
उपवासैक्षिरात्राचैः न्थान्तः स्वर्गं सुखं लभेत्।
'एकाक्रभोजी' एकभक्तवतः।

सरित्स्नायी जिनकोधो ब्रह्मचारी दृदवतः॥

- 1 हेमा. p. 173, स्वर्ग नाप्सरसं लभेत्
- 2 नर. पु. p. 98 रीप्यदानेन for गाप्रदानेन, which is preferable as गोदान comes later.
- 3 I. O. and हेमा. p. 173
- 4 Three lines omitted by Udaipur Ms. and A. S. B.
- 5 नर. g. p. 98 has the following five lines after this:

गोष्ट्रयस्य प्रदानेन त्वर्गं मन्मधमाप्तुयात् । भाषमासे सरित्स्नायी तिल्धेनुप्रदस्तथा ॥ छन्नोपानहदाता च स्वर्गं जात्युभशोभनम् । देवतायतनं कृत्वा द्विजशुश्रूषकस्तवा ॥ तीर्थमात्रापरथैव स्वर्गराजे महोयते ।

- 6 Udaipur Ms. reads प्रान्त
- 7 नर. पु. p. 98 : शान्तः स्वर्ग धुर्भ समेत्

निर्मलं स्वर्गमामोति तथा भ्तहिते रतः । विद्यादानेन मेघावी निरहङ्कारमाप्नुयात् ॥ येन येन हि भावेन यद्यदानं प्रयच्छति । तत्तत्स्वर्गमवामोति यद्यदिच्छति मानवः'॥ यस्तु² सर्वाणि दानानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सम्प्राप्य न निवर्तेत दिवं शान्तमनामयम्॥

महाभारते

याज्यतः शिष्यतो वाऽपि कन्यया वा धनं सह । यचागच्छेचजेदचान्नैकोऽइनीयात् कथश्चन ॥ गृहमावसतो सस्य नाऽन्यत्तीर्थं परिग्रहे । देवर्षिपितृगुर्वादीन् बृद्धातुरवुभुक्षितान्॥

'नान्यत्तीर्थ' मिति । वश्यमाणदेवर्षिपितृगुर्वादिभ्यो नाऽन्यत्प्रकृष्टं दान (पात्र) मित्यर्थः । 'परिग्रहे' धनार्जने ।

अन्तिईताभितृप्तानां यथादाक्ति वुभुक्षिताम् । द्रव्याणामपि दाक्त्याऽपि देयमेषां कृतात्मनाम् ॥ अईतामनुरूपाणां नाऽदेयं ह्यस्ति किश्चन³ ।

- 1 S'loka omitted by हेमा.
- 2 हेमा. p. 174; नर. g. p. 98: gives three lines before संप्राप्य न निवर्तेत:

वत्वारि अतिदानानि कन्या गौर्भूः सरस्वती। नरकादुद्धरन्त्येते जपबाहनदोहनात् ॥ यस्तु सर्वाणि दानानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति।

³ हेमा. p. 11

उचैःश्रवसमप्यइवं प्रापणीयं सतां विदुः॥
अनुनीय यथाकामं सत्यसन्धो महाव्रतः।
स्वैः प्राणैर्क्राह्मणः प्राणान् परित्राय दिवं गतः॥
रिन्तदेवश्च सांकृत्यो विसष्ठाय महात्मने।
अपः प्रदाय शीताश्च नाकपृष्ठमितो गतः॥
आत्रेयचन्द्रदमयोर्र्हतोर्विविधं धनम्।
दत्वा लोकान्ययौ धीमाननन्तान् स महीपितः॥
शिविरौशीनरोंऽगानि पुत्रं च प्रियमौरसम्।
ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकपृष्ठमुपागतः॥
प्रतदेनः काशिपितः प्रदाय नयने स्वके।
ब्राह्मणायाऽतुलां कीर्तिमिह चाऽमुत्र चाऽरुनुते॥
दिव्यं मृष्टशलाकं तु सौवर्णं परमिद्धं तत्।
छत्रं देवमृधो दत्वा सराष्ट्रोऽभ्यपतिद्वम्॥

'मृष्टशलाकं' उज्बलपञ्जरम्²।

संकृतिश्च तथाऽऽत्रेयः शिष्येभ्यो ब्रह्म निर्गुणम् । उपदिश्य महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥ अम्बरीषो गवीर्दत्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रतापवान् । अर्बुदानि दशैकं च सराष्ट्रोऽभ्यपतिहवम् ॥ सावित्री कुण्डले दिव्ये शरीरं जनमेजयः ।

¹ हेमा. p. II, विधिवदनं

² Comment reproduced by देना. p. 11

³ हमा. p. 12 interpolates here रम्यमावसर्थ वैव दत्त्वाऽमुं लोक-मास्यितः।

ब्राह्मणार्थे परित्यज्य जग्मतुर्ह्होकमुत्तमम् ॥ सर्वरत्नं वृषादभी युवनाइवः प्रियाः स्त्रियः। रम्यमावसयं चैव दत्वा स्वर्लोकमास्थितः ॥ निमी राष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुन्धराम्। ब्राह्मणेभ्यो ददौ चाऽपि यशश्चोर्वी सपत्तनाम् ॥ अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतानि चाऽसकृत्। वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिव प्रजाः'॥ कबन्धमस्य पुत्रस्तु मरुत्तो नुपतिस्तथा। कन्यामङ्गिरसे दत्वा दिवमाञ्ज जगाम ह ॥ ब्रह्मदत्तस्य पश्चास्यो राजा बुद्धिमतां वरः। निधिं दाङ्कं द्विजातिभ्यो दत्वा लोकानवाप्तवान्॥ राजा मित्रसहभाऽपि² वसिष्ठाय महात्मने। मदयन्तीं प्रियां दत्वा तया सह दिवं गतः॥ सहस्रजिब राजर्षिः प्राणानिष्टान् महायद्याः। ब्राह्मणार्थे परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥ सर्वकामैश्र सम्पूर्णं दत्वा वेश्म हिरण्मयम्। मुक्कन्ताय³ गतः स्वर्गं शतशुम्नो महामतिः॥ नाम्ना च श्रुतिमान्नाम शाल्वराजः प्रतापवान । दत्वा राज्यमृचीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ॥ मदिराइवश्च राजर्षिर्दत्वा कन्यां समध्यमाम ।

¹ हेमादि does not give the following five lines.

² हेमा. p. 12, मित्रसहस्रथ

³ *Ibid*, मुद्रलाय ३५

सुवर्णहस्ताय गतो लोकान देवैरभिष्दुतान् ॥
लोमपादश्च राजर्षिः शान्तां दत्वा सुतां प्रभुः ।
ऋष्यशृङ्गाय विपुलैः सर्वैः कामैरयुज्यत ॥
दत्वा शतसहस्रं तु गवां राजा प्रसेनजित् ।
सवत्सानां महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥
एते चाऽन्ये च बहवो दानेन तपसा सह ।
महात्मानो गताः स्वर्ग शिष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
तेषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
दानयञ्चप्रजासर्गेरेके हि दिवमाप्नुयुः ॥

तथा

वस्राभरणदातारो भक्तपानान्नदास्तथा । कुटुम्बानां च दातारः पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥ सहस्रपरिचेष्टारः तथैव च सहस्रदाः । दातारश्च सहस्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ सुवर्णस्य च दातारो गवां च भरतर्षभ । यानानां च प्रदातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ वैवाहिकानां प्रैषाणां दीनानां च युधिष्ठिर । दातारो वाससां चैव पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥

¹ हेमा. p. 12, स तां

² हेमा. p. 171

³ Ibid, कुटुम्बामप्रदातारः

⁴ Ibid, त्रातारब

भयाच्छापात्तथा बाधादारिह्याद्ध्याधिधर्षणात्। यत्कृते प्रतिमुश्चेत ते नराः स्वर्गगामिनः॥ विहारावसथोचानकृपारामसभाप्रदाः। प्रपाणां चैव कर्तारस्ते नराः स्वर्गगामिनः॥ शुश्रूषाभिस्तपोभिश्च वत्तमादाय भारत। ये प्रतिग्रहनिस्खेहाः ते नराः स्वर्गगामिनः॥ सर्विहंसानिष्ठत्ताश्च नराः सर्वसहाश्च ये। सर्वस्याऽऽश्रयभृताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः॥ आद्याश्च बलवन्तश्च यौवनस्थाश्च भारत। ये वै जितेन्द्रिया घीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः॥ उपकारिषु सस्नेहा सृदवः स्नेहवत्सलाः। स्वावाधाः सुप्रसाधाश्च पुरुषाः स्वर्गगामिनः॥

इति श्रीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डे प्रकीर्णकदानानि ।

¹ हेमा p. 173, नयेत्पातात्त्तया

² Ibid, sa

³ I.O.

२०

अथ कूपवापीतडागविधिः

तत्र यमः

कूपारामप्रपाकारी तथा वृक्षावरोपकः । कन्याप्रदः सेतुकारी स्वर्गमाप्नोत्यसंशयः ॥ तडागे यस्य पानीयं सततं खलु तिष्ठति । स्वर्गलोके गतिस्तस्य नाष्ट्रत्र कार्या विचारणा² ॥

> येषां तडागानि शुभाः प्रपास आरामकूपाश्च प्रतिष्ठिताश्च³। अनुप्रदानं मधुरा च वाणी तेषामयं चैव परश्च लोकः॥

आदित्यपुराणे 4

सेतुबन्धरता ये च तीर्थे शौचरताश्च ये। तडागक्षपकर्तारो मुच्यन्ते ते तृषाभयात्॥ 'तीर्थशौचरताः' जलावतरणमार्गसंस्कर्तारः।

¹ हेमा. p. 911

² Ibid, p. 917

³ Ibid, p. 911, प्रतिश्रयाथ and अन्नप्रदानं for अनुप्रदानम

⁴ देमा. р. 915

विष्णुः'

अथ कूपकर्तुः

तत्त्रवृत्ते तु पानीये तुष्कृतार्थं विनइयति । तडागकृत्रित्यतृप्तो वारुणं लोकमरनुते ॥ जलप्रदः सदा तृप्तो भवति ।

'तत्प्रवृत्ते' तस्मात् कूपात् प्रवृत्ते ।

ैवृक्षारोपियतुर्वृक्षाः परलोके पुत्रा भवन्ति । वृक्षप्र-दस्य वृक्षाः अप्रसूनैर्देवान् प्रीणयन्ति । फलैश्चाऽतिथीन् , छाययाऽभ्यागतान् । देवे वर्षत्युदकेन पितृन् "सेतुकृत् स्वर्गमामोति ।

तथा⁵

क्रपारामतडागेषु देवतायतनेषु च । पुनस्संस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम्॥

नन्दिपुराणे

यो वापीमथवा कूपं देशे तोयविवर्जिते। खानयेत् स नरो याति स्वर्गे प्रेत्य शतं समाः॥ देवैरेकत्वमतुलं तृष्णाक्षद्वर्जितस्तथा।

- 1 हेमा. p. 915
- 2 **हे**मा. p. 938
- 3 Ibid, प्रस्नै:; Udaipur Ms. reads प्रस्तेः
- 4 हेमा. p. 938 omits this clause.
- 5 हेमा. p. 915
- 6 हेमा. p. 915

तडागकर्ता वसित स्वर्गे युगचतुष्टयम् ॥
यत्र विमोऽथ गौरेका पायिनी सिललं कचित् ।
तडागं ताहरां कृत्वा स्वर्गे दशयुगान् वसेत् ॥
तथा

यो वापीमग्निसाक्ष्येण विधिवत् प्रतिपाद्येत् । कोणेषूदककुम्भस्थान् समुद्रानच्यं श्रद्धया ॥ चतुरश्चतुरन्ता तु तेन दत्ता मही भवेत् । तत्सिक्षयौ द्विजानच्यं विधिवत् पानभोजनैः ॥ स याति वारुणं लोकं दिव्यकामसमन्वितम् । वाप्यास्तीरे च यः कुर्यात् सच्छायं तरुपुत्रकम् ॥ तरुदानाद्दशगुणं वापीदानाचतुर्गुणम् । संयोगदानेन फलं लभते पुरुषः स वै ॥

अवटं यो नरः कुर्यादपां पूर्णं सुद्योभनम् । दचाद्यं ब्राह्मणेभ्यस्तं भोजियत्वा यथाविधि ॥ अष्टाभिः सुविचित्राभिः पतकाभिरलङ्कृतम् । पितृंस्तारयते पश्चात्तं दत्वा तु नरोत्तमः ॥ यात्यप्सरस्स्रगीतेन वरुणस्य सलोकताम्॥

'अवटो'ऽत्र कूपः।

1 हेमा. р. 917

स्कन्दपुराणे²

- 2 **है**सा. p. 915
- 3 A. S. B., दद्यात् सुनाद्याणेभ्यः
- 4 देना. p. 915, पितृंस्तरेत पद्माश्चर्त

मत्स्यपुराणे

मत्स्य उवाच

पुराणेष्टिवतिहासेषु पट्यते राजसत्तम'। प्राप्य पक्षं शुभं शुक्कं अतीते चोत्तरायणे²॥ पुण्येऽह्रि विपै: कथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्। प्रागुदक्पवणे देशे तडागस्य समीपतः॥ चतुईस्तां शुभां वेदिं चतुरस्रां चतुर्मुखीम्। तथा षोडराहस्तस्यान्मण्डपश्च चतुर्भुखः॥ वेद्याश्च परिनो गर्त्ताऽरित्तमात्रा त्रिमेखला । नव सप्ताऽथवा पञ्च ^अयोनिवेका नृपात्मज ॥ वितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षर्सप्ताङ्गलविस्तृता । गत्तीश्च तत्र सप्त⁴ स्युस्त्रिपर्वोच्छितमेखलाः ॥ सर्वतः सर्ववर्णाः स्युः पताकाध्वजसंयुताः। अश्वत्थोदुम्बरप्रक्षवटशास्त्रकृतानि तु ॥ मण्डपस्य प्रतिविद्यं द्वाराण्येतानि कारयेत्। द्युभास्तन्नाऽष्ट होतारो द्वारपालास्तथाऽष्ट वै ॥ अष्टौ तु जापकाः कार्या ब्राह्मणा वेदपारगाः। सर्वलक्षणसम्पूर्णा मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः॥

¹ Supplied by I. O.

² हेमा. p. 926: I. O. and हेमा. correct the last quarter.

³ हेमा. p. 927, योनिर्वक्षत्रात्

⁴ हेमा. p. 927, शस्तास्त्युः

⁵ हेमा. p. 927, संपनाः

कुलशालसमायुक्ताः स्थापकास्स्युर्द्विजोत्तमाः ॥

गर्त्तादिपरिमाणं, ऋत्विजां च सर्वेलक्षणानि, तुलापु-रुषेऽभिहितानि'। 'स्थापकाः' आचार्याः।

प्रतिगर्ते तु कलशाः यज्ञोपकरणानि च²।

ग्यजनं चाऽऽसनं शुद्धं ताम्रपात्रे सुविस्तरे³॥

ततस्त्वनेकवर्णाः स्युर्वलयः प्रतिदेवतम्।
आचार्यः प्रक्षिपेद्भूमौ अभिमन्त्र्य विचक्षणः॥

ग्यरित्रमात्रो यूपः स्यात् क्षीरवृक्षविनिर्मितः।

यजमानप्रमाणो वा संस्थाप्यो भृतिमिच्छता॥

हेमालङ्कारिणः कार्याः पश्चविंशतिऋत्विजः।

कुण्डलानि च हैमानि केयूरकटकानि च॥

- 1 See *infra* p. 51
- 2 हमा. p. 927 (वास्तुपूजा) हमा. comments as follows:
  पुण्येऽहि श्रमलमादी ब्राह्मणानां वाचनं परिभाषायां द्रष्टव्यम् ।
  तत्रोत्सर्गपूर्वदिवमे 'श्वस्तहागाशुत्सर्गं करिप्य' इति विहितसहून्पो यज्ञमानां वृद्धिश्राद्धमाभ्युद्यिकं विधाय ब्राह्मणवाचनं कुर्यात् । वास्तुपूजा चाऽत्र कर्तव्या । यतस्तदकरणे मत्स्यपुराणे दोषः श्रूयते—'वास्तुपूजामकुर्वाणोऽतथ्याहारो मविष्यति' इति । तत्प्रकारस्तु गृहदाने दर्शितः । हस्तादिलक्षणमुक्तं परिभाषायाम् । 'गर्त्ताः' कुण्डानि । तानि च
  चतस्यु दिश्च चत्वारि, ऐशान्यां पश्चममानार्यकुण्डामिति पश्च कुर्यात् । पताकास्तु प्राच्यादिप्रदक्षिणदिग्वदिश्च पीतरक्तनीलाजननिमशुक्ककृष्णहरितसर्ववर्णाः कार्याः । ध्वजस्तु किह्निणाजालालक्कृतः । क्षानार्यप्रमुखान्
  पश्चविद्यास्यान् 'अमुकोत्सर्गयक्रेनाऽई यक्ष्ये, तत्र मे त्वमृत्विग्भव'
  क्रियादि हत्वा मधुपर्देणाऽर्चयेत् ।
- 3 Ibid, सुविष्टरे

तथाङ्गुलीपवित्राणि वासांसि विविधानि च।
दक्षयेच समं सर्वानाचार्य द्विगुणं पुनः ॥
दचाच्छयनसंयुक्तमात्मनश्चाऽपि यत् प्रियम्।
सोवणीं कूर्ममकरौ राजतौ मत्स्यडुण्डुभौ ॥
ताम्रौ कुलीरमण्डूकौ वायसः शिंशुमारकः।
एवमासाय तान् सर्वानादावेव विशाम्पते॥

'आदौ' प्रथमम्।

शुक्रमाल्याम्बरघरः शुक्रगन्धानुलेपनः ।
सर्वीषध्युदकलानलापितो वेदपुङ्गवैः ॥
यजमानः सपत्रीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
पश्चिमं द्वारमाश्चित्य प्रविशेद्यागमण्डपम् ॥
ततो मङ्गलशब्देन भेरीणां निःस्वनेन च¹।
रजसा मण्डलं कुर्यात् पश्चवर्णेन तत्ववित् ॥
षोडशारं ततश्चकं पद्मगर्भं चतुर्मुखम् ।

1 हेमा. p. 928 comments thus: 'प्रतिगर्ते' त्यादि । प्रतिकुण्डमासनद्वयं ताम्रपात्रद्वयं विष्टरद्वयं व्यक्तनं वस्तं स्रुवः स्त्रचन्दनादिभ्षितं पचरस्रगर्भं कलशं च स्थापयेत् । 'यज्ञोपकरणानि' पवित्रं पवित्रच्छेदनप्रोक्षणीपात्रप्रणीतापात्रस्थालीसुत्रसुवेष्माबर्हिस्समिदाज्यप्रसृतीनि तथा
स्थापयिष्यमाणदेवतार्थं बलीन् नानावर्णगन्धधूपदीपमाल्यानि क्षीरवृक्षनिर्मितं
यूपं चोपकल्पयेत् । तं च दू देवताबलिहरणानन्तरं पूर्वकुण्डात्
प्राच्यां दिशि दर्भानक्षतानि चाऽबटे प्रक्षिप्य निखनेत् । 'डुण्डुभो'
राजिलः । 'कुलीरः' कर्कटकः । कूर्मादीश्व पत्ररत्नगर्भायां सुवर्णपात्र्यां
निक्षिण्य स्थापयेत् । एवमन्यद्पि प्रकृतोपयोगि कर्मारम्भात् पूर्वमेवाऽऽसादयेत् । सर्वोषध्यः परिभाषायां दर्शिताः ।

चतुरसं च परितो वृत्तं मध्ये सुज्ञोभनम् ॥ वेचाश्चोपरि तस्कृत्वा ग्रहान् लोकपतींस्तथा । विन्यसेन्मन्त्रतः सर्वान् प्रतिदिश्च विचक्षणः ॥ झषादीन् स्थापयेन्मध्ये वारुणं मन्त्रमाश्चितः । झसाणं च दिावं विष्णुं तत्रैव स्थापयेद्बुधः ॥

'झषादीन्' मकरादीन्।

विनायकं च विन्यस्य कमलामिनकां तथा।

शान्त्यर्थं सर्वलोकानां मृतग्रामं न्यसेत्ततः॥

पुष्पभक्ष्यफलैर्युक्तमेवं कृत्वाऽधिवासयेत्।

कुम्भांश्च रक्षगभांस्तान् वासोभिरभिवेष्ट्य च॥

पुष्पगन्वैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः।

पठध्वमिति' तान् व्यादाचार्यस्वभिष्णयेत्॥

बहुचो पूर्वतः स्थाप्यौ दक्षिणेन यजुर्विदौ ।

सामगौ पश्चिमे स्थाप्यौ उत्तरेण त्वथविणौ ॥

उदक्षमुखो दक्षिणतो यजमान उपाविशेत् ॥

उतकृष्टमन्त्रजप्येन तिष्ठध्वमिति जापकान्।

एवमादिश्य तान् सर्वान् प्रयुज्याऽग्निं स मन्त्रवित्॥

जुहुयाद्वारुणैर्मन्त्रेराज्यं च समिषस्तथा।

जुहुयाद्वारुणैर्मन्त्रेराज्यं च समिषस्तथा।

¹ I.O., राजव्यं

² I. O., अवर्गी

³ देमा. p. 929

ग्रहेभ्यो विधिववृधुत्वा तथेन्द्रायेइवराय च । मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विइवकर्मणे' ॥ रात्रिसुक्तं च रौद्रं च पावमानं सुमङ्गलम् । जपेरन् पौरुषं सुक्तं पूर्वतो व्वहुचाः पृथक् ॥

'रात्रिसूक्तं' "रात्री व्यख्यदायती" इति । 'रौद्रसूक्तं' "इमा रुद्राये"त्यादि । 'पावमानं' "नृपे"त्यादि(?) । 'सुम-क्रलं सूक्तं' "कानिकदज्जनुष" मित्यादि । 'पौरुषं' "सहस्र-शीर्षे"त्यादि ।

शाकं रौद्रं च सौम्यं च कौष्माण्डं जातवेदसम्। सौरसूक्तं जपेरंस्ते दक्षिणेन यजुर्विदः॥

'शाकं सूक्तं' "इन्द्रं वो विश्वतस्परी"त्यनुवाके "हुवे नु-शक्त"मिति शकलिङ्गकम्। 'रौद्रं सूक्तं' "हमा रुद्राय स्थि-रधन्वन" इति षड्डचः। 'सौम्यं सूक्तं' "सोमो धेनु"मिति षड्डचः। 'कौष्माण्डसूक्तं' "यदेवा देवहेडनिम"ति च-त्वारोऽनुवाकाः। 'जातवेदसं सूक्तं' "यस्त्वा इदा कीरिणे" त्यनुवाकः। 'सौरस्क्तं' "सूर्यो देवी"मिति षड्डचः। एतानि सुक्तानि तैत्तिरीयाणां प्रसिद्धानि"।

वैराजं पौरुषं सुक्तं सीपर्णं रुद्रसंहितम्। दौदावं पश्रनिधनं गायत्रं उदेशसाम च॥

¹ **हे**मा. p. 930

² हेमा. p. 930, जुहुबात्

³ Reproduced verbatim by रेगा. p. 930

वामदेव्यं बृहत् सौम्यं रौरवं सरथन्तरम् । गवांव्रतं विकर्णं च रक्षोव्रं च यशस्तथा ॥ गायन्ति सामगा राजन् पश्चिमद्वारमाश्रिताः ।

'वैराजं' "पिवा सेाममिन्द्रे"ति प्रसिद्धम् । 'पौरुषं सूक्तं' "सहस्रद्यावें"स्यत्रोत्पन्नम् । 'सौपर्णानि' "उद्देद विद्युतामघ"मित्यत्र त्रीणि सामानि । 'रुद्रसंहिता' "सो-मो राजान"मित्यादि प्रसिद्धा । 'रौरावं' "उचा ते जात-मन्घस" हित । 'पञ्चनिधनं वामदेव्यं' "कया निश्चन्ने"ति प्रसिद्धम् । 'गायत्रं "तत्सवितुरि"त्यादि । 'ज्येष्टसाम'त्रीणि आज्यदोहानि । 'वामदेव्यं' ग्रामगेयम् । 'वृहत्' "त्वामिद्धि हवामह" हित प्रसिद्धम् । 'सौम्यं' "सोमवतं सन्ते प्रयांसी"ति । 'रौरवं' "पुनानः सोमे"त्यत्र प्रसिद्धम् । 'रघन्तरं' "अभि त्वा श्रूरं नोनुम" हत्यत्र प्रसिद्धम् । 'गवांवतं' "तेमन्वतप्रथम"मिति द्वे सामनी । 'विकर्णं' "विभ्राडि"-त्यत्र प्रसिद्धम् । 'रक्षोग्नं' "अग्नेर्युक्तादी"त्यादि । 'यद्याः' "वृहदिन्द्रायं" त्यत्र प्रसिद्धम् ॥

आधर्वणाश्चोत्तरतः शान्तिकं पौष्टिकं तथा। जपरन्मनसा देवमाश्चिता वरुणं प्रमुम् ॥ पूर्वेशुरिमतो रात्रावैवं कृत्वाऽधिवासनम् । मृदमादाय कुम्भेषु प्रक्षिपेबत्वरात्तथा ॥ रोचनां च ससिद्धार्थान् गन्धान् गुग्गुसुमेव च ।

¹ Reproduced verbatim by Eur. p. 931

² देमा. p. 931, मृद्यानीय कुन्देषु

गजाइवरथवल्मीकसङ्गमहृदगोकुलात्॥ स्नपनं तस्य कर्तव्यं पश्चभङ्गसमन्वितैः। पूर्तकर्तुर्महामन्त्रैरेषं कृत्वा विधानतः॥

'पश्रभङ्गाः'

अइवत्थे।दुम्बरप्रक्षवटवेतसपल्लवाः' । एवं क्षपां समुद्वास्य विधियुक्तेन कर्मणा ॥ ततः प्रभाते विमले सञ्जातेऽथ शतं गवाम्। ब्राह्मणेभ्यः प्रदातव्यमष्टष्ट्यऽधवा पुनः ॥ पश्चादाद्वाञ्य षद्त्रिंदात् पश्चविंदाति वा पुनः। ततः साम्बत्सरैः प्रोक्ते हाद्वे लग्ने सुशोभने ॥ वेदराब्दैः सगान्धर्वैर्वाचैरच विविधैः शुभैः। कनकालङ्कृतां तत्र कृत्वा गामवतारयेत्॥ सामगाय च सा देया ब्राह्मणाय विशाम्पते। पात्रीमादाय सौवर्णी पत्रस्त्रसमन्विताम् ॥ ततो निक्षिप्य मकरं मत्स्यादीन् तांश्व सर्वेदाः। धृतां चतुर्भिर्विप्रैस्तु वेदवेदाङ्गपारगैः ॥ महानदीजलोपेतां दध्यक्षतविभूषिताम्। उत्तराभिमुखो न्युब्जं जस्त्रमध्ये तु कारयेत्॥ आथर्वणेन साम्रा च "पुनर्मा'मित्यूचेन च । "आपो हिष्ठे"ति मन्त्रेण क्षिप्त्वाऽऽगत्य च मण्डपम् ॥

¹ हेमा. p. 931, खूतस्य पहवाः

'आथर्वणं साम' "राम्नो देवीरभिष्ठय" इत्यत्र प्रसिद्ध-मरण्ये गेयम् ।

तथा

पूजियत्वा सदस्यांस्तु बिलं दचात् समन्ततः। पुनर्दिनानि होतव्यं चत्वारि मुनिसत्तमाः॥ चतुर्थीकर्म कर्तव्यं देया तन्नाऽपि शक्तितः। दक्षिणा राजशार्द्छ वरुणं संस्मरंस्ततः ॥ कृत्वा तु यज्ञपात्राणि यज्ञोपकरणानि च। श्रत्विरभ्यस्तु समं दत्वा मण्डपं विभजेत् पुनः ॥ हैमपात्रीं' च शय्यां च स्थापकाय निवेदयेत्। ततः सहस्रं विपाणामधवाऽष्टरातं तथा ॥ भोजयेब यथादाक्त्या पञ्चादाद्वाऽथ विदातिम्। एवमेव पुराणेषु तडागविधिरुच्यते॥ कृपवापीषु सर्वासु तथा पुष्करिणीषु च। एष एव विधिईष्टः प्रतिष्ठासु तथैव च ॥ मन्त्रतस्तु विशेषः स्यात् व्यासादोचानमूमिषु । अयं विश्वाकाषर्देन विधिर्देष्टः स्वयंस्वा॥ स्वल्पेष्वेकाग्निवत् कार्यो विक्तशाच्यादते नृभिः ।

¹ I.O., हैमपात्री and मेध्यां for शब्यां ; the two sets are wrongly joined.

² I. O., आरामोचान

³ हेमा. p. 933, अर्थ न राकावर्षेन

⁴ I. O., शाठ्यादिवर्जनैः

प्रावृद्काले स्थितं तोयमग्निष्टोमसमं स्मृतम् ॥ शारत्कालस्थितं यत्स्यात् ततुक्तफलदायकम् । वाजपेयातिरात्राभ्यां हेमन्तशिशिरस्थितम् ॥ अद्वमेधसमं प्राहुर्वसन्तसमये स्थितम् । ग्रीष्मे च यत्स्थितं तोयं राजसूयाद्विशिष्यते ॥

> एतान्महाराज विशेषधर्मान् करोति उर्व्यामथ शुद्धबुद्धिः। स याति रुद्रालयमाशु पूतः कल्पाननेकान् दिवि मोदते च॥ अनेकलोकान्। समहस्त्रपादान् अक्त्वा परार्द्धस्यमङ्गनाभिः। सहैव विष्णोः परमं पदं यत् प्राप्नोति तद्यागरतेन भूयः।

बहुचगृद्यपरिशिष्टे³

अथाऽतो वारुणविधि वापीयशं व्याख्यास्यामः । पुण्ये तिथिकरणे शुभे नक्षत्रे प्राचीं दिशमास्थाय प्राक्य-वणे उदक्यवणे वा उदकसमीपेऽग्निमुपसमाधाय वारुणं चरुं अपित्वा, आज्यभागान्तं कृत्वा, चतस् आज्या-हुतीर्जुहुयात् "समुद्रज्येष्ठा" इति प्रत्युचम् । ततो हविषा-ऽष्टाहुतीर्जुहुयात् "तस्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानः" इति

¹ हेमा. p. 933, अनेन लोकांब समस्त

² Ibid, तयोगबलेन

³ हेमा. p. 936; उत्सर्गमयूख (ed. Gujarathi Press) p. 3

पत्र । "त्वको अग्ने वरुणस्य विद्वानि"ति द्वे । "इमं मे वरुण श्रुधी"ति च स्विष्टकृतं नवमम् । नव वै प्राणाः प्राणा वै आपः तस्मादापो नवभिर्जुहोति । मार्जनान्ते घेनुमवतारयेत् । अवतीर्यमाणामनुमन्त्रयेत् ।

> 'इदं सिललं पिवत्रं कुरूष्व शुद्धाः पूता अमृतास्सन्तु नित्यम् । भावयन्तो सर्वतीर्थाभिषिक्तं लोकाल्लोकं तरते तीर्यते च'॥

इत्यनेन पुच्छामे यजमानः स्वयं लग्नः आचार्येणाऽ-नवारच्य उत्तीर्य "आपो अस्मान्मानरः शुन्धयन्त्व"त्य-नयाऽपराजितायां दिश्युत्थापयेत् "स्यवसा हि भगवती भवतीह भ्या" इति । यदि सा हिङ्करोति "हिङ्कण्वती वसुमती वस्नामि"ति जपेत् । तां सचेलकण्ठां काञ्चन-शृङ्गीं ताम्रपृष्ठीं वृषप्रजां रौप्यखुरां कांस्योपदोहां विप्राय सामगाय दचात् इतरां वा । शक्त्या दक्षिणा आचा-र्याय देया । ततः उत्सर्ग कुर्यात् । "देविषतृमनुष्याः प्रीयन्ता"मिति उत्मुजेत् इत्याह शौनकः । यजमानो झाह्मणान् भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वाच्येत् ।

इति कूपवापीतडागविधिः॥

अथ द्वारीबन्धः

देवीपुराणे '

ब्रह्मोवाच

देव्यः शस्ताः सुरश्रेष्ठ सर्वकामप्रसाधिकाः ।
तासां समुपभोगार्थं जलपात्राणि कारयेत् ॥
द्वारीयन्धादिकाः शक्तः कृपशाव्यन्तकाः शुभाः ।
ततः वातं तद्यां तु विपाली विश्वकी मता ॥
शोभाद्या दीर्घिका प्रोक्ता चतुरस्ना तु वापिका ।
कृपाः पादविहीनाश्च सपादास्तोरणान्विताः ॥
संक्रमा बन्धवरणा सरन्ती मातृका मता ।
गिरेरन्तर्गता द्वारी सस्कोटं हरकं तथा ॥
चक्रमर्दः सचलको द्यांला चेति चाऽन्तिमा ।
वक्रनागमधोगामी न मिध्यन्ति कदाचन ॥
हेलात्मा च तथा चक्रं सुखसाध्या प्रकीर्तिता ।
उत्तमाधममध्याश्च स्वल्पबद्धा सुखग्रहा ॥
देध्योंच्चबन्धगाथा तु साऽधमा परिकीर्तिता ।
शतसाहस्रपर्यन्ता द्विदण्डाष्टद्विदण्डिका ॥

¹ हेमा. pp 919-924 ff

² हेमा. p. 919, पुण्करिण्यन्तकाः

³ Ibid, तलसात

⁴ Ibid, पौष्टिकी

^{5 1}bid, शक साबन्धकरणा झिरन्ती शिण्टिका मता

द्वारी श्रेष्ठाऽधमा तात बहुबन्धा च या भवेत् । सिकतापङ्कसच्छिद्रां सप्रजां परिवर्जयेत् ॥ शुभाहे दीर्घविस्तारं मित्वा बन्धं समाचरेत्। त्रिपञ्चाष्ट्रकपर्यन्तः श्रेष्ट्रो बन्धः प्रकीर्तितः ॥ शतद्वयं शुभा पाली कराणां सप्तधाऽधमा। विस्तारः कथितः ज्ञास्त्रे पालीबन्धस्य पण्डितैः॥ प्राकारक्रटनलिकापुटकापृष्ठस्त्रयम्। पृष्ठमग्रे' भवेद्बन्धमर्द्धचन्द्रं सकम्बलम् ॥ भ्रजिह्या ठलने शक्षमास्थानं तोयसङ्गमम्²। पाषाणघटितं मद्धमघटं मिल्वकाष्ठजम् ॥ शिलास्तमभनिबद्धन्तु पृथुविस्तीर्णसश्चितम्। वज्रसन्धानसंयोगं समं वा दान्तकं परम् ॥ यथाकालसहं विद्वान् क्रक्षिघातं तु कारयेत्। न मध्यह्रदये खातं कम्बले वाऽपि दापयेत्॥ महादोषकरं तत्तु द्वारीकर्तुर्भयपदम्। प्रयतः कुटने कार्यो सत्तिकाकूर्बनादिके ॥ नलिकासु अदातव्यं लोहं मुसलघदितम्। समाप्तिपर्ययं यावत् उपलान् स्नानयेन्तृप ॥ अन्यथा न भवेद्राढा⁴ स्नावदोषकरी भवेत्। पार्ली तस्माद्रहां कुर्योदग्रष्टां न घहिताम्॥

¹ हेमा. p. 920, पृष्टमार्थे

² Ibid, भूमेर्बा चलने शक तत्स्थानं तीयसंयमम्

³ A. S. B., नालिकेरादिदातब्या

⁴ I.O., त्रीवा

कूर्मवृषभमत्स्यादिहेमं चाऽऽदौ विनिक्षिपेत्। प्रारमभेऽस्या महापूजा सेनकादिष् कारयेत्॥ वारुणं नागदेवं तु योगमन्त्रजपं सदा। आनिष्पत्ति तु कर्तव्यं अन्यथा भयदं भवेत्॥ कर्तृ राष्ट्रे जले शक द्वारी च न रहा भवेत्। दृढार्थं प्रतिरूपाणि तदा छिद्गं विनायकम् ॥ शक्तिपूर्वाणि कर्वात महालक्ष्मीर्यथा परे। द्युभदा भवने लोके *नत्वा तोयं शिवं तथा॥ आरामं तोरणं वापी कृपं वा समहोरगम्। द्वारीयन्धेषु कर्तव्यमुत्सर्गे गोप्रदानिकम्॥ गोसहस्रं शभं देयं महीं हेम च दक्षिणाम्। इयेनकं नागयज्ञं च द्वारीबन्धे सदा शुभम्॥ चतुस्तोरणसंयुक्तं पताकादिविभूषितम्। उत्सर्गं विहितं द्वार्यामन्यथा शतशोकदम् ॥ शकटेन बलिर्देयः ⁶पशुघातपुरस्सरम् । स्फ़रन्तं नागहृदयं मन्त्रं तत्र प्रयोजयेत्॥ सम्पूर्णं जायते सर्वं न्यूनाधिककृतं च यत्।

^{1 1.} O., सेनकादिषु ; हेमा. p. 921 has इयेनकादिषु;

² हेमा. p. 921, जने for जले

³ हेमा. p. 921, दशर्य for दढार्य

⁴ हेमा. p. 921, तदा तोयं; I. O., नत्वा तोयं Udaipur Ms. has नन्दातोयं

⁵ हेमा. p. 921, न शुभोदकम्

⁶ हेमा. p. 921, पशुपात

फलं च हयमेधस्य यत्कृतस्य भवेदिह ॥ समग्रं 'तद्भवेत्तस्य द्वारीबन्धे कृते सति। इह कीर्तिः शुभं सर्वे विशत्रुश्च भवेन्द्रप ॥ द्वारीबन्धेन कर्तारो नन्दन्ति प्रजया सह। तडागं नलकोपेतं परीवाहसमन्वितम्॥ देवतारामसंयुक्तं सर्वकामप्रदायकम्। द्वारीबन्धे तु विस्तीण व्परीवाहास्तथा शुभाः॥ अन्यथा न भवेष्छक हदत्वं पालिबन्धने। मध्ये पाल्यास्सुविन्यासं जलमार्गं जलावहम् ॥ दौलं पक्षेष्टकं वाऽपि कार्यं कीडाय भूभृताम्। शालीक्षरोपणे कुर्यान्नलकं शोभनं तथा॥ सोपानपालिका कार्या विस्तीर्णा स्नानभोजने । द्योभाधिक्येन संयुक्ता ऊर्द्धे कार्या यथाविधि॥ बन्धपृष्ठे हदो बन्धः कार्यः कालसहस्त्रथा। एवं पुण्यमवामोनि स्पैर्ये कालवदाात्कृते॥ वाजिमेधः कतुर्यद्वरसोऽपि पुण्यप्रदो भवेत्। द्वारीबन्धस्तथा तात पुण्यदो जायने चुणाम्॥ पुण्यात्संसिध्यते तत्र नन्दादीनां निवेदानात् । जयन्त्यादितहागानि अष्टौ पापहराणि च ॥ तेषु द्वारी भवेच्छ्रेष्ठा देवारामसमन्विता। क्रपवापीजलोपेता पुत्रायुःकीर्तिदा सदा ॥

¹ हैमा. p. 921, समने

² Ibid, परिदाह्यश्रमस्तदा

सा परिग्रहसंस्थानं भूपतेर्नामकल्पिता। पुरपत्तनदेवानां सिद्धार्थं जायते शुभा॥ सरित् सिद्धालयैः दौलैर्या नकान्ता' वसुन्धरा। सीभाग्यं द्वारिबन्धस्य जलवेष्टाष्टकस्बला ॥ पितृदेवमनुष्याणां तज्जलं त्वभिनन्दितम्। पावनं जायते दाक अन्यथा निष्फलं भवत्॥ अनुत्सृष्टं तु द्वारीषु^ट अपेयं सलिलं भवेत् । तस्माबोत्सर्गितं पेयं वर्षासृतसर्जनं शुभम् ॥ तहागाश्चोत्तरे मंस्था एशान्यां पूर्वगाऽपि वा । दक्षिणे चैव लिङ्गं तु शिवा स्याच्छुभदा सदा ॥ पश्चिमे शुभगा नाम वायव्योत्तरतस्तथा। न कुर्युर्याम्ये नैक्षत्यामाग्रेय्यां च शुभार्थिना ॥ प्रदक्षिणेन पूर्वस्यां रोपितव्यं सदा शुभम्। अन्यथा कलहोद्वेगं मृत्युं वा लभते कृती॥ तस्माद्राज्यायुःशुभदं पुत्रसन्ततिवर्द्धनम्। पश्चिमोत्तरपूर्वेण आरामं जायते कृतम् ॥ द्वारीबन्धं शिवोपेतं शक्तिभिनीयकैर्युतम्। तदा क्रपजलारामभूषितं सर्वकामदम्॥ एवंविधं पुरोपेतं वज्रसञ्जनमथाऽन्वितम्।

¹ हेमा. p. 922, विष्णुकान्ता

² हेमा. p. 922, अनुत्सर्गितद्वारीषु

³ हेमा. p. 922, तत्पूर्वाचोत्तरे

⁴ हेमा. p. 923, ब्रह्मसूर्यान्तकान्वितम् ; I. O., ब्रह्मकुञ्यमथाऽन्वितम् ; Udaipur Ms., ब्रह्मपुर्यामधाऽन्वितम्

क्रुयोचः सुरदाार्वृत्र स लमेवीप्सितं फलम् ॥ इह कीर्ति द्युभान् पुत्रान् परत्र परमां गतिम्। द्वारीबन्धात्फलं ब्रह्मन् हयमेधफलं' लभेत्॥ समस्तपातकोच्छित्तः कृते भवति देववत्। तस्मान्नृपेण कर्तव्यं विधिना द्वारिगं जलम्॥ समस्तदाास्त्रदृष्टेन कर्मणा सफलं भवेत्। इयेनकादेस्तथा पूजा नागाङ्गह्रदयं जपेत्॥ द्वारीबन्धस्य सिद्ध्यर्थमन्यथा न भवेत् कृतम्। यतः पुण्येस्तु संसिध्येत् द्वारीबन्धः सुरोत्तम ॥ अतः पुण्यविधिः कार्यो जपहोमक्रतादिकः । दशौरगौकसं कार्यं शिवस्यादेशतः शुभम् ॥ नागानां द्वारिसिद्धार्थं नन्दाक्त्पं कृतं भवेत्। महापुण्या³ भवेद्वारी किन्तु सन्देहसाधना ॥ कृता विशीर्यते कालात्तस्मात्कार्या सदा रहा। द्वेषं पश्चिमयाम्यस्थं तत्कर्तुर्भृत्युदं भवेत् ॥ जयं पश्चिमपूर्वेण रतिपुत्रधनप्रदम्। याम्यसौम्यगतं दण्डं पत्नीधनविनादानम्॥ यक्षं वारुणगं भद्रराज्यायुः पुत्रदं बलम् । पूर्वोत्तरगतं देयं सुखदं धनदं मतम् ॥

¹ ह्रेमा p. 923, ह्यमेधसमं भवेत

² Ibid, समन्त्रं शासरप्टेन

³ हेमा. p. 923, तर्हि अपुष्या मवेद्दारी

^{4 1}bid, शच्यायुः

⁵ देमा. p. 923, मर्त for बर्स

पश्चिमे सङ्गतं नन्दं नन्दनं कोशवर्द्धनम् । जलवायुगतं हैमं हेमदं च भवेद्वनम् ॥ रक्षीवायगतं काकानुचारं क्रकते धनम्। अग्निवायुगतं² दाहं दहनं कीर्तिवर्द्धनम् ॥ ईशदाहगतं³ पापं धनतापकरं तथा। वायुदाहगतं तेजो रक्षहेमगजापहम्॥ एवं लक्षणमाश्रित्य कर्तव्याऽशामवादिका। द्युभावहा सदा कर्नृ राज्यायुःसुम्बकीर्तिदा⁴ ॥ वैपरीत्ये सदा लोकेऽधनं कर्तुर्भयावहम्⁵। नृप राष्ट्रे जले दोषान्न हन्याद्विधिना शुभम्॥ सरुद्रां कारयेह्नारीं गणनाथसमन्विताम्। जयं च विजयं कार्यं सुष्टु कुर्यात् ⁶कुलाष्टकम् ॥ नागारूयं हृदयं जप्त्वा प्रस्फुरत्स्थापने शुभम्। इयेनाः शिवादिदेव्यश्च⁷ तर्पितव्या जलस्रजैः॥ वस्त्रेनीनाविधेर्गन्धेः फलधूपगणादिभिः। कार्यो महोत्सवो द्वार्यो पालीबन्धहृदार्थिभिः॥

¹ Ibid. p. 924 परिचमे संगतं मन्दं धनकोशविवर्धनम् : a variant नन्दनं कोशवर्द्धनं is also noted.

² हेमा. p. 921, बाहिणक

^{3 1}bid, देशदाहगत

⁴ Ibid, सुतवित्तदा

^{5~}Ibid, मदावहम्

⁶ हेमा. p. 924, सराष्ट्रकम्

⁷ Ibid, सेनाविवाहदेव्यश्च तर्पितव्याः पयोवतैः

दानं देयं सदा शक नृपराष्ट्रसुखावहम्। गोदानं भूमिदानं च कन्यादानं सुरोत्तम ॥ द्वारीबन्धे प्रदातव्यं एकं कोटिगुणं भवेत्। गोमेधे नरमेधे च हयमेधे तथा मखे॥ पुण्यं यज्जायते दाक द्वारीवन्धे ततोऽधिकम्। वापीक्रपतडागानि देवतायतनानि च॥ एतानि पूर्वधर्मेषु शुभानि फलदानि च। दीनान्धमुकभीरूणां दानं देयं यथाविधि॥ एकं कोटिगुणं पुण्यं जायते नाऽत्र संदायः। एनत्ते कथिनं दाक द्वारीयन्धस्य यत्कलम् ॥ प्रादुर्भावं तु देवीनां क्षेपानमाहात्म्यकीर्तितम् । शिवदृतास्तथा सम्यक् प्रादुर्भावं च लक्षणम् ॥ यः शृणोति नरः सम्यक् सर्वपुण्यफलं लभेत्। कुपारामतहागादि प्रपाचिप्रप्रतिश्रयम् ॥ सर्वेशाधिष्ठिनं बत्स अनन्तफलदायकम्। यः क्रुयोद्वारिबन्धानां तहागानां दातं तथा ॥ सर्वेड्वरजलं कृत्वा लभेत् पुण्यं ततोऽधिकम्। शिवस्पेहरिब्रह्मसंयुक्तं सर्वकामदम्॥ आचा मूर्तिः परा ध्येया व्यापिनी मन्त्रतन्त्रगा।

गमाश्वरम्नदानं च अन्नदानं प्रयत्नतः । द्वारीबन्धेषु दातव्यं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥

¹ हमा. p. 924 has two lines, which are missed by the text:

² I. O., and देमा. p. 925 have समगळम् for च लक्षणम्

सर्वेशं सर्वदेवत्यं ब्रह्माचैः परिवारितम् ॥ स्थापितं जायते शक सर्वाघभयनाशनम्।

तथा

विजनं नैव कर्तव्यं मठारामविवर्जितम्।
सर्वेदां विधदं कर्त्तं नृपलोकभयापदम्॥
तस्माच्चाऽऽदौ जलं कार्यमारामं वाटिका तथा।
मठं देवालयं पश्चाचाम्यरक्षोगतं द्युभम्॥
क्रपारामं यथाद्यस्तं कर्तुलोंके प्रजायते।।
तथा क्रयात् सुरश्रेष्ठ यथा द्योभा हढा भवेत्॥
पूर्वामाश्रित्य कर्तव्यं तस्योत्तरपदेऽपि॰ वा।
न पूर्वात् व्यत्ययं क्रयांन्मठं देवालयं गृहात्॥
कृतं भयप्रदं लोके यथा रक्षोग्निगं जलम्।
वायव्यं चाऽपि देवस्य भयदं भवने कृतम्॥
कृपं पश्चकराद्ध्वं यावद्वंद्यां तदुद्भवम्।
वापी दण्डद्वयाद्ध्वं दद्यावंद्या नृपोत्तमैः॥
कर्तव्या सर्वथोत्तारा द्वित्रिश्चेकपथाऽथवा।

¹ हेमा. p. 915

² हेमा. p. 916, उत्तरपथेऽपि

^{3 1}bid, पूर्वव्यत्यय

⁴ Ibid, चाऽमिभये

⁵ I. O., याबदुधे

⁶ हेमा. p. 916, दण्डमयात् ; and दशवर्गात् for दशवंशाः

विन्यासं भद्रकं 'बाडन्यैर्वृत्ता वाचयता तथा॥ ज्यस्मा वा चार्ड्सचन्द्रा वा घनुषा च शिवाकृती²। कर्तव्या ^उद्रव्यकारा तु गोपथा सर्वकामदा ॥ वेदाष्टमध्यगोत्सारा करसाद्धी यथा भवेत्। कूपो वा शैलयछी वा देया नेमी तथा रहा॥ भवने काष्ठपाषाणमृद्धपीठसमुच्छया। सुबद्धतोरणोपेता गणनाथगृहान्विता॥ याऽघो क्षीणा अवेद्वापी नृपादीनां शुभावहा। नागयक्षगृहैर्देव्या भृषिता क्रीडनाकुला॥ वापी भद्रा सुरश्रेष्ठ सर्वकामप्रदा नृणाम्। पक्षाश्रिता वयाकान्ता विजया मङ्गला तथा॥ प्रपायोक्त्री भवेद्वापी नृपादीनां शुभावहा। वृत्तायताश्चतुस्रावा वाप्यः साधारणा मताः॥ दोषाः काम्याधिकारेण कृपो वृत्तः सुखावहः। प्रतिपादकरैदेंया उत्साराश्चाऽङ्कुलैः शुभाः॥ न देवादधिकं कृपं कुर्याच्छक कदाचन।

तथा

सप्त गङ्गा हि वरदा श्रुलोचनकरं परम्। याम्ये कल्पतकृष्टीमा वामतस्तु जनाईनः॥

¹ हेमा. p. 916, राहो तुला वा बायता

² I. O., yurdi

³ हेमा. p. 916, इब्यसारेण

⁴ I.O., महा पद्माधिता

सूर्यश्चाऽम्रस्फुरसेजाः पादान्तस्थित ऊर्द्धुगः ।
सुरूपाकृतिभागस्थं कृत्वा जलपतिं हरिम् ॥
तदा पापेन सन्त्यक्तो दिवं भोक्ष्यित चाऽमृतम् ।
तब रूपं सुरेन्द्राचा नागा यक्षा महोरगाः ॥
पूजयन्तो भविष्यन्ति विगतश्च(?)गदा नराः ।
प्रासादमण्डपगृहे मठे चित्रशिलातले ॥
मण्डपे पदृशालायां सर्वेशं पूजयन्ति ये ।
सारामं तु जलोपेतं मठं 'भूमिद्वयोच्छितम् ॥
शान्तिधामाग्निञ्चाक्यानविद्याकोशजपादिभिः ।
युक्तं देवाय दात्रञ्यं सर्वकामग्रदायकम् ॥
महापापवियोगादि शमनं भूमलापहम् ।
राज्यायुःशुभसौभाग्यवर्द्धनं कीर्तिवर्द्धनम् ॥
तथा

विजलं नैव कुर्वीत मठारामविवर्जितम् । सर्वेदां विद्यदं कर्त्तर्नृपलोकभयप्रदम् ॥ तथा

देवायतनकोटिं यः कुर्याद्वेमाण्डभूषणम् । एकं सर्वेद्दवरं राम कृतं तस्याऽधिकं फलम् ॥ गङ्गोदकेन यत् पुण्यं स्नापनात् परिकीर्त्तितम् । तत्पुण्यं तैर्जलैः स्नाप्य तदेशानगतैर्लभेत् ॥

इति द्वारीबन्धः॥

- 1 I.O., भूभेत्रयोद्धितम्
- 2 I. O., महापापादिरोगादि

अथ दृक्षप्रतिष्ठा

तत्र देवीपुराणे '

ब्रह्मोवाच

अनुपे सजले स्थाने पुमान दैवेऽथ वा जले। आरामं रोपयेत् प्राज्ञो विधिदृष्टेन कर्मणा॥

'अनूपे' अनिस्निग्घे । 'सजले' जलाशयसहिते ।

कालं देशं तथा पात्रं बीजं बीजिकियाविधिः।
तथा फलमसंसृष्टमेवमारोपितं भवेत्॥
फलपुष्पविशुद्धस्य विशुद्धं सर्वसंस्कृतम्।
धर्मकामार्थमोक्षादिसाधनं हन्यतेऽन्यथा॥
विधिव्यत्ययबीजादिस्यिते भूपरिग्रहे।
कृलादिभिः सुरश्रेष्ठ यजमानो विनश्यति॥

'पात्रं' बीजवापे य आचार्यः। 'बीजिकियाबिधः' अङ्क-रजननसमर्थबीजकरणप्रकारः। 'विधिव्यत्ययः' विधेरन्य-थाकरणम्। 'कूलादिभिः' नदीकूलादिभिः'।

- 1 देमा р. 950
- 2 Ibid, explanation reproduced.
- 3 Reproduced by Em. p. 950, with the exception of the last clause.

श्वारामं सहकाराचैर्न शुद्धं कारयेत् कचित्।
चिताज्वलनसंलग्ने चितिवल्मीकदृषिते ॥
सहकारवनं कृत्वा याति कर्ता यमालयम्।
ग्रहात् पुरोऽथवा तात स्थिते संरोपिते तथा॥
प्रतिपार्चं भवेत्तत्र छिन्ध्याद्वा हितमिच्छता।
अद्यत्थवटप्लक्षादि औदुम्ययं विदिक्तिस्थताः॥
जगतो भयदा यस्मात्तस्मात्तांद्रछेदयेत्पुरे²।
रोपयेद्विल्ववीराम्रकपित्थकपिलार्जनान्॥
दाहिमीं वीजपूरं च उदगाचा द्रुमाः पुरे³।
प्लक्षाः प्राच्यां सदा रोप्पाः ⁴शाकासनसधन्वनाः॥
कदम्यो वायवे तालो विल्वाशोकौ तु सर्वगौ।
मयन्दीं माध्वीं रमभाः कीडास्थाने निवेशयेत्॥

'वीरो' भल्लातकवृक्षः । 'कपिला' शिशपा । 'कपि-त्थः' प्रसिद्धः दाडिमी च । 'असनो' बीजकः । 'वायव्ये' वायुदिरभागे"।

जातीनेपालिकाकुन्दतगरागन्धमिल्लकाः। शुभाय कथितास्तात व्यत्ययाद्भयदा यतः॥ पूर्वेण सुसमारामं प्रोक्तं चोत्तरतोऽथवा।

¹ I.O., and हेमा. p. 951, प्रतिपश्चम्

² हेमा. p. 915, मुने for पुरे

³ Ibid, परे

⁴ A. S. B., शाकटाध्वनधन्वनाः; हेमा. p. 915, सकासनसधन्वताः

⁵ Reproduced by हेमा. p. 951

पश्चिमे धनदं भोक्तं वायव्यां कीर्तिवर्द्धनम् ॥
न कुर्युर्याम्यनैकंत्ये आग्नेये च शुभार्षिनः ।
अन्यथा कलहोद्वेगं मृत्युं वा लभते कृती ॥
तस्माद्राज्यायुःशुभदं पुत्रसन्ततिवर्द्धनम् ।
पश्चिमोक्तरपूर्वेण आरामं जायते शुभम् ॥
अथवाऽऽरामजान् दोषान् "चामुण्डी शमयेत् कृतान् ।
महाभयं महालक्ष्मीग्रहकृत्यां तथोत्यिताम् ॥

'ग्रहकृत्यां' ग्रहपीडाम्।

पुष्पपत्रफलानां च रजोवेणुसमाः समाः। कर्त्ता देवसभावासं विधौ यात्यविधावधः॥

इत्यारामप्रतिष्ठा॥

अथ वृक्षरोपणविधिः

तथा^ड

एवं यथोदितां भूमिं शुद्धां प्लवसमाहिताम्। परिगृद्धा यजेदेवं धनपालं शिलिष्वजम्॥ सोमं च नागराजं च ततः क्रुर्योत्परिग्रहम्।

- 1 I. O., and हेमा. p. 951, कृतम्
- 2 A. S. B., नामुण्डा शमयेत्तदा
- 3 हेमा. p. 952 (from देवीपुराच)
- 4 Ibid, यथा देव बनमार्छ

यद्वीजं मन्त्ररहितं गर्भाधानादिवर्जितम् ॥ वापितं सहकारादि यद्दीजं मन्त्रवार्जितम्। तजातं बाऽपकाराय तथा जायेत वैकतम् ॥ 'शक्रूराये'ति मन्त्रेण 'इन्द्र एही'ति मन्त्रितम् । ज्यम्बकेन तु राजेन्द्र बीजं भवति द्योभनम्॥ अविधी कूपवाप्यादिखननोत्सरणं च यत्। कुर्वन्ति सहकारादिरोपणं च नराघमाः॥ फलं तेषां लभन्ते न इह चाऽन्ते ह्यधोगतिः। ये शुद्धाः शुद्रविधिना कुर्वन्ति च न रोपणम् ॥ ते आत्मनृपलोकानां महासंदायकारकाः। कुपारामतहागादि प्रपावापीप्रतिश्रयम्॥ सर्वेशाधिष्ठितं वत्स खनन्तफलदायकम्। वृक्षान् पत्र समारोप्य शिवधाम प्रपचते ॥ ये च पापा दुराचाराः श्रीतरुच्छेदकारिणः। तेऽप्यवीच्यादिनरके पच्यन्ते ब्रह्मणो दिनम्॥ मृतास्ते जीवमानास्तु ब्रह्मघाः कीर्तिता भुवि। तस्मिन् देशे भयं नित्यं राजानो न चिरायुषः ॥ न च नन्दत्ययं लोको यत्र श्रीवृक्षचछेदनम् ॥

नन्दिपुराणे 3

कीडारामं तु यः कुर्यादुचानं पुष्पसङ्कलम्।

¹ हेमा. p. 952, इत्थं नु पश्चमन्त्रवित्

² हेमा. p. 952, येऽधुद्धाः श्रुद्धविधिना

³ **दे**मा. p. 947

तोयाश्रयसमायुक्तं ग्रुप्तं फलसमृद्धिमत् ॥
स गच्छेच्छक्करपुरं वसेक्तश्र युगश्रयम् ।
मार्गे वृक्षन्तु यो दचात्छायाविटपसक्कलम्' ॥
स कल्पतरुखण्डेषु महेन्द्रोचानवेदमसु ।
विनोचन्तेऽप्सरोवृन्दैदेववच युगागुगम् ॥
फलवृक्षं तु यो दचाद्धममुदिद्य मानवः ।
स सर्वकामतृशातमा गच्छेक्वरुणमन्दिरम् ॥

स्कन्दपुराणे 4

यस्तु वृक्षं प्रकृष्ते छायापुष्पफलोपगम्।
पथि वद्यान्नरः सोऽपि सन्तारयति वै पितृन्॥
तथैव दद्याद्विषेभ्यो निष्कीणाति च तत्पुनः।
यावत्पुष्पाणि च फलान्युपभुञ्जन्ति देहिनः॥
तावद्यगसहस्राणि सन्तारयति वै पितृन्॥

महाभारते°

श्यावराणां च भूनानां जानयः वद् प्रकीर्तिताः। वृक्षगुल्मलतावल्यस्त्वक्सारास्तृणजानयः॥

¹ हेमा. р. 940

² Ibid, p. 911, सक्नम्यास्तरखण्डेषु

³ Ibid, युगानुंदम्

⁴ हमा. p. 940

⁵ देमा. p 940, दिब्ये नरः पापात्

⁶ **देगा.** р. 937

⁷ हेमात्रि has जातवः; Udaipur Ms. reads जायते

एतास्तु जात्या बृक्षाणां तथाऽऽरोपे गुणास्त्वमे । कीर्तिस्य मानुषे लोके प्रेत्य चैव शुभं फलम्॥ अतीतानागतौ चोभौ पितृवंशौ च भावयेत् । तारयेद्वृक्षरोपी च तस्माद् वृक्षान् प्ररोपयेत् ॥

मत्स्यपुराणे

सृत उवाच

पादपानां विधिं वक्ष्ये तथैवोद्यानस्मिषु ।
तडागविधिवत् सर्वमासाय जगतीइवरः ॥
ऋत्विद्याण्डपसम्भारमाचार्यश्चाऽपि ताहदाः ।
पूजयेद्वाह्यणांस्तद्वत् हेमवन्त्रानुलेपनैः ॥
सर्वीषध्युदकैः सिक्तान् पिष्टालक्तविभूषितान् ।
वृक्षान् माल्येरलङ्कृत्य वासोभिरभिवेष्टयेत् ॥
स्वच्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णवेधनम् ।
अञ्जनं चाऽपि दात्रच्यं तद्वद्वेमदालाक्षया ॥
फलानि सप्त चाऽष्टी वा कालधौतानि कारयेत् ।
प्रत्येकं सर्ववृक्षाणां वेद्यां तान् न्यवेदायेत् ॥
धूपोऽत्र गुग्गुलुः श्रेष्ठः तान्नापात्रैरलङ्कृतान् ।
सप्त धान्यान् तिलान् कृत्वा वस्त्रगन्धानुलेपनैः ॥

¹ हेमा. p. 937 has four fu ther flokas from महाभारत here.

² हेमा. p. 953

³ Udaipur Ms. has a big gap here, which is filled by I. O., A. S. B. and Hemadri.

कुम्भान् सर्वेषु वृक्षेषु स्थापयित्वा नरेइवरः। सहिरण्यांस्त्वद्योषांस्तान् कृत्वा बलिनिवेदनम् ॥ स याबङ्घोकपालानां ' इन्द्रादीनां विधानतः। वनस्पतेश्व विद्वद्विहोंमः कार्यो द्विजातिभिः॥ ततः शुक्काम्बरधरः सौवर्णकृतभूषणः। सर्कास्यदोहां सौवर्णशृङ्गाभ्यामतिशालिनीम् ॥ पयस्विनीं वृक्षमध्यात् उत्स्जेत्तामुदङ्मुस्वीम् । ततोऽभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्करगीतकैः ॥ ऋग्यजःसाममन्त्रेश्च वारुणैरभितस्तथा। तैरेव कुम्भैः स्नपनं कुर्युर्जाह्मणपुङ्गवाः॥ स्नातः शुक्काम्यरधरो यजमानोऽपि पूजयेत्। गोभिर्विभवतः सर्वान् ऋत्विजस्तान् समाहितः॥ हेमसूत्रैः सकटकेरङ्गलीयैः पवित्रकैः। वासोभिः दायनीयेश्च तथा प्रस्तरपादुकैः॥ क्षीराभिषेचनं दगुर्यावदिनचतुष्टयम्। होमश्र सर्पिपा कार्यी यवैः कृष्णतिहैस्तथा॥ पलादासमिधद्दास्ताः चतुर्थेऽहि तथोत्सवः। दक्षिणा च पुनस्तद्वत् देया तन्नाऽपि शक्तिनः॥ यचदिष्टनमं किञ्चित् तत्तत् कुर्यादमस्सरः। आचार्यं द्विगुणं दत्वा प्रणिपम्य विवर्जयेत्॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् ब्रह्मोत्सवं बुधः। सर्वान् कामानवाप्रोति पदं चाऽऽनन्त्यमञ्जूते ॥

¹ हेमा. p. 953, यथावस्लोकपालाना

यश्चेकमि राजेन्द्र दृक्षं संस्थापयेष्ठरः ।
सोऽपि खर्गे वसेद्राजन् यावदिन्द्रायुतत्रयम् ॥
भूतांश्च भव्यान् मनुजान् तारयेद्रोमसम्मितान् ।
परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥

पुद्मपुराणे!

अपुत्रस्य च पुत्रत्वं पादपा इह कुर्वते । यच्छन्ति रोपकेभ्यस्ते सत्तीर्थे तर्पणादिकम् ॥ यत्नेनाऽपि च राजेन्द्र पिष्पलारोपणं कुरु । स तु पुत्रसहस्राणां एक एव करिष्यति ॥

'पुत्रसहस्राणां' कर्त्तव्यमिति दोषः³।

धनी चाऽइवत्थवृक्षेण ह्यशोकः शोकनाशकः।

ह्रक्षो यज्ञप्रदः प्रोक्तः चिश्रा चाऽऽयुःप्रदा स्मृता ॥

जम्बुकी कन्यदा प्रोक्ता भाषीदा दाडिमी तथा।

अरण् रोगनाशाय पलाशो ब्रह्मदस्तथा ॥

प्रेतत्वं जायते पुंसो रोपयेखो विभीतकम्।

अङ्गोले कुलबृद्धिः स्यात् खिदरे चाऽप्यरोगता॥

निम्बप्ररोपको यस्तु तस्य तुष्टो दिवाकरः।

श्रीवृक्षे शङ्करो देवः पाटलायां तु पार्वती॥

¹ हेमा. p. 938

² हेमा. p. 938 explains : सर्लार्थे पुत्रकृतं तर्पणादि तृप्त्यादिजन्यं फले रोपकस्य प्रयच्छन्ति इत्यर्थः ।

³ Reproduced by हेमा. p. 938

⁴ हेमा. p. 938, अरद

शिशापायामप्सरसः कुन्दे गन्धर्वसत्तमाः। तिन्तिलीकं दासवर्गः वकुलो दस्युदः तथा॥

'श्रीषृक्षो'बिल्वः । 'तिन्तिलकः' अम्लवृक्षः ।

पुण्यस्त्रीदायकश्चैव चन्दनः पनसस्तथा। सौभाग्यदः चम्पकश्च करीरः पारदारिकः॥ अपत्यनाद्यादस्तालो नादेयः कुलवर्द्धनः। बहुभार्या नारिकेली द्राक्षा सर्वोङ्गसुन्दरी॥ रतिप्रदा तथा केली मोचकी दावुनादानी॥

'माचकी' शालमलिः।

इत्यादयः तथाऽन्ये च ये नोक्तास्तेऽपि दायकाः । प्रतिष्ठान्ते गमिष्यन्ति ये नरा वृक्षदायकाः ॥

नन्दिपुराणे '

तरुपत्रं तु यः कुर्याद्विधिवद्वहिसन्निधौ । स महापानकैर्मुक्तः समुद्धृत्य कुलत्रयम् ॥ नरकेभ्यो नरो याति प्रजापतिपुरं शुभम् ॥

स्कन्दपुराणे²

महादेवी महादेवी हदं वचनमद्भवीत्। शृणुष्व येन विधिना गृद्यतेऽवनिजः सुतः॥

'अवनिजो' वृक्षः।

- 1 हेमा. p. 955
- 2 Ibid; im. supplies the first five lines of the passage

सुपुत्रार्थं भूमिरुहं ग्रहीष्यामीति पार्वति । सोपवासा भवेषारी शुचिष्टता शुचिवता ॥ ततश्चेव सहस्रांशावस्तशृङ्गगते रवी। विद्यानामन्त्रयेद्वात्रौ पावनान् वेदवादिनः ॥ विप्रानामन्त्रयित्वा तु शुचिवस्त्रा शुचिवता। शयीत सनमस्कारा सदर्भा भूमिमाश्रिता॥ गमयित्वा तथा रात्रिं सवितर्युदितेऽपि च। भक्ष्यभोज्यं समादाय व्रजेखत्र भवेत्तरः॥ ततस्तं स्नापयित्वा तु सातपत्रं सभूषणम् । तं तरुं तरुणीकृत्य ततइछायानुगामिनम् ॥ यथोपपन्नमन्नाचं भोजियत्वा द्विजोत्तमान्। पुण्याहं कारयित्वा तु ऋत्विजाऽप्यथवाऽऽत्मना ॥ तृप्तानां ब्राह्मणानां वै 'तद्वेलाक्तमात्मनः। निवेच कृतमुद्दिश्य सङ्गावेन परेण हि॥ अपुत्राऽहं हि भगवन् पुत्रप्रकृतकं² तरुम्। ग्रहीष्यामि ममाऽनुज्ञां कर्त्तुमर्हथ सत्तमाः ॥

'पुत्रप्रकृतकः' पुत्रसहराः।

ततस्तैरप्यनुज्ञातं तं तकं तकणायुषि । भूभिदेवसमक्षं वै गृह्वीयात्तनयं त्रियम् ॥

¹ हेमा. p. 956, चैतत्ते इत्यमात्मनः

^{2 1}bid, पुत्रप्रतिकृति

'तरुणायुषि' वर्तमानं इति शेषः। 'भूमिदेवसमक्षं' ब्रा-ह्मणाग्रतः'।

गृहीतो विधिनाऽनेन शुभभूमिरुहात्मजः । शुभे सुखाय भवति विपरीतेन दुःखदः॥ न पुत्राणां शतं वाऽपि पीनश्रोणिपयोधरे। एकोऽपि भूरुहः श्रेष्ठः पुत्रत्वे कल्पितः सुतः॥

मत्स्यपुराणे 3

दशकूपसमा वापी दशवापीसमो हदः। दशहदसमः पुत्रो दशपुत्रसमो हुमः॥

इति वृक्षरोपणविधिः॥

¹ Reproduced by हेमा. p. 956

² In हेमा. p. 956 two lines are supplied : अनेन विधिना यस्तु गृहीततकपुत्रकम् । पितृणां निरयस्थानां मधुधारां स वर्षति ॥

³ हेमा. p. 559

२२

अथाऽऽश्रयदानम्

तत्र कालिकापुराणे'

शङ्करात् परमं नाऽन्यदतस्तस्मै विकल्पयेत्। यतीनामाश्रयं² दचात् कृत्वा पकेष्टकामयम्॥

'विकल्पः' सङ्गल्पः³।

सुशीलं चारुनिर्माणं परिवारसमन्वितम्।
व्याख्यामण्डपसंयुक्तमासनैर्विविधैर्युतम्॥
पुष्पोद्यानसमायुक्तं सोदकं शङ्करालये।
ग्रामे दीपेन्धनाद्यर्थं प्रेष्याणां चैव वोक्तमे॥
कौपीनोपानहाद्यर्थमाश्रयेऽपि नियोजयेत्।
ततोऽभ्यच्यं यतीन् भक्त्या भोजयित्वा विशेषतः॥
वस्त्रैश्चैव प्रपूज्येशं शक्त्या तेभ्यो निवेदयेत्।
अनेनाऽऽश्रयदानेन सर्वकामयुतो नरः ॥

- 1 हेमा. p. 629
- 2 हमा. and I. O., बाऽपि
- 3 Reproduced by हेमा. p. 629
- 4 Omission here : see हेमा. p. 629 प्रीयतां स महादेवः चन्द्रमौलिर्मेहेस्बरः । इल्युक्त्वा पुण्यदिवसे दत्वा चैवाऽत्र दक्षिणाम् ॥

भुक्का चाऽमरलोकानां भोगान् गच्छेत्तदालयम् ॥ 'तदालयं' दाङ्करालयम् ।

इत्याश्रयदानम् ॥

अथ प्रतिश्रयदानम्

तत्र देवीपुराणे'

शक उवाच

पुरस्य पश्चिमे भागे दक्षिणे चोत्तरेऽथवा।
पूर्वे वा मध्यतो वाऽपि ये कुर्वन्ति प्रतिश्रयम्॥
देवतास्तत्र कास्स्थाप्याः का न स्थाप्या द्विजोत्तम।
दिवि भागगतां बृहि स भवेचेन ज्ञान्तिदः॥

ब्रह्मोवाच

दक्षिणोत्तरपूर्वेण पश्चिमेन सुरेइवर ।
अथ मध्यगतः दाकः कार्योऽयं तत्प्रतिश्रयः ॥
यत्र श्रान्ताश्च विश्वाश्च विश्वाम्यन्ति द्विजातयः ।
प्रतिश्रयस्य कर्त्तारः स्वर्गे तिष्ठन्ति ते चिरम् ॥
तस्मात्प्रतिश्रयः कार्यो दष्टादृष्टफलार्थिभिः ।
देवताधिष्ठितः दाकः सर्वसौद्ध्यप्रदो भवेत्॥

¹ हेमा. p. 636

² Udaipur Ms. reads शान्ताथ

देवतानां त्रयं प्रोक्तं चतुर्थो नोपपचते।
महिषद्गीं तथा यक्षं नायकं तत्र कारयेत्॥
महिषद्गी भवेन्मध्ये ज्येष्ठस्थाने च नाऽन्यथा।
वामतो नायकः कार्यो दक्षिणे यक्षराद् तथा॥
अथवा दिग्गताः कार्यास्तत्राऽपि कथयामि ते।
यद्वारं सम्मुखं तस्य देवीं तत्र प्रतिष्ठयेत्॥
नक्षत्रनायकं कार्यं द्वाराभ्यां मध्यतः स्थिताः।
एवं कृते फलं यत्तु वक्तुं तत् केन दाक्यते॥
केवलं फलमेनस्य सुखं राज्यं यद्दाः श्रियः॥

इति श्रीभदृहृदयघरात्मजमहासान्धिविग्रहिकभद्द-श्रीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डं सम्पूर्णम् ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

* I. O. has the following at the end :
सर्वेषां मौलिरलानां भद्याचार्यमहात्मनाम् ।
एतिद्वद्यानिवासानां दानकाण्डास्त्यपुस्तकम् ॥
स्योमेन्दुशरशीतांश्यमितशाके जेशेषतः ।
शूद्रेण कविचन्द्रेण विलिख्य परिहारितम् ॥

शकान्दः [1510]

APPENDIX A

Readings of the Panjab University Ms. (No. 8162.)

- P. 4, 1. 1, begins fol. 2; 1. 3, येन सत्वोपकाराय for यक्त स्क; 1. 7, धर्न उत्स्रुज्य for स्वधनं; 1. 10, यत्कृतार्थों for यः कृतार्थः; 1. 13, छुष्वानु for छुष्वा न; 1. 15, उक्त्वा चैव for इष्ट्रा चैव.
- P. 5, 1. 4, प्रतिपादनम् for प्रतिपादितम् ; 1. 5, विद्यते for वश्यते ;
  1. 13, अनपेश्य for अनवेश्य ; 1. 15, अपेश्यैव for अवेश्यैव ; 1. 16, आहुरैहिकं फलहेतुकम् for इहैकफलहेतुकम् ; 1. 17, श्रीपानमृगयाक्षाणां for स्रीयानमृगयाक्षाणाम्.
- P. 6, 1. 1, याथिभ्यः प्रयानितः for योषिन्नो यत्प्रदीयते ; 1. 2, प्रदीयते नेनदानं , 1 6, दीयते अपकर्त्भ्यः.
- P. 7, 1. 8, पिशुनभूणहन्त्रस्यां for पिशुनभूणहन्त्रस्यः; 1. 11, यह्नं for यहानं; 1. 12, तत्तु for तेन; 1. 16, वैदिको दानमाग्नेयं for वैदिको दानमागेंऽयं; 1. 17, क्पारामतडागादि.
- P. 8, 1. 2, यदप्यते for यदिज्यते ; 1. 3, काम्यमित्यिभिधीयने for काममित्यिभिधीयने ; 1. 4, अर्थापेशमिति स्मृतम् for अन्वापेशमिति स्मृतौ ; 1. 7, अधमानि तु for अधमनीति ; 1. 7, मितुः for विदुः ; 1. 8, इस्तिनः for दन्तिनः ; 1. 14, बहुत्वादर्यजातीनां for बहुत्वादर्यजातानां ; 1. 16, अधीतं वा for अधीतं च.
- P. 9, 1. 4, मुक्तदोबाद्विवर्जितम् for मुक्तदोषैः विवर्जितम् ; after 1. 4, adds कामधेनुवदानं फलति आत्मेप्सितं फलम् ; 1. 8, विशिष्टो शुक्रदात्परः for विशिष्टो नाऽवदात्परः ; 1. 9, पृथिवीमपि

- for बसुधामि ; 1. 10, न काश्चिद्भृतिमाप्नुयात् for न किश्चित् गतिमाप्नुयात् ; 1. 11, शाकमुष्टि वा श्रद्धाभिक्तसमुद्यता for श्रद्धाभिक्तसमन्वितम् ; 1. 14, निमिक्तत्वेन for तत्त्वेन ; 1. 15, न्यायार्जितमित्यर्थः for न्यायार्जितमित्यन्यः ; 1. 17, inserts 'परिभोगः' before परिभोगसाधनम्.
- P. 10, l. 1, पुरातनमिति for धरातलमिति ; l. 2, adds इस्ल-इबादि between उत्तममि and जीर्णताम् ; l. 3, adds रक्षादिप्रयोजन between वृथारक्षा and न्यतिरेकेण ; l. 4, प्रस्यते अस्मिणिति प्रसवः for प्रस्यते अनेन इति प्रसवः ; l. 10, याचिते नानुस्यया for याचने चाऽनुस्यया ; l. 13, adds तदैष्टिकम् after दक्षिणादि ; l. 13, omit च.
- P. 11, l. 1, सुनिशेषनः for सिनशेषतः ; l. 2, श्रद्धापूतन्तु शिक्ततः for श्रद्धापूनेन शिक्तिः , l. 3, adds मनुः before the line ; l. 8, स्मृतम् for निदुः , l. 9. स्मृतम् for निदुः ; l. 10, असस्कृतं for अमःकृतं ; l. 14, प्रतिश्रुत्य for प्रतिश्चात ; l. 16, वर्त्तमानास्तु सप्ततम् for वर्त्तमानाश्च सप्त न ; l. 18, दत्तस्य हरणेन च for दत्तस्याऽऽच्छेदनेन च ; l. 19, तत्पुण्यं निप्रणश्यति for तत्सनं तस्य नश्यति.
- P. 12, l. 1, adds तथा before आज्ञां कृत्वा; l. 2, सन्तापको for सन्तप्यते; l. 4, कृशयृत्तिनम् for कृशयृत्तिकम्; l. 10, उभावयृतिकावेतौ for उभावयृतिनावेतौ; l. 17, योऽचितै for योऽचितः.
- P 13, l. 12, प्रदोयने for प्रयच्छति.
- P. 14, l. 4, प्रतिगृहीत for प्रतिगृह्यीयात् ; l. ७, देशनः बाराणस्यादौ for देशतः प्रयागादौ ; l. 10, तस्मादप्यद्भिः for तस्मादद्भिः.
- P. 15, 1. 2, धर्में g for धर्म छ; 1. 9, वनौकसम् for बनौकसाम्; 1. 11, स एव परमो धर्मो योगिनामान्मदर्शनम् for यतीना परमो धर्मो यद्योगेनाऽऽत्मदर्शनम्.

- P. 16, 1 1, तत्र बृहस्पतिः for वृहस्पतिः ; l. 10, भरणाधिकम् for भरणादिकम् ; l. 11, अदेर्यं स्यादतोऽन्यथा for न देर्यं स्यात्त-तोऽन्यथा ; l. 13, स्वकुद्रम्बाविरोधेन for कुदम्बस्याऽविरोधेन.
- P. 17, l. 6, प्रायश्वित्तीयते नरः for प्रायश्वित्तीयते हि सः ; l. 8, प्रहस्वामिनोऽदर्शियत्वा for प्रहस्वामिने दर्शियत्वा ; l. 12, प्रहस्वामिसमक्षद्रव्यस्थापनम् for प्रहस्वामिनः समक्षं द्रव्यस्थापनम् .
  - P. 18, l. 3, omitted; l. 4, words in quotations omitted.
  - P. 19, l. 1, अविनिष्ठति for अवितिष्ठते ; l. 5, नावज्ञया for नावज्ञाय ; l. 9, आदयं for अदेयं ; l. 10, वेदविकयलच्धमेतदिति यिनिर्दिस्यते व्यपदिस्यते तत्त्रया for the sentence in the text. l. 11, interpolates धनं between आजितं and कोव्यापार.
  - P. 20, l. 3, भवति for न भजते; l. 10, तिलान् मधु for तिलान् दिध ; l. 11, तेषामकं निवेदयेत् for तेषामन्यक्तिवेदयेत् ; l 13, तेषां मर्वाद्रसाधापि for तथा सर्वानिमाइचापि.
  - P. 21, l. 3, गृहं for गेहं; l. 4, विभक्त for विविक्त; l. 11, जीणी निमोकनिर्मुक्तः for जीणी निमीकनिर्मुक्तः; l. 14, सहस्र- सः for सहस्राः.
  - P. 22, l. 3, स्नापनं सर्वदेवाना for मान्यप्रदानां देवानां; l. 4, द्विजोच्छिष्टापसारणम् for द्विजोच्छिष्टापकर्षणम्; l. 7, गण्ड्यनं for कण्ड्यनं; अभिनन्दने for अभिवन्दने; l. 13, तर्दि for तदा; l. 15, परिददाति for ददाति; l. 16, omits या before समयदानम्.
  - P. 23, 1. 2, अवजानीते for अवज्ञायते ; 1. 4, अधुवमफलं भवत्यस्पफलं वा तर्ग्यादानं for अधुवफलं वा ; 1. 5, omits तदादानम् ; 1. 14, नरकं for निरयम्.

- P. 24, l. 1, अस्लिकितं यदि for स्वर्गलितं ; l. 10, यो ब्र्याह्रव्यमी for यः क्योह्रव्यमी.
- P. 25, 1. 6, वित्रहीनस्य for वित्रहीणस्य; 1. 8, हरेयो वै for हरते यो वै; 1. 13, जहाते for अहागते.
- P. 26, l. 1, अथ पात्रापात्रलक्षणम् for अथ पात्राणां लक्षणम् ; l. 14, योनिमित्रं for योनिमन्तम्.
- P. 27, l. 13, ध्यानविश्व यः for ध्यानविश्तमः ; l. 15, सुन्नताश्व for सुनृताश्व ; l. 16, ध्यानयुक्ताः for शान्तिमन्तः.
- P. 23, l. 4, वेदेन्धनसमृद्धेषु for वेदेषु च समिद्धेषु ; l. 4, वित्रमुखापिषु for वित्रमुखादिषु ; l. 5, किल्बिषादिष for कि द्विषादिष ;
  l. 7, वै for च ; l 8, त पात्र for सत्पात्र ; l. 15,
  शुअकारकम् for शुअकमिष.
- P. 29, l. 5, शानातपो दानव्यासश्च प्रथमे for शातातपो दानवर्षप्रथमे;
  l. 6, सुभुकं for प्रभुकं; l. 7, न तु मूर्खं for अनन्त-वर्षं; l. 10, दानव्यासः for दाने व्यासः; l 11, य-त्किचित् for एकोऽपि.
- P. 30, l. 3, स्वदारनिरतो for स्वाध्यायनिरतः ; l. 6, विन्दति for वीक्षते ; l. 9, निवृत्तो for निवृत्तं ; l. 15, ततः परम् for ततः परः.
- P. 31, 1. 4, निस्तः for निर्देत ; 1. 5, यः for वा ; 1. 7, वेदवेदार्भनत्वज्ञः for वेदवेदाज्ञनत्वज्ञः ; 1 8, प्राप्तः for प्रोक्तः ; 1. 17, समुच्छितः for समन्वितः.
- P. 32, 1. 4, वा for च; 1. 5, इत्रवतामिति for इतिवतामि ; 1. 6, योक्तम्यो for नियुक्तो ; 1. 9, अर्थार्जनादिश्चानम् for अर्जनादिश्चानम्.
- P. 33, 1. 1, अत्र चात्मोत्कर्षप्रकार्य for ब्राह्मणेत्कर्षप्रकारानं ; 1. 4, कार्न श्रुचिः पृतिः for शीचं स्वधीर्पृणा ; 1. 5, विनयमस्तेयम्

- for विज्ञानमास्तिक्यं ; l. 7, तपो for क्षमा ; l. 10, श्रृतं for श्रुतिः ; l. 12, केचितु मृतते विद्या for कथिद् मूते.
- P. 34, 1. 2, मेध्यमानवः for मेध्य एव सः ; 1. 3, अग्निवत् for दैवतमि ; 1. 5, द्वितीयद्दरुंगेके for द्वितीयश्चेके ; 1. 5, अननुवाक्या for अननुवाना ; 1. 7, नातृग् ब्राह्मणे भवति न विणिक्कृशोलवः ; 1. 8, न श्च्रद्रप्रेषणं कुर्वन ; 1. 9, अत्रता for अब्राह्मणः ; यत्र भैक्ष्यचरा द्विजाः for भैक्षमात्रं चरेद्द्विजः ; 1. 10, चोरभक्तप्रदो for चौरवृत्तिप्रदः ; 1. 14, बहुयाज्य-स्त्यात् for बहुयाज्यश्च.
- P. 35, l. 1, पश्चमस्तु इतस्तेषां for पश्चमस्त्विधभूस्तेषां ; l. 7, ये च केचन मानवाः ; l. 10, यसः for मृतः.
- P. 36, l. 6, समं for दातम.
- P. 37, l. 3, षड्गुणं for अनन्तं; l. 9, पुनः for स्मृतम्; l. 10, 'दक्षः' omitted; l. 11, substitutes व्यसना-पहणायं च कुटुम्बार्यं च याचते; l. 13, संस्कारोद्वाहनादिभिः for संस्कारैः ब्राह्मणादिभिः; l. 14, न तद्रश्रेयो for न तपः.
- P. 38, 1. 16, भिक्षमाणेभ्यः and इतरेभ्यः for भिक्षमाणेषु and इतरेषु.
- P. 39, l. 4, सुनाहाण for खनाहाण; l. 16, स्वदुहितृजामातरथ after पात्रम् before पुरोहितः.
- P. 40, l. 1, दानब्यासः for दाने ब्यासः ; l. 13, गुणातिशयशालिनः for गुणातिशयन.
- P. 41, 1. 2, omitted; 1. 5, भवन्त्येत for भवन्त्यचें; 1. 19, नास्ति मूर्खे स्पतिकमः for न मूर्खस्य व्यतिकमः.
- P. 42, 1. 4, यथ for यथा; 1. 7, महद्दा for सहसा; 1. 10, द्विजेऽन्द्रचे for द्विजे नरे; 1. 17, मुमूर्यूनिय मोपते for मुर्सानिय गोपते.

- P. 43, 1. 2-1, मूर्खातिकमे दोषता तस्य नास्ति मूर्खेभ्योऽतिकम इति व्यासादिभिरभिधानात् । सुमूर्खानिति सम्बन्धिदौहित्रादौनामेव विशेषणम् ; 1. 13, तं तस्करमर्चयेत् for तं हि सुसमानयेत्.
- P. 44, l. 5, द्रविगं तैव दातव्यं for द्रविणं तैर्न दातव्यं; l. 10, दानविषयः for दानविशेषविषयः; l. 13, उपरुन्धित for उपप्रवन्ति; l. 15, omits पुनः सिद्वेपविषयः.
- P. 45, I. 4, शौचहीनास्तु for शौचहीनाश्च; 1. 7, त्रिषु नाशो for वित्तनाश; 1. 16, त्रिष्वत्येते तु यहलं for शिष्टे वेतेषु यहलम्.
- P. 46, I. 4, मनुर्विष्णुश्च द्वितीयवर्ग्ये for मनुर्विष्णुश्च ; I. 10, बकन्नत-धरो for बकन्नत्तिधरः.
- P. 47, 1. 1, रक्षेत् for बक्षे; l. 6, गत्वा for मत्वा; l. 6, प्रत्यायेतु यः पुनः for प्रणमेत हि यः पुनः ; l. 9, दानव्यासः for दाने व्यासः ; l. 12, युक्तः for मुक्तः , l. 13, omnts स्मृतिः.
- P. 48, l. 1, त्रिपौरुषं for त्रिपुरुषम्; l. 2, नाम for ज्ञेयो;
  l. 5, मल्ले च for मत्ते च; l. 6, चौरेषु for चौरेभ्यः;
  l. 10, reads—श्रीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डै
  पात्रनिरूपणम्.
- P. 50, l. 1, The following verses occur before तथा- सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शम्बरसूदनः ।
  वासुदेवदव भगवान् अम्बरीषद्व पार्थिवः ॥

कार्तवीर्यार्जुनी नाम प्रहादः पृथुरेव व ।

कुर्युरन्ये महीपालाः केचिच भरतादयः ॥

तथा—Il. 4, the sixth line (तस्मादाराष्य गोविन्दं) is brought up as line 4 and the fifth line (न शक्य-मन्यथा) is omitted; l. 12, पर्व for सर्वा; l. 13, यहोत्सव for यात्रीत्सव.

- P. 51, 1. 1, बस्तु for बसु; 1. 3, heading omitted; 1. 4, पुरुष तिबिमचासाच; 1. 11, बूबात् for कुर्यात्; 1. 12, इत्युक्तस्मरणात् for इत्यह्मलेसंयुक्तस्मरणात्; शोभनानि द्वाराणि comes between महाणि and आननानि.
- P. 52, l. 2, बेदी for बेदिः and करायना for कराश्रया; l. 5, omitted; l. 14, एतेषां for एते.
- P. 53, 1. 16, बालेक्ट्री for बाकेक्ट्री.
- P. 54, l. 4, यथोत्तरप्तं च तदक्षमेव ; l. 7, समानजातिश्च for तदक्ष-जातिश्च ; l. 12, अङ्गलमानं for अङ्गलमानं ; l. 13, अङ्गल-मानं for अङ्गलिमानं ; l. 14, नि(मि)त्यात् for लक्षयेत.
- P. 55, ll. 3-4, words in brackets supplied.
- P. 56, l. 13, omits अष्टानां ; l. 14, वेदमन्त्रैः for मन्त्रवेदैः ; l. 15, वेदचतुष्ट्यसम्बन्धात्वमानां for वेदचतुष्ट्यसाप्यत्वाद्योमानां ; l. 18, धूषम् for धूषान्.
- P. 57, l. 6, तेजीवता लोकगणेन for तेजीवलाल्लोकगणेन ; l. 12, नमः for नः ; l. 16, शुभाधिनाथ for शुभादिनाथ.
- P. 59, l. 9, मितप्रभावो for मितप्रभाव; l. 10, रक्षाध्वरं for विशाध्वरं; l. 15, मनवो for मुनयः.
- P. 60, 1. 2, omits इति ; 1. 12, अनुमन्त्रयेत् for अनुवर्तयेत.
- P. 61, 1. 7, सादगचर्मकवचः for वर्मकवचोपेतः ; l. 8, हैमं स्येंण संयुतम् for हैमस्त्रेण संयुतम् ; adds स्येंण हैमेनैव as explanation; l. 14, साक्षिभूते for शक्तिभूते.
- P. 62, 1. 5, तेवामञ्ज्ञानं for तेवां अनुज्ञां च ; 1. 6, विशिष्टादीन for विशिष्टान् हि ; 1. 9, तदनुज्ञाय for तदाज्ञया ; 1. 10, inserts अपि after विशिष्टेभ्यः ; 1. 10, अय जाहाणा for अज्ञाहाणा ; 1. 12, धारवेद्गेहे for धारवेद्हे. धरे

- P. 63, 1. 2, वसेत् for बजेत् ; 1. 5, महीयते for स मोदते ; 1. 14, इति तुलापुरुषदानविधानम् for इति तुलापुरुषदानविधिः ; 1. 15, अथ हिरण्यगर्भदानम् for अथ हिरण्यगर्भदानविधिः.
- P. 64, l. 4, बादनं for बाहनं; l. 9, दात्रं सूची for दानसूची; l. 15, पादवंशोः for पादवंतः; l. 15, स्थापयेत्तद्वत् for स्थापयेदीमान.
- P. 66, l. 19, पुण्येऽहि विनिवेदयेत् for पुण्येऽहिन निवेदयेत्.
- P. 67, l. 12, इति हिरण्यगर्भदानम् for इति हिरण्यगर्भदानविधिः.
- P. 68, l. 2, शकलद्वयसंयुक्तं for कलशहयसंयुक्तं adds the explanation 'शकलद्वयसंयुक्तं' लण्डद्वयसंयुक्तम्.
- P. 69, I. 7, त्रिः कृत्वा for दिक्कृत्वा.
- P. 70, l. 3, होमं for देये; l. 4, विधानयुक्ताः for विधानयुक्ताः; l. 9, निर्धृतकत्मधविभूध तनुर्भेरारेः for the line.
- P. 71. 1. 9, कुर्यात् for कृत्वा : 1. 1.4, अर्थक्लृप्तसुवर्णस्य for ततस्तप्तसुवर्णेन.
- P. 73, 1. 6, पुरुषोऽव्ययः for पुरुषोत्तमः
- P. 74, l. 11, at for a.
- P. 75, l. 4, दशसहस्राधिकम् for दशसहस्रकम् ; l. 9, तामदोह for कास्यदोह.
- P. 76, 1. 13, मेऽब्रतः for ममाऽब्रतः
- P. 77, l. 14, पुत्रपौत्रसमन्वितम् for राजराजो भवेषरः ; l. 15, omits तथा.
- P. 78, l. 2, प्रदं श्रुतम् for प्रदर्शनात् ; l. 9, अनुभवति सदं वा for अनुभवति सुवासं ; l. 15, सर्वकामप्रदं for सर्वकामफलम्.

- P. 79, l. 2, वेदिकाम् for वेदिकाः ; l. 8, विद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य for वेद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य.
- P. 80, l. 1, कुस्तुम्बर for कुस्तुम्बुर ; l. 3, घण्टामणित्रि for मणित्र ; l. 5, कुस्तुम्बर for कुस्तुम्बुर ; l. 17, substitutes आसाहिको भवदुःखमुपैति मर्त्यः.
- P. 81, l. 3, वेदपुष्ठवः for वेदपुष्ठवैः ; l. 13, शय्यादिकं for सस्यादिकम्.
- P. 83, 1. 6, सकलकञ्जषमुक्तः for कलिकञ्जपविमुक्तः; 1. 8, पूज्यतो for पूजितः.
- P. 84, I. 7, कूबरो युगधाराष्टकम्.
- P. 85, I. 11, भवाभिधाय for भवाभवाय.
- P. 86, 1. 4, अखण्डमचण्डभानोः for अखण्डलचण्डभानोः; 1. 8, प्रदानमेव for प्रदानमस्मन् ; 1. 11, इति हिरण्यास्वदानम् .
- P. 87, l. 7, adds कोडायों रथ: ; l. 11, असन् चन्दनै for अशन-चन्दनः ; l. 18, मुहूपतः for स्वरूपतः ; l. 19, कुर्यात्पञ्च्यला-दूर्वं for कुर्यात्रिपलादूर्वम् .
- P, 88, l, 7, तस्मात् for यस्मात् ; l, l1, रथेऽधिरुढ for रथाधिरुढ.
- P. 90, I. 1, सारदानुमयान् for सारदारुमयान् ; I. 8, खातिकाइतम् for खातकाइतम् ; वसति प्रामसंज्ञितः for वसतिः प्रामसंज्ञितैः ; I. 13, युक्तान् for युतान् ; I. 17, substitutes पर्जन्यादिः त्यरुद्देश्य इति विद्वितस्य पायसचरुप्रस्तेः होमतिश्चर्तैः मन्त्रैः पलाश-सिंहतं चाऽऽज्यं कृष्णतिलां तथा.
- P. 91, 1. 5, अभिपूज्येत् for प्रपूज्येत् ; l. 10, words in brackets missing.
- P. 93, I. 6, मर्योदापर्वतवर्त for मर्योदापर्वतवतीम् ; ll. 10-13. verses in brackets supplied ; l. 17, यथा for तथा.

- P. 94, 1. 12, अबले for अनचे.
- P. 95, l. 11, सम्प्रार्ध्यमाणः for सन्तर्ध्यमाणः ; l. 13, omits इति पृथिबीदानम्.
- P. 96, l. 1, विश्वचकं तु कारयेत् for विषुवादिषु कारयेत् ; l. 2, ज्येष्ठं for श्रेष्ठं ; l. 5, अमकेम्यष्टकावृतम् for रत्नकुम्भाष्टकावृतम् ; l. 10, बुधः for बुद्धः ; l. 18, बाझण्यायाः for ब्रह्मण्यायाः.
- P. 97, 1, 1, अन्तराणां मध्ये for अन्तरालानां मध्ये.
- P. 98, 1. 3, संस्थैः शिष्टैः for संघैः तिष्टेत् ; 1. 10, समुदर्शनतां for अमुदर्शनताम्.
- P. 99, 1.14, 194 for 34.
- P. 100, l. 15, उदीरयेत् for उदाहरेत्.
- P. 102, I. 8, रिलरहुष्टपूर्वाणि संस्थया त्वेकविशतिः । तदर्थं प्रादेशः.
- P. 103, l. 2, स व होमोऽधिकः सर्वशेषे कर्त्तब्यः ; l. 9, वसुभिश्व for पश्चभिश्व.
- P. 104, l. 8, अथ रत्नधेनुदानविधानम् , l. 17, तद्वत् for सद्यः.
- P. 105, l. 1, omitted; l. 10, ते for च; l. 12, परिकल्पयेत् for परिकल्पितम.
- P. 106, l. 6, विवचनां for विरचनां ; l. 12, युक्तां for युक्ते ; l. 16, पुण्यमाप्य.
- P. 107, l. 5, रत्नधेनुप्रदानम् ; ll. 6-16, omitted.
- P. 108, II. 1-5, omitted.
- P. 109, l. 5, सर्वभृतेश for सर्वभृतेषु ; l. 11, प्रजायते for अभि-जायते ; l. 18, बोडसमहादानानि for दानकान्द्रे वीडशमहा-दानपर्व.

- P. 110, l. 1, पद्मपुराणे ब्रह्मण्डदानिषिः for पद्मपुराणेलं ब्रह्मण्डदानम् ; ll. 12-15, all words after अक्ष्या omitted.
- P. 111, l. 9, यादसानि च for या दृषाणि ; l. 9, राजसान्येव for राज-तानि च ; l. 9, adds अरण्यानि च सह्यानि सीवर्णनि तु कारयेत .
- P. 112, l. 1, चतुर्थाप्त for चतुर्दश; l. 2, अइतिबरसञ्ख्याः for ईहितं चरमस्या च; l. 10, जनार्दनः for जनार्दन; l. 17, नराधिपः for नराधिप: l. 23, मीमदादशौ for भीमदादशौ.
- P. 113, l. 2, सलोकताम् for सलोकता ; l. 3, इति अझाल्डदानम् ; l. 4, omitted ; l. 5, omits तत्र ; l. 12, सरसिजं for सदक्षिणम् .
- P. 114, l. 8, पुनः for दिशम् ; l. 16, मुक्योदकहस्ताभ्यां for मुक्यो-दरसहस्ताभ्याम् .
- P. 115, l. 5, दशन्तार्थः for दशन्तः ; l. 20, adds at the end क्षीरादिस्तपनप्रकारेण.
- P. 116, l. 3, यं तु for जन्तु; l. 6, इति त्रिःप्रकारं गोसइसदानम्; l. 7, आदित्यपुराणे.
- P. 117, l. 10, अनन्तं तस्य for अनन्तस्य ; l. 13, विज्ञान् for नाव:.
- P. 118, l. 1, इति गोसहस्रदानम् before तथा ; l. 16, omitted ; l. 17, महाभारते.
- P. 120, l. 13, heading omitted.
- P. 121, l. 2, विवाहोत्सवयक्षेत्र ; ll. 9-11, omitted ; l. 13, comes after prose passage ; l. 14, omits द्वरः.
- P. 122, l. 7, gail: for gail:.
- P. 123, last line omitted.

128 [Appendix

- P. 124, Il. 5-6, omitted up to गन्धमदनः.
- P. 126, II. 4-5, third and fourth quarters missing; l. 13, शक्तिः for अथवा; ll. 16-18, omitted.
- P. 128, Il. 5-7 omitted; l. 15, तस्मादन्तरसाः for बस्मादण-रसाः; l. 15, लवणादिताः for लवणं विना.
- P. 129, l. 10, हेमक्स for होमक्स.
- P. 130, l. 1, यथा for तथा; l. 2, adds—यस्मात्सौभाग्यदायिन्य-पात्रता तु गुड॰, l. 9, अग्र धुवर्णाचलदानम्; l. 12, यस्य प्रदानात् for यस्य प्रसादात्.
- P. 131, l. 2, अवरः for अधमः ; l. 13, इति पर्वतदानम् for कनका-चलदानम् ; l. 14, अध तिलगौलदानम्-
- P. 132, I. 15, इति तिलपर्वतदानम् ; I. 16, अथ कार्पासाचलदानम् ; but the entire section is omitted upto घृताचलदानम् on p. 133.
- P. 134, l. 10, in brackets, omitted.
- P. 135, ll. 1-3, omitted; l. 4, इति प्रतपर्वनदानम्.
- P. 136, l. 4, विसर्जनम् for विसर्जयेत् ; ll. 6-7, transposed ; l. 9, omitted , l. 11, placed after line 14; l. 13, placed after lines 14 and 11.
- P. 137, l. 4, दिजोत्तमः for दिजोत्तम ; l. 16, विभूषणैः for विलेपनैः.
- P. 138, l. 6, इति रजतशैलदानम् ; l. 18, निवेशयेत् for निवेदयेत्.
- P. 139, l. 9, विष्णुपुरं बजेत् for विष्णुप्रचोदितः.
- P. 140, J. 1, जन्मार्बुदत्रयम् for जन्मायुतत्रयम् ; 1. 4, सर्वतोपस्करान् for पर्वतोपस्करान् ; 1. 10, पट्यमानः for प्रत्यमानैः ; 1. 14, omitted ; ends thus : इति श्रोमहक्ष्मीधरविरचिते कल्पतरौ दानकान्द्रे पर्वतदानानि.

- P. 142, 1. 13, श्रिय: for थिये.
- P. 143, l. 14, यथा श्राई for यथा श्रदा.
- P. 144, ll. 2-3 omits इव in इवड्रव्य and यत्र पद्मपुराणादी एकैनैव घटेन एतादिधेनुकथनं ; l. 9, omits तत्रैव ; l. 14, सर्वेषु for समेषु ; l. 15, given after l. 1, on p. 145.
- P. 145, l. 4, पौक्शाष्ट्रमयी for पोढशाढमयी; l. 8, ईट्श for ईट्शी; l. 13, मन्त्रसूतां for मन्त्रसुक्ता.
- P. 146, l. 9, इति पश्चधेनुदानम्.
- P. 147, l. 4, निर्ऋणो for प्रयतो ; l. 7, देवं देवी for देवदेवी ; l. 8, विचित्रितीः for विचक्षणः ; l. 13, सुशोभनी for सुशोभितां ; l. 15, कम्बलः for कहुणं ; l. 17, वारुपत्रमयैः for वारुस्त्रमयौ ; l. 19, समर्पयेन् for समर्वयेत् ; l. 20, विभूषितम् for विभूषणाम्.
- P. 148, l. 3, यावन्ति for यावांश्व ; l. 6, अविचारणात् for अविचारतः; l. 8, adds इद्दैव तेजसा युक्तो वसुपुत्रसुखान्वितः । पुनर्देव्यां रतो नित्यं पूज्येत् विधिना च तम् ; ll. 11-12, omitted ; l. 17, गन्धस्य सर्पिषा for गन्धस्य सर्पिषः.
- P. 149, l. 6, अगुद्द for अगद्द ; l. 12, मङ्गला शास्त्रपारंगे for सर्पिषा धेनुदत्तमा ; l. 14, वर्षिका उमा for वर्षिता तु सा ; l. 15, नन्दां मनोनुगाम् for मन्त्रमने नुगाम् ; l. 17, अगुना for शुभा.
- P. 150, l. 4, विशवस् for विशितिम् ; l. 6, धेनोस्तावदुदाहृता for येनोक्ता बहुधा कृता ; l. 8, omits देवीपुराणोक्तं ; l. 9, omitted. l. 13, शङ्क for श्रीर.
- P. 151, l. 1, विधानेनोपकल्पवेत् for धान्यानां च प्रकल्पयैत्; l. 6, श्रुभदे for सभगे; l. 8, शिवा for श्रुभा; l. 12, प्रपां सभां तहार्गं च कृपं बाऽपि सुपुष्कलम्; ll. 13-14, substitutes,

like Hēmādri, p. 401, इत्सा कुम्मान् सुवर्णं व वन्धमाल्यैर-लक्कताम्। 'प्रपा' पानीयशाला। 'शाला' सभाजनसमाश्रया। 'सुवर्णान्' शोमनवर्णान् .

- P. 152, l. 3, कामदः कामदानाय for कामदा मम कामाय; ll. 8-9 omitted; l. 13, omitted.
- P. 153, l. 1, तिलैराकीर्थ for तिलैरापूर्य; l. 4, प्रयच्छेयः for प्रयच्छेरः; l 6, ताबस्कोटि for तिलकोटि; l. 11, कारण for कावन.
- P. 154, l. l. 8-10, omitted; l. 11, adds 'कांस्योपधानसंयुक्त' कांस्यात्रपिहतम्.
- P. 155, l. 17, स पुण्येषु प्रमोदने for मोदते त्रिदशैः सह.
- P. 156, l. 7, देवांग्रे for देवाय; l. 10, अपारघादिशाम्नेयं ?
- P. 157, l. 5, adds भानुरुवाच ; l. 12, वस्त्रोपशोभितम् for बस्त्रोप-बीतिनम् ; l. 13, दर्भविष्टरसंयुतम् for यानं विष्णुरये स्थितम्.
- P. 158, l. 7, रोमतुत्यानि for रोमसंख्यानि; adds यमः before क्कमश्वती on l. 18, and दक्षः before दस्या द्विजेन्द्राय on l. 20.
- P. 159, l. 1, omitted; l. 7, omits यो दान्त कृषमं ददाति स च; l. 10, जाबालः for जाबालिः; l. 11, अयाचितम् for यथाविधि l. 13, देवोपुराणे for वायुपुराणे; ll. 15–18, omitted.
- P. 160, l. 1, omitted l. 14, ताबद्रव्दानि वसित for ताबद्व्सहस्राणि
- P. 161, l. 17, मातृकं पितृकं च बत् for पापं मातृकं अवेत् ; l. 18, जमभूतस्य इस्तेऽस्य for यथ जन्मश्रतेस्तस्य.
- P. 162, l. 6, प्राक्षी for प्रोक्तो l. 10, अप्रिनेबेन्धनम् for आसप्तमं कुलम् ; l. 17, सोमिताम् for संयुताम्.

- P. 163, l. 5, कपिकागोदानमाहात्म्यम् before महामारते ; l. 9, omitted ; l. 14, शबला शर्करा ; l. 15, adds सुन्रतां वक्षसंवीतामिमलोके महीयते ; l. 18, धूसरवर्णा for घुमवर्ण.
- P. 164, l. 3, कांस्यदोहनाम् for गां पयस्विनीम्; बारूणं for कौबेरं; l. 15, सुत्रतां for सुबस्नाम्.
- P. 165, l. 2, सर्वरत for बस्नवत्स; l. 22, यथाऽमर: for यथा नर:,
- P. 166, l. 3, omitted; l. 14, omitted.
- P. 167, Last three lines and the first four on the next page are omitted.
- P. 170, l. 1, omitted; l. 5, स तै: for सह.
- P. 171, ll. 5-6, omitted; l. 8, বিৱিঞ্চীয়াক for শুৱঞ্চীয়াকা:
- P. 172, l. 1, तथा omitted; सबले for समर्ड.
- P. 173, ll. 12-13, omitted.
- P. 174, l. 7, कर्मीपवाद्यः for कर्मोपवत्यः.
- P. 175, l. 10, घीली for घाफी; l. 14, दान्तवृषः for दान्तवृद्धिः; 'वसु' धनं; l. 15, उपसि ऊढा भावाह्यिता गायत्र्या इत्यर्थः.
- P. 176, l. 18, omitted; Ms. roughly confirms text.
- P. 177, l. 8, and l. 14, शिवभावने for शिवभाविने.
- P. 178, l. 3, साधुवाहिनम् for साधुवाहनम्.
- P. 179, l. 4, prefixes तथा
- P. 180, l. 18, कृष्णमार्जकम् for कृष्णमार्गणम्.
- P. 184, l. 2, कुलदेव for बलो देव:.
- P. 185, l. 16, प्रयुगमेन for स्क्ष्मस्त्रेण.

[Appendix

- P. 188, l. 1, बराधावरवारणाः for वराः प्रावरणाः कृताः ; ll. 12-14, omitted.
- P. 189, l. 2, शतम् for समम्.
- P. 190, l. 5, किति for कति.
- P. 191, l. 2, सस्यदायिनम्; l. 5, महामनाः for महात्मने; l. 6, विगतपापकः; for विगतपातकः.
- P. 192, l. 11, बहुवीर्यसमर्जिताम् for बहुबीजसमन्विताम्.
- P. 194, Il. 10-11, omitted.
- P. 195, l. 7, अमन्त्रार्थं मलोक्षिताम् for मञ्जलार्थमरोगतः.
- P. 196, l. 12, मानसोपस्करं for यानं सोपस्करं; l. 14, भूयश: for भूरिश:; l. 17, पच्योषि for पुण्योषि.
- P. 197, l. 10, समाप्नुयात् for समस्तुते ; l. 17, कथवन for कावनम्.
- P. 198, l. 15, अधिकं स्मृतम् for परमं स्मृतम्.
- P. 200, l. 5, मनुः for तथा.
- P. 201, l. 14, पदम for फलम; l. 17, omits तथा.
- P. 202, l. 14, धनुईस्त for बनुईस्त.
- P. 204, l. 5, नटनर्तकनरनैश्व for नटचारणनरनैश्व; l. 9, सम्पाय for निष्पाद्य; l. 12, सप्तपश्चित्रभूमिकम्.
- P. 205, l. 5, परिलेखयेत् for परिकल्पयेत्.
- P. 206, l. 17, तमुद्शिद् for तमनुवजेत्.
- P. 207, l. 11, बोऽदधान् for बो ब्यात्.
- P. 209, l. 7, ब्रह्मविद्यां for शिल्पविद्याम् ; l. 8, आप्नुयात् for अद्युते ; l. 10, कामसम्भवः for कामसंयुतः ; l. 22, omite तथा.

- P. 211, l. 8, गुणाधिकम् for गुणान्तितम्; l. 11, निरुप्यते for निरुप्यते ; l. 18, प्रपूज्येत् for प्रसादयेत् ; l. 19, स्रवासी-भूषणैः for सुधांशोर्भूषणैः.
- P. 212, I. 6, बरान सुद्धत् for च मे सुद्धत् ; I. 13, वर्णमात्रेण योऽक्षेन for बस्तुमात्रेण यो ज्ञानम्.
- P. 213, l. 1, prefixes तथा; l. 5, सत्पात्रेभ्यः for सगोत्रेभ्यः; l. 17, सङ्कोचयन्त्रसंयुक्तं for सत्काचवस्त्रसंयुक्तम्.
- P. 214, 1. 2, मुलक्षलपुरत्यन्तं for सूक्ष्माक्षरं च रम्यम्.
- P. 215, l. 13, नानार्थोका for जनार्थोक्त्या.
- P. 216, l. 17, फलमिच्छता for फलमइनते.
- P. 217, l. 8, सर्वार्धवित for शब्दार्थवित .
- P. 218, l. 1, अनक्षरं for अलङ्कारं ; l. 16, परित्यागेन रोधयेत् for परित्राणेन चोद्धरेत् .
- P. 219, l. 15, वितानेभ्यो रतस्य च for ज्ञानं नित्यं रतस्य च ; l. 17, साधकम् for साधनम्.
- P. 220, 1.6, निवारणम् for विरामणम् ; 1.12, विभावितैः for विभावितैः ; 1.14, यथावस्तु for कथावस्तु.
- P. 221, l. 1, यथाकथित श्रुपात् for कथां च किंबच्छृणुयात्;
  l. 3, शास्त्रवर्गे for शास्त्रज्ञे; l. 6, पितृविज्ञिकार्थी for पितृविज्ञकार्मम्.
- P. 222, l. 7, सकुलो मोदते दिवि for स्वर्गलोके स मोदते ; l. 13, स धन्यः स कीर्तिमान् for अक्षयान् भोगसत्तमान् ; l. 16, स धन्यः स कीर्तिमान् for मत्याः पुण्यभाजो महाधियः.
- P. 223, 1. 7, प्रदर्शितः for प्रकोर्तितः.
- P. 224, l. 1, बैष्णवं परमं बिदुः for तहुक्तं वैष्णवं विदुः.

- P. 225, l. 2, 'इवे' आस्वयुजे ; l. 13, जगस्त्थितिः for जगस्त्थितः.
- P. 226, l. 1, सुह: for बहु: ; l. 10. तिलधेनु for तिलक्षम्भ.
- P. 227, l. 1, omitted.
- P. 228, l. 1, अखिला for अमुना; l. 2, omitted.
- P. 229, l. 8, गौरवः for रौरवः ; l. 13, प्रजायते for प्रजापतेः.
- P. 231, l. 5, सुवर्णनाद for सुवर्णनाभ ; l. 8, omits सर्वगन्धैः ; l. 10, omits दीप ; स्कृतैः for शाकैः ; l. 15, omits सर्वजनप्रियो भवति ; l. 18, omits भक्तीरं ताहरगुणयुक्तम्.
- P. 232, l. 6, नगराधिपत्यं for गणाधिपत्यं; l. 11, अहिबनोयुतायां for अहिबनीगते चन्द्रमसि; l. 12, युक्ता for युता स्यात्; ll. 15-17, omitted.
- P. 233, l. 6, तैलतुलां साष्टां for पृततुलां अष्टाधिकां; l. 10, prefixes यमः; l. 14, तथा for यमः.
- P. 234, l. 4, मामेव त for मामत्वम्.
- P. 235, l. 10, स्व for स्वान् ; l. 13, omits इति तिथिदानम्.
- P. 236, l. 1, अब मासदानानि ; l. 5, omits प्रत्यहं ; l. 7, adds स्वर्गेलोकं गच्छति ; l. 9–12, omitted.
- P. 237, Il. 9-13, omitted.
- P. 238, l. 1, पुनः for मुने; l. 6, खुमनोरमान् for खुमनोहरान् l. 9, प्रतिमाधाहुलोत्क्षेप for प्रतिमास्ताहुलोत्क्षेप.
- P. 239, l. 15, सदा for तथा; l. 18, च मिकतः for स्वक्षितः.
- P. 240, l. 7, मणिमुकाफलादिकप् for मणिकामुकादिकं तथा; l. 14, सर्वकामिकप् for सर्वकालिकम्; l. 15, किश्वत् for लोके; l. 17, omits इति मासदानानि.
- P. 241, l. 13, बवेन च सत्तर्पिश for मासे यरनेन सर्पिश.

- P. 242, l. 2, स्वर्गवार्स for स्वर्गलोकं; l. 9, omits अकृतमघटितम्.
- P. 243, l. 9, पुण्यगन्धाश्च for पुण्याक्नां गां ; l. 11, नन्दते तथा for नन्दने बने ; l. 12, शतायथ for स्वातीष्वथ.
- P. 244, l. 17, असंदतान for सुसंयुतान.
- P. 245, l. 2, वस्तरिसधरं सद्यः for वस्तरिस नवं ; l. 9, स पितृन् प्रीणयित प्रेत्य for पितृन् प्रीणाति सहलान् ; l. 16, इति नक्षत्रदानानि.
- P. 246, l. 4, गुणकरं for बहुगुणं; l. 8, म्नियते नरः for न हि जीवति; l. 14, omit; तथा; l. 16, आत्मनस्तपः for आत्मनो यशः.
- P. 247, l. 1, prefixes यम:.
- P. 218, l. 5, उत for अलम्; l. 15, पात्रेभ्यः for विभेध्यः.
- P. 249, l. 15, omits इति अनदानम्.
- P. 250, 1. 7, प्रराक्तमः for परायजः ; 1. 8, पर्णतः for मर्मतः ; 1. 10, योगिवत् देहिनां for बोगवित् प्राणिनाम्.
- P. 251, l. 3, अस्वतन्त्रं for अगदतन्त्रं ; l. 18, omits इत्या-रोग्यदानम.
- P. 254, l. 1, omits विष्णुः ; l. 8, omits इति अभगदानम्.
- P. 255, l. 2, निवेदयेत् for अतियोजयेत् ; l. 14, ध्रुवा for बुधाः.
- P. 256, l. 12, omits इति द्विजस्थापनम्.
- P. 259, l. 8, omits नो ; l. 9, adds मेलवित्वा after इच्याणि.
- P. 260, 1. 20, असिपत्रवर्ग for असिपत्रनवम्.
- P. 261, slightly corrupt but better than other Mss.
- P. 262, lacuna from धान्यप्रदानेन on line 4 to अख्वतरीयुर्त रथम् on line 7.

Appendix [Appendix

P. 263, I. 2, फलोपर्ग वा for फलोपगन्धो ; I. 8, अवारितम् for अवाधितम्.

- P. 264, l. 15, निवेदयेत for दिने दिने; l. 18, omitted.
- P. 265, l. 6, omits मनुख्याच.
- P. 266, l. 16, पन्न for पन्थाः.
- P. 267, l. 10, छत्रा शतानि च for दानानि वा पुन:
- P. 268, 1. 6, सलक्ष्मबान् for सलक्ष्मबान्.
- P. 271, l. 13, पात्र in brackets supplied.; l. 14, बुभूषताम्
- P. 273, for बुभुक्षिताम्.
- P. 272, l. 1, adds अन्तर्हिताभितृप्तानां अविभाविताभिलाषाणाम्. l. 17, स्वन्दचाय (१) for मुकुन्ताय.
- P. 274, 1. 9, दिवमाप्तुयात् for दिवमाप्तुयुः.
- P. 275, ll. 1-2 cited after line 8; ll. 3-4, omitted l. 5, शुभ for ततं; ll. 7-12 omitted; ll. 13-14, इति सहदृहदयधरात्मजमहासान्धिविप्रहिक भट्टश्रीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डे प्रकीर्णकदानानि ।
- P. 276, l. 2, अथ वापीकूपतढागादिविधिः ; l. 9, प्रतिश्रयाश्च for प्रतिष्टिताश्च.
- P. 277, 1. 6, omitted.
- P. 278, 1. 4, यथा for तथा.
- P. 279, l. 1, substitutes श्णु राजन् महाबाही तडागादिश्व यो विधिः.
- P. 280, 1. 8, अरिनमात्रो for त्र्यरिनमात्रो.
- P. 281, l. 2, पूजवेच for दक्षवेच; l. 7, प्रथमतः for प्रथमम्.

- P. 282, l. 6, omitted; l. 12, यजध्वं for पठध्वं; l. 18, मन्त्रवत् for मन्त्रवित्.
- P. 283, Il. 3-4, omitted.; Il. 5-8 many omissions.
- P. 284, ll. 4-5, पैरुषं "" त्यन्ते । सीपर्णाने omitted.; l. 9, गायत्रं—इत्यादि omitted.; ll. 12-16, all words ofter रचन्तरं omitted; l. 17, adds here गजारवर- यवस्मीक four lines lower down, instead of lines 18, and 19 which are omitted.
- P. 286, 1 3, omits तथा; Il, 9-11 omitted.
- P. 287, l. 15, वापीकृपतडागयशं for वापीयश्रम्.
- P. 288, l. 7, तां तारवती for भावयन्तो ; l. 9, omits इत्यनेन and यजमानः ; and substitutes चारमुत्तीर्थ for आचार्यण अन्वारच्य उत्तीर्थ ; l. 12, हिंकृतं for यदि वा हिंद्दरीति ; l. 13, omits जपेत् तां ; l. 14, omits तामपृष्टी ; l. 15, omits आचार्यय देया ; l. 17, omits यजमानो ; l. 19, omits conclusion.
- P. 289, l. 1, अब द्वारिबन्धः ; l. 6, तलखातं for ततः खातम्.
- P. 291, l. 9, सुमनोहरम् for समहोरगम्.
- P. 292, l. 14, धनुष्ट for बन्धपृष्टे.
- P. 293, 1. 6, मतम् for भवेत्.
- P. 294, ll. 5-6, omitted; l. 18, धनम् for बलम्; l. 19, बरम् for मतम्.
- P. 295, l. 1, पश्चिमेन गर्त for पश्चिमे सम्नतं ; ll 3-9, omitted ; l. 15, शुक्रादिभिः for गणादिभिः.
- P. 296, l. 12, सुमन्नसम् for व लक्षणम्.

[Appendix

P. 297, I. 5, भवावहम् for अयापदम्; I. 6, अथवा for तथा; II. 10-11, interpolates तथा between the lines.

- P. 298, l. 9, omitted; l. 11, स प्रायपक्षाश्रिता कान्ता for पक्षाश्रिता यथा कान्ता; l. 12, भूयायोक्ता for प्रपायोक्त्री; l. 18, बरम् for परम्.
- P. 299, 1. 5, विगतार्थ सदा नरः for विगतव सदा नरः; 1. 7, सनिष्करे for मण्डपे; 1. 22, omitted.
- P. 301, 1. 5, प्रतिपक्षम् for प्रतिपाद्यम् ; 1. 7, मुनै for पुरे.
- P. 302, 1. 7, यद्योच्छ्ताम् for तबोरिषताम्; l. 11, omitted; l. 12, तथा omitted.
- P. 303, 1. 3, यथा जायेत for तथा आयेत; 1. 4, मन्त्रवित् for मन्त्रितम; 11. 16-17, omitted.
- P. 304, 1. 5, युगार्बुदम् for युगादुगम् ; 1. 10, देव्यो नरः पापात् for द्यानरस्तोऽपि.
- P. 305, 1. 3, त भारत for भारवेत्.
- P. 307, l. 7, adds सत्तीर्थे पुत्रतर्पणदिजन्थं तृष्यादिकलं रोपकस्य प्रय छन्तीत्पर्थः । The whole explanation, which is missing in other Mss. is reproduced by Hemadri; l. 13, adds 'चिषा' अस्तिका; l. 14, अरद्ध for अरण्.
- P. 308, 1. 2. तित्रिडीको for तिन्त्रिसीकम्.
- P. 309, l. 11, द्विजातयः for द्विजोत्तमान,
- P. 310, 1. 5, सत्पुत्राणां for न पुत्राणां ; 1. 9, समें तकः for समी हमः ; 1. 10, omits इति वक्षारोपणविधिः.
- P. 311, l. 8, विविधैस्तथा for विविधैर्युतम्.
- P. 312, L. 3, omitted; l. 7, तथा for अवदा.

APPENDIX B

१ ब्रह्मालसेनकृत—दानसागरे उपोद्धातः प्रतिज्ञा च

* 🗳 नमो गलेशाय *

ये साक्षादवनीतलामृतभुजो वर्णाश्रमज्यायसां येषां पाणिषु निक्षिपन्ति कृतिनः पाथयमामुध्मिकम् । यद्वस्त्रोपनताः पुनन्ति जगतीं पुण्याक्षिवेदीगिर-स्तेभ्यो निर्भरभक्तिमम्श्रमनमन्मौलि दिनेभ्यो नमः ॥ १ ॥ इन्द्रे। विश्वेकबन्धुः श्रुतिनियमगुदः क्षत्रचारित्रचर्या-मर्थ्यादागोत्रशैलः कलिचिकतसदाचारसाधारसीमा ?। सद्गतस्वच्छरकोज्वलपुरुषगुणोच्छित्रसन्तानधारा-वर्षेर्भुकासरश्रीनिरगमदवनेर्भूषणं सेनवंशः ॥ २ ॥ तत्राऽल्ह्रुतसत्पथः स्थिरघनच्छायाभिरामः सतां स्वच्छन्दप्रणयोपभागसुलभः कल्पद्रमो जङ्गमः। हेमन्तः परिपन्थिपद्वजसरःसङ्कस्य नैसर्गिकै-हद्गीतः स्वगुणैहदात्तमहिमा हेमन्तसेनोऽजनि ॥ ३ ॥ तदनु विजयसेनः प्रादुरासीद्धरेन्द्रो दिशि विदिशि भजन्ते यस्य वीरध्वजत्वम् । शिखरविनिहिताकां वैजयन्ती वहन्तः प्रणतिपरिगृहीताः प्रांशको राजवंशाः ॥ ४ ॥ सर्वाशाः परिपूरयन्नुपचितश्रीदीनवारां घनै-रासारैरभिविकनिर्मलवशःशालेयभूमण्डलः । दैन्योत्तापभृतामकास्त्रअसदः सर्वोत्तरः क्ष्मासृतां श्रीवस्त्वक्रमृपस्ततोऽत्रनि गुणाविभीवगर्भेस्वरः॥ ५॥ वेदार्थस्मृतिसङ्गदादिपुस्यः श्वाप्यो वरेन्द्रीतले निस्तन्त्रोऽज्यसभीविकासनगनः सारस्यतस्त्रमम्बदः ।

षद्कर्माऽभवदार्घ्यशीलनिलयः प्रख्यातसत्यवतो बुत्रोरेरिव गीष्पतिर्नरपतेरस्याऽनिरुद्धो गुरुः ॥ ६ ॥ अधिगतसकलपुराणस्मृतिसारः श्रद्धया गुरोरस्मात् । कलिकस्मवावसादं दाननिवन्धं विधातुकामोऽपि ॥ ७ ॥ दुरिधगमधर्म्मानिर्णयविषमाध्यवसायसंशयस्तिमितः । नरपतिर्यमारेभे ब्राह्मणचरणारविन्दपरिचर्याम् ॥ ८ ॥ शुश्रुवापरितोषितैरविरतं सम्भूय भूदैवतै-र्दत्तामोघवरप्रसादविशदसान्तस्खलत्संशयः । श्रीवत्रालनरेश्वरेः विरचयत्येतं गुरोः शिक्षया स्वप्रज्ञाविध दानसागरमयं श्रद्धावतां श्रेयसे ॥ ९ ॥ भूयो भूयः प्रणम्य क्षितिवलयमिलन्मौलिवन्द्या द्विजेन्द्राः श्रीमद्बल्लालसेनः स्थिरविनयनिबद्धाञ्जलियोचते वः । काले काले भवद्भिः कृतसुकृतलवैः पालनीयो ममाऽयं सामान्यः पुण्यभाजां भवजलिधमहासेतुबन्धो निबन्धः ॥ १० ॥ ब्राह्मं बाराहमाग्नेयं भविष्यं मात्स्यमेव च । वामनं वायवायश्व मार्व. ण्डेयं च वैष्णवम् ॥ ११ ॥ शैवं स्कान्दम पाद्म पुराणं कीर्ममेव च। पुराणानि तथा कुर्मेपुराणादिपुराणयोः ॥ १२ ॥ उकान्युपपुराणानि व्यक्तदानविधीनि च । भार्च पुराणं शाम्बं च कालिकाद्वयमेव च ॥ १३ ॥ नान्दमादित्यमंत्रम् नारसिंहं तथैव च । मार्वण्डेयकृतं तद्वद्विव्युधम्मॉलराह्यम् ॥ १४ ॥ शास्त्रध विष्णुधर्माख्यं गोपधवाद्मणश्रुतिम् । श्रीरामायणमाख्यानं महाभारतसंहिताम् ॥ १५॥ मनुवासिष्ठसंबर्त्तयाञ्चलक्यम गौतमम्। कारयायनं च जाबाल्यं व्यासं दानबृहस्पतिम् ॥ १६ ॥ वृद्धवसिष्ठं हारीतं पुरुस्त्यं विष्णुमेव व । शातातर्पं यमं योगियाज्ञवस्कर्यं व देवस्तम् ॥ ९७ ॥

बौधायनबाज्ञिरसं दानव्यासं बृहस्पतिम् । द्रौ शङ्किलिखितावापस्तम्बं शाट्यायनं तथा ॥ १८ ॥ गद्यव्यासं लघुव्यासं लघुहारीतमेव च । छन्दोगपरिशिष्टं च कात्यायनमशेषतः ॥ १९ ॥ इत्यालोच्य पुराणोपपुराणभ्रुतिसंहिताः । समाहतानि दानानि निबन्धस्याऽस्य यिद्वये ॥ २० ॥ महादानानि कीर्र्यन्ते तत्राऽऽदी धोडश कमात्। पर्वतानां च दानानि दशैव तदनन्तरम् ॥ २१ ॥ ततो गुडादिधेन्नां वत्वारिंशदनुक्रमात्। एकन्यूनानि दानानि बध्यन्तेऽत्र यथाविथि ॥ २२ ॥ अलंकुतानां पश्चाश बत्वारिशद्गवामथ । दानान्यलक्कृतगवाममूहस्य ततस्त्रिधा ॥ २३ ॥ ततोऽनलङ्कृतगवां दानानि दश पश्च च । तथाऽनलङ्कृतगदीसमृहस्य च सप्तथा ॥ २४ ॥ अलब्कृतानां दानानि वृषाणामध्यधा तथा । ततोऽनलक्षृतानान्तु दश दानानि पश्च च ॥ २५ ॥ गवाहिकप्रदानानि दशधा तदनन्तरम् । भूमेर्दानानि कीर्र्यन्ते पश्चपश्चाशदेव तु ॥ २६ ॥ आसनस्य प्रदानानि षडेव तदनन्तरम् । ततो बारिप्रदानानि षट्त्रिंशदिह संख्यया ॥ 🖴 ॥ तैजसानाश्च पात्राणां दश दानान्यनन्तरम् । दानानि जलपात्राणां ततश्च नवसंख्यया ॥ २८ ॥ ततोऽभस्य प्रदानानि त्रिचत्वारिशदेव तु । ततकाणि व भक्ष्यस्य पश्चाऽय लवणस्य च ॥ २९ ॥ ततो पृतस्य सप्तेव त्रीणि दघ्नस्वनन्तरम् । क्षीरस्य अ ततस्त्रीणि पश्च नैक्षबदस्तुनः ॥ ३० ॥ पानकस्य च चत्वारि फलानां नवधा ततः। त्ततब्दवारि मधुनोऽभ्यज्ञस्य षडनन्तरम् ॥ ३१ ॥

त्रयोदशाब गन्यस्य ततो भूपस्य प्रथमा । अनुलेपनदानानि चत्वारि तदनम्तरम् ॥ ३२ ॥ भष्टी पुष्पस्य बद्धाणां बद् युक्ता विश्वतिस्ततः । त्रीणि बज्ञोपबीतस्य दानानि तदनन्तरम् ॥ ३३ ॥ सुवर्णस्याऽय दानानि सप्तत्रिंशदनुकमात् । रजतस्य च दानानि त्रीष्येव तदनन्तरम् ॥ ३४ ॥ अलङ्कारस्य चत्वारि रत्नस्य नवधा ततः । गृहाणाञ्चेव दानानि ततः सप्तदशैव तु ॥ ३५ ॥ नव प्रतिश्रयस्याऽव शय्यायास्तु ततो नव । इन्धनस्याऽय बत्वारि दीपस्यैकोनविंश्वतिः ॥ ३६ ॥ दानानि च पुराणानामेक्रोना विंघाति स्ततः । नानाविधानां विद्यानां चतुर्विशतिरेव च ॥ ३७ ॥ त्रिंशरानानि कन्यानां प्रेप्याचान्तु ततो दश । सस्यानामध दानानि पश्चविंशतिरेव च ॥ ३८ ॥ तिलस्य इस दानानि तथाऽऽरामस्य पश्ववा । कीर्र्यन्ते बोडशैबाऽत्र कुशस्य तदनन्तरम् ॥ ३९ ॥ सम्भारस्याऽथ चत्वारि पश्चनामध्यधा ततः । कृष्णाजिनस्य सप्ताऽय छत्रस्य दश्च पष च ॥ ४० ॥ कीर्र्यन्ते पश्रदश्रमा ततो दानान्युपप्रदः। एकादश च बानानां चत्वारि करिणासव ॥ ४१ ॥ द्वादशाश्वस्य दानानि चत्वारि महिषस्य च । अष्ट चाऽऽरोग्यदानानि कौर्र्यन्ते तदनन्तरम् ॥ ४२ ॥ अभयस्य च दानानि त्रयख्यित्रतः कमात् । स्य्योदिवारविद्वितान्वेकादश ततः परम् ॥ ४३ ॥ मासोपलक्षितेऽन्वत्र दिनेष्वनियतेष्वयः। एकसप्ततिकच्यन्ते दानानि तदनन्तरम् ॥ ४४ ॥ मासेषु नियतेष्वत्र नियताग्रु तिविष्यव । कमार्गनानि कीरचेन्ते नानारूपानि विश्वतिः ॥ ४५ ॥

मासतिथ्योनियतयोक्तिपश्चाश्चदनन्तरम् । बतुर्दश व नक्षत्रे नियतासु निधिष्वथ ॥ ४६ ॥ ततो नश्चत्रविद्विनान्यच्टौ पश्चाशदेव तु । मासव्यापीनि दानानि षडेव तदनन्तरम् ॥ ४८ ॥ रविसक्कमणेष्वेवमेकोनत्रिशदेव तु । ऋतूपदिष्टानि ततो दानानि दश पश्च च ॥ ४८ ॥ बत्सरादिषु दानानि सप्तैव तदनन्तरम् । विप्रकीर्णान दानानि त्रिपञ्चाशदनन्तरम् ॥ ४९ ॥ सामान्यदेवताभ्यस्तु चतुर्विश्वतिधा ततः । एकन्यूनानि स्याय चत्वारिंशदनन्तरम् ॥ ५० ॥ महेश्वराय दानानि ततः सप्तदशैव तु । विष्णवे चैव दानानि चतुर्विशशतं ततः ॥ ५३ ॥ विच्छिच पश्रसप्तत्यावर्त्तरेवं पृथक् कृतैः । नानामुनिप्रवचनामृतनिर्यासराशिभिः ॥ ५२ ॥ चतुःसप्ततिसंयुक्तत्रयोदशशतं मितैः । दानं निरूप्य यञ्जेन नानागमसमाहतैः ॥ ५३ ॥ विद्वत्सभाकमिलनीराजहंसेन भूभुजा । श्रीमद्रहालसेनेन कृतोऽयं दानसागरः ॥ ५४ ॥ जलाशयानां दानानि तथा च सुरवेश्मनाम् । नोक्तानि सम्यगुकानि "प्रतिष्ठासागरे" गतः ॥ ५५ ॥ श्रुतान्यादिपुराणे तु दानान्यन्दविभागतः । "आचारसागरो" कत्वाम कीर्र्यन्तेऽत्र कृत्स्नशः ॥ ५६ ॥ भागवर्तं च पुराणं ब्रह्माण्डञ्चैव नारदीयं च । बानविधिशून्यमेतत् त्रयमिष्ठं न निबद्धमवधार्ध्यं ॥ ५०॥ बृहदपि लिजापुराणं मरस्यपुराणोदितैर्महादानैः। अवधार्य तदसारं दाननिवन्धेऽत्र न निवद्मम् ॥ ५८ ॥ सप्तमबायुपुराचं भविष्यमपि सक्यहीतमतियमात् । त्यकाष्टमीनवस्यी कसी पाषण्डिभिर्मस्ती ॥ ५९ ॥

लोकप्रसिद्धमेतद् विष्णुरहस्यं शिवरहस्यं च। इयमिह न परिगृहीतं सङ्ग्रहरूपस्वमवाधार्य ॥ ६० ॥ भविष्योत्तरमाचारप्रसिद्धमविरोधि च। प्रामाण्यज्ञापकादष्टे (१) प्रन्थादस्मात्पृथक्कृतम् ॥ ६९ ॥ प्रचरद्रूपतः स्कन्दपुराणैकांशतोऽधिकम् । यत् खण्डत्रितयं पौण्ड्रेबावन्तिकथाश्रयम् ॥ ६२ ॥ ताक्यं पुराणमपरं बाह्ममामेयमेव च । त्रयोविंशतिसाइसं पुराणमपि वैष्णवम् ॥ ६३ ॥ पट्सहस्रमितं लेप्तं पुराणमपरन्तथा । दीक्षाप्रतिष्टापाषण्डयुक्तिरमपरीक्षणैः ॥ ६४ ॥ मृषावंशानुचरितैः कोशव्याकरणादिभिः। असङ्गतकथाबन्धपरस्परविरोधतः ॥ ६५ ॥ तन्मीनकेतनादीनां भण्डपाषण्डलिक्षिनाम्। लोकवश्वनमालोक्य सर्वमेवाऽवधारितम् ॥ ६६ ॥ तत्ततपुराणोपपुराणसंख्या-बहिष्कृतं कस्य न कर्मयोगात् । पाषण्डशास्त्रानुमते निरूप्य देवीपुराणं न निबद्धमत्र ॥ ६७ ॥ ये धर्मदानविधिसंस्तुतये पुराण-पुण्यागमस्मृतिगिरां बहुवी विवसी.। ते प्रत्यविस्तरभयाद्यवित्य केवित् अस्माभिरत्र कथिताः कलयन्तु सन्तः ॥ ६८ ॥ एवं निरूप्य यत्नेन प्रारच्धे दानसागरे । आदी ब्राह्मणमाहातम्यं ततो दानगुणस्तुतिः ॥ ६९ ॥ पात्रप्रदेशः पात्राणामपवादस्ततः परः । दानसङ्गं कर्ता च अदादानविधि प्रति ॥ ७० ॥ दानस्य कालदेशाश्व देयस्य च निकापणम्। अपबादम दानानामसहामनिक्पणम् ॥ ७९ ॥

ततो दानस्य च विधिः प्रतिष्रहिविधिस्ततः । सर्वतः परिमाषा चेत्यर्थाः पष्ठदश कमात् ॥ ७२ ॥ निरूप्य मुखबन्धार्थं वक्ष्यनेऽत्र महीक्षिता ॥

Ends .

* धर्मस्याऽभ्युदयाय नास्तिकपथीच्छेदाय जातः कली श्रीकान्तोऽपि सरस्वतीपरिवृतः प्रत्यक्षनारायणः । पादाम्भोजिनवण्णविश्ववसुधासाम्राज्यलक्ष्मीयुतः श्रीवल्लालनरेइवरो विजयते सद्दृत्तचिन्तामणिः ॥ दाराणामरिमैन्यसम्भ्रमपरित्यक्ताकपानाशनै— विक्तोदीरितकाकुकातरिगरां प्राणेशिभशाञ्जला । येनाऽऽछिय यशांमि दुर्जयजरद्वेशार्जितविश्वणा— होर्लीलादिलती रणे कहणया त्यकस्म गाँडेश्वरः ॥ विद्विद्धः शम्भुकामैः कलिकलप्रमारुच्छेदिनो दानधर्मा अन्योन्यामर्पदोषप्रणिहितमिनिभस्तीनयुक्ता द्विजान्यैः । अस्राक्षादेनमेषां मतमनित्रस्य सम्यद्निबन्धं सद्बल्लालमेनामलकुलकुमुदामोदचन्द्रो नरेन्दः ॥

तस्येष कर्म्मानियनाखिलजीवलोकतापत्रयोपशमनः पुरुषे।त्तमस्य ।
(१) सुरुभेनापगतां कलिपहृनोदी
श्रीदानसागरमयः पयसां प्रवाहः ॥
यचदिवितमैहिकं सुकृतिनां श्रेयी यदामुष्मिकं
सर्वे तत्तादिहाश्रमेण सुलभं निणीय निस्तंशमः ।
श्रीवस्लालनरेन्द्रवर्णिनमन्वन्वगंसर्वार्थद(!)
मेनं सम्प्रति दानसागरमविश्रदैकभाजो जनाः ॥

Colophon:-

इति परममाहेक्वरनिःशक्काक्वरश्रीमद्वल्लालसेनविरचितः श्रीदानसागरः समाप्तः ॥

Haraprasad Shastri-Notices of Sanskrit
 Manuscripts, I. pp. 169-172.

विषयाः--

अत्र प्रथमं ब्राह्मणप्रशंसा; दानप्रशंसा; पात्रप्रशंसा; ततो दानपात्रापात्रनिरूपणम्; सालिकराजसादिदानफलम्; दानश्चलादिनिरूपणम्; अय तर्धिनिरूपणमुखेन तत्प्रशं-सादिकथनम् ; देयस्वरूपानिरूपणम् ; दानापवादः ; दानविधिः ; नक्तपरिभाषा ; होमपरिभाषा ; द्रव्यगणपरिभाषा ; यानपरिभाषा ; तुल्यपुरुषादिनिरूपणम् ; हिरण्य-गर्भमहादानादिनिरूपणम् ; ब्रह्माण्डमहादानम् ; गोसहस्रदाननिरूपणम् ; कामधेनुमहाः दानम् : हिरण्याद्वमहादानम् ; अद्वरथदानम् ; हेमहस्तिरश्वमहादानम् ; पश्वलान्न-लमहादानम्; धरादानम्; बिर्चचकमहादानम्; महारूललतामहादाननिरूपणम्; रक्रधेनुमहादानम् ; महाभूतघटमहादानम् ; प्रथमावत्तें एते विषयाः सन्ति । अथ द्विती-यावर्त्तप्रारम्भः-अत्र च दशप्रकारमेहदानानेरूपणम् ; तृतीयावर्ते अलङ्कतगवीदाना-दिनिरूपणम् ; चतुर्थावर्ते अलङ्कतबद्धगवीदाननिरूपणम् ; पश्चमावर्ते अलङ्कतक्षदाना-दिनिरूपणम् ; षष्ठे गवाहिरुदाननिरूपणम् , सप्तमावर्ते भूभिदाननिरूपणम् ; अष्टमे आसनदानम् ; नवमे वारिदानप्रशंसा ; दशमे तैजसदानादि ; एकादशे जलपात्रदानम् ; द्वादशे अन्नदानादि , त्रयोदशे भक्ष्यदानम् , चतुर्दशं लवणदानम् ; पश्चदशावर्ते एतः दानम् ; बोडशसप्तदशयोः दिधिशीरदानादि ; अष्टादशोनविशयोः मन्त्रदानादिनिरूपः णम्; विशैकविशयोः मधुवनस्पतिदाननिरूपणम्, द्वाविशे अभ्यन्नदानम्; त्रयोविशे गन्धदानम् ; चतुर्विशे धूपदानम् ; पश्चविशे अनुलेपन।दिदाननिरूपणम् ; षहिषशे पुष्पदानम् ; सप्तिविशे वस्रदानम् ; अष्टाविशे यशोपवीतदानम् ; एकोनिशिशे सुवर्णदानम् ; त्रिशे रीप्यदानम्; एकत्रिशे दीपदानम्; द्वात्रिशे पुराणदानम्; त्रयभिशे कल्पदानम्; बतुक्किशे प्रैष्यदानम् ; पश्चत्रिशे सस्यदानादयः ; षार्ट्त्रशे तिलदानम् ; सप्तत्रिशे पूक्ष-दानादि ; अष्टार्त्रिशे सम्भारदानम् ; एकोनचत्वारिशे कृष्णाजिनदानम् ; बत्वारिशे छत्रदानम् ; एकवन्वारिशे पादुकादानम् ; द्विबत्वारिशे यानदाबनिकपणम् ; त्रिचत्वा-रिशावतें गजदानादिनिरूपणम् ; चतुःश्वत्वारिश्चे महिवशननिरूपणम् ; पश्चवत्वारिश्चे आरोग्यदानम् ; षर्चत्वारिशे अमयदानम् ; सप्तचत्वारिशे मामोपलाक्षेतिनियनदानम् ; अष्टचत्वारिशे अनियतातिबिदानम्; एकोनपश्चात्रति नक्षत्रादिदाननिरूपणम्; पश्चादाति मासव्याप्तिदानम्; एकपश्चाशे संक्रान्तिदानादिनिक्षणम्; द्विपश्चाश्चे अस्सरदान-निरूपणम्; त्रिपवासे प्रकार्णदानादिनिरूपणम्; बतुःपवासे सामान्यदेवतास-म्प्रदानकदानादि; पश्रपश्राशे सूर्यसम्प्रदानकदानादि; बट्पश्राशे महेर्दरस-म्प्रदानकदानादि ; सप्तपश्चा बासुदेवसम्प्रदानकदानादिनिक्यणम् ॥

२ हेमाद्रेः

दानखण्डानुक्रमणी॥

पश्चलण्डात्मके शास्त्रे वतलण्डादनन्तरम् । दानखण्डीमदं, तत्र द्वितीयमथ कप्यने ॥ २३ ॥ अस्मिननेकदानौरघरत्रस्थाकराधिते । महाप्रकरणानाख विजयोऽयमनुक्रमः ॥ २४॥ दानस्तुनिस्ततो दानस्त्ररूपस्य निरूपणम् । अज्ञप्रसङ्गो दानानां परिभाषाभिभाषणम् ॥ २५॥ श्रोतः श्रद्धाभित्रद्धार्थमथ दानफलावलिः। तुलापुरुषमुख्यानि महादानानि बोडश ॥ २६ ॥ असर्वपर्वनश्रेणिविश्राणनाविधिस्ततः । परस्तादतिदानानां विधिविधतपातकः ॥ २०॥ ततो दशमहादानविधिवभववर्णनम् । कृष्णाजिनानि दानानि देवतादानसङ्ग्रहः ॥ २८॥ अथ काल विशेषेण बहुधा दानवर्णनम्। अनन्तफलदानानामनन्तरमुपक्रमः ॥ २९ ॥ एवं प्रकरणान्यत्र त्रयोदश महामितः। व्रवीति प्राज्यराज्यादिसाधनानि मनीविणाम् ॥ ३०॥

३ चण्डेइबरस्य

दानरत्नाकरप्रतिका, विषयानुक्रमणी व ॥
तत्पानु लोचनं शम्भोः प्रियाश्चेषनिमीलितम् ।
उत्तंसरजनीनाथनिद्राणिमव नीरजम् ॥
उत्तिद्रामभोजराजीबहुलपरिमलोद्भृतरागैस्तडागै—
इन्मोलद्वद्वाधोवैरतिविगलदेयैः शासनैरप्रजानाम् ।

- 1 ed. Bibliotheca Indica, I, p. 4.
- 2 Rajendralala Mitra-Notices of Sanskrit Manuscripts, VI, (1882), pp. 134-136.

लक्ष्मी विश्वमभरायाः स्फुटमहृत कृती यो महादानदानैः श्रीमच्चण्डेश्वरोऽयं रचयति रुचिरं दानरलाकरं सः॥ श्रीचण्डेश्वरमन्त्रिणा मतिमताऽनेन प्रसन्तातमना नेपालास्त्रिलभूमिपालजयिना धर्मेषु दुग्धाव्धिना । वाग्वत्याः सरितस्तढे सुरधुनीसाम्यं दधत्याः शुचौ मार्गे मासि यथेकिपुण्यसमये दत्तास्तुलापूरुषाः ॥ यस्य दानातिरेकेण लोके निर्जितगौरवाः। कल्पद्रमाः पारिजातः कामधेनुः कवित्कवित् ॥ अत्रोक्तमपि यहानं कृत्ये रत्नाकरे पुनः । मासादिकृत्यसामस्त्यं गौरवात्तदुदीरितम् ॥ दानविधि + + दानस्वरूपस्य निरूपणम् । देयादेय + रक्नोऽत्र पात्राणा कथनं ततः ॥ महादानानि सर्वाणि गोमहस्रमनन्तरम् । धान्यादिशेलदानानि गुडधन्वादिकानि च ॥ गवां स्वरूपतो दानं ततो हेमगवीपरम् । युषकृष्णाजिने तद्वरानं भूमिमुवर्णयोः ॥

Colophon:-

सप्रक्रियमहासान्धिविष्रहिकटक्कुरश्रांवोरद्वरात्मज सप्रक्रियमहासान्धिविष्रहिकठक्कुर श्रीचण्डेदवर्रावर्राचनो दानरसाक्षरः समाप्तः॥

विषयाः---

दानविधिनिरूपणम्; दानस्वरुषां स्तनम्; देयादेयनिरूपणम्; पात्रविवेचनम्;
महादानानि; ग्रुद्धकालादिकधनम्; मण्डपादिनिर्माणाविधिः; तत्र अङ्गलिशासादिपरिमाणकथनम्; हिरण्यगर्भमहादानिविधिः; एवं ब्रह्माण्डदानम्; कृत्यपादपदानम्;
गोसहस्रदानम्; कामधेनुदानम्; हिरण्याश्वरथदानम्; पश्चलाङ्गलदानम्; प्रविवीदानम्; विश्वचक्रदानम्; कृत्यलतादानम्; सप्तमागरदानम्; रक्षधेनुदानम्; महाभूतघटदानम्; पद्मपुराणीयब्रह्माण्डदानम्; शिवाय धेनुगोसहस्रदानम्; तिलद्गोणशतदानम्; पर्वतदानम्; स्वणाचलदानम्; गुडाबलदानम्; स्वणांचस्रदानम्; तिलाचलदानम्; प्रताचलदानम्; रन्नाचलदानम्; रजताचलदानम्; शर्कराचलदानम्;

गुडधेनुतिलधेन्वादिदानम्; उभयते। मुखीदानम्; वरकृषभदानम्; कृष्णाजिनदानम्;
भूमिदानम्; स्वर्णदानम्; विद्यादानम्; तत्र लिखनविधिः; विद्याधारशरयन्त्रविधिः; पत्रसञ्चयविधिः; मषीनिम्मीणविधिः; पीतरक्तहरितकृष्णभेदेन तस्याश्चातुर्विष्यकथनम्; लेखनीपद्यनिम्मीणविधिः; आदर्शरोपणविधिः; शोधनविधिः;
पाठकमविधिकथनञ्च; आरोग्यदानविधिः; अभयदानविधिः; द्विजस्थापनविधिः;
कल्पदानविधिः; अन्नदानविधिः; मासदानविधिः; ऋतुदानविधिः; तिथिदानः
विधिः; नश्चत्रदानविधिः; मृत्युक्तयोक्तदानविधिः; यममहिपदानविधिः; कालपुरुष्दानविधिः; रेवन्ताद्दवदानविधिः; वापीकृपनदागादिविधिः; वशादिप्रतिद्वाविधिः;
आश्रमदानविधिः; प्रतिश्रयदानविधानधः।

४ मदनसिंहस्य

दानविवेकोद्योतानुक्रमणिका'॥ श्रोगणेशाय नमः, ॐ नमो गणपतये

विन्नेशस्य प्रमणस्य मुखपुष्कारेका शुभा ।
उमारतो सवे शम्भोर्यामहीशो विवक्षते ॥ (१)
आनन्दाय वदान्याना महामहितकी[ी]र्त्तना ।
भूभुजा मदनेनाऽय दानोद्योतो वितन्यते ॥
अस्मिन् दानविवेकारूय उद्योते ये निरूपिताः ।
अर्थास्तेषा पुनोधाय कियतेऽनुकमः स्फुटः ॥
आदौ दानप्रशंसेह तत्स्वरूपनिरूपणम् ।
ततथ दानदोषाणां तद्भेदानां निरूपणम् ॥
दानाज्ञानां तत्र दातुरथ पात्रस्य निर्णयः ।
अथ पात्रोक्तिरथ अद्धा देयद्रस्यनिरूपणम् ॥

1 Haraprasad Shastri-Descriptive Catalogue of of Sanskrit Manuscripts in the Government Collection under the care of the Asiatic Society of Bengal, Vol III, 1925, pp. 81-85.

प्राह्मद्रम्यमथाप्राह्मसदेयम् निरूपितम् । दानदेशभ तत्कालो निषदाश्च निरूपिताः ॥ इतिकर्तव्यता दाने परिभाषा ततः परम् । तत्राऽधिकारी मन्त्रार्थज्ञानादिनियमाश्व ये ॥ प्रतिमाइस्यमानम् कालसादेश्यलक्षणम् । दर्भादिलक्षणं चाडन्ये नियमाश्च निरूपताः ॥ अनुक्ती दक्षिणादानानेर्णयः स विभेदकः । इब्यमानं धान्यमानं मान क्षीरादिके ततः॥ 🕠 भूमानमञ्जलादीनां भेदाः सर्विनियोगकाः । प्राच्या दिशः साधनम उक्ता बाह्यविधिस्ततः ॥ सतोरणपताकादेर्मण्डपस्याऽथ लक्षणम् । कुण्डानां विनियोगोऽय तामर्माणं सविस्तरम् ॥ मेसलायोगिकण्ठादिलक्षणं योभ्यवस्थितिः । ततो महन्सु दानेषु तुलापुरवानगयः ॥ राजतादिवलाभेदाः सम्यगत्र निरूपिताः । हिरण्यगर्भदानम् ब्रह्माण्डम् ततः परम् ॥ कल्पपादपदानम् गोसहस्रम् गोशतम्। हिरण्यगर्भधेनुव हिरण्याश्वव कार्तितः॥ हिरण्याद्वरथस्तद्वत् हेमहस्तिरथस्ततः । पञ्चलाप्रलदानम् धरादानं निरूपितम् ॥ विश्वचकं कन्यलता ततो वै सप्त सागराः। रक्रधेनोस्ततो दानं महाभूतघटस्य च ॥ अय पर्वतदानेषु दानं धान्याचलस्य च । स्वणाचलदानश्च गुहाचलाबीधेस्ततः ॥ उक्तः स्वर्णाचलस्तरूत् उदितोऽथ तिकाबलः । कार्पासाचलदानम् पृताचलविधस्ततः ॥ दानं रज्ञानसस्याऽपि ततो रीप्यानसस्य न । शकराचलदामभ गुडादिशिखराण्यतः ॥

ततः सुत्रर्णदान।नि तथा नन्दनिधेविधिः । ततो भद्रनिधेदीनं दानश्च शतमानकम् ॥ हेमदान रूपदानमश्वदानमतः परम् । तिलदानं निदानश कांस्यपात्रस्य कीर्तितम् ॥ तिलराशेस्ततो दानं तिलपद्मं ततः परम् । र्दैकादशदानम् दानम् तिलगर्भकम् ॥ गजदानं देवताभ्यो गजदानमतः परम् । दास्या दानं रयस्याऽपि शिविकायास्ततः परम् ॥ भूमेर्दानं गृहस्यार्धाप मेर्बादेर्दानमेव च । कन्यादानञ्च कपिलादानं दशभिदायुतम् ॥ गोदानञ्च ततो हेमश्रद्वीदानं निरूपितम् । समानवत्सगोदानं दशवर्णगवामनु ॥ त्रिरात्रगोदानमथो यथाविधि निरूपितम् । देवताभ्यो गवा दान शिवादिभ्यस्ममीरितम् ॥ दानखोभयतोमुख्या वैतरण्यास्ततः परम् । तता क्षभदानम गुडधेन्वादयो दश ॥ श्रोकास्तदन दानम तिलधेनीविशेषतः। सप्तर्शाह्मयानाश्च पृत्रधेनोस्ततः परम् ॥ धेनोब्ध नवनीतस्य जलधेन्त्रास्ततो विधिः। क्षीरथेनोस्ततो दानं द्धिथेनोस्ततः परम् ॥ मधुधनोर्ध विधी रसधेनुरवेरिता । शर्करायास्ततो धेनुः कार्पासस्य ततः परम् ॥ लवणस्य व कर्पुरगन्धादीनां व धनवः। ततो दानं स्वर्णधेनोः सुवर्णवृषभस्य व ॥ स्वर्णवो रूप्यविषयो(?)र्दानमत्र समीरितम् । विद्यादानेषु वेदानां दानमत्तः सहोदितम् ॥ ततः स्मृतीनां दानन्तु पुराणानां ततः परम् । भावणेष्यप्यदानानि (!)क्रमाद्भारतपर्वणाम् ॥

शिवशास्त्रादिदानानि प्रोक्तानि च ततः परम् । अथ दैवतदानेषु त्रिमूर्तिप्रतिपादनम् ॥ दानं त्रिपुरुषाणाश्व प्रहाणां दानमीरितम् । दशावतारदानम द्वादशार्कप्रपादनम् ॥ चन्द्रादित्यप्रतिकृतेः कालारूयपुरुषस्य च । आत्मप्रतिकृतेर्दानमुदकुम्भस्य तत्परम् ॥ अन्तकप्रतिमायाश्व लोकपालवृकस्य च । मेष्या दानमय प्रोक्तमजायास्तदनन्तरम् ॥ महिष्या महिषस्याऽथ दानं कृष्णाजिनस्य व । यृष्टिकृष्णाजिनस्योक्तमार्दकृष्णाजिनस्य च ॥ तिथोनामथ दानानि वारदानान्यतः परम् । नक्षत्रदानान्युक्तानि योगदानान्यतः परम् ॥ मासर्चयनदानानि दानं सांक्यरं परम् । तनः प्रकीर्णदानेषु दानमारीग्यसाधनम् ॥ रष्ट्रदानान्यलङ्कारदानं दानश्च बाससीः। देवताभ्या वस्रदानमुष्णीपस्य ततः परम् ॥ मुक्ता जर्णावस्त्रदानं दानमामनश्चययोः । दर्पणव्यजनादांना कर्पूरादेस्ततः परम् ॥ ताम्मूलनृत्यगीतादिच्छत्रोपानन्प्रदानयुक्। स्वर्णादिपात्रदानानि पाकदानिविधिस्ततः ॥ अनदानं तथाऽऽमानदानं दानमथाऽम्मसः। करपत्रादिदानादि दानं धर्मघटस्य च ॥ अरवन्थसेवनं तद्भव् तरुपुत्रप्रकल्पनम् । तथाऽद्वरथोपपनानां तरप्रयोगविधिस्ततः ॥ अय गलन्तिकादानं प्रपादानं तथैव च । उक्तः पान्धोपचारादिः परिचर्या ततो गवाम् ॥ दानं यक्षोपबीतस्य यष्टिवेणवदण्डयोः । इन्धनामीष्टकादानं दीपदानं समीरितम् ॥

ततोऽभयप्रदानस पात्रदानान्यतः परम् । कल्पदानान्ययोक्तानि नानादानानि तत्परम् ॥ उक्तो जलाशयोत्सर्गो वापीकूपप्रतिष्ठया । स्थाऽऽरामप्रतिष्ठेति कमादर्शे निरूपिताः ॥

इति कोदण्डपरश्चरामेत्यादिविवधिकदावळीविराजमानमानोज्ञतमहाराजाधिराज-श्रीशिक्तिसिंहात्मज-महाराजाधिराज-श्रीमदनिसहदेर्वावरिचते मदनरत्न-प्रदीपे दानविवेकोयंनेऽनुक्रमणिका ॥

५ मित्रमिश्रस्य बीरमित्रोदये दानप्रकाही प्रतिज्ञा#

कालेऽस्मिन् कलिनाऽतिकामबलिना धर्मस्य मर्मिन्छदा सन्तप्तं हि तपः शमोऽपि शमिती यांग विरागः कृतः । बूरे ज्ञानकथा तथाऽपि जगनां जागर्नि जीवानवे डानं पानाकपाबनं वदित तन् श्रीमित्रसिश्चः कृती ॥

> आदौ दानप्रशंसाऽत्र तत्स्वस्पनिस्पणम् । दानृस्वस्पकथनमसद्दानृनिस्पणम् ॥ अध पात्राणि कथ्यन्ते यैः पवित्राभवेत्ररः । अनितक्रमणीयस्य पात्रस्य पांग्कीर्तनम् ॥ अध पात्राणि कथ्यन्ते देयं ज्ञेयमतः परम् । अधाऽदेयस्य कथनं प्रत्यात्रात्ये ततः कमात् ॥ अध दाने पुण्यदेशाः नित्यकालिनस्पणम् । काम्यकालः सम्यगत्र वर्ज्यकालस्य वर्णनम् ॥ प्रतिप्रस्तः कालोऽथ परिभाषास्त्वनेकशः । सामान्यतो दानविधिः प्रतिप्रह्विधिस्ततः ॥ सामान्यतो दानफलं दानमन्त्रनिरूपणम् । अतः परं प्रकथ्यन्ते महादानानि षोडशः ॥

^{*} Ms. in Sarasvati Bhavan, Benares.

अथाऽचलानां दानानि कार्तितानि सविस्तरम्। इलपद्यत्यादिदानानि रूपितानि ततः परम् ॥ गुडधेन्बादिदानानि नानारूपाण्यतः परम् । गुडभारादिदानानां प्रकाराः परिकीर्तिताः ॥ स्वरूपतोऽय गोदानं नानारूपमुदाहतम् । ततो द्वेमगवीदानं वृषदानं स्वरूपतः ॥ हेमरूप्यादिचटितकृषदानमतः परम् । गजदानमथ प्रोक्तं बायदानादिकं ततः ॥ अधाऽत्र महिषीदानमजादानादिवर्णनम् । मेषीदानमथ प्रोक्तं दानं कृष्णाजिनस्य च ॥ भूमिदानं गेहदानं निर्माणं गोएइस्य च। आश्रयस्य प्रदान च प्रातिश्रयविधिस्ततः ॥ अथ दानं हिरण्यस्य शतमानस्य चाऽप्यथ । भद्रं भद्रनिधेद्दीनमानन्दनिधिवर्णनम् ॥ अलङ्करणदानं च रक्षदानमनेकथा। प्रदानं रजतस्याऽय धातुदानमनेकथा ॥ स्वर्णादपात्रदानं च स्थालादानव्यवस्थितिः। विद्यादानमतो हुद्यं सम्यगत्र निरूपणम् ॥ अधाऽती देवतानां च दानं सम्यक्तिक्प्यते । अन्नदानं महापुष्यं सस्यदानमनेकथा ॥ दान तिलानां बहुधा निरूपयति पुण्यधीः। अथ वत्सरदानं च दानशाभयनोदितम् ॥ ऋतुदानं मासदानं पक्षदानस्य लक्षणम्। तिथिदानं बहुविधं दानं नक्षत्रसम्भवम् ॥ बारदानं योगदानं दानश्व करणोदितम् । अय संक्रान्तिदानानि यानदानमनेक्षा ॥ दासदासीप्रदानं च दानापाकलक्षणम्?। आसनस्य प्रदानं च बक्रदानस्य विस्तरः ॥

शस्यादानं गन्धदानं पुष्पदानिक्षणम् ॥
फलदानं धूपदानं दीपदानमुदीरितम् ॥
ताम्बूलस्य प्रदानं च छन्नदानमतः परम् ।
उपानद्दानमप्युक्तं जलदानं महाफलम् ॥
जलपात्रप्रदानं च दानं धमंघटस्य च ।
अय प्रपाप्रदानं च शुशृषा पिथकस्य च ॥
गवां च परिचर्याऽथ दानमारोग्यलक्षणम् ।
अभयस्य प्रदानं च द्विजस्य स्थापनं ततः ॥
राजस्थापनमप्यत्र वर्ण्यतेऽथ प्रकीर्णकम् ।
वापीकृपनडागादिनिर्माणं निर्मलं ततः ॥
अथ वापीतडागादिपरिमाणप्रदर्शनम् ।
स्वात्स्यप्रजलपानस्य विचारोऽथाऽतिविस्तृतः ॥
उद्धार पश्चिष्टादः प्रतिष्टाविधिनिर्णयः ।
यक्षमंगोपणोद्देशं विधिर्वक्षस्य रोपणे ॥
प्रतिष्टाविधिर्वधिर्वधिरतः ॥

APPENDIX C

VEDIC MANTRAS CITED

- पृ. ६०, (शान्तिकाध्यायः) 'शं न इन्द्रामी भवताम' (वोभिः)'— ऋ. सं., ७, ३५, १; वाज. सं., ३६, ११; अथर्व. सं., १९, १०, १०
- प्ट. १०, 'पर्जन्यादित्यरुद्धेभ्यः' (तिल्लक्कमन्त्राः)—'पर्जन्याय नमः' इति— शाक्काः गृह्यः, २, १४, ३; 'पर्जन्याय प्रगायत' इति ऋः सं., ७, १०२, १; 'आदित्येभ्यो नमः' इति काठः सं., ११, ३; 'रुद्रेभ्ये। नमः' इति काठः सं., ११.२ः
- ष्ट. १०६, 'या लक्ष्मीः'—
  रामोत्तरतापिन्युपनिषत्., ५, २३;
  अथवा 'लक्ष्मी राष्ट्रस्य या मुखे' इति,
  ऋ. खिल., ५, ८७, २; ऋ, सं., १०, १२८, ५.
- प्ट. १९०, 'मध्वः पिवन्ति गौर्यः'— ऋ. सं., १.८४. १०; मा. सं., ४, १४, १४; अथर्वः सं., २०, १०९. १.
- 9. २६१, 'क इदं कस्मा अदात्' (यञ्जषोक्तम्)— तै. झा., २,२,५,५; तै. झा., ३.९०.९.४; मा. सं., ९, ९,४:९३५,९.
- _ पृ. २८३, (रात्रिस्कम्) 'रात्री व्यख्यदायती'—रात्री वि अख्यद् आयती— ऋ. सं., ९०, १२७,९; ऋ. खि., ९०,९२७, १४; ऋतिव-धार्न,४,६,९; ऐ. आ ,३,२,४,९८.
  - ष्ट. २८३, (रौद्रस्कम्) 'इमा कदाय [स्थिरधन्त्रने गिरः]'— ऋ. सं., ७, ४६, १; तै. ज्ञा., २, ८, ६.
  - पृ. २८३, (पावमानम्) 'तृपे [शसो विदयेषु प्रजाताः]'., ऋ. सं., ३, ४, ५; ऋ. सं., ९, १, १ (पावमानाः)

- पृ. २८३, (पौडर्ष स्कम्) 'सहस्रशियो पुरुषः' इत्यादि— ऋ. सं., १०, ९०, १–१४; वा. सं., ३३. १; ते. क्षा., ३, १२, १—१४.
- पृ. २८०, (शार्क स्कम्) 'इन्द्रं नो निश्वतस्परि'—'हुवे नु शर्क पुरुहूमिन्द्रम्'—
  (तैतिरोयम्),—
  तै. सं. १, ६, १२; cf. अथ. सं; ७, ८६, १; मा. सं , ४,
  ९, २७; ४, १२, ३; साम. सं., १, ३३३.
- पृ. २८३, (रोदं स्कम्), (तैनिरीयम्)— 'इमा रुद्राय स्थि(धन्वन' इति षड्चः—नै. त्रा., २, ८, ६.
- ष्टु. २८३, (सीम्यं स्कम्), तैत्तिरीयम्,—'सोमी धेनुन्, (सोमो अर्वेन्तमाशुम्)' षड्चः— तै. जा., २, ८, ३, १-६.
- ष्ट. २८३, (कौष्माण्डस्कम्) चत्वारोऽनुवाकाः तैत्तिरीये— तै. व्रा., २, ४, ४; ६,६,१; ३,७,१२; तै. आ., २,३−६.
- पृ. २८३, (जातवेदसं स्कम्) तैसिरीयम्—'यस्त्वा इदा कीरिणा [मन्यमान]'— तै. सं., १, ४, ४६, १.
- पृ. २८३, (सीरस्क्तम्) तैनिरीयं—'स्यॉ देवो [उपमं रीचमानाम्]'— तै. ज्ञा., २, ८, ७, ९; сf. ऋ. स., १,१,११५; मा. सं., ४, १४, ४; अथ. सं., २०,१०७,१५.
- पृ. २८ , (वैराजम्) साम-'विवा सोमिमिन्द्र [मन्दतु त्वा]'---सा. स., १, ३९,८; २, २७७; सा आ., अर्कपर्व, २, ७, ३०
- पृ. २८४, (पौरुषं स्कम्)— सा. आर., त्रतपर्वे, ५, ६, १-५.
- पृ. २८४, (सीपर्णानि) त्रीक सामानि-'उद्देदिन श्रुतामधम्',— सा. सं., प्रकृति, बहुसामपर्व, ३, २, १-३-
- पृ. २८४, (कहसंदिता),—'सोमी राजानम्' सा. सं., प्रकृति आग्नेयपर्व, ३, १०, १०

- पृ. २८४, (शैशवम्), 'उचा ते जातमन्धसः'— सा. सं., प्रकृति, पवमानपर्व, १२, १, ५; पंच. ब्रा., १२, ३, १; १५, ९, १–८.
- पृ. २८४, (पद्मनियनं नामदेव्यम्),—'कया नश्चित्र [आ भुवत्]'— सा. सं., १, १६९; २, ३२. सा. आ. अर्कपर्व, २, ७, २०.
- पृ. २८४, (गायत्रम्)—'तत्सवितु [र्वरेण्यम्'] सा. सं., प्रकृति, आग्नेयपर्व, १, १, १; २, ८१२.
- पृ. २८४, (ज्येष्ठसाम), त्रीणि आज्यदोहानि,— सा. आ., अर्कपर्व, १, ४, १-३.
- १८४, (वामदेव्यम्),—
   सा. सं., प्रकृति, एकसामपर्व., ५, ६, २५.
- पृ. २८४, (बृहत्साम)—'त्वामिद्धि हवामह', सा. सं, १, २३४; २, १५९. सा. आ., अर्कपर्व, १, २, २७.
- पृ. २८४, (सोम्यम्)—'सन्ते पर्यासि [समुयन्तु वाजाः]'— सा. आ. व्रतपर्व, ४.९.९.
- पृ. २८४, (रौरवम्), 'पुना नः सोम [धारया]',— सा. सं., १. ५११; प्रकृति पवमानपर्व, १४, ५, ३५; पश्चविं. ब्रा., ११, ४, ३; १४, ३, ३; १५, ६, २.
- ष्ट. २८४, (रथन्तरम्), 'अभित्वा ग्रूर् नो नुमः',— सा. सं., १, २३३; पम्र. ब्रा., ११, ४, १; सा. आ., ब्रतपर्व, ४, २, १०-१८.
- पृ. २८४, (गवां व्रतम्) हे सामनी-'ते मन्वत प्रथमम् [नाम धेनोः]'— सा. क्षार., व्रतपर्व, ४,२, १०-१८.
- पृ. २८४, 'समुद्र ज्येष्टाः [सलिलस्य मध्यात्]',— ऋ. सं., ७, ४९, १.

- 2. २८४, (विकर्णम्), 'विश्राट् [बृहत् पिबतु सोम्यं मधु]'--सा. सं., २, ४०३; सा. आर., शुक्तियपर्व, ६, १, ५.
- पृ. २८४, (रक्षोप्तम्), 'अग्नेयुक्त'— सा. सं., प्रकृति, आग्नेयपर्व, ३, ९२,३९.
- पृ. २८४, (यशः)—'वृहदिन्दाय',— सा. आर., द्वन्द्वपर्वं, २, २, १२.
- प्ट. २८५, 'पुनर्माम् [एन्विन्द्रियम्]'—
  अथ. सं., ७, ६७, १; सा मन्त्र. ब्रा., १, ६, ३३; तै. आ, १,
- प्ट. २८५, 'आपो हिष्टा [मयो] सुवः'— ऋ, सं., १०,९,१; तै. सं, ४,१,५,१; ५,६,१,४; ७,४,१९,४; सा. सं., २,१८७; मा. सं., २.७.५; अथ. सं,१,५,१
- 9. २८६, (आथर्वणं साम), 'शको देवोरिभष्टये,'— अथ. स., १, ६, १; ऋ. सं, १०, ९, ४; वा. सं., ३६, १२; सा. मं १,३,३.
- पृ. २८७, 'समुद्रज्येष्टा [मलिलस्य मध्यात्]',— ऋ. सं., ७, ४९, १.
- पृ. २८७, 'तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानः',— ऋ, सं, १, २४, ११; ते सं, २, १, ११, ६०
- पृ. २८८, 'त्वको अन्ने वरुणस्य विद्धान्'— ऋ. सं., ४,९१, ४; तै. सं , २, ५, १२; मा. सं., ४. १०, ४.
- ष्ट. २८८, 'इमं मे वरुग श्रुधि'— ऋ. सं., १, २५, १९; तै. सं., २, १, ११; मा. सं., ४, १०, २०
- पृ. २८८, 'आपो अस्मान् मातरः शुन्धयन्तु'—
  ऋ. सं., १०, १७, १०; वा. सं., ४, २; तै. सं., १, २, १, १;
  क्षथ. सं., ६, ५१, २

- पृ. २ ८, 'स्यवसाद् भवतीह भूयः'---ऋ. सं., १, १६४, ४०; अथ., ७, ७३, ११; ९, १०, २०.
- पृ. २८८, 'हिल्कृष्वती वसुमती वस्नाम्', 'हिल्कृष्वती वसुपत्नी वसूनाम्'— ऋ. सं., ॰, १६४, २४; अध. सं., ७, ७३,८; ९, १०, ५०

APPENDIX D

WORKS CITED

इतिहासी

श्रीमद्वालमीकिरामायणम्, १९; १९०; २५३; महाभारतम्, ३-४; १९; १२; १५; १८; १९८-१९९; १४४; १५३-१५६; १६३—५; १६९; १४०—१४६; १४८; १८४; १९४; १९४-१९८; २०८; २३४; २३८; २४१—२४५; २४८; २४८;२५३; २५८; २६३; २६८; २८१-२८५; ३०४

परिशिष्टम्

छन्दोगपरिशिष्टम् , ५४ बहुवचपरिशिष्टम् , २८७—२८८

स्मृतयः

अप्रितः, २१; १६९
आप्रतम्बः, १४; ३९
कात्यायनः, १६; १७
गौतमः, १२;१५; ३८
जाबालः, २३४
जाबालः, १५९
दक्षः, १४; १७; ३६; ३७; ४०; ४३; ४८; १५८; १५६
दानवृहस्पतिः, १८७; १८८—१८९; १९२
दानव्यासः, २९; ४०; ४६
देवलः, ५–९; २०; ३०—३२
नारदः, १२
पराश्रारः, ४१
गैठीनसिः, ३३
गृहस्पतिः, १३; १६; ३७; १५९; १९०; १९४; २४६; २५८—२६०

बीधायनः, ३९; ४२

मत्तः, १०; ११; १४; ३५; ३६; ३८; ४३; ४५; ४६; २५७ यमः, ११–१२; १३; १५; १८; २०; २१; २२; २४—२५; २६; २७—२८; २९; ३०; ३३; ३४; ३६; ३४; ४२; ४४; ४६; ४६; ५०; १५८; १६९; २०१; २३३; २३४—२३५; २३६; २३८——२३९; २४१; २४८; २५८; २५९; २६२; २७६

याज्ञवल्कयः, १०; ११; १६; २६; १५८; १६९; २००; २५७–२५८; २६८ विस्षिष्टः, १८; २६; २७; २८; ३२; ३२; ३४; ३५; ४१; ४२; ४४ विस्पुः, ३९; ४०; ४५; ४६; १५८; १८०; १८१, २३१–२३३; २३६; २४९; २५२; २५४; २६८; २५४

बृद्धवसिष्ठः, १८५

वृद्धशातातपः, १९

शङ्खलिखितौ, २०

शातातपः, १५; १९; २३; २४; २९; ३३; ३४; ३५; ४१; ४४; ४५; १४४; १४५

व्यासः, २९; ३६; ४१; ४४

संवर्त्तः, २८; ४०; १५८; १९०; २५२; २५९—२६०

स्मृतिः, ४७

हारीतः, २२-२३; २६१

भारतभावप्रकाशकारः, १५१

पुराणानि

आदित्यपुराणं, १९६-१९८; ९५२-१५३; १५४-१५७; १६०-१६३; १७०; १७८; १९१-१९२; १९७; २००; २३६; २५६; २६६; २६८; २७६.

कालिकापुराणं, १९२–१९६; १८५, १८६; १९५–१९६; २५४–२५६; ३९९; पद्मपुराणं, १९०–१९३; १४५–१४६; ३०७–३०८ नकापुराणं, १६८ ; १६९ मविष्यपुराणं, ४९ मत्स्यपुराणं, ४; ४९-५१; ५२-१०९; १२०-१४३; १६६-१६८; १८१-१८५; १८९-१९०; २२३-२३०; २७९-२८७; ३०५-३०७; ३१०

मार्देण्डेयपुराणं,२५२-२५३

देवीपुराणं, १४४-१५९; १६९; १७४-२०१; २०७, २३७-२३८; २६५-२६६ २८९; ३०३; ३१२-३१३

नन्दिपुराणं, २१; १६०; १६६; १६९-१७०; १७६; १९१;१९४-१९५; २०७-२२२; २४८-२४९; २५०--२५१; २६७---२६८; २७७--२७८; ३•३-३०४; ३०८; ३१०

नरसिंहपुराणं, २६९-२७१

वराहपुराणं, १४६

वामनपुराणं, २३९-२४०

वायुपुराणं, १५९-१६०; २६०

स्कन्दपुराणं, १५१-१५२; १६५; १६६; २३५; २६३-२६४; २७८; ३०४; ३०८-३१०

APPENDIX E

IDENTIFICATION OF QUOTATIONS

(in addition to those noted in footnotes.)

- पृ. ३. महाभारते, Not traced.
- ष्ट. ४. मत्स्यपुराणं, स. २७४, १
- प्ट. १०. मनुस्मृति., अ ४, २२६, २२७, २२८; याज्ञवल्क्यस्मृतिः, अ. १, २०१, २०३
- पृ. ११. महाभारते भगवद्गोतासु, अ १७, २०-२०; याज्ञवल्कयस्मृतिः अ. २, १७६
- ष्ट. १२. महाभारतं (कुम्बकोणे मृद्रितं), अनु ६३, ५; वित्रशालापुस्तके, अ. २४, ५. आह्व. १०७, २ गौतमस्मृति , ५, २४, नारदस्मृतिः (ed. Jolly), पृ. ४६
- पृ. १३. वृहस्पितिस्मृतिः, मंस्का. २५८, २८१, २८२.
- ष्टु. ९४. आपस्तम्बधर्मसृत्रं, २, ९५, ९२, २, ९, ८–९
- ष्ट. १५. गीतमधर्ममृत्रं, ५, १९
- ष्टः १६. बृहस्पितिःमृतिः, व्यव. १४३; मनुम्मृतिः, अ. ११, ९–१०.
  - कात्यायनस्मृतिसारोद्वारः, ६४०; याज्ञवल्वयस्मृतिः, अ. २, १७५.
- ष्ट. १७. कात्यायनस्मृतिसारोद्धारः, ६३८-६३९
- ष्ट. १८. वासिष्टस्मृतिः, अ. १५, १-५
- प्ट. १९. बाल्मोकिरामायणं, रामायणं, वाः १३, १२
- पृ. २५. महाभारते, अन्. अ. ६३, ६; ११; १२. (कुम्ब) महाभारते, अनु. स. ६०, १३. (कुम्ब)

पृ. २६. याज्ञवरुक्यमृतिः, अ. १, १९८-२००; वासिष्टरमृतिः, अ. ६, ३० प्र. २७. वासिष्टरमृतिः, अ. ६, ६५

ष्टु २८. महाभारतं, अनु. अ. ६०, ३६; (कुम्ब); बासिष्ठस्मृतिः, अ. ६, २६; संवर्त्तः (स्मृतीनां समुचये) पृ. ४१३, श्लो. ४८

पृ. २९. ब्यासस्यृतिः (स्मृ. समु.), पृ. ३६८, ३४; पु. ३६९, ५७, ५२

ष्ट्र. ३२. वासिष्टरमृतिः, अ. ६, ४४

ष्टु. ३३. 🔐 🕠 ६, २३

g, gr. " " ,, 3, 9-?

ष्ट्र ३५. 🔐 🦙 ३, ५, १०; सनुस्मृतिः, अ. ८, १०२, १२.

ष्टु. ३६. मनुस्मृतिः, अ. ७, ८५; ८६

ष्टु. ३७. बृहस्पतिस्मृति , संस्का, २८८, २८९

पृ. ३८. मनुस्मृतिः, अ. ११, १-३; गौतमधर्मपूत्रम्, अ. ५, २१-२३

- ष्टु. ३९. बीवायनधर्ममूत्रम्, अ. ५, १९-२०; आपस्तम्बधर्मसूत्रम्, अ. २, १०, ९-३ विष्णुस्मृतिः, (ed. Jolly), ९३. ५
- ष्ट. ४०. दानव्यासः, स्मृ. सम्., ष्ट. २६८, ३०-३९; संदर्तः, स्मृ. समु., ष्ट ४१६, ८९; विष्णुस्मृतिः, अ. ९३, १४
- ष्ट. ४१. मद्दाभारतं, अनु. अ. ६२, ४-७, १९ (कुम्ब); म्यासस्मृतिः, स्मृ. समु , ष्ट. ३६८, ३५; बासिष्ठस्मृतिः, अ. ३.९
- पृ. ४२. बासिष्टस्मृतिः, अ. ३, ११-१२
- पृ. ४३ मनुस्मृतिः, (बैंग्लम्बा), पृ. १४६, रहो. १६, १७
- पृ. ४५. व्यासस्मृतिः, स्मृ. समु, पृ. ६६९, ५३-५६; मनुस्मृतिः, अ. ४, १८२-१८४; विष्णुस्मृतिः, अ. ९३, ७-८

- ष्ट. ४६. मनुस्मृतिः, अ. ४, १८५, १८७; विष्णुस्मृतिः, अ. ९३, ८–११
- पू. ४७. दानव्यासः, स्मृ. समु., पृ. ३६९, ४३-४४
- पू. ४८. महाभारतं, Not traced.
- पृ. ५४. छन्दोगपरिशिष्टम् , अ. १, ७, ६
- पृ. १९८. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ६६, ४५, ५४; अ. ५७, २७
- पृ. १४४. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ७८, २२-२५
- पृ. ५५३. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ५७, ३०; ८०, ९
- प्ट. १५८. बाज्ञवल्क्यस्मृतिः, अ. १, २०४-२०५; संवर्त्तः, स्मृ. सम्., पृ. ४१५. ७४-७६
- ष्ट. १५९. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का, २९२; विष्णुस्मृतिः, अ. ९२, ५–७, १०
- े ष्टु. ९३३. महाभारतं (चित्रशाला), अनु अ. ७९, ८–२५
  - पृ. १६६. मतस्यपुराणं, अ. २०५, २-९
  - पृ. ९६९. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ६६, ५३;
    याज्ञवल्क्यरमृतिः, अ. १, २०८
  - पृ. १७०--- १७६० महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ७३, ४०; अ. ६६, ५१-५२; अ. ७३, ३६; अ. ७३, १२; अ. ७३, ४१; अ. ७३, ४३; अ. ७६, ५-२२
  - पृ. १७८. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ, ७८, १३
  - ष्टु. १७९. ,, अनु. अ. ७८, १४; अ. ७३, ४५
  - पृ. १८०. विष्णुस्मृतिः, अ. ८७, १-६, ७-९.
  - पृ. १७१, , अ. ८७, १०; बासिग्रस्मृतिः, अ. २८, १९–२०; मत्स्यपुराणं, अ. २०६
  - ष्ट. १८७. दानबृहस्पतिः (स्मृ. समु.), ष्ट. १०८, रह्नो. ४–१४, १६–३१ ष्टु. १८९, मस्त्यपुराणे, स्म. २८३, १४–१६

- पृ. १९०. संवर्त्तः, स्मृ. समु., पृ. ४१५, रलो. ७८; श्रीरामायणं, उत्तरकाण्ड, स. ५, १४;. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का. २९८; स्मृ. समु., पृ. १०९
- पृ. १९२. बृहस्पतिस्पृतिः, संस्का. २९९; स्मृ. समु., १०८
- पृ. १९३. महाभारतं, (कुम्ब), अनु. अ. १०१, २७, ३२.
- पू. १९४. बृहस्यतिस्मृतिः, संस्का. ३००-३०१
- पृ. ५९७. महाभारतं, (कुम्ब), अनु. १३०, २५-२७
- पृ. १९८. श्रीरामायणं, mistake for महाभारतम्, अनु. (कुम्ब.), १३०, ४९-५७
- पृ. २००. तथा (मनुस्मृतिः), अ. ४, २२३; याज्ञवत्क्यस्मृतिः, अ. १, २१२
- ष्ट्र. २०७. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. ६९. ५; ६५, १९
- ष्टु, २२३. सत्स्यपुराणं, अ. ५३, ३-४, ११-५७
- पृ. २३०. विष्णुस्मृतिः, अ. ९०, १८८
- ष्ट. २३१. ,, अ. ९०, ९, १०–१६, १७–१८, १९–२३
- ष्टु. २३४. महाभारतं, अनु. अ. ६६, ८
- पृ. २३६. विष्णुस्मृति, अ. ९०, २४–२५, २०
- पृ. २३८. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु ६६, ८
- पृ. २३९. वामनपुराणं, अ. ९५, २३-२७; ३८-४५
- ष्ट. २४९. विष्णुस्सृतिः, अ. ९०, २६. महाभारतः, (चित्रशाला), अनु. ६४, ५−३५
- प्ट. २४६. बृहस्यतिस्मृतिः, संस्का. ३१४, ३१५, ३०८, ६०९.
- प्ट. २४७. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ११२; १४, १५, २८, २७, १६, २५, ६६, ६२
- प्ट. २५०. बायुपुराणम् , ७७, २७
- प्र. २५२. विष्णुस्मृतिः, झ. ९२, १–२.; संवर्त्तः (स्मृ. समु) पृ. ४१४, रलो. ५२; मार्कज्डेयपुराणे, झ. १३२, २५

- पृ. २५३. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. थ. ५७, ३६; अ. ६५, ६; श्रीरामायणं, युद्ध, १८, २५–३०
- पृ. २५४. विष्णुस्मृतिः—न लब्धं मुद्रितपुस्तकेषु
- पृ. २५७. मनुस्मृतिः, अ. ४, २२९-२३२; याज्ञवल्क्यस्मृतिः, अ. १, २१०.-२११
- पृ. २५८. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का. २९३; सहाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ५७, ३९
- ष्ट. २५९. संवर्त्तः (स्मृ. समु.), ष्ट. ४१४, इलो. ५०, ५१, ५४, ५४
- ष्ट. २६०. बायुपुराणं, Not traced. बृहस्पनिस्मृतिः, संस्का, ३१७
- ष्टृ. २३२, विष्णुस्मृतिः, अ. ९१, १५-३०
- ष्ट्र. २५३. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ५७, ३३; अ. ६५, ६
- ष्ट्र. २६७. महाभारतं (चित्रशाला), अनु अ. ६५, १९; अ. ६६, ४
- ष्टु. २६८. विष्णुम्मृतिः, अ. ९२, ३२.
- पू. २७१. महाभारतं, (कुम्ब), शा. अ. २८०, १२-३८
- षु, २०५, विष्णुस्मृति , अ. ९०, १–९, १९
- ष्टु, २७९. सन्स्यपुराणं, अ ४८, ४-५७
- ष्ट्र. २८७. बहुन्नमृह्यपरिशिष्ट—न सम्बं मुद्रितपुस्तके
- पृ. ३०४. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. ध. ५०, २३-२६
- ष्टु. ३०५. मत्स्यपुराणं, अ. ५९, ३-३९.

APPENDIX F

Half-verse Index of Quotations

N. B. Puranas and Vedic Mantras are omitted.

References are to pages.

अ	अनागतस्तथा पूर्वा, ३५
अकृतार्थस्य यो मृत्युः, ४	अनाहुनेषु यह्स, ४
अप्रि समुत्म जेन् कोपान्, २५	अनिन्दातंत्रिक्मां च, ६
अभिवें देवताः सर्वा , १९९	अनुक्रोगवगाइनं, ७
अमेरपत्यं प्रथमं, ९०	अनदुइ् श्रियं पुष्टा, २५७
अतिकम्य महारीदं, ४३	≍अनदु ⁻ प्रदानाग्याणान , २६ १
अतिकान्तान सप्त हन्यात्, ११	अनुपेनः कियाहीन , ३१
ः अथ यद्भिजातःविदुष [ः] २६१	अनुप्रदान मधुरा च वर्णां, २७६
. अय वैशाख्या, १८०	+अनुरेयनप्रदानेन, २ ३२
*अथाऽतो बारणविधि, २८९	अन्चानगुणै।पेनः ३१
अदत्तदाना जायन्ते, ४०	अन्चानस्तथः श्रृणः, ३०
अदाता पुरुषस्त्यागी, 🗸	∽अनेन पु ~~न्छात्र~~ , २८८
अद्ययस्तुते दानं, 🗸	बन्तर्जाता सुकः, १५१
अदेशकाले यहानं, ११	अन्तर्हिताभिनृषाना, २७१
अधमानीति रोपणि, ४	अन्नदानं बहुगुणं, २४६
अधमान्यवशिष्टानि, ८	*अ न दान:दस्त, २६१
अधिष्ठानानि दानानां, ५	अन्नदस्तु भवेदीमान् , २६०
अधान्याऽपि च मो बदान , २०७	अन्तं द्धि मधु त्राणं, ८
अधीयानः पण्डितं, २५	असादि प्राणजननं, २४६
अनन्तं दुहितुदीनं, ४०	अन्यथा न प्रवंतित, १८
अनन्तर्ष निराहारं, २९	अन्यायाधिगता दन्ता, ९
अनर्हेषु रागेण. ५	अन्ये मृतस्य कोडन्ति, ३

[•] Indicates prose passage.

अन्बाहितं च निश्चेपः, १७ अपत्यविजयैश्वर्यः ८ अपराबाधमहोशं, ६ *अपरिमितप्रदानात्, २६९ अपविद्धाप्रिहोत्रस्य, ४४ अपापरोगी धर्मात्मा, ६ अपि गोचर्ममात्रेण, १८७: १८९ अपि प्राणान् परित्यज्य, २५३ अबाह्मणास्तु षट् प्रोक्ताः, ३४ अब्राह्मणोऽनधीयानः, ३४ अभिगम्य तु यहानं, १५ अयाचितश्चेत्तद्दानं, ६ अयातयामान्येतानि, २७ अयुतायुतं च तिष्टेत्, २३४ अरोगामपरिक्रिष्टां. १६९ अर्चनं चैव विप्राणां, २२ अर्थं च विपुलं गृह्यं, ४१ अर्थार्थमभिगच्छन्ति, ४९ अर्थानामुदिते पात्रे, ५ अर्थिनः किंचिदिच्छन्ति, ४१ आर्थनश्च भवन्त्यर्थे, ४५ अहतानामन्हपाणां, २७१ अल्पं का बहु वा प्रेत्य, ३६ अल्पद्दष्टिनिष्कृतिकः, ४६ अवज्ञया श्र यहत्तं, १९ अवन्ध्यं दिवसं कुर्यात् अवमानेन यो दद्यात् , २४ अवस्था देशकालानां, ७ अवतानाममन्त्राणां, ४४ अन्ती वैद्यराजन्मै, ४७

अशक्यं च द्विजेन्द्राणां, ३२
अश्मन् विनाप्यलङ्कारैः, २४७
अश्मन् विनाप्यलङ्कारैः, २४७
अश्मेत्रियस्य विप्रस्य, ४४
असंकीणं च यत्पात्रं, २९
असंकीणार्थमर्यादः, ३०
असंकिणार्थमर्यादः, ३०
असंकिणार्थमर्यादः, ३०
असंकिणार्थमर्यादानमस्वर्यं, २२
असिपत्रमयं मार्गं, २६०
अहत्यहनि याचन्तं, ३
अहिंसानिरतो नित्यं, ३०
अहोरात्रोपितः स्नात्वा, २३४
अश्मयं नरकं याति, १७०
अश्मयं पावनं चैव, १९८

आकोशानधंहिं साणां, ६ आदयाश्व बलवन्तश्च, २०६ आत्मिवक्वयनुत्त्यास्ताः, १०१ आदरेण च भक्त्या च, २४० आत्मे शतसाहसं, ३७ आत्मानं सहकमं कृत्वा, १३ आदाय मुकृतं तम्मान्, २५४ आदित्यवारे विप्राय, २३५ आदित्यवारे विप्राय, २३५ आपित्यो वरुणो विष्णुः, १८८ आपो राजवतस्तेषां, ३४ आपत्स्वि न देयानि, १७ *आपो ददत् नृषम्, २६१ आयाससारलञ्चस्य, ३

आ

आतों वा यदि वा शस्तः, १५३
आशों कृत्वा ह्यदातारं, १२
आशिषोऽप्यर्थपूजां च, ३०
*आश्वयुज्यां अश्विनीगते, २३२
*आशिवनं सकलं, २३६
आश्रमस्यों वशी नित्यं, ३१
आश्रमस्य विलोपेन, ४०
आश्रमान्तरितं वस्ये, ४०
आश्रमान्तरितं वस्ये, ४०
आश्रमान्तरितं वस्ये, २०
आश्रमान्तरितं वस्ये, २०
आश्रमान्तरितं वस्ये, ४०
आश्रमान्तरितं वस्ये, २०
आश्रमान्तरितं वस्ये, २०
आश्रमान्तरितं वस्ये, १०
आश्रमान्तरितं वस्ये, १०
आश्रमान्तरितं वस्ये, २०

T

इक्षुभिः सन्ततां भूमि, १८८ इच्छानुरूपो विभवः, ४ इज्यासंख्यन्तु तद्दानं, ८ इतरेभ्यो बहिवेदि, ३८ इन्येतेऽष्टी समुद्दिगः, ३० इदं सलिलं पवित्रं, २८८ *इन्द्रियप्रीत्यर्थं तु, ३९ *इन्धनप्रदानेन, २६२ इन्धनानां प्रदानेन, २५८ इष्टं दलमधीतं च, ८ इष्टं दलमधीतं च, ८ इष्टं इलमधीतं च, ८

į

र्घहराय सुग्रुद्धाय, १८८ उ उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं, १० उदक्यान्यासते येषां, ३५

83

उपकारिषु सम्नेहाः, २७५
उपप्रवन्ति दातारं, ४४
उपानत्प्रेद्धदानानि, ८
उपानहप्रदानेन, २५८
*उपानहप्रदानेन, २६२
उभावनृतिनावेती, १२
उभी ती पुण्यकर्माणी, १८८

ऊर्द्धुरेनास्तपस्युग्रः, ३१ ऊर्ध्वा गतिमवाप्नोति, २६२ ऊषरे वापिनं बांजं, ४५

बो

ओड्डारपूर्विकास्तिसः, ३०

औ

औषधं स्नेहमाहारं, २६०

4

कन्याप्रदाने यहे वा, २४ कन्याप्रदः सेतुकारी, २७६ कल्मचं ब्राह्मणे दत्वा, २१ किथ्यद्वृते तपोयोनिः, ३३ *कामाना मधुप्रततैल, २६२ कार्यं सततिमच्छद्भिः, २३४ कार्यं पात्रगतं नित्य, २४८ कार्यं पात्रगतं नित्य, २४८ कार्तिकस्य तमिले तु, २३४ *कार्तिकस्य तमिले तु, २३४ कालपेशं कियोपसं, ८ किं कायेन सुतुष्टेन ४ किं खेदेन सुपुष्टेन, ४

कि धनेन कारिष्यान्त, ३ कुदुम्बं पीडियत्वाऽपि, २४८ कुटुम्बभक्तवसनात्, १६ कुटुम्बस्याऽविरोधेन, १६ कुटुम्बानां च दातारः, १७४ कुलं वा श्रोत्रियं येषां, ३५ कुलानि तारयेत् बीर, १८९ कूपारामतडागेषु, २७७ कूपारामप्रपाकारी, २७६ कृच्ह्रोत्सन्नाः पोषणाभ्यां, १७१ *कृतपायमापूप, २° *कृतान्नीमतरेषु, ३**९** कृतार्थी नाऽर्थवान् यर्च, ४० . कृते प्रयच्छने गला, १३ कृत्वाऽपि पातकं कर्म, २४६ कृशरं भोजयेचचाऽत्र, २३६ कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा, १८१ केचिद्विद्वानविद्वारच, ३४ केवलं धर्मबुख्या यत् , ५ क्रुशैर्विप्रयोदफलं, १७२ कोऽन्योऽस्ति प्राणदात् , ९; २४६ कौमुदे शुक्रपक्षे तु, २४८ कियाहीनेषु यहत्तं, ४५ क्रीडल्योवधयस्मर्वाः, ३९ क्षत्रिये त्रिगुणं प्राहुः, ३७ क्षान्तो दान्तः सत्यवादी, २७ क्षीद्रयुक्तीस्त्रले: कृष्णैः, २३३ भौद्रेण पयसा दधा, २३९

ग गतिरेकैव वित्तस्य, ३ गन्धर्वाप्सरसो यत्र, १८८ गन्धोषधमथाभ्यक्तं, २६२ गर्भाधान।दिभिर्मुक्तः, ४७ गवां कप्यूयनं चैव, २२ गवां घासप्रदानेन, २५९ गवां शतं वृषश्चेकः, १८९ गुडामिक्षुरसं चव, २६० गुरुकर्मप्रशस्तोऽयं, २०७ गुरुमानृपिनृबद्धा, २१ गुर्वर्थे वा बालसंत्रद्वये वा, १७० *गुर्वर्थनिवेशीषधार्थ, ३८ गुर्वर्थं पितृमात्रार्थं, ३८ यहदाता सुस्ती प्राज्ञः, २६० यहदीऽगऱ्याणि वेहमानि, ६५७ गृह्धान्याभये।पान, २५८ गृहादिके पुण्यफलं, १९४ गृहमावसता ग्रह्य, ३७१ गाजीविने न दात्रध्या, १७० गोदानानि पवित्राणि, १९० *गोप्रदानाद्वाचः, २६१ गोभृतिलहिरण्यादि, १० गोरसं काश्वनं क्षेत्रं, २० गारमानां प्रदानन, २५९ गारक्षकान् वाणिजकान्, ३५ गीरेकस्यैव दातव्या, १६९ गौरान्य। यदि वा कृष्णान् , २३३ प्रामाद्धंमपि प्रासं, ४

पृतप्रदानेन तथा, १५९

धृतमारवयुत्रे मासि, २३६

घोरायां भ्रूगहत्यायां, ४५

चक्षुषा विप्रहीणस्य, ६५
चतस्यु दिक्षु, १८०
चतुःप्रकारं त्रिविधं, ५
अचतुरन्ता भवेहता, १८०; १८१
चतुस्मागरपर्यन्ता, १५३
चन्दनानां प्रदातारः, २६०
चरितब्रह्मचर्यथ, ३०
*चैत्रो चित्रयुता चेन्, २३५

छ

छत्रदो ग्रहमाप्ने।ति, २५८ *छत्रप्रदानेन स्वर्ग, २६२

জ

जन्मप्रभृति यत्युण्यं, ११ *जलप्रदः सदा, २७७ जातिमात्रोपजीवी तु, ४७ जायात्मजेषु यहत्तं, ४० जीवित यस्य जीवित्त, ३ जीणी निमीकितिमुंका, २१ *ज्येष्ठी ज्येष्ठयुता चेत्, २३२ ज्वलन्तमिम्नसुत्त्रज्य, ४२

a

तं प्रामं दण्डयेद्वाजा, ३४ तडागकृशित्यतृप्तः, २०० तडागे यस्य पानीयं, २०६ तत्रश्रुतिस्तु परमा, १९७ *ततो हाविषाष्टां, २८७ सत्ताहुणवते हेयं, ३६९ तते वित्तमहं मन्ये, ३ *तत्र गुणान् समीक्ष्य, ३९ ***तत्प्रदानेनाऽभीष्टं, २५२** नन्प्रकृते तु पानीये, २०० तस्त्रीणयति गात्राणि, २४७ तन्फलं जानसन्त्रामे, २५४ *नदप्येनद्यजुषा, २६१ तत्सर्व भूमिदानेन, १८७ ***तद्भिवं भवति, २६३** तथा दन्ता क्षिति विशे, २५८ नया न गृहदानेन, १८४ तथा पात्रविद्येष, २० ×तथा माघे मासि, २३६ तथा सर्वानिमाइचाऽपि, २० तदर्यदाननामिन्याहु , ५ तदद्वमथ यो द्यात् , १९० तदाजीसकीमन्याहु, ८ तदिवं सम्यगारव्धं, १९८ तहदम्ममवानोति, २०० तद्वकाः तद्वनाः, ४१ तद्धनं ऋणसंयुक्तं, ११ तद्भवन्यशुभोदर्क, १६ तर्हे गावर्ममात्रन्तु, १८९ तपस्तात्वाऽस्जत् , २६ तपस्विनस्तपोनिष्ठा , ४३ तपासि च मुगुप्तानि, १५ तपो धर्मो दया दानं, ३३ तमः संप्रविशेद्दाता, १६९ सर्पयेदुदपात्रैश्च, २३४

तल्लक्षगुणितं विद्यात् , २१ तस्मालुल्याविशिष्टभ्यः, १३ तस्मात् प्रदद्यात् विप्रेभ्यः, २४६ तस्मात् सर्वपवित्रभ्यः, १९८ तस्मात् सर्वप्रदानानां, १९४ तस्मात्युवर्णं ददता, १९९ तस्माचाऽतिकमेत् प्राज्ञः, ४२ तस्मादाद्भरवोक्ष्य, १४ तस्मादात्मकृतं पुण्यं, ९ तस्य नो क्षोयते वंशः, २५८ तस्य पुण्यकृतो लोकान्, २५९ *तां सचेलकण्ठां, २८८ तान्यनाच्चाच्टामच्छन्ति, ४२ ं ताम्बूलं चैव यो दद्यात् , २६० तारिता वे तरिष्यन्ति, १९८ **≭तालकृत्तचामर, २६२** ताबुभा नरके ममी, २४; २४७ ताबुभौ वसतः स्वर्गे, ९२ तिलप्रदः प्रजामिष्टा, २३६; २५७ तिलान् दरवा च विप्रेभ्यः, २३५ तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा, २३४ तिला नित्यं प्रदातब्याः, २५८ तिला भक्षीयतब्याः, २३४ तिलैः प्रच्छादयेशन्नान्, ५८० निकै: प्रच्छाद्य वामोभि:, १८० तियग्योनिशतं गत्वा, २४ तिस्रो रात्रीस्त्वद्भिः, १८२ तीक्ष्णातपञ्च तराति, २६० मणकाच्यमभेऽप्यर्थे, २६६ मुतीया बहुयाज्यस, ३४

तृप्यर्थ पितृदेवानां, २६ तेन तेन हि भावेन, ११ तेन सङ्खल्पदोषेण. ७ तेनेह कीर्तिमाप्नोति, २४६ ते पतन्त्यन्धतामिस्रे, ४६ तेभ्यः क्रियाः पराः श्रेष्टाः, २६ तेषानन्तं फलमश्तुवात, १९० तेषां दत्वाच भुक्ताच, २८ तेषा परः परः श्रष्टः, ३० ***तैजसानां पात्राणां, २६२** तैलमामलकं यच्छन्, २६० त्रिधा नैभित्तिकं प्रोक्तं, ८ त्रिभागद्दीनं गोचर्म, १८९ त्रिरात्रमुपिनः स्नात्वा, २३३ त्रिश्चका नाम विभन्दाः, ३२ त्रिशुक्तः कृतश्वतिथ, ६

द दण्डेन सप्तहस्तेन, १८९ दला स्वल्पापि देवेन्द्र, १८८ दला दशस्त्र वाद्रणायाञ्च, २३५ दला दशस्त्र विश्रेष्ठ, २३३ दल्वा प्रतिश्रयं लोकं, २५८ दल्वा द्विजाय शुद्धाय, २८ दल्वा सन्तम्यते यस्तु, १२ दल्वा सन्तम्यते यस्तु, १२ दलांदकेन कन्यां तु, ४७ दलांत यस्तु विश्राय, १८५ दलान्येनाहशानां वं, १७० दलाने रोगर्राहतः, २६० द्वात् शास्त्रं च विश्राणां, २०१ दवात्स जातिशिष्येभ्यः, १२ दवान्माघे च वैशाखे, २३९ दर्भाः कृष्णाजिनं, २९ दश तान्येव गोचर्म, १८७ दश पूर्वान् दशैवान्यान् . १९८ दश वाजिसमा कन्या, १८९ दशहस्तेन दण्डेन, १८७; १८९ दशानहृत्समं यानं, १८९ ***दक्षिणपार्श्वे, २३३** दाता प्रतिप्रहीना च, ६ दातारश्च सहस्राणा, २७४ दातारा वाससां चैव, २०४ दातारं कृपणं मन्ये, ४ दातव्यमिति यद्दानं, ११ दातब्यं प्रत्यहं पात्रे. ११ दानव्यं भक्ष्यपेयानां, २४८ दाता सद्वियया युक्तः, ३३ दातुनिकृन्तते इस्तं, ४४ दातुर्भवत्यनर्थाय, ४६ दातुः फलमसङ्ख्यायं, २९ दातृप्रतिष्रहीतारौ, ४६ दानधर्भ प्रवक्ष्यामि, ३ दानधर्म निषवेत. १० दानमित्यभिनिर्दिष्टं, ५ दानमेव गृहस्थानां, १५ दानं च विधिवहेयं, १४ दानं श्रद्धां तृतीयेऽपि, ९ दानं हि बहुमानावः, १३ दानानि मध्यमानि, ८ दानान्येतानि देशनि, ४०

दानाहीं देशकाली ती, ७ दोने फलविशेषस्स्यात्, ३६ दाराः पुत्राश्च सर्वस्वं, १८ दीनान्धकृपणार्थिभ्यः ४० दीनानाथिविशिष्टेभ्यः, ४० र्दाप्तामित्वमवाप्राति, २३६ दीपकाष्ठफलादीनि, ८ दीयत च परिक्रिप्टं, ११ दीयने सपकन्भयः, ६ दीर्घमायुः स लभते, २५२ दुर्भिक्षेऽत्र विशेषण, २४६ दुर्लभ३चाऽन्नदाना तु, २४७ दुष्फलं निष्फलं हीनं. ७ दूरस्यं भोजयनमूदः, ४२ दश्यन्ते यत्र लोकेऽस्मिन् , ३० रष्ट्रा प्रियाणि श्रुत्वा वा, ६ देयं प्रतिश्रुतश्रेव, ११ देवताना गुरूणां च, २१ देवतापुष्पदानेन, २६२ देवमाल्यापनयनं, २२ देविषिपितृगुर्वादान् , २५१ *देवे वर्षत्युदकेन, २^{००} देशकाली च दानानां, ६ **∗टेशत: कालतः शीचत**ः, १४ देशे काले च पात्रे, ११ देशे काले विधानेन, १३ ह्रव्याणामपि शक्त्यापि, २०१ द्वावणं तैर्न दातव्यं, ४४ द्रव्येणाऽन्यायलब्धेन, १९ द्वापरे प्रार्थयति च, १३

द्विजस्यमभिकाङ्ग्रन्ति, ३६ द्विजातिमभिसत्कृत्य, १७२ द्विहेतुषडाधेष्ठानं, ५

ध्यं धर्ममर्थं च कामं च, ५
धर्मवर्जी सदा लुन्धः, ४६
धर्मवर्जी सदा लुन्धः, ४६
धर्मार्थं नोपयुक्के यः, ४३
धान्यदः शाश्वतं सीक्षं, २५७
*धान्यप्रदानेन, २६२
भूतं वान्दिनि मत्ते च, ४८
धेतुं दत्त्वोभयमुखी, २३५
धौतपापो विद्यदात्मा, १८७
ध्यानस्थो निष्कियो दान्तः, ३१
न

न कर्मकृत न चाऽधीत, ४० न कृशां पापवन्मां, १६९ न केवलं हि तद्याति, ४३ नगरं च तथा दत्वा, २५९ न चेद्भयाद्वा मोहाद्वा, २५३ न चोष्रां न परिधान्ता, १६९ न चोषरां न निर्देग्धां, १५३ न तत्फलमवाप्नोति, २० न तपा व्यक्तिहांत्रेण, ३० ३न तु क्यां पुत्रं द्यात्, १८

म दानं यशसे द्यात् , ४० म मृत्यगीतशीकेभ्यः, ४०

न पूर्व निरयं याति, २३

न प्रतिप्रहमहीन्त, ४४ न बकन्नतिके पापे, ४५ न मृत्रा ब्राह्मणः किया, ३४ नरस्तु मूडभावेन, १४ नररसुतृप्तस्तेजस्वी, २६० न लोके बाह्यणभ्यः, ३२ न वधार्थ प्रदातव्या. १७० न वार्यपि प्रयच्छेत. ४५ न विद्यया केवलया, २६ न वैतान् स्नातकान् विद्यात् , ३८ न बोत्तमानि चत्वारि, ८ न शुद्रप्रेषणं कुर्यात् , ३४ न शहाय पृतं (इविः) दवात् , २० न श्रद्धान्त्र्यातगृह्वीयात् , २० न इमशानपरीता च, १९३ नष्टशीचे वतभ्रष्टे, ४५ नष्टा दुष्टा दुर्बला, १५२ न स तन्फलमाप्नोति, १९ न सुक्तं न दुर्वतं, ३२ न हन्याच्छरणं प्राप्तं, २५३ नाऽतिकामन्नरस्त्वेतान् , ४२ नानाविधानि द्रव्याणि, २५९ नाइन्वये सांत सर्वस्वं, १६ नाऽपात्रे विदुषा किंधित् , १० नाऽन्यत्वं न बहुत्वं वा, ५ नाऽवज्ञाय प्रदातव्यं, १९ नास्तिकस्तेन हिंक्षेभ्यः, ७ निदायकाले पानीयं, २६३ नित्यदानात् सर्वकाम, २५८ नियतः सर्वतत्वकः, ३१

नियुक्तो ह्य्यक्य्येषु, ३२ निद्देश्य धर्मराजाय, २३४ निद्देश्य धर्मराजाय, २३४ निद्देश्य क्षेत्रमोहाभ्यां, ३० निस्तारयति दातारं, ३२ निस्तेश्यो देयमेतेभ्यः, ३८ नैवेशिकं स्वर्णकृष्यं, २५० नैयां प्रतिमहो देयः, ४४ न्यायनिद्धमंनिदुषा, २४० न्यायनार्जनमर्थानां, ४

q

पक्तमनं गृहस्थस्य, २० पह्वन्धबधिरा मूकः, ४८ पश्चमस्त्वधिभूस्तेषां, ३५ पद्य वाध्यधिकं दद्यात्, १८९ परं चानुपहत्येह, ११ परवाधाकरं दानं, अ परस्परस्य दानानि, ४ परितुष्टेन भावेन, १० परिभुक्तमवज्ञातं, १८ पात्रभूतो हि यो बिप्रः, ४३ पात्रस्य हि विशेषण, ३६ पात्राणामपि तत्पात्रं, २८ पात्रभ्यो दांबते निस्यं, ५ पादशीचप्रदानं च, २२ पापं वनेन प्रच्छाच, ४६ पापकर्तृनपि पितृन् , २६० पापदः पापमाप्नोति, २१ पितुः शतगुणं दानं, ४० पिशुनभूणहन्तुभ्यः, ७ पुण्यं देयं प्रयक्तन, २१

पुष्यदः पुष्यमाप्नोति, ८१ पुण्याहवाचनं दैवे. ५१ *पुण्ये निधिकरणे, २८७ पुननित दर्शनं प्राप्ताः, २७ पुनरागमनं नाहित, ४ पुनस्संस्कारकर्ना च, २७७ ***पुरा**हितस्त्वात्मनः, ३९ *पुष्पप्रदानेन श्रामान् , २६२ पुष्पोपगन्धो कन्नोप॰, २६३ पृथिवी गाइव दखेह, १९८ ष्ट्रीयवीगोप्रदानाभ्यां, २०० *पार्था चे पुण्ययुक्ता, २३१ *पंष्या समनीतायां, २३२ प्रच्छन्नानि च दानानि, १५ प्रच्छन्नानि च पापानि, ४६ प्रतिगृत्वाश्रमं यस्तु, ४७ प्रतिष्रहमसद्योऽपि, ३२ प्रतिप्रदे सङ्काचिताः, २७ *प्रतिमासं रेवतीयुने, २४१ प्रतिमास्ताङ्खलोग्क्षेप, २३८ प्रतिश्रुताप्रदानेन, ११ *प्रतिश्वत्याद्यपे, **१**२ प्रदाता चैव भोका च, २४७ प्रदानार्थे नियुष्टीत, १७२ प्रदाय सानुमूर्ति च, ९ प्रदाय मुरलोकं सः, १९३ प्रपाणा चैव कर्तारः, २०५ प्रपारामतडागादि, ७ प्रपाध कार्या दानार्य, २६३ प्रयच्छेद्रिजमुख्येभ्यः, १९८

प्रयोजनसंबेद्येव, ५
प्रस्तरे पतितं बोजं, ४५
प्रस्तरे पतितं बोजं, ४५
प्रसा संकथनात सेया, २६
प्राणाप्यायनसात्रं तु, २४९
प्राणिनं वध्यमानं हि, २५३
प्राणिनां सति सर्तस्ये, ४
प्राणियत्वाश्वनौ देवौ, २३६
प्राणियत्वाश्वनौ देवौ, २३६
प्रातितोऽसं च यो द्यात, २४७
प्रायतां धर्मराजेति, २३३, २३४
प्रेष्यान् वार्द्यायकांब्यं, २३२
प्रायतां वार्यायकायां, २३२

ጭ

फलमूलानि पक्कानि, १६० *फलेखातियीन्, २७५ फालकृष्णं महीं दत्वा १८७ फाल्युनी फाल्युनीभिः, २३१

4

बढाजिलपुटं दिनं, २५३ बहुत्वानुजातानां, ८ बहुभिवंसुधा दत्ता, १८८ बहुभ्या न प्रदेयाांन, २१ बहुभ्रुताय दातव्यं, ४१ बाजैरुपेतं समनैरुपेतं, २५८ वैद्यास्त्रतिको हेगः, ४६ बह्मपते नाऽऽवरते, २५ बह्मपते नाऽऽवरते, २५ बह्मदार्थसमुत्पन्नः, ४० बह्मदास्यासमं तस्य, २५३ जाह्मणस्य च यह्यं, १२
जाह्मणातिकमा नास्ति, ४२
जाह्मणानां कुले जातः, ३१
जाह्मणानां विशेषेण, २४६
जाह्मणानां समेतानां, २५
जाह्मणं स्वयमाहृय, १२
ज्याह्मस्तीति यः पश्चात्, १२

य

भयाच्छापात्तथा बाधात् , २०५ भर्तव्यास्ते महाराज, ४८ भवनस्थानमात्रं गां, १९० भविष्यति युगस्यान्तः, ४ भस्मन्यपि हुतं हुन्यं, ४५ भागिनयं विशेषण, ४२ भाटचारणचीरेभ्यः ४८ *मिक्षमाणे निमित्तमाचार्या. ३९ ∗भिक्षमाणेषु कृताकं, ३८ भिक्षादिप्रदानं च, १२ भुक्तवानिति तं प्राहः, ९ भुकेडप्यथ प्रदेयं तु, २६३ भूतामयप्रदानेन, २५२ भूदीपाश्वाजवस्रायभः, २५७ भूमिदं स्वर्गमध्योति, २५० भूमिदानस्य पुण्यानि, १८८ भूमिदानात्परं नास्ति, १८९ भूमिदोऽस्मस्क्रुलेजातः, १९० भूमि यः प्रतिश्काति, १८८ भूण इत्युच्यते शिष्टः, ३१ मृत्यानामुपरोधेन, १६ भैक्षेणाडणं समाइत्य, २४७

य

*भोजनार्थं श्राद्धे, २३१ भोजने चैव दाने च, ४१ भोजयिखा दशक्तं, २४७ मध्यस्यस्येह विप्रस्य, २५ मध्वापानो विषास्वादः, १६ मध्वास्वादे विषं पश्चातः , १६ मन्त्रपूर्ण तु यहानं, ४४ मन्त्रादिदोषात् होमे तु, १४ महते पात्रभूताय, ९ महद्प्यफलं दानं, ७ माघान्धकारद्वादस्यां, २३५ माधी मध्युता चेत्, २३१ माधे मासि तिलान् यस्तु, २३८ माघे मासि विशेषेण, २३६ *माध्यां समतीतायां, २३३ मातापितृविद्दीनं तु, २५६ मातापितृविद्दीनं तु, ३७ मातापितृषु यहतं, ४० मातापित्रोग्रंरी मित्रे, ४० मात्रश्व बाह्मणश्वेव, ३० मा ददस्वेति यः कुर्यात् , २४ मानवस्वं न पश्येशु, २३४ मानेनाऽनेन यो दद्यात् , १८९ *मार्गशीर्षे शुक्रपश्चम्यां, २३१ मार्जनं दर्पणस्यक, ३ माल्यप्रदानं देवानां, २२ मासि मासि च रेवत्यां, २४१ मुक्टै रलसंयुक्तेः, १९८ मृतवस्सा यथा गाँवें, ४ मेधाबी सुभगः प्राज्ञो, २६०

य इमां पृथिवीं दद्यात् , २०१ यच वाचा प्रतिज्ञातं, ११ ***यचास्मिन् अहान, २३२** यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसा, ३७ ***यजमानो** ब्राह्मणान् २८८ यज्ञाऽनृतेन क्षरति, २४ यतिर्धमंबिलापेन, ४७ यतीनामाश्रमं मत्वा, ४० श्यतीनां परमो धर्मः, १५ यस्किचिन्कुरुने पापं, १८७, १८९ यत्किबिद्यि दानव्यं, १० यन्कृते प्रतिमुद्येत, २ १५ यन प्रत्युपकारार्थ, ११ यत्परिन्यज्य गन्तव्यं, ३ यत्र यहुर्लभं द्रव्यं, ७ यत्र वृत्तिमेमें चीभे, २६ यया कथिंबद्दन्वा गां, १६९ यथा काष्ट्रमयो इस्ती, ४२ यथा प्रवेनीपलेन, ४६ यथाप्स पतितः शक, १८७ यथा विभवविस्तारं, २३९ यथा मान्तनिकादीनां, १९४ यथा हुनमनभी वा, ४२ यधोक्तमपि यहानं, ७ यदर्थ धनामच्छन्ति, ३ यदा तु न सकुल्यः स्यात्, १२ यदि नाम न धर्माय, ३ * यदि सा हिश्वरोति, २८८ यहदाति यदश्नाति, ३

यहदासि विशिष्टेभ्यः, ३ यहानं दीयते तस्मै, २८ यहव्यं तत्त्वकं देवं, १६ यदादिष्टतमं लोके, २६८ यधागच्छेय जेर्यात्, २०१ यम सत्वोपकाराय, ४ यश्र विप्रोडनधीयानः, ४२ यवात्मांवकयं इत्वा, १७१ यश्रामं श्रीतेतो दद्यात्, २४७ यस्तु कृष्णाजिनं दचात्, १८० यस्तु दद्यानमहीं राजन् , १८८ यस्तु लिक्क्यच्युतां कृति, ४५ यस्तु सम्मृत्य सम्भारं, २५९ यस्त्वासच्यातिकम्य, ४२ यस्य खेकग्रहे मूर्खी, ४१ यस्य धर्मध्वजो नित्यं, ४६ यस्य यस्य भवेदर्या, २६८ बस्य यस्य यदा भूमिः, १८८ यस्य वेदध बेदी च, ४८ यस्यापयति तस्यह, ३७ याचितेनाऽपि दातम्यं, ११ याज्यतः शिष्यती बाऽपि, २७१ यान कुशं प्रियं शय्यां, २५८ यानशय्याप्रदो मार्थी, २५७ यानानां च प्रदातारो, २०४ यानानि दत्वा विश्रेभ्यः, २६० ६ यावजीवकृतं पापं, २३३, २३४ यावज्जीवकृतं पापं, २३९ याबरस्यंकृता शेकाः, १८७ यावतीः स्पर्शयद्वाः, १७१

याबन्महा तिष्ठति, १८७ युकान्नेः सक्लैःवदिमः, ७ येऽकान्तदान्ताः, २० येन येन तु भावेन, ११ ये प्रतिषद्दानकेहाः, २०५ ये बक्जतिनी विप्राः, ४६ य वै जितीन्द्रया धीराः, २७५ ये व्यपेताः स्वकर्मभ्यः, ३५ येषां तडागानि शुभाः प्रपाश्व, २०६ *वैद्यसृष्टं दानं, २३ योऽचितः प्रतिगृहाति, १२ योऽसं बहुमतं भुक्के, २४७ योऽसच्यः प्रतिगृह्य, १३ योगः क्षमा दया दानं, ३३ यो ददाति स मुदात्मा, १७ यो ददाति सुरश्रेष्ठ, १८८ यो दवाद्रयुक्तायाँ, १६९ यो दद्यादाप्रियेणात्रं, २४७ बो ब्र्याच्चाडपि शिष्याय, १०७ यो वै द्वित धनं जिल्हा, १७१ यं न सन्तं न बाइसन्तं, ३२ यः कारणं पुरस्कृत्य, ४६ य. प्रयच्छन्यपूपम, २३५ यः प्रयच्छति विप्राय, २६२ यः प्रयच्छति विप्रेभ्यः, १९ यः स्थापयति तस्यह, २५६

₹

रवप्रदानाच्छरीरं, २६१
 राजवानी गया ग्रुट्या, ४२

राजोपकरणं दत्वा, २५९ राशिस्तिलैः समे देशे, २३८ रुक्मदः सर्वमाप्रोति, १५९ रोदिस्यशं दीयमानं, ४५

Ŋ.

* लवणप्रदानेन, २६२ लोके प्रकाशो भवति, २६२ लोभोद्रेषाद्भयोद्धाऽपि, २५३

स

बस्सैः पीताः स्रप्रजाः, १७२ वर्णानामाश्रमाणाख, ३ वश्रदाता सुवेषस्त्यात् , २५९ * वक्षप्रदानाद्वची, २६९ वकासपुष्डलयुतं, २५० वसाभरणदातारो. २५४ नारिदस्तांत्रमाप्रोति. २५७ वासोदश्बन्द्रसालोक्यं, २५%, २५९ विक्रयं चेव दानं च. १७ विश्वमाचरते यस्त, २४, २५ वितं हरति दुर्बद्धिः, २५ विद्यंत सागरस्यान्त. १५ विद्यातपश्चांलवीस, २८ विद्यातपस्तमृज्या हि, १३ विद्यातपोध्यां यो हीनो, ३४ विद्यादाच्छादनाबास, ६ विद्यायको धर्मशील:. २७ विद्यावन्तक ये विप्राः, २० ्विया विज्ञानमास्तिक्यं, ३३ विद्रद्वीज्यमविद्वांसः, ४२

विधिनाऽनेन तस्याञ्च, १८९ विधिवद्राद्याणान् सर्वान् . २३४ विविद्वीने तथा पात्रे, ४३ विनष्टः पर्यतो यस्य, २५४ विप्राय दचात्सुगुणा, १८७ विमुक्ता यानिदोषेभ्यः, ६ विविक्तदक्षिणाप्येषां, २१ विशिध्यते सुवर्णस्य, १९८ विद्वारावसन्तोद्यान, २७५ नुत्तस्थाय दरिद्राय. १८६ बातिग्हानी गोहिती, २७ अतिम्हान्या सीदते. १७० वृत्तिक संस्यवृत्तिभयो. २० **बृक्षगुल्मलतावल्यः ३०४** वृक्षप्रदस्य वृक्षाः, २०० * वृक्षारीपियत्रवृक्षाः, २०० वेदपूर्णमुखं विशं, २९ वेदविकयानेदिष्टं, १९ वेदविद्यावनस्स्नाते. २९ वेदवेदाप्रतत्वज्ञः, ३१ वेदब्रतविद्दीनश्च, ४७ वेदेषु च समिद्रेषु, २८ बेदोपनिषदे चैब. १९७ वंदिको दानमार्गोऽयं, ७ वैदिकं लौकिकं चैव. ३१ वैवाहिकानां प्रेषाणां, २०४ * वैशाखे मासि, २३२ * वैशास्यां पौर्णमास्यां, २३२,२३३,२३४ विशासवामेव विधिवतः . २३३ व्यसनार्तस्य रक्षार्यं, ३७

श

शकः परजने दाता, १६ * शक्त्या दक्षिणा, २८८ शङ्कं भद्रासनं छत्रं, १८८ शक्रे मिथ्याविनीतश्च, ४६ शतं द्विगुणसाइसं, ३६ शतं सहस्रगुर्दशात् , १७१ * शय्यादानेन भार्यो, २६२ * शप्याप्रदानात् सुखं, १६१ शापानुष्रहयोः शक्तः, ३१ शिष्टेष्वेतेषु दत्तं हि, ४५ शीतवातातपैर्युकां, १९३ श्रीलं संवसता होयं, २६ . * शुक्रशोणितसम्भवः,१८ शकेः कृष्णैर्यया लब्धेः, २३८ छाद्धि तस्य प्रवह्यामि, २३८ श्चभूषाभिः तपोभिय, २७५ श्चद्रस्याऽऽध्यापनाद्वितः, ४४ § शहे समगुणं दानं, ३० श्कुतपाणिस भगवान् , १८८ श्रताश्रमुदकुम्भं च, २३४ शेष श्रोत्रियवस्त्रोक्तः, ३१ शौचहीनाथ ये विश्राः, ४५ श्रद्धेष्टं च पूर्वं च, १० श्रद्धाकृते ध्रश्नये ते, १० भदामकिय दानानां, ५ धदावर्जमपात्राय, ९ धाषण्यां अवणयुक्तायां, २३२ ध्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य, ३० श्रोत्रियाय इस्त्रीनाय, १८६

ओत्रियाय दरिद्राय, २८ ओत्रिये चैव साइसं, ३७ श्वाघातुशोचनाभ्याब, ९

व

षद्कमीनरतो विद्रो, ३१ षडशीतिसहस्राणि, १८८ षड्गुणं क्षत्रिये प्राहुः, ३७ षड्भ्योऽनिकृतः कर्मभ्यः, २८ षाड्विपाक्युगुहिष्टं, ७

स

सकुत्ये तस्य निनयेत् , १२ * सङ्घामे शधान्त्रयं, २६२ सङ्घामेष्वर्जियत्वा तु, १७१ संजयं कुरुते यथ, ४३ स तु प्रेत्य धनं लब्ध्वा, १३ सन्कृतिबाडनस्या च, ६ सत्यात्रप्रतिपत्तिथ, ४ सप्त जाताचरी इन्यात्, ११ सत्यसंयमसंयुक्ता, २० सत्यं दानं क्षमा शीलं, ३० सत्वेभ्यो धामयं यथ, २५३ सद्क्षिणं भोजयित्वा, २४१ स दिव्यमयुतं शक, १७१ स दुर्गावयमं कृष्णुं, २६३ सन्तारयति दातारं, २८ सांबहृष्टमधीयानं, ४१ सफलं जीवितं तस्य, ४ स माहाण इति प्रोक्तो, ३९ § सममनाहाणे दानं, ३६ स याति नरकं घोरं, २५३

स याति परमं स्थानं, १८८ सर्वकतुषु बोहिष्टा, १९७ सर्वत्र गुणवान् , १३ सर्वधर्ममयं ब्रह्म, २०० सर्वपातकसङ्घात, २३८ * सर्वप्रदानाधिकं, २५२ सर्वमेतद्भवेदतं, १८७ सर्वरत्नानि निर्मनम्य, १९८ सर्वसत्वसमाश्रंण, २३८ सर्वस्य प्रभवो विष्राः, २६ सर्वस्याध्यभूताश्च, २४५ सर्वेस्वगृहवज्यंन्तु, १६ सर्विद्वानिश्ताख, २०५ ५ सर्वावस्थां मनुष्येण, २४८ सर्वेषामेव दानानां, ९, १९०, २४६ स व दुर्त्राह्मणो झेये। ४८ * सर्वाण्युदकपूर्वाणि, १४ स सन्तरति दुर्गाणि, २४८ \$ ससमुद्रगुहा तेन, १८०,१८३ स ससी दीप्तकायारिनः, २६० सभीसमृदं बहु, २६३ * सस्यदानेन तथा, २६२ सहस्रगुणमाबार्य, ३६ सहस्रवरिबेष्टारः, २७४ सहस्रमेव धनुनां, १८९ * स हि सन्तानाय, १८ साजांश्च चतुरी वेदान् , २८ सा तु विक्रममापना, २३ सान्तानिकं यध्यमाणं, ३८ सामान्यं याचितं न्यासं, १७

सा हि वारयते पूर्वान् , १६९ र्वायानमृगयाक्षाणी, ५ स्त्रीषु क्षान्तं चार्मिकं, २६ श्चाभिरामं बहुरत्नपूर्णं, २५८ सुखोदयं मुखोदर्क, १३ सुपर्याप्तनिस्ट्रहस्य, २५४ सुरभोगि च पानानि, २६० सुवर्णतिलयुक्तैरच, २३४ सुवर्णदानानि तथा, १९० मुवर्णदानं गोदानं, ५९२ सुवर्णनामं कृत्वा तु, १८० * सुवर्णनाभं च कुर्यात् , १८० मुवर्णमंभ्यो विश्वेन्द्र, १९८ मुवर्णमेव सर्वत्र, १९४ सुतर्ण ये प्रयच्छन्ति, १९८, १९९ सुवर्णरजतं ताम्नं, २० सुवर्णरजनं वक्षं. १८७ सुवर्णस्य च दातारा, २७४ संमुख्याद्यतिसम्प्रातिः, ६ सौवर्णा यत्र प्रासादाः, १८८ सम्बान्धनस्तथा सर्वान् . ४२ संश्रुत्य यो न दित्सेत, १२ संसदि बीडया श्रुन्या, ६ स्थावरणा च भूतानां, ३०४ स्नातानामनुलिप्तानां, २४ स्वत्राह्मणश्रोत्रियवेद, ३९ स्वयं शक्त्या यथा न्यायं, २५३ स्वर्गलोके गतिस्तस्य, २७६ स्वरूपं वा विपुलं वाऽपि, ६ * स्वस्तिवाच्यभिक्षादानं, १६

स्वाध्यायनिरतो दाता, ३० स्वाध्यायनिरतो वित्रो, २४८ स्वाध्यायवित् नियमवान् , २७ स्वाध्यायाकां योनिमन्तं, २६ स्वावाधाः सुप्रसाधादव, २५५

Ę

हरेत यो वे सर्वस्वं, २५

हर्षदानामिति प्राहुः, ६ हाटकीक्षितिगारीणां, १९० हिरण्यदा महानुद्धि, १५९ * हिरण्यप्रदानात्तेजो, २६१ हीनं चापि मवेच्छ्रेष्ठं, ७ हुतं दत्तं तपस्तेषां, ४५ हृतसर्वस्वहरणा, ४१ हेमरलाम्बरयुतो, २४६

APPENDIX G

Readings of the Manuscript from the Library of the Junior Bhonsle Raja, Nagpur.

The Manuscript begins as follows:-

स्वस्ति श्री महागणपतये नमः । अथ दानस्वरूपमाह । तत्र देवलः— अथातो दानविधि व्याख्यास्यामः

This corresponds to page 5 of the Text.

- P. 5, 1. 4, प्रतिपादनम् for प्रतिपादितम्; 1. 5, विद्यते for वक्ष्यते; 1. 7, दिन्निहेतुः for दिहेतुः; च द्विपाक्युक् for वह्विपाक्युक्; 1. 10, शक्तिश्व for भक्तिश्व; reads शक्तिश्व दानानां पडेतानि प्रचक्षते। पात्रेश्यो दीयते etc.; 1. 14, त्यागबुद्धया for धर्मबुद्धया; 1. 16, ऐहिकं फल for इहेकफल; 1. 17, क्षियाश्व for क्षिया न.
- P. 6, 11. 1-2, श्रुत्या चार्योऽपिंभ्यः प्रयाचितः । प्रदीयते चेतु तदा बीडा दानमिति स्मृतौ for the first two lines; 1. 3, दृष्ट्या for दृष्ट्वा;
  द्याद्यवात् प्र for दृष्ट्वत्यत्पः, 1. 6, दीयते अपकर्तृभ्यो भयदानं तदोच्यते for the whole line; 1. 7, धर्मकृत् for धर्मयुक्;
  1. 10, अनिन्याजीवकर्मा for अनिन्याजी; 1. 11, त्रिशुक्ताः for
  त्रिशुक्तः: 1. 16, स्वयं तेनाजि for स्वयत्नेनाजि.
- P. 7, 1. 2, दानाईदेश for दानाहीं देश: 1. 3, सम्पदा for सम्पदाम्;
  1. 4, द्वाना वापि for द्वानं वापि; 1 6, षद्भिः पाक for षश्विपाक:
  1, 10, कनताम् for अल्पताम्; 1. 11, यहलम् for यहानम्; व
  for द्व: 1. 12, न तस्सद्वस्य for तेन सद्वस्य; 1. 13, दानस्य विप्र
  for दानं स्वादि.
- P, 8, 1. 2, अपस्यावि for अपत्यवि ; यदि त्यजेन् for यदि त्यज्यते ;
  1. 3, इच्छासंस्थे तु for इज्यासंज्ञं तु ; 1. 4, कालक्षेपम् for कालापेक्षम् ; कियाक्षेपम् for कियापेक्षम् ; अर्थाक्षेपम् for अर्थापेक्षम् ;
  1. 7, अश्वमानि तु for अश्वमानीति ; 1. 10, दनावासः प for दना-

- बासपरि; 1.12, यानानि for दानानि; 1.14, दर्धजातानाम् for दनुजातानाम्.
- P. 9, 1. 4, गोपतं मुक्त दोष for पतंमुक्त दोष; 1. 5, additional line found before इह कीर्ति etc:—कामधेनुश्च तहानं फल्स्यात्मेप्सितं फलम्। इह कीर्तिमवा; 1. 8, दन्यद्विशिष्टो साम for दस्मद्विशिष्टो नाम; 1. 9, पृथिबीमपि for बसुधामपि; 1. 10, न काचिद्यतिम् for न किथि-द्रतिम्; 1. 11, प्रदाय शादमुष्टिश्व श्रद्धाभक्तिसमुखतः; for the whole line.; 1. 14, आश्रयानिमित्तत्वेन देयं द्रव्यम्। धर्मयुक्-धर्मयुक्त न्यायार्जितमित्यर्थः for lines 14 and 15 upto न्यायार्जित-मित्यन्यः in line 15.
- P. 9, 1, 16, विपरीतफलपरम् for विपरीतफलम्,
- P. 10, l. 1, पुरातनमिति for धरानलमिति ; l. 3, वृथारक्षा for वृथावका ; l. 4, प्रस्यते अस्मिनित for प्रस्यते अनेनित , l. 11, सर्वशः for सर्वतः.
- P. 11, l. 1, निमित्तेषु for निमित्ते म , l. 2, पूर्व तु शिक्ताः for पूर्वन शिक्ताः ; l. 3, मनुः-येन येन हि भावेन ; l. 8, स्मृतम् for विदुः ; l. 10, स्मृतम् for विदुः : l 11, मपात्रेभ्यथ दी for मपात्रेभ्यः प्रदी ; l. 16, यत्र वाचा प्रतिभूत्य for यत्र वाचा प्रतिभात्तमः ; l. 18, जातान्वये for जातान्तरो ; l. 20, दत्तस्य इरणेन च for दत्तस्याच्छेदनेन च ; l. 21, शाम्यति for नद्यति.
- P. 12, 1. 2, घातकम् for घातिनम्: 1. 4, शतिनम् for शिलकम्; 1. 18, विपर्ययम् for विपर्ययः
- P. 13, l. 2, पीत्रामिहादनुते for पाँतः सहादनुते, l. 12, प्रदीयते for प्रयच्छते.
- P. 14, 1. 5, वाराणस्यादी for प्रयागादी; 1. 15, यशाश्रुति विद्वारे यज्ञे अन्याहार्यदानादी for विद्वारे यज्ञे अन्यदार्यदानादी.
- P. 15, l. 11, स एव परमो for यतानां परमो ; योगिनामात्म for योगेमात्म.

- P. 16, अब देवानि for अब देवादेवानि as the heading.
  1. 1, तत्र बृहस्पतिः for बृहस्पतिः ; 1.8, जीवितस्य for जीवतोऽपि ;
  1. 11, अदेवं स्यादतोऽन्यवा for न देवं स्यात्ततोऽन्यवा.
  - P. 17, l. 2, दक्षः omitted; l. 12, अन्यस्य इस्ते for अन्यहस्ते.
  - P. 18, l. 3, omitted; l. 4, एव च for एव वा; l. 4, स्वकीय-दानविकयेच्छुः for स्वकीयविकयेच्छुः, l. 6, विकयानिच्छु for विकयेच्छु.
  - P. 19, 1. 1, एव तिष्ठात for अवतिष्ठते , 1. 6, हि for दु ; 1. 4, श्रीरामायणे for रामायणे , 1. 5, नावज्ञया for नावज्ञाय ; 1. 10, वेदविक्रयलब्धमेतिदिति यन्निर्दिश्यते for वेदविक्रयेण च धनेन निर्दिश्यते ; 1. 12, लब्धम् for यहब्धम्.
  - P. 20, l. 1, सुवर्ण रजतम् for सुवर्णरजतम्; l. 3, तत्रैव परिवर्तते omitted, न भवति for न भजते; l. 6, पक्कपिण्डम् for पक्कमसम्, l. 10, ह्रावर्दद्यान् स्वस्ति क्षीरतिलान्मधु for पृतं द्यात् स्वस्ति क्षीरं तिलान् दिष, l. 11, मस्रं नि for मन्यं नि, l. 13, तिषाम् for तथा.
  - P. 21, 1. 4, विभक्त for विविक्त , 1. 4, दक्षिणा होता for दक्षिणा त्वेषाम् ;
    1. 5, कदाचन for कथश्चन.
  - P. 22, 1. 2, स्वपनं सर्वदेवानाम् for मात्यप्रदानं देवानाम्; फलं स्मृतम् for समं स्मृतम्; 1. 3, अपसारणम् for अपकर्षणम्; 1. 8, दानं फलं समम् for दानसमं यमः, 1. 9, गात्रसंवाहनम् omitted, 1. 12, तर्धदान for तदाऽऽदान; 1. 13, तन्मात्रं परि for तन्मात्रपरि, 1. 15, परिकार्त्यते, स्मयदानमासुरम् for परिकार्त्यते यव स्मयदानमासुरम्.
    - P. 23, 1. 4, अफलं भवति अल्पफलं वा for अफलं वा ; 1. 5, तहीदानम् for तदाऽऽदानम् ; मानं द्रव्यापसर्पणम् for दीयमानद्रव्यापसर्पणम् ; 1. 6, प्रत्युपकारमाहृय for प्रत्युपकारसमीहृया ; 1. 8, लोके मत्यर्थ

प्रस्यापिता for लोकप्रतीत्यर्थं प्रस्थापितम् ; l. 14, नरकम् for निरयम् .

- P. 24, 1. 1, प्रश्नपूर्वम् omitted.
- P. 25, 1. 9, समुत्यजित for समुत्यजित ; 1. 13, ब्रह्ममतेनाचरते ब्रह्महत्या-लोकास्तस्य द्यान्तवन्तो वसन्ति for lines 13 and 14.
- P. 26, पात्रापात्रलक्षणम् for पात्राणां लक्षणम्-See heading.
- P. 27, 1. 12, दाता यज्वा for दाता यव ; 1. 13, स्वाध्यायवाश्रियमवान् for स्वाध्यायविश्रियमवान् ; 1. 16, ध्य नयुक्ताः for शान्तिमन्तः.
- P. 28, 1. 3, तेन च for नेतरः ; 1. 4, वेदेन्धनसमृद्धेषु for वेदेषु च सामिदेषु ; 1. 5, किल्बिषादिष for कि द्विषादिष ; 1. 7, वे for च ;
  1. 15, श्रमकारकम् for श्रमकर्मणि.
- P. 29, 1. 1, व्यासः omitted, 1. 4, सहररितम् for सहरदोष-रिहतम्; 1. 5, दानव्यासम्ब for दानवर्षप्रथमः; 1. 6, सुभुक्तम for प्रभुक्तमः; 1. 7, न तु मूर्खं for अनन्तर्थम्, 1. 8, मन्त्रो for मन्त्राः, 1. 10, दानव्यासः for दाने व्यासः, 1. 11, यन्दिश्चत् for एकोऽपि, 1. 13, शातातपः for शातातपव्यासः.
- P. 30, 1. 3, स्वदारिनरतः for स्वाध्यार्थानरतः . 1. 16, ततः परम् for ततः परः ; 1. 19, तेषामि विशेषतः for विद्याप्टर्शावशेषतः.
- 'P. 31, 1. 5, बिब्भरक्षैरधीन्य यः for बिड्भयोंगैरधीत्य वा; 1. 8, प्राप्तः for प्रोक्तः; 1. 13, संशयम् for संशयी; 1. 15, निवृत्तः for निमृतः; 1. 17, समन्वितः for ममुच्छितः.
  - P. 32, 1. 1, विश्वका for त्रिश्चका, 1. 2, from वधाविधि there is a big gap which ends in line 3 of p. 35 beginning with सन्धां स वहां आद्याणः स्मृतः.
  - P. 35, 1.7, ये च के चिदनग्नयः for ये च के चन मानवाः; 1.8, प्रामस्य नगरस्य वा । सर्वे तं शहभार्मणः । अन्वासते कर्मकाले स्वप्नाय इव

तिष्ठति for 1.8, beginning with सर्वे ते and line 9; 1.10, यमः for मनुः.

- P. 36, 1. 3, श्रद्धधानस्त्रंथन च for श्रद्धधानस्य एन च; 1. 6, समम् for श्रत्भाम्; 11. 11 to 14 omitted.
- P. 37, l. 4, षह्गुणं for अनन्तम् ; l. 6, होत्रिणे for होत्रिणि ; l. 8, पुनः for स्मृतम् ; l. 9, दक्षः omitted ; l. 10, व्यसनाय ऋणार्थं च कुदुम्बार्थं च याचयेन् for the whole line.
- P. 38, l. 4, गुर्वश्रोपतृ for गुर्वथ पितृ; l. 9, सान्तानिकम् सन्तान-याजनिववाहार्थम् for सान्तानिकः सन्तानप्रयोजनिववाहार्था , l. 11, Here the following additional matter not found in the text is given after विद्याविश्रेषतः etc. and before गीतमः-गुर्वथं etc विद्याविश्रेषतः इति यथाविश्रि—

निस्तारयति दातारमात्मानं (च) स्वतेजसा । न लोके ब्राह्मणेभ्योऽन्यत्र वित्र पुण्यमेव च (१) ॥ अशका तद्विजेन्द्राणाः नास्ति इत्तिवतामिति । योऽन्यको ढन्यकन्येषु त्रिश्चको ब्राह्मणो द्विजैः॥

अभिभूतर्य पूर्वेकिः दोषरपृष्टर्य नेष्यते । एकदेशातिकमो वेदस्य किश्वन्य्यूनस्याभ्ययेन निम्नतः शान्तः लैंकिकम् । अर्थार्जितादिज्ञानं निम्नतः । निषद्काम्यकर्मभ्य निष्कियः । अर्थार्जितादिक्रियारिहतः । भवनादिषु सज्ञादिषु अभिभूतेऽप्रकृष्टः पूर्वेकिः जने विद्यावारैः दोषैरुपः पातकादिभिः । वसिष्टः

यक्ष सत्रं न चासत्रं नाऽभुतं न बहुभुतम् । न सुनुतं न दुईतं वेदः करिचश्स अहाणः ॥

यत्र वशिष्ठाभिजनः असत्तद्भिपकारातः(!) अत्र चात्मीपकर्षे प्रकाशं यो न करोति स पात्रमिति तास्पर्यम् । यमशातानपौ

> तयो धर्मो दया सत्यं शौनं ज्ञानं दया घुणा । विद्याविनयमस्तेयमेतद्वाझणलक्षणम् ॥

वसिष्ठः

योगस्तपो दया दानं सत्यं शीचं दया घृणा । विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्वाद्वाणलक्षणम् ॥

पैठानसः

ज्ञातातपः

क्षमा इमे। दया दानं धर्मस्सत्यं श्रुतं घृणा ।
विद्या विज्ञानम।स्तिक्यमेतद्वाद्वाणलक्षणम् ॥
केचितु ब्रुवते विद्या तपो सत्यं तथैव च ।
दानं श्रुतं तथा योगमेतद्वाद्वाणलक्षणम् ॥
विद्यातपोभ्यां यो होनो जातिब्राद्वाण एव सः ।
केचिद्विद्वान्नविद्वांद्व स्प्रवाणो (१) मेधा इति मानवाः (१)

परं दैवतमिमनविसष्ठो यमस्य द्वितीयकोके(१)
अभोत्रिया न तु वाक्यानप्रयक्ष सग्रहधर्माणे। भवन्ति । मानवाक्षात्र कं.कमुदाहरन्ति(१)

> म तुम(?) ब्राह्मणो भवति न विणित्र कुशीलवः । न श्रद्धप्रपणं कुर्यात् न स्तेनो न चिकित्सकः ॥ अवता अनधीयाना यत्र भैक्ष्यचरा द्विजाः । तं प्रामं दण्डयेद्वाजा चौरभक्तप्रदो हि सः ॥

अब्राह्मणास्तु वर् प्रोक्ताः ऋषिः शातातपे।ऽवरीत् । भाषस्तु राजदृत्तस्तेवां द्वितीयः क्यविकर्या ॥ तृतीया वधायोधस्य चतुर्थो मामयाजकः । प्रथमस्तु श्वतस्तेवां व्यायस्य नगरस्य वा ॥ समागता तु यस्पूर्वं सादिस्यां चैव पश्चिमाम् ।

नोपासेत द्विजः । अल्पविद्यायास्यं बहुविद्यायः बहु इत्यर्थः ; 1. 16, the Manuscript gives the reading तिकुमाणेभ्यः and इतरेभ्यः for भिक्षमाणेषु and इतरेषु ; it is possible to read

- तिकुमाणेभ्यः as तिकुमारगेभ्यः, and possibly it is a corrupt reading for भिक्षमाणेभ्यः ; l. 18, दक्षिणायाः for दक्षिणायै.
- P. 39, 1.1, वेद्यापि for वेद्याप; 1.11, अन्तर्वेदि धनदानानि यमः-बहिवेदि etc. for अन्तर्वेदेव धनधान्यानियमः । बहिवेदि etc; 1.14, कारिणः आव for कारिणामाव; 1.16, after पात्रम् inter polates स्वदुहितृपितृजामानस्थ पुरोहितस्वारमन एव पात्रम्.
- P. 40, 1. 1, दानव्यासः for दाने व्यासः ; 1. 3, मोडिनन्दाः स्वितसंक्रमः for सेडिनन्दस्वर्गसद्क्रमः , 1. 6, मित्यादेः for मित्यादीनाम् ; 1. 7, फलमिति for फलमित्यर्थ ; 1. 13, विशिष्टाः गुणातिशय-शालिनः for विशिष्टो गुणातिशयेन ; परभाग्योपशालिनः omitted ; 1. 18, [ददात्] supplies the bracket ; 1. 19, धर्मार्थ-मिति for धर्मोड्यमिति.
- P. 41, 1. 4, यद्भकाः for तद्भका ; 1. 5, भवन्त्येते for भवन्त्यथे ; 11. 6, and 7, are omitted ; 1. 8, देशसम्प्रवे for देश- विप्रवे ; 1. 9, महाफलम् for महत्फलम् ; 1. 10, येऽपि नैष्ठवराश्च ये for तथा भञ्जवराश्च ये ; 1. 11, महाफलम् for महत्फलम् ; 1. 14, अथ omitted ; 1. 18, वैकप्रदे for त्वेकप्रदे ; 1. 19, नास्ति मूर्खे for न मूर्बस्य.
- P. 42, 1. 4, यक्ष for यथा in both places in the line; 1. 5, प्रधीयान: for अनधीयान:; 1. 6, महद्वा for सहसा; 1. 10, च for वा; 1. 15, बिट्पति for अतिथिम; 1. 17, कमेत् for कामेत्; 1. 19, मुमूर्धनिप for मूर्खानिप च.
- P. 43, 1. 2, मुमूर्वातिकमे for मूर्बस्यातिकमे ; 1. 3, नास्ति मूर्व ? (खे) व्यति for ना प्रमूर्वन्यति ; मुमूर्वानि ? (कृनिति) for मूर्बानिति ; 1. 9, न तं तस्करमर्चयत् for न तं हि सुखमानयेत् .
- P. 44, l. 5, नैव for तर्न ; l. 9, विशेष omitted ; l. 10, मन्त्रपूर्व for मन्त्रपूर्व ; l. 11, निकृत्य इस्तं तत् for निकृत्तते इस्तम् ;

- 1. 12, इति omitted; 1. 13, उपस्न्यन्ति for उपस्नन्ति; 1. 14, कृत्वा for इड्डा; 1 15, पुनः सद्विप्रविषयः omitted.
- P. 45, l. 1, प्रथमे omitted; l. 6, चार्षितम् for बापितम्; l. 7, त्रिषु for वित्तः; l. 9, सर्वे भस्मन्यिप हुतम् for भस्मन्यिप हुतं इय्यम्; l. 13, प्रथमे omitted; l. 14, त्रिब्वेतेषु for शिष्टे-ष्वेतेषु.
- P. 46, 1. 4, मनुविष्णू for मनुविष्णुक्ष ; 1. 6, मर्गातिसाधकः for सर्वानिसम्बद्धः ; 1. 7, सुराध्वज for स्वर्गध्वज ; 1. 9, अधौद्दाष्टः for अल्पदृष्टः ; 1. 16, गृष्यं पृत्वा for गृष्यं दत्वा .
- P. 47, 1. 1, रक्षेत् for बक्षे , 11. 4 to 7, omitted ; 1. 8, दाने क्यांसः for दानव्याम. ; 1. 9, बांज for बीर्य ; 1. 10, च for तु न बेद बाह्मणः for न भवेद् बाह्मणः ; 1. 11, न वा for न चा ; 1. 12, स्मृतिः omitted ; 1. 14, हीनो यः for हीनख.
- P. 48, 1. 3, नाम for ज्ञेयः; 1. 5, मले for मते; 1. 6, बीटबारण-पीरेषु for भाटबारणबीरेभ्यः; 1. 8, पहुःबबधि for परावनध-बीधरा; 11 10-12, इति श्रीलक्ष्मीधर्माबरिबतकन्पतरी दानकाण्डे प्रथमः परिच्छेदः for the colophon.
- P. 49, 1. 16, The following lines are interpolated between परिकार्तितः and तथा on page 50:

मर्वाण्येतानि कृत्वा तु पुरा शम्बरमृदनः। बामुदेवस्य भगवान् अम्बरीबस्य पार्थिवः॥ कार्तविर्यार्जुनो नाम प्रह्वादः पृथुरेव च। कुर्युः ? (चक्कु) रन्ये महीपालाः केविस भरतादयः॥

P. 50, 1. 3, reads:.

तस्मादाराच्य गोविन्दमुमापतिविनायकै। । एकामन्यतमं कुर्याद्वासुदेवप्रसादतः॥

for 3 to 6; 1. 12, यज्ञात्मव for यात्रीत्सव.

- P. 51, l. 1, नियतम् for जीवितम्; l. 3, heading omitted; l. 4, पुण्यां तिथि for पुण्यादितिथः; l. 13, मध्ये प्रामा for मध्यप्रामा ; l. 14, ल्यभियुक्त for लीसंयुक्त ; l. 15, आननानि द्वाराणि
  यस्य स तथा for आननानि यस्य स.
- P. 52, l. 1, करामवा for कराश्रया; l. 4, omitted; l. 14, विनायकद्वांश्या माशा अश्विनां for विनायकद्वाकावाय्वाकाश्य अश्विनां.
- P. 53, l. 4, lines 4 and 5 omitted; l. 7, लोकपालमवर्णाः omitted पानकृष्ण रक्तनीलाजनित ? (निभ) कृष्णदरितसितवर्णाः for पातरक्रकृष्णनालाजनिनाः देवताकृष्णहरितशबलाः for the line; l. 16, शालेह्नदी for शाकेह्नदी.
- P. 54, 1. 4, यथोत्तरक्रम् for अयोत्तराक्रम्; 1. 6, सजातिकाष्ट्रमयम् for सजातीयं काष्ट्रमयम्; 1. 11, नदा इति for नदा.
- P. 55, 1. 9, पुष्पक्षजापशामम् for पुष्पवने संशोधम् .
- P. 56, 1. 7, लोकपालाः वस्त्रप्रधादित्य for लोकपालवस्त्रप्रकादित्य; 1. 12, यथास्वरूपम् for यथानुरूपम्; 1. 13, अष्टानाम् omitted; 1. 11, वेदमन्त्रैः for मन्त्रवेदैः; 1. 15, सम्बन्धाद for साध्यत्वात; 1. 16, देवतानाम् for देवानाम्; 1. 18, धूपम् for धूपान.
- P. 57, I. 6, तेओवता स्रोक्ष्मणेश for तेजीवलाल्लोकगणेन ; I. 12, ममा-भ्यं पाढि for शिवाय न. पाहि.
- P. 58, 1. 3, श्वाप्सरोभि for सहाप्तरोभि ; 1. 17, of this verse occurs after 1. 6, in p. 59.
- P. 59, 1. 7, विश्वाधिपते मुनीन्द्र for विद्याधिपते सुनेन्द्र ; 1. 10, रक्षा-ध्वरं नमः for विद्याध्वरं नः ; 1. 21, तयाङ्कलीयप for अथाङ्कलीप.
- P. 60, 1. 1, नानि च for नादिकम्; 1. 12, मनुमन्त्रयेत् for मनुवर्तयेत्; 1. 15, तथामृत for सस्यानृत.

Representation [Appendix

P. 61, 1. 8, धर्मराजमणाहेमं तथा स्वेंण संयुतम् for the whole line.

The Manuscript adds the following prose passage-स्वेंण हेमेनैव; 1. 14, साक्षिभूत for शक्तिभृते; 1. 16. चरस्थावर for बहिस्थावर.

- P. 62, 1. 1, विश्वचारिण for विश्वकारिण; 1. 5, पि दापयेत् for पि च दापयेत्; 1. 6, विशिष्टादीन् for विशिष्टेभ्यः; 1. 9, तदनु इया for तदा इया; 1. 13, लोक for शोक.
- P. 63, 1. 2, बसेत् for अजेत्; 1. 5, महीयते for मोदते; 1. 14, दानविधानम् for दानविधिः; अथ हिरण्यगर्भदानविधिः-This heading is omitted.
- P. 64, 1. 2, दिनमथासाद्य-for दिनं समासाद्य; 1. 13, एतत्सर्वं पार्श्वतः स्थापथेत् omitted; 1. 15, पार्श्वयोः स्थापथेतद्वत् हेमदण्ड- कमण्डलुम् for the whole line.; 1. 17, दलान्वितम् for समन्वतम्.
- P. 66, Lines 16 to 19 are omitted.
- P. 67, Lines 2 and 3 are omitted.; 1. 12, दानम् for दानांविध:; 1 16, lines 16 and 17 omitted.
- P. 68, Lines 16 and 17 are omitted.
- P. 69, 1. 5, दांगैब, for दांपेश्च; 1. 7, त्रि:कृत्वा, for दिक् कृत्वा.
- P. 70, आनन्दकृत्पद for आनन्दकृत्यद.
- P. 71, 1. 4, पादपप्रदानम् for पादपदानम् ; 1. 9, कुर्यात् for कृत्वा; 1. 14, अर्थवद्धप्रसुवर्णस्य for ततस्त्रप्रसुवर्णेन.
- P. 73, I. 1, त्रिःप्रद for त्रिप्रद; I. 16, प्रपीत्रकान for प्रपीत्रकै:.
- P. 74, l. 1, वा पठेत् for बाचयेत् ; l. 5, तहप्रदानम् for पादपदानम् ; l. 12, कर्म होम कार्यः for कृषीद्योगकार्यम् .

- P. 75, 1. 8, पंपूजयेत for खुपूजयेत; 1. 9, ताझ and कांस्य. Both readings for कांस्य are found.
- P. 76, 1. 2; माल्ये तु for माल्येक्षु; 1. 5, दशेऽपि for शतेऽपि; सर्वा-नेतत् for सर्वमेतत्.
- P. 77, पुत्रपौत्रसमन्वितः for राजराजो भवेत्ररः .
- P. 78, 1. 2, प्रदं शुभम् for प्रदर्शनात ; 1. 3, च for ना ; 1. 8, मुदं ना for मुनासम् ; 1. 11, प्रदानम् for दानम् .
- P. 79, 1. 2, कार्यम् for कुर्यात् ; 1. 12, विभृषितम् for समन्वितम् ; 1. 13, नासनम् for वासनम् .
- P. 80, 1. 5, धान्याकम् for धान्यकम् ; 1. 17, भवति दुःखमुपैति मर्त्यः for हि सहते भवबन्धदुःखम्.
- P. 82, 1. 7, भास्कर for भास्करम् ; 1. 8, भासयसे for पालयसे ; 1, 13, शप्यादिकम् for सस्यादिकम् .
- P. 83, 1. 6, सकलिक द्वाप्रमुक्तः for कलिक लुपविमुक्तः ; 1. 8, पूज्यते for प्रजितः.
- P. 84, l. 1, दानम for नाम; l. 7, is found after l. 8, 'ऐन्द्र-नीलेन' इन्द्रनीलमणिमयेन क उशेन; additional passage found after क्वरो युगाधारकाष्टम् .
- P. 85, 1. 2, भ्वजान्वितम् for समन्वितम् ; 1. 6, omitted ; 1. 11, भवाभिधाय for भवाभवाय ; 1. 16, एवम् for एतत् .
- P. 86, 1. 8, एवम् for आस्मन् .
- P. 87, 1. 7, पुष्परथः क्रीडाधों रथः स च for पुष्परथः स च ; वडबोभिः for बलभी ; 1. 11, चन्दनै for बन्दनः ; 1. 19, कुर्यात्पञ्च for कुर्याण त्रि.
- P. 88, 1, 7, तस्मात् for बस्मात्.

Reppendix [Appendix

P. 89, 1. 6, रथगजदानात् for गजरथदानात्; 1. 11, अधासाध for समासाध; 1. 14, तदर्धस्थायि for तदर्धं वापि.

- P. 90, 1. 6, ककंटम for कवेटम.
- P. 91, 1. 4, अभिपूजयेत् for प्रपूजयेत् ; 1. 10, omitted : 1. 13, यस्मालु भूमिदानस्य करां नाहीन्त बोडशीम् for the whole line.
- P. 92, 1. 4, भवनं स्थानमात्रं वा for भवनस्थानमात्रं वा.
- P. 93, 1. 3, अमन्नल for अमन्नलय: 1. 9, वसुद्धसमन्विताम् for वसु-द्वाकंभंयुताम्; 1. 10, तद्देवाय शक्तितः for तद्देवाप्यशक्तितः.
- P. 96, l. 1, विश्वचकं for विषुवादिषु ; l. 5, असकेम्यष्टकावृतम् for रत्नकुम्भाष्टकावृतम् ; l. 6, पद्मे स्थितं विश्वम् for मध्ये स्थितं विष्णुम् ; l. 18, ब्राह्मणाद्याः for ब्राह्मण्याद्याः .
- P. 97, 1. 18, श्रमम् for परम्.
- P. 98, 1. 7, शारे for शारम्.
- P. 99, 1. 8, पर्ण for अंशुक ; 1. 13, शेषधरे शुने for शक्क्षधरे उमे ; 1. 14, सर्वतः for पर्वतः ; 1. 15, आग्नेय्याम् for आग्नेयी.
- P. 100, 1. 15, उदार्थन for उदाहरेत.
- P. 103, I. 4, This line is given after line 1.
- P. 104, 1. 16, तद्वन for सव .
- P. 105, 1. 1, omitted; 1. 5, omitted; 1. 11, गाइन्मतशर्त तहत for गाइन्मनं तथा नहन .
- P. 106, 1. 4, श्रुभाः for स्मृताः ; 1. 14, भक्त्या for लक्ष्म्या.
- P. 107, l. 4, सरूपम् for सरूपः The heading महाभूतघटदानम् । तत्र मत्स्यपुराण-अथातः "मनुत्तमम् etc. All the verses are omitted from here to l. 6 on p. 108.

- P. 108, l. 13, omitted.
- P. 109, l. 5, सर्वभूतेश for सर्वभूतेषु; इति श्रीलक्ष्मीधरविराचिते कल्पतरी दानकाण्डे द्वितायः परिच्छेदः for the colophon.
- P. 110, Il. 15-17, are omitted.
- P. 111, l. 1, शंभावज्र दिवाकरः for शोभा चक्रे दिवाकरे; l. 3, सप्तद्वीपाः समुद्राश्च for पीठात्मप्तगुणं रोष्यम्; l. 4, कांस्यमत्र for कांस्यपात्रम्; l. 5, omitted, l 9, यादसानि for या त्रपानि; additional line found after l. 9,

  अरण्यानि च सत्वानि सीवणानि च कार्येत.
- P. 112, l. 2, अहताम्बरसच्छन्ना स्निवण सुविभृषिताः for the whole line; l. 4, एवं विधाय for एवं विधाय; l. 10, तोषमेति for तोषयेच्च; l. 23, वर्णनामों for स्वर्णनामः.
- P. 113, l. l, पश्येलु for पश्यन्त; l. 3, पश्चपुराणोक्त omitted.

  The heading of गांसहस्रदान is omitted; l. 5, अथापरम् for अत. परम्; l. 6, तत्पदं धाम द्रप्तकार्मक्षोषितः for
  तत्परं धाम नृमाः कार्मरशेषतः.
- P. 116, I. 6, इति त्रिप्रकारं for इति कालिकापुराणोक्त.
- P. 117, 1. 3, अर्वयेन for अर्वयेच्य ; 1. 15, लोम्द्रना for लेम्द्रना ;
   l. 18, after महोयते the colophon इति गोसद्द्रसदानम् is found here.
- P. 118, l. 1, omitted; l. 10, दानव्यम् for द्विजानाम्, l. 15, after शेषः the colophon is omitted; महाभारते for अस महाभारतोकगोमहस्रदानम्.
- P. 119, l. 3, अक्षयों for अक्षयान ; l. 6, पुण्यं दिवि for लोकं दिवि ; इति तिलद्वीणदानम् for इति त्रिप्रकारगोसहस्रदानम् .
- P. 120, .भान्याचलदानम् This heading is omitted.

- P. 121, 1. 1, omitted; 1. 5, यथा आयं वि for यथा शास्त्रि; 1. 8-10, omitted; 1. 12, comes after 1. 16; 1. 18, lines 1 and 2 of page 122 are found after स्यात; 11. 19-20, comes after lines 1 and 2 in page 121.
- P. 122, 1. 7, मुरारिः for पुरारिः.
- P. 124, l. 8 and 9, omitted; l. 10, and 11, are found after मानससरसा; l. 11, पद्मात् पश्चिमदेशे is found after सबस्रम् in l. 15.
- P. 126, 1. 3, after अस्तु में is found the following additional matter: इत्यनेन मन्त्रेण गन्धमादनपर्वतामन्त्रणम् । उत्तरैः यस्मास्त्रम् etc.; 1. 6, इत्यनेन for अनेन; 1. 12, गाश्च for गावः; 1. 13, शक्तितः for अथवा; 1. 15–18, omitted.
- P. 127, l. 4 to 6, omitted; l. 14, लवणान्विता for लवणं विना.
- P. 130, 1. 2, Additional line found after गुडपर्वत यस्मात् , सौमाग्यदामिन्या भ्रात त्वं गुडपर्वत्वम् ; heading सुवर्णाचल for कनकाचल ; 1. 11, प्रदानात् for प्रसादात् .
- P. 131, 1. 3, एक्शतात् for एक्पलात् ; 1. 6, सर्वगर्भाय for ब्रह्मगर्भाय ;
   1. 13, प्रवर्णाचल for कनकाचल.
- P. 132, 1. 14, पर्वत for अवल: 1. 16, the whole section on आपीसावलदान is omitted and the verses on प्रतावल दान are given.
- P. 134, l. 10, omitted.
- P. 135, 1. 1-3, omitted; 1. 4, पर्वत for अवल.
- P. 136, 1. 4, विश्वजनम् for विश्वजेयेत् .
- P. 137, 1. 15, विभूवन: for विकेपनम् .

- P. 139, 1. 11, तम्ममानम्बद्धारी स्वं शिंग तहम्ममानम्बद्धारी ; 1. 14, उद्भूतः शक्रशबलः शिंग उद्गता शक्रशबतः ; 1. 19, तती विष्णुपुरं वजेत शिंग स त विष्णुप्रचीदिनः
  - P. 140, l. 2, शैलेष्यमत्सरः for शैले विमत्सरः, l. 4, सर्वतोष for पर्वतोष; l. 14, omitted; the colophon reads. इति श्रीलक्ष्मीधरविराचितं कल्पतरी दानकाण्डे तृतीयः परिच्छेदः॥
  - P. 141, l. 10, तु for यः ; l. 13, णों चतु.पादा for णातिश्वपादी.
  - P. 143, l. 17, दचान् for देया:.
  - P. 144, l. 2, इति तुलामार for इतिमार; l. 3, एकेनेव घटेन omitted.

    It may be noted here that the entire passage between the stars on pp 143-4 is found as cited by Hemādri, with the changes noted above, in this Manuscript.
  - P. 144, l. J, বন্ধৰ omitted; l. 10, শহরণ: for শহরা:; l. 14, at for ৰ.
  - P. 145, l. 1, omitted; l. 16, द्विजापिता for द्विजापिते; l. 19, दन्बा for दत्ता.
  - P. 146, 1. 7, द्राधियेनुं for रमधेनुं : 1. 8, पश्चधेनु for पश्चगुडधेनु ; 1. 11. ते पोडश भवेदेनु for सा तु पाडशाभिः कार्याः
  - P. 147, 1. 4, निऋणो for प्रयतो ; 1. 6, अवते अपरेणैव for भवनेऽति विरेणैतत् ; 1. 7, विजितेन्द्रियः for संयतेन्द्रियः ; 1. 8, धूपदीप- धाचन्नकैः for दौपभूगैविवशणः ; 1. 14, जिह्ना स्वर्णनयीम् for जिह्नामक्तमयीम् ; 1. 15 to 17, omitted ; 1. 20, ग्रुप्र for ग्रुप्त.
  - P. 148, l. 6, आविवारणात् ; l. 8, after line 8 the following .additional lines are given:

इद्देव तेजकवलः सूक्ष्म सूत्रं तु...... ।

पादा इक्षुमया तथा ॥

ताम्रपृष्ठं भवेद्वविणो मणिमीकिकैः । धातु पत्रमभैः कर्णेर्दत्रिः फलमर्थस्तथा ॥ ••••••सायुको बहुपुत्रसमन्वितः । पुनर्देव्या रतो नित्य पूजर्योद्विधना च ताम् ॥

प्राप्यं etc.; heading प्रतथेनुदानम् 15 omitted; 1. 10, देवीपुराणे omitted; 1. 12, मर्पिषण विज्ञानता (?) for सर्पिनेनुविधानतः; 1. 14, पुष्पमा for सजमा.

- P. 149, 1. 7, After this line the following additional prose explanation is interpolated विता शर्वेस.
- P. 150, l. 8, देवीपुराणोक omitted , heading जलधेनुदानम् omitted ; lines 11 to 13, omitted ; l. 14, ल्याश्रत for ल्यह्रव्य.
  - P. 151, 1. 1, विधाननीपकल्पयेत् for धान्याना च प्रकल्पयेत्; 1. 2, वत्सं सङ्कल्पयेत् for वत्सकं कत्पयेत्; 1. 3, विधायते for धानन्तरम्; 1. 1, क. प्रददायः for काय ददायः; 1. 5, मृदनी for तूदनाः; 1. 11, पुण्यकलम् for दानफलम्; 1. 12, The following is found after., 1. 12, कृत्वा कृम्भानमुवर्णां यान्यमार्थग्रंकृतान् । प्रपा शाला समाजनसमाश्रयः । मुवर्णान् शोभनवर्णानः; 1. 14, is omitted; 1. 16, सुनुप्तानाम् for सनुप्तानाम्.
  - P. 152, I. 3, कामदानाय for मम कामाय; त्विति च वै for त्विति वै;
    l. 4, क्रीडाय वै for कृत्वा च वै; l. 7 to 9, omitted;
    heading अथ तिल्धेनुदानम omitted.
  - P. 153, l. 1, प्रकल्पवेत् for प्रकल्प च ; l. 1, प्रवच्छेचः for प्रवच्छं-स्तु ; l. 9, व for वा.

- P. 154, l. 5, प्रयव्यतः for यतत्रतः ; l. 6, यन for केन ; l. 8 to 10, omitted ; l. 11, The following additional prose explanation is found after end of this line : कांस्योपधानसंयुक्तं कांस्यपात्रविहितम् ; l. 14, धृते वागरकाध्रजे for श्वां वागरकाध्रजे
- P. 155, l. 1, प्राणान् for प्राणान् ; l. 2, तहच्छकं for तत्वशकं ; l. 5, नराधिप for नगिधपः ; l 17, सुपुण्येषु प्रमोदत for मोदने त्रिदर्शः नइ.
- P. 156, 1. 7, बेदाग्रे (ध्ये ?) for देवाय ; 1. 12, याश्र ध्यायेत मानुष: for ये दिश्या ये च मानुषा: ; 1. 15, omitted.
- P. 157, l. 1, तथा चैव for विधायेव; l 5, After आदित्यपुराणे is found भानुहवाच; l. 8, सुवर्णरजता for सुवर्णकजला; l. 11 and 12, omitted; l. 13, सच्छत्रं मोपानक च दर्भविष्टर- संयुत्तम् for whole line; l. 14, स्थागितं हाविपात्रेण धृतं for स्थापिनं इधिपात्रेण मधु; l. 18, यतः for यस्तु; वजते for लभने; स्वरूपते for रूपने in the heading.
- P. 158, l. 13, बस्त्रमवीताम् for वन्नमंयुक्ताम् : l. 16, After फलं the word यम is interpolatel : l. 17, खरीम् for मुखीम् .
- P. 159, 1. 1, omitted; 1. 11, अयाचिताम for यथाविधि; 1. 12, त्रिशृतिपूर्व प्राथवो तेन दला न संशयः for the whole line; 1. 13, देवोपुरणे for वायुपुरागे; 1 15, सदुग्धाम् for सत्व- प्राम्; सुगाम् for स्त्रमाम्; 1. 15, श्रुभपङ्काः for भक्तिभावतः; 1. 17, omitted.
- P. 160, l. 8, यो नां सुपरिपूर्णात्राम् for यो मासपरिपूर्णात्राम् ; l. 9, वित्र for सत्र ; l. 10, कृतपे निविष्टचरणाम् for कृतपविवक्तचरणाम् ; l. 18, नैव for चेल.

- P. 161, 1. 2, परिच्छकाम् for युगच्छकाम् ; 1. 3, षण्टास्वननकोलाहलैः for the whole line ; 1. 5, विदांबर for विदांबरः ; 1. 11, रकें: for वक्षः ; 1. 15, पटच्छका for पहच्छका ; 1. 16, मातृकं पितृकं च यत् for यत्पाप मातृकं मवेत ; 1. 17, जले धनस्य हस्तस्य for यक्ष जन्मशतैस्तस्य ; 1. 18, गां ददानीह हस्येष वाचा प्रेत सर्वशः for the whole line.
- P. 162, l. 2, प्रयच्छेत for प्रयच्छेतु ; नरः द्याचिः for पर्यास्वनाम् ; l. 5, श्वन्नपुष्पैरलङ्गताम् for गन्धपुष्पैरलङ्गताम् ; l. 10, दहत्य- प्रिरिवेन्धनम् for दहत्या सप्तमं कुलम् ; l. 16, नादै for घोषैः.
- P. 163, l. 5, After प्रयति the following colophon इति कपिला-दानमाहास्म्यम् is given; l. 9 to 11, omitted; l. 13, सोमलोके for आमिलोके; l. 15, दस्या for द्यात्. After line 15, l. 13 is repeated; l. 16, कास्यदाहि-नीम् for कामदोहिनीम्.
- P. 164, l. 3, बाह्यदोहनाम् for गां पयस्विनीम् ; l. 4, बाह्यं लोइन् माप्तुयात् for कींबरं लोकमहनुते ; l 5, कामदोहना अनायामे दोषा is additional matter found after गी: ; l. 7-8, omitted ; l. 15, बसूनां लोकमहनुते for बसुलोकं समहनुते.
- P. 165, l. 4, जिन्हा for भिरवा; l. 5, राजन for राज्य; l. 14, सुक्ष्मण for ऋशोन.
- P. 166, l. 3, omitted; l. 1 to 6, omitted; l. 8, पारोप for बार्टिन; l. 13, omitted.
- P. 167, l. 10, नदाः for कृत्याः ; l. 16, from here to l. 4, on page 168 is omitted.
- P. 169, l. 5, निस्यं प्रगलित for निस्पात्रिगक्ति ; l. 10, न व्यक्तम् for न बोश्राम् .
- P. 170, l. 1, omitted.

- P. 171, l. 4 to 7, omitted; l. 11, अन्तर्याताः for अन्तर्जाताः; l. 17, भूमि for शृति.
- P. 172, 1:1, omitted; 1. 7, तथा is found before तिसः; 1. 12, अतिसत्कृत्य for आंभसत्कृत्य; 1. 16, सबके for समेह; 1. 17, मध्ये for मध्यभिमाम्.
- P. 173, l. 6, एकात्म for एकाल्प; l. 10, अर्थवादाशिषस्तव for वश्यमाणाविश्ववत्; ll. 11 to 16, omitted.
- P. 176, 1. 18, omitted
- P. 177, l. l, तत्र omitted; l. 4, वित्रपुष्य for चित्रैः पुष्पेश्च;
  l. 5, क्षमाप्येन् for क्षमानयेन्; ता गा तत्र for तत्रैतां गाम्;
  l. 9, मनुना चीणेमेनिद्ध संचतेन (!) पुरा किल for the whole
  line; l. 10, अवाप्नुयात् for अनुत्तमम्.
- P. 178, l. 4, शीततीयं गवामचं इंग्रें: शिर्यः द्विज नरः for the whole line; l. 12, ऐश्वर्यं नेडभिजायन्ने जायमानाः पुनः पुनः for the whole line, l. 1, ऐश्वर्यं तेडभि for ऐश्वर्याण्यभि.
- P. 179, I. 4, तथा is found before अनड्बाहम् -
- P. 180, 1. 2, मुवर्णसुरम् for ससुरम् .
- P. 181, 1. 3, omitted ; 1. 11, द for ब ; 1. 12, तथा for द या , 1. 13, दादस्याम् for दादशी.
- P. 182, l. 8, शुभ for शुद्ध , l. 10, चतसपु दिश्च विन्यसेत् omitted; ध्तभाँददधिश्चीराणि पूर्णपात्राणि कुम्भानि च स्थाकमं पूर्वादिदिश्च स्थापनीयानि । बाह्यो स्थानकं दानं प्रदेशाद्वाह्यसमीप एव स्थानं यस्य म नथा । मार्जयेदिति for lines 12 to 14.
- P. 183, 1.7, दि for च ; 1.10, तु for तत् ; 1.11, अत्रापि विव-श्रितम् for अत्राऽविविश्तिम् .

- P. 184, l. 4, आधारते for त्वमाधारे; l. 11, राजेन्द्रम् for राजेन्द्र; l. 16, स्वाचान्तः for आचान्त.
- P. 185, l. 5, अनामयम् for असंशयः ; l. 7, देश for भान्य ; l. 16, पूज्ययुग्मेन बसेण for सूक्ष्मवस्रोण युग्मेन.
- P. 186. l. 8. प्रदायकः for विधायकः.
- P. 187, l. 1, दाने omitted; l. 9, बीतपापो for भौतपापो; l. 15, पात्राप्य for यथाप्य.
- P. 188, l. 1, बराधामरणभूषणाः for बराः प्रावरणाः इताः ; ll. 12 to 14. omitted.
- P. 189, l. 12, वंशेन for इण्डेन.
- P. 190, l. 1, अपि for अथ; l. 6, प्रकरणात् is found before बेदें मध्यः; l. 13, कृत्य for प्राते.
- P. 191, महामनाः for महात्मने , l. 13, स विष्ठायां कृमिर्भूता for विष्ठयां च कृमिर्भूता ; गच्छति for मझति.
- P. 192, l. 11, गोऽदव for गोष्ट; बाहुवीर्य for बहुबीज; l. 15, सद्भय: for शम्भो:; l. 16, दाने omitted.
- P. 193, 1l. 9 to 11, omitted.
- P. 195, l. 7, अमन्त्रार्थमलोहितम् for मञ्जलार्थमरोगतः: l. 17, तथा for तदा.
- P. 196, l. 18, कामने for कनके; l. 19, omitted.
- P. 197, 1. 10, समाप्त्रवाद for समस्त्रते.
- P. 198, 1. 5, सन्तारियच्यति for सन्तारयन्ति ते; 1. 12, हि for तद; 1. 18, अमरप्रमो for सम रज्यते.
- P. 199, l. 2, ft for .

- P. 200, l. 4, मनुः for तथा; l. 6, बीर्यम् for कार्यम्; l. 9, सर्व-दानमयम् for सर्वधर्ममयम्; ततः for यतः; l. 10, सर्वमाप्रोति for समवाप्रोति; l. 11, अन्यभ्यः for अल्पेभ्यः.
  - P. 201, l. 3, शाखंद्र for शाखंद; l. 9, संहिता for सिद्धान्त; l. 11, भैरवम् for भैरव.
  - P. 202, l. 1, स च विद्यागमात् for धर्नविद्यागमात् ; l. 6, श्रीताडिपित्रके for श्रीताडपत्रके ; l. 14, धर्नुईस्त for चतुईस्त.
  - P. 203, l. 1, कर्पूरै: for बन्द्रके: चामर्रदर्पण: for दर्पणेबाडमरै:; l. 8, निरुद्रकेश तथा for निरुद्रकेस्तथा; l. 14, कमात् for कमम्.
  - P. 204, 1. 3, प्रकल्पयेव for कारयेव; 1. 9, सम्याय for निष्पादा.
  - P. 205, l. 4, पुस्तकं परिलेखयेत for तं पुस्तं परिकल्पयेत ; l. 5, समन्वितम् for सम्बन्धि ; l. 6, पुस्तकं परिकल्पयेत् । पुस्तकं तं देवं परिकल्पयेत् भावयेदिस्पर्थः for the whole line ; l. 10, omitted.
  - P. 206, l. 6, नमस्कृतम् for निषेवितम् ; l. 13 to 14, विद्यादानप्रभावेण योगविद्यान्ददेखदि । आत्मविद्यानुरूपेण यः प्रयच्छति मानवः for both the lines ; l. 23, स्त्रबन्धं तु for तत्र रक्ष्यन्तु.
  - 1. 207, 1. 1, यन्त्रकक्षा for यन्त्रं रक्षा; 1. 5, प्रवर्तयेत् for प्रवर्तते;
    1. 6 to 8, omitted; 1. 11, ददात् for न्यात्.
  - P. 208, 1. 14, प्रधाना to 1, 16 सस्य विद्या the lines are omitted.
    1. 17, is treated as an explanatory prose passage
    as cited below धर्माधर्मप्रणीयनी-धर्माधर्मज्ञापिका; 1. 18,
    पुत्रवत for क्रिजनित.
  - P. 209, 1. 7, अझिंव for शिल्पवि.
  - P. 210, l. 4, कस्पी for मत्यों ; l. 18, धर्मसमाभयाः for समाभयाः . भाग्य ; l. 22, omitted.

- P. 211, l. 14, विद्यादानं दात for विद्यादात; l. 18, प्रपूजियत् for प्रसाधियत्; l. 19, ह्रायाधीभू for सुधांशीभू.
- P. 212, l. 4, हि for तु; l. 5, एव हि for बन्धुरच; l. 20, भगवानेव शहरः for शहरां भगवानिह.
- P. 213, l. 5, सत्पात्रभ्यः for सगोत्रभ्यः; l. 16, श्रक्षणां चन्द्रप्रयो for श्रक्षणचूर्णप्रयो ; l. 17, सेद्वाचपत्र for सत्काचवका.
- P. 214, l. 7 to 9, omitted; l. 12, निर्मयम् for निःश्रान्तम्; l. 13, विद्याभरे ततो यन्त्रे संस्थितं पत्रपुस्तकम् for the whole line; l. 15, सुरा for सुधा; l. 16, नानारागाकुलोपेते स्वर-वदमनोरमे for the whole line, l. 17, त for च.
- P. 215, l. 4, कोकमादी पत्रकंतु for कोकपश्चकमादी तु; l. 7, संयुतः for संयुतम्; l. 13, नानार्थोकाप्रसङ्गस्य शब्दयोग्यं यथा तथा for the whole line; l. 14, विवेकतः for विशेषतः
- P. 216, l. 7, from लिप and l. 8, are omitted; l. 12, पुरते। नृत्यगीतेन for नृत्यगीतिनादेन; l. 16, इच्छताम् for अश्तुते.
- P. 217, 1. 2, आई शाझं यहा for आव्यं शास्त्रं अदा , 1. 4, शिक्तरमायया for शिक्तर्रामायया ; 1. 5, सर्वार्थवित् for शब्दार्थवित् ; 1. 9, आब्य for अव्य ; 1. 13, सन्देहः for सन्दोहः
- P. 218, Il. 7 to 9, omitted.
- P. 219, l. 15, विक्रानिभ्यो स्तस्य वै for क्रानं नित्यस्तस्य च , l. 16, वाक्यम् for वाक्यम् ; विवस्वता for विपश्चिता ; l. 17, साधकम् for साधनम् .
- P. 220, 1. 3, सरलम् for सरागम् ; 1. 4, क्लानुक्षेण for क्लान्तक्षेण ; 1. 6, कंशोने for सप्तैदन ; 1. 12, किमाबितैः for किमाबितैः.
- P. 221, l. 1, बधा कविष्यकृत्रुयात् for कथा न काश्विचकृत्रुयात्; l. 18, तत्करुम् for भाग्यवान्; ll. 19-20, omitted.

- P. 222, l. 1, omitted; l. 7, स कुलो मोदते दिनि for स्वर्गलोके स मोदते; l. 10, जातो for याति; l. 11, प्रशस्तः for प्रसक्त; l. 13, स धन्यः स च कीर्तिमान् for अक्षयान्भोगभूषितान्; l. 15, प्रदायिनः for प्रदायिनाम्; l. 16, ते नै for मत्योः; l. 17, महाभाग्यं for माहात्म्यम्; l. 18, सप्तजन्मजैः for जन्मजन्मजैः.
- P. 223, l. 7, সহার্থন: for সকার্নিন:; l. 13, The following additional lines are found between line 12 and line 13:

मर्वसस्यमुखम्पूर्णं सर्वरत्नोपशोभिताम् ।

ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्वा प्रहणे चन्द्रमूर्ययोः ॥

तत्फलं सभते मर्त्यः विद्यादाने च भाग्यवान् वैश्वाखः । 1. 15,

तावत् for तद्वनः पद्मम् for पाद्मम् .

- P. 224, 1. 1, तत्प्राह धर्मानिश्वजान वैष्णवं परमं विदु: for the whole line; 1. 5, कल्पे प्र for कल्पप्र; 1. 5, यत्र यत् for यत्रै-ततः; 1. 13, हेमहस्ति for हेमसिंह.
- P. 225, 1. 6, पुण्डरांकस्य for पाण्डरीकस्य ; 1. 16, आदित्यचरितं बहु for भविष्यं तादिहोच्यते.
- P. 226, 1. 8, कल्पान्तलिश्चम् for कल्पतं लैश्च ; 1. 10, तिलधेनु for तिल-कम्भम् . reads तात्पुरुष तत्पुरुष ; 1. 19, तात्पुरुषे for तत्पुरुषे .
- P. 227, 1. 1, comes after 1. 5 and reads तात्पुरुष तत्पुरुषकल्पे ;
  1. 3, सहस्राणा for सहस्राणि : 1. 14, क्र्मम् for कामम् .
- P. 238, l. 1, बाडिसना for बाडमुना; l. 2, omitted; l. 4, अष्टादशकं नैव for अष्टादश केंब 1 11. यो दशालडम for यो हि स्थाहम.
- P. 229, 1. 6, गीरबः for संस्वः.

- P. 230, 1. 5, इत्येव for इत्येव.
- P. 231, The chapter heading reads: अय तिथिदानानि for अय तिथिदानम्; 1. 2, मार्गशोर्षशुक्रपत्रम्याम् for मार्गशोर्षे शुक्रपत्रदस्याम्; 1. 4, पौषे पुष्ययुक्तायाम् for पौषी चेत् पुष्ययुक्ता; 1. 5, उत्सादित for उच्छादित; 1. 6, सर्वगर्न्धः omitted; 1. 8, स्कैः for शाकैः; 1. 11, मुच्यते for पुष्यति स्यात् omitted; 1. 12, reads श्राद्धं इत्वा भोजनम्; तिल्पन्दत्वा प्रतो भवति। फाल्गुनी फाल्गुनी युक्ता चेत् तस्यो ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं विस्तीणं शयनं विनिवेद्य मनोक्षां पक्षवतीं ईविणवती प्राप्नोति नार्यपि भर्तारम् for 11. 12-15; 1. 16, भर्तारं तादरगुणयुक्तम् omitted.
- P. 232, omitted; 1 15, 35 omitted.
- P. 233, l. 5, ष्टततुलाम् for तलतुलाम् , l. 6, तेलतुलाम् for ष्टत-तुलाम् ; l. 9, रक्तेन for रसेन ; l. 10, यम:—वैशाख्याम् for वैशाख्याम् ; l. 14, तथा for यम .
  - P. 234, 1. 2, नदयात for मुखति ; 1. 18, शक्त्या for कृत्वा.
  - P. 235, l. 11, अवाप्रोति for समासाय ; l. 13, omitted.
  - P. 236, मासदानानि for मासदानम् in the heading; l. 4, प्रत्यहम् omitted; l. 5, तथा is treated separately; l. 6, स्वर्गकोक्य गच्छित is additional; ll. 7 to 9, omitted.
  - P. 237, I. 6, ईांप्सतान् लभते लेकान यानेषु विविधपु च for the whole line; I. 9-to 13, omitted; I. 17, क्रमण समुदाहतम् for कमेणवमुदाहतम् .
- P. 238, 1. 7, The whole line is treated as an explanatory prose passage and reads thus:
  - नितान्ते' मासदानास्यनियमसमाप्ती—तथा ; ll. 15 to 16, omitted ; l. 18, अष्टाञ्चल for अस्ताञ्चल ; क्षीवर्णा for सीवर्ण.

- P. 239, 1. 17, मिकत for स्वशिकतः.
- P. 240, 1. 7, मुकाफलादिकम् for मुकादिकं तथा; 1. 14, सार्वकामिकम् for सार्वकालिकम्; 1. 15, किबिन् for लोके; the colophon इति मासदानानि is omitted.
- P. 241, l. 3, अभिजायते for भवति ; l. 5 to 7, omitted ; ll. 10 and 11, omitted ; l. 12, reads . यथानुपानं दातव्यं मातृगार्थं द्विजातये for the whole line.
- P. 242, 1. 3, तेल for तिल; 1. 9, अकृतं अपटितम् omitted.
- P. 243, 1. 4, यदात् for यहा; 1. 5, न संशयः for विनिश्चयः; 1. 11, स्वातावध for स्वातीष्त्रध.
- P. 244, l. 5, ऋदिमिट्टा वै for मृत्युमुन्माय ; l. 7, पितृन सम्प्रीणयित तथा for स्विपनृन प्रीणयन्येव ; l. 11, काल for कुल.
- P. 245, l. 4, reads गन्धान्शतिभया योगे राजमाधान् प्रदापयेत् । दत्वा सगुहचन्दनान for the whole line; l. 6, प्रदापयेत् for प्रदाय वै.
- P. 246, l. 2, गुगकरम् for बहुगुणम् ; l. 6, म्नियते नर for न हि जीवति ; l. 15, हन्ति हत्यात्मन तम for स निहन्त्यात्मनोऽयशः .
- P. 247, l. 1, यम:-आदरेण व etc ; il. 3-4, read :

दुर्लभस्तु मुदा दानः भोका चैन सुदुर्लभः। मुदा दाता न भोका च तानुभी स्वर्गगामिनी॥

for the two lines; 1.7, प्रतिपूज्य च for अभिपूजितः.

- P. 248, I. 14, समा: वातम् for समाञ्जतम् ; I. 15, पात्रेभ्यः for विश्रेभ्यः .
- P. 249, 1. 2, अयते for अयने ; 1. 7, शिवभक्तः वसेन्नक्षम् for सिक्या-असक्याद्वसेन्नक्षम् ; The colophon इत्यच्चत्वनम् is omitted.

- P. 250. 1. 7, पर्णक्षः for मर्गकः; 1. 9, यत्नपध्यामयक्षर्वं for धातु-पथ्यमयक्षर्वः
- P. 252, Il. 2-3, सर्वप्रदानमभयदानेन अमीष्टलोक्साप्नोति tor both the lines.
- P. 253, l. 6, omitted; l. 15, रक्षितव्यः for रक्षणीयः.
- P. 254, l. 1, विष्णु: omitted; l. 8, the colophon इत्यभय-दानम् is omitted; the succeeding for the next section reads. अथ द्विजदानम् for अथ द्विजस्थापनम्.
- P. 255, l. 10, श्रेय इच्छता for श्रेयसे नरः
- P. 256, l. 3, कृत्वा for ज्ञात्वा; the colophon इति द्विजस्थापनम् is omitted.
- P. 257, l. 10, बद्धा शास्त्रतम् for बद्धा साम्यताम् ; l. 11, omits ब्रह्मसम्यताम् .
  - P. 258, 1. 6, रसाम for वद्याम.
  - P. 261, 1. 8, श्रियं कीणाति । विविधमुक्तस्त्रीभाग्भवति for the whole line.
  - P. 262, l. 4, from तुष्टिः to उपानहप्रदानेन in l. 7 omitted;
    l. 8, अदुःखित्वम् omitted; l. 12, देवपुष्पप्रदानेन for
    देवतापुष्पदानेन.
  - P. 263, 1. 15, रत्नविभू for बनविभू.
  - P. 264, 1. 6, तथा-रथमधं for रथमदं etc; 1. 10, त्रये for क्षये;
     1. 11, विधिन्त्यताम् for विचिन्त्य च; 1. 15, त्रिवेदयेत् for दिने दिने.
  - P. 265, 1. 21, यः पुनः for कि पुनः.
- P. 266, 1. 8, Has तथा before वस्त्रविद्यानेन etc; 1. 18, नास्य for नाम्य:; 1. 19, कुन्दिकाम् for बटीपात्रम् .

- P. 268, 1. 4, शुद्धाः for शुभवित् .
- P. 269, 1. 12, adds तथा before तडागक्प etc.
- P. 270, l. 10, ग्रुमम् for युखम्.
- P. 272, 1. 2, adds before line 2 the following prose passage अन्तर्हिताभिनृप्तानाम्-अविभाविताभिलाषाणाम् .
- P. 273, l. 8, करन्धमस्य for कबन्धमस्य; l. 10, ब्रह्मदत्तश्व पाश्चाल्यो for ब्रह्मदत्तस्य पश्चास्यः; l. 17, स्वदत्तोपगतः for मुकुन्ताय गतः.
- P. 274, 1. 1, सुवर्णहरूतां च गतो for सुवर्णहरूताय गतो ; 1. 8, स्थास्यित for तिर्शात ; 1. 12, प्रदातार. for च दानार. ; 1. 13, परि- वेशर: for परिवेशर: ; 1. 17, वसूनां for दीनानाम् ,
- P. 275, l. 1, comes after line 6; ll. 2, to 4, omitted; l. 5, शुभमा for ततमा; ll. 7 to 12, omitted. इति भीमल्ल्स्मीधरविरचिते कृत्यकत्पतरौ दानकाण्डे दानपरिच्छेदः for the colophon.
- P. 276, 1.2, प्रपाकार for प्रपाकारी, 1.7, प्रतिश्रयाह्च for प्रतिष्ठिताहच ; 1.8, अञ्चप्रदानम् for अनुप्रदानम् .
- P. 279, 1. 2, omitted.
- P. 281, l. 2, पूत्रयेत् for दक्षयेत्; l. 11, पश्चिमान्तरम् for पश्चिमं द्वारम्.
- P. 282, 1, 12, बजज्जम् for पठव्यम् .
- P. 283, 1. 9, तथा व is found before शाकं रौद्रं व etc.
- P. 284, l. 12, from रथन्तरम् to प्रसिद्धम् m l. 16, the whole passage is omitted; ll. 20 and 21, come after 1. 1, on p 285.

- P. 286, ll. 9 to 11, omitted.
- P. 287, l. 15, बारुणविभिः । बापीकूपतज्ञागयञ्चान् व्याख्यास्यामः for वारुणविधि वापीयमें व्याख्यास्यामः.
- P. 288, l. 10, शुन्धनतु for शुन्धयनतु; the colophon कृपवापी तहागविधि is omitted.
- P. 289, The heading straws is omitted; l. 7, to 9, omitted.
- P. 290, संस्थान for सम्धान; दादलकं for वा दान्तकम्; l. 20, छान्त-घटिताम् for न घटिताम्.
- P. 291, l. 2, प्रारम्भादी for प्रारम्भेस्या; l. 9, सुमनोहरम् for समहो-रगम: l. 13, पताकादिय भूषितम् for पताकादि विभूषितम् .
- P. 292, 1. 5, तडागनलगोपेतं परिवारसमन्वितम् for the whole line.
- P. 293, 1. 19, पुर्वो समन्दितम् for कृष्णमधान्दितम् .
- P. 294, l. 5 to 7, omitted.
- P. 296, l. 3 to 9, omitted.
- P. 297, l. 7, अय for मठं; l. 16, क्षेक्मवापि वा for क्षंक्पवाडववा.
- P. 298, 1. 6, कर्ष्यात for महपीठ; 11, 7 and 8, omitted.
- P. 299, 1. 5, विगतार्थ सदा नराः for विगतवा(!) गदा नराः ; 1, 12, राज्यायुग्जनसीभाग्यं वर्धने व पुनः पुनः for the whole line.
- P. 299, 1. 20, तमीशानां गतिम् for तदैशानगतैः ; the colophon इति द्वारीबन्धः is omitted.
- P. 301, l. 12, comes after l. 15; l. 18, श्रुममा for सुसमा; तथा यो for प्रोक्तं यो.

- P. 302, Il 2 to 4, omitted; the colophon इत्यारामप्रतिष्ठा is omitted; अब in the heading अथ वृक्षारीपणविधिः is omitted.
- P. 303, l. 3, वै कतु: for वैकृतम् ; ll. 16 to 18, omitted.
- P. 305, I. 3, भारत for भावयेत्; I 15, कलधानम् for कालबीतम्; I. 16, तान्यधिवासयेत् for नानि न्यवेशयेत्.
- P. 306, l. 3, यथावल्लंकपालानाम् for म यावल्लेकपालानाम्; l. 14, तथापस्करपादकै for नथा प्रस्तरपादकै .
- P. 307, l. 7, after तर्पणादिकम् the following additional prose explanatory passage is found मत्तीर्थ पुत्रतर्पणादि जन्यं तृष्ट्यादिकलं रोपकस्य प्रयच्छित इत्यर्थं, l. 8, has तथा before यन्त्रेनापि; प्रयन्तेनापि for यन्त्रेनापि.
  - l. 13, interpolates বিষা अদ্ভিদ্ধা বিধা between line 13 and l. 14; l. 14, সংস্কৃতি সংগ্
- P. 308, 1 16, नान्दांशः फलवर्द्धन for नादेयः कुलवर्धनः.
- P. 309, l. 1, भ्भिगृहम् for भूभिहहम्; lines 3 to 5 omitted; l. 13, तत्वेनाकृतमात्मना for तहेळाकृतमात्मनः; l. 15, अपुनाणां हि भवनात् पुण्यप्रकृतकं रथम् for the whole line; l. 16, महारात्रम् for ममानुकाम्.
- P. 310, श्रेषः omitted , 1 4, सुभगे सुखाय भवति विपरीतेति दुःखदः for the whole line; 1 9, समः तरुः for समो हुमः; The colophon इति वक्षारोपणविधिः is omitted.
- P. 311, l. 2, विकल्प च for विकल्पयेत ; l. 3, कांप for दद्यात ; l. 4, विकल्प सङ्ख्य for the whole line; l. 11, भवत्या for शक्त्या.
- P. 312, The colophon इत्याभगदानम् is omitted; l. 7, पूर्वेण . for पूर्वे बा.

[Appendix

P. 313, l. 2, चात्र for तत्र; l. 3, न बान्यथा for च नान्यथा; l. 5, दिस्त्रनाः for दिस्तताः; l. 7, न यक्षं नायकं कार्यं द्वाराभ्यां मध्यतः स्थितः for the whole line; ll. 8 and 9, are omitted; The colophon reads:

इति श्रीलक्ष्मीधरविराचिते कल्पतरी दानकाण्डपरिच्छेदस्सम्पूर्णः (रामः) संवत् १७३५ चैत्रकृष्ण एकादश्यो भौमदासरे गोविन्देन लिखितम् ॥

APPENDIX H

दलपिकृतनृसिंह्यसादे दानसारे प्रतिज्ञा

श्रीगणशाय नमः

श्रीलक्ष्मीनरसिंहाय नमः

प्रणम्य लक्ष्मीपतिमाद्यदेवं सर्वोत्तमं भक्तजनप्रसन्तम् । इन्द्रादिदेवादिविभावितस्र करोमि यत्नात् बहुदानसारम्॥

श्रीनृसिंहप्रसादे तु दानसारे जलाधियः। प्रक्रियानुकमे चिक विस्वोपिकयते मुदे (१)॥

दानस्वक्ष्यं प्रथमं दानभेदास्ततः पराः । फलम्ब तेषां विविधं कालदेशादिसम्भवम् ॥

दानाक्राध विशेषाध सर्वे चाडन्ये ततः पराः । पात्रं निकप्यते द्रम्यं देशकालौ शुभामतिः ॥

फलमप्युच्यते तेषां नानाविधसमुत्यमाम् । स्वर्णरञ्जतादीनां परिमाणन्ततः परम्॥

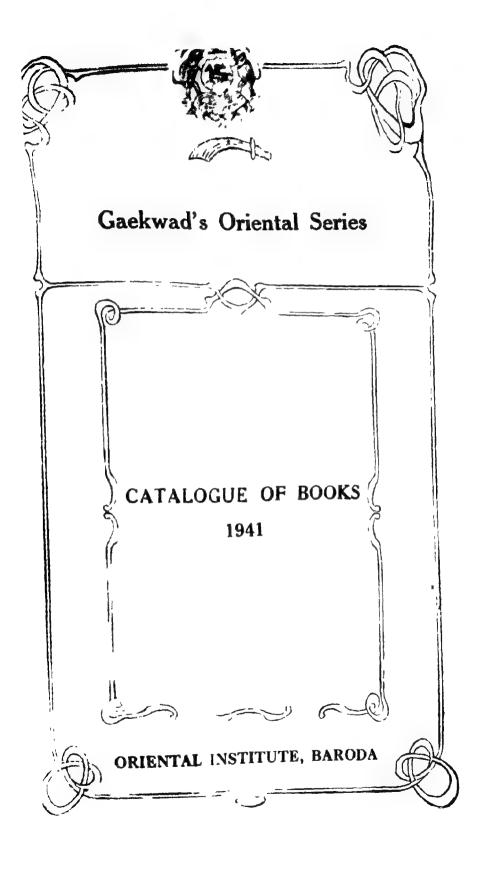
कु**ण्यमञ्जयवेदीनो** लक्षण**म्** सुलक्षणम् ।

े बोडशार्श्वप महादानान्युच्यन्ते कमशः स्फुटम्॥

तुलाहिरच्दगर्भाधनद्याण्यं कल्पपादपः । गोसहस्रो हिरण्यस्य धेन्नभी कमिको ततः॥

हिरण्याश्वरथपश्वादेः हेमभूषितं च रथस्ततः (?)। पश्चलाङ्गलदानञ्च धरादानं ततः परम्।। विश्वचकं कर्रयकता सप्तसागरमेव च। र मधेनुर्महाभूतषण्टादानानि षोडश ॥ महादानानि दशभा प्रोच्यन्ते च ततः परम्। सुवर्णदानम प्रथमं अर्वदानमतः परम् ॥ तिलदानं इस्तिदानं दासीदानं रथस्य व । शहदानं महीदानं कन्यादानं ततः परम् ॥ कपिलाधेनुदानम दशदानान्यनुक्रमात् । आनर्व्दार्लाध(पि)दानम पूर्व भद्रनिधस्ततः॥ ततस्तु शिखादानं उत्कृष्टं सर्वकामदम्। ततोऽतिदानान्युच्यन्ते क्रमेण प्रथमं ततः ॥ भेनुदानं भूमिदानं सरस्वत्यास्ततः परम्। मूर्तिदान।नि सर्वाणि वश्यन्ते क्रमशः स्फुटम् ॥ श्रीनारायणदानं च दान गोपालकस्य च। बराहदानन्तु हरेः लक्ष्मीनारायणस्य च ॥ गारुक्य तथा दानं दक्षिणामूर्तिसंक्षिकम्। **क्वेताक्षदानम** ततो गजदानन्तमेव व ॥ कृष्णाजिनं ततः श्रीकं कालवकाभिधं ततः । यमदानं ततः कालं विशेषेणाऽभिधीयते ॥ वर्षदानं अधमतः मासदानमतः परम्। तिथिदानं ततः सापकूपदानमतः परम् ॥ ततः सङ्क्रममुख्यानि दानानि सुबहुन्यपि । ततोऽनन्तफलं बश्येऽभयदानं सुविस्तरम् ॥ नजदानं रातो बारि दानादौन्यवहुन्वपि। रातोऽस्कारदानानि कायदानानि वे ततः ॥

शय्यादानादिदानानि दीपदानादिकं तथी। अभिष्टोमादिदानानि वस्त्रोणीयटकानि च॥ एवमादीनि दानानि प्रोच्यन्ते लोकनुप्तये॥

SELECT OPINIONS

- Sylvain Levi: The Gaekwad's Series is standing at the head of the many collections now published in India.
- Asiatic Review, London: It is one of the best series issued in the East as regards the get up of the individual volumes as well as the able editorship of the series and separate works.
- Presidential Address, Patna Session of the Oriental

  Conference: Work of the same class is being done in Mysore, Travancore, Kashmir, Benares, and elsewhere, but the organisation at Baroda appears to lead.
- Indian Art and Letters, London: The scientific publications known as the "Oriental Series" of the Maharaja Gaekwar are known to and highly valued by scholars in all parts of the world.
- Journal of the Royal Asiatic Society, London:

  Thanks to enlightened patronage and vigorous management the "Gaekwad's Oriental Series" is going from strength to strength.
- 'Sir Jadunath Sarkar, Kt.: The valuable Indian histories included in the "Gaekwad's Oriental Series" will stand as an enduring monument to the enlightened liberality of the Ruler of Baroda and the wisdom of his advisers.
- The Times Literary Supplement, London: These studies are a valuable addition to Western learning and reflect great credit on the editor and His Highness.

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Critical editions of unprinted and original works of Oriental Literature, edited by competent scholars, and published at the Oriental Institute, Baroda

I. BOOKS PUBLISHED

Rs. A.

1 Kāvvamīmāmsā (कार्यसोमा): a work on poeties, by Rājasekhara (880-920 AD) edited by C D Dalal and R Anantakrishna Sastry, 1916 Reissued, 1924 Third edition revised and enlarged by Pandit K. S Ramaswami Shastri, 1934 pp 52+314 ...

2-0

- 2 Naranārāyanānanda (जरनारायणान्द): a poem on the Pauranic story of Arjuna and Krsna s rambles on Mount Girnar, by Minister Vastupila edited by C. D. Dalaland R. Anantakrishna Sastry 1916, pp. 11+92+12 Out of print.
- 4 Parthaparakrama (wagamu): a drama describing Aljuna's recovery of the cows of King Virata, by frankacianateva, the founder of falanpur edited by C D Dalal 1917, pp \$+29 Out of print.
- 5 Rastraudhavamsa restau; an historical poem (Mahikivva) describing the history of the Bagulas of Maviragiri, from Ristraudha, the originator to Nariyana Shish, by Rudra Kavi (A.D. 1596), edited by Pandit Embar Krishnamacharva with Introduction by († 1) Italal 1917, pp. 24+128+4 ... Out of prints
- 6 Lingunususanu (far anism): on Grammar, by Vamana (8th-9th century) edited by C. D. Dalal, 1918 pp 9+24. Out of print
- 7. Vasantaviläsa (ametagra). a contemporary historical poem (Mahakavya describing the life of Vastupāla and the history of (lujarat, by Bālachandrasūri (A.D 1240) edited by C D Dalal, 1917, pp. 16+114+6

8.	Rüpakaşatka (प्राच्छ): six dramas by Vatsaraja, minister of Paramardideva of Kalınjara (12th-13th century): edited by C. D. Dalal, 1918, pp. 12+191 Out of	print.
9.	Mohaparājaya (क्रिप्राच्य): an allegorical drama describing the overcoming of King Moha (Temptation), or the conversion of Kumārapāla, the Chalukya King of Gujarat, to Jainism, by Yasahpāla, an officer of King Ajayadeva, son of Kumārapāla (AD 1229 to 1232): edited by Muni Chaturvijayaji with Introduction and Appendices by CD Dalal, 1918, pp. 32+135+20 Out of	print
10.	Hammīramadamardana (पचीरमहम्बंत): a drama glorifying the two brothers, Vastupāla and Tejahpāla, and their King Viradhavala of Dholka, by Jayasimhasūri edited by C. D. Dalal, 1920. pp. 15+98	2-0
11	Udayasundarīkathā (ত্ৰুব্ৰুব্ৰিষা): a Campū, by Soddhala, a contemporary of and patronised by the three brothers, Chehittaraja, Nāgarjuna, and Mummuniraja, successive rulers of Konkan edited by C D Dalal and Embar Krishnamacharya, 1920, pp 10+158+7	2-4
12	Mahāvidyāvidambana (संदर्गिवस्थान): a work on Nyāya Philosophy, by Bhatta Vádindra (13th century) edited by M. R. Telang, 1920, pp. 44+189+7	2-8
13	Prācīnagurjarakāvysangraha (সাধানসুলংকাৰমূম): a collection of old Gujarati poems dating from 12th to 15th centuries AD edited by C D Dalal, 1920, pp. 140+30	2.4
14	Kumārapālapratibodha (कुमारपास्त्रप्रियोश): a bio- graphical work in Prākrta, by Somaprabhāchārya (A.D 1195) edited by Muni Jinavijayaji, 1920, pp 72+478	7-8
15	Ganakārikā (************************************	1 4
16	Sangitamakaranda (वहीसम्बद्ध): a work on Music, by Narada edited by M. R. Telang, 1920, pp. 16+64 Out of	print
17.	Kavindrācārya List (क्षेत्राकार्य प्रवाहकी): list of Sanskrit works in the collection of Kavindracarya, a Benares Pandit (1656 AD). edited by R Anantakrishna Sastry, with a Foreword by Dr. Ganganatha Jha, 1921, pp. 20+34	0-12
18	Vārāhagrhyasūtra (वारावस्थावय): Vedic ritual of the Yajurveda edited by Dr. R. Shamasastry, 1920, pp 5+24	0 -10
	FP - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 -	

	Rs. A.
19.	Lekhapaddhati (जेपपति): a collection of models of State and private documents (8th to 15th centuries): edited by C D. Dalal and G. K. Shrigondekar, 1925, pp 11+130
20.	Bhavisayattakahā or Pañcamīkahā (अविश्वपादण): a romanoq in Apabhramsa language, by Dhanapāla (c 12th century): edited by C D. Dalal and Dr P D. Gune, 1923, pp. 69+148+174
21	A Descriptive Catalogue of the Palm-leaf and Important Paper MSS. in the Bhandars at Jessalmere (जेमस्मेरभाकाजारीय-प्रकार), compiled by C. D. Dalal and edited by Pandit L B Gandhi, 1923, pp. 70+101
2 2	Parasuramakaipasutra (परश्चासकावाहर): a work on Tantra, with the commentary of Ramesvara edited by A Mahadeva Sastry, 1923, pp 23+390 Out of print.
23.	Nityotsava (जिन्होस्ट) a supplement to the Parasurāma- kalpasūtra by Umanandanātha edited by A. Mahadeva Sastri, 1923 Second revised edition by Swami Trivikrama Firtha 1930, pp. 22+252 5-0
24	Tantrarahasya (जनारम्य). a work on the Prābhākara School of Pūrvamīmama, by Ramanujacīrva edited by Dr R Shamasastry 1923 pp 15+54 Out of print
25,	32 Samarāngana (असराज्य), a work on architecture town-blanning, and engineering by King Bhoja of Dhara (11th century) edited by T. Ganapati Shastri 2 vols vol. 1, 1924 pp. 39+290 (out of print), vol. II, 1925 pp. 16+324
26,	41 Sādhanamālā (अभागा आ): a Buddhist Tāntrie text of ritua's, dated 1165 AD consisting of 312 small works, combosed by distinguished writers edited by Dr. B. Bhattacharvya Illustrated 2 vols, vol. I. 1925. pp. 23+342. vol. II. 1928. pp. 183+295 14-0
27	A Descriptive Catalogue of MSS. in the Central Library. Baroda (ৰহাই গোলীৰ ঘ্ৰন্তী): compiled by G K Shrigondekar and K S Ramaswami Shastri, with a Preface by Di B Bhattacharyva, in 12 vols., vol 1 (Veda Vedalaksana, and Upanisads), 1925, pp 28+264
28,	84. Mānasollāsa or Abhilasītārthacintāmani (भाजां- आज): au enove of reduc work treating of one hundred different topics somected with the Royal household and the Royal c art, by Somesvaradeva, a Chalukya king of the 12th cer tury edited by G. K. Shrigondekar, 3 vola., vol. 1, 1925, pp. 18+146, vol. 11, 1939, pp. 50+304

p	alavilāsa (व्यक्तिक): a drama by Rāmachandrasūri, upil of Hemachandrasūri, describing the Paurānika tory of Nala and Damayanti edited by G K. Shrigondekar and L. B. Gandhi, 1926, pp. 40+91	2-4
84 W P b	Tattvasangraha (awaya): a Buddhist philo- ophical work of the 8th century, by Santaraksita, with Panjika by his disciple Kamalasila: edited by Pandit Embar Krishnamacharva, with a Foreword by Dr. B. Bhattacharvya, 2 vols., 1926, vol. I, op. 157+80+582, vol. II, pp. 4+353+102	24-0
п ~~е~~ е Р	Mirat-i-Ahmadi (जिरात-र-चप्रचारी): by Ali Maham- nad Khan, the last Moghul Dewan of Gujarat dited in the original Persian by Syed Nawab Ali, Professor of Persian, Baroda College, 2 vols, illus- rated, vol I, 1926 pp 416 vol II, 1928, pp 632	19-8
n	anavagrhyasūtra (आववस्याद्वव): a work on Vedic itual of the Yajurveda with the Bhāsva of Astāvakra dited by Ramakrishna Harshaji Sāstri, with a Preface ox B C Lele, 1926 pp 40+264	5-0
n N 1	Nātyašāstra www.) of Bharata with the com- nentary of Abhinavagupta of Kashmir edited by I Ramakrishna Kavi, 4 vols., vol. I illustrated, 926, pp. 27+397 (out of print) vol. II 1934, pp. 23+25+464	5 -0
i) h	abhramsakāvyatrayi: 'अपश्रम्भाषायो') consisting of hree works, the Carcari, Upadesarasavana, and valasvarūpakulaka, by Jinadatta Sūri (12th century), outh commentaries edited by L. B. Gandhi, 1927, p. 124+115	4-0
is H	äyapravesa (जायप्रदेष), Part I (Sanskrit Text) on Buddhist Logic of Innnaga, with commentaries of fambhadra Súri and Parsvadeva edited by A. B. Ohruva, 1930, pp. 39∓104 — Out of	pront
ec	āyapraveka ्याययम्), Part II (Tibetan Text) dited with introduction, notes, appendices etc. by idhusekhara Bhattacharvva 1927, pp. 27+67	1-8
tv	vayavajrasangraha (च्य्यच्यम्) consisting of wenty short works on Buddhism, by Advayavajra dited by Haraprasad Sastri, 1927, pp. 39+65	2-0
Se 2	Kalpadrukośa (www.): standard work on anakrit Lexicography, by Kesava edited by Ramwatara Sharma, with an index by Shrikant Sharma, vols., vol. 1 (text), 1928, pp 64 + 485, vol. 11 (index), 932, pp 283	14-0

		. А.
43.	Mirat-i-Ahmadi Supplement (जिस्त-४-वर्षारी परिविष्ट): by Ali Muhammad Khan. Translated into English from the original Persian by C. N. Seddon and Syed Nawab Ali Illustrated. Corrected reissue, 1928, pp. 15+222	6 –8
44.	Two Vajrayāna Works (ৰক্ষাৰ্থকাৰ): comprising Prajňopāyaviniscavasiddhi of Anangavajra and Jñānasiddhi of Indrabhūti edited by Dr B Bhattacharyya, 1929, pp. 21+115	3-0
45	Bhāvaprakāśana (आवश्रकाणन). of Śāradātanaya, a work on Dramaturgy and Rasa (AD 1175-1250); edited by His Holmess Yadugin Yatiraja Swami, Melkot, and K. S. Ramaswami Sastri, 1929, pp. 98+410	7–0
46	Rāmacarīta (राजचरित्र), of Abhinanda Court poet of Haravarsa, probably the same as Devapāla of the Pāla Dynasts of Bengal 'c "th century AD) edited by K S Ramaswam, Sastri 1920, pp 29+467	7-8
47	Nafijarājavasobhūsana (नद्गर अध्योभ्रम्म): bv Nrsimha- kavi alais Abhinava Kālidasa a work on Sanskrit Poeties relating to the giorification of Nafijaraja, son of Virabhūpa of Mysore edited by E Krishnamacharya, 1930, pp 47+270	5-0
45	Natyndarpana ( ) sacre): on dramaturge, by Ramacandra is with his own commentary edited by L B (cauch and G K Shrigondekar 2 vols, vol I, 1929 pp 23+225	4–8
49	translation of Sitisastra of Arvadeva Tibetan text and English translation of Vigrami-tyanarian of Nagarjuns and the re-translation into Sanskrit from Chinese of Upayahidami and Lirkasastra edited by Giuseppe Tuccs, 1939, pp. 30+40+32+77+89+91	9-0
54	Mirat-i-Ahmadi Supplement (मिरान-र-चरचारी परिणिष्ट): Person text giving an account of Gujatat, by Ah Muhammad Khan edited by Sved Nawab Ah, 1930,	6-0
5	of Hemacandra translated into English with copious of Hemacandra translated into English with copious notes by Dr. Hehr. M. Johnson, 4 vols., vol. I. (Adisvaracarity, 1931, pp. 19+530 illustrated)	26-0
	Dandaviveka (************************************	e 1 8. 8–8

pp. 142 + 93 + 306

11-0

	Rs. A.
65. I	stasiddhi (रहिन्दि): on Vedānta philosophy, by Vimuktātmā, disciple of Avyayātmā, with the author's own commentary edited by M Hiriyanna, 1933, pp. 36+697
66, 70	Sutrage of Jaimin: translated into English by Dr. Ganganath Jha, in 3 vols, 1933-1936, vol I, pp. 15+705 vol II, pp. 20+708 vol III, pp. 28+1012
	Sanskrit Texts from Balı (बाजिहोपयचा): comprising religious and other texts recovered from the islands of Java and Balı. edited by Sylvain Levi, 1933, pp. 35+112 3-8
	Nārāyaṇa Sataka (वारायपण्डक): a devotional poem by Vidvākara with the commentary of Pītāmbara: edited by Shrikant Sharma, 1935, pp. 16+91 2-0
72.	Rājadharma-Kaustubha (राजधर्मकीस्त्रम): an elaborate Smṛti work on Rājadharma, by Anantadeva edited by the late Mahāmahopādhyāya Kamala Krishna Smṛtitirtha, 1935, pp. 30+506
74	Portuguese Vocables in Asiatic Languages (पांचीज- स्टिकेट) - translated into English from Portuguese by Prof A X Soares 1936, pp 125+520 12-0
75	Nāyakaratna (अयहरूक), a commentary on the Nyāyaratnamālā of Pārtha-ārathi Misra by Rāmānuja of the Prabhakara School edited by K. S. Ramaswami Sastri, 1937, pp. 69+346
76	A Descriptive Catalogue of MSS, in the Jain Bhandars at Pattan (খনদা ভারতীয় ঘুনাভার), edited from the notes of the late Mr C D Dalal by L B Gandhi, 2 vols, vol I 1937 pp 72+495
78	Ganitatilaka (afanfawa): of Sripati with the commentary of Sinchetilaka a non-Jam work on Arithmetic with a Jain commentary edited by H. R. Kapadia, 1937, pp. 81+116
79	The Foreign Vocabulary of the Quran (\$\foreign \text{Times of } \) showing the extent of borrowed words in the sacred showing the extent of borrowed words in the sacred showing the extent of borrowed words in the sacred showing the Protessor Arthur Jeffety 1938 (2-0)
80	the commentary of Kamalastla translated into English by Dr. Ganga each Jha 2 vols., vol. 1, 1937, pp. 8+739 vol. 11, 1939, pp. 12+854
81	Harhaa-vilāsa vafaura), of Hamsa Mitthu on mystic practics and worship, edited by Swami Trivikrama Tirtha and Mahamahopadhyaya Hathibhai 5-8 Shastri, 1937, pp 13+331

		Re. ▲.
82.	Süktimuktāvalī (क्षान्तकावको): on Anthology, of Jalhana, a. contemporary of King Kṛṣṇa of the Northern Yādava Dynasty (A.D. 1247): edited by E. Krishnamacharya, 1938, pp. 66+463+85	11-0
85.	Brhaspati Smrti (evenfrafa): a reconstructed text of the now lost work of Brhaspati: edited by R. V. Rangaswami Aiyangar, 1941	13-0
8 6,	Parama-Samhitā (परमण्डला): an authoritative work of the Pāncharātra system edited by S. Krishnaswami Aiyangar, 1940, pp 45+208+230	8-0
87	Tattvopaplava (क्योपस्प): a masterly criticism of the opinions of the prevailing Philosophical Schools by Jayarasi edited by Pandit Sukhalalji and R C Parikh, 1940, pp. 21+144	4()
88	Anekāntajayapatākā (चनेकानक्यपताका): of Haribhadra Sūri (8th century A.D.) with his own commentary and Tippanaka by Munichandra, the Guru of Vādideva Sūri edited by H. R. Kapadia in 2 vols., vol. I. 1940, pp. 32+404	10-0
89	Sästradīpikā (अव्यक्तिपदा) a well-known Mimārisā work the Tarkapāda translated into English by D Venkatramiah, 1940, pp. 29+264	5-0
9 0	Sekoddeśatīkā (वेक्ट्रिक्टीका) a Buddhist ritualistic work of Naropa describing the Abhiseka or the initiation of the disciple to the mystic fold edited by Dr. Mario Carelli, 1941, pp. 35+74	2-8
	H. BOÖKS IN THE PRESS.	
1.	Nāṭyušāstru (काणकाल): edited by M Ramakrishna Kavī, 4 vols., vol III	
2.	Alamkāramahodadhi ( ) Narendraprabha Sūri at the Poetics composed by Narendraprabha Sūri at the request of Minister Vastupāla in 1226 AD edited by L B Gandhi.	
3	Dvädaśäranayacakra (दादश्रावश्रवण): an ancient polemical treatise of Mallavädi Süri with a commentary by Simhasuri Gani odited by Muni Caturvijayaji.	
4.	Krtynkalpaturu (क्ष्म्पण्यम्): of Lakemidhara, minister of King Govindachandra of Kanauj. edited by K. V. Rangaswami Aiyangar, vols. I-V.	

- 5. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (ৰহাহাজনীৰ ঘৰছৰী): compiled by K. S Ramaswami Shastri 12 vols., vol. II (Śrauta, I)harma, and Grhya Sūtras).
- 6. Mādhavānala-Kāmakandalā (साधवानज्ञामकन्द्र्या): a romænce in old Western Rajasthan by Ganapati, a Kayastha from Amod edited by M. R. Majumdar.
- 7. Anekāntajayapatākā (चनेकान्त्रजयपताका): of Haribhadra Sūri (c. 1120 \ D.) with his own commentary and Tippanaka by Munichandra, the Guru of Vādideva Sūri edited by H. R. Kapadia, in 2 vols, vol. II
- 8 Samrat Siddhanta (जवाटिषदानः): the well-known work on Astronomy of Jagannatha Pandit critically edited with numerous diagrams by Kedar Nath, Rajjyousi
- 9 Vimalaprabhā (विभागभा): the commentary on the Kālacakra Tuntra and an important work of the Kālacakra School of the Buddhists edited by Giuseppe Tucci.
- 10 Aparājītāprechā । चवर्गाजन १९६६). a voluminous work on architecture and fine-arts - edited by P. A. Mankad
- 11 Parasurāma Kalpa Sūtra परद्यशमक्षनपञ्च) a work on Hindu Tentra with comment ity by Rāmešvara second o vised edicino by Sakatlal Shastii
- 12 An Alphabetical List of MSS, in the Oriental Institute, Baroda (অবন মন্ত্রী): compiled from the existing card catalogue by Righavin Nambiyar Siromani 2 Nols Nol 1
- 13 Vivāda Cintāmani (विवादिश्वकामणि) of VāchaspatiMisra an authoritative Smrti work on the Hindu Law of Inheritance translated into English by Dr Ganganath Jha.
- 14 Tarkabhāsā (a w): a work on Buddhist Logic, by Moksikara (lineta of the Jagaddala monistery edited with a San-kri' commentary by Embar Krishna-macharya
- 15 Hetubinduțika (* विकटिषः): commentary of Arcața on the famous surk of Dharmakirti on Buddhist logic edited from songe MS discovered at Pittan by Sukhalalji
- 16. Gurjararāsāvali (कृष्ण्याक्ती): a collection of several old Gujarati flasas e lited by B K Thakore, M D. Desai, and M (' Modi

III. BOOKS UNDER PREPARATION.

Rs. A.

- Prajňāpāram/tās (সমাধানিকা): commentaries on the Prajňāpāramită, a Buddhist philosophical work: edited by Giuseppe Tucci, 2 vols., vol. II.
- 2. Šaktisangama Tantra (प्रतिपद्गमसन्त) comprising four books on Kāli, Tārā, Sundarī, and Chhinnamestā, edited by Dr. B. Bhattacharyya, 4 vols, vols IH-IV.
- 3. Nāṭyadarpaṇa (जाजर्पेच): introduction in Sanskrit on the Indian drama, and an examination of the problems raised by the text, by L. B. Gandhi, 2 vols., vol II.
- 4 Kṛṭyakalpataru (क्रायणाच) one of the earliest Nibandha works of Laksmidhara edited by K V Rangaswami Aiyangar, 8 vols , vols VI-VIII.
- 5. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (ৰহাহায়েলকাৰ ঘৰৱৰ্থা): compiled by the Library Staff, 12 vols, vol III (Smrti MSS)
- 6 Mānasollāsa (माजनोकान): or Abhilasitārthacintamani edited by G. K. Shrigondekar, 3 vols., vol 111
- 7 Nitikalpataru (जीतिकव्यतः): the tamous Niti work of Ksemendra, edited by Saidar K. M. Panikkar
- 8 Chhakkammuvaeso (अक्रमण्या): an Apabhramsa work of the Jains containing didactic religious teachings edited by L. B. Candhi
  - 9 Nispannayogāmbara Tantra (तियात्रयोगः स्वरस्तः): describing a large number of mandalas or magic circles and numerous deities edited by Dr. B. Bhattacharyya
- 10. Basatin-i-Salatin (अधानिम-ए-पाक्षानिम): a contemporary account of the Sultans of Bijapur translated into English by M. A. Kazi and Dr. B. Bhattacharyya.
- '11 Madana Mahārnava (अदमस्यापेष): a Smrti work principally dealing with the doctrine of Karmavipāka composed during the reign of Mādahātā, son of Mādahāpāla edited by Embar Krishnamacharva.
  - 12 Trişaşţisalākāpuruşacaritra (faafewatat ganafea): of Hemacandra translated into English by Dr Helen Johnson, t vols, vols III IV.
  - Brhaspatitativa (equiform): a Saiva treatise belonging to an early stratum of the Agamic literature written in old Javanese with Sanskrit álokas interspersed in the text—edited by Dr. A. Zeiseniss.
  - 14 Anu Bhāşya (www): a standard work of the Suddhādvaita School, translated into English by G. H. Bhatt.

- A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan (খননাখানাখীয় খন্তব্ধী) > edited from the notes of the late Mr C. D. Dalal, by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. II.
- 16 An Alphabetical List of MSS. in the Oriental Institute. Baroda (মুখ্যামন্ত্রী): compiled from the existing card catalogue by Raghavan Nambiyar Siromani, 2 vols, vol II
- 17 Nātyašāstra (अव्याख) of Bharata with the commentary of Abhinava Cupta second revised edition by K S Ramaswami Shastri Siromani, vol I
- 18 Nätyasästra (नाजान) of Bharata with the commentary of Abhinava Gupta edited by M Ramakrishna Kavi, 4 vols vol IV
- 19 Bhojanakutūhala (कोजनकृत्स्स) on the methods of preparing different dishes and ascertaining their food value written by Raghunātha Sūri, disciple of Anantadeva in the 16th century AD: edited by Ananta Yajneswar Shastri Dhupkar.
- 20 Tattvacintāmaṇi (तचिकामिक) with the Āloka and Darpana commentaries edited by Dr Umesh Misra
- 21 Rāsasaṅgraha (মেসমস) a collection of 14 old Gujarati Rāsas composed in the 15th and 16th enturies edited by M. R. Majumdar
- 22 Pārasīkakosasangraha (पारमोककोषमपप) a collection of four Persian Sanskrit lexicons edited by K. M. Zaveri and M. R. Majumdar
- 23 Dhūrtasvāmi Bhāsya (भूतसामिभाष) a commentary on the Asvalāyana Grhyasūtra edited by A Chinnaswami Shastri
- 24 Kodandamandana (कोट्यमधन) a work on archery attributed to Mandana Sütradhâra edited by M. Ramakrishna Kavi
- 25 Matangayrtti warefu) a commentary on the Matanga Partmesvara Tantra by Ramakantha Bhatta edited by Maham shopadhyaya Jogendranath Bagchi.
- 26 Upanisat-Sangraha (उपनिषक्षण) a collection of unpublished Upanisads edited by Shastri Gajanan Shambhu Sadhale

For further particulars please communicate with—

THE DIRECTOR,
Oriental Institute, Baroda.

THE GARKWAD'S STUDIES IN RELIGION AND PHILOSOPHY

	PHILOSOPHY.	_
1.	The Comparative Study of Religions: [Contents:	Rs. A.
	I, the sources and nature of religious truth. II, supernatural beings, good and bad. III, the soul, its nature, origin, and deetiny. IV, sin and suffering, salvation and redemption. V, religious practices VI, the bmotional attitude and religious ideals]: by Alban G Widgery, M.A., 1922	15-0
2.	Goods and Bads: being the substance of a series of talks and discussions with H H the Maharaja Gaekwad of Baroda [Contents: introduction, I, physical values II, intellectual values III, seathetic values IV, moral value. V, religious value VI, the good life, its unity and attainment] by Alban G Widgery, M A, 1920. (Library edition Rs 5)	3-0
3.	Immortality and other Essays: [Contents I, philosophy and life II, immortality III, morality and religion IV, Jesus and modern culture V, the psychology of Christian motive VI, free Catholicism and non-Christian Religions VII, Nietzsche and Tolstoi on Morality and Religion VIII, Sir Oliver Lodge on science and religion IX, the value of confessions of faith X the idea of resurrection XI, religion and beauty XII, religion and history XIII, principles of reform in religion] by Alban G. Widgery, M.A., 1919. (Cloth Rs. 3)	2-0
4.	Confutation of Athelsm: a translation of the Hadis i- Halila or the tradition of the Myrobalan Fruit trans- lated by Vali Mohammad Chhanganbhai Momin, 1918	0-14
	Conduct of Royal Servants: being a collection of verses from the Viramitrodaya with their translations in English, Gujarati, and Marathi: by B. Bhattacharyya,	4) 6.